

Ködöböcz József

TANÍTÓKÉPZÉS SÁROSPATAKON

A kollégiumi és középfokú képzés
négy évszázada

Tanítóképzés Sárospatakon

Tanítóképzés Sárospatakon

1900

Sárospatak, 1900

Ködöböcz József

b. 32, #37.

Tanítóképzés Sárospatakon

A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada

A Tudományos Gyűjtemények
Nagykönyvtárának,
tisztelettel:
Sárospatak, 1986. júl. 29. é.
Ködöböcz József

Tankönyvkiadó, Budapest, 1986

Tanulmányok
Sárospatakon

Bírálta

BAJKÓ MÁTYÁS
MÉSZÁROS ISTVÁN

© KÖDÖBÖCZ JÓZSEF, 1986

1345/1986

ISBN 963 17 9163 7

Előszó

„A tett megőrződhet a személyiségben, s nem is csupán mint annak belső tartása, hanem kisugárzódhat évtizedeken át, nagyon sok emberre” (Ancsel Éva). Vajon felderíthető-e, hogy a sárospataki tanítóképzés kisugárzó erejének hatóköre hazánk mely tájain, s még mennyi ideig érhető tetten? S milyen e megőrzés ereje? Hogy segített felismerni a valóság mélyben meghúzódó parancsait, a változtatás lehetőségeit, a képességet, a lehetőségeket és a kegyetlen korlátokat, hol és hogyan formált jellemet, személyiséget, hogyan örökítődött – s örökítődik – át nemzedékeken keresztül ez a megfoghatatlan, meghatározhatatlan valami, amit „pataki szellem” szavakkal emlegetnek, emlegetünk? Miért van az – remélem ezzel a kérdéssel sem nem hamisítok, sem nem sértek –, hogy manapság is a pataki tanítóképzés tudásbéli, jellemformáló, hivatástudatra nevelő színvonala, az idők szavát értő mivolta a legjobbak sorába tartozik? Válaszért a forráshoz kell mennünk. A képzés történetének felelős faggatása révén juthatunk a hiteles válasz közelébe.

Bárcsak képes lennék a több mint négy évszázados pataki tanítóképzés történetének tanulságait összefoglalni! Bárcsak képes lennék Kődöböcz József kitűnő, sok-sok év kutatómunkájával igényesen feldolgozott, vaslogikával és az ügyszó méltóan megírt, s nem csupán a múlt, a történelmi út és egyes állomásai iránt érdeklődők számára egyedülállóan hasznos művének értékelésére! Tudom – érzem –, hogy ilyen s ehhez hasonló elemzések, művek nélkül aligha lehet a jövőt formáló lépéseinket a szükséges irányba és kellő határozottsággal megtenni. Vagyis: nem történelmi kuriózumok logikus rendbe sorjázott halmazát tartja kezében az olvasó, hanem valami olyasmit, amiből nemcsak az tűnik szembe, hogy „hol kezdődik a jelen”, hanem arra is találhatunk útjelzőket – vagy talán mindenekelett az jelenti értékét –, hogy milyen alapokra kell és lehet építeni jövőnket, mit kell átmentenünk a holnap számára.

Sárospatakot 1959-ig majd 8000 tanító mondhatta – mondhatja – alma materének. Nem tudhatom, hogy e 8000 nevelő, a „történelmi alkalmazott”-aknak ez a serege hány kisémbereknek, szülőinek, nagyszülőinek nyitogatta értelmét, formálta jellemét, szeretettette meg velük a nemeset, a szépet, volt megértő társ

a bajban, mutatott a kilátástalannak látszó helyzetekben kiutat. S ki tudná számba venni, hogy a mindennapok sodrása milyen ügyekben s miként adott leckét a tanítóknak. Én személy szerint fájlalom, hogy a néptanító kifejezés ma divatjamúlt. (Vagy nemcsak a kifejezés?) Az értelmező szótár a néptanító szóhoz a régies jelzőt teszi. Minden bizonnyal a „népiskolai tanító” szavakból rövidült a kifejezés, de valahogy kifejezőbb, találóbb, igazibb is lett. Vagy nem is a kifejezés hiányzik életünkől, hanem egy-egy kisebb közösség szellemi vezetője, istápolója? S ezek a néptanítók mennyi mindent láttak, tapasztaltak, milyen ismerői voltak az életnek! S ma, amikor az oktatói rendszer – mindenekelőtt tartalmi – korszerűsítésén, új oktatási törvény megalkotásán, majd érvényesítésén kell munkálkodnunk, jó tudni, hogy mindennek a legfőbb feltétele, központi figurája a pedagógus. Ezért is kell és lehet ebben a legjobbak évszázados tapasztalatából meríteni, tanulságaikat hasznosítani. Miként lesz ez a mai, hadseregnyi pedagógus is e kornak megfelelő tanítója, a felnövekvő nemzedékek nevelője. Közhely, de vajon súlyát értjük-e, hogy a munkaerő minősége több értelemben az oktatási intézmények padjaiban dől el. Amikor az oktatási idő az emberek igen nagy hányadánál kiteszi a szervezett munkában eltöltött éveket mintegy felét, látnivaló, miként nő egész társadalmunk minőségének formálásában a pedagógia felelőssége. S akkor még nem szóltam a felnőttkorban egyre szükségesebbé váló át- és továbbképzés növekvő, társadalmivá váló méreteiről. Így kell – megítélésem szerint – a pedagógusképzés mai tennivalóit átgondolnunk.

De előszó ürügyén már túl messzire is kalandoztam. Mindezek – tudom – nem csupán a sárospataki tanítóképzésről juthattak volna eszembe. De Sárospatakról és Ködöböcz Józsefről mindenképpen. A pataki nevelőknek, a pataki iskoláknak rég megfejtett titka, hogy felbonthatatlan szövetség kötötte a társadalmi haladás nemzeti és egyetemes ügyéhez, hogy a nemzeti felemelkedés szolgálata vezette legjobbjaikat, és éppen ezért kitörölhetetlenül írta s írták be nevüket a nemzeti kultúra, a művelődés, a tudományos ismeretek megszerzésének és terjesztésének, s különösen a pedagógia tudományának és gyakorlatának fejlődéstörténetét reprezentáló „emlékkönyvbe”. Természetesen a történelem mindig tartalmaz buktatókat, kitérőket, mégis, az évszázadok vonulatának trendje egyértelmű. Nemzeti kincsünk nagy értékű „darabja”, amit a pataki iskolák, a pataki tanárok, a pataki tanítóképzés adott.

E sorok szerzője méltatlannak tartja magát arra, hogy érdeméhez hűen szóljon egykori iskolájáról. De amit ott „útravalóként” kaphatott, az csak a szülői ház örökével vethető talán össze. Nem volt életemben olyan kemény, próbatevő időszak, amikor valahol mélyen ne vettem volna hasznát a „pataki iskolának”, amikor számonkérően, szemrehányóan, csalódottan kellett volna gondolnom pataki éveimre. S életem külön szerencsésének tartom, hogy Ködöböcz József diákja, tanítványa lehettem, aki a neveltjeire bízott értékeken túl ilyen nagyszabású művel ajándékozta meg a magyar pedagógustársadalmat, tisztelőit s mindenkit, akik igazi értékekhez vonzódnak.

I. Bevezetés

A pataki tanítóképzéssel, annak jellegzetes feladatmegoldásaival több tanulmány is foglalkozik, átfogó értékelése, fejlődéstörténetének összefoglalása azonban eddig még nem történt meg. Ezért a következőkben bemutatjuk a pataki tanítóképzés fejlődését, vázoljuk szerepét a magyar művelődésben. A régi feljegyzések, levéltári és könyvtári adatok megkérdezésével, felhasználásával összefoglaljuk a magyar nevelőképzés feladatmegoldásainak jellemző pataki jegyeit, formáit, amelyek – különösen a képzés szakjellegű megoldása során, az önálló tanítóképzés korában – a magyar tanítóképzés törvényszerűségeinek érvényesülését, fejlődését különleges módon s nagy hatással segítették. A pataki képzésben alkalmazott sajátos eljárások, tartalmi, módszerbeli, szervezeti megoldások elemzése, értékelése, a haladó hagyományok feltárása, a tanulságok megállapítása nemcsak a tanítóképzés folyamatos fejlődését mutatja meg, nemcsak a pataki képzés mai feladatmegoldásait teszi megalapozottabbá, hanem ismerete hasznos lehet a jövő tanítóképzésének sikeresebb tervezése, az ezzel kapcsolatos hatékonyabb döntések kialakítása, a korszerű tanítóképzés sajátos jegyeinek továbbfejlesztése szempontjából is.

1. A pataki tanítóképzés kialakulásának feltételei

Sárospatakon a XVI. század közepén indult meg a tanítóképzés. Azóta hosszú utat tett meg, nagy fejlődésen ment keresztül, míg társadalmunk igényének megfelelően eljutott a jelenlegi képzési szintre. *Évszázadok alatt a pataki képzésnek sajátos arcúlatá rajzolódott ki.* Egyes vonásai mint haladó hagyományok megerősödtek, s a további képzésben jellemző jegyekként érvényesültek. A pataki tanítóképzés jellegzetességeinek kialakulásában, általában a tanítóképzés pataki megvalósulásában a belső tényezők mellett külső tényezők is szerepet játszottak. Ezek között különösen figyelemre méltó a hazai tanítóképzés fejlődésének, Sárospataknak, a településnek és messze földön híres ősi kollégiumának a hatása.

a) A hazai tanítóképzés alakulásának főbb vonásai

Döntően meghatározta a pataki képzés fejlődését a tanítóképzéssel kapcsolatos társadalmi igény változása s ezzel együtt a tanítóképzés alakulása. A pataki képzés nem független a magyar tanítóképzéstől, hanem szerves része annak, hiszen itt is azoknak a követelményeknek igyekeztek eleget tenni, amelyeknek kielégítésére a hazai képzés vállalkozott. A tanítók tanításra-nevelésre való felkészítésében három korszakot különböztethetünk meg. Az első időszak hosszú évszázadokat foglal magában, s végét az 1770-es évek jelzik. Ennek az időnek az a fő jellemzője, hogy nincs külön intézményes tanítóképzés, hanem ez is megvalósul az általános képzéssel együtt. A második korszak 1777-től 1869-ig, az állami tanítóképzők munkájának megindulásáig tart. Ezt az időt részben a más, főleg az elemi iskolához kapcsolt tanítóképzés, részben pedig a jobb, hatékonyabb szakképzés kialakításával kapcsolatos sokféle törekvés, próbálkozás jellemzi. A harmadik korszak a középfokú intézményes tanítóképzés ideje, mely 1869-től 1959-ig, a középfokú képzés megszűntéig terjed. S a jelzett időben a hazai tanítóképzés a társadalmi igények hatására igen nagy utat tett meg.

A tanító munkájára vonatkozó társadalmi igény a középkorban és még sokáig az iskolamesterektől nem kívánt külön pedagógiai és módszertani előképzettséget. A tanításhoz szükséges tananyag- és módszertudás nem igényelte valamilyen speciális iskola, tanítóképző elvégzését. A tanítónak csak annyit kellett megtanulnia s tudnia, amennyi tudásanyag átadására az iskolában szüksége volt. Ennek megfelelően bárki lehetett tanító, aki olvasni, írni, számolni stb. kellően tudott. A tanítás módjával kapcsolatban sem jelentkezett külön igény: a nagyon lassan változó tananyagot úgy kellett a tanítónak megtanítania, ahogyan őt is tanították, azaz az évszázadok során kialakult hagyományos módszerrel. Az iskolában ennek megfelelően különböző képzettségű emberek tanítottak. Az iskola az egyház tartozéka volt, vezetői a papok voltak, akik a vallást s igen gyakran a többi ismeretet is tanították. Rajtuk kívül tanítói munkát végzett sok egyházi, hivatalnok, kiszolgált katona, latin iskolából kilépett vagy a filozófiai fakultás 1–2. évfolyamát végzett tanuló. Nagymértékben megnövelte az iskola, a tanítás jelentőségét a reformációnak az a törekvése, hogy minden ember megértse a vallást, a szertartást, továbbá hogy mindenkinek kezébe adja a bibliát, hogy ki-ki egyénileg – a nép a saját anyanyelvén, a művelt ember pedig eredeti nyelven – olvashassa azt. Ehhez igyekeztek biztosítani a feltételeket, ezért sok iskolát létesítettek. S mivel az első időkben a református gyülekezetek tanítói is a papok voltak, képzésükben a magasabb általános műveltség nyújtásával együtt a tanítói feladatok megoldására való kellő felkészítés is megtörtént.

Lassan azonban a társadalmi követelmények erősödése, az egyre jobban jelentkező munkamegosztás, a tudományok nagymérvű fejlődése, differenciálódása, a természettudományi tárgyak gazdagodása kialakította, megérlelte azt a jogos

igényt, hogy a tanítással foglalkozó emberek számára az eredmények fokozása céljából az általános műveltség mellett bizonyos szakképzettséget is kell biztosítani. Ennek megfelelően országshozza mozgolódás indult a tanítóképzés magasabb szintre emeléséért.

A módszeres tanítóképzés első csirái fedezhetők fel abban a hosszú időn át érvényesülő gyakorlatban, hogy a leendő tanító mint segédtanító szerzett népiskolai tanítási gyakorlatot a ténylegesen működő falusi-mezővárosi tanító mellett. Nagy előrelépést, döntő változást jelentettek a hazai tanítóképzésben az 1770-es évek. 1775-ben a pozsonyi normaiskolában nyitották meg az osztrák Schulordnung szellemében és könyveivel az első tanítóképző tanfolyamot, melynek feladata a Felbiger által kialakított normamódszer megtanítása volt. A pozsonyi és a később megnyitott normaiskolák nem kezdő fiatalokat képeztek, hanem képzési központok voltak, melyek a környék gyakorló tanítóinak a képzését szolgálták. Közvetlen képzésük kevés fiatalra terjedt ki, szélesebb körben inkább a bennük kiképzett tanítók gyakorlati képzőtevékenységével, példájával hatottak.

A tanítóképzés országos (állami) megszervezésére először 1777-ben, a *Ratio Educationis*ban történt intézkedés. Ez szentesítette azt a meglévő gyakorlatot, mely szerint a falusi és mezővárosi népiskolák elvégzése, illetve bizonyos gimnáziumi tanulmány megfelelő előképzettséget biztosít az egy- és kéttanítós népiskolában való tanításhoz. A városi népiskola tanítóinak a képzését a normaiskolához kapcsolta. A tankerületi székhelyeken szervezett normaiskolában háromosztályos (városi) népiskola és tanítóképzős tagozat (*schola praeparandorum*) működött. A *Ratio* előírta, hogy ezek a tanfolyamok a jelölteket „ne csak kiműveljék azokban a tantárgyakban, amelyeket a gyermekeknek majd tanítani fognak, vagy amelyek tanítását később előírják számukra, de tanulják meg magát a tanítási módszert is. Alapos gyakorlással szerezzenek otthonosságot a gyermekek oktatásában és mindannak átadásában, amelyet maguk már megtanultak”.¹

A normaiskolában folyó tanítóképzés fejlesztésére sokféle próbálkozás történt. Ezek azonban a képzésben lényegi változást nem eredményeztek. Közülük kettőre hívjuk fel a figyelmet. Fontos előírások találhatóak a *Projektum Budenseben*, melyet az 1778-ban tartott népiskola-felügyelői értekezleten állítottak össze. Bár ezeket hivatalosan nem rendelték el, a tanítóképzésben hosszú időn át vezérfonalul szolgáltak. Ennek megfelelően a tanítóképző tanfolyam négy, illetve öt hónapig tartott. A normaiskola igazgatójának, 1812 után a rangidős tanárnak volt a feladata a tanítójelöltek elméleti képzése: az előírt tantárgyakkal együtt a normamódszer, azaz a népiskolai tantárgyak általános és speciális módszerének megtanítása. Tankönyvül Felbiger *Methodenbuch*jának rövid változata (Kern) szolgált. A tanított tárgyakból a félév végén a jelöltek vizsgát tettek. A gyakorlati képzés megoldását a normaiskola népiskolájának osztályaiban tervezték a jelölt 14 napos megfigye-

¹ *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István. Budapest, 1981. 73. o.

lésével, 8 napos tanítási gyakorlatával s a tanító értékelésével-elemzésével. Az 1806-ban megjelent *II. Ratio Educationis* egyéves tanfolyam szervezésével írta elő a normaiskolai tanítóképzést. Azt is elrendelte, hogy minden tanító végezze el a tanfolyamot s ismerje a magyar nyelvet.

A hazai tanítóképzés első intézményes formája tehát a normaiskola szervezeti keretében, a tanítóképző tagozat megindításával az 1770-es évek közoktatási iskolareformja során alakult ki. Ez a képzős tanfolyam azonban még nem volt önálló iskolatípus, hiszen a normaiskolához kapcsoltnan, annak keretében működött, de benne az általános műveltség fontosabb elemeinek megszerzése mellett a jelöltek az akkori követelményeknek megfelelően elsajátították a módszertani ismereteket és a gyakorlati tanítás fontosabb fogásait. Ennek az iskolatípusnak nagy hatását mutatja az is, hogy ebben az időben széles körű tanítóképzési szakirodalom bontakozott ki.²

Az I. Ratio Educationis felekezeteiken felül álló tanítóképzőket akart szervezni, ez azonban nem sikerült. Ennek több oka volt. Az állam a tiszta államiság fogalmára felemelkedni nem tudott. Annyira egy volt a római katolikus egyházzal, hogy a szervezésben ennek érdekét tartotta szem előtt, ennek iskolái számára képzett tanítókat. Ezenkívül a Ratio nem törvény volt, hanem csak királyi rendelet, amelyben kidomborodott a német nyelv uralkodó jellege is. A protestánsok ezért iskolai autonómiájukra hivatkozva, nem is fogadták el rendelkezéseit, és népiskoláikról, tanítóikról továbbra is önállóan intézkedtek.³ Ugyanakkor azonban egyrészt az évszázadok során kivívott vallásszabadságuk és az erősödő nemzeti szellem védelmére, másrészt a fejlődés és a Ratio Educationis hatására igyekeztek tudatosabban, tervszerűbben szervezni iskolaügyüket. A görög katolikusok, görögkeletiek és izraeliták a királyi katolikus képzőkhöz alkalmazkodva alakították saját tanítóképzésüket.

A XIX. század első felében egyre több próbálkozás történt önálló tanítóképzők szervezésére. Erre ösztönözte az iskolafenntartókat az a fokozódó társadalmi igény, hogy a megnövekedett népiskolahálózatot kellően képzett tanítókkal lássák el. Ösztönző hatású volt az egyházi képzés fejlődésére a Ratio Educationis tanítóképzésre vonatkozó rendelkezése. *Az első önálló középfokú tanítóképzőt a szepesi katolikus egyházmegye püspöke, Pyrker László a papság anyagi támogatásával Szepeskáptalanban alapította, s benne 1819-ben indult meg a tanítás.* A képzés német nyelven folyt, a német nyelvű falvak számára képzett kántortanítókat. Az első magyar nyelvű tanítóképző alapítása is Pyrker nevéhez fűződik, aki egri érsek korában az anyagi alapokat összegyűjtve, 1828-ban hozta létre az egri tanítóképzőt falusi kántortanítók képzésére. A képzés kétéves volt, de egy év alatt is lehetett tanítói végzettséget szerezni. A tananyag az iskola

² Vö. Mészáros István: Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között. *Pedagógiai Közlemények* 26. Budapest, 1984. 238–275. o.

³ Vö. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, 1881. 48. o., továbbá Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. Magyar Tanítóképző, 1929–1930. 28–29. o.

céljának megfelelően az első évben hittan, olvasás, írás, számtan, levélszerkesztés, éneklés, zene, az iskolai tanítás és nevelés tudománya, továbbá jegyzői ismeretek, a második évben pedig a megtanult pedagógiai ismeretek gyakorlati alkalmazása a képző épületében lévő népiskolában. A képzés feladatait a pedagógiatanár, az énektanár és segédje oldotta meg. Felvételre filozófiai tagozatot vagy legalább gimnáziumot végzett fiatalok jelentkezhetnek. A felvételi bizottság megvizsgálta a jelentkezőket azokra „a tulajdonaikra nézve, melyek egy iskola-mesterben és egyházi énekesben megkívántatnak, különösen testalkotásokra, egészségükre s szavukra figyelve, az olvasásban, írásban, számvetésben és nyelv-ösmeretekben megpróbáltatnak”.⁴ 1810-ben Pécsen, 1842-ben Esztergomban is létesült kétéves katolikus képző.

Egyre jobban foglalkoztatta a tanítóképzés fejlesztése a protestáns egyházakat is, bár még sokáig nem gondoltak arra, hogy elválasszák azt a lelkészképzéstől, s külön speciális intézetben készítsék elő a tanítókat jövő feladataik megoldására. A fejlődést jelzi többek között az, hogy Sárospatakon korszerűsítették a tanulmányi rendet, s a hagyományos akadémiái tárgyak közé felvették a pedagógiát. Debrecenben a kollégium preceptorai számára 1795-ben kötelességeikről rövid összefoglalást készítettek. A dunamelléki egyházkerületben 1801-ben összeállították a tanítás módjára vonatkozó követelményeket, majd 1808-ban „a maga Megyéjében lévő Oskola Mestereknek alkalmatlan voltak s a miatt az Oskoláknak rossz állapotjuk” következtében tervet készítettek „egy szegénységünkhöz mérsékelt Paedagogicum Seminarium Ketskeméten való felállítására”.⁵ Hasonló próbálkozás történt később az erdélyi reformátusoknál is. Abból kiindulva, hogy az iskolák legnagyobb gyengéje az alkalmas tanítók hiánya, 1836-ban olyan tervet, „alaprajzot” alakítottak ki, hogy a filológus diákokat kétéves tanfolyamon készítsék fel a tanítói pályára.⁶

1839-ben a reformátusok Nagyenyeden, Debrecenben, Nagykőrösön állítottak fel a gimnáziummal szorosan együttműködő tanítóképzőket. Ezeknek célja az volt, hogy a népesebb egyházak iskoláiban működő tanítók mellé, az elemi iskolák alsóbb osztályai számára segédtanítókat képezzenek, akik néhány évi működés után képesek arra, hogy a kisebb iskolákban önállóan is eredményesen tanítsanak. Nehézséget jelentett az, hogy e tanfolyamokon főleg a gimnáziumból kiszorult vagy ott tanulmányaikat folytatni nem akaró felsőbb osztályú tanulókat képezték ki a népiskolai tanító legfontosabb tennivalóira. 1847-ben Pesten egy protestáns tanítóképző felállítását is tervezték, melyben átmeneti, három-négy évig tartó tanítóskodásra képezték volna tanítókat, de ennek megvalósítására nem került sor.⁷ Az 1850-es évek második felében Sárospatakon

⁴ Mészáros István i. m. 279. o.

⁵ Báthori Pál levele Vay Józsefhez. Pest, 1809. július 28.

⁶ Vö. Török István: A ref. tanítóképzők első terve. Magyar Pedagógia, 1900. 318–324. o.

⁷ Vö. Szőnyi Pál: A Pesten felállítandó protestáns preparandia terve. Pest, 1847.

a kollégium önálló intézeti ágaként szerveztek hároméves tanítóképzőt, s Pápan a filozófiai és teológiai tanulmányok végzésével együtt biztosítottak lehetőséget tanítók képzésére. Ezzel mind a négy református egyházkerületnek saját tanítóképzője lett.

Hasonló volt a helyzet az evangélikusoknál is. A gazdagabb gyülekezetek iskoláinak tanítói a középiskolát, filozófiát, teológiát végzettek közül kerültek ki, de a kisebb községekben sok volt a képesítés nélküli s nem megfelelő tanító. 1806-ban Schedius (*Systema rei scholasticae evang. aug. confessionis in Hungaria*) azt javasolta, hogy a tanítójelölt a kerületi líceumi pedagógiai tanfolyam elvégzése után legyen választható. 1829-től a líceummal kapcsolatban oldották meg a tanítóképzést, majd a 40-es években (1845–1847) kétéves tanfolyamot indítottak Felsőlővön, Nyíregyházán, Sopronban és Szarvason. Az 50-es években általában egyéves előkészítő (praeparandia) s hároméves szeminárium (a szarvasi kétéves) keretében folyt a tanítóképzés. A tantárgyakat a gimnáziummal együtt tanulták. A tantárgyak módszertanát a megfelelő szaktanárok oktatták. A testtant, lélektant, általános nevelés- és oktatástant a „Schulmeisterkund” tárgy keretében dolgozták fel.

A reformkor országgyűlései következetes harcot folytattak a magyar nyelv jogaiért, továbbá a jobb tanítóképzésért, tanító- és tanítónőképzők állami szervezéséért. Már 1807-ben kérték, hogy „gondoskodjék öfelsége a tanulmányi alaptól tanítóképző intézetek felállításáról, melyekben a tanítójelöltek anyanyelvükön kívül a magyar nyelvből is oktatást nyerjenek”. 1827-ben azt is kívánták, hogy „az iskolákban csak olyanok taníthassanak, akik a haza nyelvét tudják. Ezért oktató mesterek képzésére megkívántató intézetek állítandók”.⁸ Az 1825–27. évi országgyűlés egy új, átfogó közoktatási tervet készítésére bizottságot hozott létre. A terv a megyék állásfoglalásai, a preparandiák felállításával kapcsolatos kívánságai alapján készült el. A javaslatokat azonban a király azzal utasította vissza, hogy oktatásügyben törvényhozásra nincs szükség, az intézkedés a király joga.

A népnevelés újjáalakítása ügyében az 1839–40. évi országgyűlés is küldött ki választmányt, mely 1843-ban azt javasolta, hogy a felekezeti arányoknak megfelelően – római katolikus és görög katolikus: 9; református: 4; görögkeleti: 3; evangélikus: 2 – állítsanak fel tanítóképzőket. E javaslat megvalósítására sem került sor. Hasonlóan csak terv maradt az 1848-as Egyetemes Tanügyi Kongresszus tanítóképzési programja is. A kongresszuson kialakított terv szerint a felső elemi iskolai tanítókat az egyetem bölcsészeti fakultásán kétéves elméleti képzéssel s egyévi gyakorlattal kell képezni, az elemi iskolák tanítóinak képzésére pedig a vidéki városokban két évfolyamú középképzőket kell szervezni; a tanítóképzők háromévesek legyenek.

Közben újabb tanítóképzőket szerveztek. Királyi rendelkezésre 1842-ben 5

⁸ Kiss József i. m. 100. o.

királyi katolikus tanítóképző kezdte meg működését (Miskolc, Pest, Szeged, Érsekújvár, Nagykanizsa), majd 1847-ben megnyílt a győri is. Ezek kétévesek voltak, s bennük a képzés magyar nyelven folyt. 1846-ban a helytartótanács kiadta a *Magyarország elemi tanodáinak szabályzatait*, amely meghagyta az elemi iskolákhoz kapcsolt kétéves tanítóképző tagozatokat, de még sokáig fennmaradtak a rövidebb ideig tartó tanfolyamok is.

Az *abszolutizmus idején*, 1852-ben megjelent miniszteri rendelet szerint a néptanítóknak a népiskola színvonalán túlmenően nincs szükségük szakszerű és tudományos képzettségre, ezért oktatásukból ki kell hagyni az olyan ismereteket, ügyességeket, melyekre a jelölteknek hivataluk betöltéséhez nem lesz szükségük. 1855-ben átszervezték a katolikus képzőket, s újakat indítottak (Besztercebánya, Esztergom, Győr, Kalocsa, Kassa, Nagyszombat, Nagyvárad, Pécs, Pest, Sopron, Szatmár, Versec). Ezekhez hasonlóan működtek továbbra is kétéves képzőkként az egri, csíksomlyói, szegedi, szepeskáptalani római katolikus, továbbá a nagyváradai és ungvári görög katolikus képzők is. 1856-ban a képzőknek képzési tervet kellett készíteniök és felterjeszteniök a helytartótanácsához.

Kassán ekkor a következő óraterv szerint dolgoztak: hittan heti 2–2, nevelés- és oktatástan 4–4; részletes módszertan: nyelvtanítási szak (olvasás, nyelvtan, helyesírás, fogalmazás) 3–3, számtan 1–1, szép- és folyóírás 1–1, rajz és geometria 1–1, magyar nyelvtan 1–1, ének és orgona 8–8, mezőgazdaságtan 1–1, gyakorlati képzés 3–3 óra az elemi iskolában s 1–1 óra a kiseddóvóban. Ennek során az I. évesek az elemi iskola 1–2. osztályában, a II. évesek pedig a 3–4. osztályban 1 órában hittant, 2 órában más tárgyakat tanítottak.

E képzőkben 1864-től szerepet kapott a reáliák (természettan-jöldrajz) tanítása is. Az eredmények fokozására 1853-ban elrendelték a módszeres értekezletek tartását. A bécsi kultuszminisztérium a tanítóképzőket a németesítés egyik eszközeként tartotta, s a németül tudó tanítókat előnyben részesítette. A felvételi követelmény: 16 év, testi épség, erkölcsi kifogástalanság, 2–3 algimnáziumi vagy alreáliskolai osztály elvégzése s bizonyos zenei előképzettség. Előnyben részesült az, aki már segédtanítóként működött s a kántori teendőkhöz is értett. E felvételi feltételek alól azonban felmentést is adtak. A tanulókat rendszeres ösztöndíjban részesítették, s a két év elvégzése után képesítővizsga volt.⁹

A kétéves képzők mellett egyes képzőkben egyéves tanfolyamok is voltak. Ezek kevés elméletet adtak, a figyelmet inkább a gyakorlati képzésre fordították. Ezen túlmenően azok, akik már három évet tanítottak, jelentkezhetnek képesítő- (approbációs) vizsgálatra is. Ezek részére több helyen 2–4 hónapos tanfolyamot is szerveztek.

A fentiek azt mutatják, hogy 1777 és 1868 között sokat fejlődött a hazai tanítóképzés. Bizonyítja ezt a *képzők számának nagymérvű megnövekedése* is. Kiss József statisztikai kimutatása szerint az állam által szervezett (királyi katolikus) és egyházi-felekezeti tanító- és tanítónőképzők száma ebben az időben a következők szerint alakult:¹⁰

⁹ Vö. Kiss József i. m. 109–110. o.

¹⁰ Kiss József i. m. 118. o.

	Kir. kat.	R. kat.	G. kat.	G. kel.	Ref.	Ev.	Izr.	Összes kat.
I. Ratio kora	9	—	1	1	—	—	—	11
II. Ratio kora	9	3	1	3	—	—	—	16
1840	9	4	1	3	3	—	—	20
1850	6	3	2	3	3	8	—	25
1860	12+1	4+3	2	3	5	9	1	36+4
1867	12+1	4+4	3	3	5	10	1	38+5

A statisztikai források alapján Kiss József 1856 és 1867 között évenként kb. 300-ra teszi a képesítőzött tanítók s 50-re a végzett tanítónők számát. A képesítőzöttek között azonban sok volt a magánúton vizsgázó, például Pesten 334 közül 230 tett magánvizsgát. Mivel kb. 15–16 ezer tanító dolgozott, a végzettek száma igen alacsony volt. A tanítók negyedrésze képzés nélkül tanított,¹¹ sok községben iskola sem volt. Sok egyéb mellett ez is sürgette a tanítóképzés jobb megoldását, további korszerűsítését.

*Új korszaka kezdődött a hazai tanítóképzésnek 1868-ban. A XXXVIII. tc. lehetővé tette a világi népoktatási hálózat kialakulását, az államilag központosított polgári köznevelési, egységes tanügyi rendszer megalapozását. A törvény magasabb szintre akarta emelni a népoktatást és tanítóképzést egyaránt. A tanítóképzés hároméves szakiskolában történt, s az addiginál magasabb elméleti műveltséget s hatékonyabb gyakorlati képzést biztosított. Tanterve szerint „a tanítóképzőintézetek célja hivatásuk iránt lelkesülő, foglalatosságaikban jártas oly munkás és ügyes tanítókat képezni, kik az emberiség szeretetének érzésétől áthatva, alapos ismereteik segítségével és kiváltképpen jó példaadással vezessék a gondviselésökre bízott növendékeket önmunkásságra, az ismeretek gyűjtésére, az erkölcsi nemesebb érzésre és általában a felvilágosodásra”.*¹²

Éa cél elérése érdekében a képzés a következő tárgyak oktatásával történt: *Hit- és erkölcsstan* (heti 6 óra). *Neveléstan* tárgyak (nevelés- és oktatástan, oktatási módszertan, tanítási gyakorlat a gyakorlóiskolában – heti 13 óra). *Magyar nyelv* (olvasás, nyelv- és irálytan – 8 óra). *Német nyelv* (8 óra). *Mennyiségtan* (számtan-mértan – 8 óra). *Történeti tárgyak* (földrajz, történelem, hazai alkotmánytan – 11 óra). *Természettudományi tárgyak* (természettan, természet- és vegytan, mezői gazdaság és kertészet – 10 óra). *Művészeti tárgyak* (ének és zene – 14 óra; rajzolás és szépírás – 9 óra). *Testgyakorlás* (6 óra). A tanterv a három osztályra heti 93 órát írt elő, melyből a hittan 6,7%-kal, a pedagógia és módszertan 14,6, a humán tárgyak 25,8, s a testnevelés 6,7%-kal részesedett.

A felvétel fontosabb feltételei voltak: a betöltött 15., illetve 1900-tól 14. életév, ép test, a gimnázium vagy reál-, illetve polgári iskola négy osztályának elvégzéséről bizonyítvány, vagy ebből az anyagból felvételi vizsga. A tanéveket osztály-

¹¹ 1869-ben 17 792 tanító közül 4000 képesítés nélkül tanított.

¹² A tanítóképzés szervezete az 1868. XXXVIII. t. c. értelmében. Buda, 1869. 3. o.

vizsgákkal zárták. A három év elvégzése után egy- vagy kétévi tanítás következett, majd a képzőben tanult tárgyakból írás- és szóbeli, illetve gyakorlati képesítővizsga.

A törvény 20 tanító- és 10 tanítónőképző felállítását rendelte el. A helyek kiválasztásában két fő szempontot igyekeztek érvényesíteni: tiszta magyar és nemzetiségi területeken egyaránt akartak szervezni képzőt, továbbá kisebb városokat kerestek, amelyeknek körülményei nem állnak éles ellentétben a gyakorló tanítók szerény lehetőségeivel.

Az állami tanítóképzők munkája lassan indult meg. 1869-ben csak négy (Buda, Csurgó, Losonc, Sárospatak), 1870-ben hét (Baja, Déva, Máramarosziget, Modor, Székelykeresztúr, Zilah, Znióvár-alja) képző létesült. A többiek a következő évtizedek alatt épültek ki. Ezekkel együtt ebben az időben természetesen sok felekezeti képzőt is szerveztek. *1918-ban az iskolafenntartók szerint a tanító- és tanítónőképzők, továbbá a tanulók száma a következő volt.*¹³

	Áll.	R.	G.	G. kel.	Ref.	Ev.	Izr.	Összes	Képesítő- zött
		kat.	kat.						
Férfi	22	11	5	4	3	5	1	51	
	2566	877	326	241	421	296	87	4814	1035
Nő	8	22	2	1	5	2	—	40	
	1675	3902	187	125	741	208	—	6838	1301

Az 1869-es tanterv előírta, hogy a képző mellé hatosztályos gyakorlóiskolát kell szervezni. Az állami képzőknél ez meg is történt. Az egyházi képzők mellett azonban lassan épültek ki, s csak 1913-tól működött minden képzőben a rendelkezéseknek megfelelően kialakított gyakorlóiskola.

A képzők irányítására, felügyeletére Eötvös József igazgató tanácsot hozott létre. A szervezésnél a külföldi (Svájc, Franciaország) példák mellett a protestánsok iskolakormányzatából indult ki, mely szerint az iskolák ügyeire befolyásuk volt az intézményt fenntartó gyülekezeteknek, s minden közép- és felsőiskolának megvolt a maga kormányzó testülete. A tanács fontos feladata volt az új állami intézmény iránti bizalmatlanság kiküszöbölése, a társadalom támogatásának megnyerése. Ezért tagjai között ott találhatók a közéleti személyiségek, a különböző felekezetek nevesebb képviselői, akiken keresztül a szélesebb társadalom is betekintést nyerhetett a képző életébe, hathatott munkájára. Az igazgató tanács elnöke a tanfelügyelő, egyik tagja a képzős igazgató volt, s további öt tagját a miniszter nevezte ki. A tanács irányította a képző szellemi és anyagi ügyeit, s feljebbviteli hatóság volt a tanári szék által hozott döntésekben.

¹³ Kiss József i. m. 182. o.

1868 után a hároméves tanfolyam mellett rövidebb képzést is indítottak. Azok a 20 éves fiatalok, akik a középiskola alsó négy osztályának anyagából vizsgát tettek, egyéves kiképzés után képesítővizsgát tehettek. Ezt a képzési formát azonban 1871-ben megszüntették.

A tanítóval szembeni társadalmi igények növekedése, a tananyag korszerűsítése, bővítése, a jelentkezők alacsony szintű felkészültsége, a nagy és sokrétű ismeretanyagból adódó túlterhelés miatt, továbbá a gyakorlati képzés óraszámának emelése céljából *több alkalommal változtatták a középfokú tanítóképző tanulmányi idejét, illetőleg szervezetét, s ezzel együtt a képzés tartalmát is.* 1882-ben négy évfolyamúvá fejlesztették a képzőt. Mivel azonban ezt nem törvény, hanem csak miniszteri rendelet vezette be, az egyházi képzők egy része a rendelkezést nem hajtotta végre, s még sokáig három osztállyal működött.¹⁴ Ezekben az években a képzés szakemberei nagy harcot folytattak az állami és egyházi tanítóképzés közti különbség megszüntetéséért, az egységes tanítóképzés és képesítés megvalósításáért. A kiegyenlítés, a felekezeti képezdek négyosztályúvá fejlesztése e század elején történt meg, amikor a nagyobb mérvű iskola-fenntartói állami segély elnyerésének ez fontos feltétele lett.

A tanítóképző ötévessé alakítása az 1920-as évek elején történt. Előbb hatosztályos képzőt terveztek, de ennek megvalósítását akadályozták a pénzügyi nehézségek. 1923-ban elrendelték az ötosztályos tanítóképzést. Ezzel tovább növekedett a képzés időtartama, óraszám, a tananyag és a hatékonyság is. Most már egy évvel később, 19 éves korban, érettebben s huzamosabb intézeti hatás után kerültek ki a jelöltek az iskolákba.

1928/29-ben a képzők létszáma iskolafenntartók szerint a következő volt: – Tanítóképző: Állami: 9 (Baja, Budapest I. ker., Csurgó, Jászberény, Kiskunfélegyháza, Kőszeg, Nyíregyháza, Pápa, Sárospatak). R. kat.: 6 (Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Szeged). Ref.: 2 (Debrecen, Nagykőrös). Ev.: 2 (Miskolc, Sopron). Izr.: 1 (Budapest VIII.), azaz összesen 20. Tanítónőképző: Állami: 4 (Budapest II., VII., Cinkota, Győr). R. kat.: 19 (Budapest IV., IX., Debrecen, Dombóvár, Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kisvárd, Kőszeg, Miskolc, Pápa, Pécs, Sopron 2, Szeged, Veszprém). Ref.: 4 (Debrecen, Kecskemét, Nyíregyháza, Pápa). Ev.: 1 (Szarvas), összesen 28. Ezek száma később még szaporodott. Ebben az évben a 9 állami tanítóképzőben 1448, a pataki képzőben 174 tanuló tanult.¹⁵

Az 1930-as években lezajló középiskolai reform a tanítóképzésben is változást hozott. Már úgy látszott, hogy végre valósággá lesz a haladó pedagógusok régi vágya: a felsőfokú tanítóképzés. Erre azonban még két évtizedet kellett várni. Az 1938. évi XIII. tc. elrendelte a kéttagozatú tanítóképzés megindítását: a négyosztályos liceum és a kétéves tanítóképző akadémia felállítását. Az új rend-

¹⁴ 1894/95-ben a 14 római katolikus tanítóképző közül hat még hároméves volt, a nagyszombati görögkeleti román képző IV. osztályát csak 1910-ben nyitották meg először.

¹⁵ Vö. Sarudy Ottó: Tanítóképzésünk állapota az 1928/29. iskolai évben. Magyar Tanítóképző, 1930. 97–149. o.

szer kiépítését több tényező is indokolta: A korszerű neveléstudomány a nevelés célját a gyermek belülről fakadó tevékeny részvételével tartotta elérhetőnek. Ez pedig olyan feladatok elé állította a tanítót, hogy arra kellően felkészíteni a régi módon már nem lehetett. Az általános műveltség elemei folyamatosan szaporodtak. Megváltoztak a mindennapi életkörülmények; a technika haladása elérte a falut is. Ezenkívül a társadalom az iskolán kívül is egyre többet kívánt a tanítótól. Azt akarta, hogy legyen kántor, népművelő, énekkarvezető, gazdasági szövetkezeti ügyintéző, tűzoltóparancsnok, leventeoktató stb. A művelődés bizonyos demokratizálódása is igényelte a tanító műveltségének emelését. Ezen túlmenően a kultuskormányzat a képző ilyen átszervezésétől az állástalan tanítók számának csökkenését is remélte.

A törvény az új rendszerben is meg akarta tartani a tanítóképzés jól bevált sajátos nevelési szellemét, gyermeknevelési és népoktatási légkörét. Ebben a képzésben az általános műveltség elemeit a líceum, a szorosabb értelemben vett szakképzést pedig a tanítóképző akadémia adta. Az érettségi megkövetelése a képzési színvonal emelését, a tanítóság nagyobb társadalmi elismerését is szolgálta.

A líceum az elméleti és szakirányú műveltséget nyújtó iskolák között átmeneti, gyakorlati irányú középiskola, a tanítóképző akadémia előkészítő iskolája volt. Ezért a líceum a művelt embert érdeklő mértékig tekintettel volt a tanítói érdekekre is. Az volt „a feladata, hogy a tanulót vallásos alapon és nemzeti szellemben erkölcsös polgárrá nevelje, gyakorlati irányú műveltséghez, a fűtanulót ezenfelül gazdasági, a leánytanulót pedig háztartási ismeretekhez juttassa, továbbá a családi és iskolai gyermekneveléshez szükséges alapismeretek tanításával magasabb nevelési szaktanulmányokra előkészítse, s végül a főiskolai szaktanulásokra képessé tegye”.¹⁶ A líceum tehát újat hozott a középiskolai képzésben. Fontos jellemzője volt a gyakorlatiasság, mely szorosabbá tette az iskola kapcsolatát az élettel, s ez nevelési szellemében valósult meg. A nevelői gondolkodás kialakítása, fejlesztése addig csak a szakiskolának, a tanítóképzőnek volt a feladata. Mivel a törvény a nevelési szakismeretet a közműveltség kiegészítő részeként fogta fel, most középiskolai feladattá vált. Ugyanakkor a líceum a tanítói pályára készülőknek egyetlen középiskolája volt, mert kizárólag ennek érettségije jogositott tanítóképző akadémiai felvételre.

Ezzel együtt a líceum megfelelő gazdasági ismeretet is akart nyújtani, s érettségije képesített mindazokra az állásokra és tisztségekre, melyeknek elnyeréséhez középiskolai érettségi volt szükséges. Jogot biztosított a továbbtanulásra a gazdasági szaktanítóképzőben, a gazdasági akadémián, a polgári iskolai tanárképző, a zeneművészeti és képzőművészeti, testnevelési főiskolákon, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazdasági és kereskedelmi szakán, illetve gazdasági szaktanárképző intézetében, végül a közigazgatási, postai, vasúti tanfolyamon. A líceum tehát olyan latinmentes gyakorlati középiskola volt, amely a tanítói és a gyakorlati pályákra, tehát az életpályák egész sorára előkészített.

¹⁶ Tanterv és Utasítások a líceum és leánylíceum számára. Budapest, 1939. 85. o.

*A törvény az akadémia feladatává tette, hogy a tanítói hivatásra előkészített jelöltek szakzerű elméleti és gyakorlati képzéssel a vallásos alapon és a magyar nemzeti művelődés szellemében folyó népnevelésre kiképezze.*¹⁷ A tanítóképzést a következő tárgyak anyagának feldolgozásával kívánták megvalósítani: hit- és erkölcstan, elméleti és gyakorlati nevelési és tanítási ismeretek, magyar művelődési és társadalmi ismeretek, gazdaságtani és egészségügyi ismeretek, továbbá ének-zene és testnevelés. A tanulmányok befejezése után a jelöltek a terv szerint államvizsgán szereznek tanítói oklevelet. Az írásbeli államvizsga részben az általános neveléstudományi, részben a népiskolára alkalmazott módszeres felkészültséget vizsgálja. A szóbeli vizsgán a nemzeti műveltség körébe eső, az elméleti és alkalmazott neveléstudomány anyagába tartozó s a gazdasági téren szerzett ismeretekről, a gyakorlati vizsgán pedig a népiskolai nevelés, általában a népművelés terén szerzett jártasságról kell a jelöltnek számot adnia.

A tanítóképző akadémia kiépítésére azonban nem került sor. A kétlépcsős tanítóképzés ugyanis nem valósult meg. Az ország területének megnövekedésével és a tanítók nagymérvű katonai aktivizálásával tanítóhiány keletkezett. Ezek miatt a liceumnak csak az I–III. osztálya nyílt meg, s a tanulók ezután a tanítóképző IV. és V. osztályában folytatták tanulmányaikat.

Nagy változást jelentett az iskolák államosítása a hazai tanítóképzésben is. Megszűnt az egyházi képzés, s a szocialista nevelési feladatok megoldására kizárólag állami tanítóképzőkben készítették fel a jelöltek. Az új tanítóképzés kialakítása azonban kitérőkkel történt. Bár a háborút követő években sokan szót emeltek a felsőfokú tanítóképzés s ezzel együtt az általános iskolai egységes nevelőképzés megvalósításáért, a problémát megnyugtató módon megoldani nem sikerült. Az ötosztályos tanítóképzőt megszüntették, s 1949-ben pedagógiai gimnáziumot indítottak, majd 1950-től négyéves tanítóképzőben, egyéves külső iskolai gyakorlattal kiegészítve oldották meg az általános iskola tanítóinak a képzését. Ugyanakkor a tanítói ellátottság biztosításában nagy nehézséget jelentett az, hogy nagymértékben csökkentették a tanítóképzők és a tanulók számát. Míg az 1954/55-ös iskolai évben 18 tanító- és 31 tanítónőképző működött, 1957/58-ban már csak 10 tanító-, 16 tanítónő- s 2 nemzetiségi képző készítette fel a tanítókat jövő feladataik megoldására. 1946/47-ben 11 867, 1950/51-ben 9314 s 1955/56-ban már csak 5494 tanulója volt a tanítóképzőknek.¹⁸ E tíz év alatt a képzők száma 22,3, a tanulóké pedig 53,7%-kal csökkent. Ezek miatt az 50-es évek második felében nagymérvű tanítóhiány keletkezett.

A jelzett szervezeti átalakulások fontos tartalmi változtatást is eredményeztek. Jelzik ezt a különböző tantervi változások. 1869-től 90 év alatt több tanterv kiadására és óratervi módosításra került sor. Az 1869-es tanterv a képzésre 93 órát írt elő. Az 1877. évi tanterv jobb előkészülettel, nagyobb tervszerűséggel

¹⁷ Vö. Hóman Bálint: Törvényjavaslat a népiskolai tanítóképzésről. Budapest, 1938.

¹⁸ Vö. Komáromy László: A magyar oktatás a statisztika tükrében. Budapest, 1980. 75–78. o.

készült: tantárgyanként közölte a tanítási célt is, az anyagot bővítette a háziiparral. A négyosztályos tanítóképző tevékenységét az 1882-es tanterv szabta meg. Ennek fontos törekvése volt a képzés gyakorlatiasabbá tétele a népgazdaság bajainak enyhítésére (szőlészet, méhészet oktatása, selyemhernyó-tenyésztés ismertetése, kántorképzés, tűzoltótanfolyam stb.). Hosszas előkészület után 1903-ban újabb tanterv jelent meg, mely szerint a képző szakiskola, s kizárólag a népiskolai tanítói hivatásra készíti elő tanítványait. Ezzel együtt fontos feladatnak tekintette a nemzeti nevelést, a hazafias szellem ápolását. A képzés óraszámát 123-ban állapította meg. Az 1911-ben megjelent tanterv az 1905-ben kiadott népiskolai tanterv fgyeembevételével korszerűsítette a képzést.

A tanítóképzés fejlődésében nagy jelentőségű volt az 1923-ban megjelent tanterv, bár 1938-ban ez az I–III. osztály munkájára vonatkozóan kiegészült a liceumi tantervvel. Jól sikerült, korszerű tanterv volt, mely nagy szerepet szánt a nevelésnek, s lehetővé tette a cél elérését, a „jó tanítóvá nevelést”. Követelménye szerint a képzés feladata „az egészséges, vallásos és hazafias, művelt, hivatásukat értő és szerető tanítók nevelése”. Előírta, hogy a szakiskolajellegnek érvényesülnie kell: minden tárgy anyagának és tanítási módszerének a tanítóképzést kell szolgálnia, s az anyag feldolgozása a tanár és az osztály együttes, közös munkája legyen. A szaktanártól elvárta, hogy tárgya gazdaságos tanulására a növendékeket tanítsa meg, s az ismeretszerzés helyes módját gyakoroltassa be. Ez a tanterv 150 órát biztosított az ötosztályos tanítóképzés feladatainak megoldására.

A képzésben a tantárgycsoportok, tantárgyak az alábbiak szerint részesedtek: *Hit- és erkölcstan: 10 óra (6,6%). Neveléstudomány (test- és élettan 2, lélektan-logika 3, nevelés- és tanítástan 4, neveléstörténet 3, iskolaszerveztan 1): 13 óra (8,6%). Nevelési és tanítási gyakorlat: 9 óra (6%). Ennek megfelelően a pedagógiai képzésre összesen 22 óra (14,6%) szolgált. Magyar nyelv és irodalom: 14 óra (9,3%). Német nyelv: 10 óra (6,6%). Történelem és alkotmánytan: 10 óra (6,6%). Földrajz: 7 óra (4,6%). Mennyiségtan: 12 óra (8%). Természettarajz-kémia: 11 óra (7,3%) Fizika: 5 óra (3,3%). Egészségtan: 2 óra (1,3%). Gazdasági ismeretek: 8 óra (5,3%). Közgazdaságtan: 1 óra (0,6%). Rajz-szépíráás: 11 óra (7,3%). Ének-zene: 12 óra (8%). Kézimunka: 5 óra (3,3%). Testgyakorlat: 10 óra (6,6%).¹⁹*

Ha az ötosztályos tanítóképző óratervét a négyosztályoséval összehasonlítjuk, fontos változásokat figyelhetünk meg. Csökkent a tanulók túlterhelése. Az összóraszám egy többletosztállyal is 144-ről csak 150-re emelkedett, azaz az osztályonkénti eddigi 36 óra helyett a heti óraszám 30 lett. Kedvező volt ez azért, mert a tanulóknak több idejük jutott így az elmélyültebb egyéni ismeretszerző munkára, művelődésre. A nevelő hatás fokozottabb érvényesítése céljából az új tanterv növelte a speciális szakképzési elméleti tárgy részesedését, ez 6,9%-ról 8,6%-ra emelkedett. A pedagógiai elméleti és gyakorlati képzés az

¹⁹ Vö. Tanterv a m. kir. állami tanító- és tanítónőképző intézetek számára. Budapest, 1923.

eddig 12,5% helyett 14,6%-ban részesedett. Egyéb tényező is segítette a képzés hatékonyságának fokozódását. A pedagógiai képzés egy évvel eltolódott, és így több tudás és tapasztalat birtokában került sor a pedagógiai tárgyak anyagának feldolgozására, a gyakorlati nevelésre-tanításra, és több lehetőség adódott az elmélyültebb, öntevékenyebb munkára. A tanítási gyakorlat helyébe a nevelési és tanítási gyakorlat került, ami azt is jelzi, hogy a tanórai nevelési és az órán kívüli egyéb feladatok megoldására (például gyermektanulmányozás) is tervszerűbben felkészítették a jelölteket. Az ötosztályos szervezeti forma tehát nagymértvű előrehaladást jelentett a tanítójelöltek sokoldalú pedagógiai felkészítésében. Nem nőtt azonban az óraszám a magyar nyelvnek, a történelemnek, a mennyiségtannak és a fizikának, s ez azt mutatja, hogy a tanulók általános képzettsége, műveltsége nem emelkedett, legfeljebb mélyült. Bizonyos nehézséget jelentett az, hogy a képzős óraszám ezekben a tárgyakban nem érte el az általános középiskola, a gimnázium megfelelő óraszámát: a matematika és történelem óraszám 2–2-vel, 14,3, illetve 16,7%-kal, a fizika óraszám pedig 3-mal, 37,7%-kal volt kevesebb.

Bizonyos változtatás történt a líceum bevezetésével. A pedagógiai képzés feltételei szempontjából azonban ez alig érezte hatását, hiszen óraszám nem változott: mindkét megoldás 13-14 órát biztosított a pedagógiai ismeretek elsajátítására s 9 órát a gyakorlati képzésre. Tartalomban azonban a kettő között volt némi különbség. A líceumban a nevelési ismeretek tanítása nem tanítói célközpontú volt. Olyan általános testi, egészségi, lélektani, pedagógiai tudást adott, amelyre az embernek a mindennapi életben, a családban, a munkában szüksége volt, s amely egyben megalapozta a nevelési életpályák felé vezető felsőbb tanulmányokat is.

Ha a líceumot, tanítóképzőt végzettek korabeli általános műveltségét a gimnáziumi tanulókéval összehasonlítjuk, eltérést csak néhány tárgy tekintetében figyelhetünk meg. A gimnáziumban nagyobb szerepet kaptak az idegen nyelvek, a líceumban pedig a rajz-kézimunka, ének-zene és a nevelési ismeretek. A képzősök valamivel kevesebb óraszámban tanulták a fizikát, a műveltség többi elemét azonban általában azonos szinten sajátíthatták el a két iskola tanulóit. Azt jelenti ez, hogy az idegen nyelvek és a fizika kivételével a líceumot, képzőt végzettek is rendelkeztek a gimnáziumnak megfelelő általános műveltséggel, s bizonyos tárgyakból a jövőre munkára való felkészítés miatt jóval magasabb képzettséget nyertek. Az anyag elsajátításában némi gátló körülményt jelentett az, hogy a képzősök nagyrészt a műveltség alacsonyabb fokán lévő néprétegek gyermekei közül kerültek ki, s otthon sokan nem kaptak megfelelő alapokat. Ezzel szemben előnyös volt az, hogy a képzős közösségben igen lelkiismeretesen, teljes erőmefeszítéssel dolgoztak, továbbá hogy a tanulási idő egy évvel kitolódott, s így az ismeretek elmélyülésére, érsére és a képzés jellege miatt az ismeretszerzés eredményesebb módjának elsajátítására több lehetőség adódott. S ezek némi magyarázatot adnak arra is, hogy később az általános iskolák

igazgatói a felső tagozatban is több munkára tudták alkalmazni a képzőt végzeteket, mint a gimnáziumi érettségivel képesítést szerzett tanárokat.

Mindez azt mutatja, hogy *az ötosztályos tanítóképző pedagógiai képzése hatékony volt, a gyakorlati nevelési-tanítási feladatok megoldására nagyszerűen felkészített, de általános műveltségben nem tudott a középiskolai érettségi szintnél magasabbat biztosítani, bizonyos vonatkozásban pedig el is maradt attól.* A jelzett problémák ellenére a képzés során és a tanítók működésével kapcsolatban szerzett tapasztalatok azt bizonyították, hogy az ötosztályos képző a magyar iskolarendszer igen jó középiskolája volt, s korszerű, a népnevelő-néptanító sokoldalú feladatainak megoldására eredményes előkészítő képzést tett lehetővé. E tanítóképzőkből kikerült tanítók teljesítették történelmi hivatásukat, és az iskolákban – az adódó sok tárgyi nehézség ellenére is – s az iskolán kívül egyaránt elismert oktató-nevelő-népművelő munkát végeztek. Ezt természetesen más tényezők is segítették. A képző növendékei elsősorban a parasztok és munkások tehetséges gyermekei közül kerültek ki, akik szorgalmas, lelkiismeretes, kitartó munkával készültek fel a nép szolgálatára. Képzésüket, nevelésüket kiváló tanítóképzős tanárok végezték. Ezek elsősorban a szakmailag és pedagógiailag jól felkészült, kellő elméleti tudással és gyakorlati képzettséggel rendelkező polgári iskolai tanárok közül kerültek ki, akik az Apponyi Kollégium elvégzésével szereztek tanítóképző intézeti tanári képesítést. A nevelők másik része a középiskolai tanári képzettség birtokában további különbözőzeti vizsgával nyert tanítóképzős tanári oklevelet. Az ötosztályos tanítóképző szelleme sajátos, pedagógiai volt: nevelőmunkája céltudatos, eredményes, hatékony, a korabeli középiskolák között kiemelkedő. Amikor az 50-es években sor került a tanítóképzés felsőfokúvá fejlesztésére, a képzés szakemberei igyekeztek ennek minél több pozitív értékét, pedagógiai hatékonyságát átmenteni a képzés új formájába is.

1949-ben egy évvel rövidebb lett az elméleti képzés ideje, s ezzel együtt csökkent a feldolgozható tananyag is. Ennek megfelelően a tananyag mennyisége és minősége, a képzés hatékonysága nem érhetette el az ötosztályos képző szintjét, melyben a hit- és erkölcsstan órakon kívül 140 órában foglalkoztatták a jelölteket. A szocialista nevelésre törő négyosztályos tanítóképző óraszama 1953-ban 142,5 volt. Bár ez magában véve kismérvű óraszám-növekedést jelentett, de ezt az óraszámot négy évre kellett elosztani, s így egy-egy osztályra az előző 28 óra helyett 35,6 tantervileg előírt heti óra jutott, s ez jelentősen fokozta a tanulók túlterhelését. A képzési idő 20%-os csökkenése s az óraszám 27,2%-os emelkedése azt eredményezte, hogy nagymértékben szűkültek a képzést segítő körülmények, a sikeresebb munka feltételei, s egy-egy tantárgyban való elmélyedésre kevesebb lehetőség adódott. Ehhez az is hozzájárult, hogy a 6–10 éves gyermekek osztálytanítására előkészítő képzőben az első három évben nem szerepeltek a szakképzés szempontjából olyan fontos önálló tantárgyak, mint a lélektan, logika, egyetemes neveléstörténet, iskolaszerveztan, műhelygyakorlat, általa-

nos biológia. Elszomorító a kép akkor is, ha az általános művelődési tárgyak tanítóképzős és általános gimnáziumi óraszámát hasonlítjuk össze. A középfokú általános műveltséget nyújtó tantárgyak összóraszám a gimnáziumban 111 volt, a tanítóképzőben pedig 77, az előbbinek 69,3%-a. Ennek megfelelően a képzőben biztosított általános műveltség nem érhetette el a gimnáziumban végzetek szintjét, pedig a képzőt végzettek feladata lett később a gyermekek általános műveltségének megalapozása, művelődésének elindítása. A képzőt és gimnáziumot végzettek műveltsége közti feszültség tehát az 50-es években nem csökkent, hanem növekedett, még ha a tanítók műveltségének emelésére a szakmai képzéshez szükséges egyéb tárgyak is jó hatásúak voltak. Történt pedig mindez akkor, amikor már megindult s tendenciájában egyre következetesebben érvényesült a középfokú műveltség általános, széles körű elterjesztése. S mivel a tanítóképző négy év alatt, az időközbeni változtatások ellenére sem tudott megfelelő középszintű korszerű általános műveltséget és szakmai alapozást adni, rövid időn belül tovább kellett lépni, s ez a szükségszerűség a középiskolai érettségire épülő felsőfokú tanítóképzés megindítását eredményezte.

A hazai tanítóképzésnek fentiekben vázolt alakulása érvényesült a pataki tanítóképzés fejlődésében is.

b) Sárospatak, a város

A pataki tanítóképzésre erőteljesen rányomta bélyegét a város. Települési viszonyai, természeti kincsei, szellemi értékei, gazdag története termékeny talajául szolgáltak a népet szerető és szolgáló, a haladásért lelkesedő magyar tanítók nevelésének. Sárospatakot földrajzi fekvése és története egyaránt kiemelte az átlagos magyar települések sorából. Kis város, s mégis sajátos helyet foglalt el városaink között. Maga a település a világhírű bortermő táj, a Tokaj-Hegyalja lábánál, a hegy és az alföld határán, az öt folyó ölelkezéséből keletkező Bodrog partján épült. Szép fekvését, változatos környékét, gazdag természeti értékeit Comenius is elragadtatással emlegette, melyek következtében szerinte a műzsák számára is kellemes lakóhelyül szolgál. Meg is jósolta, hogy jellemző sarát letörli majd a jobb műveltség. Kedvező földrajzi helyzete korán fontos településsé tette, katonai jelentőséggel ruházta fel, s vezető szerepet biztosított számára. Természeti adottságai lehetővé tették a virágzó gazdasági élet kibontakozását. Szőlőművelésre kiválóan alkalmas vulkanikus hegyvidéke, gazdag növény- és állatvilága és sokáig messze földön is híres, keresett bányakincsei (malomkő, agyag, kaolin stb.) révén neve a gazdasági életben hazánk határán kívül is ismertté vált. Patak évszázadokon keresztül kedves „diákváros” volt, ahová ma is rendszeresen „hajazárnak” a valamikor itt tanult diákok. Bárhol élnek is, a pataki „diákmivolt” igen erős szállal kapcsolja össze az egymás iránt és Patak iránt magukat felelősöknek érző öreg diákokat.

Sárospatak értékét emelte sok vihart megért, hazánk egyik legszebb, csaknem épségben megmaradt vára. Várkastélya a XVI. századi magyar késői reneszánsz és a XVII. századi kora barokk építészet egyik legbecesebb, leggazdagabb hazai együttese, amely szorosan összeforrott a magyar szabadságküzdelmekkel. Évszázadokon keresztül sokszor volt központja a magyar függetlenségi törekvéseknek, a Habsburg-ellenes harcoknak. Ezért is ihlette Petőfi Sándort 1847. július 9-én pataki tartózkodása arra, hogy útinaplójába az alábbi sorokat írja: „Szent föld! E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai.”²⁰ Ezért is mondják a város jelentőségét valló, szerepét elismerő tudományos kutatók, gyakorló pedagógusok, hogy Sárospatakon a kövek is beszélnek, „nevelnek”. Így lett és lesz egész életre szóló kitörölhetetlen élménnyé, a város szeretetét megőrző, Patakért cselekvésre ösztönző emlékké a tanítóképzős számára is a pataki diákélet.

c) A kollégium

A pataki tanítóképzés alakulásában különösen jelentős volt a kollégium szerepe. Kedvező helyzete következtében Patak már Mátyás király korában megindult a művelődésközponttá válás útján, s évszázadokon keresztül fontos centrum volt, amelyből messzeáradt a kornak megfelelő ismeret, sokszor a kort megelőző tudomány. Az 1489–90-ben Sárospatakon keletkezett Szalkai-kódex már korszerű iskolai oktatásról tanúskodik. A kollégiummá vált pataki iskola – a többi kollégium típusú iskolához hasonlóan – a kor európai műveltségét közvetítette, a hazai és külföldi előzményekre épített, s több évszázados tevékenységével a múlt értékes kezdeményezéseit és eredményeit továbbfejlesztette. A pataki kollégiumra is érvényes az, amit Bajkó Mátyás a protestáns iskolakollégiumokkal kapcsolatban megállapított, hogy a kollégium szervezetében, életében „az oktató tevékenység szerencsésen ötvöződött a nevelő munkával, az intézmény iskolai funkciója a kollégium nevelő szerepével”.²¹

Fokozta e hatást az, hogy a kollégium nagy gondot fordított a tanulói egyéniség „szabadabb, sokoldalúbb kibontakoztatására”. Fontos vonása volt e nevelésnek az is, hogy az alsó-, közép- és felsőfokú képzés itt szerves egységet jelentett: a kisgyermekkortól a felnőtté válásig ugyanaz az intézmény formálta, tanította, nevelte a benne tanuló diákokat, s így hatása mélyebben érvényesülhetett. Az egyetemi gyakorlattal szemben itt – a comeniusi panszofikus elgondolásnak megfelelően – minden diáknak minden előadott tudományt végig kellett

²⁰ Úti levelek Kerényi Frigyeshez. XI. levél. In: Petőfi Sándor Vegyes Művei. Budapest, 1956. 65. o.

²¹ Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, 1976. 9. o.

tanulnia, nemcsak a pályához szükséges szaktárgyakat. Ennek előnye volt, hogy a tanulók így magasabb általános műveltséget szereztek, hátránya viszont az, hogy egy-egy tudományban való fokozottabb elmélyülésre alig nyújtott lehetőséget, s erre elsősorban csak az iskola elvégzése után, esetleg külföldi egyetemeken kerülhetett sor. A kollégiumi oktatás tehát a külföldi egyetemeken való továbbtanulásra is gondolt, illetve előkészített. Segítette ennek a rendszernek az érvényesülését az a felfogás, hogy a teológiai képzettség betetőzi az általános műveltséget és fontos része a legmagasabb műveltségnek, továbbá hogy erre a teológiai képzettségre mindenkinek, a világi pályán működő értelmiségnek is szüksége van. Az iskola továbbfejlesztése során fontosnak tartották ugyan, hogy a kollégiumban a világi hivatásra készülő nemes- és polgárfijak megfelelő, korszerű műveltséghez jussanak, de elsősorban mindig arra törekedtek, hogy a papképzés magasabb szinten valósuljon meg. A kollégium nevelési rendszerében tehát a cél a teológiai képzés volt, amelyet bevezetett, előkészített a filozófia tanítása. A gimnaziális képzés csak eszközül szolgált a magasabb képzéshez, az elemi oktatásnak pedig a latinos tanulmányokra való felkészítés volt a feladata.

Munkája alapján az idők folyamán sokféle névvel illeték a pataki kollégiumot. Az iskolával kapcsolatos korabeli feljegyzésekben, egyházi anyakönyvekben, városi jegyzőkönyvekben általában *schola*, *gimnázium*, *kollégium*, *akadémia* névvel szerepel. Mint a magyarországi művelődésben fontosabb szerepet játszó iskolát, a kollégiumot különféle megtisztelő jelzőkkel látták el. Comenius Rákóczi-féle Athenaeumnak, a humanitás valódi műhelyének, a bölcsesség aranybányájának tartotta, s provinciálisnak, metropolisznak, *illustris*nek nevezte: „Nagyfényűnek nem formaságból mondom, de mert valósággal az. Magán belül fényteljes, magán kívül a fényt messze szóró és ezért sugaraival az elmékről – a szomszéd népeket is ideszámítva – az államban és egyházban a homályt elűzni képes.”²² Többször találkozunk a *collegium illustre* (nemes), *collegium celebre* (híres), *collegium magnum* (nagy) elnevezéssel is.

Ez a pataki iskola évszázadokon keresztül ellátta a Sárospatak hatása alatt álló gyülekezeteket lelkészekkel, az iskolákat tanítókkal, s nevelte az ország számára az iskolás műveltséggel bíró világi embereket, tisztviselőket, jogászokat. Segítette a város fejlődését, és sajátos szellemi tartalommal – a társadalmi haladás eszméjével – töltötte meg Sárospatak és közelebbi-távolabbi környezete életét.

*Annak további érzékeltetése céljából, hogy a pataki kollégium mit jelentett a magyar művelődés fejlődése szempontjából, az iskola múltjából utalunk néhány tényre. Itt működött 1650-től 1654-ig a világhírű nagy pedagógus, Comenius, akiről a nemzetközi tudományos kutatás újabban azt is kiderítette, hogy magyar származású, a Szeges család sarja. Comenius itt írta többek között híres munkáját, az első képes tankönyvet, az *Orbis Pictus*. Mészáros István szerint nagy neveléstörténeti jelentőségű alkotása volt a világon elsőként itt kialakított*

²² Comenius: A nagyfényű pataki iskola eszméje. Fordította Gulyás József. Sárospatak, 1936. 1. o.

„négy fokozatból álló (anyanyelvi + VIA-osztályok) panszofikus iskolaszervezete”, amelyben az anyanyelvi tagozat önálló szervezetű, viszonylagosan teljes képzést, a környező világról széles körű ismeretrendszert adott, s a latin nyelvet a világ megismerésének eszközeként tanította.²³ Comenius pataki működése tette világszerte ismertté a pedagógiában Sárospatak, illetve hazánk nevét. Patakon tanítottak országunkban először 1709-ben kísérlettel fizikát. *Tolnai Dali János* Apáczai előfutárának tekinthető, aki már az 1640-es években védelmébe vette a tanításban a magyar nyelv jogait: szűkebb körre szorította a latin és görög nyelv tanítását, s határozott lépést tett a nemzeti nyelvű oktatás bevezetésére. Latin helyett magyar szöveggel, Szenci Molnár Albert verseivel énekelte a zsoltárokat. *Csécsei János* a XVII. század végén magyar nyelvtant tanított, s megjelent munkájában a szóelemző és nem a kiejtést követő elv alapján fejtegette a magyar helyesírás szabályait. A XVIII. század második felétől tantárgy volt a magyar irodalomtörténet.

1792-től *Barczafalvi Szabó Dávid*, aki előzőleg az első magyar hírlapot, a pozsonyi *Magyar Hirmondót* szerkesztette, magyarul tanította a természettant. 1796-tól a gimnáziumban magyarul folyt a tanítás. Átmenetileg ugyan rövid időre visszaállították a magasabb osztályokban a latin nyelvű oktatást, de az anyagot magyarul is kellett magyarázni.

1818/19-ben már mindent hazai nyelven tanítottak, az akadémián még a teológiát is.²⁴ Hazánkban a pataki kollégium tért rá először a magyar nyelv használatára, s itt már magyarul tanítottak a XVIII–XIX. század fordulóján, amikor más iskolákban még kizárólagos volt a latin nyelv, s a hazai törvény is csak 1844-ben rendelte el a magyar nyelven tanítást. A pataki kollégiumban ugyanis hamar rájöttek arra, hogy tudósokat lehet képezni idegen nyelven, de a nemzet minden rétegét átható műveltség csak anyanyelven lehetséges. Szépen fejezte ezt ki *Majoros András* tanár is: „Mi nevelné jobban az értelmes emberek számát, mint a mindenkétől értett, anyai tejjel beszívott nemzeti nyelven intézett oktatás.”²⁵ A pataki iskola nem volt egyetem, de a többi magyar protestáns főiskolával együtt „a tudományos élet letéteményese volt, az önálló független magyarságtudat nemzedékről nemzedékre való átszármaztatását szolgálta”.²⁶

²³ Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest, 1981. 355. o.

²⁴ A „Disciplinaria Collegii administratio” a „Tanítást illető határozások”, „A Deák-nyelv tanítója” címszó alatt a következőket említi: „Minden Classisokban a tudományok s minden tanulni valók a született magyar nyelven taníttassanak oly világos utasítással, hogy még magok a Deák nyelv tanulására vezérlő regulák is, melyek eddig Deák nyelven értelem nélkül taníttattak, magyar versekbe foglaltatva adassanak elő a tanítványoknak”, továbbá „A Theologia magyar nyelven taníttasson, de a literatura kedvéért gyakorlásból mondasson ottan, ottan (deákul is)”. (A Tiszánin-neni Ref. Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, továbbiakban: SpLt.)

²⁵ Majoros András: Az érzelem és nyelvtudománynak... munkálatai. Kézirat. (A Tiszánin-neni Ref. Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Könyvtára, továbbiakban SpKt.)

²⁶ Bajkó i. m. 183. o.

Patakon megvalósult a tanulóifjúság igazi önkormányzata, s a XVII. század végi több évtizedes kényszerű bujdosás idején (1671–1703) a diákok éveken át akkor is fegyelmezetten együtt maradtak, és fenntartották, gondozták az iskolát, nevelték, tanították egymást, amikor tanáraik meghaltak és új nevelők még nem voltak. A pataki kollégium Képes Géza vallomása szerint „a tudományok és erények büszke vára”, amelyben sok kiváló magyar tudós, író, közéleti ember képződött, nevelődött. Az itt kialakított, önművelést szolgáló ifjúsági, diákegyesületek rendkívül jó, ösztönző hatásúak voltak a tanulói aktivitás kibontakoztatására, megvalósulására, az életre nevelés segítésére, a közéleti-társadalmi feladatok vállalására s megoldására. Itt tanult *Geleji Katona István, Gyöngyössi István, 22 gályarab prédikátor, Bethlen Miklós, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Barczafalvi Szabó Dávid, Csokonai Vitéz Mihály, Teleki László, Fáy András, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Tompa Mihály, Erdélyi János, Kiss Áron, Izsó Miklós, Árvay József, Hegedüs László, Zempléni Árpád, Móricz Zsigmond, Komáromi János* stb. A magyar művelődés nagy úttörő alakjai közül itt tanítottak *Szikszai Fabricius Balázs*, a XVI. századi latin–magyar szógyűjtemény (dictionarium) összeállítója, *Szilágyi Benjamin István* és *Debreczeni Ember Pál*, a magyar protestáns egyháztörténet-írás XVII. századi elindítói, *Tolnai Dali János*, a puritán mozgalom nagy alakja, *Vályi Nagy Ferenc*, Homérosz első magyar fordítója, *Kövy Sándor*, a XIX. század elejének országos hírű magyar jogtudósa és mások.

Pataki tanár munkája volt az első magyar szerző tollából megjelent fizikatan-könyv. Kollégiumi tanár készítette s Patakon jelent meg az első görög–magyar nagyszótár.²⁷ A tankönyvírás és -kiadás terén a főiskola a múlt században egy időben versenytárs nélkül állt. A tanárok az 1850-es évek elején megindították a *Népiskolai Könyvtár* sorozatot, hogy „a népiskolákat a bizonytalan módszerek után vagy minden módszer nélkül írt céliránytalan s ezen felül avult vagy éppen rossz magyarságú kézi(tan)könyvektől megmentsék s a gyermekek kezébe olyanokat adjanak, melyek a neveléstudomány mai kívánalmainak megfelelnek”, tehát korszerűek.²⁸ A tankönyvirodalom, általában az irodalmi élet segítésére 1873-ban irodalmi kört alakítottak. Az irodalmi műveltség emelése, terjesztése céljából az 1850-es évek második felében *Sárospataki Füzetek* címmel folyóiratot indítottak, amit később más lapok váltottak fel.

A kollégium könyvtára, fizikai, természetrajzi, régészeti és „szépészeti” gyűjteménye országszerte igen jelentős volt, mely a feljegyzések szerint egy kisebb egyetem céljainak is megfelelt volna. Iskolatörténeti múzeumi anyaga hazánkban a legrégebb, s ma is igen tanulságos.

²⁷ Pósa-házi János: *Philosophia naturalis*, 1667, továbbá Soltész Ferenc–Zsarnay Lajos: *Görög–magyar szótár*. Sárospatak, 1857.

²⁸ Dr. Kiss Áron: *A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve különös tekintettel Magyarországra*. II. köt. Budapest, 1875. 187. o.

A történelem bizonyossága szerint a pataki diákság, majd az 1782-ben megalakított kollégiumi összhangzatos énekkar nagy szerepet játszott a magyar nemzeti, népies dal terjesztésében s lejegyzésével az énekelte népdalok, műdalok zene- és kultúrtörténeti szempontból fontos megőrkítésében. A protestáns iskolák között itt szervezték meg először a rajztanítást, a rajziskolát. Itt emelte fel szavát Comenius a XVII. században a sport érdekében, s a XVIII. században a tanulóknak a szabadban (réten) hetenként tervszerű közös, együttes játékorákat tartottak, amelyek előfutárai a később kialakult sportfoglalkozásoknak. A pataki kollégium a „testgyakorda” építésével a XIX. század közepén megelőzte a pesti Nemzeti Tornaegylet megalakulását. Más szempontból is gondoltak a diákok egészségvédelmére. A kollégiumnak 1791-től külön iskolaorvosa volt, s itt létesült 1863-ban az első magyar iskolai kórház is.

A város, a pataki miliő természetesen nagy hatással volt a kollégium tevékenységére, az itt tanító tanárookra és itt tanuló diákokra egyaránt. Patak és a kollégium szoros kapcsolata következtében lehetett valósággá az, amit a pataki szellem fontos jellemzőjeként emlegetnek, s amit a Sárospatak hatása alá tartozó területeken a népi szólás így öntött formába: „Ettünk s megyünk! Úgy teszünk, mint a pataki diákok!” E szóláshoz kapcsolódva, a kollégium szerepét a magyar nevelésügy szolgálatában elemezve, a pataki szellemről Harsányi István találóan állapította meg a következőket: „A pataki diák nem marad sokáig egy helyben. Élménye volt, megpihent, feláll, megy tovább. Megy oda, arrafelé, ahonnan a kor eszméit, mozgatóerőinek morajlását jobban hallhatja. A pataki diák a jövő elé megy. Egy kicsit maga csinálja a jövőt. A pataki szellem nem vár addig, míg ajtaján kopogtatnak az új gondolatok: a reformáció, a korszakos irodalmi ébredés, a nyelvújítás, a magyar nyelvi mozgalom, az új didaktikai módszerek, a korszerű nevelési áramlatok. A pataki szellem elébük megy, első kézből szerzi be az eredményeket, vagy ösztönösen ráérez a társadalom, a nevelés csirázó gondolataira.”²⁹ A történelem tanúsága szerint a pataki diákok a haladás oldalán állottak, s ezen túlmenően nemcsak a városban, hanem innen kikerülve mint tanácsadók vagy vezetők szélesebb körben, több helyen sokszor vettek részt a fejlődésért való harc irányításában, lettek fáklyavivői a szellemi élet előrehaladásának.

A város és a kollégium előzőekben vázolt értékei nagy hatással voltak a pataki tanítóképzés alakulására, eredményeire. S amíg a társadalom a tanító hivatására, szakképzettségére vonatkozóan nem támasztott külön kívánalmakat, a tudományok fejlődése nem kívánt sokoldalúbb képzettséget, hatékonyabb tanítói munkát, önálló tanítóképző szakiskola kialakítására, a tanítóképzés külön intézményben történő megoldására Patakon sem került sor. A tanítóképzés általános fejlődésének alapvető törvényszerűségei, tendenciái itt is érvényesültek, de a pataki körülmények, a sajátos helyzet, a város szerepének különleges

²⁹ Dr. Harsányi István: Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában. Sárospatak, 1943. 6. o.

alakulása a magyar haladó mozgalmakban, a kollégium nagy hatása a református magyar társadalomra, különösen az északkeleti magyar peremterületre, az a tény, hogy a nehéz időkben egy szélesebb magyar társadalom tudta, vallotta magáénak és fenn is tartotta az iskolát, továbbá a mindezek következtében kialakult s a kollégiumi közösségben felerősödött, sokat emlegetett „pataki szellem” kedvezően alakították a pataki tanítóképzést. A város és a kollégium nagy hatása nemcsak akkor figyelhető meg, amikor a képzés az ősi iskola keretében járulékos feladatként valósult meg, hanem később is, amikor a kollégiumtól független, önálló szervezetben került sor a képzési feladatok megoldására. Ekkor ugyanis egyrészt a már kialakult s érvényesülő hagyományok, másrészt a korszerűsége törekvő kollégiumi nevelés jelenléte, a „szomszédvár” tevékenysége, továbbá a kollégiummal való sokrétű együtt munkálkodás segítette kedvezően az intézet munkájának alakulását, továbbfejlődését. Ezek következtében az itteni képzés sajátos jegyei fejlődtek ki s érvényesültek a tanítás anyagában, eljárásaiban, módszereiben, a tanárok munkájában és a tanulók tevékenységében egyaránt. Ennek megfelelően a *pataki tanítóképzés „pataki módon” tudta kielégíteni a társadalomnak a képzéssel kapcsolatos fokozódó igényeit*. Így és ezért válhatott Sárospatakon a tanítóképzés sajátosan „pataktivá”.

2. A pataki tanítóképzés fejlődésének általános jellemzői

Sárospatak neve az elmúlt évszázadok alatt összeforrt a tanítóképzéssel is. Az első időszakban itt sem folyt önálló tanítóképzés, nem volt kizárólagos, céltudatos szakképzés. Az innen kikerült rektor, conrector, ludi magister, praeceptor is csak általános képzésben részesült: a korabeli műveltség kollégiumban tanított ismeretanyagát sajátította el. A tanítóképzés a XVI. század közepétől 1857-ig a kollégium keretében, a kollégiumi képzéssel valósult meg. 1857-től a szervezett tanítói szakképzés 1869-ig a kollégium épületében, annak egyik intézeti ágaként, 1869-től 1913-ig a valamikor katonai laktanyának épült régi épületben, 1913-tól pedig a tanítóképzés céljaira hazánkban elsőként épített épületben folyt. *Volt idő, amikor csak igen nehéz körülmények között, válságos helyzetben történhetett a képzés.* A protestáns iskolázást ért súlyos támadások, ellenséges intézkedések 1660 után hosszú ideig akadályozták a tervszerű, eredményes munkát. Növelte a nehézségeket, hogy II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia megszüntette, megvonta az iskola anyagi támogatását, sőt 1671-ben az épületet is elvette. Az ifjúság két tanár vezetésével, a megmentett könyvnyomdával és könyvekkel együtt elmenekült, s Gyulafehérvárott kapott ott-

hont. Innen 1682-ben, amikor Thököly elfoglalta Patakot, a szenior vezetésével egy részük visszatért, s újra megindították az iskola működését. 1687-ben azonban ismét menekülniük kellett, s most a tanulók nagy része egyetlen tanáruk vezetésével a gönci partikulában talált otthont. A jezsuiták innen is hamar elűzték őket. Így kerültek Kassára. Miután II. Rákóczi Ferenc katonái 1703-ban elfoglalták Sárospatakot, s épületét a kollégium visszakapta, az iskola visszatért Patakra. A vihar azonban teljesen még ekkor sem múlt el. A jezsuiták például 1711-től 1714-ig is többször próbálkoztak a kollégium elfoglalásával. Csak a külföldi uralkodók közbenjárására erősítette meg 1714-ben királyi rendelet a kollégium és Sárospatak helyzetét, bár az iskolának még ezután is évtizedeken át harcolnia kellett fennmaradásáért.

Az iskola fokozatát tekintve, az 1857-ben meginduló önálló szakigényű képzés 112 évig, 1959-ig középfokú intézményben történt, 1959-től 17 éven át, 1976-ig felsőfokú tanítóképző intézetben s 1976-tól főiskolai szervezeti keretben valósul meg. A szakos képzést vizsgálva az is megállapítható, hogy a középfokú tanítóképző intézet *jellegét* tekintve egyrészt 33 éven át (1857–1869; 1929–1950) egyházi, református felekezeti iskolaként, másrészt 69 éven át (1869–1929; 1950–1959), továbbá a felsőfokú tanítóképző mindvégig állami képzőként működött, illetve működik.

Jellemző az intézetre az is, hogy a szakos képzés, a tanulók tervszerű felkészítése tanítói hivatásukra az intézményen belül hány évet vett igénybe. A középiskola négy első osztályára, majd az általános iskola nyolc osztályára épülő középfokú tanítóképzés 1857-től 1882-ig három-, 1882-től 1924-ig négy-, 1924-től 1949-ig ötéves volt, majd 1949-től 1959-ig négyéves intézeti tanulással s egyéves külső iskolai gyakorlattal történt. A középiskolára épülő felsőfokú tanítóképzés kezdettől fogva hároméves.

A fentieknek megfelelően a pataki tanítóképzésben nagy számmal vannak olyan időhatárok, amelyek valamilyen szempontból fontos változást jelentettek az intézet életében, történetében. Fejlődése ennek megfelelően sokféleképpen korszakolható. A lényegesebb, általánosabb jellemző vonások figyelembevételével a képzés történetét a következő nagyobb korszakokra tagoljuk:

I. Az általános képzéssel megvalósuló tanítóképzés – a tanítóképzés mint járulékos feladat	XVI. század közepe – 1857
II. Az önálló tanítóképzés	
A) A középfokú tanítóképzés kora	1857–1959
1. A középfokú tanítóképzés kialakulása	1857–1869
2. A középfokú tanítóképzés megerősödése	1869–1959
B) A felsőfokú tanítóképzés kora	1959–
1. A felsőfokú tanítóképző intézeti képzés	1959–1976
2. A tanítóképző főiskolai képzés	1976–

A jelzett korszakok képzése nem különül el élesen egymástól. Történetében, fejlődésében *a több évszázados tanítóképzés egységes egészet alkot*. A képzés folyamatosan valósult meg, s a kialakult jellemző jegyek, haladó hagyományok a következő korszakokban, a későbbi idők pedagógiai tevékenységében is érvényesültek, bár ugyanakkor ezzel együtt újabb jellemző vonások kialakulása is megfigyelhető. Tanulmányunk a képzés négy évszázadát kíséri nyomon, tehát a XVI. század közepétől 1959-ig terjedő fejlődéstörténettel, azaz csak a kollégiumi általános nevelésben járulékos feladatként megvalósuló képzéssel és a középfokú tanítóképzéssel foglalkozik.

II. A kollégiumi nevelésben megvalósuló tanítóképzés – a tanítóképzés mint járulékos feladat

(XVI. század közepe – 1857)

1. Tanítóképzés: általános képzés

A pataki tanítóképzés történetének első szakaszában a korabeli társadalmi igényeknek megfelelően a képzés az általános képzésben járulékos feladatként valósult meg. Az alsófokú iskolát Perényi Gábor latinus-humanisztikus-teológiai képzést nyújtó magasabb fokú iskolává fejlesztette. Ezzel lehetővé vált, hogy a „schola” a világi társadalom, különösen a várhoz tartozó uradalom számára megfelelő iskolás műveltséggel rendelkező, latinul jól tudó vezetőket, hivatalnokokat s a református gyülekezetek számára papokat képezzen. A fő feladattal, a lelkészképzéssel együtt évszázadokon át eredményesen folyt a tanítóképzés is, hiszen a kollégium a vallásos ismeretekkel együtt magasabb szintű általános műveltséget is biztosított. Még a XVIII. század közepén sem gondoltak arra, hogy a gyermekek tanításával foglalkozó embernek az általános műveltséget nyújtó tantárgyak anyagán túl megfelelő pedagógiai szakműveltséggel, módszertani tudással is rendelkeznie kellene. Az egész életet betöltő tanítóskodás a kollégium tógás diákjai számára nem volt cél. A tanítói munkát csak közbeeső állomásnak, átmenetnek tekintették a feljebb emelkedéshez, a lelkészi állomáshoz. S bár lassan teljesen elkülönült egymástól a lelkészi és tanítói munkakör, még a XIX. század első felében is a szószékhez általában az iskola katedráján keresztül vezetett az út.

A reformáció szemléletéből fakadó követelmények erősödése egyre jobban sürgette a tanítóképzés tervszerűbb és hatékonyabb megoldását. Ennek megfelelően magasabb képzésre törekedtek Patakon is: igyekeztek érvényt szerezni Melanchton felfogásának: „A lelkészeknek és egyéb tisztviselőknek nem elég, hogy németül [anyanyelven – K. J.] írni és olvasni tudjanak, hanem hogy másokat is taníthassanak és igazgathassanak, magoknak is nagyobb tanultságuknak kell lenni.”³⁰ A reformált gyülekezetek már a XVI. század második felében megfogalmazták igényeiket a tanítóval szemben is, s ez hatással volt a képzési feladatok megoldására.

³⁰ Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. köt. Budapest, 1881. 60. o.

Az 1555-ben tartott második erdödi zsinat még csak a lelkipásztorokra vonatkozóan támasztott követelményeket. Ezek közül az egyik a következőket tartalmazta: „A lelkipásztorok hivatalukhoz illő életet folytassanak s példájokkal még inkább oktassák a népet, mint tudományokkal, hogy életükkel le ne rontsák azt, amit tudományokkal építenek.”³¹ Lassan azután a tanítóval szemben is megnöttek a követelmények. A Borsod, Gömör, Hont megyékben lévő egyházak 1576-ban tartott zsinatának törvénye többek között már a következőket is megfogalmazta: „Az iskolák tanulóira nézve rendeljük, hogy akik tanítók akarnak lenni, vagy elérjék, vagy elhagyják a 20. évet. Gyermekeket és tanulatlanokat, akik nemhogy a dialektika és retorika, de még a nyelvtan első elemeit sem tanulták meg jól, az iskolák igazgatására és kormányzására alkalmatlanoknak ítéljük.”³² Kecskeméthy Elek János, aki 1609 körül rektora volt a kollégiumnak, egyik könyvében szembeszállt az iskolákkal kapcsolatos igénytelenséggel, s kifejtette, hogy „nem tudatlan embernek való az Scholai gondviselés, hanem tudósnak, eszesnek, bölcsnek. Feddésre méltók azért itt azok, az kik tudatlan praeceptorokra bízzák az Scholákat: az mint szoktak az Magyarok szólani, de nem igen helyesen: Az mester csak tudjon énekelni s levelet írni, magyarázni, megérjük vele. Hallád, nem így kellene lenni.”³³

Az 1646-ban Szatmárnémetiben tartott nemzeti zsinat már határozottabban állapította meg a pedagógussal szembeni igényeket. „Az iskolatanítók kötelezettek, hogy a hűségökre bízott gyöngé növendékeket és ifjúságot elsöben is a keresztyén vallás ágazataiban, az Isten iránti igaz kegyességben, jámbor és tiszta erkölcsben helyesen képezzék, azután pedig, hogy őket a jelesebb írók felhasználásával mind a folyó, mind a kötött beszédű műveltebb irodalomba, ezen felül a görög és héber nyelvnek középszerű ismeretébe, végre a tisztességes tudományokba is beavassák; a fogalmazásban, szavalásokban, vitatkozásokban, nyilvános és magános vizsgákban s versenyzésekben őket szorgalmasan gyakorolják. A fennhangon való értelmes beszédre és illő taghordozásra megtanítsák; hogy magokat azok észtehetségéhez és felfogásához alkalmazzák; szerfeletti toll alá mondásokkal őket ne terheljék, hogy azoknak inkább ítélő, mint emlékező tehetségöket élesítsék, irántok valóságos atyai indulattal viseltessenek; hogy se felette szigorúak és ütlegelők, se igen lágyak és enyhék irányokban ne legyenek;... hogy az elemi iskolák tantárgyait úgy osszák be, miszerint azokból a tanítványok a nagyobb iskolákba, elméjük magasabb művelésére szerencsésen elébb léphessenek.”³⁴

A pataki tanítóképzés első időszakában a nyújtott általános műveltségtől, az általános képzettség színvonalától függött a képzés eredménye. Ebben az időben a hatékony képzés legfontosabb eszközei, segítői voltak: az iskola jó kapcsolata a társadalommal, a jól képzett s alkalmas tanárok, a tanulói ifjúság tudatos és

³¹ Articuli in congratione partiali erdödensi... Sárospataki Füzetek, 1864. 26. o.

³² Szombathy János: A sárospataki főiskola története. Ford. Gulyás József. Sárospatak, 1919. 246. o.

³³ Kecskeméthy Elek János: Az Dániel Propheta könyvének magyarázata. Debrecen, 1621. 104. o.

³⁴ A Szatmárnémetiben 1646-ban tartott nemzeti zsinat végzései. Magyar nyelvre ford. Kiss Áron. Kecskemét, 1875. 62–63. o.

aktív részvétele a képzésben, a korszerű, a társadalmi követelményeknek megfelelő sokrétű ismeretanyag, az alkalmazott hatékony oktatási módszerek, nevelési eljárások, az iskolai tevékenység gondos szervezése. E feltételek a pataki kollégiumban hamar kialakultak, és évszázadokon keresztül – a kisebb-nagyobb megtorpanásokat leszámítva – még az iskola legnehezebb éveiben, az élethalálharc idején is kellően biztosítottak voltak. Ezért is lehetett eredményes, magas színvonalú, a társadalomtól magasra értékelt, országosan elismert a kollégium tevékenysége s ezzel együtt tanítóképzése is. Geleji Katona István I. Rákóczi Györgyhez írt levelében a pataki kollégiumot „az egész magyar nemzetben legnevezetesebb schola”-ként említette.³⁵ Dezső Lajos szerint „a pataki főiskola a hazai tanító- és lelkészképzés tekintetében ugyanazon szolgálatot teljesítette, mint a külföldi akadémiák és egyetemek a külföld számára... Oly főiskola volt, mely a falusi, városi és partikuláris iskolák [kis gimnáziumok – K. J.] számára tanítókat s az egyházak számára lelkészeket képezett, sőt a világi renden lévők is itt nyerték kiképeztetésüket”.³⁶

Hosszú időszakot jelent a tanítóképzésnek ez a formája. E három évszázad tevékenységét nem általában, a kollégium fejlődéstörténetének részletes ismertetésében, elemzésében adjuk, hanem a kollégium életéből csak azokat a jellemző vonásokat emeljük ki, azokat a feltételeket mutatjuk be, amelyek a tanítóvá, a pedagógussá képzést meghatározták, arra különösebb hatással voltak. E korszakot nem bontjuk kisebb szakaszokra, hanem a különböző idők feljegyzései alapján igyekszünk vázolni a képzés általánosabb irányát, főbb tendenciáit, lényegesebb meghatározóit s jellemzőbb vonásait.

2. A kollégium és a társadalom

A kollégiumnak kezdettől fogva szoros kapcsolata volt a társadalommal, s a nehéz időkben ez fennmaradásának biztosítéka. A kollégium életében, fejlődésében nagy szerepet játszottak a sárospataki uradalom birtokosai, a kollégium gondnokai és főgondnokai, a Patak vonzásköréhez tartozó gyülekezetek s a jötevő családok. Megjegyzendő azonban, hogy a vonzáskörzet nemcsak Sárospatak közvetlen környékét jelentette, hanem kiterjedt az ország távolabbi területeire, az Alföldre, Erdély és a Dunántúl egyes településeire is.

Az első időszakban, több mint 100 évig, a pataki uradalom birtokosai voltak a kollégium fő pártfogói, fennmaradásának, fejlődésének segítői, irányítói, kik gazdag adományaikkal lehetővé tették, biztosították a tanárok szerény bérét s

³⁵ Geleji Katona István levele I. Rákóczi Györgyhez. Sárospataki Füzetek, 1857. 178. o.

³⁶ Dezső Lajos: Comenius Á. J. Magyarországon 1650–1654. Sárospatak, 1883. 35. o.

az ösztöndíjas, ingyenes diákok (alumnusok) eltartását. Közülük név szerint is megemlítjük a következőket:

Perényi Gábor, az ország főkapitánya, majd kincstárnokmester, országbíró az iskolát magasabb fokúvá fejlesztette, melyben a latin és görög irodalmat, továbbá a teológiát is tanították. Az iskola egyik kiváló tanára, Szikszai Fabricius Balázs 1567-ben, Perényi temetésén mondott beszédében kifejtette, hogy „védnöksége és bőkezű dajkálása alatt biztos hajlékot, bőséges táplálékot, állandó nyugalmat” nyert az iskola. Perényi tudománykedvelő ember volt, aki jól tudta, hogy „az állam jólétét és biztonságát az iskolák gondozása és a tisztességes tudományok ápolása” nagymértékben előmozdítja, s ezért „lelkismeretesen gondoskodott, hogy fennhatósága alatt mindenütt virágzó iskolák legyenek, különösen Sárospatakon, honnan mint trójai lóból mentek ki a kegyes és tudós férfiak, kik most országszerte nagy dicsérettel szolgálnak az egyházakban és iskolákban”.³⁷ Igyekezett a kollégium fennmaradását is biztosítani, s ezért megfelelő kiváltságokkal és jövedelemmel látta el. Gondoskodott jól képzett tanárokról, azok évenkénti fizetéséről, a tanulók ellátásáról s a külföldi tanulmányútra küldöttek költségeinek fedezéséről.

I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna csaknem 50 éven át vigyáztak a kollégium működésére, irányították életét, s rendkívül sokat tettek annak továbbfejlesztéséért. Magas általános képzettséget nyújtó iskolát akartak. A kor élenjáró, mintaiskolájává igyekeztek azt fejleszteni, melyből nagy műveltséggel rendelkező emberek kerülnek ki az egyházi és állami életbe. Szabályozták az iskola működésének rendjét, szervezeti életét. Biztosították a megfelelő oktatói létszámot. Adományaikkal lehetővé tették az iskola működését, fedezték a tanárok, osztálytanítók fizetését s a szegény diákok ellátását. Nagy gondot fordítottak, sokat áldoztak arra is, hogy a tanárok korszerű, magas képzettséggel rendelkezzenek, többéves külföldi tanulmányúton vegyenek részt, s így kerüljenek vissza a kollégiumba tanítani. S ezért a patrónus házaspár „sok jeles tanulót küldött külföldi tanulmányútra, hogy a pataki iskola s általában az iskolák tudós férfiakkal hiányt ne szenvedjenek, mert azt tartották, hogy a tudósok több hasznot tesznek, ha az iskolában tanítanak, mintha prédikálnának”.³⁸ Ezek a külföldre küldöttek a korabeli szokásnak megfelelően kötelezvényt írtak alá, hogy visszatértük után bizonyos ideig az iskolában vállalnak tanítást. Nagy gondjuk volt arra is, hogy a korabeli tudományos könyvek a hazai káprázásra, továbbképzésre kellően rendelkezésre álljanak.

Amikor I. Rákóczi György meghalt, felesége továbbra is féltő szeretettel pártfogolta az iskolát. Bizonyítja ezt a kollégium jövőjéről gondoskodó végrendelete s az a szép vallomása is, melyet halála előtt néhány nappal tett: „Te látod, Isten, mint az Édes Anya magzatit, az Dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem

³⁷ Szombathy i. m. 42–43. o.

³⁸ Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskola Comenius előtt. Sárospataki Lapok, 1892. 295. o.

nevelni Istennek és szegény Hazánkknak szolgálatjára.”³⁹ Az iskola korszerűsítésére Zsigmond fiával együtt 1650-ben Patakra hívta az akkor már világhírű pedagógust, Comeniust, s őt itteni működésében erkölcsileg és anyagiakban egyaránt messzemenően támogatta. Segítségükkel sor került a nyomda munkájának megindítására s a könyvtár fejlesztésére is.

A főúri patrónusok az iskola ügyeit alkalmazottaik segítségével maguk intézték, továbbá megbízásukból – egyházi iskola lévén, az akkori szokásnak megfelelően – a kollégium életére, az ott folyó képzés ellenőrzésére, fejlesztésére a mindenkori pataki lelkész ügyelt fel, mint az iskola egyházi gondnoka. A főgondnoki feladatokat a zempléni egyházmegye esperese, később a tiszáninneri egyházkerület kialakulása után annak püspöke látta el. Az egyházi gondnokok közül a tanítóképzés szempontjából különösen jelentős volt *Tiheméri Máté* szerepe, aki az 1618-as sárospataki zsinaton többek között a tanulók és városiak viszálykodását is rendezte. Vezetésével ez a zsinat törvényt írt elő a tanulók számára, amely „az iskola javára és növendékeinek a jámborság, egyetértés, a köz- és magán békesség, a feddhetetlen erkölcs szeretetében és a törvények tiszteletében való gyarapodása végett... mind a kormányzók, mind a tanulóifjúság által megtartandó és érvényre emelendő”.⁴⁰ Az 1621-ben kidolgozott iskolai törvényeket is Rákóczi György és Tiheméri Máté erősítette meg. Az egyházi gondnokság mellett Comenius javaslatára 1652-től kialakult s lassan megerősödött a világi gondnoki rendszer is.

Lorántffy Zsuzsanna halálával 1660-ban megszűnt a kollégium anyagi biztonsága: II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia megvonta a támogatást, s szerepet vállalt a virágzó iskola tevékenységének megszüntetésében. *Ezért a pataki uradalmi pártfogók helyett az iskolának új patrónusokat kellett keresnie*, ami sikerült is. Ezek támogatásával biztosítani lehetett az iskola működéséhez a legszükségesebb anyagi alapokat, továbbá segítségükkel az 1671-től 1703-ig tartó üldöztetések korában és 1714-től az 1781. évi türelmi rendelet megjelenéséig tartó jezsuita zaklatások idején sikerült megvédeni a kollégiumot, folyamattá tenni fennmaradását. Nagy szerepet játszottak e küzdelemben a világi *gondnokok* (al- és főgondnokok), akik az egyházi gondnokokkal egyetértésben kormányozták az iskolát, szervezték annak munkáját, a létért való küzdelemben mellette álltak, érdekeit a kormányhatalom előtt lelkiismeretesen képviselték, fennmaradását védték. A világi gondnokokat az ország egész területéről választották, s közülük különösen hatásos volt az iskola fejlődésére és ezzel együtt a tanítóképzés alakulására *Vay József* munkássága. Nevéhez fűződik az 1796-os és 1810-es haladó szellemű pataki tanterv életbe léptetése, a reáltárgyak szerepének, a gyakorlatias szellemnek következetes érvényesítése, továbbá az is, hogy

³⁹ Tarczali Pál: Declaratio. In: A zempléni egyházmegye anyakönyve, az 1667. október 5-i gyűlés jegyzőkönyve. SpLt.

⁴⁰ Az 1618-i rendszabályok. Sárospataki Református Lapok, 1906. 450. o.

a magyar nyelv jogai a pataki oktatásban az ország iskoláihoz viszonyítva elsőként léptek életbe. S hogy e vívmányt a latinos irányzat törekvései ellenére, kisebb kitéréssel, megőrizni is sikerült, az is Vay József érdeme.⁴¹ Új nyomda kezdte meg működését, s a Vay–Mocsáry-alapítvány létesítésével az iskola további fennmaradásához, fejlődéséhez is igyekezett kellő alapot biztosítani.

Az anyagi áldozatok vállalása mellett nagy jelentőségű volt a világi gondnokok szervező munkája is. Közbenjárásukkal hazánk sok főura, nemese nyújtott a kollégium számára erkölcsi megbecsülést, anyagi támogatást, állt ki a világi hatalommal szemben a kollégium igazáért. Különösen jó alkalmat szolgáltatott ehhez az összefogáshoz s ezzel együtt az iskola társadalmi kapcsolatának erősödéséhez, mélyüléséhez a nagy ünnepszamba menő nyári (aratási) vizsgák, amelyekre a szülőkön kívül messze földről eljöttek az előjárók, Sárospatak és a tanügy barátai, a „tisztos világi és egyházi állásokban lévő öreg pataki diákok” is. Ilyenkor a kollégiumba érkezők nemcsak megfigyelték az iskola életét, elemezték fejlődését, sorsát, problémáit és megbeszélték a teendőket, hanem fenntartására pénzt is gyűjtöttek. Ezek az összejövetelek az iskola iránti szeretet kifejezői voltak, évenkénti „megpecsételései annak az igazságnak, hogy a sárospataki főiskola az egész hazai református egyház drága kincse. A diák, aki egész éven át abban a hitben élt, hogy a kollégium az övé, az aratási vizsgálatokon arról győződött meg, hogy a régi pataki diákoké”, a társadalomé is.⁴²

A fentieken túlmenően is sok szállal kapcsolódott a pataki iskola a társadalomhoz. A kollégiumot a város is magáénak tudta, vezetősége vigyázott rá. Sokat törődött az iskola anyagi ügyeinek rendezésével, jövedelmének biztosításával. Segítette az épületek tatarozását, gondozását, tanári lakások építését. *Debreczeni Ember Pált* 1682-ben a város vezetősége állította a kollégium élére, amikor a bujdosó diákok még nem jöttek vissza. A kint lakó kisdiakoknak a háziasszony édesanyját pótló gondozója, nevelője volt. A lakosság magáénak érezte, vallotta az iskolát. Így történhetett meg, hogy amikor a jezsuiták többszöri eredménytelen kísérlet után 1714. június 22-én a hivatalos hatalom segítségével akarták elfoglalni a kollégiumot, a város lakossága, elsősorban a háziasszonyok – tetteles közbelépéssel – verték el a kapukat döngető hajdúkat, s kényszerítették meghátrálásra őket.

A kollégiumból kikerült lelkészek, tanítókon, világiakon keresztül, továbbá az iskola más támogatói segítségével Patak közel került sok közeli és távoli településhez, s ezek 1660 után – nagy szegénységük ellenére is – sokat áldoztak az iskoláért. A kollégium részére gyűjtő „szuplikáló diákok” az iskoláért felelőséget érző tehetősebb emberek mellett felkeresték az ország különböző vidékein

⁴¹ Mivel latin volt a törvénykezés, a közélet nyelve, s másutt a jogászok képzése latin nyelven történt, ezért ragaszkodott a latinos irányzat a latin nyelvű oktatáshoz. Félték, hogy a Patakon végzetek a többiekkel szemben majd hátrányos helyzetbe kerülnek.

⁴² Radácsi György: Régi pataki diákélet. Sárospataki Református Lapok, 1906. 496. o.

a községi, városi *gyülekezeteket*, s ott a készpénzen kívül összegyűjtötték a kollégium, a szegény diákok számára adott terményeket (búzát, gabonát, krumplit, babot, lencsét stb.) is. A szuplikáló diákokat az ismerős gyülekezetekben várták, szívesen fogadták és segítették.

A külső társadalommal való kapcsolattartás másik szokásos formája volt a diákok „legációba” járása. Karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor a nagyobb diákok, tógátusok az iskola küldötteként kimentek a gyülekezetekbe, ahol az ünnepi istentiszteleteket végezték, s a kollégium rektora által megírt „pátenssel”, ünnepi köszöntővel, körlevéllel felkeresték a gyülekezetek vezetőit, felelős embereit. Velük mentek követségbe „mendikánsokként” a szegény kisdiákok, kik házról házra járva, alkalmi verssel köszöntötték a családokat. A gyülekezetek, azok tagjai ilyenkor tehetségükhöz mértén pénzt adtak a diákoknak, adományokkal segítették tanulmányaik folytatását. A kollégiumot távolról is szerető emberek közül sokan éppen rajtuk keresztül szereztek a legfrissebb pataki híreket, tájékozódtak az iskola életéről. A pataki kollégium üzenetének tolmácsolása s a szegény diákok számára nagy segítséget jelentő anyagiak mellett nagyon hasznos volt a szuplikációba, legációba, mendikációba járás nevelési szempontból is. A diákok emberekkel találkoztak, sok családot felkerestek, megismertek, idegenek között forgolódtak, s elsajátították a társasági érintkezés megfigyelt formáit, eljárásait.

A fentiek mellett más módon is segítették a gyülekezetek és a tehetősebb nagyúri, nemesi, városi polgári és parasztcsaládok az iskola működését. „Meggzúvnén az első alapítók fejedelmi bőkezűsége, a Rákóczi ház hitehagyása után egyes nagyurak álltak össze a sárospataki főiskola fenntartása végett, kezét fogván velök a zempléni, borsodi, abaúji és ungi egyházmegyék.”⁴³ Sok gyülekezet és család vállalta bizonyos számú – általában egy-két – szegény diák taníttatását. Esze Tamás például 1705-ben két diák költségét fedezte, s a kollégium részére 100 magyar forintot adományozott.⁴⁴

Ez a szoros társadalmi kapcsolat is hozzájárult ahhoz, hogy a pataki kollégiumban szabad szellemű, erős nemzeti színezetű iskolai élet alakult ki, s ez a hatása messzire érződött. Így lett a pataki főiskola a debrecenivel együtt az egész református egyház iskolája, melyért áldozatot is szívesen vállaltak. Így alakult ki szoros kapcsolat a kollégium és sok-sok gyülekezet között, melynek hatására lassan olyan közvélemény képződött, mely szerint a gyülekezetek tagjai jogot formáltak az iskolához. Érdekesen juttatja ezt kifejezésre egy fennmaradt szó-lásmondás: „A szegény szüle hátbá ütötte a tanulni szerető fiát és azt mondta neki: Menj fiam, Patakra, az a nagy iskola ott egészen a tiéd!”⁴⁵ Így lett a pataki kollégium „a szegények iskolája”.

⁴³ Erdélyi János: Adatok a sárospataki ref. főiskola történetéhez. Sárospataki Füzetek, 1864. 47. o.

⁴⁴ Erdélyi i. m. 54. o.

⁴⁵ Radácsi i. m. 414. o.

Mindez igen jó hatású volt a pataki tanítóképzésre is: nagymértékben segítette a diákok közösségi, társadalmi emberekké válását, a hazájukért, a népért felelősséget érző, vállaló és megvalósító aktív tanítók kialakulását.

3. A tanárok

Sokszor emlegetett igazság, hogy az iskola munkája, eredménye nagymértékben függ nevelőitől: a nevelők képzettségétől, alkalmasságától s lelkiismeretes munkájától. Messzemenően érvényes ez a kollégium életére, az ebben az időben tapasztalható fejlődésére. A zsinatok, iskolai törvények, tantervek ugyanis csak a tantárgyakat jelölték meg. Ennek megfelelően a tanítandó anyag s annak feldolgozása, tehát a képzés szintje a tanároktól függött. *A kollégium messze földön elismert eredménye, magas színvonalú munkája, hírneve, vonzása bizonyította, hogy tanárainak nagy többsége jól képzett, a népért felelősséget érző, a korszerű eszmék iránt fogékony, nevelni-tanítani szerető s a tudományos munkában is kiváló ember volt.* Az is megállapítható, hogy a hivatalos egyházi irányvonal megtartása és továbbvitele mellett a tanárok az iskola autonómiájának következetes védői, az elnyomó politikai hatalom elleni küzdelem bátor harcosai voltak, kik közül sokan nemcsak a képzésben, a kollégium életében, hanem az iskolán kívül is progresszív szerepet játszottak.

A kollégiumban csak a felsőbb tanfolyamok diákjait tanították tanárok, munkájukat bizonyos tárgyak oktatásában, főleg a gyakorlati feladatok megoldásában a legjobb diákok közül választott segédtanárok (praesides) segítették. Az alsóbb tanfolyam oktató-nevelő munkáját, tanulóinak nevelését-tanítását „a tanítva tanulás” elvének, a korabeli szokásoknak megfelelően a tanárok irányításával a végzett tógátusok vagy a felsőbb tanfolyam kiválóbb diákjai (collaboratorok, praeceptorok) végezték. A tanítóképzésben mind a felsőbb, mind az alsóbb tanfolyam tanítói fontos szerepet játszottak. E helyen azonban csak a tanárok munkájáról szólnunk, a diákok nevelő tevékenységét a képzés gyakorlati feladatmegoldásaival kapcsolatban később mutatjuk be.

A tanárok a magasabb tudományokat, bölcsészetet és hittudományt, a latin és görög irodalmat tanították, s őket eleinte rektor, conrector, rector secundarius, ludi magister, praeceptor, didascalus, kollega vagy lektor névvel illették. A tanár (professzor) elnevezés csak 1630 körül kezdődött, s néhány év alatt általánossá is lett.

A kollégium magas követelményeket támasztott a tanárokkal, a tanári munkával szemben. Tiszta, feddhetetlen, példás életet élő, magas képzettséggel rendelkező, tudós férfiakat választottak csak tanárnak, akiknek a kollégium törvényeit be kellett tartaniuk. A szaktárgyak anyagát az előírt időben el kellett végezniök, tevékenyen részt kellett venniök az órán kívüli szervezett feladatok megoldásában, ellenőrizniök a tanulók egyéb munkáját, tevékenységét, jelen lenni ren-

dezvényeiken, foglalkozásaikon. A kollégiumban fontos követelményként érvényesült, hogy „ne csak a tanítás legyen a tanítók gondja, hanem az erkölcsi nevelés is, ami mindennél előbbvaló. Szoktassák növendékeiket isteni félelemre, rendre, szorgalomra, tisztességes s illedelmes magaviseletre, minden jónak szeretésére s követésére, látogassák meg őket szállásaikon s figyelmöket egész magány életükre kiterjesszék”.⁴⁶

E követelményeknek megfelelően a tanárok közvetlen kapcsolatban voltak tanítványaikkal, s ez is fokozta a képzés hatékonyságát. Nevelő hatásuk nemcsak az oktatás tartalmával, az alkalmazott módszerekkel, a foglalkozások szervezésével valósult meg, hanem példamutatásukkal s emberségükkel is. Bessenyei Györgyöt egész életre szólóan megragadta, hogy a professzorok „erköltsi és tiszta életre nézve megbecsülhetetlen emberek”, s 1803-ban egyik levelében ezt írta az iskola tanárainak: „Erkölsömnök tisztaságát, érdemeknek, azaz kegyelmetek nevelése módjának hálálom örökre.”⁴⁷ S bár sok volt a diák, a tanárok igyekeztek egyénileg és behatóan foglalkozni velük. Mindig neveltek itt, Comenius után meg hivatássá lett a nevelő munka.⁴⁸ A nevelő hatás érvényesült abban is, hogy sok tanár szeretett meg diákjaival egy-egy szaktudományt, akik közül aztán több továbbfejlesztője is lett annak.

A tanárok származására vonatkozóan nem rendelkezünk kellő adatokkal. Részben az országos kutatások eredményeiből, részben pedig abból következtetve, hogy a tanárok csaknem teljes mértékben a pataki diákok közül kerültek ki, állapítható meg tendenciaként, hogy elsősorban kisnemes és mezővárosi parasztsorból, továbbá pap-, pedagóguscsaládból kerültek a katedrára.

A kollégium kezdettől fogva törekedett arra, hogy saját tanítványai közül a legjobbakat tanárokká nevelje. Kivételt csak olyanok esetében s alkalmazásával tettek, akik egyébként is kiválóan képzettek voltak, s így munkájukkal, eredményeikkel öregbíthették az iskola hírnevét. Így hívták meg tanítani a később híressé lett jogtudóst, Kövy Sándort is, kinek munkáját tanítványa, Kossuth Lajos is nagyra értékelte, s akiről évtizedek múlva is nagy elismeréssel nyilatkozott. A kollégium tanárai az iskola kitűnő (primarius) diákjai közül kerültek ki általában, akik már diákkorukban vagy pedig itteni tanulmányaik befejezése után közvetlenül is bekapcsolódtak az iskola nevelő munkájába, s mint segédtanárok, köztanítók, osztálytanítók, szeniorok kaptak fontos szerepet és bizonyították alkalmasságukat.

A tanári munkakör ellátásához nem tartották elegendőnek a kollégiumban szerzett képzettséget. Évszázadokon át az volt a szokás, hogy *az itteni tanulmányok befejezése s az itt vagy a rektórián eltöltött egy-három évi tanítási gyakorlat*

⁴⁶ A S.pataki főiskola szerkezetét illető tudnivalók és közönséges törvények, 44. §. Tiszáninenni Református Egyházkerület jegyzőkönyve (továbbiakban: TiREkJK), 1844. szeptember 23. SpLt.

⁴⁷ Bessenyei György levele. Pusztakovácsi, 1803. augusztus 14. Kézirat, SpKt.

⁴⁸ Bajkó i. m. 36. o.

utan a leendő tanár külföldi egyetemeken fejlesztette tovább műveltségét. S bár 1725-től a politikai hatalom tiltotta a kiutazást, mert félt az új eszméktől, a protestáns szellemtől, a feljegyzések azt bizonyítják, hogy még ebben az időszakban is kevés olyan tanára volt a kollégiumnak, aki munkája megkezdése előtt továbbképzése érdekében ne töltött volna néhány évet külföldi egyetemeken. A XVI. század végéig a wittenbergi s esetleg az olasz (Genova, Bologna, Padua) egyetemeket látogatták. Ettől kezdve más német (Heidelberg, Göttingen, Herborn, Marburg, Jena), holland (Utrecht, Leiden, Franecker), svájci (Bazel, Zürich), 1630 után pedig angol (London stb.), francia (Párizs), cseh (Prága) egyetemeken is tanultak, sőt 1810 után Bécs és Berlin is szerepelt a többek által látogatott egyetemi székhelyek között.

A diákok külföldön nem egyenlő időt töltöttek. A tanulmányút ideje a kapott ösztöndíjtól, az iskola jótevőinek támogatásától, segélyétől, illetve a rektorián összegyűjtött pénzüsszeg nagyságától függött. Kevesen voltak, akik csak egy évig, a nagy többség négy-öt évig, de olyanok is szép számmal voltak, akik kilenc-tíz évig tanultak a külföldi egyetemeken. Sokan tudományos fokozatot is szereztek, illetve az egyetemi oktatásban részt vettek. Arról is vannak feljegyzések, hogy a legtöbb diák külföldi tanulmányai során több országot beutazott, s a hosszú évek alatt négy-öt egyetemen is igyekezett kielégíteni tudományszomját. Tanulmányaik során szoros barátságba kerültek az egyetemek egy-egy kiváló oktatójával, akihez más egyetemek látogatása után is visszatértek, s akinek a társaságában hosszabb időt töltöttek. A velük való társalgások, személyes beszélgetések rendkívül gyümölcsözőek, hasznosak voltak későbbi működésükre, tudományos tevékenységükre, egész fejlődésükre. Fokozta ezt a hatást, hogy a tudós professzorokkal hazatértük után is tartották a kapcsolatot, illetve levelezésben álltak. Ezeknek a tehetséges magyar fiataloknak a tudásszomjáról, tevékenységéről írta nagy elismeréssel Molnár Aladár a következőket: „Akik a régebbi nehezebb utazási viszonyok között, sokszor gyalog, temérdek nélkülözésekkel küzdve, készek voltak... Németországba, Hollandiába, Angliába vándorolni azért, hogy évek múlva 2–300 forintos tanítói vagy lelkészi állomást nyerjenek, azok többnyire a tudománynak oly szeretetével és arra oly tehetséggel mentek, hogy künn a művelődés forrásait föl is tudták, föl is akarták használni. Közülük sokan már künn – mint idegenek – tanítókul és tanárokul alkalmaztattak s nem egy kiváló elismeréssel tölté be helyét”, például *ifjabb Csécsi János*.⁴⁹

A diákok külföldről nemcsak magasabb képzettséget hoztak magukkal, hanem sok tudományos könyvet is, még ha a könyvek árát meg is kellett koplalni, s a politikai hatalom hosszú ideig erőteljesen tiltotta is azok behozatalát. Ezek a leendő tanárok nagy elhatározással mentek külföldre, amit *Paksi Mihály* pataki rektorról szólva Kassai Császár György így foglalt össze: tíz éven át

⁴⁹ Molnár i. m. 325. o.

német–olasz–francia egyetemeken „összegyűjté a tudomány kincseit, a legszen-
tebb célból tervül tűzte ki azon kincsekkel Magyarországot gazdagítani és
híresíteni”.⁵⁰ Így lettek a kollégium tanárai általában sokoldalúan képzett,
alapos és korszerű műveltséggel rendelkező tudós férfiak, akik itthon az elsajáti-
tott tudományos ismeretek terjesztői, a hazai tudományok előbbre vivői, általá-
ban a gyakorlati oktatás feladatmegoldásainak továbbfejlesztői voltak.

A tanárok külföldre járása jó hatású volt a korszerű eszmék terjesztésére, a
kollégium egész szellemi életének fejlődésére. A hazahozott könyvek mások
számára is lehetővé tették a továbbfejlődést. A kutatók azonban e pozitív hatás
mellett országos viszonylatban utálnak a külföldre járás negatív hatására is.
A hazajövő diákok közül többen ugyanis ráhagyatkoztak a korszerű külföldi
eszmékre, tudományos fejlődésre, s elsősorban annak továbbítására, terjesztésé-
re vállalkoztak. Ennek megfelelően az önálló, saját szellemű hazai műveltség
megteremtésére, az egyszer elfogadott vagy itthon megkezdett alapnak nemzeti
anyagból való továbbépítésére – nemzeti művelődésünk nagy kárára – nehezen
és lassan került sor. A tehetséges önálló elmék sokszor elszigeteltek maradtak,
mert az utódok újra a külföldről hozott eszmék, kísérletek megvalósítására
törekedtek. Természetesen hozzájárult ehhez az is, hogy a nemzeti jellegű önálló
közművelődés fontos feltétele, a nyugalmas, folytonosan munkálkodhatóság lehe-
tősége 1660-tól Patakon is sokáig csaknem teljes mértékben hiányzott.⁵¹ Ezek
ellenére is megállapítható azonban, hogy a tanárok az iskolai munkát súlyosan
zavaró különféle körülmények ellenére is sokat tettek az elsajátított kultúrkincs
továbbfejlesztésére s nemzeti művelődésünk erősítésére. Törekedtek a tudomá-
nyok, a tanítási módszer hatékonyabb kimunkálására, a magyar nyelv tanításá-
nak és a magyar nyelven való tanításnak a bevezetésére. Szép bizonyítéka e
törekvésnek az is, hogy a magyar művelődés néhány nagy alakja (Bessenyei
György, Kazinczy Ferenc, Fáy András, Erdélyi János stb.) a pataki kollégium-
ból indult el.

A kollégium fejlődését, fenntartásának társadalmi igényét, vonzását, a nehéz
körülmények közti munkálkodás lehetőségének mértékét mutatja a *tanári lét-
szám alakulása* is. Az iskola megindulásától kezdve 1613-ig, továbbá a legnehe-
zebb időkben, 1683 és 1713 között (94 éven át) egy tanár tanított és igazgatta,
szervezte a kollégium tevékenységét. A társadalom igényének növekedésével
emelkedett a tanárok létszáma, s 1613 és 1626, 1668 és 1683, 1713 és 1742 között
(57 éven át) két tanár működött. Az iskolát fenntartó pártfogók adományaikkal
lehetővé tették, hogy a kollégium vonzásának megfelelően tovább növekedjék
a tanárok száma: 1626 és 1648, 1660 és 1668, 1742 és 1771 között (59 évig)

⁵⁰ Kassai Császár György: Oratio de vita et obitu Basillii Fabricii Szikszoviani. Wittenberg, 1577.
52. o. (Közli: A sárospataki ref. főiskola tanárainak életrajza. Szombathy után fordították többen.
Sárospatak, 1865. 52. o.)

⁵¹ Molnár i. m. 24–26. o.

három, 1648 és 1660, 1771 és 1796 között (37 évig) négy, 1796 és 1810 között (14 évig) hat s 1810 és 1857 között (47 éven át) hét–kilenc tanárból állt a kollégium felsőbb tanfolyamának tantestülete.

A vizsgált három évszázad alatt 145 tanár tevékenykedett a kollégiumban, vezette közvetlenül annak nevelő-oktató munkáját, tanított a felsőbb tanfolyamon, s irányította az alsóbb tanfolyamban végzett tanítást. A tanárok száma jelzi, hogy nagy volt a fluktuáció, s egy-egy tanár aránylag rövid ideig tevékenykedett itt; a kollégiumban töltött idő átlag 6,8 évet tett ki. A tanárok iskolai tevékenységének ideje az alábbiak szerint alakult: 1–5 évet tanított 80, 6–10 évet 18, 11–15 évet 9, 16–20 évet 9, 21–25 évet 10, 26–30 esztendő 10, 31–40 évet 8 s 44 évet 1 tanár. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a tanárok 55,1%-a 5 évnél rövidebb, 12,3%-a 5–10 s 6,21%-a 10–15 évig tanított a kollégiumban. Különösen nagy volt a fluktuáció az első időszakban. Az első 200 év alatt 76 tanár végezte az iskolai nevelést-oktató munkát, s ebben az időben átlag 2,6 év volt a nevelők itt töltött átlagmunkaideje.

A tanárok gyakori váltakozásának több oka volt. Mint a tanítói működés, ebben a korban a kollégiumi tanári állás is elsősorban átmenetnek számított. Mivel a tanári fizetés jóval alacsonyabb volt, mint a lelkészi jövedelem, különösen egyik-másik lelkészségé, a tanárok rövid ideig tanítás után a tanári állást a magasabb életszínvonalat biztosító lelkészi állással cserélték fel. Az anyagiak mellett a papi állás magasabb erkölcsi megbecsülést is jelentett, hiszen a gyülekezet „maga volt az egyház”, az iskola pedig az egyháznak csak intézménye, „veteményeskertje”, melynek munkájába a gyülekezet lelkészeinek jelentős beleszólása volt, irányította s ellenőrizte azt. Sokan azonban olyan erős nevelői hivatáskeresőtettel rendelkeztek, hogy a tanári állást nem cserélték fel a jobban megbecsült lelkészséggel, s egész életükben iskolai nevelői munkát folytattak.

A kollégiumban folyó munka s a tanárok tevékenységének, képzettségének érzékeltetése céljából utalunk röviden *néhány tanár* tevékenységére:

Kopácsi István a coetusnak kezdeti időszakában kialakult progresszív szellemiségét Wittenbergből hozta magával és honosította meg. *Szikszai Fabricius Balázsról* egyik tanítványa, Kassai Császár György 1576-ban Wittenbergben azt írta, hogy „belőled mint minden tudományok és művészetek gazdag forrásából merítették gyermekek, ifjak és vének mind azt, ami a nyelvtanra vagy szónoklatra, vita- vagy mértanra, zenére vagy költészetre, történetre vagy erkölcsstanra, gazdaságra vagy államtanra, természet- és hittanra, szóval a tudomány bármelyik ágára tartozzék, belőled elégítették ki tudományt óhajtó szomjukat és megöntözék az ész roppant terét a hittan és bölcsészet tiszta vizével. Tanításaid alól kerültek ki mind azon igen tudós férfiak, kik most az egyházban vagy az iskolában dicséretesen viszik a tanító szerepét, mind azon művelt nemesség, melyet nem annyira születési fénye, mint bőséges tudománya ajánl”.⁵² *Tolnai P. István* az 1622. évi pestisjárvány után újjászervezte az iskolát,

⁵² Szombathy János: A sárospataki ref. főiskola tanárainak életrajza. Sárospatak, 1865. 44. o.

s a feljegyzések szerint „az scholát szép tsendességgel dirigálta és serényen építette, úgy annyira, hogy mind az Politikában, mind az Ecclesiában Institutio-ja alul sok tudós emberek származtanak”.⁵³ *Tolnai Dali János* tankönyv- és módszerbeli újításaival tűnt ki. Ő javasolta *Lorántffy Zsuzsannának*, hogy az „iskola jobb rendezése végett” hívja *Patakra Comeniust*. *Buzinkai Mihály*, *Pósházi János* az elsők, akik a filozófiát irodalmilag is művelték, azt saját tankönyvük alapján tanították, s akik *idősebb Csécsi Jánossal* együtt nagy érdemet szereztek abban, hogy a bujdosásra kényszerített pataki kollégium megmaradt. *Szombathy János* írta meg először latinul az iskola történetét, és sokat tett a kollégium könyvtárának rendezéséért, a könyvtár magyar anyagának gyűjtéséért. *Barczafalvi Szabó Dávid* az első nagyobb hatású nyelvújító, irodalmár, aki behozta az összhangzatos éneklést is.

Ezeken túlmenően a XVIII. század végén és a XIX. század első felében eredményes gyakorlati oktató-nevelő munkájuk mellett sok értékes tudományos munkával, tankönyvvel szereztek elismerést a következő tanárok: *Szentgyörgyi István*, *Kövy Sándor*, *Vadnay József*, *Rozgonyi József*, *Emödi István*, *Kézi Mózes*, *Lácai Szabó József*, *Majoros András*, *Csengery József*, *Molnár István*, *Soltész János*, *Szeremley Gábor*. Eredményes munkájuk elismeréseként a *Magyar Tudományos Akadémia tagjai voltak: Gelei József*, *Nyiri István*, *Somosi János*, *Magda Pál*, *Zsarnay Lajos*, *Erdélyi János*.

A kollégium tanárai általában jól képzett, tudós férfiak voltak, akik a kor élenjáró külföldi egyetemeken továbbmélyítették itthon szerzett tudásukat, s a legkorszerűbb ismeretekkel, haladó eszmékkal felvértezve jöttek vissza tanítani az alma materba. Patakon az új eszmék szószólói voltak, s tapasztalataik felhasználásával igyekeztek hatékonyan megszervezni az iskola életét, korszerű anyagot tanítottak, s a külföldi mesterektől eltanult szabadabb és tudományosabb módszerekkel végezték munkájukat. Természetesen közöttük is voltak nehéz emberek, gyengébb tanárok. Akadtak köztük, akik nem tudtak felülemelkedni emberi gyarlóságaikon, s a munkában sem mutattak mindig megfelelő példát. E szempontból különösen gyászos időszak volt az 1714 és 1734 közötti idő, amikor a tanárok példájára a diákok is szembekerültek egymással, s királyi rendelet tett pontot a civakodás végére. A képzés fejlődését azonban hosszú távon a progresszív erők határozták meg. S a hatékony tanári munka következtében válhatott a kollégium elsősorban kora egyik neves iskolájává, amelyben a tanítóképzés is a korabeli követelményeknek megfelelően, de magas szinten valósult meg.

A tanítóképzéssel kapcsolatos törekvésük, munkásságuk alapján külön s részletebben is szólunk néhány pedagógus tevékenységéről, elsősorban Comenius tanítóképzési felfogásáról és gyakorlati munkásságáról.

⁵³ Nyilatkozat 1667. október 5-én a zavargó tanulók ügyében. Zempléni egyházmegye anyakönyve. SpLt. (Továbbá *Szombathy i. m. 152. o.*)

Comenius négy évig (1650–1654) volt a kollégium tanulmányi vezetője. Vallo-mása szerint azért jött Patakra, hogy használjon. Gondosan kidolgozott nevelé-si-tanítási elveit, iskolarendszerét akarta a gyakorlatban megvalósítani s az addig elért eredményekre építve az iskolát továbbfejleszteni. Arra törekedett, hogy a kollégium „a tehetségek igazi köszörűköve” s mintaiskola legyen. Elmé-leti munkássága s gyakorlati tevékenysége egyaránt bizonyítja, hogy tervszerűen gondolt a tanítók képzésére. A beköszöntő beszédében is utalt erre: „Mivel az igazhitű egyház egész Magyarországon megszokta már, hogy ezt a pataki iskolát úgy tekintse, mint ahonnan legtöbbször viszik a többi iskola tanítóit, semmi sem lehet illendőbb dolog, mint az, hogy a tehetségek ezen kiművelőinek legyen meg itt saját kiképzésük jól berendezett műhelye, és így itt *tanulják meg, hogy az iskolának ne csak az élén legyenek (praesint), hanem hasznára is (pro-sint).*”⁵⁴ S bár a korabeli felfogásnak megfelelően az ő elképzelésében sem szerepelt még önálló célként a tanítóképzés, „a nagyfényű iskola”, „az életre nevelés gyakorlókertje” eszméjének megvalósítására irányuló következetes tö-rekvése a tanítóképzés továbbfejlesztését is szolgálta. Comenius tudatosan igye-kezett a nevelők képzésére, az oktatáshoz-neveléshez szükséges általános és speciális ismeretek összefoglalására és elsajátíttatására, a gyakorló pedagógu-sok munkájának segítésére. Patakon megfogalmazódott gondolatai jelzik a tanítóvá nevelés útját, megmutatják eredményes megvalósításának lehetőségeit és feladatait.

A tanítóképzéssel kapcsolatos elgondolásában iskolai eszményéből, a tanított ismeretanyaggal kapcsolatos követelményekből indult ki. A mindenkire kiterje-dő általános népiskola első képviselője volt, aki a korábinál sokrétűbb tudom-ányos ismeretanyag tanítását kívánta az iskolától. Ehhez jó tanítókra volt szükség. Hangoztatta, hogy „a nevelésre átadott minden növendéket mindenre meg kell tanítani, ami (ennek és a jövőendő) életnek számára szükséges, és pedig teljes mértékben és olyan biztos úton, hogy... ne legyen semmi az égen, földön, vízben, a föld mélyében, semmi az emberi testben és lélekben, semmi a szentírás-ban, a mesterségekben, a gazdaságban, semmi az államban és az egyházban, egyszóval semmi az életben,... amit a bölcsesség kis jelöltjei alaposan ne tudná-nak, sőt minden szükséges dolgot tudjanak, mindent megértsenek, minden dolognak helyes és üdvös használatában jártasak legyenek”.⁵⁵ S bár ez a teljes-ségigény a fejlődés, az ismeretek mennyiségének óriási megnövekedése miatt ma már túlhaladott álláspont, abban a korban előremutató s fejlesztő hatású volt. Fontosnak tartotta, hogy a dolgok ismerete mellett az iskola tanítsa meg

⁵⁴ Comenius: A lelki tehetségek kiműveléséről. In: Kovács Endre: Comenius Magyarországon. – Comenius Sárospatakon írt műveiből összeállítás. Budapest, 1962. 103. o.

⁵⁵ Comenius: A panszofikus iskola tervezete. I. m. 122–123. o.

tanítványait az ismeretszerzésben a teljes, szilárd, tiszta és rendezett gondolkodásra, a cselekvésben való okosságra, ügyességre és a gondolatok kifejtésében a választékos beszédre. Az életre nevelést szolgálta az a törekvése is, hogy a kollégiumot kis köztársasággá tegye, amelyben a különböző tisztségek gyakorlása, a kis közösség szolgálata előkészíti a tanulókat az életben rájuk váró feladatok megoldására, a nagyobb közösség szolgálatára. Ezzel az addigi pataki gyakorlat is beépült Comenius képzési eszközrendszerébe.

Követendő példát akart szolgáltatni a kollégiumban alkalmazott módszerével is. Egyik méltatója szerint „Comenius tanított meg arra bennünket, hogy a módszer hatalmával lehet csak uralkodni a tananyag temérdeksége felett”.⁵⁶ S e tekintetben különösen nagy hatása volt az iskolai oktatásra-nevelésre, a nevelőképzésre. „Mivel az iskolák – vallotta – a tanulóknak olyan tudnivalókat adnak fel, amelyeket nem értenek meg, sem érzékeikkel helyesen nem fogtak fel, ennek az a következménye, hogy a tanítás és tanulás munkája kínosan halad és csekély hasznot hoz.”⁵⁷ Ezért *igyekezett megmutatni a műveltség szabad emberhez illőbb tanulásának módját, a tudományosságra vezető helyes utat. Az általa kidolgozott és javasolt „természetes módszer” „könnyű és kellemes út”, mely a dolgok bemutatása, a világos megértés biztosítása, a tanulói tevékenység felhasználása segítségével képes „a tudományoktól való csömörnek az elmékből leendő kiűzésére és a munkavágynak azokba való beplántálására”.*⁵⁸ *Vallotta, hogy ennek a módszernek a segítségével megszűnik az iskola taposómalom jellege, s életre előkészítő játékhelyé, otthonná változik, ahol az oktatás könnyed munkavégzéssel, természetes önkéntességgel, minden erőszakosság nélkül valósítható meg.*

A módszerre vonatkozó felfogásában fontos szerepet kapott a szemléltetés, mellyel nagymértékben segítette nemcsak a kollégiumban tanuló diákok fejlődését, hanem rajtuk keresztül a külső iskolák munkáját is. A szemléltetés hatékonyságával kapcsolatos tapasztalatok hozzájárultak ahhoz, hogy Sárospatakon a kísérleti fizikai oktatás hamar teret hódított, s az ország első ilyen szertára létrejött. A szemléltetésen túl Comenius fontosnak tartotta az előadást, a magyarázat alkalmazását, az ismétlést, a gyakorlást, a cselekedtetést. Továbbfejlesztette az ellenőrzést s azt kívánta, hogy a megértésre és az alkalmazásra egyaránt terjedjen ki.

Természetes módszere terjesztése céljából összefoglalta annak főbb elveit. Módszertani tanulmányokat állított össze, s azokban részletesen kifejtette módszere jellemzőit, alkalmazásának tennivalóit. Vallotta, hogy módszere jó szolgálatot tesz tanítónak és tanulónak egyaránt: segíti a létező fontos dolgok megismerését, megszeretteti a tanulást. Ugyanakkor gondosan megfogalmazta az egyes tantárgyaknak, osztálytankönyveknek a tanításával kapcsolatos legfonto-

⁵⁶ Radácsi György: Comenius Ámos János. Sárospataki Lapok, 1892. 256. o.

⁵⁷ Comenius: Orbis sensualium Pictus előszava. In: Kovács Endre i. m. 329. o.

⁵⁸ Comenius búcsúbeszéde. I. m. 389. o.

sabb tennivalókat, tanácsokat, s ezeket leírva mint tanítói kézikönyveket mellékelte az egyes osztályok számára készített tankönyveihez.

A hatékonyabb oktatás, a közösségi nevelés érdekében fontosnak tartotta az osztályfoglalkoztatás következetes megvalósítását: a tanító „mind együtt képezze őket, ne egyenként, azaz sohasem egyetlen tanulót oktasson külön magában, hanem valamennyit együtt, összegyűjtve, hogy amit bármikor egynek mond, az mindnek hasznára váljék és ha egyiknek kijavítja valamilyen hibáját, akkor az összesnek hibáját javítsa.”⁵⁹ Ezzel együtt az egyéni bánásmód megvalósítására is felhívta a figyelmet. A tanulás általános feladatai ugyanis szerinte a közepes tehetségekhez vannak méretezve. Annak érdekében, hogy az élénkebb tehetségek fejlődését is segítse az iskola, számukra fokozatosan külön feladatokat kell adni s azokról őket az osztály előtt beszámoltatni. Így kell szárnyalásukat lehetővé tenni, segíteni. A közösségi ráhatás érdekében fontos követelményként írta elő, hogy a tanulók egymást figyeljék, segítsék, neveljék. A fegyelmezéssel kapcsolatban azt kívánta, hogy „legyen az ifjak vezetésében szelidség könnyelműség nélkül, a szidásban feddés ingerlés nélkül és a büntetésben szigorúság kegyetlenség nélkül”.⁶⁰

Comenius a képzésben fontos szerepet szánt a szülőknek és a könyvnek. Mivel az iskola egymagában nem tudja megoldani a nevelés feladatait, a tanítónak gondolnia kell a külső tényezők, különösen a család nevelő hatásának felhasználására. Ezért felhívta a figyelmet a családi nevelés jelentőségére, a nevelés szempontjából fontos szülői példamutatásra. Azt kívánta a szülőktől, hogy segítsék az iskola nevelését, és serény tevékenységgel szoktassák hozzá gyermekeiket a munkához. Írásaiban jelentkezik a társadalom nevelési szerepének felismerése, a nevelés társadalmi funkciójára való utalás, a különböző nevelési tényezők együttműködésének igénye. Azt kívánta, hogy „a nép, a szülők, a gyámok, a szállásadók, maguk a tanítók és tanulók, az iskolafelügyelők és az előjárók szent buzgalomra lelkesüljenek kötelességök teljesítése közben”.⁶¹ Comeniusnak ez a törekvése a pataki gyakorlatban később is érvényesült, s a kollégium iránti széles körű érdeklődésben, felelősségtudatban s áldozatvállalásban nyilvánult meg.

Mivel a képzésben nagy szerepet szánt a bölcs és jó könyveknek, összefoglalta, kifejtette a könyvek olvasásának szükségességét, hasznát, az olvasással kapcsolatos fontosabb teendőket. Szerinte az iskolának, tanítónak meg kell tanítani a gyermekeket arra, hogy a könyvekből gazdaságosan tudjanak tanulni, tudásukat a könyvek segítségével képesek legyenek önállóan továbbfejlesztelni s munkájukban fel is használni. A tanítókkal és tanulókkal igyekezett megis-

⁵⁹ Comenius: A latin írók folyékony olvasásához és helyes megértéséhez vezető rövid és kellemes út ... I. m. 175. o.

⁶⁰ Comenius: Az Orbis sensualium Pictus előszava. I. m. 326. o.

⁶¹ Comenius: Az új életre kelt Fortius. I. m. 281–282. o.

mertetni annak módját, hogyan mentesíthetik magukat az ismeretszerzés sok felesleges fáradsalmától, hogyan háríthatják át munkájuk és terheik nagy részét a könyvekre, mint néma oktatókra, hogyan gazdagíthatják magukat a sokágú műveltség kincseiben. Olvasni kell a könyveket, s „ha nem is lehet minden könyvet elolvasni (kivált a könyvek mostani özönében) – írta –, mégis minél többet. Ha ez nem lehetséges, a jobbak közül minél többet!”⁶² A könyveket azonban figyelmesen, a fontosabb dolgokat kiemelve, feljegyezve kell olvasni. „Senki sem olvas haszonnal könyvet, aki közben nem végez kiválogatást, mert hisz nem a könyvek tesznek tanulttá, hanem a tanulmányozás.”⁶³ A kollégium gyakorlatában mindvégig nagy szerepet kapott a könyv, az olvasás, s ez közrejátszott abban, hogy ebből a környezetből került ki Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Fáy András is.

Az iskolai eredményben, az oktatás-nevelés feladatainak megoldásában különösen nagy szerepet tulajdonított Comenius a jól képzett, bölcs, szorgalmas, a népből származó nevelőknek, „akik maguk is egyetemes műveltségűek, azaz mindent tudnak és értenek és gyakorlatilag is helyt állanak, akik az egyetemes-ségnek szolgálnak és fényükből naponta fényt, sőt fényeket gyűjtenek”.⁶⁴ Valotta, hogy az iskola virágzása vagy sorvadása a benne tanító pedagógusoktól függ. Ha az ott működő tanítók nemcsak elviselik a munkát, hanem vágyódnak is a műveltség után, s folyamatos munkával meg is szerzik azt, akik nemcsak azt végzik el, amit rájuk bízta, hanem hivatásszeretettel, céltudatosan dolgoznak, s munkaszeretettel magukkal ragadják a diákokat is, példájuk, tanításuk nyomán olyanokká lesznek a rájuk bízott tanulók is. Azt tartotta, hogy a tanítónak fontos szerepe van minden osztályban, s az első korosztály formálójának nincs oka a szégyenkezésre, a magasabb osztályokénak pedig az önteltségre, hiszen a különböző nevelők a gyermekek formálásában úgy működnek közre, mint a különböző mesteremberek a házépítésnél vagy a táplálkozásban.

Munkájának, példaadásának jelentősége miatt Comenius magas követelményt támasztott a tanítóval szemben. Szerinte a jó tanító jól képzett, nagy tudású, szép tehetségű, emberszerető, erkölcsös vezető. A tanítónak meg kell szereznie a valódi műveltség igazi és teljes világosságát s vállalnia az ahhoz szükséges kitartó munkát. Minél kevesebbet tud ugyanis valaki, annál rosszabb tanító. A jó tanítónak azonban nemcsak az ismereteket kell elsajátítania, hanem azt is, hogyan kell azt továbbadnia, megtanítania. S ahhoz, hogy eredményes munkát végezhesen, önmagát állandóan képeznie kell. A tanító szeresse hivatását, s teljes igyekezettel munkálkodjék a tanulók előrehaladásán. Gyermekszeretete arra ösztönözze, hogy ne mulasszon el egyetlen alkalmat sem, ha jóra taníthat

⁶² Comenius: A könyvekről... I. m. 112. o.

⁶³ Comenius: A könyvekről... I. m. 113. o.

⁶⁴ Comenius: A panszofikus iskola tervezete. I. m. 130. o.

az osztályban mindenkit s az osztályon kívül valakit. A jó tanító célratorően tanít, ismeri s mindig szem előtt tartja a nevelési célt, hogy „mindent arra irányítson; dicsőséget aratva, ha minden tanítványát elvezette oda, szégyent, ha megengedte, hogy valamelyik ne érje el a célt”.⁶⁵

Comenius szerint a pedagógust jól ki kell művelni, hogy értsen a tanításhoz, s ne csak természetes ösztöne szerint neveljen. „Nem nagy dolog emberből embert faragni, ha értesz hozzá.”⁶⁶ Vallotta, hogy a tanító az élet folyamán, a rendszeres tanítás során képződik, fejlődik jó tanítóvá. A tanító tanítva tanul és gyakorlással halad előre. A tanítóvá formálás szempontjából tehát az értelmes tanulás mellett szükségesnek vélte a gyakorlatot, az elméletben tanult gyakorlati alkalmazását. Munka közben okulni kell a tévedésből is, s a tapasztalatok elemzésével mindig keresni kell a jobbat, az eredményesebb megoldást. Ezért is tartotta jónak azt a Patakon is élő gyakorlatot, hogy a tanárok, tanítók maguk mellé vették segítőkül a tehetségesebb tanulókat, bevonták őket az iskolai nevelés és tanítás feladatainak megoldásába.

Az iskola sikere, a kollégium eredményesebb tanítóképzése érdekében sürgette az állandó tantervek alkalmazását. Harcolt azért, hogy a tanítói pálya ne a lelkészi pálya kiegészítője, lépcsőfoka legyen. Amikor még az iskolában a nevelők között igen nagy volt a fluktuáció, azt kívánta, hogy a tanítói munka folyamatos legyen. Hirdette ugyanis, hogy „az iskolának nagyobb üdve származik abból, ha a tanítók állandóak, mint ha gyakran változnak. Meg kell szüntetni azt a megrögzött szokást, hogy csak a lelkészi pályára jelöltek alkalmazzák az iskolában, majd aztán elhelyezik őket. Ez a hivatás sajátos és épp annyira szent legyen! Aki alkalmas erre, ennek szentelje napjait! Ha lehet valahol ilyeneket találni, oly szívesen kell őket fogadni, mintha Isten kinyújtott ujjal mutatna rájuk, kéréssel és jutalommal ide kell csalogatni őket, kedvezni kell nekik, buzdítani kell őket és minden jogtalansággal szemben meg kell őket védeni, hogy kedvük legyen ebben a foglalkozásban megmaradni”.⁶⁷ Ezzel együtt magas erkölcsi és anyagi megbecsülést kívánt a tanítói hivatásnak: „igazságos és elengedő fizetést”, hogy ne kelljen mással foglalkoznia a tanítónak.

Comenius megelőzte kora általános gyakorlatát, és segítette a tanítóképzést azzal is, hogy *összefoglalta a tanítás fontosabb feladatait, s rámutatott a megoldás sikeres eljárásaira.* Igyekezett tudatosítani a tanulók szerepét is a képzésben. Mivel szerinte az igazi didaktika a tanulótól munkát, a tanítótól pedig következetes irányítást kíván, arra intette a tanítókat, hogy fordítsanak nagy gondot a tanulók öntevékenységre. „Az öntevékenységnek, azaz mindenki személyes működésének érvényesülése azt kívánja meg, hogy amiben az értelemnek, emlékezetnek, nyelvnek, kéznek szerepe lehet, mindazt a tanulók fáradhatatlan szorgoskodással maguk vizsgálják, fedezzék fel, forgassák, működtessék, gyakorolják s a tanítóknak csak az maradjon, hogy figyeljék, megtörténik-e, aminek lennie kell, s úgy történik-e, ahogyan kell. Mert így lehet elérni, hogy maga

⁶⁵ Comenius: A jól rendezett iskola törvényei. I. m. 321. o.

⁶⁶ Comenius: A lelki tehetségek kiműveléséről. I. m. 88. o.

⁶⁷ Comenius: A jól rendezett iskola törvényei. I. m. 323. o.

az állandó gyakorlás, amely a lehető legjobb mester, minden tanulót mesterré is tegyen. Bizony akit nem így tanítottak, nem is lehet jártas művész másoknak hasonló oktatásában.”⁶⁸ Azt a tanítást-tanulást javasolta, melyben a tanuló „mindent saját szemlélet (autopszia), saját tanulás (autolexia) és saját cselekvés (autopraxia) útján tanul meg”.⁶⁹ Nevelési szempontból fontosnak tartotta, hogy a tanulók rendszeresen kapjanak különböző megbízásokat, s ezekről a közösség előtt számoljanak is be.

Comenius fenti elgondolásai, az általa továbbfejlesztett gyakorlati feladatmegoldások, az iskolával és tanítóval kapcsolatban megfogalmazott követelmények rendkívül haladóak voltak. Sokrétű pataki törekvését, pedagógiai munkásságát, mellyel a tanítóképzést is korát megelőzve szolgálta, élő és éltető hagyományként tartja számon egykori iskolájának, az ősi kollégiumnak egyik jogutód intézete, a tanítóképző. A tisztelet és megbecsülés mellett ez is kifejezésre jut abban, hogy nevét a főiskolává fejlesztéskor másodszor is felvette.

Pedagógiát tanító tanárok

A pataki tanítóképzésben való részvételük, tanított tárgyaik s tudományos munkásságuk segítségével *közvetlenül hatottak a tanítóképzésre 1796-tól azok a tanárok is, akik a neveléstant előadták*. Közülük háromról külön is szólunk. A pedagógia első tanára *Tóthpápai Mihály* volt, aki a kollégiumi tanulmányok elvégzése után Sátoraljaújhelyen volt praceptor, majd Bécsben nyert orvosi képzést. 1791-ben lett a kollégium orvosa és „nevelészeti” felügyelője, majd 1796-tól a neveléstan és természetrajz tanára. Pedagógiai felfogását jól tükrözi az 1797-ben kiadott pedagógiai tankönyve, melynek ismertetésére később visszatérünk.

Nyiri István a kollégium nagynevű tanára, jól képzett polihistor, tudós ember volt. „Nagy érdeme, hogy munkáját az étellel hozta viszonyba, hogy annak gyakorlati irányt tudott szabni.”⁷⁰ A filozófia, neveléstan, pszichológia mellett matematikát, természettant, statisztikát, mütant és rajzot is tanított. Tervei alapján s felügyelete mellett épült meg a XIX. század elején a kollégium új épülete. A pedagógia tanításához nem állított össze ugyan jegyzetet, s azt bizonyára *Tóthpápai Mihály* könyve alapján tanította, de pedagógiai tanítását korszerű pszichológiai felfogásra alapozta. Mutatja ezt kéziratban megmaradt pszichológiai jegyzete,⁷¹ melyben tapasztalati beállítottságú anyagát határozott rendszer szerint dolgozta fel, s az alapfogalmak, érzékszervek, lelki jelenségek

⁶⁸ Comenius: A nagyfényű pataki iskola tervezete. I. m. 76. o.

⁶⁹ Comenius: A jól rendezett iskola törvényei. I. m. 302. o.

⁷⁰ Molnár István: Emlékbeszéd Nyiri István felett. 1838. Kézirat. SpKt.

⁷¹ Nyiri István: Psychologiae Empiricae. É.n. (kb. 1835) Kézirat. SpKt.

és a legmagasabb rendű pszichikai tényező, a logikum tudományos értelmezését adta. Ezen túlmenően tanulmányai jelentek meg a filozófia, jog, fizika, földrajz, közgazdaságtan és az esztétika köréből is.

Kiemelkedő pedagógusegyéniség volt *Szeremley Gábor*, aki több tárggyal együtt nagy sikerrel tanította a pedagógiát, s ugyanakkor tudományosan is foglalkozott vele. Képzettsége s eredményes munkássága alapján 1851-ben a bécsi egyetem protestáns fakultásának tanárává nevezték ki, de négy év múlva, az egyházkerület hívására, a kollégium iránti hálából visszajött tanítani Patakra. Pedagógiai felfogását *Neveléstan* című tankönyve mutatja, melyről később bővebben lesz szó.

4. A tanulók

A kollégium ifjúsága két csoportra oszlott. Egyikbe tartoztak a deákok, studiózusok. Ezek már elvégezték a gimnaziális tagozatot, a retorikát is, s akadémiai tanulmányokat folytattak. A másik csoportot alkották a tanuló gyermekek, pueri discentes, akik a gimnaziális tagozat és az elemi osztályok tanulói voltak. Az iskola törvényeit csak az akadémiai tanulók írták alá, a tógás (egyházi) és nem tógás (világi pályára készülő) diákok, akik ezzel tagjaivá váltak a coetusnak, s azt is kifejezésre juttatták, hogy az iskola törvényeinek megtartása mellett „több-kevesebb tudatossággal” vállalják az iskola eszményeit, azoknak társadalmi érvényesítését is.

A diákok származását, társadalmi hovatartozását a kimutatások 1777-től tüntetik fel. Benda Kálmán az adatok elemzésével arra a megállapításra jutott, hogy a kollégium tanulóinak 4-5%-a volt birtokos nemes, 50-55%-a kismemes, 20-25%-a mezővárosi polgár vagy paraszt, 12-15%-a pap és 2-3%-a tanító gyermeke. Ezen felül kevés jobbágygyerek is akadt. Mivel azonban a kismemeseknek nagy része paraszti szinten élt, társadalmi nézeteikben a mezővárosi szemlélethez álltak közel. Hasonlóan a papok és tanítók is, hiszen nagyobb részük a mezővárosi parasztságból származott. Ezek figyelembevételével tehát „a kollégiumi diákság mintegy 70%-a valamilyen formában paraszti, parasztpolgári rétegeket és világnézetet képviselt”. Bizonyos mértékben eltért ettől a papi pályára készülő, tehát a tanítói működést is vállaló tógátusok származási aránya, mely az alábbiak szerint alakult: kb. 50% kismemes-, 30-32% mezővárosi paraszt-, 18-20% papi és tanítói család gyermeke. A kevés számú jobbágyfiú is mind papnak ment.⁷²

A diákok származása általában meghatározó volt a pályaválasztásra is. A kismemesek, a mezővárosi polgárság-parasztság gyermekei számára a lelkesí

⁷² Benda Kálmán: A kollégium története 1703-tól 1849-ig. In: A sárospataki ref. kollégium története. Budapest, 1891. 96-98. o.

és tanítói állás felemelkedési lehetőséget jelentett, ezért az iskolai jótétemények segítségével a gimnázium elvégzése után általában tógátusnak iratkoztak be. A tehetősebb nemes ifjak a felsőbb tanfolyamon mint publicus diákok a világi pályára készültek. Igazolja ezt Benda Kálmán vizsgálódása is, mely szerint a birtokos nemesek gyermekei közül senki sem ment papi pályára, de a nem tógátusok 25–30%-a közülük került ki. A jó módú tanulók eltartását a szülők bőkezűen biztosították, a tanulók többsége azonban jótéteményes, alumnus diák volt, akik a kollégiumban végzett munkájuk és szolgálatuk alapján lehetőséget kaptak a tanulásra, s ellátásban részesültek. Ezek a szegény tanulók segítettek az iskola gazdasági feladatainak megoldásában, a jobb módú gyermekek tanulásában. A kisebb diákok végezték az iskola takarítását, a nagyobbak közül pedig sokan magántanítók (privati praeceptores, instructores) voltak, akik az alsó tanfolyam osztályainak tanulóit a rektor engedelmével az iskolán kívül, otthon tanították. Többen köztanítókként, osztálytanítókként (publici praeceptores) működtek, az alsó tanfolyamon és a gimnáziumi osztályokban az iskolai tanulmányokat vezették.

Mivel folyamatosan vezetett kimutatások nincsenek, a *tanulóifjúság létszámát* pontosan megállapítani nem lehet. Egyes feljegyzések arra utalnak, hogy számuk az iskola helyzetétől, nehézségeitől, az iskola által nyújtott képzési szinttől függően változott. Többször pestis is megtizedelte a tanulókat. Különösen nagy volt a veszteség az 1622-es járvány idején, amikor a működő három tanárral együtt a tanulók nagy része is meghalt, illetve elszéledt. Hasonlóan kevés diákja volt a kollégiumnak 1671 és 1703 között, a kényszerű bujdosás éveiben. A tógás diákok száma mindig többszörösen meghaladta a világi pályára készülőket. A legtöbben a kollégium alsó tanfolyamán, a gimnáziumban tanultak. Természetesen ezek az arányok is változtak, s nagymértékben függtek a kollégium által nyújtott lehetőségektől. A XVII. században a tógás diákok száma általában 100 körül mozgott. 1789-ben a 220 tógás diákon kívül 22 világi pályára készülő nemes tanuló s 800 osztálytanuló gyermek, összesen 1044 kollégiumi tanuló volt. S mivel 1793-ban Kövy Sándor megnyerésével megnőtt a kollégium – elsősorban világi – vonzása, 1797-ben a tógátusok száma 354, a világi pályára készülőké pedig 95. Ugyanakkor a nyolc alsó osztályban 1187 tanuló volt, ebben az évben tehát összesen 1636 diákja volt a kollégiumnak. S ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy például 1770-ben 1346 tanuló tanult a kollégiumban, amikor a város lakóinak száma 1431 volt, látjuk, érzékeljük igazán, hogy milyen erőteljesen rányomhatta bélyegét a kollégium a kisváros életére.

Minthogy az egyházi iskolák a XVII. század elején már nagyrészt külön, önálló iskolamesterrel működtek, a kollégium hatása alá tartozó területeken sok tanítóra volt szükség, s ezeket elsősorban a kollégiumtól várták. Nincsenek pontos adatok arra vonatkozólag, hogy a kollégium diákjai közül hányan kerültek ki egész életre szólóan tanítani az iskolákba. Viszont hiteles feljegyzések vannak bizonyos években arról, hogy *az iskolából eltávozó tógás diákok*

*közül név szerint kik, milyen munkára, hová, az év melyik napján mentek ki.*⁷³ Részletesebben megvizsgáltuk az egyik ilyen folyamatos nyilvántartást, az 1783 és 1803 közötti feljegyzéseket, melyek az alábbi következtetések levonására adnak lehetőséget:

Az említett 20 év alatt a szeniorok összesen 1406 kimenő tógátus nevét írták be az eltávozók jegyzőkönyvébe. A beírás a „conditio” rovatban azt is rögzítette, hogy miért hagyták el az iskolát. Itt 1080 tógátus (a kimenő diákok 76,8%-a) neve után a távozás céljául, okául a nevelői pályát jelölték meg. A többiek esetében a következő beírások szerepelnek: pap lett 77 (5,4%), más akadémiára, egyetemre ment 20 (1,4%), más iskolába (német nyelv tanulására, főleg Lőcsére, kevesebben Pozsonyba és Iglóra) 45 (3,2%), meghalt 15 (1%), az iskolát itthagyták s hazament, kimaradt 71 (5%), katonának ment 25 (1,7%), az iskolából eltávolított 5 (0,3%), egyéb okok miatt (nótárius, patvarista, novellista adjutor, cellarius stb. lett) eltávozott 44 (3,1%), jelölés nincs, illetve olvashatatlan 24 (1,7%) esetben. Ezt a tendenciát igazolja Ladányi Erzsébet kutatása is.⁷⁴ Ladányi a pataki iskola 1615-től 1671-ig vezetett anyakönyvének adatait vizsgálta. Megállapította, hogy ebben az időben 1541 diák írta be nevét az iskola filozófiai-teológiai tagozatának anyakönyvébe. Tanulmányai ideje alatt közülük 112 (7,26%) halt meg. 422 tanuló (27,3%) kimenetelére, további sorsára vonatkozóan nincs bejegyzés. 1007 tanuló (65,3%) esetében a bejegyzések az első állomáshelyet, munkavállalást is jelzik. Ennek alapján megállapítható, hogy közülük 855 (84,9%) rektor, 75 (7,4%) pap, 21 (2%) jegyző, városi polgár, orvos, joggyakornok lett, továbbá 46 (4,5%) külföldi akadémián folytatta tanulmányait.

A fenti adatok meggyőzően bizonyítják, hogy a tógás diákok közül a legtöbben a tanítói pályára mentek, s a XVII. században átlag 15, a XVIII. század utolsó évtizedeiben pedig 51 tanítót adott a pataki kollégium évente a hazának, a református gyülekezetek iskoláinak. A rektóriára kiment tógátusok nagy százaléka s a papi pályára indulók alacsony száma azonban nem bizonyítja, hogy a kollégium elsősorban a tanítóképzést szolgálta volna. A rektóriára indulók nagy része ugyanis – vagy képzettsége alapján a rektória után mindjárt, vagy pedig további pataki, külföldi továbbtanulás után később – lelkipásztor lett. A kollégiumban a világi hivatalnoki-politikai képzéssel együtt mindvégig elsősorban a papok képzésére törekedtek.

1783 és 1803 között a tanítóságra kimenők közül 623 rektornak, 419 praepceptor-nak (tanítónak), 15 segédtanítónak (conrectornak, subrectornak) s 23 ma-

⁷³ Nomina Studiorum Illustris Scholae Sáros-Patachinae inde ab Anno Domini 1617 die 23. Januari receptorum. Továbbá: Protocollum Scholae S.Patachinae Valedicentium, qui Munus Recitoris vel Praeceptoris amplexi sunt. 1783. SpLt.

⁷⁴ Ladányi Erzsébet: A Comenius-kori sárospataki „schola” végzett diákjai a Hegyalja mindennapi életében. Pedagógiai Szemle, 1971. 327. o.

gánnevelőnek ment el. A rektorok általában magasabb évfolyamú tógátusok voltak. A kisebb iskolák egy nevelőt, rektort, a nagyobbak pedig rektort és praeceptort egyaránt kértek, fogadtak. S mivel a diákok jó része a rektória után továbbtanult s aztán később lelkészi állást vállalt, nem lehet teljes biztonsággal megállapítani, hogy a kikerültek közül mennyien maradtak egész életükben a tanítói pályán. Sok iskolába két-három év múlva újabb tanító ment. Ez arra is utal, hogy ott a rektória ennyi ideig tartott. A tanítónak az ilyen helyeken vagy sikerült a továbbtanuláshoz szükséges pénzt megszereznie, s így tanulmányai folytatására Patakra vagy külföldi egyetemekre mehetett, vagy pedig jobb tanítói, illetve lelkészi álláshoz jutott, és az iskolában a megürült helyet mással kellett betölteni. A rektorok egy része a nagyon kötött iskolamesterséget szabaddabb jellegű s jövedelmezőbb foglalkozással, mezővárosi jegyzőséggel is felcserélte.⁷⁵

Az 1792–1793-as években az eltávozók neve után a „megjegyzés” rovatba a szeniorok később bejegyezték a kollégiumba való visszajövetelt is. E két év adatai kellően tájékoztatnak a kollégiumba visszajövők aránya tekintetében. 1792-ben a rektornak kiment 29 diák közül 8, a praeceptornak eltávozott 17 tógátus közül 10, tehát 46 kimenő közül 18 (62%), továbbá az 1793-ban kiment 37 rektor közül 12 s a 25 praeceptor közül 17, azaz a 62 eltávozott közül 29 diák (46,7%) visszajövetelét jelölték. Ezek az adatok s más évek bejegyzései arról tanúskodnak, hogy a rektóriára távozottak átlag 50–60%-a később folytatta a kollégiumban tanulmányait. A fentiekből arra is lehet következtetni, hogy a rektorok általában jobb körülmények közé kerültek, illetve további elhelyezkedésük vagy külföldre jutásuk jobban biztosított volt, s ezért csak kisebb mértékben, 25–30%-ban tértek vissza a kollégiumba, a praeceptorok nagy része pedig még nem fejezte be Patakon a tanulmányait, s ezért nagyobb részben, 60–70%-ban tértek vissza a kollégiumba tanulni.⁷⁶ A vissza nem tért praeceptorok nagy része bizonyára végleg a tanítói pályán maradt, s az egyházmegyei vizsgabizottság előtt tanítói vizsgát tett. Fináczy szerint „századokon át tartott ez a szüntelen ide s tova hullámzása a tógátusoknak s vele együtt a kollégiumi hagyományok átplántálása a központból a vidékre. Jellemző, hogy a partikulák fenntartó testületei szívósan ragaszkodtak bizonyos nagy iskolákhoz; állandóan egy és ugyanazon kollégiumból vagy nagyobb iskolából kérték rektoraikat. Így kerültek bizonyos partikulák Patak maradandó befolyása alá tanítói és nevelői eljárás dolgában”.⁷⁷ Az, hogy az iskolák a kollégiumból nyerték iskolamesterei-

⁷⁵ Ladányi i. m. 330. o.

⁷⁶ E megállapítást alátámasztja, bár a különbséget tovább növeli az 1799–1800-as évek vizsgálata is. E két évben az iskolákba kiment 133 diák közül később folytatta tanulmányait 61 (45,8%). A 78 rektor közül visszajött 13 (16,6%) s az 55 praeceptor közül 48 (87,2%).

⁷⁷ Dr. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. Budapest, 1899. 217. o.

ket, a református népoktatásnak nagy hasznára vált, hiszen magasabb képzettségű tanítók lettek, mint sok más iskolának, melyekben kiszolgált katona, kézműves, esetleg csak írni-olvasni tudó emberek működtek. A tanítói képzettség magasabb szintű megvalósulását segítette az a kialakult gyakorlat is, hogy a kollégiumban „a rektorságra kimenni szándékozokat tanulásbeli és éneklésbéli tehetségekre nézve az iskolaszék is megvizsgálta”.⁷⁸

Amikor kialakult a rektóriára járásnak az a sajátos formája, melynek során bizonyos gyülekezetek iskoláiba, a partikulákba „academica promotio”-val, a továbbtanulást, feljebb jutást segítő szándékkal nyertek kihelyezést a diákok, rendszerré vált, hogy a gyülekezetek tagjaitól sorkosztot (coquia) kaptak, s a díjlevélben (charta) szereplő jövedelmet csaknem teljes egészében félretehették a külföldi út vagy a pataki tanulmányok további költségeire. Amennyiben pedig valamilyen oknál fogva a diák nem jutott ki külföldi egyetemre, a kapott jövedelem bizonyos részét – 1/3-át, ha papi hivatást sem vállalt, 50%-át – a kollégium pénztárába (a deficiens alapra) be kellett fizetnie, amit aztán más diákok külföldi útjának támogatására használtak fel.

A kollégium hatását, *kisugárzását* nagymértékben érzékelteti az, hogy hova, milyen települések gyülekezetibe, rektóriáira mentek ki tanítványai. A vizsgált 20 év alatt 237 falu-város iskolájába jutottak el tanítani a pataki diákok. Sárospatak körzete elsősorban hazánk északi-keleti peremterülete volt, de a tógátusok ezenkívül rendszeresen jártak távolabbi – alföldi, dunántúli és erdélyi – iskolákba is. Ezért állapíthatta meg Árvay József, hogy „Patak ez úton szoros összeköttetésbe jött, szolidáris viszonyba lépett a haza minden vidékével”.⁷⁹ Ebben az időben gyakran kértek s fogadtak Patakról rektort, praecceptort a következő távolabbi helyeken: Balatonfüred (6 alkalommal), Bogárd (12), Fehérgyarmat (16), Fertőalmás (4), Gyömrő (5), Kajár (6), Kemecse (5), Lósonc (5), Matolcs (7), Mátészalka (7), Munkács (7), Szatmárnémeti (13), Tarpa (10), Szentmártonkáta (4).

Egy-két alkalommal eljutottak a következő helyekre is: Dabas, Demecser, Endréd, Galla, Györk, Huszt, Kölcse, Léva, Magyarháza, Monosbél, Nagyfalva, Vásárosnamény, Pápa, Paks, Pécel, Pócsmegyer, Porcsalma, Rákos, Réde, Rozsály, Szabadhegy, Szentes, Szentkirályszabadi, Szödemeter, Tass, Tét, Várada, Váchartyán, Vámosatya, Veszprém stb.

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a legtöbb tanítót fogadták az északi peremterületen lévő következő iskolák: Sajószentpéter (40), Csát (26), Sátoraljaújhely és Szepsi (25–25), Erdőbénye (24), Olaszliszka és Tállya (23–23), Gönc (22), Mezőkeresztes és Sajókazinc (20–20), Mád, Rimaszombat és Tokaj (18–18), Tarcal (15), Beregszász és Szerencs (14–14), Aszaló és Vadász (13–13), Szántó (12), Bodrogkeresztúr, Kapos, Legyesbénye és Nosz-

⁷⁸ Rendszabályok a pataki iskolára vonatkozólag. 1833. július 10. SpLt.

⁷⁹ Árvay József ünnepi beszéde. In: A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe. Szerk. Erdélyi János. Sárospatak, 1860. 113. o.

vaj (11–11), Tolcsva (10).⁸⁰ A jelzett tanítófogadásokon kívül egyébként ebben az időben 4 iskola kilenc, 3 nyolc, 5 hét, 11 hat, 8 öt, 7 négy, 19 három, 29 kettő s 113 egy-egy alkalommal fogadott rektornak, illetve tanítónak pataki diákot.

Ezekből az adatokból az iskolák jelentőségére, kiépítettségére, nagyságára is lehet következtetni. Ezeknek az iskoláknak egy része partikuláris iskola volt, a triviális foknak megfelelő, magasabb tanulmányokra előkészítő latin iskola. Ezekből történt elsősorban az anyaiskola beiskolázása. „Részai voltak ők nemcsak az egész református műveltség egyetemének, hanem a műveltséget teljes összefüggésben közvetítő anyaiskoláknak, kollégiumoknak is. Mintha csak a debreceni vagy sárospataki iskolának tanárostul együtt kitelepített párhuzamos osztályai voltak volna. Azokból kerültek ki rektoraik és részben praeceptoraik, azoktól vették tankönyveiket, iskolai törvényeiket, fegyelmi szabályaikat, bennlakásuk és élelmezésük módját.”⁸¹ Ezen túlmenően sok olyan kis iskola is volt, ahol magyar nyelven tanították az elemi ismereteket (ábécé, hittan, számtan), de ha ide is képzetebb rektor vagy praeceptor került, a felsőbb osztályokban tanították a latin nyelv elemeit is. A rektóriára járások általában arra engednek következtetni, hogy a rendszeresen több tanítót, illetve rektort és praeceptort fogadó iskolák abban ez időben látogatottabbak, népesebbek voltak, s magasabb műveltséget is nyújtottak.

A tanítványok általános és ezzel együtt nevelői képzettségének színvonalára enged következtetni az innen kikerült diákok eredményes munkája. A tógátusokból lett kollégiumi tanárok tevékenysége, hatása mellett bizonyítja ezt sok volt tógás és publikus diák későbbi élete, lelkészi, pedagógiai és egyéb munkája, társadalmi tevékenysége. Fináczy Ernő is megállapította, hogy „az anyaintézetek e neveltjei, valahol csak megfordultak, szakasztott abban a szellemben hirdették az Isten ígését s teljesítették tanítói tisztöket, mint amely szellemet a Mater kötelékében magukba szívtak, sőt formai eljárásuk is a tanítás minden ízében az ősmintára vallott. Amit ott láttak, igyekeztek kicsinyített mértékben önálló hivatásuk folyamán is megvalósítani”.⁸² S mindez hozzájárult a megfelelő eredmény eléréséhez.

A kollégiumban folyó pedagógiai képzés hatása más hatásokkal kiegészülve megmutatkozott a nem tanítókként működő volt pataki diákok életében, tevékenységében is. Közülük csak Kazinczy Ferencre, Fáy Andrásra és Tompa Mihályra hivatkozunk.

Kazinczy Ferenc, a magyar irodalom reformátora, a nagy nyelvújító a magyar

⁸⁰ Ladányi Erzsébet idézett tanulmányában megállapítja, hogy 1615 és 1671 között a Hegyalján kívül eljutottak a pataki diákok az alábbi távoli területekre: Pápa, Bicske, Komárom, Érsekújvár, Nagyszombat, Szenc, Tolna; Rimaszombat, Losonc, Gyöngyös, Fülek, Miskolc, Kőrös, Kecskemét, Nagykálló; Beregszász, Munkács, Nagybánya, Szatmárnémeti, Zilah, Tordas, Fogaras, Tasnád, Kovászna, Sziget stb. református gyülekezeteibe is.

⁸¹ Fináczy i. m. 210. o.

⁸² Fináczy i. m. 209. o.

nyelvű irodalomtól és iskolától remélte a magyarság megújulását. Ezménye volt „a folytonos önművelés, az olvasás szeretete és a tudomány ápolása”. Tíz évig tartó pataki tanulása idején megismerkedett a francia felvilágosodás fontosabb pedagógiai célkitűzésével is, megtanulta a felvilágosodás korának egyik fontos tételét, követelményét: a tanítónak nemcsak tanítania kell, hanem nevelnie is. Pályája kezdetén mint a kassai tankerület nemzeti népiskolai inspektora a nevelő oktatás rousseau-i felfogásának híveként fogott munkájához. A tankerület felügyelői előtt mondott beszédében sok problémát érintett, s különösen szépen vallott tanítói eszményéről: „Az a tanító, aki a gyermekekkel gyermeki módon tud bánni, aki gyermekké lenni nem áttal, – ki áttallana azt azok közül, akiknek a természet ítélőerőt, fontoló értelmet adott, minek utána olyan nagy emberek, mint Rousseau, gyönyörködésöket keresték abban, hogy gyermekké lehessenek! – az a tanító, aki a gyermekeket úgy tudja tanítani, hogy elfelejtik, hogy iskolában vannak, s azt vélik, anyjoknak ölkben hevernek, aki előttök mulattató meséket beszél; az a tanító, aki tanítványainak fejeket és szíveket míveli, aki őket tanítja és javítja, – az az a tanító, kire én iskolámat bízni óhajtanám. Nehéz ezt mind elérni, az igaz, de a szíves igyekezet és a fáradhatatlan iparkodás mindent el-eljuttat oda, s megment azon unalomtól, amelyet a slendrián soha sem kerülhet el.”⁸³

Felügyelői munkakörében sokat tett a népiskolák szervezése és fejlesztése érdekében. Maga is nagy eredménynek tartotta, hogy 1789 és 1791 között 124 népiskolát szervezett, amelyek közül 21 közös iskola (mixta iskola) volt, ahol együtt tanultak a különböző vallásfelekezeteken lévő gyermekek. Többször foglalkozott nevelési-iskolai kérdésekkel. E szempontból különösen jelentősek azok az írásai, levelei, amelyekben kifejtette, javasolta a nők szempontjából fontos háztartási iskolák szervezését, a fiúk számára a gazdasági iskolázást, de szót emelt a nép- és iskolai könyvtárak felállításáért is. A kollégiummal egész életében tartotta a kapcsolatot s az ő buzdítása, ösztönzése is szerepet játszott abban, hogy a pataki diákok önképzőköri jellegű irodalmi társaságot szerveztek.

Fáy András nagy társadalmi munkása volt a reformkornak. Következétesen harcolt a magyar nemzeti nevelésügy kifejlesztéséért, gazdasági és kulturális elmaradottságunk felszámolásáért. Nevelési eszméit, felfogását tudományos és szépirodalmi munkáival népszerűsítette. Pedagógiája filantrop hatásokat tükrözött, de az uralkodó eszméket kritikus szemmel nézte. Ennek megfelelően felfogása eredeti, nemzeti irányú volt. Hirdette a család nevelési szerepét, jelentőségét. A népnevelés érdekében szükségesnek tartotta a falusi iskolák szervezését s megfelelő népkönyvek kiadását. Vallotta, hogy az értelmi, erkölcsi és testi nevelés egyaránt fontos. Az iskolai nevelésben nagy szerepet szánt az önmunkásságra nevelésnek, a játéknak és testgyakorlásnak. Elismerte, hogy a nők

⁸³ Kazinczy Ferenc: Hivatalba vezető beszéd. Kassa, 1789. 20–21. o.

jogai egyenlők a férfiakéval, de nevelési hibának tartotta, hogy a lányokat nem nevelik sorsukkal való megelégedésre és sajátos vagyoni viszonyaikra. *Sikra szállt azért, hogy társadalmi tevékenységgel kisdédóvókat állítsanak fel, továbbá azért is, hogy „prussus mintájú oskolatanítói szemináriumokat”, preparandiákat létesítsenek.* Az iskolában az életre kell felkészíteni a gyermeket, megtanítani minden tudományos ismeretet, amire majd világi pályáján szüksége lesz. Szerinte a jó tanítónak pszichológusnak és antropológusnak kell lennie, hogy mind az ember természetét, mind a növendék személyes tulajdonságait jól kiismerhesse s munkája eredményes lehessen. Kívánta a tanítók nagyobb erkölcsi és anyagi megbecsülését. Pedagógiájában ugyan nincs megfelelő rendszer, s nevelési elgondolásai, művei röpiratjellegűek, mégis nagy hatással voltak a népnevelés, a népiskolák alakulására. Széchenyi István maga is kifejezésre juttatta, hogy a nemzeti reformokra Fáy Andrásról nyerte az első ösztönzést.

Tompa Mihály „tipikus pataki szegény diák”, 1838. március 13-tól 1839. március 13-ig Sárbogárdon volt segédtanító. A feljegyzések szerint munkáját dicsőretre méltóan végezte, s „a keze alá adott fiú- és leánygyermekeket szorgalmasan tanította és becsületesen elvégezvén az egész Ecclesiának megelégedésével évi tanítási munkáját, visszament tudománya öregbítése végett a S.Pataki Anyaoskolába”.⁸⁴ Négy évig úri családok gyermekei mellett nevelősködött. A kollégiumban szerzett elméleti ismerethez így a gyakorlatban kellő pedagógiai tapasztalatot, műveltséget is szerzett. Tompát sokszor foglalkoztatta a nevelés kérdése. Egyházi beszédeiben, verseiben gyakran található pedagógiai gondolat. A nevelést magasztos munkának tartotta, amely kifejleszti az ember testi-lelki tehetségeit. Szerinte fontos a folyamatos tanulás, az ismeretek folytonos tökéletesítése. A nevelés tényezőiként tartotta számon a természetet, a vallást, a tudományt és az életet. Felfogásában az eredményes nevelés fontos feltételei az okos és kegyes szülők, az alkalmas iskolák és a feddhetetlen, okos tanítók. *Vallotta, hogy a nevelés folyamat, mely a bölcsőnél kezdődik, s nyomai a sírig látszanak. Azt is vallotta, hogy a családi és iskolai nevelés összhangja nélkül nincs sikeres nevelés.* A korabeli állapotokat ismerve, célszerű iskolai nevelést kívánt jó, alkalmas iskolaépületekkel s jól képzett, magukat folyton művelő, a tudománnyal és idővel haladó, türelmes, szorgalmas nevelőkkel, tanítókkal. Verseiben sokszor ösztönzött a nép, a haza, a munka, a természet szeretetére, nemzeti jogainkhoz való ragaszkodásra.

Fentiek alapján megállapítható, hogy a pataki kollégiumi szellem, az itt folyó általános képzés és nevelőmunka hatására az innen kikerülő diákok fogékonyak voltak a nevelés kérdései iránt, s nemcsak mint tanítók, hanem sokan az élet egyéb területén is igyekeztek érvényt szerezni a korszerű nevelési eszméknek.

⁸⁴ A bogárdi és tonordi egyesült reformata sz.ecclesia Protocollum. Az 1838-ik esztendő Decem-ber 28-án tartott Presbiteriális Gyűlés.

5. A tanítás anyaga

Mivel a tanítóképzés az általános művelődéssel, oktatással-neveléssel együtt valósult meg s nem külön, a kollégiumban nyújtott művelődési anyag a tanítói felkészültség színvonalát is meghatározta. Minél magasabb szintű ismeretekkel, mélyebb tudásanyaggal rendelkezett ugyanis valaki, annál jobb tanítónak számított, a gyakorlatban annál jobb tanítónak válhatott.

A feljegyzések s a kollégium vonzó hatása, továbbá az innen kikerültek tevékenysége, eredményei egyaránt azt bizonyították, hogy a kollégium – más kollégiumtípusú iskolákhoz hasonlóan – magas fokú általános műveltséget biztosított tanítványainak. Kutatásai alapján Fináczy Ernő is megállapította, hogy a pataki és debreceni kollégium „a betűk ismeretétől a teológiáig felkarolta az összes ismereteket és tudományokat, amelyek a református egyház felfogása szerint a magasabb művelődést és benső lelki képzést megadhatták. Az egyetemek nemzetközi kiváltságai, jogai nélkül igazi református egyetemek, Alma Materek voltak ezek, a szellemi hatáskörnek rendkívüli nagyságával, az ország jelentékeny területére kiható befolyással; anyaiskolák, melyeknek méhéből az ősi szellemtől ihletett nemzedékek megszámlálhatatlan tagjai rajzottak széjjel. Büszkeséggel tekintett rájuk, aki csak reformátusnak vallotta magát”.⁸⁵

A protestáns iskoláknak egységes tantervük, tanrendszerük nem volt, de az egyházi zsinatok már az első időkben sokszor foglalkoztak a tanítandó anyaggal. A pataki kollégium tantárgyaira, a tanítás módszerére s rendjére nézve több rendelkezést tartalmaztak a különböző korokban kialakított határozatok, iskolatörvények is. A tanárokkal kapcsolatos feljegyzésekből is lehet következtetni a tananyagra, mert ezek gyakran a tanított tárgyakat is felsorolták. Mindezek – a korabeli szokások ismeretében – kellő alapot szolgáltatnak megfelelő következtetések levonására. A folyamatos, pontos feljegyzések hiányában nem törekszünk minden rendelkezés s minden tantárgy pontos ismertetésére. A tananyagok bővülésének bemutatásával a fejlődés tendenciáit kívánjuk érzékeltetni s azt igazolni, hogy milyen sokrétű ismeretanyagot dolgoztak fel az innen kikerült tanítók, s így alkalmasak is voltak a vidéki kis gimnáziumok s más iskolák oktató-nevelő munkájának végzésére.

A pataki iskolában már a kollégiummá válás előtt is szépen virágoztak a tudományok, ahova idegen nemes ifjakat is szívesen küldtek tanulni. A kollégium első éveiben az elemi ismeretek mellett tanították a latin és görög nyelvet, továbbá a teológiát és bölcsészetet, különösen a dialektikát. A Debrecenben 1567-ben elfogadott *Articuli majores* egyházi törvények 65. cikkelye a patakihoz hasonló nagyobb iskolák tanítási anyagára nézve az alábbiak szerint rendelkezett: „Mivel az iskolák Isten igéjének veteményes kertjei és az iskolákból vezérli

⁸⁵ Fináczy i. m. 209. o.

ki az Úr az egyház lelkészeit, mestereit, tanítóit, tehát a keresztyének iskolájában a nyelvek ismerete, a latin, görög és ahol lehetséges, a zsidó nyelvtan, dialektika, szónoklattan és más tudni szükséges szabad művészetek taníttassanak először. Azután a teológia, a szent iratok latinul és görögül adassanak elő az ifjúságnak.”⁸⁶ Ezeket a tárgyakat természetesen a pataki kollégiumban is tanították. Egyik feljegyzés szerint Beregszászi Péter 1575-ben „a szabad tudományok” (a hét szabad művészet) lektora volt. Annak, hogy a latin és görög nyelv tanulásában a tanulók szép eredményt értek el, ékes bizonyítékai azok a latin és görög nyelvű versek, amelyeket a tanulók különböző alkalmakkor írtak és meg is jelentettek.

A tananyagra vonatkozóan gyakori intézkedést jegyeztek fel I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna idejéből. Az 1621-ben kiadott iskolatörvények a rektor kötelességeiről szólva, az iskola és a társadalom szoros kapcsolatát kiemelve, az iskolának az életre előkészítő szerepét hangsúlyozva előírták, hogy hittudományból és bölcsészetből annyit kell tanítani, amennyit az egyházi és állami élet igényel. Ezenkívül tanítani kellett még a latin és görög nyelvtant és remekírókat, a héber nyelv hasznos elemeit, a költészetant, szónoklattan, gondolkodástant is. 1639-ben Tolnai Dali János már technometriát is előadott. 1643-ból a természettan tanításáról is van feljegyzés, tantárgy volt továbbá a metafizika, az éneklés és egyházi szónoklattan is. A latin nyelv és a tananyagok elsajátításának eredményeit a latin nyelv szóbeli és írásbeli folyamatos gyakorlásával igyekeztek fokozni. Az I. Rákóczi György fejedelem által 1646-ban Szatmárnémetibe összehívott zsinat kiemelte a fogalmazás, szavalás, vitatkozás fontosságát, s az iskolatanítók kötelességévé tette, hogy a tanulókat a fennhangon való értelmes beszédre tanítsák meg, igazodjanak a tanulók értelmi képességeihez, elmetehetségéhez és felfogásához, ne terheljék őket „szerfeletti toll alámondásokkal”, hogy inkább ítélőképességüket, mint emlékezőtehetségüket csiszolják, irántuk atyai indulattal viseltessenek. Ügyeljenek arra, hogy tanítványaik a szorgalmas tanulásban egymással versengjenek.

1648-ban a pataki iskola alsó tanfolyamának, a gimnáziumnak már négy osztálya volt a tanított fontosabb tantárgyak szerint: grammatikai, szintaktikai, poétikai és retorikai. A gimnáziumban „a latin nyelv volt a fő tantárgy, mint a vallásos ismeret, a józan bölcsesség és mindenféle tudomány forrása”.⁸⁷ Mivel a pataki iskolában I. Rákóczi György jóvoltából akkor már három tanár működött, az 1648-as pataki zsinat azért, hogy „a mesterek és tanulók közt minden zavarnak eleje vétessék és valamely biztos rend állapíttassék meg, a tanárok számához képest a tanuló ifjúság is 3 csoportba vagy osztályba sorozandó, tudniilik a latin és görög nyelv; szónoklat-költészet- és gondolkozástan;

⁸⁶ Articuli majores. Debrecen, 1567. 65. cikkely. In: Szombathy: A sárospataki főiskola története. i. m. 175–176. o.

⁸⁷ Szinyei i. m. 327. o.

hit- és bölcsészettani osztályba”, de javasolta a hittudománnyal kapcsolatban a zsidó nyelv tanítását is.⁸⁸ Az 1650-es években a tanárok tiszte volt a történelem és földrajz tanítása is.

Ifj. Csécsi János későbbi feljegyzései felsorolták a politika, erkölcsstan, egyháztörténet, a magyar nyelvtan tanítását is a XVII. század utolsó évtizedeiben, továbbá a természetjog, népjog és a kísérleti fizika előadását 1709-ben. Ez utóbbi eredményes tanításához sok fizikai és mennyiség-tani eszközt hozott külföldi tanulmányúttjáról az iskola számára Simándi István. A XVIII. század első évtizedeiben ifj. Csécsi János korának csaknem minden tudományát előadta. Feljegyzése szerint a tanulás módszerét, a jól tanulás művészetét is tanította, s ez már lépést jelentett a tanítói szakképzés biztosítása felé. Csécsi mennyiség-tant, etikát, építészetet, statisztikát, Magyarország történetét, földrajzát és közjogot adott elő. Utána már tanították az egyetemes irodalomtörténetet, majd 1752-től a németet is. A XVIII. század második felében a görög régiségek, növénytan, bonctan, algebra, hazai jog tanítását is említik a feljegyzések. Patakon 1776-tól már francia nyelvet is tanulhattak a diákok, s ekkor öt idegen nyelvet tanítottak az iskolában.

A tanítóképzés szempontjából különösen jelentős az 1796-ban bevezetett új tanrendszer. Ennek nagy érdeme, hogy általánossá tette a magyar nyelven való tanítást, s a tantárgyak bővítésével tovább korszerűsítette a tananyagot. Előírta a pénzügy, kereskedelemügy, természetrajz, egészség-tan, mezőgazdaságtan, rajzolás és neveléstan tanítását is. A pedagógia oktatása jó hatású volt a tanítóképzésre, tervszerűbbé, hatékonyabbá tette azt, s az ösztönös pedagógiai gyakorlat mellett megfelelő elméleti megalapozást is biztosított a későbbi gyakorlati tanítói feladatok megoldásához. A pedagógiának önálló tantárgyként való tanítása ekkor kezdődött s magyar nyelven történt. Eddig az általános műveltség anyaga mellett főleg a bölcsélet és logika tanítása során kaptak a tanulók e szempontból is hasznosabb ismereteket. Bár a neveléstan tanításának bevezetésében az is szerepet játszott, hogy a diákok nagy része részben benti tanulmányai során vagy annak befejeztével a kollégiumban bekapcsolódott a tanítás-nevelés munkájába, részben pedig külső iskolákban vállalt tanítást, a pedagógia akkor még nem volt kimondottan tanítóképzős szaktárgy. Oktatása elsősorban az általános műveltség kiegészítését, sokrétűbbé tételét szolgálta. Ezt bizonyítja az, hogy a nem tógás diákok is tanulták, pedig ők egyáltalán nem mentek ki rektóriákra, s később sem működtek tanítókként. Azt, hogy a pedagógia tanulmányozása a tanítói munkára való felkészülés fontos feltétele, csak később, évek múltával ismerték el. A pedagógia oktatását az iskola annyira komolyan vette, hogy a következő évben már pedagógiai tankönyvet is jelentetett meg.

Hasonlóan nagy jelentőségű volt az 1810-ben elfogadott új tanulmányi rend

⁸⁸ Zempléni egyházmegyei anyakönyv, jegyzőkönyv 30. és következő lapjain. In: Szombathy i. m. 100. o.

is, amely a korhoz mérten tekintélyes szerepet biztosított a réalismereteknek. E tanterv nagy értékét elismerte Kornis Gyula is: Ez a „tanterv a XIX. század első felében a magyar középiskoláknak legsikerültebb és legmodernebb tanulmányi rendje, melyben nemzeti érdek, a tárgyak humanisztikus és realiztikus művelődési értéke a legszebb összhangban egyesül”, s a magyar nyelv minden osztályban önálló tárgyként szerepel.⁸⁹ Az 1837-es reformtanterv is fontos szerepet játszott a szellemi élet továbbfejlesztésében és a magyar nyelvű tankönyvírás fellendítésében.

A XVIII. század végétől kialakult új tanulmányi rend jelentőségét a kutatók más szempontból is hangsúlyozzák. Az oktatás teológiai jellege megtelítődött világi tartalommal, s a felkészítésben fontos szerepet kapott „a társadalom szolgálata”. Ennek a törekvésnek erős politikai, nemzeti tartalma volt, ami megerősítette a kollégium reformkori szerepét, jellegét. Ezért is érthető, hogy az egyházi képzettségű papok és tanítók mellett Patakon eredményesen valósult meg a népbárát politikusok, reformerek képzése is. Ebben a korban tanult itt többek között Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Fáy András, Teleki László stb.

A tanítás eredményességét segítették a *tankönyvek*. Az iskolai törvények nem részletezték a tanítás anyagát, de a tantárgyak felsorolása mellett általában megjelölték a tankönyveket és kötelező olvasmányokat is. A kollégium vezetői nagy gondot fordítottak a könyvek, kézikönyvek biztosítására, beszerzésére, de sok nehézséggel kellett megküzdeniök. A tankönyvek nagy része külföldön jelent meg. Megfelelő példányszámban való beszerzésük s behozataluk a politikai hatalom tiltó rendelkezése és következetes akadályozása miatt évtizedeken keresztül csaknem lehetetlen volt. A kollégium nyomdája 1650-től működött, s benne tankönyveket nyomtattak. A bujdosás következtében azonban a nyomda hamar elpusztult, s munkája a XIX. század elejéig szünetelt. A tanulóknak így általában nem volt tankönyvük. A tanárok előadásait kézzel írták le, s idejük egy részét jegyzetmásolással töltötték, ami sok időt vont el a komolyabb tanulmányoktól.

A kollégium életében fontos szerepet kaptak a kézikönyvek, tankönyvek, amelyek évtizedeken át szolgáltak a tanári előadás fonalául. Kötelező tantervi előírások hiányában, az oktatók rövid ideig tartó működése és sűrű változása idején, a bevezetett tankönyvek biztosították a tanulmányi rendben, az iskola munkájában a folyamatosságot és az egyházi felfogás érvényesítését. S az iskola-vezetők és diákok éberrel ügyeltek erre. Amikor például Tolnai Dali János többek között az addig használt teológiai és logikai tankönyvek (Keckermann) helyett újakat (Ramus) vezetett be, nemsokára, 1642-ben az iskolából is távozni kényszerült.

Tankönyvekül részben a külföldi egyetemek tudós professzorainak műveit, részben pedig magyar szerzők könyveit használták. Mivel a külföldi kézikönyv-

⁸⁹ Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei, 1777–1848. I. köt. Budapest, 1927. 322. o.

veket általában az ott tanuló diákok hozták magukkal, a használt tankönyvek egyben azt is jelzik, hogy a kollégium tanárai tömegesebben mely egyetemeken tanultak, s kik voltak azok a neves professzorok, akikkel szorosabb kapcsolatot alakítottak ki. A tankönyvek közül hosszabb használati idejük s nagyobb hatásuk miatt kiemeljük a következőket: Az első időben sokáig használatban volt *Melanchton Fülöp* reformátor nyelvtana, dialektikája, szónoklattana. A XVII. század elején szerepet kapott *Keckermann* heidelbergi egyetemi tanár sokféle tankönyve (logika, hittan, természettan, metafizika, szónoklattan), továbbá *Trelcatius* leideni tanár teológiai és *Magirus* marburgi tanár *Physiologia peripatetica* című könyve is. Nagy hatásúak voltak *Comenius* tankönyvei. A magyar kézikönyvek közül hamar bevezették *Molnár Gergely* kolozsvári tanár grammatikai és *Károlyi Péter* szintén kolozsvári tanár görög tankönyvét. A XVIII. században használatos tankönyvek közül fontosabbak voltak a következők: *Pictet Benedek* genfi tanár hittana és erkölcstana (ez utóbbi *Őri Fülep Gábor* pataki tanár fordításában magyarul is megjelent!), *Heineccius* wittenbergi tanár bölcsészettana, *Hollmann* göttingeni professzor bölcsészettana, fizikája, természeti jogtudománya, *Weidker* wittenbergi tanár mennyiségtana, *Szentgyörgyi István* pataki tanár természeti teológiája stb. A XVIII. század utolsó évtizedében az iskola vezetői tankönyvek írására ösztönözték a tanárokat, s a nyomda munkájának újraindulása (a XIX. század eleje) után, majd pedig az 1837-es tanterv életbelépését követően egyre nagyobb számban jelentek meg tankönyvek pataki tanárok összeállításában és magyar nyelven.

A tankönyvek mellett a kollégium nevelési rendszerében régtől fogva más könyvek, irodalmi alkotások is hatottak a diákok fejlődésére. Ha olykor, például az üldözések idején nem is jutottak a kívánt mértékben a tanulók a kollégiumi könyvtár könyveihez, azok olvasása, tanulmányozása jó hatású volt a tudásvágyó, olvasni szerető diákok fejlődésére. S mivel a könyvtáros a könyveket a tanulók szobáiba is kiadta, amiről *Kazinczy* is dicsérőleg emlékezett meg, lehetőség adódott arra, hogy több diák hozzájusson a könyvhöz, s a tanulók jobban kihasználják a szabad idejüket. A XVIII. század második felében a feudalizmus válságával együtt járó szellemi válság a kollégiumban lehetővé tette, ösztönözte a forradalmi szellem térhódítását. *Helvetius*, *Voltaire*, *Rousseau*, *Diderot* műveit olvasták. Hasonlóan nagy szerepe volt a könyvtárnak a reformkori kollégiumi nevelésben, az ifjúság öntevékenységének alakulásában is.

A tankönyvekkel kapcsolatban külön részletesebben is szólunk a tanítóképzést közelebbről, közvetlenebbül segítő *pedagógiai tankönyvekről*, amelyeknek hatása kellően tükröződött a diákoknak a tanításra való elméleti felkészítésében. Az első ilyen tankönyvet *Tóthpápai Mihály* nevelési felügyelő állította össze. Címe: *Gyermek-nevelésre vezető Út-mutatás, a S.Pataki Helvetica Confessiot tartó Collegiumban Tanító Ifjúság számára*. Munkájában azt hangsúlyozta, hogy a nevelés alapja, fontos feltétele a tanító személyének és a tanítás munkájának megbecsülése. A könyv a pedagógia anyagát száz oldalon, hat részben dolgozta fel. Részletesen szólt a tanítói hivatalról és a tanítóról. Megfogalmazta

a jó tanító jellemzőit: „Istenfélőnek, tanítványait szeretőnek, jó kedvűnek, békességes tűrőnek, soldjával megelégedőnek, nemcsak elegendő tudományúnak, hanem tanításra is alkalmasnak, szorgalmasnak, okosnak kell lennie.”⁹⁰ *Az okos tanító tanítványait „megdicséri, mikor érdemlik”, „emberséges ember módjára” viselkedik, „igazságtalan s helytelen dolgokat nem kíván”, nem tesz, „rangjokra nézve nem különbözteti meg a gyermekeket”, a tanulók életkora s egyéni sajátosságai szerint egyéni eltérő bánást tanúsít.* Fontosnak tartotta, hogy azokat, akiknek az emlékezete jobb, mint az ítélőtehetsége, „kérdzősködés által kell az értelmes tanulásra szoktatni és arra, hogy a maguk szavával mondják el, amit felelniök kell”, a rosszabb emlékezetűeket pedig fokozatos terheléssel, szöveg tanulással kell fejleszteni.

A tanítás módjával kapcsolatban kifejtette, hogy mivel tudásunk „a körülöttünk lévő dolgoknak a külső érzékenységek által elménkbe való benyomattatása által kezdődik”, a dolgok rajzolatjait kérdésekkel kombinálva, a megértést segítve kell a gyermekeket gondolkodásra, ítélettételre szoktatni. A siker érdekében szükségesnek tartotta „a természeti dolgok ismeretére” való nevelést, a szemléltetést, az ismeretlenek az ismerttel való összehasonlítását, a megtanulandó anyag jó, alapos megértését. Ismertette a különböző tantárgyak tanítási módszerét. Külön felsorolta az egyes tantárgyi módszertanokkal kapcsolatos szakirodalmat is, alapot, ösztönzést adva ezzel az önképzéshez, a továbbképzéshez.

Az iskolai törvényekről szólva a rendtartással kapcsolatban kifejtette az Istenre, másokra, az iskolára, az iskolán kívüli életre vonatkozó követelményeket. Beszélt az iskolai fenytéről és annak gyakorlati megoldásáról. Szerinte fontos követelmény, hogy a jutalmazás legyen mindig igazságos, s a büntetéshez csak végső esetben, de sohase indulatosan nyúljon a nevelő. Befejezésül ismertette a pihenéssel és megújulással kapcsolatos tudnivalókat. A játékról szólva hangsúlyozta, hogy a gyermeket játékában is alaposan meg kell figyelni, mert „a jázás közben sok indulatok kimutatják magokat a gyermekben és alkalmazkodás adódik azoknak kitanulására és megjobbítására”. Nagy érdeme volt, hogy megállapításait kellően indokolta, értelmezte, gondosan megmagyarázta. Felfogása korszerű, sok megállapítása, követelménye elméleti pedagógiánkban és gyakorlati nevelési tevékenységünkben ma is igaz, megszívlelendő, megvalósítandó.

A másik pedagógiai tankönyv *Szeremlei Gábor Neveléstan* című munkája. Ez a tankönyv Bajkó Mátyás szerint két szempontból is fontos kortörténeti dokumentum: „1. Azt bizonyítja, hogy a pedagógiának hazánkban ekkor már körvonalazott rendszere van, annak ellenére, hogy a legfiatalabb tudományok közé

⁹⁰ Vö. Tóthpapai Mihály: *Gyermek-nevelésre vezető Út-mutatás*, a S.Pataki Helvetica Confesiot tartó Collegiumban Tanító Ifjúság számára. Kassa, 1797. 5–10. o.

tartozik. 2. Tükrözi azokat a pedagógiai nézeteket, elveket, melyek abban az időben a sárospataki kollégiumban többé-kevésbé érvényesültek.”⁹¹

Szeremlei könyve bevezetésből és három fejezetből áll. Az anyag kifejtése a neveléstan meghatározásával indul: „*A gyermekneveléstan előadja azokat az ismereteket és szabályokat, amelyeket szükséges tudnia a nevelőnek, hogy növendékének erkölcsi és szellemi természetét a honi szükség s a kor igényeihez számíthassa, – belőle embert és polgárt idomítson.*”⁹² E meghatározás korszerűségét a honi szükségnek és a kor igényeinek figyelembevétele, továbbá az emberré és polgárrá nevelés célkitűzése egyaránt mutatja. Kiemelendő az a megállapítása is – s ez még napjainkban is időszerű –, hogy senkinek sem lehetne a nevelés felelősségteljes nagy munkájához fogni a gyakorlat által megkívánt nevelési előismeretek elsajátítása nélkül. A reformkor sajátos pedagógiai felfogásának megfelelően hangoztatta, hogy a korabeli nevelési szellem könnyítő (játzsza tanításra törekvés), értelemfejlesztő (a gyermekkel mint értelmességre képpessel kell bánni) s nemzeti (az iskolai ismereteknek át kell menniök a nép életébe). Ahhoz, hogy a nevelő munkája hatékony legyen, ismernie kell az ember szellemi természetét, erkölcsi állapotát, továbbá az értelmi állapotát lélektani alapon. Ismernie kell az elemi tudományok szellemét és a tanmódszereit is, hogy mind-egyiket a maga helyén alkalmazhassa. Vallotta ugyanis, hogy „a tan módszer ugyan a maga nemében jó és helyes, de nem egyaránt célos a nevelés minden szakában és akármely körülményekre alkalmazva”.⁹³ S ez a mai korszerű didaktikának is fontos tanítása. További munkára, tájékozódásra ösztönzőképpen a nevelési szellem történeti vázlatában tárgyanként megjelölte a magyar és külföldi szakirodalmat is.

A bevezetés után az első részben „a gyermekkel bántásmódot” erkölcsi és értelmi tekintetben vizsgálta. Abban a korban igen haladó felfogást képviselt a büntetés tekintetében. Elvetette a testi fenyítést, helytelenítette a fogsággal (áristom, carcer) való büntetést. Csak a szellemi büntetést tartotta helyesnek, célravezetőnek, ami a gyermeki tevékenység-vágykielégítés bizonyos korlátozásával érhető el. Az értelmi nevelés feladata az ész főbb erőinek, az értelemnek, emlékezetnek, képzeletnek a kifejlesztése, s ezekkel kapcsolatban sok gyakorlati feladatmegoldást elemzett. A második részben „a népiskolában nélkülözhetetlen tudományok elemi tanításának módját” ismertette, tehát szakmetodikát adott, a harmadikban pedig a tanmódszereket vizsgálta. Az ismeretközléssel kapcsolatban szólt a „hallgató”, a „hallgató-kérdező”, az „értelemfejlesztő” és a „kinyomati” (a tudomány alapjainak átfogó, alapos ismerete) tanmódszerekről.

Szeremlei *Neveléstanának* anyaga, kifejtése azt mutatja, hogy a szerző prog-

⁹¹ Bajkó i. m. 58. o.

⁹² Szeremlei Gábor: *Neveléstan*. Sárospatak, 1845. 3. o.

⁹³ Szeremlei i. m. 8. o.

resszív tanáregyéniség. A könyv nagy érdeme, hogy az anyagot az elmélet és gyakorlat egységében fejti ki s az elvi indokolás mellett a gyakorlati hasznosságot is szem előtt tartja. A könyv szerkezete megalapozott, jól átgondolt, áttekinthető, az anyag kifejtése olvasmányos, jól tanulható.

6. A tanítás módszere

Az iskola eredményeinek elérésében egyéb feltételek, tényezők mellett nagy szerepet játszanak az alkalmazott módszerek. Különösen nagy a módszer jelentősége éppen a nevelőképzésben. Itt ugyanis nemcsak az általános műveltség és képzettség alakítását segíti, hanem példa gyanánt is szolgál. A módszer közvetlen hatása folytán olyan eljárások, szokások alakulnak ki, erősödnek meg a tanulóknban, amelyek a tanítói feladatok önálló megoldása során később érvényesülni is fognak. Ez a tény is fokozza a nevelőképzésben szerepet játszó tanárok pedagógiai felelősségét.

A pataki kollégiumban alkalmazott nevelési-oktatási módszer kezdettől fogva eredményes, korszerű volt, s bizonyos időszakokban hatékonyságban megelőzte, felülmúlta a korabeli általánosabb eljárásokat. S ennek többféle oka volt. A kollégiumba került tanárok magas képzettséggel rendelkeztek, akik már kollégiumi tanuláskor sok fontos nevelési-oktatási feladatot oldottak meg, s így hasznos, jó tapasztalatokat szerezhettek. A kollégium életében jelentős szerepet játszó önkormányzat lehetővé tette, biztosította, hogy az itt divott módszerek alkalmazásában már diákkorukban megfelelő jártasságra, gyakorlatra tegyenek szert. Külföldi tanulmányaik során megismerték a felkeresett egyetemeken neves professzorainak, tudós oktatóinak módszereit, melyekkel azok a sokféle – kialakulóban lévő vagy fiatal – szaktudomány feldolgozását végezték. S hogy egy-egy egyetemre újra visszatértek, abban nemcsak a korszerű tananyag játszott szerepet, hanem a feldolgozásban alkalmazott eljárás és a közvetlen, személyes ráhatás, kapcsolat is. Mint kollégiumot végzett fiatalok, már különbséget tudtak tenni a különböző oktatók által alkalmazott módszerek között, ki tudták választani az egy-egy tárgy oktatásában legjobban megfelelő módszert, az oktatás-nevelés hatékonyabb eljárásait. S azok, akik a külföldi egyetemeken az oktatásba is bekapcsolódtak, már ott megkezdték a divott módszer alkalmazását. Itthoni tanári működésük során aztán igyekeztek az általuk legjobbnak tartott módszert alkalmazni, illetve később mint lelkészek a gyülekezet iskolájában alkalmaztatni. S mivel a tanárok gyorsan cserélődtek, lehetőség is volt arra, hogy a kollégium tevékenységében a módszerek külföldi továbbfejlődése, az esetleg kialakult újabb eljárás is hamar polgárjogot nyerjen, meghonosodjék.

A korabeli körülmények, az iskolai munkát határozottan megszabó törvények, rendtartási szabályok s az előjárók éber felügyelete és ellenőrzése miatt azonban a módszer fejlődése nem jelenthetett hirtelen nagy változást, de sor kerülhetett a módszer lassú, fokozatos alakulására, finomítására, a hatékonyságot növelő vonások erősítésére. Az iskola előjárói a tartalom korszerűsítése mellett gondoltak a módszerek továbbfejlesztésére is, amit az iskolával kapcsolatos határozatok is tükröznek. Segítette a fejlődést Comenius pataki működése, akinek elgondolását, módszerbeli felfogását ittléte alkalmával gyakorlatban alkalmazták, s az mint hagyomány később is érvényesült. Mutatja ezt például a szemléltetés, az öntevékenység, az olvasás jelentőségének elismerése és gyakorlati alkalmazása. Ugyanakkor megállapítható, hogy Patakon is kísértett a korabeli eljárás, a klasszikus írók túlzott könyv nélküli tanítása, a szótanulás, ami megnehezítette egy ideig a magyar vonatkozások érvényesülését, a magyar szellem lüktetését.

A kollégiumi rendelkezések nem tartalmaztak pontos előírásokat a módszerekre vonatkozóan sem, s így mélyebb bepillantást a módszer részleteibe nem engednek. A korabeli szokásoknak megfelelően a kollégiumban az alábbi módszerekkel történt az oktatás:

Az *előadás* volt a legfontosabb s leggyakrabban alkalmazott tanítási módszer. Ez azonban nemcsak egyszerűen a felolvasás vagy folyamatos szóbeli közlés alkalmazásában valósult meg. Már az 1621. évi iskolatörvények is előírták, hogy az előadás során nemcsak a tételek vitatására kell gondolni, hanem ki kell fejteni a tárgyat, a szaktudomány rendszerét, s kellően, a gyakorlati életben való használatra megmagyarázni az anyagot. Fokozta az előadás hatékonyságát az is, hogy a tanárok gondot fordítottak az anyaggal kapcsolatos ismeretek öntevékeny kiegészítésére, elmélyítésére. Az ehhez kijelölt műveket a tanulóknak át kellett olvasniok, tanulmányozniok és az abban közölteket feldolgozniok.

Az előadás eredményességére gátlólag hatott két tényező. Sokáig hiányoztak a megfelelő tankönyvek, s ezért a diákok írták a tanárok előadásait, ami miatt csak lassan tudtak haladni az anyag feldolgozásával. Comenius többek között éppen ezért kívánta a nyomda felállítását, hogy megszüntethető legyen a tankönyvek, előadások időt rabló másolása, s a diákok ezt az időt értelmes tanulásra, könyvek olvasására tudják felhasználni. Számottevő javulás azonban ezen a téren csak a XVIII. század végétől, a XIX. század elejétől figyelhető meg. – Az előadás hatását nagymértékben csökkentette a megfelelő előadóterem hiánya. Sokáig csak egy, mindig foglalt előadóterem volt, abban a diákok az órák megtartása után folyamatosan váltották egymást; párhuzamos előadást tehát nem lehetett tartani. Ez az egyetlen előadóterem is rendkívül szűk volt, a diákoknak csak egy része fért el benne, a többiek kívülről hallgatták az előadást. E tekintetben csak a XIX. század eleje, az új kollégiumi épület megépítése hozta meg a kívánt fejlődést.

Az előadás mellett nagy szerepet kapott az oktatásban a vitatkozás, a szemlél-

tetés, az ismétlés, a gyakorlás, az ellenőrzés. Mindezek fontos eszközei voltak az értelmi képzésnek, az önállóságra, az életre nevelésre s bátor fellépésre, a tanultak sikeres alkalmazására készítették elő a diákokat.

Teológiából és filozófiából havonként fölváltva tartottak nyilvános *vitatkozások* (disputációkat), hogy a tanár vezetésével a tanulók a tanszakban megfelelően gyakorolják magukat. A vitatkozás itt is, mint más hasonló típusú intézményben, a skolasztika szabályainak megfelelően folyt: összeszedték az érveket, ellenérveket, s a dialektika szabályai szerint megkülönböztették az igazat a hamistól. A védőt (respondens) a rektor jelölte ki, s ez a témával kapcsolatban előadást tartott, kifejtette a témát, összegezte az ellenvetéseket, és szerényen, barátságosan megcáfolta azokat. Az iskolai törvény előírta, hogy a bíráló ellenfélt (opponens) az igazság szeretete vezérelje, bizonyítékai, megállapításai alaposak, meggyőzőek legyenek, s mondanivalóját egy órán belül fejtse ki. A többi bírálónak csak félóra állt rendelkezésre. Nevelő hatása miatt nagy gondot fordítottak arra is, hogy a résztvevők a vitára alaposan felkészüljenek, s ott az életben elvárható magatartást tanúsítsanak. Azt, aki készületlenül ment a vitára, vagy ott illetlenül viselkedett, nyilvános megrovásban részesítették. S amikor az iskolának Comenius idejében nyomdája lett, az értekezéseket röviden kinyomtatták és úgy vitatták meg. Ezek az értekezések nagy szorgalomról tanúskodnak, s a tanulás szempontjából rendkívül ösztönzőek voltak.

A magánjellegű vitatkozások, barátságos eszmecsereik collatiókban folytak. „A collatiók a felsőbb tanfolyamban az e célból kisebb csoportokra osztott tanulóifjúságnak a tanulmányaiban olyan gyakorlatok voltak, amelyeken vitatkoztak, a tanártól hallottakat vagy kézikönyvből vagy akár kéziratokból tanultakat elismételték, s a nehézségeket és fönnakadásokat összeszedve megbeszéltek”.⁹⁴ E collatiók kis önképzőkörök voltak, amelyekben a tanulók értelmezték a szerzett ismereteket s tisztázták a problémákat. Így nagyon fontos eszközök voltak a tudományok alapjainak elsajátításában, az előadás, a fogalmazás, a beszéd gyakorlásában. Segítette ez az eljárás az emlékezet, az ítélőképesség és a vitakészség fejlődését, a szélesebb körű szereplésre való felkészítést, s nagy volt a jelentősége a társasági erény, magatartás kialakításában, a korszerű tudományok, haladó eszmék terjesztésében.

Általában hat collatio volt, s a tagok származásbeli különbség nélkül, tehetség, előmenetel tekintetében hasonlóak, erény és tudás tekintetében kiemelkedő diákok voltak, akik a collatio elnökét (praeses) maguk választották, bár volt olyan időszak is, amikor az elnököt a tanár jelölte ki. Fontosabbak voltak: a vitatkozók, szentírás-fejtegetők, stílust, szónoklatot gyakorlók, ismétlők stb. collatiói.

A tanulóknak a képzéssel kapcsolatos aktív közreműködését, egymásért érzett felelősségét mutatja a *tanulói korrepetálás*. Az alsóbb osztályok tanulóit

⁹⁴ Molnár i. m. 414. o.

kisebb (5–10 fős) csoportokba osztották, s ezek a csoportok a korrepetitor vezetésével ismételték, értelmezték, tanulták az anyagot, feladatokat oldottak meg, szolgálva ezzel a megszilárdítást és az alkalmazást is. Jó időben, tavasszal és ősszel az iskolakert, a temető hangos volt a csoportok tanulásától, de jutott belőlük a mezőre is. A korrepetitor egy-egy jobb tanuló volt. A csoportok munkáját a tanárok is gyakran ellenőrizték, s ha szükséges volt, segítették, bátorították őket. S ez az egymást tanító rendszer a pataki diákság egyik erőssége, tanulói becsületének egyik sarkköve lett. Egymás segítése szokássá vált s a felsőbb évfolyamokon is megmaradt. „S jaj lett volna annak a jobb tanulóknak, aki megtagadja a gyengébbek szolgálatát; az ilyet eltaposta volna az osztály közszelleme”.⁹⁵

Comenius óta nagy szerepet kapott az oktatási módszerek között a *szemléltetés*. Comenius a tárgy bemutatását tartotta elsődlegesnek, de ha ez lehetetlen volt, a képek szemléltetését kívánta. A tanterem falát megfelelő képekkel díszítette. *Orbis Pictus* című munkájában didaktikai koncepciójának megfelelően gyakorlatilag is igazolta a szemléltetés jelentőségét az iskolai tanításban-tanulásban. A földrajztanítás eredményeinek fokozása céljából a kollégium Rákóczi Zsigmondtól megkapta Mercator *Atlaszát*. S a szemléltetés alkalmazása később is megfigyelhető Patakon. A bujdosás évei után Simándi István a természettudomány tanításához korszerű szemléltetőeszközöket hozott magával külföldről, Szilágyi Márton pedig természetrajzi gyűjteményt szervezett. S a továbbiakban is tervszerűen gondoltak a bemutatásra, a szemléltetőeszközök biztosítására. Ennek is a következménye, hogy a kollégium az idők folyamán híres s igen értékes anyagot gyűjtött össze. Comenius iskolareformjának egyik fontos pillére a megértésre való törekvés volt, s ez az iskola helyzetének konszolidálásával sok tanár munkájában meg is valósult. Hasonlóan érvényesült az a másik törekvése is, mely az ismeretek gyakorlati alkalmazására irányult, s melynek hatására az életre nevelés sikeresebb lett.

Az iskolatörvények az *ismétlésről*, a *számonkérésről*, a *gyakorlásról* is rendelkeztek. Az iskolában minden tanuló kötelező részvételével hetenként kétszer – szerdán és szombaton – tartott a tanár ismétlést, amikor sor került a tanulók kikérdezésére is. Ilyenkor a tanár nem hunyhatott szemet a hibák fölött. Tilos volt a sűgás. A törvény előírása szerint a tanárnak azt kellett megfigyelnie, hogy a tanuló saját erejéből mire képes. A felelőt hagynia kellett egyfolytában s folyamatosan felelni, és ha az valamit nem tudott, egy másik tanulóval kisegíttetnie, kijavíttatnia. Nagy gondot fordítottak a gyakorlásra. A tanulónak az idegen nyelv tökéletesebb elsajátítása céljából rendszeresen, naponta kellett a nyelvet élőszóban, beszélgetéssel, továbbá írásban, fogalmazással gyakorolni. A gyakorlások elvégzését a tanárokon kívül a diáktisztségviselők is segítették

⁹⁵ Radácsi i. m. 460. o.

és ellenőrizték. Már az 1621. évi törvények a collaborátorok kötelességévé tették, hogy a tanulókkal hetenként végeztessenek magyar és latin irálygyakorlatokat is.

A tanárok folyamatos *ellenőrzéssel* figyelték a tanulókat, s ezzel is igyekeztek fokozni a nevelés-oktatás eredményességét. Nagy gondot fordítottak közben a tanulók fejlődésére, nevelésére. Mivel a szónoklat, a beszéd a tanulók jövőendő életpályáján fontos volt, következetesen ügyeltek a tanulók érthető beszédére, szép kiejtésére.

A pataki képzésben fontos szerepet játszott az *olvasás* is. Comenius hatására Rákóczi Zsigmond az iskolának adta a család gazdag könyvtárát, amelyet azután fokozatosan, folyamatosan s tervszerűen bővítettek. A feljegyzések szerint 1751-től az is szabály volt, hogy azok, akik külföldi akadémiákra mentek, kötelesek voltak egy-egy új könyvet hozni az iskolának. Így juthatott hozzá a kollégium az újabb könyvekhez. S hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak az olvasásnak, a könyvnek, a fejlődéssel való lépéstartásnak, azt az is jelzi, hogy a francia *Nagy Enciklopédia* első kiadása legkorábban ide jutott el.

Mindezek a módszerek nemcsak az általános képzés szempontjából voltak fontosak, gyümölcsözőek, hanem a tanítóvá nevelés, a tanítóvá képzés szempontjából is. Ezeknek a módszereknek az alkalmazásával dolgozták fel a szokásos ismeretanyagot. Mivel a kollégiumban kisebb tanulók (elemi iskolások és gimnazisták) is voltak, akiknek a tanítását-nevelését a nagyobb, jobb diákok tervszerűen segítették, egyesek már a kollégiumban jártasságot szerzhettek a tanításban, a többiek pedig megfigyelhették az alkalmazott eljárásokat. Mindez nagymértékben segítette a kis iskoláknak a kollégiumhoz való kapcsolódását is, s hozzájárult ahhoz, hogy a partikula annak valóban „része” volt.

7. A szervezeti élet

A kollégiumnak a wittenbergi és heidelbergi egyetemeken működő magyar bursák (diákok társasága) és Trotzendorf goldbergi iskolájának hatására *sajátos szervezete alakult ki, amelyben a tanárok és diákok egységes közösséget, coetust* alkottak. Nem tisztázott kellően, hogy a coetusnak minden diák tagja volt-e vagy csak egy részük. Elfogadhatónak látszik az a felfogás, hogy közvetlenebbül, szorosabban a kollégium törvényeit aláíró nagy diákok voltak a tagjai, akik filozófiát, teológiát tanultak s akik közül a diáktisztségek viselőit választották. Bár nem ilyen szorosan, hozzá tartoztak a coetushoz a kisebb diákok is, akik akartak, s a megfelelő tanulmányok elvégzése után lettek a coetus tagjaivá, választókká és választhatókká. A XIX. században azonban már a classisok tanulói is tagok lettek. Bajkó Mátyás szerint „a coetus volt a magyar iskolázás történetének századokon keresztül a legeredményesebben és leghatásosabban

működő autonóm testülete, melyben a tanárok és diákok egyaránt kifejthették közéleti tevékenységüket anélkül, hogy a külső hatóságok közvetlenül beavatkozhattak volna munkájukba”.⁹⁶ *A coetus alkotmányos köztársaság, melyben a törvény s nem egyes emberek szeszélye uralkodott.* E közösségben mindenkinek megvolt a maga feladata, tennivalója, amelyet általában a gyakorlat alakított ki, az iskolatörvények szentesítettek s a továbbiakra nézve kötelezőkké tettek. A törvények és azok végrehajtása, az együttes munka a diákságot igazi közösséggé formálta. A coetust a részrehajlást nem tűrő igazságosságra törekvés jellemezte. „Nem túrték a közösséget veszélyeztető előretörést, a kivételezést és a protekcionizmust”, s „a kollégiumban nevelkedett főrendi gyermekeknek, úrfiaknak is be kellett simulniok ebbe a közösségbe. Anyagi helyzetük, kosztjuk, ruhájuk, lakásuk jobb volt, de nem voltak előjogaik” a coetus szervezetében – írja a nagyenyedi diákokról Juhász István.⁹⁷ S ez a megállapítás a pataki kollégiumra is jellemző. A kollégiumi szervezet haladó jellegét mutatja, hogy ebben a közösségben az iskola minden polgára, nemes és nem nemes, nagy és kicsi, bármilyen méltósággal, ranggal is bírt, egyenjogú tag volt, s munkájával „Isten nevének dicsőítését és a társadalom javát” kellett szolgálnia. Benda Kálmán vizsgálódása szerint „a kollégium mindvégig megőrzött bizonyos demokratikus hagyományokat, amelyek a származáson felülemelkedve, ugyanazokat a parancsokat írták elő minden diák számára és amelyek egy olyan korszakban, amikor a világi előmenetel legfőbb előfeltétele a származás volt, a tehetség elsőbbségét hangoztatta”.⁹⁸ Ez a kollégiumi szervezet nagy hatással volt a tanítók képzésére, fejlődésére is.

A továbbfejlődés céljából Sárospatakon sokszor foglalkoztak a nevelés-oktatás szervezésével, reformjával. Legrészletesebben tárgyalja ezt az *1621. évi iskolatörvény*, mely I. Rákóczi György rendelkezésére az iskolai tevékenység magasabb szintre emelését, „a vallást és tudományt, a békét, egyetértést és az erkölcsösséget” szolgálta. E törvény figyelembe vette az előző rendelkezéseket, s meghatározó volt a kollégium életére, fejlődésére. Ezért az iskola szervezetének jellemzésében – a későbbi rendelkezéseket, kiegészítéseket is figyelembe véve – főleg e törvénykönyv előírásaira támaszkodunk.

A törvények szerint *az iskola életében fontos szerepe volt a felsőbb hatóságnak*, a tanároknak és a tanulóknak. A felsőbb hatóság eleinte a földesúr volt, majd 1660 után a konzisztórium, melynek az egyházi és világi gondnokokon kívül az iskola pártfogói is tagjai voltak. Amikor 1735-ben a reformátusok egyházkerületeit kialakították, a pataki kollégium felsőbb hatósága a tiszáninneri egyház-

⁹⁶ Bajkó i. m. 237. o.

⁹⁷ Juhász István: *Diákélet a Bethlen Kollégiumban.* In: Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Bukarest, 1979. 24. o.

⁹⁸ Benda Kálmán i. m. 103. o.

kerület lett, s a püspök mellett az egyházi algondnoki tisztelet a zempléni egyházmegye esperese töltötte be.

A kollégiumi közösség egyik fontos elemét alkották a tanárok. A törvény szerint az oktatás-nevelés irányítója a kollégium rektora. Abból kiindulva, hogy az iskola eredményes működésének fő feltétele a jó nevelő, a törvényben a rektorral szemben magas követelmény fogalmazódott meg. „Rektor csak olyan ember lehet, aki az evangéliumi ref. hitet vallja, jámbor, jó, becsületes, valamely protestáns akadémián-egyetemen végzett, alapos képzettségű, a bölcsélet művelője, a hittudományokhoz szükséges nyelveket tudja, hű, szorgalmas, tanulmányos, munkás, kedveli az erényeket s szereti az embereket.”⁹⁹ A rektor feladata, gondja volt az egész iskola igazgatása, felügyelete. Tudatosította a törvényeket s érvényt szerzett azoknak. Öröködött az iskola fegyelmén, nyilvántartotta a közvagyont. Kiszemelte a segédtanerőket s a más iskolákba kiküldendő rektorokat.

A rektort munkájában a conrector, a tanárok segítették. A törvény a nevelőtestületi egységet, az egységes nevelő hatás érvényesítését fontosnak tartotta, s ezért előírta, hogy a nevelők egymással békességben éljenek, egymást ne szólják meg, egymást józan kritikával értékeljék. Ha köztük valamilyen probléma merülne fel, először egymással tisztázzák, s ha megoldani nem tudják, csak akkor kérik a felettes szerv segítségét. Az órák pontos megtartása mellett a törvény arról is rendelkezett, hogy „a tanárok a tanításban ne magokat fitogtassák, hanem a tanulók hasznát nézzék, s ne magán tanulmányaikkal és egyáltalán ne saját érdekeikkel, hanem hallgatóik előhaladásával törődjenek”.¹⁰⁰

A törvény nagy súlyt helyezett arra is, hogy a tanárok és diákok között megfelelő kapcsolat, szeretetteljes viszony alakuljon ki, a tanárokról sugározzék a tanítványszeretet, a tanítványok pedig jó munkájuk, példaadásuk alapján tiszteljék, szeressék nevelőiket.

A coetus másik fontos elemét képezték a diákok, akiket a tanárok munkatársaknak tekintettek, s akik szintén nagy – olykor sok tekintetben önálló – szerepet játszottak az iskola irányításában, munkájának szervezésében, a fegyelmezésben és az anyagi ügyek intézésében. Lehetőséget nyújtottak ezzel a hallgatóknak ahhoz, hogy már tanulókként sajátos önállóságra, a pedagógiai tevékenységben jártasságra tegyenek szert. S mindez szükségképpen alakult ki, hiszen a diákok száma nagymértékben megnőtt, s a kevés nevelő nem tudott minden feladatot megoldani: segítségre volt szükségük, s nevelési, tanulmányi és egyéb vonatkozásban kellő támogatást is kaptak a kiválóbb nagyobb diákoktól. Haladó, a korabeli képzés eredményeit nagymértékben segítő s ma is nagyra értékelendő az a pataki eljárás, mely az ifjúság sokrétű aktivitásával igyekezett megoldani az iskola feladatait. E szervezetben az ifjúság jelentős részt vállalt az

⁹⁹ Békefi Remig: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-i törvényei. Budapest, 1899. 45. o.

¹⁰⁰ Békefi i. m. 13. o.

iskolai tevékenységből, az önkormányzat igen magas fokát valósította meg, és ennek következtében jogot is formált az iskolához: „Kizárólag magát tartotta az iskolai vagyon tulajdonosának s ha valahova folyamodott, kérelmét nem az intézet, hanem az iskolai társaság (coetus scholasticus) nevében nyújtotta be.”¹⁰¹ A coetus tehát a kollégiumot kifelé képviselő hatóság gyanánt is szerepelt, és sok folyamodványnak a záradékában a tanárok nevei mellett a szenior és a primárius diákok aláírása is megtalálható.

Az iskola feladatainak megoldását a diákok sokrétűen segítették. Az idősebbek a rájuk bízott tennivalók végzése során példaadásukkal neveltek, továbbá tanítottak és tanultak, közben az ismeretekben gyakorolták magukat s a nevelésben-oktatásban jártasságot szereztek. Kikerülve az életbe, az itt kialakult rendszernek megfelelően, a Patakon bevezetett norma szerint, az itt elsajátított módszerekkel igyekeztek megszervezni a külső iskolák életét, az elsajátított anyagból megtanítani az ott szükségesnek tartott ismereteket. A feladatok megoldásában a diákok az alábbi megbízásoknak, munkaköröknek megfelelően tevékenykedtek:

A coetusban, a diákönkormányzatban fontos szerepük volt a primárius diákoknak és az iskolatanácsnak. A primáriusok az iskola kiváló, tanultság és erkölcs tekintetében elsőrendű diákjai voltak, akik esküvel kötelezték magukat arra, hogy az iskola polgáira, az ifjúság erkölcsére, szorgalmára, rendjére minden személyválogatás nélkül felügyelnek, vétségüket számba veszik, és a kollégiumra veszedelmes kihágásokat a szeniornak vagy a tanároknak jelentik. Az ifjúság érdekében történő hivatalos kiküldetéseket teljesítik. A primáriusok száma általában kilenc, a XIX. században tizenkettő volt. Közülük kerültek ki a fontosabb diáktisztviselők. Ők alkották a szenior, illetve később a contrascriba elnökletével az iskolai tanácsot (senatus, primaria sedes), amely a profeszszorok jelenlétében tanácskozott, a belső iskolai igazgatást gyakorolta, s amely sok fontos – ifjúságot érintő – kérdésben döntött. Különösen nagy szerepe volt a fegyelmi ügyekben. Fegyelmezésükben a jutalmazás, az erkölcsi és anyagi megbecsülés mellett nagy szerepet kapott a pénzbírság, nagyobb vétség esetén a korabeli szokásoknak megfelelően az elzárás, a botozás, a nyilvános megkövetés és az iskolából való kizárás. Másodfokon a tanári gyűlés (amplissima sedes) ítélt, melynek a tanárokon kívül a primárius diákok is tagjai voltak, s amelynek a contrascriba volt a jegyzője. A kollégium belső igazgatása Patakon lassan, aránylag későn, a XVIII. század vége felé s a XIX. század első felében szállt át a tanári karra.

A köztanítók, osztálytanítók (publicus vagy classicus praeceptorok) tanították az alsóbb tanfolyam klasszisait, csoportjait, azaz a gimnáziumi osztályokat. A köztanítókat a felsőbb tanfolyamot is befejezett vagy tanulmányaik utolsó éveiben lévő jeles diákok közül a tanárok a gondnokok jóváhagyásával válasz-

¹⁰¹ Szinyei i. m. 326. o.

tották egy-két évre. I. Rákóczi György már azt is szem előtt tartotta, hogy osztálytanítókul külföldi akadémiákon is megfordult, magasabb képzettségű diákokat alkalmazzanak, Lorántffy Zsuzsanna pedig a nevelők nagy fluktuációjának megszüntetése céljából a jövedelem biztosításával állandóbb magiszterek alkalmazására törekedett, s a tanárokén kívül rendszeresen négy praepceptor fizetését utaltatta ki a várból. A XVIII. század végétől fokozódtak a követelmények a köztanítókkal szemben: megbízásukhoz az addig végzett összes tanulmányaikból szigorú vizsgát kellett tenniük. S mivel a vidéki iskolákba a folyamatosan elért eredmény alapján választották ki a tógás diákokat – a XIX. század közepétől meghatározott tárgyakból ezek is külön vizsgát tettek –, a vizsga sokáig a gimnáziumba beosztottak magasabb kvalifikáltságát is jelentette. A XIX. század első felében a tanárok munkájának segítésére, tanítására, nyelvi gyakorlatok vezetésére praeseseket (tanársegédeket) is alkalmaztak az akadémia első kurzusát, négy évfolyamát befejezett, a második kurzus tanulmányait végző kiváló diákok közül.

A köztanítók mellé az osztálytanítók javaslatára a jelesebb diákok közül egy-egy évre *collaboratorokat*, *munkatársakat*, *segédtanítókat* választott az iskolai tanács, akiket az igazgató erősített meg. Ezek segítették a nagy létszámú osztályok tanítóinak munkáját, akadályoztatásuk esetén helyettesítették is őket. Az iskolában, otthon, az utcán és egyebütt nevelési feladatokat oldottak meg. Bizonyos órákban magyarázták a remekírókat, játékdélutánokon a csapatosan kivonuló tanulókat a mezőre kísérték és hazavezették, kikérdezték a leckét, magyar és latin írálygyakorlatokat íratnak. Ügyelniök kellett az iskolai rend és fegyelem megtartására is.

A kiválóbb szegény tanulók közül kerültek ki a *magántanítók* (pedagógusok), akik egy vagy több módosabb fiú nevelői voltak, és segítették azok általános és tanulmányi fejlődését. Az iskolai törvények szerint tanították a rájuk bízottakat a latin és a magyar nyelvre, továbbá a számtani alapelvekre. Tanítványaikkal feldolgozták, gyakoroltatták az előadások anyagát, a nyelvtani szabályok alkalmazását, s vigyáztak erkölcsös, illedelmes viselkedésükre, beszédükre. Ezekhez a magántanítókhoz szegény gyermekeket is osztottak be, akiket díjtalanul kellett tanítaniok. A szegény diákok (*mendicantes*, *famuli*) egy részének nevelői azok a gazdagabb, nagyobb diákok voltak, akik mellett szolgálatot teljesítettek, akiket kiszolgáltak. Az iskola által foglalkoztatott, a takarítást végző szolgáladiákok felügyelője, irányítója az inasok kurátora volt.

A diáktanerők között szólnunk kell a kántorokról is, akiknek a feladata a rendszeres énektanítás, a diákok énekgyakorlatának irányítása volt, s akik a templomban az éneklést is vezették.

A fentiekben túlmenően segítették a diákok a nevelési-oktatási feladatok megoldását. A törvények szerint ugyanis az iskolában a vallás és erkölcs eszméivel kellett nevelni az ifjúságot. Annak, aki a *coetus* tagja volt, nemcsak az volt a kötelessége, hogy a vallást megtanulja, hanem az is, hogy szellemét a legjobb

tudományokkal kiművelje, erkölcsösen éljen, mert „csúnya dolog, ha valakinek van tudománya, de nincs erkölce”.¹⁰² A törvények e szempontból is előírták a tanulók kötelességeit. Minden tanulónak részt kellett vennie mind az előadásban, mind a szónoklatokon, általában minden iskolai foglalkozáson. Békésen, egyetértésben kellett élniük s mindenütt coetus-taghoz méltó magatartást tanúsítaniok, a nőknek tiszteletet adniok. Tisztán kellett tartaniok az iskolát, védeniök a köztulajdont. S hogy minden tanuló jól ismerje a követelményeket, kötelességeit, tennivalóit, jogait, ezek ismertetésére, tudatosítására is gondot fordítottak: a nagyobb diákoknak a jelentkezéskor át kellett olvasniok a törvényeket, s hogy a bennük foglaltakat magukra nézve kötelezőnek elismerik, alá is írniok, a kisebbeknek pedig évente többször megmagyarázták a törvény rájuk vonatkozó előírásait.

Az iskola életében a nevelés-oktatás mellett sok egyéb feladatot is megoldottak a diákok. Nevelő hatásának érzékeltetése céljából ismertetjük röviden azt a *diákönkormányzatot*, amely az elmondottakkal együtt biztosította, hogy a közösségért végzett feladatmegoldások a diákok nagy többségét a társadalom számára hasznos, tevékeny emberekké, jó tanítókká formálják. A tanárok ellenőrzése mellett a coetus mint hatóság intézte a kollégium gazdasági-vagyoni ügyeit. *Az iskola vagyonát hosszú időn át a diákok kezelték.* Különösen nagy volt a szerepük e szempontból a XVII. század utolsó harmadában és a XVIII. század folyamán. Ők szervezték a kollégiumnak, sokszor az „ifjúságnak” adományozott vagy az iskola által vásárolt földön, szőlőben a munkát, végezték a termés értékesítését, a bevásárlásokat, az épületek karbantartását, s volt idő, amikor ők fizették a tanárokat is. Az iskolai munka eredményességét, a fegyelem megtartását s az iskolai vagyon gondozását, a köztulajdon védelmét szolgálták az önkormányzatnak felelős diáktisztviség-viselők. Közülük fontosabbak a következők:

Az ifjúság első tisztviselője a *senior* volt, akit a diákok szavazata alapján a rektor erősített meg. Ő volt a diákok képviselője, elnöke a tanulók kihágásai felett ítélező 9–12 primárius diák által alkotott törvényszéknek (*senatus, sedes*). Ügyelt a tanulók erkölcsére, fegyelmére, nyilvántartotta kihágásaikat. Kezelte az iskola vagyonát s készpénzbeli jövedelmét. Külön kezelte a coetus évi szükségleteire szánt pénzbeli és természetbeni adományokat, s külön a külföldi akadémiák látogatásának támogatására befolyt jövedelmet. Takarékosan gondozta és közhasználatra bocsátotta az ételmezéshez szükséges javakat. Az iskola becsületét mind az idegenek, mind a házbeliek előtt őrizte. Fennmaradt esküszövege szerint mindenben a közjóra s nem egyéni érdekeire volt tekintettel. Felelősségteljes hivatása miatt a törvény magas mércét támasztott vele szemben: „Okos, jámbor, tanult, mértékletes, hitében kipróbált, kifogástalan életű” végzett diákot választottak egy-egy évre szeniornak.

¹⁰² Békefi i. m. 55. o.

A szenior helyette a *contrascriba* (ellenőr), akit „szabad szavazattal” az ifjúság választott. A tárgyalat kor egyik időszakában ő volt a *primaria sedes* elnöke és az egész iskolaszék jegyzője. Fontos feladata volt felügyelni a rendre, s ezzel együtt az öröknek, az óramulasztást ellenőrzőknek, továbbá a templomban beszédet tartóknak a kijelölése, nyilvántartása.

A *praebitorok* (felügyelők) választását is a rektor hagyta jóvá. A szenior munkájának könnyítésére 1722-től ők voltak az iskola gazdasági ügyeinek közvetlen intézői, akik felügyeltek a *coetus* jövedelmére. Nagy gondjuk volt a szőlőművelés és az iskola egész gazdasági ügyeinek intézése. A szuplikálás során összegyűjtött gabona és egyéb termények, adományok felügyelete, azok hazaszállítása, értékesítése, feldolgoztatása, a diákok között a cipó kiosztása a „*libi* (*frumenti*) *praebitor*”, a provizor feladata volt, a szőlő gondoztatása, munkálta-tása, a bor értékesítése a „*vini praebitor*” kötelessége.

A szenior hatósága alatt egy-egy hétre szóló megbízással tevékenykedtek a tanulók a következő *tisztségekben*: Az *oconomusok* (rendfenntartók) feladata volt a rend és fegyelem megtartatása, ellenőrzése. Nyilvántartották a kötelező foglalkozásokról hiányzókat. Irányították, ellenőrizték a felkelést és lefekvést. A bentlakó tanulókkal hetenként kétszer kitakarították a tantermet, a folyosót és az udvart. A törvény és tisztesség megsértőit hetenként jelentették a rektornak. A *corycaeusok* (vigyázók) ellenőrizték a törvény végrehajtását. Számon tartották a *törvény* és tisztesség ellen vétőket, s feljelentették azokat. A *custosok* (örök) ellenőrizték a kimenetelt, a távollevőket. Az iskolában, az utcán, a templomban, temetésen felügyeltek a rendre. A *vigilek* (vigyázók) éjszaka őrködtek. Hideg időben a termék fűtését a *fütők* végezték, s hetenként váltva két-két tanuló látta el a *kapusi* teendőket. Az *apparitorok* csengettek a kijelölt rend szerint, s a technikai teendők végzésében a rektor, szenior és *contrascriba* szolgálatára álltak. Igen nevelő hatású volt s nagymértékben erősítette a szervezet demokratizmusát az a kialakult gyakorlat is, hogy ezeknek a tisztségeknek a viselői a hét leteltével ünnepélyesen adták át a hivatalukat: az ifjúság előtt beszámoltak munkájukról, tapasztalataikról, s a jobbak saját maguk által írt szónoki beszédet mondtak, mások latin verset adtak elő, vagy a szentírásból részleteket idéztek.

A tisztségviselők között fontos szerepe volt a *bibliothecarius*nak (könyvtárosnak), akinek feladatát külön szabályzatban foglalták össze. Kötelessége a rábízott könyvtár kezelése és megőrzése, a könyvek rendben tartása, kölcsönzése és visszavétele. Kódexet, kéziratot nem adhatott ki. A könyvekért anyagilag is felelős volt, a rábízottokról számadással tartozott.

A kollégiumi élet sajtósága része a bennlakás és ételmezés. A diákok nagy része, a tógás diákok csaknem teljes mértékben a kollégiumi épület szobáiban (kamrákban) laktak. Az ételmezésről maguk gondoskodtak. A közös étkezéskor „a felszolgálat a külön felügyelők gondjaira bízott alsóbb osztálybeli szolgálata-

nulók (servi, famuli) végezték, kik a diákok kamráit is fűtötték és takarították. E szolgálataikért ingyen lakást és ételmezést kaptak”.¹⁰³

Az önkormányzat szelleme meghatározta a diákok erkölcsi életének alakulását is. A református felfogásnak megfelelően fontos szerepet kapott a szigorú vallásosság, a puritán erkölcs, a hagyományokban gyökerező fegyelem, egyenes észjárás, őszinteség, igazmondás, következetesség, erős akarat, dolgozó élet, a léhaság megvetése. A diákok megtanultak nélkülözni, „dolgozni a külső siker minden reménye nélkül”, s a későbbi romboló hatásoknak is általában dicséretre méltóan ellenálltak. A kollégiumi életnek és fegyelemnek erről az erkölcsi értékéről nagyon szépen, elismerően nyilatkozott a volt pataki diák, Bessenyei György is:

„Erkölsökre nézve vedd fel Magyarországra a reformátusok pataki, debreceni Oskolájukat: tsudát fogsz benne találni! Annyi Ifuságot meg tudnak együtt tartani. Három száz nőtelen legénynél, kiket Deákoknak neveznek, több lakik egyik Oskolába együtt, kiknek idejeket 17 esztendőül fogva számlálhatod húszig, harmintzig, negyvenig. A gyermekeket hét, nyolc, kilenc esztendőnél kezdve veheted tizenhétig, húszig. Ezek ezer számokat meghaladván sokaságokra nézve, mind egymás közt laknak, tanulnak, élnek, esznek, isznak, hálnak. Hiszed-é, ha mondom, hogy köztük forogván 8 esztendő s koromtul fogva, soha életembe semminémű fertelmességről nállok még tsak nem is hallottam. Amennyin voltunk a pataki kollégiumban, kitsinyek, nagyok, azon ostmányságoknak, Sodomiaiáknak még tsak neveiket sem tudtuk, melyeket külső Országokon sok helyeken mások, mint mesterséget, úgy üztek. Mi módon lehet, ezt kérded, annyi Ifiat, gyermekeket egy rakáson, tiszta életbe megtartani? Ezen én is eleget tsudálkoztam az olta, miolta már eszem van rá gondolni s alig találhatom fel okát. – De vannak, mondod, Debretzenbe, Patakon is elfajult gonosz tanulók. Mitsoda ő nállok a gonoszság? vagy mit tartanak ők elfajulásnak? Ha észreveszik, hogy titkon valamelyik Deáknak szeretője van; ha tántzol közülök egyik vagy másik a vendégfogadóba; ha tzifra nyakravalót köt vagy hajtat bodorít, valami sunda szót mond és a szégyen dolgot igazán megnevezi, már e gonosz, kire törvényt tésznek s kitsapják... Engedjük meg azonban, hogy találhatnak gonoszok. Úgy de tudod-é, hogy a jókat a Világba mindig tsak tized, huszad résznek szoktuk venni, a többi rossznak marad. Patakon, Debretzenbe hát harmintz Deáknak kellene tiszta erköltsöt viselni tsak és kétszázhetvennek elfajult, fertelmes életűnek kellene lenni. Azonba fel merek egyet ezerre tenni, hogy nem lelsz köztük három valósággal elfajult otmány életű tanulót, mert meg sem szenyvedik az ilyet!”¹⁰⁴

Haladó vonása ennek a pataki nevelési rendszernek az is, hogy a diákokat nemcsak a tanárok tekintették munkatársaknak, hanem az iskolafenntartók és felügyelők is. Az 1622. évi törvény szerint a pataki egyházközségben tett látogatásor a vizitátorok nemcsak a rektorokat kérdezték meg a tanulók élete, magatartása, erkölcs, munkája, előrehaladása tekintetében, hanem a diákokra és rektorokra, tanárookra nézve megkérdezték, meghallgatták a szeniort, a praebitorokat és az egyes collatiók elnökeit is. A diákok nyilatkozatának igazságát a lelkiismeretük szavatolta, a szenior és praebitorok esetében az eskü is. Az

¹⁰³ Fináczy i. m. 228. o.

¹⁰⁴ Bessenyei György: A Holmi. Béts, 1779. 97–99. o.

egyházlátogatási jegyzőkönyvek sokszor tartalmaztak ilyen irányú feljegyzéseket. Miskolczi István zempléni esperes 1632-ben többek között ezeket mondta a primárius diákoknak: „Felhívlak és intellek titeket, hogy félretévén szeretetet, félelmet, irigységet, feleljetek a kérdésre jó s Istennek tartozó lelkiismerettel: Tanítóitok szorgalmasak-e a tanításban, hívek-e a kikérdezésben; és ha ő bennük valami javításra méltót tudnátok, jelentsétek nekünk. Mi ígérjük, oda fogunk törekedni, hogy mind a tanítók, mind a tanulók illően teljesítsék kötelességeiket, hogy a rendetlenség által rés, sőt széles út ne nyitassék a zablátlan szabadságra.”¹⁰⁵ S a diákok tanáraikkal szemben is őszintén feltárták az esetleges problémákat, a törvény védte őket, s nem kellett tartaniok az érintettek bosszúállásától.

Az ifjúság ezt a szervezeti keretet is sikeresen használta a jobb felkészülés segítésére. Amikor a nemzeti kultúra kibontakozása idején a coetus mint szervezeti forma önmagában már nem tudott megfelelő eredményt felmutatni, olyan kisebb szervezeteket, önképzőköröket hoztak létre, amelyek alkalmasak voltak műveltségük további korszerűsítésére s alkotó tevékenységük fokozására. Kiemelendő ezek közül a Pántzél, később Nándor vármegye elnevezésű ifjúsági egyesület, amely elsősorban a jogi, tisztviselői életpálya gyakorlati feladataira készítette fel a hallgatókat. Az 1832-ben megalakult *Ifjú Egyesület* a nyelvművelést tűzte ki célul. Ezek az ifjúsági szervezetek nemcsak az iskolai nevelésben töltöttek be fontos szerepet, hanem segítették a diákok későbbi közéleti tevékenységét s közművelődésünk magyarrá válását. Mutatja ezt az is, hogy például az Ifjú Egyesület tagjai között található Szemere Bertalan, Erdélyi János, Tompa Mihály, Kazinczy Gábor is.

A coetus önkormányzati rendszere nagy hatású volt a közösség minden tagjára s ezzel együtt a tanítóképzésre is. A kollégium rendjének, fegyelmének biztosítása a diákok által segítette a belső, önként vállalt fegyelem kialakulását s az eredményesebb erkölcsi nevelést. Jó hatású volt a tanítóképzésre az a gyakorlat is, hogy a diákok bekapcsolódtak az oktatásba-nevelésbe, s ezzel közvetlenül is előkészültek a tanítói feladatok megoldására. Szoros kapcsolat alakult ki a tanárok és diákok között, s ez nagy ösztönzést jelentett a tanulók fejlődésére, munkájára, a diákok közti viszony alakulására, a tanító és tanuló társ kapcsolatának elmélyülésére, az irányító tanító és irányítást elfogadó tanuló jellemző vonásainak fejlődésére. A diákok részvétele a coetus szellemi és anyagi ügyeinek intézésében segítette az önállóságra, a munkás életre nevelést, a közösség iránti felelősség, a vezetői készség kialakulását.

Megállapítható tehát, hogy a diákok fejlett önkormányzattal rendelkeztek, a képzés feladatainak megoldásában tervszerűen részt vettek, s felelősségteljes munkájuk következtében is jó tanítókká nevelődhettek. S ez a tevékeny részvétel az iskola tevékenységében abban a korban eredményes tanítóképzést biztosít

¹⁰⁵ Sárospataki Füzetek, 1865. 171–172. o.

tott. Ezért is hivatkozhattak az önálló tanítóképző létrejöttékor a tanítóképzés szép múltjára, eredményeire: „Csalatkoznék, ki hinné, hogy régebben nem volt tanítóképezdénk. Hát hol vették magokat azok a jeles énekezők, kik a falusi iskolákban is harmoniás énekléssel élénkítették az iskola virágzását? Hol vették magokat a tanítók, kik magok után jól író, számoló, olvasó, diákuul értő tanítványokat hagytak? Nem volt-e tanítóképezdénk akkor, mikor az akadémiai osztályokban tanuló ifjakra fejenként 5–6, 10–16 magántanítványok osztattak, hogy ők azokat a középiskolai leckékből kikérdezzék, azokból nekik magyarázatokat tartsanak, írásaikat javítgassák, az elmondottakat velük újra felmondassák, mikor az iskolások nem úgy, mint most 50–60 tanítványból kiválasztott 15–20 énekkari tag, hanem általában, hangjegyek szerinti összhangzatos éneklésre tanítottak s azok azután később a falusi iskolákba kiképzetten bocsáttattak ki.”¹⁰⁶

8. Küzdelem az önálló tanítói szakképzés megindításáért

A XVIII. század végi magyar nemzeti ébredés korában a sárospataki kollégiumban a tanulmányi rend nagyarányú korszerűsítése indult meg. A neveléstan tanításának 1796-os bevezetése már azt a felismerést is jelezte, hogy az általános képzéssel megvalósuló tanítóképzés továbbfejlesztésének fontos feltétele a nevelési tevékenység pedagógiai megalapozása, tudatosítása. Mutatja ezt Tóthpápai Mihály pedagógiai könyvének megjelentetése is, amely elsősorban a kollégiumban pedagógiai munkát végző diákok számára készült. A pedagógia bevezetésének egyéb hatása is megfigyelhető. A szokásos esküdti vizsga, amely minden tanult tudomány anyagára kiterjedt, most már felölelte ennek anyagát is. S ez a kollégiumban megvalósuló nevelési-tanítási gyakorlattal együtt az eddiginél magasabb pedagógiai képzést biztosított.

A fokozódó társadalmi igény hatására és a sok helyen elmaradottabb népiskolai oktatással kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatok a Tiszáninneri Református Egyházkerület gyülekezeteivel is felismertették, hogy a kollégiumi tanítóképzés addigi formája nem felel meg a követelményeknek, s a fejlődéssel való lépéstartás érdekében szükség van önálló szakiskola, tanítóképző felállítására. Ezért egyre jobban sürgették az eredményesebb speciális tanítóképzés megvalósítását. 1840-ben az ungi és felső-zempléni egyházmegye közgyűlése „az Oskola Tanítókbani és jelesen azok kiképzésbeni hijánya” miatt arra kérte az egyházkerületi kormányzékot, hogy „az annyira szükséges és óhajtott Oskola Tanítókat képző Intézet felállításáról” gondoskodjék. 1843-ban az abaúji egyházmegyei

¹⁰⁶ É. A.: A sárospataki tanítóképezde. Sárospataki Füzetek, 1858. 883–884. o.

közgyűlés fordult a kerület vezetőségéhez azért, hogy „találjon mielőbb módot benne, hogy a főiskolai ifjak tanítói pályára leendő kiképzettésök végett tanítóképző intézettel, vagyis preparandiával láttassanak el”. Érthető tehát, hogy a szakszerűbb tanítóképzéssel kapcsolatos külföldi és hazai törekvéseknek, továbbá a gyülekezetek fokozódó sürgetésének hatására az *egyházkerületi közgyűlés 1843-ban „egy okos, értelmes tanítókat képző intézetnek felállítását óhajtva, a pataki iskolai székre bízta egy ilyen kivihető terv készítését”*.¹⁰⁷

A köziskolai szék megbízásából a tervet Zsarnay Lajos professzor vezetésével négytagú bizottság állította össze. Kidolgozása széles körű anyaggyűjtéssel, külföldet járt emberek megkérdezésével történt. *A tervezet az addiginál hatékonyabb képzésre törekedve, a más tanintézettől elszigetelt s alacsonyabb képzést nyújtó német preparandiatípus helyett a főiskola keretében javasolta a tanítóképzés megoldását.* A szűkös anyagi lehetőségek mellett indokolták ezt azzal is, hogy külön képző indításával s az időszakos két-három évig tartó rektóriajárás megszüntetésével a népiskolákat a legértelmesebb tanítóktól és jól képzett lelkészi felügyelőktől fosztanak meg. A tervezet a felkészítést megfelelő elméleti és gyakorlati képzéssel kívánta megoldani. Szükségesnek ítélte „a jelenleg is taníthatni szokott neveléstudománynak nagyobb terjedelmet adni, annak tanulását a nagyobb évű diákokra is kiterjeszteni”, a tanítás terhét néhány főiskolai tanár között felosztani, illetve a pedagógia tanításával külön tanerőt megbízni.

Fentieknek megfelelően a tervezet előírta, hogy a „neveléstudományt a tanmódszeres nevelésre” való felkészítés miatt nemcsak az akadémia I. évében, mint addig történt, hanem a VI. évfolyamon is tanítani kell. Emellett fontos „a szaktudományos ismeretek” (írás, olvasás, számvetés, vallásra útmutatás, erkölcsi bevezetés, rövid általános és terjedelmesebb honi földrajz, természethistóriai [rajzi], népszerű fizikai, globológiai [glóbuszra, földgömbre vonatkozó], hontörvényi, egészségtani előismeretek, rendőrségi szabályok, honi mérges növények, a gazdaság elemei) tanítása is. Mivel azonban „az elemi tanításban elsősorban nem a tartalom, hanem az előadási módor a fontos”, a képzőnek a tanítás minél könnyebb, célszerűbb és sikerebb módjait kell megismertetni. Kívánta, hogy az egyházmegyei cenzorok a tanítás során következetesen ellenőrizzék és segítsék a tanítók munkáját.

A tervezet javasolta, hogy az iskolatanítóságra kimenőknek a fentebb említett tudományokat a szaktanárok egész éven át heti egyórás előadásokban ismertessék, s a tanítások vizsgával záruljanak. Ezzel együtt fontosnak tartotta a szaktudományok már meglévő jó kézikönyveinek kézbe adását, egyesek kijavítását (például az ábécéskönyvet a hangoztató módszer szerint kell elkészíteni) s újak kidolgozását.

¹⁰⁷ Vö.: Az ungi és felsőzempléni egyházmegye 1840. február 12–13-i, az abaúji egyházmegye 1843. szeptember 18–19-i és a Tiszáninneri Ref. Egyházkerület 1843. május 2-i gyűlésének jegyzőkönyve. SpLt.

Az eredmény érdekében azt is javasolta, hogy az iskolai inspektorság mellett a szaktudományos inspektorságot is szervezzék meg. Ennek keretében minden tanár ellenőrizze, hogy az általa előadott szaktudományt a tanítók miként tanítják meg az alsóbb gimnáziumi osztályokban; tartson a tanítóknak bemutató tanítást, mutasson példát, figyelje meg, elemezze a tanítók tanítását, keresse meg a hibákat s figyelmeztesse őket a legcélszerűbb munkára, legeredményesebb eljárásra. Mindez azt jelentette, hogy az oktatók ezzel tulajdonképpen már a gyakorlati kiképzés legfontosabb feladatait is megoldják.

A képzés érdekében a tervezet azt is sürgette, hogy a főiskolából rektornak csak az mehessen ki, aki a preparandiai tudományokat hallgatta, azokból vizsgát tett, s azon legalább első osztályzatot nyert; továbbá hogy az egyházkerület csak azt alkalmazza állandó rektori hivatalra, aki a főiskolai preparandiában egy vagy két évet kitöltött. Az eredmény fontos feltételének tartotta azt is, hogy akik ilyen célból a főiskolába mennek, azokat megfelelő anyagi támogatásban kell részesíteni.

A követelmények fokozódása miatt a tervezet a tanítóképzéssel együtt javaslatot tett az elemi iskolák „célosabb rendezésére” is. Szükségesnek tartotta, hogy „7-től 12 éves korig minden növendék tartozzék iskolába járni”, s a tanítási anyagot a gyermekek fejlettségéhez mérten kell kiválasztani. Szót emelt a magolás, a szóról szóra tanulás egyoldalúsága ellen, s ezért is bizonyos tárgyakhoz tankönyvet nem tervezett, ezekből csak a tanítók számára javasolt kézikönyvet. Azt is hangoztatta, hogy a feldolgozásban nagy gondot kell fordítani a megértésre, a gyermekek ismereteinek, tapasztalatainak felhasználására. Megjelölte az iskolák számára biztosítandó legfontosabb „segédszereket”, eszközöket is (mappák, természethistóriai képek, *Edvi Illés Tudományok summája* című könyvét stb.).

„Az iskolai szék által bemutatott s főiskolánk jelen szerkezetéhez s körülményeihez alkalmazott tervet” az egyházkerületi közgyűlés 1843-ban elfogadta, életbe léptette.¹⁰⁸ S bár kellő anyagi fedezet hiányában és a gyülekezetek szegénysége miatt az önálló intézményes tanítóképzés ekkor még nem valósulhatott meg, ez a kialakított eljárás nagymértékben emelte a kollégiumi tanítóképzés színvonalát. A főiskolai tanárok ugyanis a tervezetnek megfelelően preparandiai leckéket állítottak össze, s a teológusokat gondosabban felkészítették az iskolai munkára. S mivel az alsó-zempléni egyházmegye felterjesztésére 1845-ben a kerületi közgyűlés azt is elrendelte, hogy a jövőben a gyülekezetek csak olyanokat alkalmazhatnak iskolatanítóknak, akik „ezen népnevelési leckéket szorgalmasan gyakorlották a sárospataki főiskolában s arról hiteles bizonyítványt mutathatnak elő”,¹⁰⁹ törvény lett Patakon, hogy aki ezeket a leckéket

¹⁰⁸ A készített tervezet címe: A S.Patakon felállítandó Népnevelőket Képző Intézet terve. Tiszánineni Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve, 1843. július 10-i gyűlés. SpLt.

¹⁰⁹ TiREkJK, 1845. szeptember 28. SpLt.

nem hallgatta s a felkészítésben nem vett részt, a kollégiumból nem mehetett ki tanítónak. E képzés eredményességét abban a korban az is jelezte, hogy a marosvásárhelyi főiskola a gimnáziumi szaktanításra még az 1850-es évek közepén is a pataki kollégiumból kért végzett ifjakat. Az iskolai tanításra való új felkészítési mód kibontakozásával együtt a kollégium 1845-ben megjelentette Szeremlei Gábor pedagógiakönyvét is.

A speciális szakképzés megindítása azonban már Patakon sem várható sokáig magára. Mivel a rektóriákra kikerülők közül többen nem feleltek meg a növekvő követelményeknek, az egyházkerületi vezetésben is egyre jobban megerősödött az a meggyőződés, hogy „a kívánt céltől messze hátra maradunk, míg iskolatanítóink rendszeres képezdében a tanításra kellő képzettséget nem nyernek, emellett arra elszánt akarattal és szenyvedéllyel nem bírnak s eljárásuk mennél feltűnőbb sikerében becsületet nem találnak”.¹¹⁰

1847-ben újabb lépéseket tettek a képző felállítására, de a tervezgetések a szabadságharc miatt nem valósulhattak meg. A szabadságharc után a szélesebb közvélemény még erőteljesebben sürgette az intézményes tanítóképzés megindítását. Ennek megfelelően most már nemcsak arra törekedtek, hogy az akadémiai ifjaknak a neveléstant a népiskolai oktatásra tekintettel, elméleti és gyakorlati vonatkozásban nagyobb terjedelemben, részletesebben, mélyebben, gyakorlatiasabban tanítsák, hanem azt is fontosnak tartották, hogy azok, akik egész életükben mint népiskolai tanítók kívánják a gyülekezeteket szolgálni, erre az élethivatásra alapos, korszerű képzést nyerjenek. Ezért a tanítóképző megalapításának eszméje újra napirendre került. *1851-ben a kerületi közgyűlés határozatot fogadott el „a teljes gimnáziumból és 3 (bölcészeti, jogi és teológiai) akadémiai tanszakkból és a még minél előbb rendezendő pedagógiai intézetből álló felekezeti főtanoda” fenntartásáról, majd 1852-ben kimondta a képző sürgős felállítását.* Ezt többek között azzal indokolták, hogy „mivel az újabb kor különösen az elemi és népiskolákban az ismeretek könnyű és célos közlésére nézve oly sokféle technikai fogásokat fedezett fel, melyek az ismereteket, következőleg a felvilágosodást a nép között nemcsak gyorsabban, hanem alaposabban terjeszteni képesek”, a tanítókat e fontos hivatásukra „az előrehaladott kor igényeihez képesti oktatás és gyakorlás által” kell felkészíteni. Mivel lényegében ennek a határozatnak az alapján történt pár évvel később a képző munkájának megindítása, összefoglaljuk fontosabb megállapításait:¹¹¹

– A preparandiát Sárospatakon kell felállítani, mert így szervezhető az meg a legkönnyebben és legkisebb költségből. Itt ugyanis a szükséges tárgyi feltételek, eszközök biztosítva vannak és a segédtanárok (ének-zene, „írászat”- és rajzitanítók, a városi és főiskolai elemi osztályok tanítói) rendelkezésre állanak. A két elemi iskola gyakorlóiskolául fog szolgálni. Ennek következtében a képzés

¹¹⁰ Szakal László esperes levele a püspökhöz. 1855. július 18. SpLt.

¹¹¹ TiRekJk, 1852. 128–129. o. SpLt.

megindításához csak egyetlen új tanárt kell alkalmazni, aki vezetni fogja mind az elméleti, mind a gyakorlati képzést. S hogy ennek a tanárnak a munkája minél eredményesebb, hatékonyabb legyen, előbb ösztöndíjjal külföldre kell küldeni, hogy ott a képezdéket és népiskolákat megnézzék s azok működését tanulmányozza. A tanári fizetés biztosítására a gyülekezeteket „állandó segédmezésre” kell felhívni.

– A képezdei növendékek kétfélek lesznek: 1. Állandó iskolatanítóságra készülő rendes növendékek, akik elvégezték az elemi iskolát s elérték a 15–16. évet. 2. Rendkívüli növendékek lesznek azok, akik hároméves tanítóságra mennek ki, továbbá mindazok, akik papságra készülnek, mivel részint mint néptanítók, illetve katechéták (hitoktatók), részint mint iskolafelügyelők nem nélkülözhetik ezen ismereteket.

– A képzés részletes tervét a képzős tanár külföldi tanulmányútjáról való visszatérése után kell kidolgozni. A megfelelő felkészültségű tanítók biztosítása, a siker érdekében „a népiskolai tanítók nyomasztó sorsának javítása is a főtisztelendő szuperintendencia által hathatós eszközökkel vétessék munkába”.

E határozat megvalósítása nem ment máról holnapra. A kollégiumban addig is igyekeztek előre lépni a nevelőképzésben. A magyarországi és erdélyi protestáns iskolák tanárai munkájának segítése, a tanári utánpótlás biztosítása céljából a főiskolában egy szemináriumot, „*tanári segédek osztályát*” szerveztek a tanulmányaikat befejező ifjabból, akik „magokat az élet és tudomány céljaira felajánlhatják”.¹¹² E szemináriumi képzés feladata az akadémiai és gimnáziumi tanárok vezetésével a szakképzettség elmélyítése, a kellő pedagógiai jártasság biztosítása volt. A képzés vonzóbbá tétele érdekében számukra a gyakorlóról segédlelkész jogait is biztosították: a tanársegédek itt eltöltött éveit beszámították a kápláni évekre, s kikerülve, az egyházmegyékben „bekebelezési vizsgát” nem kellett tenniük. Emellett a főiskola tanárait arra is kötelezték, hogy „értekezleteket tartsanak, azokban az oktatás és értelemfejlesztés célosb módjáról és eszközeiről tanácskozzanak, az eredményt jegyzőkönyvbe foglalják s félévenként a nagytiszteletű egyházkerületi küldöttségnek bemutassák”.¹¹³ Őse ez a tanítóképzőben később tartani szokott havi módszeres gyűléseknek s a napjainkban is szokásos nevelési értekezleteknek.

A pataki tanítói szakképzés kialakulásának közvetlen előmunkálatait az 1855-ös egyházkerületi közgyűlés indította el, amely nagy felelősséggel foglalkozott „a tanítóképző intézetnek általánosan üdvösnek ismert eszméjével”. Részletes terv kidolgozásával bízta meg a főiskolai tanári kart, az anyagi feltételek előteremtése céljából pedig „buzdító, kérő felhívást” intézett az egyházkerület minden községéhez, továbbá a főiskola vonzásába tartozó más területek egyházközsegeihez, a gyülekezeti tagokhoz, a főiskola pártfogóihoz, jótévedőihez, volt tanítvá-

¹¹² TiREkJk, 1855. július 3. SpLt.

¹¹³ TiREkJk, 1856. július 17–18. SpLt.

nyaihoz. A Zsarnay Lajos által elkészített s a püspökkel együtt aláírt, ezer példányban kinyomtatott szózat¹¹⁴ a kor nyelvezetének megfelelően patetikusán szólt a „népnövelés”, az értelmi művelődés, a szellemi és erkölcsi nevelés fontosságáról, szükségességéről, továbbá az ezzel kapcsolatos állami, egyházi és szülői kötelességekről. Hangsúlyozta, hogy csak a célszerű nevelés eszközölheti „az értelmi és szellemi műveltségnek, a tiszta erkölcsi és igaz vallásos tökéletesedésnek minél felsőbb lépcsőjére juthatást”. Mivel a kor a haladás kora, s mivel „a lelkes népnevelők inkább természeti hajlamuk, saját szorgalmuk és igyekezetük s nem előzetes tervszerű tanítás, útmutatás és gyakorlás után nyerik a szükséges néptanítói készséget, ügyességet és erényt, nélkülözhetetlenül szükség van néptanítókat képző intézetre”. Szükség van azért, hogy benne a jelöltek a kellő népnevelői tapintatot és ügyességet elsajátíthassák, hogy hivatásukra sikeresen felkészülhessenek. A tárgyi és személyi feltételek biztosításához kb. 20 000 pengő forint tőkére volt szükség. Ezért a szózat aláírói arra kérték a megkeresetteket, hogy ismert áldozatkészségükkel biztosítsák a század és a kor kívánataihoz szabott népnevelés megvalósítását.

A szétküldött felhívás sikerrel járt. Sok egyházközség sietett eleget tenni a tanítóképző felállításából reá háruló kötelezettségnek. „A felszólítás – Alsó-Zemplénben – mindenütt örömmel fogadtatott”, írta Hegedüs László esperes. Sok volt diák, pártfogó nagyobb összeget ajánlott fel vagy hagyományozott „a népnevelési képezde alaptőkéjéhez”. Akadt azonban több gyülekezet, amelyik nagy szegénységére hivatkozva kérte az előzetesen kivetett fejenkénti 5 pengő-kracár csökkentését, illetve elengedését.¹¹⁵

S miután 1856 júliusára összegyűlt az alapításhoz kb. 11 000 pengő forintnyi alap, az egyházkerületi küldöttség szükségesnek tartotta a tanár kiválasztását is. A képző leendő vezetőjével szemben magas követelményt fogalmaztak meg és érvényesítettek: „Annak, aki egy képezdét vezet, sok más jó tulajdon mellett teremtő szellemmel is kell bírnia, mert ezen intézetet ő fogja teremteni, szervezni, hasznossá tenni.”¹¹⁶ *A küldöttség javaslatára a kerületi közgyűlés a képezdei tanári állásra Árvay József gimnáziumi tanárt választotta meg*, akinek szakmai képzettségét már jól ismerték, s akit közköltségen az 1856/57-es tanév végével néhány hónapos külföldi tanulmányútra küldtek és azzal bíztak meg, hogy visszatérve – a főiskola adott körülményeinek szem előtt tartásával – részletes tervezetet állítson össze, és az 1857/58-as tanévben a képezde működését kezdje meg. Döntöttek arról is, hogy amennyiben a képezdei pénzalap második tanár

¹¹⁴ A félfvnyi terjedelmű szózat 1855. november 10-én kelt, s Apostol Pál püspök és Zsarnay Lajos egyházkerületi főjegyző írta alá.

¹¹⁵ Vö.: Hegedüs László esperes levele a püspökhöz, 1856. január 27-én. Nagyobb összeget adományozott Vay Miklós: 2000, Vay László, Tolcsvai Nagy Gedeon: 1000–1000 pengő forintot. Mérséklést kértek Pazar József, Laky András, Csesznok József, Szük András esperesek. SpLt.

¹¹⁶ Hegedüs László levele a püspökhöz. 1856. június 30. SpLt.

alkalmazását is lehetővé teszi, a főiskola egyik kiváló diákját, Zsindely István cserépfalui oktatót fogják alkalmazni.

E határozatnak megfelelően Árvay József 1857-ben csaknem féleven át Németországban, Svájcban és Hollandiában tanulmányozta a tanítóképzés és a népiskola munkáját. Útja tanulságainak feldolgozását már külföldön megkezdte, s *Népiskola és képezde* címmel tanulmányt írt, melyben mélyrehatóan elemezte az iskola és tanító fontosságát, jelentőségét, vázolta a nevelés és tanítás nehézségeit, akadályait, hatékonyabb megvalósításának lehetőségeit, főbb feladatait. Hazatérve, gazdag tapasztalatát igyekezett következetesen fel is használni a képző részletes tervének kidolgozásában, a képzés megszervezésében, irányításában, elméleti és gyakorlati pedagógiai munkásságában, írói, tan-könyvírói tevékenységében egyaránt.

Árvay visszaérkeztekor a képző tárgyi feltételei már biztosítottak voltak. Készpénzben és kötvényekben addigra 20 273 pengő forint gyűlt össze, és az ó-kollégium északi szárnyán hat szobát ki is jelöltek a tanítóképzés (tanítás és internátus) céljaira. *Árvay szorgalmas munkájának eredményeként 1857. november 20-án, a pataki kollégium új intézeti ágaként megnyílt a képző. Ezzel a főiskola kebelében és épületében önálló intézete lett a tanítóképzésnek.* Lehetővé vált, hogy Sárospatakon a kollégium keretében ugyan, de a tanítóképzés céljaira létrehozott szakiskolában valósuljon meg a tanítók felkészítése sajátos feladatok megoldására, hivatásuk teljesítésére. S bár a teológusok pedagógiai felkészítése megmaradt, és így az akadémiai hallgatók közül egy ideig még továbbra is kerültek ki tanítók a gyülekezetekbe, a fejlődés lassan odavezetett, hogy túlnyomórészt az új intézet hallgatói és végzett növendékei foglalták el a vonzáskörzet iskolamesteri székeit.

III. A kollégiumi középfokú tanítóképző

(1857–1869)

1. Az önálló tanítóképzés megindulása

A kollégiumi képző első benépesítése IV. éves és végzett teológusokkal, továbbá működő tanítókkal történt. A képzés két csoportban indult. Rövid, kéthónapos tanfolyam kezdődött a főiskolából két-három éves iskolatanítóságra kimenni szándékozó 10 teológiai hallgató s 11 pályavégzett teológus ifjú számára, hogy elméletileg, főleg pedig gyakorlatilag megfelelően felkészítsék őket tanítói munkájukra. A tanfolyam végén a 21 résztvevő vizsgát tett, melynek jó eredménye ékes bizonyítéka volt a szorgalmas munkának, a sikeres felkészülésnek. 25 teológus és a képzőbe jelentkező 5 rendes iskolatanító részére hathónapos tanfolyam nyílt. Ez a képzés arra irányult, hogy a hallgatók a népiskolai tantárgyak mélyebb tartalmán túl megismerkedjenek a tanítási móddal, általában a népiskola vezetésével is. Gyakorlóiskolának az egyházközségi elemi iskolát és a főiskola két felső elemi osztályát használták. Fentieknek megfelelően az iskola első tanulói magasabb műveltséggel rendelkező ifjak lettek, s ezzel mintegy testet öltött az a gondolat, hogy az élő anyag formálásához, a gyermekek neveléséhez, a néptanító sokoldalú, felelősségteljes munkájának végzéséhez a szakmai ismereteken túl magas fokú általános műveltség szükséges. Ugyanakkor ez a megoldás a korabeliekhez viszonyítva jóval hatékonyabb felkészítést is tett lehetővé.

A két tanfolyam munkájának megindítása után sor került a képző működési rendjének végső kidolgozására is. Árvay Józsefnek a képző szervezetére, munkájára vonatkozó tervét a kerületi küldöttség és népiskolai választmány 1858 februárjában tárgyalta meg és fogadta el.¹¹⁷ Tulajdonképpen *ez a pataki tanítóképzés első szervezeti és működési szabályzata.* Főbb megállapításai a következők:

1. *A tanítók képzése két irányban folyik:* a) A rendszeres hároméves tanfolyamra a jelentkezők kellő felkészültség birtokában nyerhetnek felvételt. b) A féléves tanfolyamon az akadémisták, a képzésre jelentkező rendes népiskolai tanítók és a gimnázium két felső osztályából kiment – a 19. évét betöltött s a

¹¹⁷ TiREkJk, 1858. február 4–5. SpL1

A református kollégium XIX. század elején kialakított épülete. Itt folyt a tanítóképzés 1869-ig

felvételi vizsgán megfelelt – működő segédtanítók szerezhetnek képesítést. Mindkét tanfolyam tanulóit megismertetik a népiskolában tanítandó anyag lényegével és tanítási módszerével, továbbá a képzőhöz tartozó „példányiskolában” a módszer gyakorlati alkalmazásával.

2. A tervezet a következő *tárgyak* tanítását írta elő: vallástudomány heti 4, magyar nyelv 3, lélek- és gondolkodástan, továbbá nevelés- és oktatástan 2, természettan 2, szám- és elemi mértan 5, földrajz 2, történelem 2, természettudományok 3, ének és zene 6, írászat és rajz 4, kertészet 2, testgyakorlat 6, továbbá gyakorlat a mintaiskolában 6 órában.

3. A tanári túlterhelés megakadályozása, továbbá a tanerők nevelése céljából a főiskola legjelesebb diákjai közül *segédtanerőket* alkalmaznak. A *tárgyi feltételekre* nézve úgy döntöttek, hogy az oktatáshoz szükséges taneszközöket, állat-, növény- és ásványgyűjteményt a gimnáziumtól megkapja a képző, a többi még szükséges taneszközt pedig beszerzik. A gyakorlati képzéshez „példányiskolául” a városi elemi iskola és a főiskolában működő két felső elemi osztály szolgál. A növendékek a főiskola növendékei, s így a jótétemények, orvosi ellátás stb. őket is megilletik. A kézbesítést, a termék tisztán tartását, fűtését megfelelő díjazásért szegény sorsú, jó erkölcsű tanulókra bízzák.

4. A tervezet *állást foglalt a rendes hároméves tanfolyamra való felvétel ügyé-*

ben is. Kimondta, hogy csak 17. életévüket betöltött, feddhetetlen erkölcsű, elemi iskolai tanulmányai után felsőbb rendű tanintézetben tanuló vagy népiskolában segédtanítóként sikerrel működő, tiszta, folyékony beszédű, megfelelő látással, hallással rendelkező, testileg kellően kifejlődött fiatalok jelentkezhetnek. Felvételi vizsgát kell tenniük a népiskolai tantárgyak anyagából, s a felvételi bizottság azt is megvizsgálja, hogy a jelölt rendelkezik-e megfelelő szellemi képességgel, képzettséggel ahhoz, hogy a képzés követelményeinek megfeleljen. A jelentkezők számára a felvételi vizsgáig előkészítő oktatást szerveznek. Elődjé ez a ma szokásos felvételi-előkészítő tanfolyamoknak.

A hároméves tanfolyamon a felvételi vizsgát 1858 márciusában tartották, s az ott szerzett jó tapasztalatok az új intézet életképességét bizonyították. Hegedüs László vizsgabizottsági elnök szerint nagy volt az öröm, midőn meggyőződtek róla, hogy „a 32 vizsgálatot állott ifjú között 3-4 gyenge volt (csak), de ezek sem képezhetetlenek, a többiben figyelmet, felfogást, lelkesedést tapasztaltak”.¹¹⁸ A felvételi vizsga befejeztével egyidejűleg megkezdődött ezeknek az ifjaknak a képzése is. Ennek megfelelően a hároméves rendes tanfolyam megindításával teljessé vált a képző munkája.

2. A tanítói szakképzés néhány sajátos pataki vonása

Sárospatakon az előző három évszázad alatt gazdag hagyománya alakult ki a tanítóképzésnek. Hamar tanították a pedagógiát, hogy a teológusokat előkészítsék a tanítói, vallástanítói, illetve iskolafelügyelői irányító-ellenőrző feladatok ellátására. Árvay azért tartotta fontosnak a sajátos képzős munka megindítását, a „szakképzést”, mert a követelmények növekedésével, a munkamegosztás elvének megfelelően szükségessé vált, hogy a tanítói hivatásra külön intézet készítsen fel s nagy számban olyanok is nyerjenek kiképzést, akik egész életüket a népiskolai tanítói munkára szentelik. A kollégiumban folyó képzésre hivatkozással vallotta, hogy a képző a főiskola kiegészítő része, s „jelen szerkezetében nem egyéb, mint a főiskolában azelőtt is folyvást fennállott, bensőleg nem eléggé összefüggő intézkedések rendszerbe szedése, egységes összeállítása a népnevelés érdekében”.¹¹⁹

A kollégiumi pedagógiai hagyományok szervesen beépültek az új intézet munkájába. E hagyománymentésnek, érvényesülésnek igen kedvező feltételei voltak. A képző a kollégium egyik intézeti ágaként jött létre, s ezért a kollégium

¹¹⁸ Hegedüs László levele a püspökhöz. 1858. március 26. SpLt. – Öt tanulót egyébként előkészítő tanfolyamra vettek fel.

¹¹⁹ Árvay József: A sárospataki helv. hitv. népiskolatanítókat képző intézet múltja és jelene. Kézirat. A püspökhöz 1858. május 27-én írt levelének melléklete. SpLt.

rendtartása, fegyelmi szabályzata éveken keresztül a képzőre is érvényes volt. Nagymértékben segítette a hagyományok megvalósulását az is, hogy szervező igazgatója, Árvay József diákként és gimnáziumi tanárként előzőleg 23 évet töltött Sárospatakon, s ezalatt vérévé vált a kollégium nevelési szelleme. A fennálló gyakorlatnak megfelelően a főiskola kiváló diákjai, végzős hallgatói közül választották ki az új iskola tanárait, segédtanárait, akik ennek megfelelően a pataki szellem, gyakorlat neveltjei voltak. Ezen túlmenően a tanítványok is részben az akadémiai hallgatók közül, részben pedig – a hároméves képzés megvalósítása során túlnyomórészt – a gimnázium magasabb osztályait végzett tanulók soraiból kerültek ki, akik számára természetes volt a kollégium szokás-rendszerre.

A tanítóképzés megindításában, a képzés szellemének alakulásában döntő hatása volt Árvay Józsefnek, akit a kortársak a képző atyjának tekintettek. Nagy műveltsége, pedagógiai képzettsége és elhivatottsága, továbbá külföldi tapasztalatai alkalmassá tették arra, hogy korszerű, korának haladó törekvéseit érvényesítő, magas szintű képzést nyújtó iskolát szervezzen. Felfogásában a tanítóképzők „a népnevelés, közértelmiség, erkölcsiség és ízlés terjesztése végett felállított tanintézetek, melyekben a növendékek elméletileg és gyakorlatilag képeztetnek a tanítói hivatalra”.¹²⁰ Magas igényeket támasztott az iskolával szemben: „Fontos a szellem, mely a képezdében uralkodik, az irány, melyben a tanítványok tudományos, mindenek felett pedig erkölcsi tekintetben vezetettnek. Valóban inkább semmi, mint oly nevelő intézet, melyben a rossz még csírájában el nem fojtatott, melynek növendékei alapos képzettség helyett felületességet, crény helyett negédes könnyelműséget, hogy ne mondjam, aljasságot visznek ki magokkal s terjesztenek magok körül az iskolában, az életben.”¹²¹ Ezért a képzőben „a fegyelem szigorú, méltatlankodás és az ifjat megalázó büntetések nélkül”.¹²²

Fentieknek megfelelően *Árvay Patakon olyan képző kialakítására törekedett, mely három év alatt elméletileg és gyakorlatilag alaposan képezte, a népiskolák szükségleteivel tapasztalat útján megismerkedett, a végzendő kötelességek teljesítésében kellő belátással, ügyességgel s készséggel bíró, jó erkölcsű, vallásos érzelmű és gondolkodású néptanítókat nevel.* Olyan tanítók formálását szolgálta, akik megfelelő képzettséggel s képességgel rendelkeznek a népiskola vezetéséhez, a tantervben kijelölt minden tantárgy tanításához és a nevelésben nagyon fontos fegyelmezéshez, akik munkájuk során önmagukat folytonosan figyelemmel kísérik s bírálat alatt tartják. Vallotta, hogy a képzős oktatás részben befejezett, mivel a tanítói munka megkezdéséhez elegendő ismerettel és gyakorlati készség-

¹²⁰ Árvay József: Képezde. Protestáns Népiskolai Közlöny, 1866. 31. o.

¹²¹ Árvay József: Népiskola és képezde. Sárospataki Füzetek, 1857–58. 94. o.

¹²² Árvay József: Hivatalos előterjesztés a sárospataki h. h. képezde szellemi állásáról a tiszánin-neni h. h. főtiszteleltű egyházkerületi kormányhoz. Sárospataki Füzetek, 1861. 89. o.

gel kell felruházni a képzés ideje alatt a tanulókat, részben pedig előkészítő jellegű, felkészít a további önképzésre, mert a tanítás-nevelés „folytonosan előbbremenő s tökéletesedő ismeret és foglalkozás”. Vallotta, hogy az iskola nem taníthat meg mindent, amire a tanítónak az életben szüksége van: „Nincs olyan tanítézet, melyben a tanítvány előtt mind azt el lehessen mondani, mire neki egész tanítói pályáján, egész életén keresztül szüksége lesz, már csak azért sincs és nem is lehet, mert az egyes tanszakok minden tekintetben nagy változás, illetőleg tökéletesedésen mennek keresztül. A képezde az iskolán túl nem kíséri az embereket, s aki ma igen jeles készültséggel lépett ki abból, ha magát folyvást nem tökéletesíti, egy évtized múlva nem fog az elsők közé tartozni; ha ő megtartotta is helyét, de a tudomány elébbment s ő hátrább maradt. Hogy ez ne történjék, az ifjúnak... már bent a képezdében az irodalomba be kell vezetettnie... hiszen az irodalom útján terjed a tudomány, nélküle nincs előmenetel, elparlagiasodnak az elmék.”¹²³ Árvay megfogalmazta azt a ma is érvényes igazságot, hogy „a tanítói pálya az örökös készület és tanulás, a bevégezhetetlen öntökéletesítés pályája”, hogy a könyvnek az önképzésben, a továbbképzésben fontos szerepe van.¹²⁴ Az Árvay által szervezett és vezetett képző ennek megfelelően igyekezett felkészíteni az életre tanítványait.

A múlt század közepéig a tanítóképzés még általában egyoldalú volt: elsősorban vagy a gyakorlati, vagy az elméleti képzésre irányult. Ez utóbbi volt a jellemző az addigi kollégiumi képzésre is. *A meginduló képzőben az elméleti és gyakorlati képzés egységet alkotott, kezdettől fogva egyaránt fontos szerepet kapott.* Árvay harcolt azért, hogy a képzőnek gyakorló mintaiskolája legyen, mely bevezeti a tanulókat az ismeretek alkalmazásába. „A képezde mellett a végett, hogy annak növendékei nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is kellően kiképeztesse, egy hatosztályú gyakorlóiskola (I–III., IV–VI. osztályú tanulócsoporthal) állíttatik fel, melynek a népiskolára nézve a felszerelés, elrendezés és vezetés tekintetében példányiskolául kell szolgálni.”¹²⁵ Javaslatára az egyházkerületi kormányzat úgy intézkedett, hogy a pataki egyházközség elemi iskolája „gyakorlati példányiskolává alakíttassék át s e célra kellőleg szereltesék fel”.¹²⁶ Ez az intézkedés azonban nem járt teljes sikerrel. A tantesületnek a gyakorlóiskola megfelelőbb felszerelését, a szükséges mérő-, természet- és mértani eszközök beszerzését még évek múlva (1867-ben) is szorgalmaznia kellett. Hogy az elméleti és gyakorlati képzésben megfelelő összhang érvényesüljön, 1865-től a nevelők a „példányiskola” tanítóinak tanrendjét, tanme-

¹²³ Árvay József: Képezde. I. m. 175., 177. o.

¹²⁴ Árvay József: Hivatalos előterjesztés. I. m. 91. o.

¹²⁵ Árvay József: Tanterv, melyet a tiszáninneni helv. hitv. főtiszt. egyházkerület 1861. szept. 29–30-án és okt. 1-én Szántón tartott közgyűlésében elfogadott és életbeléptetni határozott. Sáros-patak, 1862. 35. o.

¹²⁶ TiREKJk, 1858. szeptember 21–23. SpLt.

netét a félévek elején átnézték, elemezték, az elméleti képzés igényeinek megfelelően alakították, és a gyakorlóiskola munkáját rendszeresen figyelték, ellenőrizték. Ezen túlmenően a képző és elemi iskola vezetőiből és külső szakemberekből külön bizottságot hoztak létre, melynek feladata volt a két iskola nevelésének-oktatásának összhangba hozatala. Közben a tantestület többször is kérte a saját gyakorlóiskola kialakítását, szervezését, de a nehéz anyagi helyzetben erre nem kerülhetett sor.

A pataki képző szervezete a hároméves benttanulásra épült. Mivel a korabeli más képzők, az államiak is, csak egy-két évesek voltak, s már 16 éves korban, aligmnáziumi végzettséggel is biztosították a felvételt, továbbá hároméves tanítási gyakorlat esetén pár hónapos nyári tanfolyam keretében is képeztek tanítókat, sok pataki képzős nem tudott ellenállni a gyülekezetek csábításának, s megszakítva benti tanulmányait, kiment tanítani. Hozzájárult e gyakorlat kialakulásához a kollégiumban szokásos rektóriára járás is. A tantestület kezdettől fogva helytelenítette ezt az eljárást és harcolt ellene, bár eleinte, 1864-ig tanítási gyakorlatszerzés biztosítása céljából általában hozzájárult a benti tanulmányok megszakításához. Mivel pedig az így kikerült tanulók nem voltak kellően kiképezve, s egyesek felületes munkája sokak szemében rontotta a képző hitelét, továbbá kimenetelük zavarta a képző rendjét és fegyelmét, ez a gyakorlat károsan hatott a fiatal intézet munkájára, értékelésére is.

Mivel a tanulók idő előtti kimenetelét a tantestület maga nem tudta megakadályozni, segítségül hívta az egyházkerületi közgyűlést. A tanári kar javaslatára a közgyűlés többször is hozott kedvező határozatot. Így az 1862-es nyári gyűlés ismételten kimondta, hogy „a képezdei tanulmányokat kellő mérvben nem hallgatott s gyakorlatilag is nem képzett egyének rendes iskolatanítói állást el nem fogadhatnak. E célból sem a képezde ifjai, míg a 3 évi meghatározott tanfolyamot ki nem töltik, sem a felsőbb tanulmányokat hallgatók, míg a képezdei legszükségesebb tanulmányokban, jelesen a didaktikában, pedagógiában kellően ki nem képeztettek s a gyakorlóiskola látogatásával, annak tanmódszerét el nem sajátították, különösen az éneklésben nem gyakorlottak, mindezekről szükséges vizsgálati bizonyítvánnyal nem bírnak, rendes iskolatanítói állásra nem bocsáttatnak”.¹²⁷ Mivel a segédtanítóságra kiment tanulót a gyülekezet gyakran rendes tanítóként is ott tartotta, azért, hogy kellő képzettséggel kerülhessenek ki a jelöltek az iskolákba, továbbá hogy a bent tanulók létszáma év közben ne csökkenhessen, azt is elrendelték, hogy a növendékek a hároméves képzés befejezése előtt segédtanítóságra se mehessenek ki. Megfelelő eredményt azonban a képző nem tudott elérni: több gyülekezet az egyházi felsőbbség tiltása ellenére, a képző engedélye nélkül később is fogadta a tanulmányait megszakító tanulót.

Sajátos gyakorlat volt Patakon, hogy olykor – bár csak kisebb létszámmal –

¹²⁷ TiREkJk, 1862. július 14. SpLt.

a *IV. évfolyam* is működött. A képzős tantestület 1861 februárjában elhatározta, hogy a III. osztály befejező vizsgája után a pályavégzetek a jobb gyakorlat elsajátítása és tanulmányaik elmélyítése céljából fél évig még a képzőben maradhatnak. (Lényegében ez a gondolat öltött testet újra az 1950-es években, amikor a tanítóképzőben érettségit tett jelöltek a képesítővizsga előtt egy évet külső iskolában töltöttek szakmai gyakorlaton, miközben feladatuk volt a vizsgára való elméleti felkészülés is. Ez a rendszer később is megmaradt: a felsőfokú tanítóképzőben az elméleti képzést a harmadik évben féléves, majd egyhónapos iskolai területi szakmai gyakorlat egészítette ki.) Indokolta e szervezést az is, hogy sok esetben a tanító elhelyezkedésére az utolsó félév befejezésekor nem került azonnal sor, mert a tanítók fogadása általában az év későbbi időszakában történt. Ezért a tantestület kimondta, hogy azok a végzetek, akik nem helyezkednek el azonnal, a kollégiumi hagyományoknak megfelelően az iskolai jótéteményeket tovább élvezve, bent az iskolában várhatják meg a megüresedett tanítói állások díjleveleit, melyek közül a tanulmányi eredmény sorrendjében volt joguk választani. S hogy ez az idő is kellően hasznos legyen, az első csoport tanulmányainak befejezésekor, 1861-ben a tanári kar előírta, hogy „a tanpályákat bevégzett ifjak” a képző munkájában kötelesek továbbra is részt venni: „1. Egy héten legalább 12 tanórát kötelesek hallgatni; szabadságukban áll a tanórák közül azokat választani, melyeket magukra nézve legszükségesebbnek gondolnak. 2. A gyakorlati tanítás (jobb) elsajátítása végett tartoznak egyenként 3 egymásután következő napon a példányiskolában jelen lenni, s végül mivel a gyakorlati kertészet ismerete a néptanítóknak szükséges, egy héten 2 órát kertészeti tanszakban hallgatni.”¹²⁸ Néhány év múlva, 1867-ben a gyakorlati képzés mellett a következő tárgyak óráinak hallgatását, gyakorlását írták elő: számtan, mértan, bibliamagyarázat, oktatástan, ügyiratok, sír- és alkalmi beszédek fogalmazása, természetrajz, földrajz, magyar irodalomtörténet, világtörténelem, ének és rajz.

A pataki képző kezdettől fogva szükségesnek tartotta a gyakorló tanítók továbbképzését. Adódott ez társadalmi felelősségéből, de hozzájárult társadalmi kapcsolatainak erősítéséhez, bővítéséhez is. Árvay vallotta, hogy sok tanító gondot fordít a maga tökéletesítésére, de nem elég a tanítókat magukra bízni, saját ösztönükre hagyni. A tanítók továbbképzésére kötelező intézkedéseket javasolt. A megoldás keresésére ösztönözte az egyházkerület vezetőségét az is, hogy az egyházközségek és a gyakorló tanítók egy része szintén igényelte a szervezett tanítói továbbképzést. A kerületi közgyűlés ezért többször is tárgyalt erről, s 1862-ben elrendelte, hogy a külső „példányiskolákban” működő tanítók részére a képző háromhetes oktatást, tanfolyamot szervezzen. A továbbképzésből „üdvös hatást reményl kiáradni a népnevelés szent ügyére”, ezért a tanfolyamisták számára szállást és jutányos áron ételmezést is biztosított. Ugyanakkor

¹²⁸ Tanárkari értekezletek jegyzőkönyve (továbbiakban: Jkv). 1861. február 5.

„elvárta” az egyházközségektől, hogy a résztvevőket elengedjék, Patakra jutásukban támogassák, segítsék, a tanítóktól pedig azt, hogy még a nehéz, aggasztó életviszonyaik közepette is „öntökéletesítésök tekintetéből e kedvező alkalmat ragadják meg”, a pataki gyakorlati tanítást céljukra tudatosan felhasználják, és visszakerülve iskolájukba, munkájukkal megfelelő példát s lehetőséget nyújtsanak más tanítóknak is arra, hogy „az értelmes és szakavatott tanítást” tőlük elsajátítsák.¹²⁹

A következő gyűlésen Árvay beszámolt a továbbképzés tapasztalatairól. Megállapította, hogy a tanfolyam eredményes volt. 23 iskolatanító részesült elméleti és gyakorlati utasításban, s „úgy az ifjú, mint a hajlottkorú iskolatanító legnagyobb érdekeltséget mutattak a látottak és hallottak iránt s igyekeztek elsajátítani mind azt, ami egy népiskola vezetésében okszerű eljárás kellei közé tartozik, s belátták, hogy jövőre munkásságukban más irányt és eljárást kell követniök”.¹³⁰

Mivel a tapasztalatok alapján a közgyűlés azt remélte, hogy az ilyen intézkedések a népiskolaügy régóta várt, kívánatos lendületét, a népiskola felvirágzását hozzák, a tanfolyam elvégzését minden működő tanító számára igyekezett lehetővé tenni. Ezért elrendelte, hogy a továbbképzést évente november 10-e és 24-e között a képzőben meg kell szervezni. Mindez egyben azt is jelzi, hogy Patakon a képzőben már az 1860-as években érvényesült az a fontos elv, hogy a tanítóknak nemcsak kellő képzettséggel kell kikerülniök az életbe, hanem munkájuk során folyamatosan, tervszerűen tovább kell képezniök magukat, hogy lépést tudjanak tartani a fejlődéssel. Ugyanakkor arra a fontos igazságra is rájöttek, hogy a működő gyakorló tanítók képzettségének továbbfejlesztését, korszerűsítését magának az anyaintézetnek kell irányítania, megoldania.

A tanítók továbbképzésére más módokat is kerestek. A gömöri egyházmegye ez irányú tapasztalatai alapján javasolta az egyházmegyéknek, hogy szervezzenek néptanítói értekezleteket, melyeken a tanítók vitassák meg a nevelés és oktatás fontos, korszerű eszméit. A képző tanári kara 1865-ben állást foglalt a tanítói továbbképzést segítő népiskolai közlöny megindítása mellett is. Fontosnak tartotta ugyanis, hogy legyen fórum, melynek közvetítésével „a népnevelés ügye körül tisztázott nézetekkel”, korszerű felfogásokkal a tanítók megismerkedhetnek. Véleményük szerint ugyanis egy ilyen lap az önképzésre, továbbfejlődésre megfelelő lehetőséget, alkalmat nyújtana, sikeres eszközül szolgálna.

A kollégium fontos gyakorlata, *a szoros társadalmi kapcsolat a képző életében is érvényesült*, s hozzájárult a képzés továbbfejlődéséhez. Az új intézet a kollégiumnak évszázadokon át folytatott egyik tevékenységét, a tanítóképzést vette át, s igyekezett azt hatékonyabban megoldani. A gyülekezetek egyrészt iskolafenntartó tevékenységük s a Patakra tanulni küldött gyermekeik segítségével, másrészt a teológiai akadémiai hallgatók rektóriajárása és az utolsó osztályokból

¹²⁹ Vö.: TiRekJk, 1862. július 14. SpLt.

¹³⁰ TiRekJk, 1862. szeptember 24. SpLt.

segédtanítóságra kiment gimnazisták révén abban az időben is kapcsolatban állottak a kollégiummal, de a képzőből kikerült tanítók hatására ez a viszony még közvetlenebbé vált. Erősítette a képző társadalmi kapcsolatát az is, hogy Árvay elismert szaktekintély volt, s tanítványai, a volt gimnazisták és a pedagógiát tőle tanult teológusok kikerülve a gyülekezetekbe, igyekeztek továbbra is tartani vele a kapcsolatot. Még a segédtanárok gyakori változása is pozitív hatású volt e szempontból: megismerték, megszerették a képzést, s később munkakörükben, környezetükben sok barátot szereztek a képzőnek. Ennek megfelelően az intézet fejlődésével ez a társadalmi kapcsolat folyamatosan bővült, mélyült, s a képző hatása egyre érezhetőbbé vált: nemcsak magára hívta fel a figyelmet, hanem a népnevelés ügyéért is mozgósítani tudta a közvéleményt.

A tanítás megkezdése nem jelentette a képző helyzetének végleges megerősödését is, *az első időszakban különösen sok nehézséggel kellett megküzdenie*. Munkájának megindulását féltő gond és ellenséges magatartás egyaránt kísérte. Az anyagi alapokat biztosító gyülekezetek, egyéni jótévők a jobb tanítóképzést s ezzel együtt az eredményesebb népiskolai tanítást, a nép általános műveltségének emelését várták tőle. Voltak, akik független képzőt akartak, mert féltették a főiskolába ékelt új intézet önállóságát a már nagy hagyományokkal rendelkező intézeti ágak mellett. A fiatal intézetnek különösen erős harcot kellett vívnia azzal a felfogással, amely a teológusok pedagógiumának s nem önálló, az egész életet betöltő tanítói munkára felkészítő tanítóképzőnek szerette volna az új iskolát. Akadtak olyanok is, akik rosszindulattal nézték a képző erőfeszítéseit. Árvay 1858-ban arról panaszkodott a püspöknek, hogy a kollégiumon belül is tapasztalható ellenséges megnyilvánulás a képzővel szemben. Egyes gimnáziumi tanárok irigyek voltak rá, diákjaik számának csökkenésétől félték s azt hirdették, hogy a képző „a tudatlanság és szolgaság terjesztője”. Akadt tanár, aki a tanórán lázított a képző ellen, igyekezett erkölcsi hitelét aláásni, tekintélyét lejáratni, a szülőket és a képzőbe átment tanulókat a tanítók jövője felől aggodalomban tartani. Azt terjesztették, hogy a képző „a haszontalanoknak való”, hogy „a preparandista korpakenyeret fog enni, míg a gimnazialista búzakenyerrel fog élni”. Volt olyan tanár is, aki azt mondta: „Buták vagytok, menjetek a rektordába!” S az ilyen tanárok hatására a gimnazisták egy része is lenézte a képzősöket.

Ilyeneket tapasztalva írta Árvay: „Ez nem egyéb, mint a keletkező intézet erkölcsi megöklése, rossz hírbe hozása, hogy abba pirulva lépjen az ifjú, csak szemét és sepredék-emberek és olyanok legyenek tagjaivá, akikben nincs semmi önérzet. Ily eljárásnak igen természetes következése lett a preparandistáknak némely gimnazialisták általi tetteleges bántalmazása, nyugtalanítása.”¹³¹ Csak Hegedüs László aligondnok következetes gyámolítása, erélyes közbelépése aka-

¹³¹ Árvay József levele a püspökhöz. 1858. március 22. SpLt.

dályozta meg a helyzet elmérgesedését, s csak Árvay megfeszített munkája, emberséges magatartása, az iskola jó eredménye, a kikerült tanítók helytállása, hivatásszeretete tudta megvédeni az intézetet a rágalmaktól, bár ez az ellenszenv, lekicsinylés szórványosan még évtizedek múlva is fel-felbukkant. Az új intézet tekintélyét az egyházkerületi közgyűlés azzal is igyekezett fokozni, hogy igazgatóját, Árvay Józsefet 1862-ben akadémiai tanári ranggal, tekintéllyel és hatáskörrel ruházta fel.

A képző hitelének csökkenésére más tényezők is hatottak. A tanítónak igen alacsony volt a fizetése, az erkölcsi megbecsülése, nem volt megfelelő tekintélye. Fokozta a nehézséget az, hogy a jövedelmezőbb tanítói helyek nagy része a kiválóbb teológus ifjak továbbtanulásának támogatására két-három éves rektóriaállomás volt, ahová a képzőt végzetek nem juthattak el, továbbá az is, hogy több gyülekezet még abban az időben is a gimnázium utolsó osztályaiból vagy a teológusok közül csalt ki segédtanítókat, illetve tanítókat, akik így megfelelő képzettség nélkül is jó állomáshelyhez jutottak. Bizonyos nehézséget jelentett az is, hogy több vidéki tanító, aki kellő képzettséggel nem rendelkezett, s az új tanrendszer sok fáradságot, szorgalmat és ügyességet igénylő feldolgozásának nem volt barátja, rosszindulatú koholt vádak terjesztett a képzőre vonatkozóan. Ezek hatására természetesen kevesebb lett a jelentkező egy időben, továbbá ha jobb állomásra volt kilátás, sokan tanulmányaik befejezése előtt is elhagyták az intézetet.

A képző tekintélyének, hitelének biztosítása, növelése céljából a tanári kar szorgalmas, következetes munkával arra törekedett, hogy olyan jól képzett növendékeket bocsásson ki az iskolából, akik nemcsak a gyakorlati munkában, az iskolában és azon kívül állják meg helyüket, hanem az irodalomban is kellően képviselik a népnevelés ügyét. S bár törekvésük bizonyos mértékben sikerült is, teljesen nem valósulhatott meg, mert a kitűnő tehetségű ifjak csak kisebb számban jelentkeztek a képzőbe. De voltak ilyenek! Közülük egyre hivatkozunk csak, *Kapitány Jánosra*, aki évtizedeken át volt a képző kiváló gyakorlóiskolai tanítója, aki pedagógiai írásaival, értekezéseivel – elsősorban az Általános Tanítóegyesület keretében –, továbbá tankönyvével is eredményesen szolgálta a tanítók pedagógiai továbbképzését.

A fejlődés és az elért eredmények alapján 1865-ben *Vay Miklós* főgondnok a kerületi közgyűlésen már örömmel állapíthatta meg, hogy a képző „kitűnő szerencsével vergődött át a kezdet nehézségein s ennek akadályain”. Ugyanakkor a problémák, okok ismeretében kérte a közgyűlés tagjait, segítsék, hogy „a népiskolai tanítók anyagi állása biztosíttassék s a tanítói szerény, de nagyfontosságú hivatal megnyerje azon emelkedett erkölcsi állást a közbecsülésben, mely azt oly méltán megilleti, mert a hivatását nemesen felfogó s kellő képzettséggel bíró tanítótestület teremti nagy részben a jó iskolákat, minden erkölcsi javak e nélkülözhetlen feltételét, e megbecsülhetlen drága kincsét az emberi társada-

lomnak”.¹³² Az alsó-borsodi egyházmegye indítványára a közgyűlés azt is kimondta, „miszerint a népiskolatanítók elvalahára mentessenek fel azon méltánytalan s őket lealázó bánásmód alól, hogy ti. hivataljukból kisebb-nagyobb pártok szeszélye által bármikor is s többnyire törvényes elővizsgálat nélkül elmozdítottassanak, vagy ha sokszor el nem mozdíttatnak is, de az idestova költözködés s hurcoltatás keserűségétől minden pillanatban félni kénytelenek; következésképp szilárdíttassék meg állásuk a tanítói hivatal méltóságához képest akként, hogy jövőre minden ellenök formált, úgy erkölcsi önviselőket, mint tanítói képességeket illető vádak törvényes vizsgálat alá vétessenek s hivatalukból, sőt helyökről is csak formás bírói ítélet által mozdíttathassanak el”.¹³³

Mindez azt mutatja, hogy *a kollégium irányítói fontosnak tartották a tanítói munkát, s ezért nagyobb erkölcsi és anyagi megbecsülést kívántak a tanítónak.* S bár a hatékonyabb képzéssel igyekeztek ennek fontos feltételét, a kellő szak-képzettséget biztosítani, be kellett látniuk, hogy a tanító nagyobb megbecsülése csak a társadalom segítségével érhető el. Kívánták a jobb megoldást, harcoltak is érte, de a gyülekezetek szegénysége miatt kellő eredményt még az egyházkerület iskoláiban sem értek el. S a tanítónak nagyon sokáig kellett még várnia arra, hogy a végzett munkája alapján a társadalomtól a megérdemelt magasabb erkölcsi és anyagi elismerést megkapja.

3. A tanárok

*A képző kezdettől fogva fontos szerepet tulajdonított „a lelkes, a maga hivatalához kellően kiképzett s öntökéletesítését buzgón munkáló, egységes testületnek”.*¹³⁴ Minden nevelőnek feladata volt a növendékek szellemi és erkölcsi nevelése. Fontos elv volt, hogy a tanár önmagával szemben legyen igényes, hogy megfelelő követelményeket támaszthasson diákjaival szemben is, akiknek „mind kül, mind főleg erkölcsi feddhetetlen magaviseletben mintaképül szolgálni köteles”.¹³⁵ Szépen fogalmazta meg a tanárokkal kapcsolatos kollégiumi követelményt Zsarnay Lajos közigazgató is: „A tanító érdemes és minden tiszteletre méltó, ha a tanári kötelességeit híven, kedvvel és szorgalommal végezi, saját szaktudományának dűl, a gondja alá bízott növendékeket inti, tanítja, oktatja és neveli lelkiismeretesen. Szép és dicséretre méltó azonban, ha

¹³² TiREkJk, 1865. május 2. SpLt.

¹³³ TiREkJk, 1862. május (tavaszi közgyűlés). SpLt.

¹³⁴ Árvay József: Népiskolai tanterv. Sárospatak, 1858. VI. o.

¹³⁵ A sárospataki református főiskola kormányzata, a tanulókat illető rendszabályok és fegyelmi törvények. Sárospatak, 1862. 12. o.

azonkívül is igyekszik tanári hivatala rövidsége nélkül terjeszteni a szellemi műveltséget, hasznos ismereteket s minél többek előtt fénylik világossága.”¹³⁶ A képző tanári kara a kollégiumi haladó hagyományokhoz méltóan igyekezett „az intézet javát egyesült erővel, közösen munkálni”, a követelményeknek minél jobban eleget tenni, még ha a munka során egyik-másik tanár eljárásában, például a rajz tanítása során, merült is fel probléma.

Anyagi nehézségek, takarékosági okok miatt a képző munkája egy rendes tanárral, az „igazgató tanárral” indult. A feladatok megoldásában a kollégium két tanára s rövid idő múlva a képzőhöz alkalmazott egy rendes és két segédtanár, továbbá két gyakorlóiskolai tanító segítette. Az igazgatót és a rendes tanárt az egyházkerületi közgyűlés, a segédtanárokat a tanári kar választotta, a gyakorlóiskolai tanítók alkalmazása pedig az iskolát fenntartó egyházközség joga volt.

Az iskolai munka szervezése, irányítása, ellenőrzése mellett az igazgató feladata volt általában a pedagógiai tárgyak anyagának feldolgozása és a gyakorlati képzés vezetése. Az ének-zenét, illetve rajzot és szépírást a kollégiumban működő egy-egy szaktanár, a többi tárgyakat pedig a képző segédtanárai tanították.

A kollégiumi hagyományok hatására *a képző magas követelményeket támasztott a nevelőkkel szemben.* E tekintetben is érvényesült Árvay József felfogása: „Szükséges, hogy minden képezdei tanár az alapos tanításban, a gondolatok értelemre vitt vagy onnan lehozott kifejtésében, elemzésében, szabatos, tiszta, természetes és könnyű előadásában otthonos, mondhatni mester legyen. Ehhez multhatatlanul megkívántatik a valódi humanitás mellett a vele született tanári talentum, alapos és kimerítő szakismeret, pedagógiai képzettség és gyakorlat s szigorú önfegyelmezés az eljárásban.”¹³⁷

Mivel a képző irányítói is meg voltak győződve arról, hogy a célszerű szervezet, kellő felszerelés és a tanítványok alkalmassága, képezhetősége mellett csak ilyen nevelők biztosíthatják a képzés sikerét, igyekeztek érvényt is szerezni e követelményeknek. A képzőhöz megválasztott három *rendes tanárt* a kollégium jól képzett s megfelelő pedagógiai gyakorlattal is rendelkező tanítványai közül választották. Árvay József és Zsindely István munkájuk megkezdése előtt ösztöndíjjal hosszabb külföldi tanulmányúton ismerkedtek meg a feladatok megoldásának eredményesebb módjaival, s gyakorlati munkásságuk mellett az elméleti pedagógiában is elismert nevet szereztek maguknak. Képzettségüket, munkásságuk eredményességét az is jelzi, hogy innen mindhárman magasabb munkakörbe kerültek: *Árvay József* és *Kiss József* tanfelügyelők lettek, *Zsindely Istvánt* pedig főiskolai tanárrá választották. A rajz tanítását vállaló kollégiumi tanár, Szücs István az eredményesebb képzés érdekében a rajzoktatás korszerű eljárá-

¹³⁶ Tudósítás a tiszáninneri helv. hitv. egyházkerület sárospataki főiskolájáról az 1856/57-es iskolai évről. Sárospatak, 1857. 11. o.

¹³⁷ Árvay József: Képezde. I. m. 94. o.

sait a jó hírű pesti reáltanodában tanulmányozta. Az iskola tanárai tehát jól képzett szakemberek voltak, akik gyakorlati pedagógiai feladataikat eredményesen oldották meg.

A *segédtanárok* a kollégiumi tanulmányokat befejezett, kiválóan képzett s a tanításban bizonyos gyakorlatot is szerzett teológusok közül kerültek ki. Olyan esküdt diákok voltak, akik már letették a kápláni (első lelkészsképesítő) vizsgát, s ezen túlmenően az előirt tudományokból esküdt vizsgát tettek. E vizsgán az egyházkerület hét-nyolc küldötte jelenlétében „12 oktató mintegy 30 különböző tudományból kérdezte ki a pályavégzett ifjút, kinek mindenről, mit életében akár magánszorgalom útján, akár közleckén tanult, számot kelle adnia ... Gyakran megtörtént, hogy a jelesb ifjak bámulatos bizonyosságát adták sokoldalú készütségüknek s a hozzájuk intézett számtalan kérdésekre szembetűnő készséggel feleltek”.¹³⁸ A segédtanárság azonban nem biztosított végleges elhelyezkedést. Ezért a kapott alacsonyabb fizetés és a képzőbeni kilátástalan helyzet miatt ezt az állást rövid ideig tartó működés után jövedelmezőbb lelkészitanítói állással váltották fel. A segédtanárok közül később többen (*Nemes Ferenc, Szivós Mihály, Tóth Miklós*) a kollégium megbecsült tanárai lettek, *Draskóczy Gábor* máramarosszigeti líceumi tanárként, *Lukács Ödön* pedig egyházi íróként működött, s *Kiss Áron* mint „a magyar neveléstörténet Liviusa”, a budai Pedagógium igazgatója országos hírnevet vívott ki magának.

Bármennyire képzettek és alkalmasak voltak is a segédtanárok feladataik ellátására, csökkentette munkájuk hatékonyságát az, hogy általában csak egy-két évet töltöttek a képzőben. Árvay meg volt győződve arról, hogy csak egységes, jól összeforrott tantestület végezhet eredményes munkát, ezért vezetésével a tanári kar következetesen harcolt a segédtanári fluktuáció megszüntetéséért, állandóbb tantestület kialakításáért. A tanári szék arra kérte felettes hatóságát, hogy „a képezdei segédtanárságot rendes tanári állomássá” alakítsa át.¹³⁹ Az indoklásban ma is érvényes megállapítások szerepeltek: állandó tanerők nélkül nehéz egy új intézet tekintélyét, hitelét kivívni, de még nehezebb azt fenntartani. Igen káros az ifjak tudományos előmenetelére, nevelésére, ha a segédtanárok gyakran váltják egymást: alig szereznek tapasztalatot, máris másoknak adják át a helyüket. Különösen veszélyes ez a képzőben, amely pedagógiai szakképzést nyújt, s melyben a tanár a tanítvány élő mintaképe. Bármennyire igazak, meggyőzőek is voltak ezek az érvek, a szűkös anyagi viszonyok nem tették lehetővé a tanerővándorlás megszüntetését.

A gyakorlati képzés feladatait ellátó egyházközségi elemi iskola *tanítói* is jól képzett nevelők voltak. A velük szembeni igényeket az egyházkerületi tanügyi küldöttség a helybeli egyháztanáccsal együtt állapította meg. Ezek fontosabbjai:

¹³⁸ Somosi István: A Sárospataki Főiskola. In: Sárospataki Népszerű Naptár az 1859. évre. Szerk.: Antalfi János. 85. o.

¹³⁹ TiREkJK, 1867. szeptember 20. SpLt.

„A lehető tudományos képzettség elméleti és gyakorlati téren, hogy a gyermekeket állásukhoz méltólag mind azon tudományokban s oly mérvben oktathassák, melyek s mint a népiskolai tantervben kijelölvék.”¹⁴⁰ 12 év alatt négy tanító működött. Közülük három teológiai akadémiát végzett, egy (*Kapitány János*) a képzőben folytatott tanulmányokat. Gyakorlóiskolai tanítónak először *Tóth Miklós* végzett teológust választották meg, akit azonban tudománya öregbitése s a német népiskolák és tanítóképzők munkájának tanulmányozása céljából előbb ösztöndíjjal külföldre küldtek.

Mindezek azt mutatják, hogy a képző tantestülete elméletileg és gyakorlatilag jól képzett tanárokból állt, akik az említett nehézségek ellenére is képesek és készek voltak a képző feladatainak eredményes megoldására. A tanárok kitartó buzgalommal, odaadással, kellő hivatástudattal végezték munkájukat. Tevékenységükben tervszerűen figyelemmel voltak a tanulók jövődi hivatására, az oktatás egyenes céljára, a népiskolák szükségleteire. Havonta rendszeresen tartottak értekezletet, melyen elemezték az intézet munkáját, megbeszélték a tanulókkal kapcsolatos megfigyeléseiket, a növendékek szellemi és erkölcsi előmenetelét, a tanítás, a fegyelem helyzetét, a tantárgyak anyagát, az anyag osztályokra való bontását, a feldolgozás eljárásait, a felszerelést stb.

A tanári testület megfelelő egységet alkotott, melybe az új tagok hamar beilleszkedtek. Megkönnyítette ezt az is, hogy a nevelők a pedagógiát Árvaytól tanulták. Mint igazgató igyekezett a segédtanárokat következetes törődéssel gyakorlati szakemberekké nevelni: tanította őket „az előadandó tantárgyak terjedelmére, tartalmára, eszközeire és módszereire nézve”. A testületi egységet segítette az is, hogy a képzés célja, a közös feladatmegoldás, a munka, az eredmények rendszeres elemzése, az iskolai közösség kisebb létszáma s az egyes tanárok véleményének igénylése, felhasználása a testület tagjait közel hozták egymáshoz. A tanárok arra törekedtek, hogy a szaktárgyak tanítása a lehető legjobb rendben s eredménnyel, továbbá az egésszel, a képzési céllal teljes összhangban történjék, amint ezt a képző szervezeti és működési szabályzata is előírta. A nevelők tisztelték, becsülték egymást. A testület demokratikus munkaközösségben tevékenykedett: szívós munkával, szép eredményével hamar tekintélyt vívott ki magának, az új intézetnek, s azt meg is tudta tartani. Az igazgató „első tanár” volt a tantestületben, aki vezette az iskolát, irányította, szervezte, ellenőrizte az ott folyó munkát, egyházkerületi közgyűlésen képviselte az intézetet, intézte az ügyeket, aki gondoskodott arról, hogy az ifjak szorgalmasan tanuljanak, s a gyakorlóiskolában magukat a tanítói hivatalra gyakorlatilag jól kiképezzék. A fontosabb problémákat, nagyobb ügyeket az előírásnak megfelelően a tanári szék elé vitte: a testület döntött, s az igazgató a továbbiakban végrehajtotta a hozott határozatot. Mindezek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az intézet egyre eredményesebben tudta megoldani kitűzött célját.

¹⁴⁰ TiREkJk, 1860. július 1. SpLt.

Árva József (1823–1879)

1831-ben került a pataki kollégiumba. A gimnáziumot 1839-ben, bölcsészeti, jogi, teológiai tanulmányait pedig 1846-ban fejezte be. Ezután magánnevelősködött gazdagabb családoknál, majd segédlelkészként működött. 1851-ben megválasztották ondi lelkésznek. A kollégium ugyanebben az évben mint kiváló diákját meghívta gimnáziumi mennyiségtanárnak. 1854-ben a bécsi műegyetemen tanult. Eredményes, jó munkája s kiváló képességei alapján 1856-ban őt választották meg a létesítendő tanítóképző igazgatójának. A tanítóképzés és népoktatás mélyebb megismerése végett néhány hónapot külföldön töltött, majd hazatérve, 1857 őszén megszervezte s elindította az önálló tanítóképző munkáját. Az intézetnek tizenkét évig volt lelke, igazgatója. 1869-ben Eötvös József Zemplén vármegye tanfelügyelőjévé nevezte ki. E hivatalában 10 évig szolgálta nagy tapintattal, mélységes emberséggel s kellő eredménnyel a népoktatás szervezését, fejlesztését s a tanítók továbbképzését.

A képzéssel kapcsolatos felfogása, tevékenysége nagymértékben meghatározta a képző munkáját, fejlődését, ezért törekvéseire, felfogására a fejtegetés során gyakran hivatkoztunk. Itt az említettekén túl néhány haladó elvére, sokrétű s eredményes tevékenységére hívjuk fel a figyelmet.¹⁴¹

Árva József korának nagy hatású gyakorlati pedagógusa, pedagógiai írója, tankönyvszerzője, vezető tanügyigazgatási embere volt, akit képzettsége, nevelői érzéke, magatartása, jellemvonásai, optimizmusa, humanizmusa, hazaszere-tete, a nép iránti felelőssége, szorgalmas munkája, vonzó és szabatos előadás-módja magasra emelt. Gyertyánffy István Árvayt nekrológiájában az új népiskola és tan módszer kiváló regenerálójaként, reformálójaként tisztelte: „Egyike ama kevés elhivatottnak, ki az elemi oktatást a középkori feudalizmus és gépiesség bilincseiből szerencsésen kibontogatta s az addigi élettelen, dermedt módszerek-be Pestalozzi szellemét lehelte. Számítást, beszéd- és értelemgyakorlatokban s általában az egész anyanyelvi oktatásban... kialakult újabb és ésszerűbb tan módszer joggal kapcsolható össze Árva József nevével.”¹⁴²

Elméleti pedagógiai felfogását tudományosság, ma is előremutató megállapítások jellemzik. Fontos szerinte a nép műveltségének, a közműveltségnek az emelése, mert ez a közjólét nélkülözhetetlen feltétele. Ezért nagy veszteségnek tartotta, hogy „a népművelés munkába vétele” sokáig váratott magára. A nép 1848 óta a nemzet tagja, annak zömét képezi, szellemiségének is emelkednie kell. *Vallotta, hogy a tudomány közös kincs s nem monopólium. A nép ellen vét, ki azzal egyedáruskodik. A műveltség rendszerébe mindenkit be kell léptetni. Ehhez a tudományosság erősítése, a pedagógiai tudomány továbbfejlesztése szükséges.* Csak így lehet a néptömegeket eredményesen nevelni. Elve volt, hogy a nevelésnek az egész gyermekre kell irányulnia, s úgy kell megvalósulnia, hogy az, amit a tanuló megértett, elsajátított, ne csak ismeretének mennyiségét növelje, hanem

¹⁴¹ Életét, munkásságát részletesebben ismerteti: Ködöböcz József: Árva József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében. Pedagógiai Szemle, 1980. 304–318. o.

¹⁴² Gyertyánffy István: Árva József. Néptanítók Lapja, 1879. március 31. 102–103. o.

tervszerűen segítse belső fejlődését is. Arra kell törekedni, hogy az ismeret legnagyobb részben a belső erők munkásságának, produktív tevékenységének eredményeképpen alakuljon ki. Felfogásában a nevelésnek szükséges feltétele a társadalmi lét: „A társas élet – hirdette – egy nagy iskola s annak változatossága ezerféleképp hat a lélekre s temérdek ismerettel gazdagítja azt. A társas élet pedagógiai munkássága még itt nincs bevégezve: A külső hatás hullámcsapásai mozgásba hozzák a belső erőket, szellemi tevékenységet szülnék.”¹⁴³

Hangsúlyozta az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolatának fontosságát a nevelésben. Vallotta, hogy az ismeret megvilágosítja a gyakorlatot, a gyakorlat pedig megszilárdítja az ismeretet. Elve volt, hogy az iskola nem a világon kívül van, hanem a világban, s ezért tanítványait az élet számára kell nevelnie, úgy, hogy hatni tudjanak a világra. Az oktatás terjedelmét a társadalmi szükséglet határozza meg, de ezt az anyagot a tanulónak az értelem tisztaságával kell felfognia, biztos és maradandó sajátjává tennie. A tanításban szükségesnek tartotta a szemléltetést s a tárgyak figyelmes megvizsgálásával a lényeges jegyek kiemelését. Vallotta, hogy fontos feladat a tanulók gondolkodtatása, amelyet folytonos gyakorlati tevékenységben kell biztosítani. Szerinte a tanításnak úgy kell megvalósulnia, hogy a fogalom kialakítása során a tanuló maga vonja el a szabályt s közben azt érezze, mint ha ő magától, önészleléssel jönne rá a megismert törvényszerűsége, mintegy felfedezné azt. Felfogása szerint a szabályok bemagoltatása helyett fontos a begyakorlás s a gyakorlati alkalmazás során azok tudatosítása.

Világosan látta, hogy a tőkés termelési mód a társadalom szélesebb néprétegeitől is megfelelő tárgyi ismeret birtoklását kívánja. S mivel az elemi oktatás igen elmaradott láncszeme volt akkor a magyar oktatási rendszernek, sokrétű munkával, következetesen igyekezett annak továbbfejlesztésére. A tanítóképzés szolgálata mellett ez ösztönözte arra, hogy népiskolai tantervet készítsen, tankönyveket és vezérkönyveket bocsásson a társadalom rendelkezésére. A tananyag tantervi kiválasztását és elrendezését szerinte a gyermekek fejlettsége határozza meg, s a tanításban arra kell törekedni, hogy a tantárgyak összesen és egyenként úgy szövédjenek, kapcsolódjanak egymásba, hogy az iskola célját szolgálják, egymást kiegészítsék, támogassák. Korszerű népiskolai tanterve megvalósításának fontos feltételei szerinte: az iskolák kellő felszerelése, a mulasztások korlátozása, kiküszöbölése s a népet és gyermeket szerető, hivatásának élő tanító. Tizenhatféle népiskolai tankönyvet és tanítói vezérkönyvet írt. Közülük hattal országos „nyilvános pályázaton is koszorút aratott”. Így születtek meg a vallás, írás-olvasás, nyelvtan, számtan, földrajz, beszéd- és értelemgyakorlatok tanításával kapcsolatos, országszerte ismert és használt tankönyvei és vezérkönyvei. Európai színvonalra akarta emelni a magyar népnevelést, ezért

¹⁴³ Árvay József akadémiai tanár székfoglaló beszéde Sárospatakon, 1863. szeptember 14-én. Különnyomat a Sárospataki Füzetekből. Sárospatak, 1864. 6–7. o.

akkor, amikor általában még négy, négy és fél év volt a népiskolai oktatás ideje, felemelte szavát azért, hogy az elemi iskola hatosztályos legyen, s a hatodiktól a tizenkettedik életévig tartson.

A műveltség emelésében igen fontos szerepet tulajdonított a tanítónak s ezzel együtt a tanítóképzőnek. Szépen fogalmazta meg a tanítóval kapcsolatos követelményeket: „Senki sem kényszerítették, hogy tanítónak legyen; akiben nincs elég komolyság és szigor önmaga, nincs elég szeretet és lelkiismeretesség embertársai iránt, az válasszon más pályát, alakítson inkább gipszet vagy viaszt, faragjon fát vagy márványt, minthogy emberi lélek képzőjeül adja ki magát. Durva kezeit és goromba ökleit inkább elviselheti a holt anyag, mint az emberi lélek.”¹⁴⁴ A tanító fontos vonásának tartotta az elméleti alaposságot, a gyakorlatiasságot, a következetes példamutatást, a nép- és gyermekszeretetet, a nevelői tapintatot, az önfegyelmet, a folyamatos önképzést stb. E jegyek kialakítását a képző jó munkájától várta. Sajnálattal állapította meg, hogy „a sajátlagos irányú és feladatú képzés nem volt szakilag munkába véve, pedig azt másnemű bár legalaposabb elméleti készütség sem adja meg, azt egyáltalán nem lehet függetlenül tekinteni, nem, még a legszélesebb tudományos műveltségnek sem. És feltéve, hogy a múltra nézve teljesen elegendő volt ez az intézkedés, a jelentősből nem elégíti ki. A népnevelésnek tüzetesen és szakilag munkába kell vésztetnie”.¹⁴⁵

Mint gyakorló pedagógus és igazgató is kivételes ember volt. Tanítványai eszményi tanárnak tartották, akinek óráiért, szemléletes, világos előadásaiért őszintén lelkesedtek. Nagy elméleti tudását gyakorlatra tudta váltani. Az oktatással együtt gondot fordított tanítványai nevelésére. Egyik tanítványa így vallott erről: „Nem volt előtte semmi kicsinyes, mivel ferdeségeinken javíthatott. És ültünk lábainál boldogan! Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk!”¹⁴⁶

Nagy tudása, embersége, szerénysége, közvetlen modora, emberekkel való bánni tudása miatt tanártársai s tanítványai egyaránt tisztelték, szerették, rajongtak érte. *Nem uralkodója volt intézetének, hanem szolgálója, a képzés legtöbbit és legeredményesebben dolgozó, legnagyobb felelősséget vállaló munkása.* Szélesebb körben is becsülték. Nagyrészt személyének, következetes munkájának, jó társadalmi kapcsolatainak volt köszönhető, hogy a képző megerősödhetett, s életrealitását munkájával, megfelelő eredményekkel elfogadhatóan, meggyőzően be is bizonyította.

A nép felemelését szolgálta azzal is, hogy tizenkét évi képzős működése után elvállalta a Zemplén megyei tanfelügyelőséget. Munkáját itt is hivatásnak tekintette. E tevékenységében is szerény, tudós pedagógus volt, aki az új iskolák

¹⁴⁴ Árvay József: Népiskola és képezde. I. m. 88. o.

¹⁴⁵ Árvay József: Székfoglaló beszéde. I. m. 18. o.

¹⁴⁶ Radácsi György: Emlékezés Árvay Józsefre. Sárospataki Lapok, 1904. 52. o.

szervezésében és a meglévők munkájának javításában lelte örömét. A nyűgös hivatalnoki teendők mellett sok iskolát látogatott meg, s ahol szükségesnek érezte, még az óra vezetését is átvette: megmutatta, hogyan kell tanítani. Utasításával, szeretetteljes tanácsaival soha nem szégyenítette meg a tanítókat. Beavatkozását, megjegyzéseit szívesen vették és sokat tanultak belőle.

Az elmondottak igazolják, hogy Árvay József az 1850-es, 60-as és 70-es években elvülhetetlen érdemeket szerzett a magyar elemi népoktatás kialakításában, továbbfejlesztésében, pedagógiai-módszertani korszerűsítésében és a hatékonyabb tanítóképzés kimunkálásában. Egyik méltatója többek között így emlékezett meg róla: „A képzőbe bevitte a nép iránti szeretetének egész melegét s az iskolából kikerült tanítók igazi atyjai lettek nemcsak a gondjaikra bízott gyermekeknek, hanem az igazi népnevelésnek is.”¹⁴⁷ Nagy érdeme, hogy gyakorlati pedagógiai tevékenységével, tankönyvírói és pedagógiai írói munkásságával európai lendületet adott a pataki iskolaügy fejlődésének és segítette a közoktatásügy országos megújulását. Munkásságának elismerését, elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenységének nagybecsülését, haladó hagyományainak vállalását, érvényesítését jelzi, hogy gyakorlóiskoláját az utód Comenius Tanítóképző Főiskola 1980-ban Árvay Józsefről nevezte el.

4. A tanulók

A képző megszervezése idején hazánkban alacsony volt a tanítóképzés színvonala, s ez tükröződött a tanulókkal szembeni igényekben is. A képzés egy-két éves volt, s a gyakorló tanítók már néhány hónapos nyári tanfolyammal is képesítést szerezhettek. E rendelkezés ugyan a felvételt a 16. évhez s a középiskola alsó osztályainak elvégzéséhez kötötte, de e követelményeknek nem szereztek érvényt.

A pataki képző irányítói, nevelői nagy jelentőséget tulajdonítottak a népiskolai tanító munkájának, felelőségének. Vallották, hogy a feladatok megoldására csak jól képzett, hivatását szerető tanító képes, akinek a tevékenységében szorosan egybekapcsolódik a nevelés és tanítás, az elmélet és gyakorlat. A jó tanító nem holt tudást nyújt, hanem az életre nevel, s a Comenius által hangoztatott szemléltetést, fokozatosságot, alaposságot megvalósítja, továbbá az oktatásban nagy gondot fordít a gyermekek tevékenykedtetésére. E feladatokra igyekeztek jól felkészíteni tanítványaikat, s ezért kellő követelményeket támasztottak a növendékekkel szemben.

A pataki képzőben kétirányú képzés folyt, s a képzési idő hat hónap, illetve három év volt. A féléves tanfolyamra azok nyertek felvételt, akik az akadémia

¹⁴⁷ Körösi-Szabó: Az elemi népoktatás enciklopédiája. Budapest, 1911. 122. o.

hallgatói voltak, s tanulmányaikat megszakítva a népiskolákban tanítókként működtek, továbbá azok, akik a gimnázium két felső osztályából kimentek segédtanítóknak, de ez utóbbiak is csak akkor, ha már 19 évesek elmúltak s a felvételi vizsgán felvételre méltóknak találtattak. A *hároméves tanfolyam* növendéke csak olyan fiatal lehetett, aki a 17. életévét betöltötte, az elemi iskola elvégzése után vagy „felsőbbrendű tudományos intézetben” folytatott tanulmányt, vagy annak tanulója volt, s a gimnázium IV. osztályát „sikerrel futotta”, vagy „valamely rendezett népiskolában mint segédtanító sikerrel működött”; erkölcsi tekintetben megrovás alá nem esett, illetve iskolán kívül egy évnél több időt nem töltött. Fentiekén túl az is „szükséges, hogy beszéde tiszta, folyékony, lát- és hallérzékei épek legyenek, valamint az is, hogy testileg kellően kifejlődött legyen”.¹⁴⁸ Szellemi képzettség tekintetében fontos volt a folyékony, értelmes olvasás, kellő „hangnyomattal” és kifejezéssel. A hároméves képzésre jelentkezők kötelező felvételi vizsgáján a bizottság megvizsgálta a népiskolai (vallás, magyar nyelvtan, számtan, földrajz, történelem és természettudomány) tantárgyakbani jártasságot, az éneklésbeni ügyességet, a hajlamot a tanítói pályára. A döntésnél különösen figyelembe vette, hogy a jelentkező „bír-e elegendő szellemi képességgel, kifejlődéssel és éberséggel a végre, hogy a képezdei oktatásban sikerrel részt vegyen”.¹⁴⁹ Ezenkívül azokról a növendékekről, akik a gimnáziumból akartak a képzőbe átlépni, a képző a gimnáziumtól tájékoztatást, jellemzést kért azért, hogy „az ifjak múltjával közelebbről megismerkedhessen s az egyesek irányában követendő eljárásban magát biztosabban tájékozhasssa s akikre netalán szigorúbb felügyelet szükségeltetnék, azt kellőleg gyakorolhasssa”.¹⁵⁰ Őse ez a főiskolai felvételeknél ma is szokásos, jobban kifejlesztett középiskolai jellemzési rendszernek.

A felvételi vizsga után a tanulókat tervszerűen értékelték. Akik jól megfeleltek, azokat felvették az I. osztályba. A gyengébb felkészültségűek csak feltételesen nyertek felvételt azzal, hogy ha nem tanúsítanak teljesen kielégítő előmenetelt, s félévi vizsgájuk kellően nem sikerül, az intézetet el kell hagyniok. Az 1858–1861-es években *előkészítő osztályt* is indítottak. Ebbe azokat a jelentkezőket vették fel, akiknek a felvételi vizsgája nem sikerült, de alkalmasnak látszottak a tanítói pályára. Hasonlóan előkészítő osztályba kerültek azok is, akik a határidőn túl jelentkeztek, illetve a 17. életévüket még nem töltötték be. Az előkészítő osztállyal a cél az volt, hogy ezeket a tanulókat megtartsák a tanítói hivatásnak, megismerjék közelebbről őket, helyesebben tudjanak dönteni tanítói alkalmasságukról, s felkészítsék őket a képző elvégzésére.

A kollégiumi szokásnak megfelelően a tanulók a képzőben is részt vettek a nevelési-tanítási feladatok megoldásában. Az öntevékenységgel megvalósításán túl,

¹⁴⁸ Egyházkerületi népiskolai választmány jegyzőkönyve. 1858. február 4–5. SpLt.

¹⁴⁹ TiREkJK, 1858. február 4–5. SpLt.

¹⁵⁰ Jkv, 1864. szeptember 9. SpLt.

melyről a nevelés-oktatás jellemzőinek és módszereinek tárgyalása során szó lesz, jelzi ezt a diáklakások rendjének megszervezése és a magántanítói rendszer bizonyos mérvű jelentkezése is. A fegyelmi szabályzat előírása szerint a diákok kollégiumi és kinti lakószobáiban egyaránt egy nagyobb, jó tanuló felügyelő volt felelős a rendért, tisztaságért, nevelte a vele együtt lakó növendékeket, s gondoskodott a napirend betartásáról, a tanulásról, a fegyelemről. A kollégiumi hagyomány szerint a jobb tanulók segítették az osztályban feldolgozott anyagok elmélyítését, begyakorlását. A rendtartás azt is előírta, hogy az egységes eljárás biztosítása érdekében az osztálytanárnak a magántanítók részére időnként értekezletet kell tartania, s a tanítási módszerre, a nevelési eljárásra, a fegyelemre vonatkozóan „kellő összhangzatot” kialakítania. Ezek a beszélgetések, olykor utasítások nagymértékben segítették a magántanítók pedagógiai fejlődését s tanítói tevékenységük tudatosítását, eredményességét.

Pontosan, folyamatosan vezetett anyakönyvek nem maradtak fent, s ezért nincs minden évről kellő adatunk arra, hogy az egyes tanfolyamokon, osztályokban *hány tanuló tanult*. A vizsgálati táblázatok, jegyzőkönyvek, jelentések azonban megbízható következtetésekre adnak lehetőséget. A rendelkezésre álló adatok szerint a rövidebb tanfolyamot 65 akadémista, illetve iskolatanító végezte el. Az első négy év alatt az előkészítő osztályba 30 tanulót vettek fel. A hároméves képzésben 639 tanuló készült tanítói hivatására. Hat félévben IV. osztály is működött, s ennek 34 pályavégzett jelölt volt a tanulója. Ennek megfelelően 12 év alatt 768 növendéke volt a képzőnek, azaz évente mintegy 63–65 tanuló neveléséről, tanításáról, képzéséről gondoskodott. A beiratkozottak, iskolába jártak száma azonban ennél jóval magasabb volt. Mutatja ezt az is, hogy az 1868-as évre vonatkozóan mintegy 100 tanulóra történik utalás, ezzel szemben a rendelkezésre álló vizsgálati táblázaton csak 62 név szerepel, továbbá az is, hogy a kollégiumból iskolába kimenő tanulók között olyan képzős növendékek is vannak, akiknek a neve a vizsgatáblázaton nem található.

A tanulók származására többféle feljegyzésből lehet következtetni. A tanári értekezleteken rendszeresen sor került a felvételi kérelmek elbírálására, illetve egy-egy tanuló felvételét ajánló tanító, lelkész vagy szülő levelének ismertetésére. Mind a szociális származásra, mind a vonzásterületre jó tájékoztatást nyújtanak azok a vizsgálati táblák, amelyeket az egyes félévek végén állítottak ki. Tíz év féléveinek vizsgalapjai tartalmazzák a szülők foglalkozását, és megjelölik a lakóhelyet is. A kimutatások itt-ott hiányosak, de a tendenciát jól érzékeltetik. A táblázatokon szereplő 890 névből 653 (73,3%) esetben található a származásra nézve feljegyzés. Ezek szerint a tanulók nagy része, 334 (51,1%) földműves-családból származott, s 102 (15,6%) kézművesek gyermeke volt. Ennek megfelelően a szegényebb parasztság és kisiparosság gyermekei a tanulók 66,7%-át tették ki. A szülők foglalkozásának feltüntetésénél 11 (1,7%) birtokos, 6 (0,9%) ispán, gazdatiszt megjelölés található. Jegyző volt az édesapja 5 tanulónak (0,7%), hivatalnok 4-nek (0,6%) s nyugalmazott főhadnagy egynek (0,1%).

Tanítócsaládból származott 55 (8,4%), s lelkész volt az apja 49-nek (7,5%). 86 esetben a szülők foglalkozásaként a bejegyzés „özvegyet” említ (13,1%).

Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a képző növendékei ebben az időben is a szegényebb néprétegek fiai közül kerültek ki. A szegény földművesek és kézművesek, továbbá a szintén sok nehézséggel küzdő tanítók és falusi papok gyermekei a tanulói létszám 82,7%-át tették ki (540). S ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy a feljegyzések utalásai szerint az özvegy megjelölés is túlnyomórészt a földműves, tanító, lelkész foglalkozásra enged következtetni, a 653 tanuló közül 626 (95,8%) a nehezebb anyagi viszonyok közt élő családokból került ki.

A vizsgálati táblák a jelzett tíz évben 659 tanuló szüleinek lakóhelyét jelölték meg. Az adatok szemléletesen mutatják az *iskola vonzásterületét*, azt, hogy honnan, mely településekről, területekről kerültek a tanulók a képzőbe. 215 növendék (a tanulók 32,6%-a) jött Zemplén megyéből, 136 jelölt (20,6%) Abaúj-ból s 102 (15,7%) Szabolcsból. Ez a három megye 453 tanulót (68,9%) adott a képzőnek. A bejegyzések szerint Gömör megyéből érkezett 57 (8,6%), Szatmár-ból 51 (7,7%), Borsodból 35 (5,3%) és Beregből 30 (4,5%). A tanulók nagy része, 95%-a az említett hét megyébe való volt. Ezekon kívül ebben az időben az alábbi megyékből tanultak még a képzőben: Ung 13, Torna 8, Bihar és Máramaros 3-3, Pest és Szepes 2-2, továbbá Heves és Békés egy-egy tanuló, összesen 33 (5%). A 273 bejegyzett I. osztályos közül a legtöbben Sárospatakról kerültek a képzőbe, 20-an (7,3%). Ez a magas szám azzal magyarázható, hogy a helybeliek mentesültek a szállás és étkezés költségei alól, s tekintettel az aránylag rövidebb tanulmányi időre, a közeli elhelyezkedés reményében Patakon a szegényebb családok is vállalták a tanulással kapcsolatos kisebb költségeket. Patakon kívül nagyobb számban iratkoztak még be az alábbi településekről: Vilmány 8, Petrahó 7, Gönc 6, Méra 5, Fehérgyarmat, Golop, Gyulaháza, Makoshotyka, Pelsőc, Szikszó, Tarcál, Tiszadada 4-4, Apagy, Aszaló, Luka, Matolcs, Nagygéres, Putnok, Rásony, Sajószentpéter, Szamosszeg, Tállya 3-3 tanulót adott tíz év alatt az iskolának.

A fenti adatok azt bizonyítják, hogy a képző vonzásterülete általában meg egyezett a kollégium iskolázási területével. Érthető is ez, hiszen a tanulók nagy többsége a kollégiumból került a képzőbe. A tanítói pályára törekvők azonban túlnyomórészt a képző közvetlen környékére valók voltak. Bizonyára szerepet játszott ebben az, hogy a tanítói pályán a képző elvégzése nélkül is el lehetett helyezkedni, s ezért a távolabb lakó szülők a költségeket nem vállalták, továbbá az is, hogy a tanítói munka nem részesült megfelelő erkölcsi és anyagi megbecsülésben, s így távolabbi településekről elsősorban a nagyobb érvényesüléssel kecsegtető magasabb fokú tanulmányok végzése céljából keresték fel a kollégiumot.

A vizsgálati táblák a *tanulók életkorára* vonatkozóan is tartalmaznak adatokat. A növendékek általában 17–20 évesen kerültek a képzőbe. Tíz esetben vettek fel 16 éves korban tanulót (3,6%), s ezek nagy része tanító és özvegyasz-

szony gyermeke volt, tehát felvételükben szociális helyzetük is szerepet játszhatott. Akadt három olyan tanuló is, aki még 25-26 éves korában is az iskola padjaiban ült.

A képzőbe felvettek *előképzettségére* vonatkozóan megállapítható, hogy a tanulók túlnyomórészt a gimnazisták közül kerültek ki. Nagy részük a IV. osztályt végezte el, de szép számmal akadtak jelentkezők a magasabb osztályokból is. 1869. szeptember 9-én például a tanári kar 8 ismétlő, tanulmányait előzőleg abbahagyó tanulón kívül 37 jelentkezőt vett fel az I. osztályba. Közülük 4 a gimnázium VI., 9 az V. és 24 a IV. osztályát végezte el.

A képzőben nagy volt a *lemorzsolódás*. Megvizsgáltuk, hogy az I. osztályba beiratkozottak közül mennyien végezték el abban a ciklusban, tehát három év alatt a képzőt, s mennyien bizonyos évkihagyásokkal, néhány év múlva. 273 vizsgált tanuló közül folyamatosan vizsgázott az I. osztályban 175 (64,1%), a II. osztályban 99 (36,2%), s a III. osztályban 47 (17,2%) tanuló. Sokan hagyták tehát ott az iskolát: az I. osztályban 98 (35,9%), a II.-ban 76 (43,4%), a III. osztályban pedig 29 (29,2%) tanulóval kevesebb fejezte be tanulmányait, mint a beiratkozott, illetve előző osztályban végzett. Az eltávozottak közül sokan nem hagyták véglegesen abba a tanulást, hanem később, esetleg évek múlva folytatták. Ezt figyelembe véve megállapítható, hogy a további években az I. osztályt befejezte még 42, a II. osztályt 22 és a III.-at 17 növendék. Ennek megfelelően az I. osztályt befejezte összesen 219 (79,4%), a II.-at 121 (44,3%) s a III. osztályt 64 (23,4%), de még így is igen magas a lemorzsolódás. Magas ez az arány akkor is, ha az I. osztályba történő ismételt beiratkozásokat (55) nem vesszük figyelembe, s az iskola elvégzését csak az egyszer beiratkozott tanulókra vonatkoztatjuk. Az I. osztályba egyszer beiratkozott 218 tanuló közül a III. osztályt 64 tanuló végezte el, s így a lemorzsolódás 70,6% volt. Érdekes adalék az is, hogy az I. osztályba beiratkozott összes tanuló (325) közül 67, tehát a növendékek $\frac{1}{5}$ -e volt ismétlő.

E nagymérvű lemorzsolódásnak többféle oka volt. Szerepet játszott benne az, hogy ebben az időben még könnyen el lehetett helyezkedni tanítói végzettség nélkül is. A népiskolában való működéshez nem volt szükséges a képzőben szerzett oklevél, mert a gyakorló tanító a képesítővizsgát az illetékes egyházmegyei képesítőbizottság előtt is letehetette. Ennek megfelelően az elhelyezkedés lehetősége nem ösztönözte a szegény tanulókat a képzős tanulmányok teljes elvégzésére. Sokszor előfordult az is, hogy egyes gyülekezetek képzősöket alkalmaztak segédtanítóknak. Ezért az oklevelet szerzett tanulók egy része (36,1%) sem folyamatosan végezte el a képzőt, hanem kisebb megszakításokkal, közben kiment külső iskolába tanítani. Hozzájárult a tanulmányok félbeszakításához az is, hogy általában szegényebb gyermekek kerültek a képzőbe, s anyagi nehézségek miatt a családnak sok esetben szüksége volt a tanuló munkavégzésére is. Többször nem volt megfelelő a tanulók előképzettsége sem. Emiatt a tanulás során sok nehézséggel kellett megküzdeni. A tanulók egy része – mai

szóval – hátrányos helyzetű volt, és hátrányuk leküzdése – még ha segítették is őket ebben lelkiismeretes tanáraik – nehezen ment. Sokan azért hagyták félbe tanulmányaikat, mert nem tudtak eleget tenni a képző követelményeinek. Ezért sok volt az ismétlő tanuló is, például az 1868. évi júliusi vizsgatáblázat szerint 41 tanuló közül az I. osztályban 22 növendék ismételt. Számosan végleg kimaradtak. Nem jelölték következetesen, de néhány év táblázatában több nem vizsgázó, tehát lemorzsolódott neve mellett szerepel a „betegség” megjelölés s egy esetben a „meghalt” szó. Árvay József szerint azért volt a tanulói létszám alacsony, mert az állandó tanítói állomások csekélyebb jövedelműek voltak, s ezért nem voltak vonzóak, legalábbis annyira nem, hogy nagyobb számban jelentkeztek volna a képzőbe, s az egyszer beiratkoztak mindannyian mindvégig ott is maradtak volna.

A képzőből kikerült tanítók jól megállták helyüket az életben. Jelezte ezt a képző jó hírének fokozatos növekedése s az a megható ragaszkodás is, amely abban is kifejezésre jutott, hogy sok gyülekezet itt végzett, itt tanult tanítóval szeretete volna betölteni a megürült tanítói katedrát.

5. A tanítás anyaga

A kollégiumi hagyományok érvényesítésével a tanárok *arra törekedtek, hogy a képzés jól kiválasztott, a képzési célt hatékonyan szolgáló, korszerű anyaggal történjék.* Az induláskor megállapított tanterv hatását, eredményességét figyelemmel kísérték, s a későbbiek során a követelményeket, az anyagot módosították, fejlesztették. Ennek megfelelően 12 év alatt a tanított tantárgyak száma változott, egyik-másik tárgy anyaga és óraszama bővült. 1861-ben elhatározták „a magyar nyelvtan célosb tanítását”, a gyakorlati kertészet oktatásának bevezetését, 1865-ben emelték a természettudományi tárgyak, majd a szülők kérésére 1867-ben osztályonként egy-egy órával a rajz óraszámát. Növekedett az elméleti képzésre fordított idő is. A változtatásokat egyrészt a társadalmi igények, a népiskolai tanterv fejlődése, másrészt a tanítás során, továbbá a kikerült tanítók munkájával kapcsolatban szerzett tapasztalatok, végül a felvételt nyert tanulók különböző előképzettsége indokolták, illetve tették szükségessé.

A rendes és rendkívüli képzési formának megfelelően kétféleképpen alakult a tanítási anyag. Mivel a hároméves tanfolyam tanulói alacsonyabb általános műveltséggel rendelkeztek, a szakképzés mellett nagy súlyt fektettek az alpműveltség biztosítására, továbbfejlesztésére is. Ennek megfelelően feldolgozták a népiskolában is tanítandó tárgyak anyagát, kibővítve olyan anyagrészekkel, melyek az értelmezés, „a magasabb szellemi műveltség” megszerzése szempontjából fontosak voltak. Arra törekedtek, hogy a tanulók ezeket a tárgyakat ne csak általánosságban ismerjék, ne csak betanulják, hanem részleteiben is feldol-

gozzák, elsajátítják. A tanárok az egyes tárgyakat nem öncélúan tanították, hanem a feldolgozásban figyelemmel voltak az oktatás sajátos céljára, a népis-
kolák igényeire.

Az 1861-ben jóváhagyott tanterv s a különböző évekből származó feljegyzé-
sek szerint¹⁵¹ a tanulók a képzőben *három év alatt általában a következő
tárgyakat s az alábbi óraszámokban tanulták:*

Tantárgy	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	Összes	1858-as óraterv
1. Vallástudomány	3	3	3–4	9–10	12
2. Magyar (nyelvtan, irodalom, írálytan)	3	5	1–2	9–10	9
3. Neveléstani tárgyak					
Gondolkodástan	2	–	–	2	2
Lélektan	2	–	–	2	2
Nevelés- és oktatástan	1	2	1–2	4–5	2
Tanítási gyakorlat	4–5	4	8–9	16–18	x
4. Számтан-mértan	4	4	2–3	10–11	15
5. Történettani tárgyak					
Földrajz	2	1	2	5	6
Történelem	–	2–3	2–3	4–6	6
Ügyiratok	4	–	–	4	
6. Természettud. tárgyak					
Természetrajz	2–3	2–3	2	6–8	5
Természettan	2	2–3	2–3	6–8	4
Mezei gazdaság és kertészet	2	2	–	4	6
7. Művészeti tárgyak					
Ének	4	3–4	4	11–12	9
Zene (hangszeres)	2	2	3	7	9
Négyhangú ének	2	2	2	6	–
Rajz	2	2	1	5	6
Szépirás	2	2	1	5	6
8. Testgyakorlás	x	x	x	x	6
	43–45	38–42	34–41	115–128	105

(+ tanítási gyakorlat)

Megjegyzés: az *x* jelentése: az óraszám jelölése hiányzik.

¹⁵¹ Tanterv, melyet a tiszáninneri helv. hitv. főtiszt. egyházkerület 1861. szept. 29–30. és okt. 1-ső napján Szántón tartott közgyűlésében a sárospataki főiskolában fennálló gimnáziumi, akadé-
miai és képezdei tanfolyamokra elfogadott és életbeléptetni határozott. Sárospatak, 1862. – Fonto-
sabb feljegyzések: TiREkJK, 1858. február 4–5. – Jkv. 1860. február 14., 17.; május 8.; 1861.
február 5.; június 21.; december 6.; 1862. március 8.; 1865. október 6.; 1866. szeptember 28.; 1867.
szeptember 15.; december 22.; 1869. szeptember 7. – Árvay József hivatalos jelentése 1858. október
24-én. SpLt.

Azért, hogy a képzés tartalmának alakulását érzékeltessük, közöltük azt az óraszámot is, amelyet az 1858-ban kidolgozott tervezet tartalmazott. A képző mindkét óratervében szerepelt a testgyakorlat, de a tantervben nincs utalás a heti óraszámra. Nem közölte a tervezet a gyakorlóiskolai látogatások óraszámát sem. A kimutatás szerint az előzetes tervhez viszonyítva nagyobb mértékben csökkentették a számtan-mértan, a vallástudomány- és a kertészet-, s emelték a pedagógia-, a természettan-, természetrajz-, továbbá az énekórak számát.

A *különböző tantárgyak részesedését* vizsgálva a képzésben a következők állapíthatók meg: A vallásoktatás 9–10 órával az elméleti képzés heti óraszámának mintegy 7,8%-át foglalta le. Elméleti szakképzésre, a pedagógiai tárgyak tanítására fordították a heti óraszám 7%-át, 8–9 órát. A gyakorlati képzés 16–18 órával az összóraszám 14,8%-át jelentette, ami az elmélet és gyakorlat fontos kapcsolatának felismerésére utal, a gyakorlati feladatmegoldásban bizonyos jártasság kialakítására való törekvést jelzi. Ha a gyakorlati képzést a pedagógiai tárgyakkal összekapcsoljuk, a pedagógiai képzés részesedése 21%. Természetesen tovább növelte a szakképzés arányát, részesedését az, hogy a tárgyak tanításában a népiskolában is tanított tantárgyaknál nagy gondot fordítottak a tananyag módszertani feldolgozására, a szakmódszertani problémák megbeszélésére, s ez segítette a pedagógiai elméleti anyag tudatosodását, a pedagógiai képzés hatékonyságát. Mindez azt mutatja, hogy az így megvalósult szakképzés már tekintélyes hányadot jelentett, s nagymértékben felülmúlta a korábbi, illetve a korabeli képzés ilyen irányú eredményeit. – A közismereti tárgyak (magyar, történelem, természettudományok, matematika) 44 órával az elméleti képzés 36,3%-át jelentették. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a közismereti anyag humán tárgyai az összóraszám 16,1%-át, a matematikai-természettudományi pedig 23,5%-át tették ki, ami a természettudományi képzés fontosságának elismerését is mutatja. A készségtárgyak (ének, zene, rajz, szépirás) 34 órával 31,4%-os részesedést kaptak. Az óraszámok azt jelzik, hogy az óraterv megfelelő; abban a korban kiemelkedően magas részesedést biztosított a természettudományoknak és a magyar nyelvnek. Kitűnik ez abból is, hogy a királyi katolikus tanítóképzőkben csak 1864-től kapott szerepet a reáliák tanítása.

Különböző feljegyzések és az 1862-es tanterv nagy vonásokban kellő felvilágosítást adnak arra nézve is, hogy az *egyes tantárgyak keretében milyen anyagot dolgoztak fel.*

1. *Vallástudomány:* Ótestamentumi szentiratok olvasása, magyarázása (I. oszt.). Újtestamentumi szentiratok olvasása, magyarázása (II. oszt.). Szimbolikus könyvek (hitvallásos iratok). Egyháztörténet (III. oszt.).

2. *Lélektan és gondolkodástan,* továbbá *nevelés- és oktatástan:* Lélektan és gondolkodástan (I. oszt.). A neveléstan és az oktatástan általános része (II. oszt.). Az oktatástan különös része. Gyakorlat a mintaiskolában (III. oszt.).

3. *Magyar nyelv és irodalom:* Nyelvtan (egyszerű, kibővített és összevont

mondatok; betűtan; szótan; szószármaztatás, ragozás, összetétel). Fogalmazás (I. oszt.). Nyelvtan bevégezése. Irálytan. Régibb korbeli jeles írók munkái, tartalom, írmodor és ízlés tekintetében (II. oszt.). Újabb korbeli jeles írók munkái tartalom, írmodor és ízlés tekintetében. Ügyiratok fogalmazása (III. oszt.).

4. *Számтан*: A négy alpművelet egész számokkal, idevonatkozó műfogások, rövidítések. A törtek elemei (I. oszt.). Közönséges és tizedes törtek. „Olaszgyakorlat”. Mértékek (II. oszt.). Viszonyok, arányok stb. (III. oszt.).

5. *Mértan*: Előismeretek, alaptételek (I. oszt.). A mértani szabályos testek felületének kiszámítása (II. oszt.). A mértani szabályos testek köbtartalmának kiszámítása (III. oszt.).

6. *Földrajz, történelem*: A matematikai földrajz alapvonalai. Földünk általánosságban. Európa. Ázsia. Afrikából Egyiptom részletes leírása (I. oszt.). A többi földrész. Ókor. Középkori feltalálások, felfedezések. Az újkor nagyszerű eseményei (II. oszt.). Az ausztriai birodalom, különösen Magyarország földrajza és története (III. oszt.).

7. *Természeti tudományok*: *Állattan*: Állati élettan, az állatok osztályozása. Ásványtan (I. oszt.). *Növénytan*: A növények fiziológiája, osztályozása, a nevezetesebb fajok kiemelésével. Az okszerű mezei és kerti gazdálkodás alapvonalai. *Természettan*: Hullámmzáson alapuló törvények (II. oszt.). *Természetrajz*: Ásványtan, geognosia [földismeret], természetrajzi földleírás. *Természettan*: Szilárd, cseppfolyós és légnemű testek; hangmelegség, világosság, villanyosság, delejesség. *Vegytan*: Különnemű légek előállítás, életműves [folyékony és szilárd] testek szétbontása stb. (III. oszt.).

8. *Éneklés*: Egyszerű melodikai, ritmikai és dinamikai hangviszonyok; hangjegyírás, hang- és szünetjegyek, hangtaláló gyakorlatok. Dúr és moll hangrend. Zsoltárok éneklése hangjegyekről. Éneklés két hangon. Violin- és basszuskulcs (I. oszt.). A fentebbiek ismétlése, begyakorlása; könnyebb menetű gyakorlatok önálló szerkesztése (II. oszt.). A kulcsok kivétel nélkül. Akkordok két-három-négy hangon önállóan összeillesztve. Nagyobb darabok szerkesztése (II–III. oszt.).

9. *Zene*: Zongora (I. oszt.). Zongora- és orgonajáték (II–III. oszt.).

10. *Rajz*: Szabályos testtartás a munka mellett, a szem és kéz gyakorlása, pontos és csinos kiállítás, rajzónnal és krétával rajzolati minták és természet után dolgozva. Bevezetés a távlati rajzba (I–III. oszt.).

11. *Szépírás*: Előgyakorlatok: hajszál-, alap-, tojásdad- és körvonalak; kis és nagy ábécé, egyes betűk, majd egész sorok ütemszerűleg felírva (I. oszt.). Gyorsírás ütem szerint; gyakorlatok a táblán az írástanításban követendő eljárás szem előtt tartásával (II. oszt.).

12. *Testgyakorlatok*

13. *Gazdaszat, kertészet*: Talajismertetés, a föld megművelése, a váltógazda-

ság alapelvei (I. oszt.). Növény-, különösen gyümölcsfatenyésztés, -ápolás; konyhakertészet (II–III. oszt.).

14. *Foglalkozás a képző gyakorlóiskolájában egész éven át, a III. osztályban hetenként három félnap.*

Az elmondottak azt bizonyítják, hogy a tanítás anyagát kellő tudományos-sággal, a korabeli helyzethez viszonyítva előremutatóan alakították ki. Az először eltervezett anyagot a következő évek során a fejlődés figyelembevételével folyamatosan továbbfejlesztették. A képzőnek ebben a munkájában is érvényesült az a haladó hagyomány, melynek kiemelkedő megnyilvánulása volt a XIX. század eleji pataki tanterv.

Elveiben megegyezett a hároméves rendes képzési forma anyagával a rendkívüli képzésnek, a hathónapos tanfolyamnak az anyaga is. Mivel azonban ez a képzés építhetett a tanulók magasabb általános műveltségére, ezért az elmélet helyett nagyobb súlyt kapott a gyakorlat. Minthogy pedig a jelöltek a pedagógiával, logikával, lélektannal akadémiai tanulmányaik során már megismertek, a tanfolyam keretében elsősorban a didaktika különös részével foglalkoztak, továbbá 14 órában tanulták a népiskolai tantárgyak (vallás, magyar nyelv, számtan, földrajz, történelem, természetrajz és természettan) megfelelő anyagát, kiemelten azok tanításának, feldolgozásának módjait, eljárásait, továbbá 4-4 órában éneklést és szépírást. A népiskolai tárgyak tanításánál az volt a főcél, hogy a diákok a tartalmi feldolgozás mellett megismerkedjenek az egyes tantárgyak tanításának „modorával”, a feldolgozás lehetőségeivel, eljárásaival, s ezzel együtt elsajátítsák a népiskola vezetésének eredményes módját is. Az elméletben tanultak gyakorlati alkalmazásába a hallgatók is „a képezdével kapcsolatba hozott” községi elemi iskolában nyertek bevezetést: megfigyelték a munkát, s annak végzésében bizonyos jártasságra tettek szert.

Mivel a tógátusok rektóriára járása ebben az időben még szokás volt s hosszabb ideig megmaradt, röviden szólunk *a teológusok tanítóképzéséről* is. E feladat megoldása a képző igazgatójának a kötelessége volt. Mivel a teológusok a tanító számára szükséges ismeretekkel rendelkeztek, a képzésben őket elsősorban az oktatásban általános és különös részével, a tantárgyak tanításának módszereivel, továbbá az ének és rajz tanításával ismertették meg. Terv szerint mindez heti 9 órában történt. Ezen túlmenően a községi iskolában ők is részt vettek a gyakorlati tanításban és az iskola vezetői feladatmegoldásában. Fontos volt ez a képzés is, mert a kerületi közgyűlés határozatának megfelelően a tanítóságra kimenni szándékozónak a hivatalra képesítő (a képző rendes tanfolyamán tanított) tárgyak elméleti és gyakorlati részéből vizsgát kellett tenniük. A vizsgabizottság elnöke az akadémia igazgatója, tagjai pedig a képző tanárai és a főiskola papja mint katechéta voltak. A bizottság a vizsga alapján érdemi sorrendet állapított meg, s a vizsgázottak a beküldött tanítói díjlevelek alapján e sorrend megtartásával választották ki a rektóriát. Azok pedig, akik ilyen előzetes tanulás és vizsga nélkül kerültek ki az iskolába, az illetékes

egyházmegyei tanítóképesítő vizsgabizottság előtt tettek vizsgát. Ez a vizsga az 1860-as években az alsó-zempléni egyházmegyében az alábbi tantárgyak anyagára terjedt ki: hit- és erkölcsstan, neveléstan-oktatástan, magyar nyelv, történelem, alkotmánytan, polgári jogok és kötelességek, földrajz, mennyiségtan, természettudományok, gazdaságtan, ének és zene, torna.

Az elmondottak azt mutatják, hogy az első pataki tanítóképző a tanítás anyagát tekintve is eredményes, a korabeli képzés színvonalán álló képzést valósított meg. S ezzel a munkájával jelentősen hozzájárult a kollégium szerepének, vonzásának, társadalmi megbecsülésének öregbítéséhez.

6. A nevelés-oktatás fontosabb jellemzői és módszerei

Mivel a kollégium intézeti ágai azonos irányítás alatt, egységes szervezeti keretben működtek, nevelési-tanítási eszményeik, elveik, törekvéseik, eljárásaik általában azonosak voltak, de a konkrét képzési célnak, az életkori sajátosságoknak megfelelően az egyes intézetekben színeződtek, olykor különböző módon valósultak meg. Ennek megfelelően a kollégiumban alkalmazott fontosabb nevelési módszerek (követelés, meggyőzés, gyakoroltatás, ellenőrzés) s tanítási eljárások (előadás, beszélgetés, szemléltetés, ismétlés, gyakorlás, ellenőrzés) a képző munkájában is megfigyelhetők. Minthogy azonban az adott helyzet, a szakképzési jelleg egyik-másik feladat megoldását sajátos módon igényelte, ezért a képzőben a nevelés-oktatás más jegyei is kialakultak. Így például fontosabb, tudatosabb szerepet kapott a tanári példamutatás, hiszen kikerülve az iskolába, a leendő tanítóknak is – bár más korosztályt érintően – azonos, illetve hasonló feladatokat kellett megoldaniuk. Az előadásban is nagy gondot fordítottak arra, hogy az egyes szaktárgyak anyagát a népiskolai tanításra való tekintettel, szemléletesen s nagyobb gyakorlatiassággal dolgozzák fel. Indokolt tehát, hogy röviden a nevelés-oktatás tanítóképzős sajátos vonásairól is szövjünk.

A XIX. század közepén a kollégiumban már nemcsak a népnevelés fontosságáról voltak meggyőződve, hanem a népnevelés reformjának szükségességéről is. A reform sikere fontos feltételének a néptanítót tartották, s a nevelés eredményes megvalósítására, módszereinek helyes megválasztására, korszerűsítésére nagy gondot fordítottak. E rendszerben nagy szerepet kapott az erkölcsi nevelés, melynek középpontjában a vallás, a nép, a magyar nemzet szeretete, a közösség szolgálata, a kötelességtudat fejlesztése, a munkára nevelés állt. S ez a szemlélet természetesen nagymértékben meghatározta a tanítóképző nevelőtestületének törekvéseit, munkáját is.

A képző kezdettől fogva hatékonyan igyekezett felkészíteni tanulóit jövőendő feladataik megoldására, az életre. „A leendő tanító nem a világon kívül, hanem a világban fog állni és hatni, növendékeit a világ számára nevelni – vallotta a tantestület Árvay Józseffel. – Hogy fogna ő ott sikerrel működni, ha nem ismerné és nem értené a világot?”¹⁵² Az intézet tehát annak a népiskolának a számára nevelt, melyben „fő dolog az élet s nem csupán a tudás”, amelyben „az egész gyermeket kell nevelni, nemcsak az értelmet alakilag fejleszteni”.¹⁵³ Ezért a nevelők következetesen figyelemmel kísérték a tanulók életét, munkáját, magatartását. Értekezleteken sokszor felmerülő téma volt ez, s ilyenkor az a követelmény fogalmazódott meg, melyet egyik alkalommal így öntöttek formába: „Viselje úgy magát, mint illik és kell azoknak, akik népnevelői pályára törekzenek.”¹⁵⁴ Különösen nagy gondot fordítottak a tanulók egymás iránti, közösségi felelősségének kialakítására, elmélyítésére. Folyamatos eljárásuk eredményeként a tanulók „nemes emberi kötelességet teljesítve” segítették egymást, ápolták beteg társaikat. Bizonyos felelősség hárult a tanulókra a munkafegyelem megtartásában is. Az óramulasztások megakadályozása céljából a felügyelő tanulók – hetenként váltakozó rendszer szerint – ellenőrizték az osztálytársak mulasztását, s az eredményről a hét leteltekor beszámoltak a tanári kar előtt. S a tanári kar „nem maradt pusztán a hiba megtorlásánál”. A korabeli általánosabb szemléletet túlhaladva, a nevelésben, az erkölcsi nevelésben nem a megtorlást tartották fontosnak, hanem a megelőzést. A büntetés-kor a meggyőzés segítségével akarták a tanulók öntudatát erősíteni.

Hogy milyen fontos szerepet tulajdonítottak a fegyelmezett munkára, felelősségre nevelésnek, azt az is mutatja, hogy következetesen harcoltak az óramulasztások és késések ellen. Értekezleteken gyakran foglalkoztak a feladatmegoldások, a munkafegyelem, az órán való részvétel problémájával. A mulasztások csökkentése érdekében „mulasztási jegyzőkönyvet” vezettek be, és a mulasztással kapcsolatos eljárásra szabályzatot dolgoztak ki. Eszerint „ki két tanórát igazolatlanul elmulaszt, tanári tanácskozmány elébe idéztetik; ismét két óra mulasztás után szüleihez levél fog íratni; a mulasztás 3-ikszori ismétlése pedig az intézet kebeléből kizárást von maga után”.¹⁵⁵ Az óramulasztás kérdése később is többször szerepelt a tanári értekezletek témái között, s a szabályzatot továbbfejlesztve, a mulasztókkal szemben árnyaltabb eljárást alkalmaztak. Az 1866-ban kidolgozott kormányzati rendszabályok és fegyelmi törvények már így rendelkeztek: „Ki első ízben mulaszt, az illető tanár által megfeddetik; másod ízben az iskolai szék által elzárással büntettedik; harmad ízben ezen felül

¹⁵² Árvay József: Népiskola és képezde. I. m. 89. o.

¹⁵³ Árvay József: Népiskolai tervzet a tiszáninneri ref. egyházkerületben. Sárospataki Füzetek, 2. évf. 3. o.

¹⁵⁴ Jkv, 1868. szeptember 25. SpLt.

¹⁵⁵ Jkv, 1859. szeptember 21., továbbá 1860. május 6. SpLt.

születi tudósíttatnak; negyed ízben az intézetből elutasíttatik. Ki egy alkalommal több óramulasztásért ítéltetik el, egy fokkal súlyosabb büntetés alá esik.”¹⁵⁶

A *képző nevelésében-oktatásában nagy szerepet kapott a tanulói önmunkásság*, az önálló figyelmes munka, anyagfeldolgozás s a tudatos önképzésre nevelés. Árvay szerint „az iskola mindent nem adhat: elég, ha az ifjút oda képezi, hogy tudományos képzettségét önjerejével tovább vigye és bevégezze; hogy nemes célokat lásson maga előtt s ismerje és meg tudja választani az eszközöket, melyek a célhoz vezetnek... S azon felül, amit az iskola adhat, igen sokat kell elsajátítani egyetemes és társadalmi műveltség tekintetében”.¹⁵⁷ Ennek megfelelően a képzőben fontos követelmény volt, hogy a tanulókat bevezessék a megfelelő irodalomba, az anyag tanulmányozásába, hiszen jövő fejlődésük folyamatos önképzés nélkül nem lehetséges. Ezért, továbbá mivel célszerű tankönyvek nem voltak, a tanárok által kiadott kéziratok és az előadások fejtegetései alapján a tanulóknak az anyagot maguknak kellett megfogalmazniok, írásba foglalniok. Ezen túlmenően a kiadott témákról otthon dolgozatot kellett írniok s azt meghatározott időre a szaktanárnak beadniok. Segítette e célok elérését az az érvényes kollégiumi gyakorlat is, hogy a beszerezhető tankönyveket a tanulóknak meg kellett vásárolniok és a maguk számára megtartaniok. Fontos volt ez azért, mert a könyv az önmunkásság fontos eszköze, de hasznos volt azért is, mert így hamarabb sor került a tankönyv újabb kiadására, s abban a tanár kellően érvényesíthette a tudomány fejlődését.

Ezzel együtt az önmunkásságra nevelés eredményes eszköze volt az önképzőköri munka, melyet a tanári kar a diákok kérésére engedélyezett, irányelveket, szabályzatot állapított meg s a tevékenységet segítette. Fokozta ennek hatását az olvasókör helyiségének kialakítása, melynek számára 1868-ban két példányban a Néptanítók Lapját is megrendelték. Bizonyos fokú öntevékenységre utal az is, hogy a tantermet, bár kisebb anyagi ellenszolgáltatást is adtak érte, maguk a tanulók takarították.

A tanárok nagy gondot fordítottak a hivatásra nevelésre. Nevelői tevékenységük fontos meghatározója, ösztönzője a jó tanítóvá nevelés volt. Amit tettek, ahogyan tanítottak, ahogyan megoldották feladataikat, mindazzal megfelelő példát is akartak mutatni növendékeik számára: lássák, tanulják el a nevelés-oktatás hatékony eljárásait, s a legmegfelelőbb módszerek alkalmazásával segítség majd a rájuk bízottak fejlődését. Ezzel együtt a különböző tárgyak anyagának tanítása során nemcsak az erkölcsi nevelést tartották fontosnak, hanem különösen az irodalom, az ének, a szépírás és a rajz tanításában tervszerűen törekedtek az izlés fejlesztésére, az esztétikai nevelésre is. A testi nevelést szolgálta a testgyakorlatok felvétele a képző tantárgyai közé. Ennek anyagát a tervek, feljegyzések nem részletezték. Bizonyára azért, mert a gazdaszat és kertészet

¹⁵⁶ Kormányzati rendszabályok és fegyelmi törvények a sárospataki képezdében. Sárospatak, 1866. 17. o.

¹⁵⁷ Árvay József: Közigazgatói jelentés a sárospataki ref. főiskola szellemi és anyagi állapotáról az 1867/68. iskolai évben. Sárospatak, 1868. 12. o.

gyakorlati feladatmegoldásainak hatása mellett a kollégium ilyen irányú hagyományai is éltek, s a szokásos testgyakorlatok, játékdélutánok tartása a képzősökre is vonatkozott.

A képzős tanárok arra törekedtek, hogy minél hatékonyabb oktatási eljárásokat alkalmazzanak. Elítélték azt a módszert, amely a „mit”, a tartalmat nem méltányolja kellően. Elvük volt, hogy „az iskolának a tanítványok előtt kedvelt helynek kell lennie”, s a tanítónak tudnia kell, „miképpen kell a gyermeket lekötni, felhangolni, feltüzelni”. „Oly tanítási módor, mely csak tanultat, a gyermekbe belécsomoszolja, bizonyos körülmények közt belé pálcázza az ismeretet, nem fog egyebet szülni, minthogy a tanítvány bekönnyvénkülözi azt, amiről a belső ember semmit sem tud és nem érez s legfeljebb szavakat fog helyes értelem és tartalom nélkül, legfőbb érdekül megtartani az emlékezetében, s örül, ha elérkezik az időpont, midőn az utóbb is elsajátíthatlant mint hálátlan terhet eldobhatja.”¹⁵⁸ Ezért az oktatásnak „kezdetben az első elemeknél közvetlennek, szemléltetőnek, fokozatosnak és ezáltal a lehető legalaposabbnak kell lennie”. A nehezebb dolgok megértését a könnyebbekkel igyekeztek jól előkészíteni. Azt akarták, hogy a gyermekek az ismereteket ne „bemagolással”, hanem a pedagógus irányításával történő „feldolgozással” sajátítsák el. Abban az időben, amikor általában a közlés volt az oktatás fő módszere, a tantestület Árvay segítségével eljutott a tanítás fő szabályának modern megfogalmazásához és érvényesítéséhez: „Az iskolában egyetlen gyermek se legyen munka és foglalkozás nélkül.”¹⁵⁹ S mindezt a képzőben folyó tanításra is érvényesnek tartották. Vallották ugyanis, hogy a képzőnek „módorára nézve meg kell egyeznie az elemi oktatással”, tehát arra törekedtek, hogy a módszer minden tantárgy oktatásában szemléletes s gyakorlati legyen, a gyermekek foglalkoztatását megvalósítsa. Elsősorban a közvetlen szemléltetést tartották fontosnak, s ha erre nem volt lehetőség, akkor használták a képszemléltetést. Közben érvényesítették a szemléltetés fontosabb követelményeit: a bemutatás lehetőleg olyan nagyban történjék, hogy minden gyermek jól lássa; a kisebb tárgyakat több példányban kell szemléltetni, hogy belőle legalább két-három gyermeknek jusson egy. A bemutatással a megértés megkönnyítése és a példaadás mellett a tanulók érzékelését, megfigyelését akarták biztosítani, fejleszteni, arra alkalmat nyújtani, hogy a tárgy sajátosságait a tanító vezetésével maga a gyermek vegye észre. Ezért is kívánták, hogy a képző jól fel legyen szerelve mindenféle tan- és segédeszközökkel.

A tanítás hatékonyságát a tanárok az iskolai munka tervszerű, pontos megszervezésével igyekeztek fokozni. Mivel a tanulók megfelelő foglalkoztatása a megértés, az önmunkásság segítése mellett megakadályozza a figyelmetlenséget, a rendetlenséget is, s érvényesítésére a jelölteknek későbbi tanítói működésük során is szükségük lesz, a gondos szervezést a hivatásra nevelés szempontjából

¹⁵⁸ Árvay József: Népiskola és képezde. I. m. 88. o.

¹⁵⁹ Árvay József: Népiskolai tanterv. I. m. 8. o.

is szükségesnek tartották. Hasonlóan egységesen igyekeztek érvényt szerezni annak az elvnek is, hogy aki a feladat elvégzését bármilyen okból elmulasztotta, később teljesítse azt.

A megértés, a fogalomkialakítás mellett fontosnak tartották a gyakorlást, gyakorlati alkalmazást, s ezt a tanórán kívüli tanulás irányításával, szervezésével is segítették. Különösen nagy súlyt helyeztek a gyakorlati képzésre, ahol a tanult pedagógiai és szakmai ismeretek gyakorlati alkalmazása konkrétan megvalósult. A tanulók szigorú kötelességévé tették a II–III. osztályban – bizonyos években az I. osztályban is – a gyakorlóiskola szorgalmas látogatását s ott megfelelő gyakorlati feladatok megoldását. Ennek irányítása, szervezése, ellenőrzése, a gyakorlati képzéssel kapcsolatos nevelési feladatok megoldása elsősorban a pedagógiai tárgyakat tanító igazgatónak volt a feladata. S e ténynek a képzés hatékonyságán túl messzemenő, az iskolán túlterjedő hatása is volt. Az egyházközségi elemi iskola mint gyakorlóiskola így a képző igazgatójának a felügyelete alatt működött, s „mintaiskolának” szerelték fel. Mivel pedig Sárospatak a nevelés terén nagy terület, távolabbi vidékek központja is volt, sok tanító, érdeklődő számára nyílt alkalom, lehetőség arra, hogy a korszerű népiskolai oktatással megismerkedjék s ilyen „példányiskolát” szervezzen.

Mint a kollégiumban, a *képző életében is fontos szerepe volt a vizsgának*, mely nagymértékben segítette az oktatás eredményességét. A mindenkire kiterjedő felvételi vizsga lehetővé tette, hogy olyan tanulók nyerjenek felvételt, akik megfelelő képzettséggel s egyéb feltételekkel rendelkezve képesek a képző elvégzésére, és így kellő felkészültséggel kerülnek ki az iskolákba. Az osztályvizsgákat félévenként tartották a tanulók előmenetelének megismerése, értékelése céljából. Az első félévi vizsga egy időben általános vizsga volt, az osztály általános fejlődésének, tudásának ellenőrzésére szolgált, általában azonban ez a vizsga is, meg a második félévi is minden egyes tanulóra kiterjedő áthelyezési vizsgaként szerepelt. A vizsgák alkalmával a tanulók készültségét megfelelő osztályzatokkal minősítették.¹⁶⁰

A fentiekén túlmenően a képzős tanulmányt kibocsátási szigorlat, írásbeli, szóbeli és gyakorlati vizsga zárta, mely „szigorlat nem az utó évi, annyival kevésbé az utófélévi tantárgyakra szorítkozott csak, hanem vizsga kívántatik a pálya 3 évi körében eső minden tantárgyaktól”¹⁶¹ – írta a korabeli feljegyzés. 1862 tavaszán a kerületi gyűlés azért, hogy a főiskola iránti érdeklődés fokozódjék, társadalmi kapcsolata bővüljön és a szülők megfelelő tapasztalatokat szerezhessenek gyermekeik előmeneteléről, visszaállította az év végi ünnepélyes közvizsgákat. A vizsgákra a tanári kar programot dolgozott ki, s a számonkérés ünnepélyes keretek között, kellő szigorúsággal, nyilvánossággal minden tantárgyra kiterjedt. A vizsgát a pályavégzett ifjak ünnepélyes elbúcsúzása zárta.

¹⁶⁰ Ilyen minősítések voltak: kitűnő, dicséretes, 1., 2., tűrhető, kielégítő, ismétél.

¹⁶¹ Jkv, 1860. április 29. SpLt.

Bár a pontos létszám nem állapítható meg, néhány esetben utalás található osztály-, illetve tanítóképesítő magánvizsgára is. Ezekre csak működő tanítók jelentkezhetek. A képesítővizsga tárgyai a következők voltak: magyar nyelvtan és fogalmazás, történelem, oktatástan, földrajz, számtan és mértan, természetrajz, természettan, szépírás s egy időben a német is. A vizsga alapján többosztályú elemi iskola vezetésére képesnek nyilvánították a jelöltet.

A tanári kar a minél jobb eredmény érdekében 1862 őszén újra megerősítette azt a gyakorlatot, hogy az osztályokat minden szorgalomszak utolsó napján megvizsgálta, s azon nemcsak a tanulók tudományos előmenetelét, hanem erkölcsi magaviseletét is számba vette. Ezzel külső kényszerítés nélkül, erkölcsi ösztönzéssel igyekeztek az ifjakat szorgalmas munkára serkenteni, a hivatalos szünetet megelőző, idő előtti hazautazást megakadályozni, a mulasztásokat csökkenteni. Ennek az eljárásnak a tapasztalatait elemezve a tantestület később azt is megállapította, hogy ez a vizsga is eredményes, célját eléri: „Az ifjak szorgalmára észrevehetően buzdítólag hat, a mulasztásokat nem kis mértékben korlátozza s ezen felül alkalmat ad maguknak a tanároknak is egymás eljárásával közelebbről megismerkedni, a netaláni eltérésekre felvilágosítást kérni és adni s ezáltal a tanításba kellő összhangzatot hozni be.”¹⁶² A vizsga befejeztével a tanulókat a tantárgyakon kívül erkölcsből, figyelemből, szorgalomból is minősítették.¹⁶³ A vizsgákon és értékeléseken az egész tantestület jelen volt, a tapasztalatokat megbeszélték, s a továbbiakra nézve határozatokat hoztak, melyeket azután érvényesítettek is. Ezért is jelenthettek ezek a vizsgák a tanárok számára hasznos tapasztalatcserét, együttes továbbképzést.

A képző nevelő hatását erősítette, fokozta a kollégium más szerveinek, az egész kollégiumnak a törekvése, tevékenysége. A különböző testületek intézkedése bizonyos mértékben vonatkozott a képző növendékeire is. A köziskolai szék például tervszerűen felkészítette a szuplikáló és legációba menő diákokat: „Azoknak az illedelmes magaviseletet s a főiskola érdekében teendő minden kötelességeik hű, pontos és lelkiismeretes teljesítését szíveikre köti, miként teljesített eljárásaikról számot vesz.”¹⁶⁴

¹⁶² Jkv, 1862. december 5. SpLt.

¹⁶³ E minősítések a következők voltak: az erkölcsre vonatkozóan: példás, fedhetetlen, jó, szelíd, javult; a figyelemre nézve: feszült, éber, folytonos, változó; a szorgalom tekintetében: ernyedetlen, dicséretes, kitartó, tűrhető, kielégítő, alig kielégítő, nem kielégítő. – 1860-tól a tanulók felfogását is értékelték: elég erős, nem elég erős, kielégítő, gyenge, nehéz.

¹⁶⁴ A sárospataki ref. főiskola kormányzata i. m. 5. o.

7. A tanítóképző működésének főbb vonásai

A képző működését, szervezeti életét a kollégium törvényei, szabályai¹⁶⁵ határozták meg, ugyanakkor a szakképzési feladatokból adódóan sajátos eljárásai is kialakultak. A kollégium szervezeti rendjének megfelelően felügyeletét a Tiszán-inneni Református Egyházkerület közgyűlése látta el. A felügyelet gyakorlásában fontos szerepet kapott a püspök és világi főgondnok, az alsó-zempléni egyházmegye esperese mint lelkészi, továbbá egy világi gondnok, végül az egyházkerületi küldöttség. A megbízást mindannyian demokratikus választás útján kapták.

Az egyházkerületi küldöttség a közgyűlés tanácsadó, véleményező, kezdeményező, javaslattevő, ellenőrző bizottsága volt, mely az algondnokok vezetésével az egyházmegyék küldötteiből, az egyházkerületi gyűlés által három évre választott hat egyházi és hat világi tagból, továbbá a kollégium tantestületéből állt. Legfontosabb feladata volt az iskola szellemi és anyagi ügyeiben javaslatok kidolgozása, a közvizsgák előkészítése, megszervezése s az ifjak minősítése. A küldöttség bizonyos feladatok elvégzésére tagjai közül három- vagy többtagú vizsgáló- (operatív) bizottságot, „felügyelő bizottmányt” szervezett. Ennek kötelessége volt a kollégiumot minden szorgalmi időszakban legalább egyszer meglátogatni, annak szellemi és anyagi ügyeiről, helyzetéről tájékozódni, a felsőbb rendeletek végrehajtását ellenőrizni, a tanórákon folyó munkát megnézni, a tanárok s tanítványok közti viszonyról, kapcsolatáról tapasztalatokat gyűjteni, az ifjúság nevelését megfigyelni, s a felmerülő esetleges panaszok ügyében intézkedni. Figyelmet kellett fordítania a rend, fegyelem és tisztaság megtartására és az ifjúság egészségügyeire is. Tapasztalatait, javaslatait az egyházkerületi küldöttség megtárgyalta, s a határozatokat a kerületi közgyűlés elé terjesztette. Egyenes következménye volt ez a szervezeti rendszer annak, hogy a kerület magáénak tudta a képzőt is, és bizonyította azt, hogy a főiskola társadalmi kapcsolatai igen erősek voltak, s a társadalom részt vett a feladatok megoldásában.

A helyi igazgatás legfőbb szerve a *köziskolai szék* volt, melynek elnöke a közigazgató (rektor), akit a kerületi közgyűlés az akadémiai tanárok közül egy-egy évre választott. Árvay József igazgató, akadémiai tanár 1867/68-ban töltötte be e tiszteket. A köziskolai széknek tagja volt a kollégium minden oktatója és esküdt diákja. Havonként tartott ülésein döntött az akadémiai, gimnáziumi

¹⁶⁵ A fontosabb érvényes szabályzatok: A sárospataki főiskola szerkezetét illető tudnivalók és közönséges törvények, 1844. szeptember 23.; Tanterv, 1862.; Főiskolai kormányzati rendszabályok és fegyelmi törvények, 1862.; Képezdei kormányzati szabályok és fegyelmi törvények, 1866.; Az egyházkerületi küldöttség és népiskolai választmány határozatai, például 1858. február 4–5. – Ezenkívül fontos szabályokat fogadtak el több egyházkerületi közgyűlésen és képezdei tanári értekezleten is. SpLt.

Szervezeti és működési szabályzat

és képzős tanári székek és a főiskolai választmány által eléje terjesztett ügyekben, és gondoskodott a kerületi gyűlések határozatainak végrehajtásáról. Hatásköre elsősorban a következőkre terjedt ki: javaslatétel új tanár választására, fellebbezés folytán a tanárok fegyelmi ügye; felvétel az akadémiára; segélyek kiosztása a diákoknak, kiküldés legációba és szuplikációba; kibocsátás a lelkesi és tanítói hivatalra; a gazdasági és pénzügyek intézésének irányítása, ellenőrzése.

A gazdasági és pénzügyi feladatokat közvetlenül *a gazdasági választmány* intézte. A rend, a tisztaság biztosításáról és az egészségügyi követelmények érvényesítéséről, továbbá a „kóroda” (iskolai kórház) kellő rendben tartásáról,

a betegek apolásáról s gyógyításáról, a „szépítési”, illetve az egészségügyi választmány gondoskodott.

Ezekén túlmenően az egyes intézeti ágak önállóságot élveztek, s közvetlen igazgatásuk külön-külön történt. Az intézetek közvetlen vezetője, irányítója az igazgató volt. Vezetésével a nevelési-oktatási és képzési feladatok megvalósítása a nevelők feladata volt. A tanárok a sajátos speciális ügyek intézésére *tanári széket* alkottak. Gyűléseiken megtárgyalták, „vezérelték” az intézet szellemi ügyeit. Különösen fontos feladatuk volt a tanárok működésének „összhangzatba hozatala”, a testületben a helyes közszellem és egyetértés fenntartása. Rendszeresen foglalkozniok kellett a nevelés-tanítás fontosabb elveivel, módszereivel, különösen a fegyelméssel. A tanítás közben szerzett megfigyeléseiket megbeszélték, tapasztalataikat egymással kölcsönösen kicserélték. Ennek megfelelően a tanári székek fontos feladata volt a tantestületi egység, az egységes nevelői eljárás, a tanárok önképzésének segítése, biztosítása is.

A főiskolai rendtartás szerint a tanév szeptember 1-től a következő év július 20-áig tartott. Mivel azonban a képző megszervezése 1857-ben késő ősszel történt, s a tanulók felvételére csak a tantestület kialakítása s az elvégzendő tananyag kidolgozása után került sor, az első évben a tanítás csak márciusban, a következő évtől pedig február elején kezdődött, majd 1867-től a képző is áttért a szeptemberi tanévkezdésre. A nyári szünidőn kívül tanítási szünet volt még ősszel, október 18-tól november 5-ig (szüret), továbbá – tekintettel a legációba járásra – karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor 2-2 hét. Ennek megfelelően a rendelkezésre álló 46 hétből 8 és fél hét tanítási szünet volt, s így lényegében 37 és fél hetet töltöttek az iskolában. Ez a később sokáig szokásos 33 hétnél 4 és fél héttel több volt. Mivel azonban a tankönyvellátottság nem volt megfelelő, a lassú előrehaladás, a tanulók jegyzetírása, másolása miatt szükség is volt erre a többlet tanulási időre.

A főiskolának jól kidolgozott *fegyelmi szabályzata* volt. A szabályzat kellően indokolta a fegyelem gyakorlásának szükségességét, megjelölte a fenyítés fokozatait, és részletesen ismertette a fegyelmi törvényeket. Bevezetőben állást foglalt a nevelés szükségessége mellett: „Az iskola nemcsak tanító, hanem nevelőintézet is lévén: szükség, hogy az iskolai felsőség a tudományos képzés mellett az ifjúság erkölcsiségére is felügyeljen.”¹⁶⁶ Bár a szabályzat elsősorban erkölcsi nevelésről beszélt, de e fogalmat széleskörűen használta, s a munkára, hazaszeretetre, közösségi életre, felelősségre, humanizmusra, hivatásra stb. nevelést is értette azon.

A büntetés nemeiről, fokozatairól szólva a szabályzat kimondta, hogy a testi büntetést csak kivételesen, bizonyos esetekben, az iskoláskor előtti nevelés következményeként „durva érzésű” növendékek büntetésére lehet alkalmazni, de csak az elemi iskolában és a gimnázium alsó hat osztályában, ahol a meggyő-

¹⁶⁶ A sárospataki ref. főiskola kormányzata i. m. 18. o.

zés még nem mindig vezet eredményre, továbbá csak „a tetemesebb vétségért” s „megátalkodott erkölcsi romlottságért”. A folyamatos nevelés szerepének felismerésére mutat az a rendelkezés, mely szerint az iskolából való kizárásra csak akkor kerülhet sor, ha „a tanuló irányában az intézetben alkalmazható javító eszközök siker nélkül ki vannak merítve”, s a tanuló magatartása, tevékenysége az osztályára, az intézet közerkölcsiségére, szellemére, munkájára veszélyes hatású.

A szabályzat a fegyelmezés alábbi neveit, fokozatait különböztette meg: „a) Megintés magánosan. b) Nyilvános emlékeztetés az adott intéésre. c) Megfeddés magánosan. d) Megfeddés nyilvánosan. e) A tanterem közepére való kiállítás. f) Az osztályban hátra vagy különpadba ültetés. g) Fennmarasztás bezárás nélkül. h) Fennmarasztás bezárással együtt. i) Iskolai szék elé idézés s megrovás vagy a körülmények szerinti megfenyítés. k) Ünnepi jótétemény választásbani hátrább sorozás. l) Ünnepi vagy más jótéteménytől megfosztás. m) Bebörtönzés. n) Testi büntetéssel való fenyítés előbb magánosan, aztán az osztály előtt. o) Tanácslólag való elutasítás. p) Nyilvános kirekesztés.”¹⁶⁷

A fegyelmezésnek ez az aprólékosan kidolgozott fokozatrendszeré hosszú idők gyakorlatában alakult ki és azt jelzi, hogy Patakon a nevelésre nagy gondot fordítottak. Ez a következetesség ebben a korban is segítette a nevelés eredményességét.

A szabályzat más fegyelmi törvényeket írt elő az elemi iskola, a gimnázium és a tanítóképző növendékeire s mászt az akadémistákra. E törvények felölelték a diákélet minden területét. Szóltak a tanulók kötelességeiről az istentiszteletre, a felsőbbek iránti tiszteletre, a tanórákon való részvételre, a köztulajdon védelmére, a diáklakásokon és az iskolán kívüli viselkedésre, továbbá az iskolatársak s mások iránti magaviseletre vonatkozóan. A közösségi magatartásra, a közösség iránti felelősségre nevelés követelménye fogalmazódott meg a szabályzatnak abban az előírásában, hogy „a tanuló mint egy nagy erkölcsi testület tagja, köteles beszédében, magaviseletében s egész tartásában jó erkölcsiséget és illedelmet tanúsítani”, továbbá abban az igényben is, hogy a tanulóknak testvéreként kell szeretniök, becsülniök, segíteniök egymást.

Az elmondottak azt bizonyítják, hogy a fegyelmezés a képzőben a kor felfogásának megfelelő, korszerű volt. A testi fenyíték és bebörtönzés akkor általános volt, s az állami tanítóképzők gyakorlatában még évtizedek múlva is szerepelt. (A testi büntetés széles körű alkalmazása ellen csak a szocialista pedagógia tudta eredményesebben felvenni a harcot.)

Az 1860-as évek közepén a kor követelményeinek megfelelően Patakon is mozgalom bontakozott ki az egyes intézeti ágak sajátosságainak következetesebb érvényesítéséért, a nagyobb önállóságért. Ennek következménye, hogy 1866-ban minden intézeti ág, így a képző számára is, külön szervezeti és műkö-

¹⁶⁷ I. m. 19. o.

dési szabályzatot állítottak össze és jelentettek meg.¹⁶⁸ E szabályzat előírásai azonban általában az addig érvényben volt s 1862-ben kiadott iskolai szabályzat képzős vonatkozású követelményeit tartalmazták, újakat nem adtak. Ezért a szabályzat külön részletesebb ismertetését nem is tartjuk szükségesnek. Összeállítását, kiadását a képző esetében főleg az indokolta, hogy az akadémia és gimnázium szabályzatát külön-külön kiadták, s ezért a képző számára is meg kellett jelentetni, hogy a tanárok, tanulók számára törvényül, a szülők számára pedig tájékoztatásul szolgáljon. E külön szabályzat a hároméves tanfolyam szabályzata volt. A rendkívüli rövid tanfolyam hallgatóinak megítélésében elvszerűen továbbra is a kollégiumi szabályzat akadémistákra vonatkozó előírásait alkalmazták.

8. A kollégiumi tanítóképzés megszűnése

A kollégiumi képző nem volt hosszú életű. *Megszűntetése több tényező együttes hatásának következménye volt.* Egyik fő oka az anyagi feltételek szűkös voltában található. A kollégium történetében sokszor jelentkeztek anyagi nehézségek. Szegénysége miatt tanárainak csak alacsony, a gyülekezetek lelkipásztoraiénál kisebb fizetést adott, de többször előfordult, hogy még ezt a fekete kenyeret sem tudta számukra biztosítani, hónapokon át nem tudott fizetni. Pártfogói, jótevői, diákjai gyakran kényszerültek adományok, segélyek gyűjtésére, hogy az iskola munkáját lehetővé tegyék, s benne a szegény gyermekek is alma materre, otthonra lelhessenek és a magyar néperért, szabadságért, függetlenségért felelősséget vállaló értelmiségiekké formálódhassanak. A kollégium ilyen körülmények között is kitartott több évszázados eszménye mellett. Továbbra is vállalta, folytatta a harcot a megújuló, felerősödő nemzetietlen, magyarságellenes, németesítő törekvések ellen. Iskolai autonómiájának megőrzése céljából az állam által felkínált segélyt visszautasította. Következetes harcáért az önkényuralom éveiben egy időben még a nyilvánossági jogát is elvesztette. A képző összegyűjtött tőkéjének kamatai csak a legszükségesebb kiadásokat fedezték, s a személyi feltételek továbbfejlesztését, a segédtanárok helyett állandó rendes tanárok alkalmazását, a diáksegélyek növelését, a felszerelés, taneszközök megfelelő gyarapítását, korszerűsítését nem tették lehetővé.

A másik ok az oktatás állami fejlesztése, az *iskolázással kapcsolatos fokozott állami követelmények* érvényesítése volt. Ez arra ösztönözte a vezetőket, hogy a kollégium fennmaradását, jövőjét az állam által előírt feltételek előteremtésé-

¹⁶⁸ Kormányzati rendszabályok és fegyelmi törvények a sárospataki képezdőben. Sárospatak, 1866.

vel, a fejlesztés megvalósításával biztosítsák, a kollégium intézeteit korszerűsít-
sék, továbbfejlesszék. E koncepció kimunkálója és nagy harcosa volt *Erdélyi*
János akadémiai tanár és *Hegedüs László* algonok. Ebbe az elképzelésbe,
törekvésbe illett bele először a képző munkájának megindítása, majd megszü-
ntetése is. A 60-as években ugyanis az iskolafenntartással kapcsolatos követelmé-
nyek egyre jobban fokozódtak, ezért a kollégium irányítóiban kellő mérlegelés
alapján az a vélemény alakult ki, hogy az egyházkerület a korszerű követelmé-
nyeknek megfelelően a kollégium mindegyik intézetét fenntartani nem képes.
A szegény gyülekezetek filléres adományaiból ugyanis nem biztosítható az állam
által kívánt és megvalósított szint, s így felmerült az a gondolat, hogy az egyik
intézeti ág munkáját átmenetileg, a kedvezőbb körülmények kialakulásáig szü-
neteltessék.

Ebben a nehéz helyzetben kapóra jött, hogy az 1868-as népiskolai alaptör-
vény végrehajtása során az állam hazánkban ezen a részén is tervezett tanítókép-
zőt. Amikor Eötvös Józsefnek erről a szándékáról a főiskolát fenntartó egyház-
kerület vezetősége tudomást szerzett, igyekezett józanul mérlegelni a helyzetet,
körülményeket. Bár teljes mértékben vallotta, hogy az iskola az egyház vetemé-
nyeskertje, hogy tanítókra s így tanítóképzőre is szüksége van, továbbá ezen
túlmenően azt is tapasztalta, hogy nagymértékben megnőtt a tanítóképzés iránti
igény, érdeklődés, hiszen 1868-ban már százra nőtt a képzős tanulók száma,
mégis *hosszas tanácskozás után úgy döntött, hogy megszünteti a már jól működő*
felekezeti tanítóképzőjét, s bizonyos feltételek mellett átadja az államnak. Belátta
a vezetőség, hogy az egyházkerület a képző számára nem tudja az anyagi fedezetet
olyan mértékben, szinten biztosítani, mint az állam fogja. Ennek pedig káros
következményei lehetnek: A főiskola közelében „minden kellékekkel felszerelt
s az ifjakkal sok tekintetben kedvező előnyöket nyújtó államképezde” a maga-
sabb fizetéssel a felekezeti képzőtől elvonja a jó szakembereket, a tanárokat s
a nagyobb segélyekkel a tanulókat. A megfelelő anyagiak hiányában nem
tudják ellátni a képzőt az állami képzők számára előírt korszerű felszereléssel
sem, s így e tekintetben is hátrányos helyzetbe kerül, melynek eredménye a
képzési színvonal csökkenése lesz. Belátták, hogy a kollégiumi képző „az orszá-
gos nevelési igényeknek megfelelő számban jól szervezendő államképezdéssel
a versenyt kiállni” nem képes.

A képző átadásában a vezetőséget más, magasabb szempontok is vezették:
az állami képzőknek nemzeti szempontból megtisztelő hivatást tulajdonítottak.
Szépen vázolta ezt a felfogást később egyik fejtegetésében Dezső Lajos igazgató:
„Nemzeti életünk egyensúlyát az előző századokban megzavarták a felekezeti
küzdelmek... Amit azonban a fegyverekre alapított békekötések nem tudtak
szilárdul megalapítani, a felekezetek közti békét megalkotta az egyetem állami-
vá tétele, az államivá lett egyetemből a nemzet értelmiségére áradt világosság.
De jött századunkban a nemzetiségek küzdelme, mely megrendíti a hon oszlo-
pait. Az állami tanítóképezdek hivatása volt a faji küzdelem legyőzése. Bevinni

a felülről terjedt világosságot a nép alsó rétegeibe, közös intézetben együtt képezni a különféle felekezetekhez és nemzetiségekhez tartozó tanítójelölteket, hozzászoktatni egymás vallásának és nyelvének becsüléséhez, együtt nevelni őket a közös haza iránti szeretetben, a közös édesanya szárnyai alatt való békés egyetértésben, hogy azután beplántálják a vallásos és faji türelmet a köznép szívébe: ez volt az állami tanítóképezdek szép hivatása.”¹⁶⁹

A mérlegelésben, a reális döntés meghozatalában nagy szerepet játszott Árvay József igazgató is. 1868-ban közigazgatói tanévzáró beszédében melegen üdvözölte a magyar népoktatási alaptörvényt: „Csak örülni lehet ama boldogító intézkedésnek, hogy képezdek alapításáról és fenntartásáról rövid időn belül az állam is gondoskodni fog. A népnevelést csak országos erővel lehet sikeresen munkába venni, a nemzet összes anyagi és erkölcsi erejével kell azt gyámolítani, hogy üdvös legyen a milliokra.”¹⁷⁰ Árvay véleménye, érvelése jelentősen befolyásolta az egyházkerület előjáróságát, a közgyűlés tagjait annak belátásában, hogy amennyiben a főiskolát a kor követelményeinek, kívánalmainak megfelelően, a kor színvonalán fenn akarják tartani, a szükséges tárgyi és személyi feltételek kellő mérvű kialakítása érdekében egyik intézeti ágról le kell mondani, mert csak így tudják a másik három intézet számára a legszükségesebb anyagi feltételeket biztosítani.

A fenti szempontok mind szerepet játszottak abban, hogy *a kerületi közgyűlés 1869-ben elhatározta a kollégiumi képző megszüntetését, illetve átadását az államnak.* Az átadás feltételeit bizottság dolgozta ki, s azt a közgyűlés el is fogadta. Ennek figyelembevételével alakították ki az átadási szerződést a vegyes bizottság tagjai, akiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter és az egyházkerületi közgyűlés nevezett ki.¹⁷¹ S a szerződés létrejött, annak ellenére, hogy a képző átadásának még az egyházmegyék közt is voltak ellenzői. *Az 1869. évi július 25-én kialakított s az egyházkerület szeptember 27-i mezőkeresztesi közgyűlése által egy-két megállapításában módosított és Eötvös József miniszter által október 22-én 24 724. sz. alatt megerősített szerződés* szerint az egyházkerület kötelezte magát arra, hogy az épület, a telek s megfelelő területű gyakorlókert átadása mellett 30–40 arra érdemes tanuló számára évenként 3000 forint ösztöndíjat ad azzal, hogy azok majd legalább három évet a kerület iskoláiban tanítsanak.¹⁷² A képzőről lemondva, az egyházkerület így akarta biztosítani a gyülekezetek népiskolái számára a tanítói utánpótlást. Ezen túlmenően az egyház az átadást

¹⁶⁹ A sárospataki állami tanítóképezde Értesítője. Szerk.: Dezső Lajos. Sárospatak, 1895. 8. o.

¹⁷⁰ Árvay József: Közigazgatói jelentés. I. m. 20. o.

¹⁷¹ A vegyes bizottság tagjai: Molnár Aladár miniszteri tanácsos és Árvay József tanfelügyelő, illetve Kun Bertalan szuperintendens, Vay Miklós egyházkerületi főgondnok, Hegedüs László esperes és Kun Dániel jogigazgató. SpLt. C/ XC6 45 485.

¹⁷² A szerződés teljes szövegét lásd: SpLt C/ XC 45 449. sz. alatt, illetve: A sárospataki állami tanítóképezde Értesítője. Sárospatak, 1895. 8–12. o., továbbá e kötetben: 345–348. o.

további feltételekhez kötötte, melyeket az állam el is fogadott. A fontosabbak a következők:

a) A képzőt az állam Sárospatakon, az egyháztól megvásárolt objektumon, épületben még ugyanabban az évben s mindhárom osztályban egyszerre nyissa meg. A felekezeti képző szeptemberben megszűnik, s az állami tanítóképzőnek a megszűnő iskola minden növendékét át kell vennie.

b) A pataki tanítóképzőben a tanítás nyelve mindig magyar legyen. A függetlenségi érdekek mellett az egyházkerület ezzel azt is akarta biztosítani, hogy az általa taníttatott ösztöndíjasok magyar nyelvű képzést kapjanak, s így a magyar nyelvű református iskolák tanítóivá lehessenek.

c) Amennyiben az állam a képzőt Sárospatakon megszüntetné, vagy megszűnne annak magyar nyelvű és felekezet nélküli jellege, az egyházkerületnek jogában álljon a tulajdonjog visszaváltása s felekezeti tanítóképző felállítása.

Miközben a tervezetések, tanácskozások folytak, a főiskola tanítóképzőjében az új tanévben is megindult a képzés. A tanárok szeptember elején a tanítást előkészítették, az I. osztályba 37 tanulót felvettek, s megkezdték a legfontosabb tantárgyak tanítását. A szerződéskötés miatt azonban a tanítás néhány hét múlva abbamaradt. Ezzel befejeződött Sárospatakon a református kollégiumi tanítóképzés, s 12 évi eredményes tevékenység után átadta helyét a meginduló állami képzésnek.

IV. Az első állami tanítóképző intézet (1869–1929)

1. Az állami tanítóképző munkájának megindítása

Miután a tanítóképző átadásával kapcsolatos szerződést mind a miniszter, mind az egyházkerület megerősítette, megkezdődhetett az állami tanítóképző megszervezése. *Az első feladat a tárgyi és személyi feltételek megteremtése volt.* A református tanítóképzés a főiskola épületében folyt, tehát a képzésnek külön épülete nem volt. A tanítás megindításához gondoskodni kellett az oktatás céljainak megfelelő épületekről. Ez a szerződéskötéssel együtt meg is történt, mert a főiskola a végleges szerződés értelmében az államnak átadott 50 000 forint értékben egy 6477 négyszögöl (23,259 m²) területet a rajta lévő épületekkel együtt.

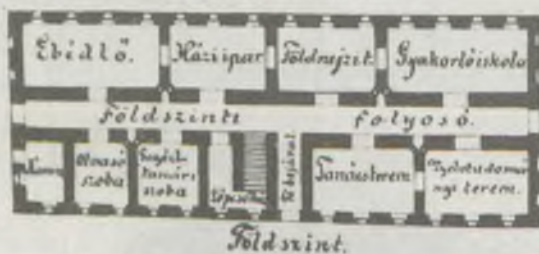
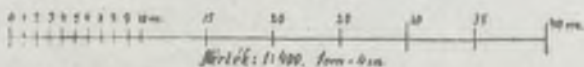
Az állami tanítóképző első épülete (1869–1913)

A képző telkének alaprajza

A szerződésben szereplő, kb. 40 m hosszú és 15 m széles emeletes „új épület” volt a főépület. Ez az 1840-es években katonai laktanyának készült, de építése 1848-ban abbamaradt, s húsz évig tető nélkül állt. E félig kész épületet a főiskola „pedagógium” (úri konviktus) céljaira megvásárolta, 1869-ben rendbe szedette, majd átadta az államnak a tanítóképző céljára. Az épületben lévő termek kedvező lehetőségeket teremtettek a képző és a gyakorlóiskola tantermei, szertárai, az igazgatói iroda, a tanári szoba stb. elhelyezéséhez. A megvásárolt területen lévő többi épületet is igyekeztek célszerűen felhasználni. A Rozgonyi-féle ház (hét helyiséggel) igazgatói lakás céljaira szolgált, melléképülete pedig köztartási konyha és kamra lett. A főépülettől nyugatra eső „gazdai lak” kertészlakásnak volt kiszemelve, de később ebben kapott helyet a kétszobás ifjúsági „koroda” (betegszoba) is. Egy szalmafedeles kisebb épületet iskolaszolgái lakásnak vásároltak meg, s ebben helyezték el a kerti szerszámokat is.

Fentieknek megfelelően a szerződés tehát biztosította a tanítóképzés megindításának külső feltételeit. Maga a város ragaszkodását a tanítóképzőhöz azzal bizonyította, hogy lakói áldozatot vállaltak a tárgyi feltételek továbbfejlesztéséért. Molnár Aladár miniszteri osztálytanácsos közleménye szerint 40 ezer téglával, 10 ezer zsindegyel és 50 öl kövel díj nélkül segítették a mintaiskola kifejlesztéséhez szükséges épületátalakításokat.

A képző épületének alaprajza

Az épületek rendbe hozásával együtt el kellett készíttetni a tantermi és egyéb bútorzatokat, beszerezni a tanítóképzés céljait szolgáló legfontosabb felszerelést, taneszközöket. A tárgyi feltételekkel együtt biztosítani kellett a személyi feltételeket is. Ki kellett alakítani a nevelés-oktatás-képzés feladatait megoldó tanári testületet, továbbá a képző felügyelőtestületét, az igazgató tanácsot. A minisztérium tervszerű munkája itt is éreztette hatását. Mivel a szerződéskötéssel kapcsolatos tárgyalásokkal egy időben már a személyek kiválasztására is gondoltak, október 23-án, egy nappal a szerződés elfogadása és aláírása után már sor kerülhetett az igazgató és két tanár, továbbá a következő két hónapban újabb két tanár kinevezésére. Ugyancsak október 23-án történt meg a hattagú igazgató tanács megbízása is.

Az új képző megszervezése, társadalmi tekintélyének biztosítása, elismertetése

szempontjából fontos és hasznos volt, hogy a minisztériumnak sikerült két kiváló szakembert megnyernie az állami tanítóképzés ügyének. Árvay József, aki 1857-ben létrehozta a főiskolában az önálló tanítóképzőt, s 12 évig annak igazgatója is volt, tanfelügyelőként az igazgató tanács elnöke lett. Eötvös József miniszter Kiss Józsefet, aki a főiskolai tanítóképzésben előbb gyakorlóiskolai tanító volt, majd 1861 óta tanár, 1869 óta igazgató, nevezte ki az állami tanítóképző első igazgatójává. Kettőjük személye, tervszerű munkája biztosíték volt arra nézve, hogy az új intézménynek megindulásakor nem kell a sötétben tapogatóznia, mindent előlről kezdenie, hanem felhasználva az előző években szerzett képzési tapasztalatokat, magasabb szinten és eredménnyel valósíthatja meg a néptanítóképzés célját és feladatait. Megnyerő emberségükre, nagy hozzáértésükre, kiváló általános és szakképzettségükre, a gyakorlat során szerzett gazdag tapasztalatra nagy szükség volt az új intézet munkájának megszervezéséhez, a feladatok jó megoldásához. A nagy múltú református főiskola mellett s a megszüntetett, jól működő felekezeti képző után ugyanis az új intézmény megfelelő elismerést, tekintélyt csak így tudott kivívni, biztosítani magának, továbbá mert a többi megnyíló állami képzőtől eltérően Sárospatakon nem felmenő rendszerrel, hanem mind a három osztályban egyszerre indult meg a tanítás.

1870. január 20-án került sor a képző megnyitására. Érdekes, hogy az az Árvay József, aki 1857-ben mint igazgató a kollégium tanítóképzőjét megnyitotta, most mint Zemplén megye tanfelügyelője végezte az állami képző megnyitását. A feljegyzések szerint a megnyitó ünnepély a népoktatás ügye melletti állásfoglalás, tüntetés volt. Jelen volt a város előljárósága, a főiskola tanári kara, a vidék, a megye értelmiségének egy része, az egyházkerület előljárósága. A résztvevők megjelenésükkel egyrészt a nemzeti megerősödésünk, népünk felemelése érdekében hozott intézkedés iránti hálájukat s az új intézet iránti bizalmukat igyekeztek kifejezésre juttatni, másrészt támogatásukról akarták biztosítani az új képzőt, mely az „ügyek legszentebbikének, a népnevelésnek egyik jótékony faktora leend”.

A megnyitón Kiss József igazgató részletesen ismertette a képző feladatait. Szerinte az intézetnek az értelmi világosság sugarait kell szétárasztania, az itt képzett tanítók által az értelmi műveltséget a nép legalsó rétegeiben is elterjeszteni. El kell oszlatni a tudatlanságot s meggyújtani a tudás világát. A tudomány elevenítő lelke által életet kell kelteni a népben, előbbre vinni a műveltségben, megkedveltetni vele a hasznos dolgok tanulását. Az új képző célját a következőkben foglalta össze: „A tanítói pályára hivatással bíró növendékekből oly alapos készülségű, szorgalmas és ügyeskedő, felvilágosult és önzéstelen, ember-szeretettől áthatott s ezek mellett a sikeres tanítás módjaival teljesen ismeretes, továbbá feddhetetlen életű és saját foglalkozásaikban egészen otthonos tanítókat képezzen az állam részére, kik képesek legyenek a haza polgárainak nevelése végett kezökre bízandó legdrágább kincseit, tudniillik gyermekeit úgy nevelni,

hogy azokból értelmes, okos, munkálkodni szerető, egymás iránt türelmes és felvilágosult gondolkodású polgárai váljanak a hazának.”¹⁷³

Az eredményes tanítói nevelő munka fontos feltételének mondta a nevelői szeretetet, a tanító életét, példaadását, képzettségét, szorgalmát, munkásságát, a tudományok állandó tanulmányozását, az önképzést. A képezdének ezekkel együtt tekintetbe kell venni azt is, hogy a korszellem, a tudomány óriási léptekkel halad előre, s naponta egyre többet vár és követel a tanítótól is. A tanító fontos feladata, hogy a nép szellemi és anyagi szükségleteit kielégítse, a nép fiait az állam, a társadalom befolyásos tagjaivá nevelje. A tanítónak nagy befolyást kell gyakorolnia a társadalmi életre.

A jövődő tanítóit képesekké kell tenni arra, hogy „a saját emberi és társadalmi jogaikra nézve mindinkább öntudatosá lenni kezdő népnek tulajdonává tegyék az őt jogosan megillető ismeretet, hogy a nép gyermekeinek, kik 1,5–2 évtized óta a nemzet törzsét képezendik, a haladás e korszakában megadhassák azon műveltséget, mely a polgári életben az ő jövő életcéljaiknak megfelel, hogy a gyermek az iskolából kilépve képes legyen a benne szerzett ismereteket öntudatos gondolkodás által az életre alkalmazva feldolgozni s az állam és saját javára felhasználni”.¹⁷⁴ Ezért is hangsúlyozta, hogy a nevelést közelebb kell vinni az élethez.

Az állami képző megnyitása után a tanárok folytatták az előkészületet. Ennek során sokrétű feladatot kellett megoldaniok. Ki kellett alakítani a tanítandó anyagot, eltervezni a tanítás módját. Mivel az évi anyag elvégzésére csak hat hónap állt rendelkezésre, csökkenteniök kellett az anyagot, továbbá a volt felekezeti képzőben tanított ismeretet, jártasságot, készséget egybe kellett vetni az állami képző feladataival, kijelölni a II–III. osztály számára a leglényegesebb feladatokat. Ezért az intézeti nevelő-oktató munka megindítására, a tanítás megkezdésére a megnyitás után csak két hét múlva került sor, miután a tanárok „a XXXVIII. tc. szellemében összealkoták a tananyagot, egyetértőleg megállapították a módszert, tanrendet, lecke-tervet; felosztották egymás közt a munkát; s az így egész szervezetet az igazgatótanács helyben hagyván, február 3-án megkezdették a nevelőoktatás nemes és nagy, de nehéz munkáját”.¹⁷⁵

¹⁷³ Kiss József képezdei igazgató beszéde, melyet a sárospataki államképezde megnyitásakor 1870. január 20-án tartott. Sárospatak, 1870. 5. o.

¹⁷⁴ Kiss i. m. 8. o.

¹⁷⁵ Értesítvény a sárospataki magyar királyi állami férfitanító-képezdéről. Összeállította Dóczy Gedeon igazgató-tanár. Sárospatak, 1872. 5. o. (Továbbiakban: Értesítő.)

2. Az állami tanítóképzés néhány jellemzője

Az állami tanítóképzés megindulása bizonyos változást jelentett a képzésben. A legfontosabb az volt, hogy *a képző most már nem egy felekezet iskolájaként működött, hanem a szélesebb társadalom számára képezte a néptanítókat*. Ennek megfelelően jobban is be tudott kapcsolódni az országos feladatok megoldásába.

A pataki állami képző nevelő-oktató munkájának tartalma azonos volt a többi állami tanítóképzőjével, de formájában, tervszerűségében, eljárásaiban, hatásában sajátos pataki vonásokat is tartalmazott. Meggyőzően igazolják ezt a jegyzőkönyvek, az iskolai értesítők, levelezések, amelyekben a tantestület kifejtette, megvitatta, közzétette az iskolai nevelésre-oktatásra vonatkozó legfontosabb elveit, elgondolásait, az iskola rendtartási szabályzatát, a tanítóképző Sárospatakon kialakított hospitálási, gyakorlati tanítási és bírálati szempontjait, feladatmegoldásait, a tanítóképző és gyakorlóiskola tananyagának feldolgozását, tanmenetét, a tanulók munkájának értékelésével, a diákegyesületekkel, különböző tanfolyamokkal, kirándulásokkal stb. kapcsolatban kialakított szabályzatokat s a végzett munkára vonatkozó beszámolókat.

Az állami képző fejlődésére, tartalmi és szervezeti munkájának, sajátos módszereinek alakulására nagy hatással volt az addigi képzési gyakorlat, a kollégiumi nevelési hagyomány. Első igazgatói – tanárai közül is többen – a főiskola volt diákjai közül kerültek ki (*Kiss József, Dóczy Gedeon, Dezső Lajos* igazgatók, *Zombory Emőd, Lehoczky Ignác* tanárok, *Kapitány János* gyakorlóiskolai tanító). *Kiss Elek* tanította a kollégiumban is, a tanítóképzőben is a tornát. Közvetítésükkel a hagyományok továbbfolytatódtak s az állami tanítóképzésben is érvényesültek. A széles látókörű s emberséges igazgatók, a jól képzett tanárok nagy szerepet játszottak abban, hogy a képző a továbbiakban is eredményesen oldotta meg feladatait, s hozzájárult az iskolaváros hirnevének öregbitéséhez. Az új intézet munkáját rövid időn belül a minisztérium által is elismert módon és eredménnyel sikerült kialakítani, megszervezni, végezni. Így vált lehetővé, hogy a tantestület nemcsak a pataki tanítóképzés feladatait igyekezett hatékonyan megvalósítani, hanem jogot formált az országos problémák megoldásához, és részt vett a képzés folyamatos korszerűsítésében.

A képzés munkáját ebben az időben *hároms törekvés* jellemezte. *Igyekeztek következetesen végrehajtani az állami rendelkezéseket*. Tervszerűen *kifejlesztették a hatékony képzés szervezeti kereteit*: sokféle lehetőséget, fórumot teremtettek a képzés eredményes megvalósításához. A kialakított kereteket igyekeztek *megettölteni nevelő hatású tartalommal*. Nagy gondot fordítottak arra is, hogy *segítsék az egész magyar tanítóképzés továbbfejlesztését*.

A szervezés kezdeti feladatait *Kiss József* igazgató végezte, aki a VKM-ben heteken át segítette az állami rendeletek kidolgozását. E korszak munkájára különösen meghatározó volt *Dezső Lajos* 29 évig tartó igazgatói működése,

kinek elképzelései, törekvései nagymértékben alakították az iskola belső életét, növelték kisugárzó hatását. Az utolsó 25 évben a képző elsősorban befelé fordult, s a belső tartalom elmélyítésére, az intézeten belüli nevelő hatás erősítésére, a képzési feltételek jobb biztosítására törekedett. Szervezeti szempontból is születtek ekkor szép eredmények, ezek azonban gyökereikben vagy az előző időszakba nyúlnak vissza (az internátus, a képző épületének megépítése), vagy pedig országos társadalmi hatás megnyilvánulásai (a cserkészmunka megindítása).

Más tekintetben is tapasztalható változás. *A képző a VKM fennhatósága alá került, mely az iskola közvetlen kormányzására, felügyeletére igazgató tanácsot hozott létre*, amely az iskola társadalmi bázisául szolgált. Körültekintő, jó megszervezése, tagjainak szerencsés megválasztása biztosította feladatainak eredményes megoldását. Eötvös József felkérésére a különböző felekezetek esperesei, a református főiskola egyik neves tanára, Sárospatak tekintélyes gyógyszerésze s kisebb földbirtokosa vállalták a tagságot, s lelkiismeretesen, szívesen végezték az azzal kapcsolatos társadalmi munkát.¹⁷⁶ Ennek megfelelően Patakon sikerült felkelteni s fenn is tartani a szélesebb társadalom érdeklődését az induló állami tanítóképző iránt. Az igazgató tanács tagjainak figyelme, odaadó, lelkes munkája nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az iskola és közvetlen, illetve tágabb környezete közelebb kerültek egymáshoz, s a társadalom hamar megismerte, elismerte, megbecsülte, megszerette az új intézet munkáját. A gazdasági ügyek vezetése tekintetében az első időkben a tanulók elszállásolásának és ételmezésének megszervezése, biztosítása mellett nagy munkát jelentett a tárgyi feltételek előteremtése, a főépület célszerű kialakítása, bebútorozása, a taneszközök, tanszerek beszerzése, a kert rendbehozatala, műveltetése. Először az igazgató tanács egyik tagja volt a gondnok s pénztáros, 1877-től azonban az igazgató feladata volt az anyagi ügyek intézése is. Ennek oka bizonyára az volt, hogy a minisztérium nagyobb biztosítékot látott az általa kinevezett igazgatóban, mint az államtól anyagilag független gondnokban. Az igazgató tanács hatáskörébe tartozott egyébként a költségvetés, számadás felülvizsgálata s felterjesztése a minisztériumba, továbbá a végrehajtás ellenőrzése.

Jelentős feladata volt a tanácsnak a tanulmányi felügyelet is. Tagjai rendszeresen meglátogatták a képzőt, s véleményt mondtak munkájáról. A tanévek végén összefoglalták tapasztalataikat s véleményüket felterjesztették a minisztériumba. A tagok rendszeresen részt vettek a felvételi és képesítővizsgálatokon, s a tanfelügyelő mint a tanács elnöke vezette is a vizsgákat. A fontosabb témákat

¹⁷⁶ Az Árvay József kir. tanácsos, Zemplén megyei első tanfelügyelő elnöklete alatt működő első igazgató tanácsnak 1869. október 23-án kinevezett tagjai voltak: Dókus József Zemplén megyei első alispán, Fesztóry Tamás görög katolikus főesperes, sátoraljaújhelyi lelkész, Hegedüs László főiskolai gondnok, Petrasovics József ügyvéd, Prámer Alajos római katolikus főesperes, tolcsvai plébános és Kiss József képezdei igazgató tanár.

tárgyaló tantestületi értekezleteken is jelen volt. Általában nem volt olyan nagyobb eseménye, fontosabb rendezvénye a képzőnek, amelyen ott nem lett volna. A tanulók felvételéről, szociális támogatásáról, segélyezéséről, a képesítővizsgálatra bocsátásról – a tanári kar javaslatát meghallgatva – az igazgató tanács döntött, illetve felterjesztést tett a minisztériumnak. Az igazgató a tanfelügyelőnek folyamatosan megküldte az értekezletek jegyzőkönyveit, a tantárgyfelosztást és órarendet, általában minden tanulmányi és gazdasági ügyre vonatkozó tantestületi állásfoglalást. Igazgatói, tanári, gyakorlóiskolai tanítói kinevezések alkalmával a minisztérium meghallgatta, kikérte az igazgató tanács véleményét, javaslatát, bár nem mindig fogadta el. Dóczy Gedeon távozása után például az igazgató tanács többszöri felterjesztésére sem Nemes Lajost nevezte ki igazgatónak, hanem a pataki kollégium egy másik volt diákját, a lévai képzőben működő Dezső Lajost.

Több tanítóképző működésében sok problémát okozott az igazgató tanács. Patakon kedvezően alakult a személyi összetétele, s így jól ellátta feladatát, és nagymértékben segítette a képző fejlődését. A világháború után jelentősége csökkent, s a minisztérium 1925-ben megszüntette működését.

A képzésben változást jelentett az is, hogy a *tanítóképző saját gyakorlóiskolát kapott*. Patakon a képzésben kezdettől fontos szerepet tulajdonítottak a gyakorlóiskolának. Bár a kollégiumi képzőnek nem volt külön gyakorlóiskolája, de kapcsolata a népiskolával nagyon szoros volt. A gyakorlóiskolául használt külső elemi iskola a képző felügyelete alatt működött, a tantestület jó kapcsolatot tartott a tanítóval, s nagy gondot fordított a népiskola munkájának szervezésére, fejlesztésére.

Az állami képző indulásakor külön gyakorlóiskolát szerveztek, mely a képző szerves része lett, s az intézet igazgatójának irányítása alatt állt. Munkája egy tanítóval s négy osztállyal indult, de néhány év múlva hatosztályúvá fejlődött, s mindvégig ilyen keretben oldotta meg feladatait: nevelte, tanította a 6–12 éves gyermekeket, s végezte a tanítójelöltek gyakorlati képzését. Tanulóinak létszáma változó volt, általában 42 és 59 között mozgott, de volt 21, illetve 77 tanulója is.

A gyakorlóiskolának kiváló tanítói voltak, akik a gyakorlati tanítói munka mellett eredményesen vettek részt a jelöltek hivatásra nevelésében, a község életében s ugyanakkor a népiskolai tankönyvek készítésében is (*Kapitány János, Balogh Kálmán, Tóth Mihály*).

Mivel az igazgató tanács és a gyakorlóiskola munkája szerves része volt a tanítóképzésnek, beépült abba, tevékenységükről a képző működésének ismertetése során esik szó.

3. A tanárok

Az állami tanítóképzőben a tanárokat nem választották, hanem alkalmazták. *Kinevezésük a VKM hatáskörébe tartozott.* A pályázatok elbírálásánál figyelembe vették az egyéni törekvéseket is, de a fő szempont az iskola érdeke volt. Arra törekedtek, hogy az egyes tárgyak tanítását a megfelelő szakos tanárok lássák el, bár ez az első évtizedekben a kis létszámú tantestülettel alig sikerült. Ebben az időben összesen 58 kinevezett tanár működött az intézetben, akik közül 6 gazdasági szaktanárt a Földművelésügyi Minisztérium osztott be munkára. Ez utóbbiak a megye gazdasági szaktanácsadói voltak, s emellett ellátták a képzőben is a gazdaságtan oktatását. A tantestület törzstagjai voltak a gyakorlóiskolai tanítók (7), s a tanári karhoz tartoztak az intézeti nevelők (19) is, akik az internátusi nevelési feladatokat látták el, továbbá segítettek az igazgatónak az irodai adminisztrációs munkák végzésében.

Az intézet óraadó tanárokat is alkalmazott, elsősorban a kántorképzéshez szükséges egyházi ének és zene tanítására (9), másrészt 1914–1916-ban a katonai szolgálatot teljesítő rajztanár óráinak ellátására (1), az 1900-ban bevezetett egészségügyi ismeretek (1) s végül a gyakorlóiskolai női kézimunka oktatására (1). A nevelőtestülethez tartoztak a felekezeti hitoktatók (55) is, akik óráik megtartása mellett irányították a tanulók vallásos nevelését, s az értekezleteken ennek eredményeiről, problémáiról rendszeresen beszámoltak. Ebben az időben 151 pedagógus és hitoktató nevelte az intézet tanulóit.

A testület tanári törzstagjai átlag 8,5, a gyakorlóiskolai tanítók pedig 9,8 évet töltöttek az intézetben. 1–5 évet tanított 36, 6–10 évet 14, 11–20 esztendőt 6, 21–30 évet 5, 31–40 évet 3 s 43 évet egy nevelő. Nagy volt tehát a fluktuáció, különösen a világháború idején és az azt követő néhány évben (1914–1921), amikor 9 tanár jött és átlag 3,4 éves működés után távozott az intézetből. Ezek közül kettő meg sem kezdte működését, bevonult katonának. Az intézet akkori 12 nevelője közül 1914/15-ben 6 volt katona, néhányan több éven át.

A tanárok gyakori váltakozásának többféle oka volt. Nagy részüket egy idő múlva a minisztérium más képzőbe helyezte át (37; 56,9%), Déry Gyulát, Rédei Jenőt és Székely Gézát a 19-es forradalom alatti magatartása miatt elmozdította állásából. A tanárok kis része (5; 7,6%) nyugdíjba ment, három (4,6%) meghalt. Magasabb beosztásba került 4. A többiek az utódképzőben folytatták a munkát. Ez a gyakori változás hátráltatta az egységes tantestületi szellem megerősödését, kedvezőtlenül hatott a tanítás eredményeire. Enyhítette a nehézséget az, hogy a képző irányítása az első években *Árva József*nek, az igazgató tanács elnökének, a továbbiakban pedig csaknem 30 évig *Dezső Lajos*nak a kezében volt, majd 18 évig *Hodossy Béla* s 6 évig *Kovács Dezső* vezette az intézetet, továbbá az is, hogy a működő tanárok között sok kiváló akadt. Mindez lehetővé tette a folyamatos fejlődést. A nevelők közül külön kiemelés érdemelnek a

következők: *Kiss József* és *Nemes Lajos*, akik az igazgatói, illetve tanári katedrát Zemplén megyei, illetve Szabolcs-Hajdú kerületi tanfelügyelői székekkel váltották fel; *Dóczy Gedeon* (aki a miskolci leányiskola igazgatásában szerzett tapasztalatokat, a képző igazgatója lett), akit a debreceni felső leányiskola igazgatójának választottak meg; *Lechnitzky Gyula* az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tantermézmúzeum titkára lett. Többen tankönyvek és segédkönyvek írásából is részt vállaltak.¹⁷⁷

A tanárok *képzettsége* a korabeli szokásoknak, követelményeknek megfelelő volt. A budai Pedagógium munkájának megindulása után az alkalmazott tanárok ott, esetleg az egyetemen nyertek megfelelő szakképzést. A gazdaságtan szakosok közül öt gazdasági akadémián szerzett szaktanári oklevelet, Rózsa János pedig méhézségi szaktanító volt. A tanárok közül többen (*Dezső Lajos*, *Kiss József*, *Hodossy Béla*, *Lechnitzky Gyula*) hosszabb időt töltöttek külföldi tanulmányúton is.

A tanári kar magatartására általában jellemző volt a korabeli állami középiskolai nevelők eljárása, a felsőbb hatalom iránti lojális magatartás. Az állami előírásokat következetesen végrehajtották, s nevelő-oktató tevékenységükkel az uralkodó társadalmi rendszer szolgálatára készítették elő a jelölteket. Az első időben még bizonyos tartózkodás figyelhető meg, ami a református főiskolával való szoros kapcsolatnak, a Habsburg-hatalommal szemben álló főiskola közelségének volt köszönhető. Magyarázatot nyújtott ez a tanári karnak arra a törekvésére is, mellyel az alsóbb néprétegek, a szegény néptömegek kulturális felemelkedését igyekezett szolgálni, s amelyet gyakran kifejezésre is juttatott.

Az intézet nevelői szerették hivatásukat, s lelkiismeretes, eredményes nevelő-oktatói munkát végeztek a képzőben, és sokrétű társadalmi tevékenységet folytattak az iskolán kívül. A képzés megindulásakor s később is nagy gondot fordítottak a tananyag összeállítására, a módszerek kialakítására, megválasztására, fejlesztésére.

A tanítási órák gondos megtartásán túl *sokat foglalkoztak a tanulók órán kívüli nevelésével*. A képzési cél érdekében következetesen támogatták az ifjúság öntevékeny munkáját, megmozdulásait, szervezeti életét. Havonta tartottak tanári értekezletet, ahol rendszeresen elemezték a növendékek magaviseletét, szorgalmát, tanórai és órán kívüli tevékenységét, eredményeit, s ha valakinél valamilyen kifogás merült fel, megbeszélték a követendő nevelési eljárást is. Ilyenkor a testület felelősségteljes szeretettel döntött, s a hozott határozatok megvalósításában az egész közösség, az igazgató is részt vett. Ügyeltek arra is, hogy a magatartás osztályzata kellően tükrözze a viselkedést, s a helytelen magatartás miatt a tantárgyi tanulmányi jegyet nem szállították lejjebb, hogy a növendék tanulási kedvét, az osztályozás igazságosságába vetett hitét ne felemelkedését igyekezett szolgálni, s amelyet gyakran kifejezésre is juttatott.

¹⁷⁷ Balogh Kálmán, Csada Imre, Dezső Lajos, Hodossy Béla, Kapitány János, Kovács Dezső, Mácsay Károly, Tóth Mihály, Veres Ferenc, Palágyi Lajos író neve szélesebb körben ismert volt.

rontsák meg. Ezeken a gyűléseken sokszor volt megbeszélés tárgya a nevelő-
oktató munka, a tervszerű előrehaladás a különböző nevelési-oktatási és egyéb
feladatok megoldásában, a tananyag és tanmenet megvitatása, a nevelőmunka
különböző szabályzatainak kialakítása.

Az iskola vezetői s tanárai sokat tettek azért, hogy ezek a havi értekezletek
meddő vitatkozások, ülésezések helyett hatékonyan szolgálják a képzést, az
iskola fejlődését, egymás megbecsülését, és segítsék a demokratizmus erősödé-
sét. 1881-ben a később életbe lépő rendtartás előzményeként „tanácskozási
szabályokat” állítottak össze s fogadtak el. Ez a szabályzat szól a tanári gyűlés
havonkénti összehívásának szükségességéről, módjáról, az igazgató és tanárok
kötelességeiről, a jegyzőkönyvről, ennek hitelesítéséről, a napirend megállapítá-
sáról, a tanácskozás parlamentáris szervezéséről s a határozathozatal módjáról.
A későbbiek folyamán a szabályzat követelményeinek eleget is tettek.¹⁷⁸

A képző fejlődését, demokratikus törekvéseit a szabályzat mellett más tények
is jelzik. A rendszeres értekezletek, a képzés elvi és gyakorlati kérdéseinek
tervszerű megbeszélései, az azokkal kapcsolatos állásfoglalások lehetővé tették,
hogy a problémákról minden nevelő időben értesüljön, a feladatokat közösen
határozzák és oldják meg. Mindez pozitívan hatott a tanárok felelősségének
alakulására, erősödésére. 1891-ben a tanári kar határozatban kérte a minisztéri-
um engedélyét, hogy az igazgató által szerkesztett év végi zárójelentéseket is
megtárgyalja, de a kérés teljesítését a minisztérium elutasította.¹⁷⁹ A tanári kar
1894-ben azt is helytelenítette, hogy a miniszteri biztosi rendszer életbe léptetése
után az iskolát először ellenőrző kiküldött a látogatás során szerzett tapasztala-
itait a tanári karral nem beszélte meg, s kérte a minisztert, hogy az intézet helyes
fejlődése érdekében „az ezután kiküldendő miniszteri biztosokat utasítani mel-
tőztassék, hogy a tanári karral tartandó konferencián szólaltassák meg a jelenté-
sőkbe fölvenni tervezett anyagot”.¹⁸⁰ Ez utóbbi felterjesztés eredményeként a
következő miniszteri biztos a tantestülettel is ismertette szerzett tapasztalatait,
jelentésének lényegét. Ezzel természetesen növekedett, fokozódott az intézeti
demokratizmus s a tanárok felelősségtudata is.

A tantestület egységes volt, közösséget alkotott. Bizonyára szerepet játszott
ebben az a helyzeti előny is, hogy alacsony volt a törzstantestület nevelői
létszáma (8–12). Nagymértékben erősítette az összetartozást az, hogy a nevelők
felelősséget éreztek az iskoláért, a rájuk bízott tanulók fejlődéséért, a tanítókép-
zés céljainak megvalósulásáért. Segítették egymás munkáját, törődtek egymás
fejlődésével. Ezt is szolgálták többek között a tanártársak óráin tervszerűen
végzett hospitálások. Különösen gyakran látogatták az osztályban tanító taná-
rok óráit az osztályfőnökök. E rendszert Patakon Dezső Lajos vezette be.

¹⁷⁸ Jkv, 1881. március 2.

¹⁷⁹ Vö. Jkv, 1891. július 2., illetve VKM 34 618. sz. rendelete.

¹⁸⁰ Jkv, 1894. február 26.

A világháborús és az azutáni néhány évben a katonának bevonult tanárok s egyéb nehézségek miatti többletmunka következtében erre ugyan nem volt mindig lehetőség, de már az 1926–1929-es évekből fennmaradt feljegyzések szerint általában heti egy-egy órában hospitált minden tanár más nevelő óráján. A tapasztalatokat egymás között és tanári értekezleten röviden meg is beszélték. A hospitálásokról naplót vezettek. Az óralátogatások a tanulók sokoldalúbb megismerését és tárgyilagosabb megítélését is segítették. Nevelő hatású volt az az eljárás is, hogy a tanárok a gyakorlóiskolában rendszeresen bemutató tanítást tartottak, s igyekeztek ezzel a módszeres eljárás egyöntetűségét biztosítani.

A tantestület közösséggé formálását, továbbképzését, a nevelőmunka továbbfejlesztését szolgálta az az eljárás is, mely szerint az igazgató általában év elején vagy egy-egy új tanár érkezésekor, munkába való bekapcsolódásakor röviden vázolta az intézeti követelményeket, a nevelési feladatok megoldásának fontosabb konkrét intézeti eljárásait, s év közben ismertette, elemezte a szerzett tapasztalatokat, megjelölte a további tennivalókat, év végén pedig értékelte a munkát. Általános szokás volt kezdettől fogva, hogy az igazgató nemcsak a tanítási órán figyelte meg a nevelők munkáját. Ellenőrizte a tanulók dolgozatait, a javítás módját, eredményességét, s tapasztalatait rendszeresen megbeszélte az érdekelt tanárokkal, az általánosabb megfigyeléseket pedig az egységes eljárás segítése céljából a tanári értekezleteken is tudatosította.

Más módon is törekedett az intézet a tanárok tanítóképzős nevelőkké formálására. A tantestületnek az volt a véleménye, hogy a kezdő képzős tanár önképzésének egyik legcélravezetőbb módja a gyakorlóiskolában rendszeresen végzett hospitálás és más képzők munkájának megismerése s a szerzett tapasztalatok felhasználása. Ennek megfelelően a tanárok tervszerűen jártak a gyakorlóiskolába, s többen vettek részt testvér-tanítóképzőben és külföldi tanulmányúton. A szerzett tapasztalatokról tantestületi értekezleteken számoltak be, s a hasznosítható eljárásokat a további munkában igyekeztek alkalmazni.

Az egyik ilyen látogatás tapasztalatai például megerősítették a tantestületet abban a felfogásban, hogy a növendékeket nem elég csak a tanítási órán tanítani, hanem az intézetben már alkalmazott eljárásnak megfelelően az iskolán kívül is nevelni kell. A tanárok a jelöltek iskolán kívüli magatartását, munkáját is elemezték, szerzett tapasztalataikról beszámoltak, s hatékonyabb nevelési eljárások megvalósítására törekedtek.

A tanárok egymás véleményét tiszteletben tartották. A testületi értekezleteken a döntéseket együtt, sokszor erős vitával alakították ki, s az esetleges különvéleményt a minisztériumba is felterjesztették. Segítette a tantestületi közösség, az egységes nevelési-tanítási eljárás alakulását az a hagyományos gyakorlat is, mely szerint az igazgató a tantestületi határozatok megvalósulásáról a tanári értekezleteken időnként beszámolt. Ilyenkor tudatosodtak a további egységesebb eljárás lehetőségei, módjai is.

A képző jól szervezett munkájának, szellemének hatására az új nevelők is hamar beilleszkedtek az iskolai közösségbe. A következetesség, a rend, a fegyelmezett munka, a magas követelmény emberséges kapcsolatot teremtett a tanárok között. Felelősöknek érezték magukat másokért. Figyelemmel kísérték egymás életét, boldogulását, s a nehézségek idején segítségére is voltak egymásnak. Az intézet egyik-másik tanára sokszor volt súlyosabb, hosszabb ideig beteg, s a tanártársak önként, önzetlenül vállalták ilyenkor – többször hónapokon át is – a beteg társuk óráinak megtartását, hogy annak családjá a teljes tanári fizetést megkaphassa. Gondot fordítottak az elhunyt tanárok emlékének őrzésére, s kegyeletük jeléül gondozták sírjaikat, a jeltelen sírokat megfelelő fejfával stb. megjelölték.

A jelzett eljárások kedvező hatással voltak a tanárok nevelési-oktatási tevékenységének minőségére, eredményességére. Segítették olyan felfogás, eljárás megerősödését, megvalósulását, mely szerint a nevelés-oktatás a nevelő és növendék közös ügye, együttes tevékenysége. Mindennek azután fontos eredménye lett, hogy a tanár–diák viszony is előremutatóan alakult, s mai szemmel is korszerűnek mondható. A tanárok egyéniségükkel, tanítási-nevelési eljárásaikkal, magatartásukkal, bánásmódjukkal követésre méltó példát igyekeztek szolgáltatni. A tanulók gyengéit, botlásait szeretettel párosult szigorral nevelték, kiküszöbölték. Elbeszélgettek velük, s jóindulatú tanácsokat adtak nekik nehézségeik megoldásához. Igyekeztek megfelelő rendre, tisztaságra, egészséges életmódra szoktatni őket. Eljárásukat közös akarat, az iskolában kialakult hagyományos elvek megvalósítása, egységes nevelésre törekvés jellemezte. Ezért is érezhette a tanuló, hogy „neki a tanár jóakarója, szülő helyett szülője”.¹⁸¹

A tanárok iskolán kívüli tevékenysége is sokrétű s eredményes volt. Szerepet vállaltak a helyi és környékbeli társadalom életében. Néhányra – a teljesség igénye nélkül – külön felhívjuk a figyelmet. Dezső Lajos ügyvezető alelnöke volt a Sárospataki Irodalmi Körnek, Balogh Kálmán, Hodossy Béla, Tóth Mihály tagjai a kör kezelőbizottságának. Déry Gyula elnöke volt a sárospataki szociáldemokrata pártnak, alelnöke a pataki nevelők szakszervezetének, jegyzője a Nevelőmunkások Szövetségének. Rédei Jenő elnöke volt a sárospataki munkás-tanácsnak s vezetőségi tagja a szociáldemokrata pártnak. Dezső Lajos, Kapitány János, Hodossy Béla tagja volt a községi képviselőtestületnek. Hodossy Béla a sárospataki sportegylet, a Polgári Olvasókör és a fogyasztási szövetkezet elnökeként is tevékenykedett. Balogh Kálmán a sárospataki tanítók egyesületének és a községi iparos-tanonc iskola felügyelő bizottságának volt elnöke. Kötse István a fogyasztási szövetkezet ügyvezető igazgatójaként munkálkodott. 1906-tól a főiskolai tanárokkal együtt közreműködtek a magán polgári leányiskola létrehozásában, és éveken át többen tanítottak benne, Hodossy pedig igazgatója is volt annak.

¹⁸¹ Jkv, 1925. szeptember 26.

A tanárok társadalmi tevékenysége túlterjedt Sárospatak határán. *Dezső Lajos* alapító tagja s elnöke, később *Hodossy Béla* elnöke, *Kötse István* igazgatója volt a Zemplén vármegyei Általános Tanítóegyesületnek, *Hodossy Béla* alelnöke a Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Körnek, tagja a Zemplén vármegyei Törvényhatósági Bizottságnak. *Déry Gyula* tagja volt a Zemplén vármegyei Közművelődési Egyesületnek, a sárospataki járási néptanács intézőbizottságának és a Zemplén megyei néptanácsnak, *Rédei Jenő* pedig a sárospataki járási néptanács intézőbizottságának, s elnöke a megyei néptanács művelődési osztályának. *Diviaczky Rezső* tagja volt a zempléni Kazinczy-köri választmánynak, pénztárnoka a zempléni Tanítók Házának, melynek ellenőre *Lechnitzky Gyula* volt. *Bem Lajos* tagja a járási mezőgazdasági bizottságnak. *Dezső Lajos*, *Balogh Kálmán*, *Kötse István*, *Hodossy Béla*, *Lechnitzky Gyula* választmányi, *Déry Gyula*, *Diviaczky Rezső*, *Kovács Dezső*, *Tanács Imre* rendes tagja a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének. *Dezső Lajos* alapító tagja, *Déry Gyula*, *Hodossy Béla*, *Tanács Imre* tagja volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak, *Rédei Jenő* a Magyar Természettudományi Társaságnak, *Tanács Imre* a Magyar Irodalmi Társaságnak, *Mánczos Zoltán* az Országos Magyar Iparművészeti Társulatnak stb.

A tanárok gyakran szerepeltek előadásokkal községi, megyei és országos fórumokon egyaránt. 1892-ben Comenius születésének jubileumi évfordulóján az országos ünnepélyen *Dezső Lajos* tartotta az ünnepi beszédet. *Dezső Lajos*, *Balogh Kálmán*, *Hodossy Béla*, *Kovács Dezső*, *Tóth Mihály* tankönyveket, *Veres Ferenc* segédkönyvet írt. *Dezső Lajos* Comenius- és egyéb tanulmányait, Comenius-fordításait, *Hodossy Béla* és *Kovács Dezső* zenei munkáit, *Tóth Mihály* vezérkönyveit, *Lechnitzky Gyula* *Alkotó munkára nevelés* című munkáját sokan ismerték és kedvelték. Sok tanulmány, cikk jelent meg a tanárok tollából különböző folyóiratokban, újságokban, különösen az alábbiakban: Magyar Pedagógia, Magyar Tanítóképző, Néptanítók Lapja, Népiskolai Tanügy, Család és Iskola, Református Tanítók Lapja, Magyar Ethnográfia, Debreceni Protestáns Lap, Közművelődés, Köztelek, Zemplén, Zempléni Híradó, Sátoralja, Sárospataki Lapok, Sárospataki Református Lapok, Sárospatak, Népakarat stb.

Az elmondottak is mutatják, hogy a képző tanárai ebben az időben is kiváló képzettségű s eredményesen működő nevelők voltak, kiknek hatása Patakon és annak határán túl is erős volt. Munkájukat országosan elismerték. Közülük néhányról külön is szólunk.

Dezső Lajos (1847–1904)

Dezső Lajos a sárospataki kollégiumban érettségizett. Bölcsészeti, teológiai és jogi tanulmányainak befejezésekor a gimnáziumi előkészítő osztály tanításával bízták meg, majd szeniorrá választották. 1872-ben bírói államvizsgát tett, ezután Szentesre került tanárnak. 1873-ban tanítóképzős tanárjelöltként állami ösztöndíjjal 9 hónapot töltött Németországban, Svájcban és Franciaországban, hogy az ottani magasabb színvonalú tanítóképzést tanulmányozza. Hazatérte után előbb a lévai állami képző tanára lett, majd másfél év múlva, 1875 márciusában, 27 éves korában a pataki állami tanítóképző igazgatójává nevezték ki.

Dezső Lajos korának kiemelkedő pedagógusegységisége, akit puritánság, rendszeret, önfegyelem, magas fokú kötelességérzet, ritka akarat, lankadatlan szorgalom, éles ítélőképesség, erős vitázókészség s nagy munkabírási jellemzett. Demokratikus ember, aki maga körül kritikai szellemet terjesztett. Meghallgatta tanítványait, igényelte tanártársainak bíráló megjegyzéseit. Val-

lotta, hogy helyes kritikával fel kell tárnai a hibákat és segíteni azok kiküszöbölését, mert építő kritika nélkül nincs előrehaladás.

Mint közoktatás-politikus, önálló pedagógiai koncepciót dolgozott ki, melynek középpontjában a nép kiművelése állt. Felfogása szerint a nép felemelése hazánk fennmaradásának, továbbfejlődésének nélkülözhetetlen feltétele. Ezért élete fő feladatának tartotta a közművelődés szolgálatát, a nép általános műveltségének emelését. Hirdette, hogy minden embernek – a magyar népnek és a nemzetiségeknek egyaránt – joga van a művelődéshez. Az egész ország tanügyét felölelő művelődési felfogásának szerves része volt a magyar közoktatási rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos terve. A nép nevelésére hivatott elemi népiskola és a tanítóképző korszerűsítését, oktató-nevelő munkájának eredményesebbé tételét szolgálta törekvéseivel, előremutató javaslataival. A korabeli iskolareform nagy hibájának tartotta, hogy a fejlesztés kimunkálásában nem vették figyelembe s nem érvényesítették kellően a kor igényeit és lehetőségeit. Vallotta, hogy csak a történelmi fejlődés gondos elemzésével, kritikai értékelésével, a megfigyelt törvényszerűségek érvényesítésével és a gyakorlati nevelési tapasztalatok felhasználásával lehetséges a továbbfejlődés.

Nagyra értékelte a tanítói hivatást, a nevelői munkát. Meg volt győződve arról, hogy az iskolával kapcsolatos társadalmi követelmények, a tantervi előírások megvalósításában központi szerepe van a pedagógusnak, kinek munkája azonban csak a tanulók adottságainak, képességeinek figyelembevételével, a gyermekek mindenoldalú megismerésével és helyes módszerek alkalmazásával lehet eredményes. Nagy felelősséget érzett a jó tanítók képzéséért. A tanítói pályát féltékenyen óvta az arra nem hivatott ifjaktól. Akinek azonban szorgalmas munkáját látta, azt felkarolta, és sorsát még a képzőből kikerülve is figyelemmel kísérte, érvényesülését megfelelő értékeléssel, kritikával, jóindulatú tanácsaival segítette.

A pedagógiai elmélet és gyakorlat eredményes, hatékony munkása volt. Optimista pedagógus, aki nagy gondot fordított az egész ember nevelésére. Felfogásában a nevelés társadalmi feladat, s az egységes nevelés megvalósításában az iskolával együtt fontos szerepe van a családnak, a társadalomnak, a sajtónak. Haladó elveket vallott a nevelés érvényesítése, szervezése tekintetében is. Tanítványait munkatársainak tekintette, s bennük a közművelődés jövő felelőseit látta. Ezért önmaga példájával, tevékenységével, magas követelmények támasztásával nevelte diákjait emberszeretetre, a kötelességek lelkiismeretes teljesítésére, a népnevelés szolgálatára. A kollégiumi hagyományoknak megfelelően arra törekedett, hogy az intézetből kikerült tanítók a társadalom hasznos tagjaivá váljanak. Tanítványaival közvetlen kapcsolatban volt. Nagy tudása, lelkiismeretes munkája, következetes magatartása, tudatos nevelői hatása következtében tanítványai nagyon szerették s példaképüknek tekintették.

Határozott egyénisége, kritikai elméje, magas képzettsége, emberismerete, az emberekkel való bánni tudása alkalmassá tették az igazgatói munkára. Nemcsak

az előírt követelményeknek tett eleget, hanem intézete élen járt a képzés hatékonyságát segítő fórumok kialakításában, szabályozók érvényesítésében. Az intézet rendjével és fegyelmeivel, a tanulók mulasztásával, a kirándulások szervezésével, az osztályfőnöki munkával, az írásbeli dolgozatok készítésével és javításával, a kertészeti munkával stb. kapcsolatban kialakított szabályzatokat a munka közben szerzett tapasztalatok felhasználásával tervszerűen továbbfejlesztette. A nevelés-oktatás hatásának fokozására önképzőkori társulatot, ének-kart, ifjúsági zenekart, segélyezőegyletet, tűzoltócsapatot, korcsolyaegyletet szervezett.

Magas követelményt támasztott a tanárokkal szemben, de sohasem kívánt többet, mint amit maga is nyújtott; gondot fordított tanárainak nevelésére, továbbképzésére. Hirdette, hogy a nevelőnek lépést kell tartania a fejlődéssel s folytonosan tanulnia, továbbképeznie magát. Tanári s igazgatói tevékenységével egyaránt példát mutatott arra, hogyan kell a jövődő tanítókat a képzőben eredményesen felkészíteni a nép szolgálatára. Értekezleteken minden fontosabb problémát megtárgyalt: a testület véleményét kikérte, s állásfoglalását magára nézve kötelezőnek tartotta. Egységes nevelést valósított meg, a nevelőtestülettel együtt nevelt, nem a tanári kar nélkül, annak ellenében vagy helyette. A tanárok önállóságát biztosította, a munkához számukra minden segítséget megadott, de a lelkiismeretes munkavégzést megkívánta. Következétesen törekedett a képző munkájának gondos megtervezésére, szervezésére, irányítására, ellenőrzésére, korszerűsítésére. Sok javaslatot, nevelési eljárást dolgozott ki, melyet a pataki képzőben megvalósítottak, s melynek megvalósítását később a minisztérium más képzőkben is elrendelte. Igazgatói működésének eredményeként az intézet tevékenysége tökéletesebb lett, a tanári kar munkája a tudomány és a korszerű pedagógia színvonalán állt, s a miniszteri biztosok megállapítása szerint az intézet „az ország jelesebb képezdéinek egyike” volt.

Sokrétű kutatásával korának jeles elméleti pedagógusa lett. A pataki hagyományok s egyéni hajlama mellett a népoktatásért és tanítóképzésért érzett felelőssége vitte Comeniushoz. Ő indította el a nagy pataki iskolareformátor életművének magyar elemzését, értékelését s haladó gondolatainak magyar nyelvre való átültetését. Comenius haladó eszméit faggatta, hogy korának pedagógiai, tanügyi fejlődését segítse. Ezért is fordította le Comenius Nagy Oktatástanát s több kisebb művét. Megírta *Comenius Magyarországon* című munkáját, melyben emléket állított a nagy pedagógus pataki működésének, vázolta hatását nemcsak a kollégiumra, hanem a magyar tanügyi viszonyokra is. Comenius törekvéseit szembesítette saját korának követelményeivel s megmutatta, hogy a comeniusi eszmék figyelembevételével hogyan lehetne és kellene a különböző pedagógiai feladatokat eredményesen megoldani.

Nevelési felfogásában a korára jellemző valláserkölcsi nevelésen túl síkra szállt a hazafias, a munkára, a testi és az esztétikai nevelésért. Fontosnak tartotta az iskolai és családi nevelés összhangba hozatalát, a kettő együttműkö-

dését, egységes eljárását. Részben Comenius iskolarendszere, részben pedig az 1868-as népoktatási alaptörvény gondos elemzésével sajátos, egységes magyar közoktatási rendszert dolgozott ki, s megjelölte a továbbfejlődés legfontosabb tennivalóit. Koncepciójában sokat foglalkozott a népiskolával, s közben rendkívül korszerű elveket vallott a tanterv kialakításában, az egyes tárgyak tanítását illetően s a tankönyvek kérdésében, továbbá a gyermekek foglalkoztatása tekintetében. Az általa kidolgozott tanterv csoportosította először a többtanítójú elemi iskolában a tanulókat osztályok szerint (s nem nemek szerint), melyet évek múlva az állam is elrendelt. Tankönyveit halála után is hosszú ideig használták.

Rendkívül korszerűek, előremutatóak a tanítóképzéssel, a képző tantervével, tankönyveivel, a tanárok képzésével kapcsolatos törekvései, korszerűsítési javaslatai, melyeknek kidolgozásában a tanítóképzés történetének s a tanítóval kapcsolatos korszerű igényeknek az elemzéséből indult ki. Figyelmet érdemel a magyar tanítóképzés színvonalának emelésére irányuló törekvése s javaslata. Amikor 1882-ben az állami képzés négyosztályos lett, az egyházi tanítóképzők egy része megmaradt három osztályúnak. Dezső Lajos következetesen harcolt azért, hogy a képző állami tantervét a felekezeti képzők is hajtsák végre. A képzés színvonalának emeléséhez fontos feltételnek tartotta és javasolta, hogy a tanítók fizetését emeljék fel s a tanítói hivatás erkölcsi megbecsülését fokozzák. Javasolta a képzési idő felemelését, a felvételi vizsga általános előírását, az internátusi bennlakás biztosítását, a képzőt végzetek egyetemi továbbtanulásának lehetővé tételét. Javasolta, hogy a négyéves képzés érettséginek megfelelő képességvizsgálással záruljon, és kétévi tanítói gyakorlat után kerüljön sor tanítói államvizsgára. Ezen arról kell meggyőződni, hogy a jelöltek helyesen alkalmazk-e a gyakorlatban az elméletet, és szorgalmasan munkálkodnak-e a maguk továbbképzésén. A gyakorlati képzés eredményeinek fokozására javasolta, hogy a képzőben az osztatlan gyakorlóiskola mellett osztott gyakorlóiskolát is szervezzenek, s a város egyik népiskoláját külső gyakorlóiskolává alakítsák. Külön tervet készített a képzős tanárok képzésére. A képző sajátos szakiskolajellege miatt javasolta, hogy a jeles végzettségű tanítókat kétéves gyakorlati munka után felvételi vizsgával bocsássák egyetemre, hogy ott a képzőben tanult szakokból a többi egyetemistával együtt nyerjenek szaktanári kiképzést.

Munkássága különösen nagy hatással volt a pataki tanítóképző fejlődésére. Az intézet nevelő-oktató-képző munkáját magas színvonalra emelte, s következetesen küzdött az eredményes képzés feltételeinek biztosításáért. E munkájában nemcsak a képző felszerelésének tökéletesítésére törekedett, hanem a hatékonyabb nevelés érdekében egy olyan internátus létrehozására is, mely fontos segítője, kiegészítője az intézeti (tanórai) nevelésnek. Részletesen kidolgozott s pedagógiaileg indokolt internátusi tervezete, melyet már 1883-ban felterjesztett a minisztériumba, akkor nem valósulhatott meg. A kultuskormány a költségeket nem biztosította, s csak többszöri felterjesztés után, 30 év múlva került sor a képző épületének fejlesztésére. Bizonyára Dezső Lajos e törekvésének is

szerepe volt abban, hogy később minden tanítóképzőben egységes irányítással, teljes összhangban valósult meg az intézeti képzés és internátusi nevelés.

Dezső Lajos tudós pataki tanár, „a nemzetnevelés nagy munkájának kiváló harcosa”, eredményes munkása. „Benne – Gyertyánffy István szerint – a hazai pedagógiai tudomány és gyakorlat egyik legnagyobb, legönállóbb és céltudatos nevelőjét tisztelhetjük.”¹⁸² Méltán írta róla egyik méltatója többek között a következőket: „Én úgy érzem, hogy bármily szép és nemes hivatást töltött be Dezső Lajos a sárospataki képzőben, nagyobb és jelentősebb kör lett volna neki megfelelő. Az ő tudása, jelleme és ereje egy egész országra kiható munkakört érdemelt volna.”¹⁸³ Dezső Lajos elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenységével a haladást szolgálta. Sokrétű munkája, eredménye révén érdemes, méltó arra, hogy az utódiskola tisztelettel, hálával hódoljon emléke előtt, s a Comeniusról elnevezett tanítóképző főiskola kollégiuma a Comenius-kutató, Comenius eszméit a magyar pedagógiába elsőként átültető s a tanítóképzés továbbfejlesztéséért következetesen harcoló Dezső Lajos nevét viselje.

Hodossy Béla (1864–1943)

Hodossy Béla a tanítóképzőt Csurgón végezte, 1885-ben. A budai Pedagógiumban nyelv- és történettudományi szakcsoportból és zenei szakból polgári iskolai tanári képesítővizsgát tett, majd zenetanári, nyelv- és történettudományi szakból képzős tanári oklevelet szerzett. 1889 júniusától volt a pataki képző tanára.

Rendkívül jó felkészültségű, képzett, szorgalmas nevelő, aki nagy gondot fordított az önképzésre. Folyamatosan tanulmányozta a megfelelő szakirodalmat, lépést tartott a pedagógia fejlődésével, s többször volt külföldi tanulmányúton. Tanítási órái mintaszerűek voltak. *Kiváló zenetanár*, akinek tanítványai „pom-pásan énekeltek hangjegyről”. Szaktárgyain kívül eredményesen oktatta a pedagógiai tárgyakat is. Nagy munkabírásu ember volt, aki a tanórán kívül is sokféle tevékenységet fejtett ki mind az iskolában, mind az iskolán kívül. Hosszú éveken át vezette az ifjúsági olvasókör, a zenekar és énekkar munkáját.

Dezső Lajos halála után fél évvel lett Hodossy Béla az intézet igazgatója. Pedagógusegyéniségére vallott igazgatói működésének megkezdésekor a tantesületnek tett vallomása: „Iskolánk ügyeit a tanári karral és igazgatótanáccsal való legjobb egyetértésben, szeretettel és barátsággal kívánja vezetni. Miután tudja, hogy mellette minden tekintetben kiváló tanári kar áll, reményli, hogy az a szép örökség, amely nagynevű elődjétől, boldog emlékezetű Dezső Lajostól

¹⁸² Emléklap Dezső Lajos sárospataki tanítóképezdei igazgató negyedszázados igazgatói jubileumára. Sárospatak, 1900. 4. o. – Életét, munkásságát részletesebben ismerteti: Kódöböcz József: Dezső Lajos, 1847–1904. Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 1984. 7–283. o.

¹⁸³ Palágyi Lajos: Dezső Lajos. Magyar Tanítóképző, 1904. 529. o.

rá maradt: az intézet jó hírneve s magas színvonala nem csökken, hanem gyarapodni fog.”¹⁸⁴ *Igazgatói munkáját eredményesen végezte.* Tanártársa s az igazgatói székben utóda, Kovács Dezső többek között ezt írta róla: „Szerencsés kézzel úgy összetartotta a tanári kart, hogy annak minden tagja teljes harmóniában a legnagyobb lendülettel és kedvvel dolgozott a tanítóképzés eszményeinek minél tökéletesebb megvalósításán. A siker nem maradt el. Az intézet jó hírneve nagyot emelkedett.”¹⁸⁵

Nagy gondja volt arra, hogy a növendékek elsajátítsák a társasági érintkezés ismereteit, szabályait és jártasságait. Ez indította többek között arra, hogy az utolsó éves növendékeket kisebb csoportokban, az intézeti nevelőkkel együtt meghívta családjához vacsorára. Ezeknek az alkalmaknak a tapasztalatai alapján értekezleteken örömmel tett bizonyosságot arról, hogy a tanulók jóra való fiúk, s magaviseletük, viselkedésük tanítójelölthöz illő: illedelmes, szerény s a társaságban is megütik a megfelelő mértéket.

Iskolán kívüli munkája, társadalmi tevékenysége is sokoldalú s hasznos. Foglalkoztatta a város közügye: „Nincs Pataknak egy olyan területe, ahol nem dolgozott volna, ahol hűsége, fáradsága, szolgálata gyümölcsöt ne termett volna.”¹⁸⁶ Tanári működése során sok szervezet tevékenységébe kapcsolódott be. Megindítója, majd főmunkatársa volt a *Sárospatak* című társadalmi és tanügyi lapnak, alapítója és főszerkesztője a református *Zeneközlönynek*, szerkesztője a *Közművelődés* című újságnak. Foglalkoztatta a tankönyvirodalom, az énekügy, a magyar néprajz számos kérdése s a hírlapírás egyaránt. Több önálló műve is megjelent. *A magyar nemzet ritmusa* című munkáját Horváth János egyetemi tanár is nagyra értékelte.

Kiemelkedő tehetsége, alapos és sokrétű képzettsége, szorgalmas munkája Hodossy Bélát nagy pedagógussá, a gyakorlati pedagógia eredményes munkássává, az általa művelt tudományok szakemberévé tették. Nem volt ilyen szerencsés, sikeres politikai tevékenysége, s ez beárnyékolja munkásságát. Mélyebb politikai meggyőződés nélkül politizált, s emiatt nehéz és kellemetlen helyzetbe került. E. Kovács Kálmán Hodossy politikai tevékenységét elemezve azt írja, hogy „királypártiból szocialistává, majd pedig hirtelen cseh nacionalistává” lett.¹⁸⁷ Amikor ugyanis 1918. november 1-én Sárospatakon megalakult a helyi Nemzeti Tanács, Hodossy tagja, majd 1919. február 15-én alelnöke lett. Az új eszméket élőszóval és újságcikkeivel egyaránt terjesztette. 1918 decemberében az iparos ifjúsági egyesület gyűlésén, amelyen munkástanácsot is választottak, mint elnök a tudomány megszerzésének fontosságáról, az egyesülésben rejlő erőről,

¹⁸⁴ Jkv, 1905. február 23.

¹⁸⁵ A Sárospataki Református Tanítóképzőintézet és Liceum Évkönyve (továbbiakban: Évkönyv) az 1943/44-es tanévről. Szerkesztette: dr. Egey Antal igazgató. Sárospatak, 1944. 2. o.

¹⁸⁶ Darányi Lajos: *Kegeyelemből élünk.* Sárospataki Református Lapok, 1943. augusztus 7. 130. o.

¹⁸⁷ E. Kovács Kálmán: *A tanácsköztársaság Sárospatakon.* Kézirat. É. n. 8. o. SpKt.

az egyes szakszervezetek eredményes működéséről beszélt. Sok újságcikkben tett hitet haladó politikai felfogása mellett. *Vallotta, hogy „szocialista érzelmű, demokratikus gondolkodású”*. Hirdette, hogy „a társadalmi rendnek változnia kell; az anyagi, szellemi és erkölcsi javaknak igazságos elosztása elengedhetetlenül szükséges. Mint drága értéket hozta magával a forradalom a régi rend bukását s egy új, szebb, boldogabb társadalmi rend kialakulásának reményét”.¹⁸⁸

Politikai tevékenységében azonban nemsokára változás következett be. Amikor a cseh intervenciós csapatok 1919. május elején megszállták Sárospatakot és a vezetőket felszólították, hogy beosztottaik munkásmozgalmi tevékenységéről írásban tegyenek jelentést, Hodossy részletesen beszámolt arról, hogy „tanárai közül kik és milyen mértékben vettek részt a munkásmozgalomban, felsorolva azokat, akik vezető vagy propagandaszerepet tölthettek be”. Miután június 5-én a Vörös Hadsereg bevonult a városba, a munkás-katona-földműves tanács e feljelentés miatt Hodossyt letartóztatta, s a kassai katonai törvényszék előbb kötél általi halálra, majd 15 évi fegyházra ítélte. Elszállították a váci fegyházba, ahonnan a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus közepén szabadult ki.¹⁸⁹

Amikor Hodossy a minisztérium 1923-ban nyugdíjba helyezte, Kovács Dezső részben az intézeti Értesítőben, részben tanári értekezleten búcsúztatta, méltatta munkásságát. Megállapította, hogy Hodossy nagy tudású pedagógus, szorgalmas ember volt. A tanügyet eredményesen munkálta szóval és tollal. Énekiskolája kiváló, dalgyűjteménye közismert volt, „Hírlapi cikkeivel... oktat-ta és nevelte a nagy közönséget; mint szónok, állandóan talpraesett és élvezetes; a közügyek terén, a társadalmi egyesületekben és mozgalmakban... buzgó és lankadatlan apostol, kiváló mint barát és jó gazda... Az intézet építésénél, fejlesztésénél s általában az iskolában és iskolán kívüli munkásságával elismere-re méltó érdemeket szerzett magának.”¹⁹⁰

Kiss Elek (1858–1945)

Miskolcon érettségizett, majd a budapesti egyetemen fizika–matematika–természetrész szakon két évet végzett. Tornatanári oklevelet szerzett a Nemzeti Tornacsarnok tanfolyamán. 1879-ben került a sárospataki főiskolára tanárnak, s 1880-tól a tanítóképzőnek is tornatanára volt. A képzőből 1922-ben ment nyugdíjba, a főiskolán 1928-ig tanított. Nagy munkabíráására jellemző, hogy a kollégiumi és tanítóképzős tanári munkája mellett éveken át tanította a tornát a magán polgári iskolában is.

Nagy szaktudása, képzettsége, lankadatlan kötelességérzete, nagyszerű pedagógiai képességei kiváló nevelővé tették. Szívügye volt az egészséges életre, a

¹⁸⁸ Sárospataki Hírlap, 1919. március 8.

¹⁸⁹ Kovács Dezső jelentése a minisztériumnak, 1919. augusztus 19.

¹⁹⁰ Jkv, 1923. november 4.

természet szeretetére, a jellemzilárdságra nevelés. Mozgékony, fürge, energikus tornatanár volt, aki a tanórákon kívül a szokásos „tornászati” kiránduláson túl is gyakran vitte magával kisebb-nagyobb csoportokban tanítványait kirándulni. Ezeket az alkalmakat nemcsak a testnevelés eredményeinek fokozására használta fel, hanem az ismeretterjesztésre, a természet szépségeinek, értékeinek meglatatására, a táj, a szülőföld megszerettetésére is. Ilyenkor a magasabb hegycsúcsokon megállt tanítványaival, és elénekelték a Himnuszt. Kitörölhetetlen emléket, élményt jelentett ez diákjai számára, felerősítve azzal, hogy „az erdők, a sziklahasadékok is visszhangoztatták a nagy magasságban Kőlcsey felséges himnuszt”, amint egyik tanítványa ezt emlékezéseiben leírta.¹⁹¹ A tanítás, és fegyelmezés terén kiváló eredményeket ért el. Tanítványai országos versenyeken gyakran (1896-ban is) sikeresen szerepeltek, szép helyezéseket értek el. Év végi kiemelkedő, látványos tornavizsgáit, bemutatóit a város közönsége kedvelte s magasra értékelte.

Kiegyensúlyozott életet élt. Szabad idejében gyakran kereste fel a környező vidéket, s még öreg korában is hihetetlenül nagy távolságokat gyalogolt. Régészeti és geológiai kutatója volt Sárospatak környékének. Ásványgyűjteményét az Erdélyi Múzeumnak adományozta, melynek alapító tagja is lett. Hosszú éveken át tagja volt a főiskolai igazgató tanácsnak, majd gazdasági választmányának, ez utóbbinak többször helyettes elnöke is. Nagy érdemeket szerzett a kollégiumi iskolakert és a tornacsarnok fejlesztése, korszerű felszerelése terén.

Az iskolai tanítás mellett törekedett az írásos ismeretterjesztésre is. Tanulmányt közölt a pogánykúti ősember-településről, melynek első feltárója volt. Megírta a főiskola „tornászati” történetét, írt az iskolakertről, melynek játszótérén gondoskodásának eredményeként mindig megfelelő felszerelés állt a szabadban tornázni akaró fiatalok rendelkezésére.

Amikor a főiskoláról is nyugalomba vonult, az Értesítő többek között a következőket írta: „Szinte el lehet mondani róla, hogy tanára volt minden ma élő pataki diáknak... 49 éves tornatanári működéséről beszél főiskolánkban a torna hagyományos szeretete, a több versenyen szerzett győzelem, ifjúságunk testi épsége és egészsége és az a nagy és általános tisztelet, amely tanítványai részéről oly gazdagon buzogva nyilvánul meg a találkozó alkalmával.”¹⁹²

¹⁹¹ Baráth Imre: Régebbi pataki tanárok jó tanácsai. Sárospataki Református Lapok, 1944. május 6. 75. o.

¹⁹² A sárospataki református főiskola teológiai akadémiai és gimnáziumi Értesítője az 1928/29-es tanévről. Összeállították: dr. Mátvás Ernő akadémiai és közigazgató és Elekes Imre gimnáziumi igazgató. Sárospatak, 1929. 58. o.

4. A tanulók

A képző előbb három-, 1882-től négy-, majd 1924-től ötosztályos volt. Adataink szerint az 1870/71-es és 1872/73-as tanévben is voltak IV. osztályosok, de ekkor a IV. osztály szervezetileg még nem volt kiépülve. Ezek a tanulók az egyházkerület ama ösztöndíjasai közül kerültek ki, akik a III. év befejezése után közvetlenül nem tudtak elhelyezkedni, s a pályázatok megérkeztéig az ösztöndíjjal kapcsolatos tanulmányi szerződés alapján a képzőben maradtak.

A háromosztályos képzőbe 13 év alatt 960 (évente átlag 73-74), a négyosztályosba 42 év alatt 4082 (évente 97-98), az ötosztályosba pedig 5 év alatt 762 (évente 150-155), összesen 5804 tanuló iratkozott be. Közülük 5170 tett osztályvizsgát is, tehát 634 tanuló, a beiratkozottak 10,9%-a év közben elhagyta az iskolát. Legnagyobb volt a *lemorzsolódás* az I. osztályban (10,7%) s a legkisebb az V.-ben (0,9%). A *lemorzsolódás* mértékét jobban mutatja az I. osztályba beiratkozottak és az utolsó évet végeztek, továbbá az oklevelet szerzettek számának összehasonlítása. 60 év alatt 1864 tanuló iratkozott be az I. osztályba, s csak 1157 fejezte is be az utolsó évet, ennek megfelelően a kimaradás 37,9%-os volt. Ebben az időben 1071 jelölt szerzett tanítói oklevelet, s ez az I. osztályba beiratkozottak 57,4%-a, ami az iskola céljához, a tanítói képesítés biztosításához viszonyítva 42,5%-os *lemorzsolódást* jelent. Mivel a külső körülmények fontos szerepet játszottak a tanulmányok félbehagyásában, az első időben, továbbá a háborús években nagyobb százalékban maradtak ki a tanulók. Az első tíz évben az I. osztályba beiratkozottak 45,6%-a végezte el a III.-at, s 20,5%-a szerzett tanítói oklevelet. A világháború négy évében csak 27,6% végezte el az utolsó évet. Nagy ez a *lemorzsolódás*, bár a korabeli tanintézeteknél általában ilyen vagy ennél is nagyobb mérvű volt.¹⁹³

A tanítóképzőből való kimaradásnak többféle oka volt. Dezső Lajos kutatása szerint a *lemorzsolódást* általában a következő tényezők idézték elő: Sokan kerültek a képzőbe a szükséges képesség és képzettség nélkül; felvételi vizsga hiányában a középiskola IV. osztályát végzett gyenge tanulók is beiratkozhattak. Alacsony volt szerinte a felvételi korhatár is, hiszen a 14-15 éves gyermeket még nem lehet „értelmesen nevelő-tanítóvá képezni”. Nagy szerepet játszott a *lemorzsolódásban* a katonai kötelezettség. Az első időkben a tanulók tekintélyes részét érintette a törvényes „újoncozás”. Az 1871/72-es tanévben a képző 67 tanulója közül 43 volt hadköteles. Mivel az újoncozás az állandó lakóhelyen történt és sokáig eltartott, a tanulók hetekig, olykor hónapokig távol maradtak. Sok esetben ennek eredménye is kimaradás lett. A *lemorzsolódás* legfontosabb

¹⁹³ A budapesti I. kerületi állami tanítóképzőbe például az 1873–1881. években 333 növendék iratkozott be. A három évfolyam elvégzése előtt kilépett az intézetből 217 (65%), a III. évfolyamot bevégezte 64 (19,4%), oklevelet pedig csak 53 (16%) nyert. Vö. Gyertyánffy István: A budapesti áll. elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. Budapest, 1882. 237–239. o.

oka volt Dezső Lajos szerint „a tanítói pályának éppen nem kecsegtető anyagi oldala. A növendékek jó része még mindig azért jó a képezdébe, mert más pályán nem boldogul: vagy tehetségük nincs tehát vagy kedvük a tanuláshoz”.¹⁹⁴ A jobb tanulók jelentkezését az is visszatartotta, hogy az egyházkerületi ösztöndíjasok sokszor elestek a jövedelmezőbb állásoktól, mert azokat teológusokkal töltötték be. Hozzá lehet tenni azt is, hogy a népiskolai alaptörvény előírása szerint a képző elvégzése szükséges volt ugyan a tanítói alkalmazáshoz, de a felekezeti iskolák képzésénél is alkalmaztak tanítójelölteket és másokat tanítóknak, még ha a munkáltató egyházközsegeknek számolniuk is kellett a felsőbb állami és egyházi szervek tiltakozásával. Fokozta a lemorzsolódás mértékét a világháborús viszonyok és az azt követő évek nyomorúsága is; sok tanuló katona lett, néhány közülük el is esett.

Annak, hogy a tanulók nagy része a képzőben nem tett képesítővizsgát, fontos oka volt az is, hogy az egyházi népiskolában alkalmazott, képzéssel nem rendelkező tanítók a régebbi szokásnak megfelelően még akkor is sokáig az egyházmegyei vizsgabizottságok előtt tettek képesítővizsgát. Dezső Lajos szerint az első tíz évben 91 jelölt tett ilyen vizsgát, s csak 71 szerzett a képzőben oklevelet. Ezért is állapítható meg, hogy az eltávozottak legnagyobb része az 1800-as években tanító lett. A lemorzsolódás csak akkor csökkent nagymértékben, amikor az állami rendeletnek megfelelően a nyugdíjalapba való felvételre csak a képzős vizsgáló bizottság előtt szerzett tanítói oklevél alapján kerülhetett sor.

A tanulók szociális származásának vizsgálata alapján arra lehet következtetni, hogy nagy részük ebben az időben is a szegényebb néprétegek gyermekei közül került ki. A rendelkezésre álló források 1904 és 1929 között 2023 tanuló származására vonatkozóan nyújtanak megfelelő adatokat, még ha a jelölések nem is mutatják mindig egyértelműen a mai kategorizálásnak megfelelően a származást. A „kisbirtokos” megjelölés elsősorban a földműveseket, a „hivatalnok-tisztviselő” a csekélyebb keresettel bíró kistisztviselőket, az „iparos-kereskedő” kategória a fizikai munkát végző kézműiparos és kiskereskedő, a „lelkész” megjelölés kis falusi lelkészi származást takar. A vizsgált adatok szerint a tanulók 24,9%-a (504 jelölt) tanító, esetleg tanár, 23,4%-a (474) földműves, 17,9%-a (363) kisiparos, 13,7%-a (278) hivatalnok, kistisztviselő, 11,7%-a (238) szolga, napszámos, 4,5%-a (90) kereskedő, 2,1%-a (43) lelkész s 1,6%-a (33) vasúti munkás és egyéb foglalkozású szülők gyermeke volt. Tanító, pap, közhivatalnok szülő gyermeke tehát 825, és földműves, szolga, napszámos, vasúti munkás, kisiparos, kiskereskedő szülőé 1198 tanuló. Ez utóbbi szám egyben azt is jelzi, hogy ebben az időben 59,2% volt a fizikai dolgozó szülők gyermeke. Magas ez a százalék, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időben ezek a gyermekek csak kis százalékban juthattak a középiskolába, a

¹⁹⁴ Értésítő, 1879. 23. o.

gimnáziumba. A fent ismertetett tendenciát erősíti az 1904 előtti vizsgáldás is. Itt hat évre vonatkozóan áll rendelkezésre adat. Ezekben az években 658 tanuló nyert felvételt a képzőbe. Közülük földműves gyermeke 23%, kézművesé 22,1% s tanítóé 27,8%. A földműves, napszámos, cseléd, kézműves, kereskedő gyermeke 56,6%. Mindez azt bizonyítja, hogy a tanítóképzőben ebben az időben is a szegényebb földműves-, vasúti munkás-, kisiparos-, kiskereskedő-, továbbá a jövedelem alacsonyabb szintjén álló tanító-, pap-, tisztviselőcsaládok gyermekei tanultak, akik számára a tanítói pálya megélhetést biztosított, és sok esetben a korabeli társadalmi ranglétrán érvényesülési lehetőséget is jelentett.

A képző iskolázási területe e korszakban sem volt zárt, vonzása és hatása kiterjedt az ország távolabbi vidékeire is. Az 1920-as évek második feléből négy év (1925–1929) adata szerint zempléni illetőségű volt a tanulók 47,8%-a. Ezenkívül Abaúj-Torna és Borsod megyék adtak még jelentősebb mértékben az iskolának tanulókat: 10, illetve 9,5%-ot. A többi növendék a következő megyékből került ki: Bereg, Békés, Csanád, Csongrád, Gömör, Hajdú, Heves, Hont, Jász–Nagykun–Szolnok, Moson, Nógrád, Pest Pilis–Solt–Kiskun, Sopron, Somogy, Szabolcs, Szatmár, Vas, Veszprém, Zala megyék, illetve Budapest s Debrecen, Hódmezővásárhely, Miskolc törvényhatósági jogú városok. Hazánkban még nagyobb területére terjedt ki a képző iskolázási területe 1920 előtt, amikor például Erdélyből, továbbá Ung, Ugocsa, Torna, Sáros, Máramaros, Liptó, Trencsén, Esztergom megyékből is voltak az iskolának növendékei. Éppen ezért ebben az időben a tanulók nem is voltak mindnyájan magyar anyanyelvűek. Az 1904/05 és 1915/16 közötti 12 tanévben 1300 tanuló közül 1243, a tanulók 95,6%-a magyar, 2,7%-a (36) román, 1,07%-a (14) tót, 0,46%-a (6) német és 0,07%-a (1) szerb anyanyelvű. Az elmondottak azt mutatják, hogy a hagyományokhoz híven, a képző munkájának hatására, a volt pataki diákok közbenjárására, néhány esetben a hivatalos szervek, tanfelügyelőségek irányításával az ország távolabbi vidékeiről is jöttek Patakra tanulni a fiatalok.

A képző szakiskola volt. *Az itt végzettek túlnyomórészt a tanítói pályán helyezkedtek el;* jobb társadalmi megbecsülésre vágyva csak kis mértékben mentek át más munkakörbe. Dezső Lajos 1895-ben megvizsgálta, hogy az első 25 évben végzett 328 növendék milyen pályán működött: Meghalt 35 (10,6%), ismeretlen 8 (2,4%). Más pályára (gazdatiszt, jegyző, vasúti és postatiszt, kereskedő) lépett 18 (5,4%). Magasabb tanügyi munkakörbe (polgári iskola, felső népiskola, felső leányiskola, népiskolai tanfelügyelet) került 20 (6%), és néptanítóként dolgozott 247 (75,3%). Lényegében tehát (nem véve figyelembe a meghaltakat) csak kb. 6% nem működött pedagógus-munkakörben. S ez a tendencia ebben a korban mindvégig megfigyelhető.

1890-től 1925-ig *magántanulói* is voltak a képzőnek. Létszámuk elsősorban a körülményektől függően alakult, s a háborús években volt a legmagasabb. Az összesen 280 magántanuló közül 137 növendék az 1914 és 1921 közötti hét évben volt az iskola növendéke.

A pataki képző *fiúiskola* volt, de bizonyos években magántanulókként lányok is tanulhattak, illetve vizsgázhattak benne. 1919. április 17-én Rédei Jenő mint a Zemplén megyei Tanács művelődési osztálya intézőbizottságának elnöke a Forradalmi Kormányzó Tanács LIV. sz. rendelete alapján elrendelte, hogy a magántanulókként felvett leánynövendékeket rendes tanulóknak írják át s ennek megfelelően kezeljék. E rendelkezés végrehajtására azonban nem került sor. A következő évtől kezdve újra csak magánvizgát tehetek a lányok. A képzőben ebben az időben 22 lány szerzett tanítói oklevelet.

A *tanulók felvétele* a képzőbe a VKM hatáskörébe tartozott. A tanári kar, illetve az igazgató tanács előterjesztése alapján a minisztérium döntött a kedvezményekről, tanulmányi segélyekről is. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 17-én a tanulók felvételét a tantestület hatáskörébe utalta, s csak a felvételtől készített kimutatást kellett felülvizsgálat és nem jóváhagyás céljából a szakfelügyelői hivatalnak felterjeszteni. Ez a terv azonban csak 1924 után lett valóság, amikor a minisztérium a felvételekkel együtt a kedvezmények odaítélését is az igazgatóra és a tantestületre ruházta.

A képző jelentkezési-pályázati felhívása a Néptanítók Lapjában jelent meg, de a felvételi tájékoztatót a helyi lapban is közzé kellett tenni. A pályázathoz a következő okmányokat kellett csatolni: születési anyakönyvi kivonat; orvosi bizonyítvány a tanítói pályára való alkalmasságról (ép testű, érzékszervei épek, beszélszerv hibátlan, tanítói pályára alkalmas); a középiskola IV. osztálya elvégzéséről szóló bizonyítvány; hatósági bizonyítvány a szülők foglalkozásáról, vagyoni állapotáról, jövedelméről, a családtagok számáról, életkoráról; helyhatósági bizonyítvány, illetve amennyiben az utolsó évben már nem járt iskolába, erkölcsi bizonyítvány. A végleges felvétel az intézetben lefolytatott orvosi és zenei hallási vizsgálat eredményétől függött. Ez a vizsgálat az utolsó években színérzékvizsgálattal is kiegészült.

A felvételnél fontos követelményként érvényesült a kifogástalan erkölcsi magaviselet s a jó tanulmányi eredmény. Előnyben részesültek azok, akiket a tanítói pályára való alkalmasság szempontjából a középiskolák javasoltak. Hasonlóan előnyben részesültek a tanítók, tanügyi dolgozók gyermekei, továbbá a sokgyermekes családokból jelentkező tanulók. Előírás volt az is, hogy a szegény tanítók gyermekeit megfelelő segélyben kell részesíteni. Ez a feltételekkel kapcsolatos eljárás sok tekintetben alapja lett a felsőfokú tanítóképzésben szokásos megoldásoknak is.

5. A tanítás anyaga

Az 1857-ben meginduló tanítóképző anyagát Árvay a külföldön szerzett tapasztalatok alapján alakította ki, s helyi tantervül a Tiszánineni Református Egyházkerület fogadta el. Az *állami tanítóképzés tantervét az egész országra érvényes hatással a VKM rendelte el*. A pataki képző az egyházkerület egyetlen képzőjéből az állami képzők egyike lett, melynek működését, tananyagát központi rendelkezések szabályozták. A képző első állami tanterve 1869-ben jelent meg.

Az állami és a kollégiumi képző óratervének összehasonlítása néhány érdekes dolog megállapítására nyújt lehetőséget. A kollégiumi képző óraszama 115–127 volt, az állami képzőé 93. Ez osztályonként 38–41, illetve 31 órát jelentett. Ez azt mutatja, hogy a kollégiumi képzőben a tananyagnak a tanórán történő feldolgozására, elmélyítésére több idő állt rendelkezésre s eredményes is volt, bár ez az órán kívüli tanulásra fordítható idő csökkenését eredményezte. Nagyobb súlyt helyezett a vallástanításra, ami azonban érthető, hiszen egyházi iskola volt, továbbá a felkészítésben nagyobb gondot fordítottak a tanítóra váró egyházi szertartási feladatok megoldására is. Hasonlóan több órát biztosított az egyházi tanterv a pedagógiai és természettudományos képzésre, az énekre, továbbá kisebb mértékben a földrajz, rajz és szépírást tanítására. A kollégiumban a pedagógiai tárgyak tanítására és a tanítási gyakorlatokra az órák 22%-a, az állami képzőben pedig csak 13,9%-a szolgált. A kollégiumi tanterv a pedagógia mellett külön órát biztosított a lélektan és logika tanítására, az állami tanterv „neveléstani tárgyak” címszó alatt vonta össze a pedagógiai anyagot, mely tartalmazta az ember testi és szellemi fejlődésének ismertetését antropológiai alapon, a lélektani ismeretek megfigyeltetését, alkalmazását a népiskolai tárgyak tanítási módszerének oktatása során. A logika külön tárgyként nem szerepelt. Magasabb a kollégiumi tervben a természettudományos-matematikai órák aránya is, az óraszám 24,5%-a, az állami tantervben a kisebb óraszámnak is csak 19,3%-a. Az ének tanítására a kollégiumi óraterv 24–25 órát (19,5%), az állami pedig 14 órát (15%) vett fel. A kollégiumi énektanítás magasabb óraszámát az indokolta, hogy itt az iskolai énektanításra való felkészítés mellett fontos szerepet kapott a kántori szolgálatra való felkészítés, ami az állami képzésben csak kisebb jelentőséggel bírt.

A tantestületet sokszor foglalkoztatták a tantervi kérdések. Az egyes tanterveket elemezték, gyűjtötték a tapasztalatokat s a jobb megoldásokra javaslatokat készítettek. A képzés szempontjából fontosnak tartották, hogy az 1877-es tanterv felvette a test- és egészségtan, továbbá a háziipar tanítását. Tapasztalva a túlterhelést, sürgették a képző négyosztályossá fejlesztését, amire 1882-ben sor is került. Nem tartották megfelelőnek a tanulók előképzettségét, ezért javasolták a felvételi vizsga általánossá tételét. Különösen hiányos természettani ismereteket említenek.

retekkel mentek a képzőbe a gimnazisták a középiskolai törvény életbelépése után, mert ez megszüntette a gimnáziumi tagoltságot, s így az alsó osztályokban nem tanult természettanból nem rendelkeztek a kellő ismeretekkel.

1907-ben többek között javasolták az egészségtan külön tárgyként való tanítását, amit a VKM 1909-ben el is rendelt. Fontosnak tartották, hogy a nevelés és oktatásban, főleg pedig a módszertan anyagát gyakorlati alapon, a lélektani ismeretek alkalmazásával dolgozzák fel. Javasolták, hogy a zene oktatása hegedűvel történjék, mert ez a „gyermek hangjához simul”, könnyen beszerezhető s kezelhető. 1909-ben a VKM egy nemzetiségi nyelv tanítására hívta fel a képzők figyelmét. A pataki intézet a tót nyelv tanítását választotta s tervezte, de alkalmas tanerő hiányában oktatása nem indult meg. Foglalkoztatta a testületet a természettudományos oktatás, s az óraszám emelésével együtt javasolták, hogy a jelöltek ne csak elméleti képzést kapjanak, hanem a gyakorlóórákon készségeik fejlesztésére is kerüljön sor.

Az intézet felfogásának, munkájának érzékeltetése céljából részletesebben is foglalkozunk azzal az állásfoglalással, melyet a tantestület 1920-ban, a hat évfolyamú tanítóképző tanterv-tervezetével kapcsolatban alakított ki. „A testület örömmel üdvözlí – írja a jegyzőkönyv – azt a nagy munkát, mely hivatva van a jövőbeli tanítóképzésnek nemzeti, erkölcsi és szellemi tartalmat adni. Megállapítható, hogy a tanterv egész szelleme, az anyag kiválasztása, elrendezése, időbeosztása e 3 fő szempontot sikeresen s legtöbb tárgynál harmonikusan érvényesíti s amellet nem feledkezik meg az egyéb, mint pl. a didaktikai, pszichológiai követelményekről sem. Így a napjaink kultúrjvai által determinált alapelvek megvalósulnak.”¹⁹⁵ A tantestület felfogása azonban két alapelvben eltért a tervezetétől. A minisztériumi tervezet a képző feladatának tekintette az iskolán kívüli népművelő munkára való speciális felkészítést is. A tantestület szerint az elemi iskola egész embert igényel, a képző munkájának ezért „a népiskola szempontjából egységesítettnek (koncentráltnak) kell lennie s nem alkalmi munkakörök szerint széttagoltnak”. Túlzott kíváncsi, hogy a tanító eredeti hivatásán kívül jó kertész, kigazda, szőlőgazda, közigazda, zenész, atléta, katona, iparos stb. legyen. Egyébként is mást vár a város a tanítótól s mást a falu, és így ami a falusi tanítónak szükséges és hasznos lehet az iskolán kívüli népművelés végzésében, az esetleg a városinak felesleges, sőt terhes ballaszt. Mivel ebben az időben a faluban agrár- és más szakemberek nem voltak, a tanári kar is elismerte, hogy az iskolán kívüli népművelésre legjobban a tanító hivatott. A fejlődés érdekében azonban szükségesnek tartotta, hogy a népművelő munkakör külön embert kapjon. A népművelés olyan kiterjedt és sokoldalú, hogy annak ellátása is egész embert kíván. Ezért javasolta a tantestület, hogy a népművelésre való felkészítéssel ne terheljék a képző munkáját, hanem amíg a kormány a népművelő munkára külön állásokat nem szervez, a hozzá kedvet

¹⁹⁵ Jkv, 1920. október 8.

és tehetséget érző tanítók szabadoktatói kiképzését külön tanfolyamok szervezésével oldják meg. A tanítóképzésre mint alapra építsék fel rendszeres továbbképzéssel a speciális népművelő tevékenységekre való felkészítést.

A tervezettel kapcsolatos másik fenntartás és javaslat a gyermektanulmányoknak önálló tárgyként való tanítására vonatkozott. A tanári kar felfogása szerint erre még nem érett meg a feltétel, a szaktudomány még nem fejlődött ki kellően. Ezért javasolta, hogy a legfontosabb ilyen anyagot olvasszák be a neveléstan bevezető részébe „A nevelés tárgya: a gyermek” címmel.

A testületnek az egyes tantárgyakra vonatkozó javaslatai közül a következőkre hívjuk fel a figyelmet: A filozófia- és neveléstörténetben a magyar nemzeti szempontot jobban ki kell domborítani és az újabb pedagógiai irányzatokat kritikailag tárgyalni. A gazdaságtani anyag sok, azt két órában feldolgozni nem lehet. Az előírt anyag ismerete lényegében egy gazdász szakembernek is elegendő. A tanterv elhagyja a karéneket, pedig ennek a felvétele fontos. Ez az egyetlen népművelési munka, melynek szervezése, vezetése a tanító feladata, s amelyet a nép is elvár tőle.

A tervezett hat osztály helyett végül is ötosztályos lett a képző, s 1920 és 1925 között átmeneti tanterv alapján folyt a tanítás. Az ötosztályos képző 1923-ban megjelent tanterve nagy gondot fordított a nevelésre, s előírta, hogy „a tanár a nevelés mozzanatai (értelmi, erkölcsi, hazafias nevelés) közül minél többet vigyen be a tanításba”. A tantervben önálló tárgyként szerepelt az iskola-szervezetten és a pedagógiai gyakorlat. Ez utóbbi a gyermektanulmányozásra, könyvtári olvasásra és beszámolásra is felhasználható volt. A közgazdaságtan és a történelem egyaránt tartalmazott a szocializmussal kapcsolatban bizonyos anyagot. A tanterv a Földet mint az ember lakóhelyét és az emberi élet feltételét ismertette.

A tanárok a tanterv végrehajtására kitartó, szorgalmas munkával készültek fel. Azért, hogy minden tanár kellően tájékozódjék a képzés minden ágáról, módszertani értekezleteken elemezték az egyes tantárgyak problémáit, szerepét a képzésben. A szakos tanár részletesen ismertette a tantárgy tanításának célját, anyagát, követelményeit, a feldolgozás fontosabb eljárásait, a tárgy tanításának fejlődését. Az ismertetést megbeszélték, s ilyenkor felvázolták a tárgyak közti koncentrációs lehetőségeket is. Ezek következtében a tanárok a tanterv alapos ismeretében végezték munkájukat, s tervszerűen törekedtek arra, hogy tanításukban, az anyagrészek feldolgozásában a nevelési szempont, a tananyag nevelő hatása s a koncentráció kellően érvényesüljön.

A tananyag feldolgozása tervszerűen történt. Az állandó helyi tanmenet elkészítése a tantestület közös munkája volt. Előbb megállapították a tanmenetkészítés alapelveit. Az anyagot tárgyi szempontok szerint metodikai egységekre bontották. Ennek során az összefüggő anyagrészek után feltüntették a követendő módszert, megjelölték az anyagnak más rokon tárgyakhoz való kapcsolatát, a feldolgozás módszerét, az esetleges kirándulásokat, demonstrációkat, kísérle-

teket, bemutató tanítást, s ezután állapították meg a feldolgozáshoz szükséges időt. Ügyeltek arra, hogy az elvégzett tananyaghoz illeszkedjenek az írásbeli dolgozatok, továbbá, hogy a nagyobb összefüggő egységek után kerüljön sor összefoglalásra, ismételésre, lehetőleg „új szempontok belevegyítésével”. A szaktanár által készített tervet előbb a rokon tárgyakat tanító tanárok, majd a tantestület tagjai az addigi eljáráshoz hasonlóan megvitatták. Mindez nagyon fontos volt a képzéssel kapcsolatos összes szaktárgyi követelmény megismerése s az egységes, együttes tanítóképzés, továbbá a koncentráció megvalósítása szempontjából.

Az 1898-ban közzétett módszeres feldolgozási tervezet¹⁹⁶ szerint a test- és egészségtant, a lélektant a pedagógia szolgálatába állítva tanították. A test- és egészségtan nemcsak az ember bonc- és élettanával ismertetett meg, hanem megalapozta a lélek- és iskola-egészségtani ismeretet, továbbá a testi nevelést. A nevelés-, oktatás- és módszertan tanítását tudatosan építették a test- és lélektani, logikai ismeretekre, továbbá a gyakorlóiskolában nyert szemléletanyagra azért, hogy a tanulókat kellően felkészítsék a biztos és tudatos oktatási-nevelési gyakorlatra, a tapintatos fegyelmezésre. Korszerű volt az a felfogásuk is, mely szerint a neveléstörténet tanítására azért van szükség, hogy a tanuló lássa a fokozatosságot a nevelés elméletének és gyakorlatának fejlődésében, hogy a tanult pedagógiai elveket a múlt alapján kialakult rendszerként ismerje meg, hogy „azokat ne mint változhatatlan dogmákat, hanem mint a további fejlődés alapját becsülje”.¹⁹⁷ Vallották, hogy a tanítási gyakorlatnak nemcsak az a célja, hogy a jelöltekben alapvető szemléletet alakítson ki a népiskolai tárgyak módszerének, a népiskola rendjének megértésére, az iskolai rendtartás, fegyelmezés módjára vonatkozóan, hanem az is, hogy az elméletben tanult ismeretek gyakorlati alkalmazására, az önálló tanítói gyakorlat végzésére s a későbbi továbbfejlődés érdekében alkalmazandó s szükséges önbírálatra és öntökeletesítésre képessé tegye a tanulókat.

A magyar nyelv irodalomanyagának feldolgozásával a magyar nyelv és irodalom megkedveltetését, az erkölcsi, esztétikai és érzelmi képzést igyekeztek szolgálni. A földrajzot nemcsak az általános műveltség, hanem a hazaszeretetre nevelés szempontjából is fontosnak tartották. A történelem tanításában igyekeztek megértetni a tanulókkal az emberiség fejlődésének legfontosabb törvényeit s a hősök bemutatásával elmélyíteni az erkölcsi, hazafias érzelmeket. A számtanórákon a számtan törvényeinek alapos megismertetése, a fejben és írásban való számolás, a gyakorlati feladatok megoldása úgy történt, hogy előképe legyen a népiskolai számtan tanításnak. A természetrajzban fontosnak tartották a gyakorlati élet szempontjából hasznosabb természeti testek megismertetését s azok helyes használatára nevelést. A természet- és vegytan tanításá-

¹⁹⁶ Értesítő, 1898. 3–78. o.

¹⁹⁷ Értesítő, 1898. 16. o.

ban a népet közelebről érdeklő tünemények természetes és kísérleti észleletei alapján a természet törvényeinek s azok alkalmazásának megismertetésére törekedtek.

A rajz és szépírás segítségével a különböző tárgyak tanításánál szükséges szépírásra és rajzolásra is előkészítették a jelölteket, s törekedtek a szépérzék fejlesztésére. Az ének-zene tanításának fontos célja volt az énektanítónak, énekkari taggá és karvezetővé képzés, továbbá „az ízlés és kedély nemesítése által a mindenoldalú képzettség elősegítése”. A testgyakorlat óráin a testi erő tervszerű edzése volt a feladat. A kertészeti gyakorlatok többféle célt szolgáltak. Segítették a növendékek bevezetését az ésszerű kertészeti (fizikai) munkába, továbbá a zárt teremben való foglalkozás után lehetőséget biztosítottak a szabadban való mozgásra, a testi egészség fenntartására. A háziipari órákat felhasználták a tanulók munkaszeretetének fokozására, a megfelelő képességek megszerettetésére, a tájnak megfelelő háziipari ágak gyakorlati elsajátítására.

Megfelelő tankönyvek hiányában eleinte a tanárok által kidolgozott jegyzetből tanultak, később a VKM által engedélyezett tankönyveket használták. Az iskola tanárai közül többen, tanítványai közül különösen *Sarudy Ottó* készített tankönyveket, melyeket évtizedeken át használtak.¹⁹⁸

6. A tanítási módszer

A tantervi anyag feldolgozásában, általában a tanítóképzésben ebben az időben is fontos szerepet tulajdonítottak a tanítás módszerének. *A tanárok meg voltak győződve arról, hogy a jól megválasztott módszer nemcsak megkönnyíti s hatékonyabbá teszi az ismeretek elsajátítását, hanem példát is szolgáltat a jelölteknek a gyakorlati munkavégzéshez.* Ennek megfelelően gondosan törekedtek a feldolgozandó anyagnak legmegfelelőbb módszerek alkalmazására s a tanítási eljárások folyamatos korszerűsítésére. Értekezleteken foglalkoztak a különböző tantárgyak tanításának problémáival, a felmerülő nehézségekkel, s keresték a hatékonyabb eljárásokat. Az egységes eljárás érdekében tervszerűen alakították a gyakorlóiskolai tantárgyak tanításában s az egyéb feladatok megoldásában követendő módszereket is.

A testület törekvéseiben sokszor egészen modern szemlélet érvényesült. Már 1870-ben elhatározták, hogy „az összes képezdei oktatás tervszerű, fokozatos és mindenek fölött, amennyire csak lehet, szemléltető s teljesen összhangzó legyen. E célra használja fel a tanár az intézetnek minden létező tárgyait, eszközeit, ábráit s amely tárgyakat sem valóságban, sem ábrában be nem

¹⁹⁸ A 177. jegyzetben felsoroltakon kívül használták Árvay József, Kiss Áron, Sarudy Ottó tankönyveit is.

mutathat, azokat rajzolja le, illetőleg írja fel a táblára és ily módon igyekezzék még az elvont tárgyakat is, amennyire lehet, felfoghatóvá tenni, nem csupán azért, hogy a tanítójelöltek az illető tárgyakból a szükséges ismereteket megszerzzék, hanem főleg azért, hogy elleshessék, elsajátíthassák és megtanulhassák a modort, miként kell a gyermekek előtt még az elvont fogalmakat is könnyen fölfoghatóvá tenni. Igyekezzék a tanár, hogy tanítása tervszerű és mindig táguló körökben előrehaladó legyen, hogy a tanítójelöltek is megtanulják azt, miként kell a gyermekeket egyes részletek feldolgozásában helyes és tervszerű tanfolyamban nyomról nyomra, a közelebbiről a távolabbira, a könnyebbről a nehezebbre tanítási elveknek megfelelőleg vezetni”.¹⁹⁹

Az ismeretek feldolgozásában tehát ebben az időben is fontos szerepet kapott a *sokoldalú szemléltetés*. Nagy gondot fordítottak a szertárak fejlesztésére, a szemléltető anyagok gyűjtésére. A gyűjtésbe bevonták a tanulókat, akik részben maguk készítette eszközökkel, részben az otthoni környezetből, részben pedig kirándulásaikról hozott anyagokkal, növényekkel, kőzetekkel stb. gyarapították az iskola gyűjteményét. Igen jól használható speciális szemléltető anyagot kapott a képző a diósgyőri vasgyárból is. Rendszeresen szerveztek tanulmányi sétákat, kirándulásokat s a tanulók a tárgyak, jelenségek nagy részét természetes környezetben, kellő módszertani vezetés mellett figyelhették meg. Minden év elején tervezetet készítettek, melyben havi, illetve heti beosztással rögzítették az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó tanulmányi sétákat, kirándulásokat. Az irodalomtörténeti, történelmi, földrajzi, természetrajzi, botanikai, geológiai, kertészeti, gazdasági ismereti s testnevelési kirándulások mellett voltak külön pedagógiai tárgyú kirándulások is, melyeken az V. osztályosok havonta egy-egy iskolát látogattak meg. Helyi tanulmányi sétákon nézték meg a főiskola könyvtárát, levéltárát, Comenius relikviáit, „szépészeti” gyűjteményét, a Rákóczi-várat, a villanytelepet, a törkölyfőzőt, a vasútállomás mentőfelszerelését, a kaolin- és kovamalomkő-gyárat, mezőgazdasági uradalmat, szőlőt, sertéshizlálót, vágóhidat stb.²⁰⁰

A közvetlen tapasztalatszerzést, a tanulók munkára nevelését, *öntevékenységét* is szolgálta az, hogy az iskolához tartozó gazdasági kertnek egy részét botanikus kert céljaira használták. Ezenkívül a tanulók a tanárok vezetésével fizikai eszközöket készítettek, s ezekből szép gyűjteményt hoztak létre, amelyet a jelöltek tanítási órákon és a gyakorlati képzés óráin tervszerűen használtak. A szaktanár már 1872-ben igen hasznos eljárásról számolt be: „A kísérleti természettanhoz a szükséges és könnyebben előállítható eszközöket rajzban és fából az ifjak mindenike folyton megkészíté s kiki saját készítményén tanult s arról vonta el a törvényeket, igazságokat.”²⁰¹ Nagy gondot fordítottak nem-

¹⁹⁹ Jkv, 1870. március 12.

²⁰⁰ A tanári értekezletek jegyzőkönyvei tartalmazzák az egész évi kirándulások tervét, például Jkv, 1925. október 17.

²⁰¹ Értesítő, 1872. 20. o.

csak a szertárak, hanem a könyvtár gyarapítására is. A tanárok és tanulók jobb felkészüléséhez, az órákon való felhasználáshoz igyekeztek megfelelő forrásanyagokat biztosítani. Így beszerezték a magyar törvénytar köteteit is, hogy a tanárok és növendékek a történelem, alkotmánytan, iskola-szervezetten anyagát eredményesebben dolgozhassák fel. A szemléltetés során használták a vetítést is. Iskolai filmek ugyan még nem voltak, de az iskola meglévő vetítőképeit 1910 után a helybeli Uránia színházban bemutatták a tanulóknak.

A tanárok a tanórákon a tanulókkal közösen, azok tervszerű foglalkoztatásával dolgozták fel az előírt tananyagot, ugyanakkor nagy gondot fordítottak mind a tanórai, mind az otthoni rögzítésre is. A gyengébb tanulókkal külön is foglalkoztak, korrepetálták őket a szaktanárok és a jobb képességű tanuló társak. Különösen nagy gondjuk volt a helyesírási hibákkal küzdő vagy gyengébb zenei hallású tanulókra. Tervszerűen szervezték meg, összehangolták a különböző tárgyakból készítendő iskolai és házi dolgozatok megírását, beadását. Az egységes ráhatás érdekében meghatározták, később továbbfejlesztették az írásbeli dolgozatok javításának módját. A rögzítésben fontos szerepet tulajdonítottak az ismétlésnek, melynek során új szempontok alkalmazásával igyekeztek biztosítani a figyelmet és gondolkodást. A tanulók értékelésére nagy gondot fordítottak, s ebben őket a megfelelő pedagógiai mérlegelés, a szigorú igazságosság, a méltányos körültekintés és a tanulók egyéniségének figyelembevétele vezette. Keresték a hanyatlásra vezető okokat, és igyekeztek azokat ki is küszöbölni.

A tanórákon nagy tervszerűséggel szervezték a *számonkérést*. Hogy az osztály felkészültségéről meggyőződjenek, az osztályhoz intézett kérdésekkel átismételték az anyagot, de a fogalmazási, a kifejezőképesség, az előadásmód fejlesztése érdekében minden lehető alkalommal egyéni feleltetésre, az anyagnak egy-egy tanuló által történő részletesebb kifejtésére is sort kerítettek. Az ellenőrzés, értékelés módszerei közül a feleltetés mellett ebben az időben is a vizsgáknak volt a legfontosabb szerepük. A tanév végén előbb osztályképesítő vizsgák, majd 1925-től az egész évi anyagot felölelő osztályvizsgák voltak. Ezeken minden tanulónak minden tárgyból felelnie kellett. Minden osztály számára más-más napon szervezték a vizsgát, s azon az egész tantestület jelen volt. A vizsgát tanári értekezlet követte, melyen megállapították a tanulók végleges érdemjegyeit. Az osztály-képesítővizsgák idején a rajz- és kézimunkateremben kiállították a tanulók összes írásbeli dolgozatát, rajzát, kézimunkáját. Ezek a vizsgák és kiállítások rendkívül jó hatásúak voltak: folyamatos tanulásra, a tananyag megfelelő szintű, maradandó elsajátítására ösztönözték a növendékeket s az év végi ismétlésekkel együtt segítették a fontosabb ismeretek rögzítődését, a tanult ismeretanyag rendszerezését is.

Az egyes tantárgyak anyagát a következő *fontosabb elvek, eljárások* érvényesítésével dolgozták fel: A magyar tanításában fontosnak tartották az irodalmi műveltség elsajátítását, a szó- és írásbeli kifejezőképesség fejlesztését. Nagy szere-

pet kapott a konkrét nyelvi tények megfigyeltetése, a helyes nyelvhasználat tudatosítása, a jó helyesírási készség formálása, az olvasás megszerettetése. A helyesírástra, a fogalmazásra nemcsak a magyar dolgozatok elbírálásakor, hanem más tárgyak írásbeli munkálatainak átnézésekor is figyelemmel voltak. A *németórák*on az előbeszédet igyekeztek bizonyos fokig elsajátíttatni, hogy a tanulók a német nyelvi környezetben meg tudják magukat értetni, s könnyebb pedagógiai munkákat tudjanak olvasni. A németnyelv-tanítás lelkének a beszédgyakorlatot és az olvasmánytárgyalást tartották, de ezzel a fogalmazás fejlődését is segítették. Mindkét nyelv tanítása során módszertani útmutatást is igyekeztek adni a nem magyar anyanyelvű elemi iskolákban a tanulók magyar nyelvre tanításához.

A *történelem* tanításában az érzelmi és akarati hatások erősítésére törekedtek, s fontos feladatnak tekintették a történeti gondolkodásba való bevezetést. A gazdasági és társadalmi fejlődést összefüggésben, a kölcsönhatásokat megmutatva tárgyalták. Az *alkotmánytan*ban a magyar állam jogrendjének megismertetése mellett fejlesztették az egyén közösségi tudatát is. A *földrajz*ban a puszta leírás helyett sokat tettek azért, hogy „a tanulók az egyes jelenségek szüntelen egymásra utalását, a mai kép mulandóságát felismerjék, mindent az örökös átalakulás és fejlődés eredményeként ismerjenek meg”.²⁰² Igyekeztek megfelelő példát adni a szülőföldismereti anyag összegyűjtéséhez és feldolgozásához is.

A *mennyiségtan* tanításában nagy gondot fordítottak a tárgy megszerettetésére. Ezért lassabban haladva, a gyengébbeknek is időt adtak a megértésre. Szemléletes, egyszerű, világos, gyakorlati tanításra törekedtek. A mintapéldák módszerét alkalmazták: minden példatípusra a táblánál közösen elemezve néhány feladatot kidolgoztak, majd a tanulók a füzetben önállóan is megoldottak egyet-egyét. A feladatok megválasztásával is érvényesítették a képzési célt. Gondolkodtató feladatokat jelöltek ki, azokat a gyakorlati életből, egy-egy tárgykörből (csecsemő-, gyermekvédelem, szociális természetű jövedelem-összehasonlítás, fizika, csillagászat stb.) vették, s azok nevelő hatásának érvényesítésére törekedtek. Gondot fordítottak arra, hogy a tanulókat a könyvből való tanuláshoz szoktassák. A fontosabb *fizikai* tüneményeket és törvényeket kísérletek alapján ismertették meg, s igyekeztek a népiskolában előforduló kísérletek végzéséhez a tanulóknak kellő jártasságot kialakítani. Fontosnak tartották, hogy a tantermeket szemléltető képekkel lássák el, a folyosón szemléltető szekrényt helyezzenek el. A kísérletek során nagy hangsúlyt kapott az eszközismertetés, a jelenségek előállítás – szükség esetén többször is –, elemzéssel az előidéző okok felkutatása és közös munkával a törvény megállapítása, majd matematikai kifejezése, gyakorlati alkalmazása, az emberre, emberi kultúrára tekintettel. A rendkívüli fizikai gyakorlatokon jártasságot szereztek a népiskolai oktatás-

²⁰² Jkv, 1925. december 19.

ban előforduló kísérletek végzésében. E cél érdekében a tanulók sok fizikai eszközt készítettek.

A *természetrajz* tanítását sokféle szemléltetőeszköz használatával, tanulmányi kirándulásokkal igyekeztek tudományosan megalapozottá tenni, az ok–okozatot, a törvény gyakorlati megvalósulását megismertetni. A *testtan* tanításában nagy gondot fordítottak a tapasztalatok megbeszélésére, az életérdekek megvilágítására, új megfigyelések, kísérletek végzésére, melynek során nagymértékben érvényesült a tanulók öntevékenysége. A megértéshez megfelelő segédeszközöket (falitábla, modell, diagram) készítettek. Az *egészségtanban* fontosnak tartották a szervezet normális működését elősegítő és gátló tényezők ismertetését, az egészséges életmód feltételeinek tudatosítását. Igyekeztek jól felkészíteni a jelölteket a tanító egészségügyi feladataira, hozzászoktatni őket az egészséges életvitelhez. Tervszerűen segítette ezt a tanórák szervezése és az iskola felszerelése.

A *pedagógiai tárgyakat* általában az igazgató tanította, akinek jó felkészültsége korszerű, eredményes tanítást tett lehetővé. A miniszteri biztosok a pedagógia tanításával mindig meg voltak elégedve, s az elismerést egyik alkalommal így fejezte ki a látogató: „A neveléstudományok tanítása, valamint a gyakorlati tanításban való képzése a növendékeknek jó kezekben van és helyes irányban történik.” „A lélektan tanításában a gyakorlati életből vagy az irodalomból merített példák alapján alakították ki a lelki élet törvényeit, lehetőség szerint hivatkozva az élettani alapra, mint okra.”²⁰³

A *rajz*tanításban törekedtek a térbeli viszonyok megláttatására, megértésére és kifejezésére. Vallották, hogy a rajzolás formakifejező képesség, formanyelv, melyre minden embernek, de különösen a tanítónak nagy szüksége van. Fontosnak tartották a táblai rajz gyakorlását. Ehhez a tanteremben, dolgozószobákban nagyméretű falitáblákat helyeztek el. A műalkotások szemléltetésére a vetítést használták. A *kézimunka*-tanítást a munkára nevelés mellett a cselekvő szemlélet értékes eszközének tekintették, s a népiskolai oktatásban is használatos szemléltetőeszközöket készítettek a tanulókkal. A *testneveléssel* az egészség, edzettség, erő, ügyesség és a test mindenoldalú fejlesztését, az egészséges életmódra nevelést igyekeztek szolgálni. Az előírt tornaórán kívül „az önkéntes vállalkozók” részére kezdettől fogva hetente kétszer az esti órákban külön testgyakorlati órát tartottak, előkészítve ezzel a későbbi sportköri foglalkozásokat. Később a tanterv is kötelezővé tette a játékdélutánokat, sportfoglalkozásokat. Hatékonyágát jelezték az országos tornaversenyeken való sikeres szereplések, elért eredmények, továbbá a tanév végén tartott, nagy közönséget vonzó tornaünnepélyek.

A kor igényének hatására eleinte sokszor foglalkozott a tanári kar a *háziipar* oktatásának kérdésével. Javaslatot dolgoztak ki, hogy „mindazon iparcikk előállítására meg kellene tanítani a növendékeket, amelyekre a népnek közelebbről

²⁰³ Jkv, 1894. június 6., illetve Értesítő, 1898. 12. o.

szüksége van”,²⁰⁴ s melynek anyaga a vidéken meg is található. Erre vonatkozólag a minisztérium három év múlva intézkedett is.

A képzős tanulmányok lezárását a *tanítóképesítő vizsga* jelentette, melyen előbb neveléstanból (egyúttal magyarból), német nyelvből, mennyiségtanból, rajzból és szépírásból, 1925 után magyarból, pedagógiából, mennyiségtanból kellett írásbeli vizsgát tenni. A szóbeli vizsga a tanult tárgyak (1925-től elmaradt a testtan és lélektan) anyagának számonkérésére szolgált. Az írásbeli és szóbeli vizsgát gyakorlati vizsga egészítette ki: a vizsgabizottság előtt a gyakorlóiskolai osztályokban egy-egy kijelölt tanítási egységet kellett feldolgozni. Mindez azt mutatja, hogy a képesítővizsga megfelelő követelményt támasztott a jelöltekkel szemben, s hogy e követelményeknek eleget tudtak tenni, abban nagy szerepe volt a tanárok és tanulók szorgalmas munkájának, az alkalmazott módszereknek, az év végi osztályvizsgáknak. Az év végi osztály- és befejező képesítővizsgákat csak 1919-ben nem tartották meg. Ekkor ugyanis a cseh megszállás miatt a tanévet hirtelen, még májusban be kellett fejezni.

Az iskolát látogató felügyelők mindig elismerően nyilatkoztak a tanárok alkalmazott módszereiről, eljárásairól, a tanulók elért eredményeiről. Többször megállapították, hogy a nevelők szem előtt tartják a képzés célját, következetesek, s kellő követelményeket támasztanak a tanulók munkájával szemben. Megnyugvással tapasztalták azt is, hogy gondolnak a népiskolai vonatkozások kiemelésére, az egyes tantárgyak tanulásával kapcsolatos speciális tanulási eljárások elsajátíttatására, tudatosítására is.

7. Az intézeti nevelés-oktatás sajátosságai

a) A nevelés-oktatás általános jellemzői

Az intézet haladó nevelési–tanítási elveket vallott és valósított meg. *A tanárok „nem megtorló hatalomnak, hanem nevelőknek” tartották magukat, s eljárásaikat a nevelési elvek vezérelték. Az volt a meggyőződésük, hogy „a tanítás és nevelés egymástól elválaszthatatlan, tulajdonképpen egy munka”.*²⁰⁵ Ezért a tanári kar a tanítás mellett „mindenkor elsőrangú feladatának tekintette a növendékek erkölcsi jellemének fejlesztését s nagy gondot fordított arra, hogy a) az ifjúság testi ereje, ügyessége kézimunka és testgyakorlat által fejlesztessék; b) ifjaink

²⁰⁴ Jkv, 1876. február 2.

²⁰⁵ Értesítő, 1914. 52. o.

erkölcsi ízlése jó példa és alkalmoszerű oktatás által ápoltassék; c) ifjaink akaratszilárdsága szoktatás és rendszeres munkálkodás által fejlesztessék”.²⁰⁶

A képző munkájában fontos szerepe volt az *értelmi nevelésnek*. Ez volt a tanári tevékenység központi feladata. A tanítás azonban nemcsak bizonyos ismeretek, jártasságok és készségek elsajátítását, képességek fejlesztését szolgálta, hanem a tanulók sokoldalú formálását, valláserkölcsei, testi, esztétikai nevelését is. S mivel a tanulók általában szorgalmasak voltak, az értelmi nevelés eredményei is jók voltak, még ha a követelmények sokoldalúsága, a tanítóvá formálódás, a gyakorlati feladatmegoldások nagy időigényessége miatt alacsony is volt a kitűnő tanulók aránya. Az 1904–1914-ig tartó békés évekből rendelkezésünkre álló adatok szerint az osztályozott 1000 tanuló 2%-a kitűnő, 34%-a jeles, 47%-a jó s 4,2%-a elégséges eredményt ért el. Javítóvizsgára utasítottak 9,9% s ismétlésre 2,9%. A kitűnő, jeles, jó előmenetelűek 83%-ot tettek ki, s ez mindenképpen eredményes munkára vall. A jó szelektáló eljárást mutatja, hogy az ismétlésre és javítóvizsgára utasítottak általában az alacsonyabb, elsősorban az I. és kisebb mértékben a II. osztály tanulói közül kerültek ki.

A tanárok a nevelésben fontos szerepet tulajdonítottak az életnek, a társadalomnak. Vallották, hogy a társadalomnak segítenie kell az iskolai nevelést, mert e nélkül hatása elszigetelődik. A jó tanítóvá formálás érdekében „*az önálló erkölcsi jellem*” kifejlesztésére törekedtek, s e célra minden kínálkozó eszközt igénybe vettek. A tanítási óra mellett az erkölcsi nevelés fontosabb alkalmazott módjai voltak a példamutatás, az alkalmoszerű oktatás, a meggyőzés, a szoktatás.

Fontos szerepet kapott a hazafias nevelés. „A magyar nemzeti nevelést” a tanterv szigorú végrehajtásával végezték. A tanítási órák hazafias szellemének elmélyítése céljából felhasználták az iskolában és iskolán kívül tartott ünnepélyeket, tanulmányi sétákat, amelyeken Sárospatak nevezetességeit s a kirándulásokot, amelyeken a környező szép tájakat és hazánk sok nevezetes települését, gyárát, mezőgazdasági üzemét mutatták meg. A nagy világtörténelmi események tanulságait sokszor tárták a növendékek elé azzal a céllal, hogy a magyar nemzeti nevelés ügyét minél sikeresebben szolgálják. A világháború idején a harcoló katonák megsegítésére indított társadalmi megmozdulásokban részt vettek. Szederlevelet, pénzt, könyveket, folyóiratokat, hadibélyegeket gyűjtöttek a tüdőbeteg katonák, a Vöröskereszt, a háborúban elpusztult magyar falvak támogatására, a hősök sírjainak gondozására. Segítették a nagyszebeni testvér-intézetnek 1916–17-ben idemenekült 23 tanulóját, számukra pénzt, ruhát gyűjtöttek s mindent elkövettek, hogy jól érezzék itt magukat.

A hazafias nevelést szolgálta a világháborúban elesett hősök emléktáblájának felállítása is. A volt képzősök emlékének megörökítését a tantestület 1927-ben határozta el, s az emléktábla leleplezésére egy év múlva került sor. Hosszas utánjárással sikerült felkutatni 30 elesett katona tanítvány nevét (ebből öt

²⁰⁶ Értesítő, 1902. 24. o.

A tanítóképző első Értesítője

tanulókorában vonult be és halt meg!). A kutatást megnehezítette, hogy a volt tanítványok közül sokan Csehszlovákia területén éltek, s velük nem lehetett kapcsolatot teremteni. Az emléktábla az ifjúsági hangversenyek jövedelméből készült, *Sződy Szilárd* szobrászművész készítette carrarai márványból, s az intézet dísztermének falán kapott helyet. Leleplezésekor az ünnepi beszédet *Sarudy Ottó* királyi főigazgató, az intézet egykori növendéke tartotta.²⁰⁷

²⁰⁷ Az 1,60 × 2,20 m-es emléktábla felirata: „A sárospataki állami tanítóképző-intézet hősi halált halt tanítványai, 1914–1918”.

Az intézet fontosnak tartotta a közösségi életre nevelést. A növendékekben igyekezett az egymás iránti felelősséget felébreszteni, elmélyíteni s a nevelés-képzés munkájába őket minél jobban bevonni. A tanulók az 1870-es évektől kezdve a tanárokkal együtt harcoltak a mulasztások ellen, vezették a nyilvántartást, betegség esetén ápolták egymást, segítették a gyengébbek tanulását s a társadalmi beilleszkedést. Volt idő, amikor Dezső Lajos igazgató a növendékek részére egy képzős diák segítségével táncanfolyamot is tartott. A tanulók külön házi rendszabályokat állítottak össze, s azt a tanári kar jóváhagyása után lakásaikon kifüggesztették. A szabályoknak a lakás-, illetve szobafelügyelő szereztetett érvényt, s betartását a segédtanár, a nevelő és az osztálytanár is ellenőrizte.

A következőket neveléssel nemcsak azt sikerült elérni, hogy a tanulók fegyelmezettek voltak, a legtöbben szorgalmasan tanultak és hivatásuknak élő jó tanítókká lettek, hanem azt is, hogy megszerették egymást, a tanítóképzőt, s rendszeresen vissza-visszajártak, hogy találkozzanak egymással, tanáraikkal s volt intézetük nevelőivel. Sokan adományokkal igyekeztek leróni hálájukat az alma mater iránt, könyvet, különböző gyűjteményeket, pénzt stb. adtak az iskolának, hogy segítsék annak munkáját. A végzett növendékek adománya vetette meg az alapját az ifjúsági könyvtárnak, a segélypénztárnak, a zenekar- és jutalomalap pénztárának, segítette a könyvtár állományának növekedését. (Megható olvasni azt is, hogy egyik meghalt volt tanítványnak a felesége férje néhány ruhadarabját is elküldte a képzőbe: adják oda egy szegény tanulónak.)

Az intézetben töltött évek alatt közvetlen viszony alakult ki a tanári kar és a kis létszámú diákság között. Ennek tudható be, hogy sok év múltán is tisztelettel hívták meg volt tanáraikat iskoláikba, azokkal együtt részt vettek a korszerű pedagógiai mozgalmakban, a tanítóegyesületi munkában. Még a napilap hasábjain folytatott vitában is érezhető a tanítványnak volt tanára iránti szeretete, tisztelete. Hozzájárult ennek a szellemnek a megerősödéséhez az a múlt századi pataki nevelési rendszer, melyben az igazgató „első volt az egyenlők között”, akivel tanártársai vitatkozhattak, javaslatairól kellő mérlegelés alapján döntöttek, s akinek intézkedése, büntetése ellen a diák a tanári testülethez fellebbezhetett. Ilyen környezetben, ilyen hatásoknak kiteve a tanítványok jól megtanulták egymás, embertársaik értékelését, mások munkájának megbecsülését.

A munkára, önmunkásságra nevelést minden tantárgy tanításában igyekeztek megvalósítani, de a leghatékonyabban a gyakorlati képzésben, a kézimunka és természetrajz tanításában. Eredményesen szolgálta a munkára nevelést az ifjúsági szervezeti élet, különösen a következőket megtartott internátusi napirend, melyet ki is nyomtattak, s melynek előírásai a künnlakókra nézve is kötelezőek voltak. A munkára, a fizikai munka és a dolgozók megbecsülésére nevelést szolgálta az a gyakorlat, mely szerint a tanulók minden kerti munkában részt vettek, bizonyos feladatokat folyamatosan önállóan oldottak meg, továbbá az is, hogy az esetleges helyettesítések egy részét kertészkedésre használták fel. Elv

volt: nevelő hatású, „üdvös dolog a növendékeket alkalmas időben, naponként egy-egy órán át kerti munkával foglalkoztatni”.²⁰⁸ A fizikai munka megkedveltetésére a tanárok az önként vállalkozóknak asztalosmunkát is tanítottak.

A pataki képzőben mindig *nagy gondot fordítottak „a szellemi munkával erősen elfoglalt ifjú” testi nevelésére.* Vallották, hogy a tanulásban kifáradt növendékeket testileg foglalkoztatni kell, fel kell frissíteni. A higiéniai követelmények biztosítása céljából a tornaórákat az első időben egy külön tanteremben, majd 1884-től a tornaterem elkészültéig a főiskolai tornacsarnokban tartották. A tanterv előírta órákon kívül „tornászati kirándulásokat”, játékdélutánokat, sportfoglalkozásokat is tartottak. Azért, hogy a jelöltek szabad idejükben sportolhassanak, az iskola telkén tágas sportteret alakítottak ki, s azt megfelelő tornaszerekkel is ellátták. A növendékek számára tenisz- és tekepálya állt rendelkezésre. A tanulók télen önszorgalomból, sok munkával a teniszpályán korcsolyapályát alakítottak ki, vagy az Ó-Bodrogon fenntartott jégpályát használták. Hogy minél több tanulót bevonjanak a sportolásba, sokféle versenyt szerveztek, s azok helyezetteit díjazták. A díjazottak sajátos pataki képzős érmeiket kaptak, melyeket egy időben *Diviaczky Rezső* tanár tervezett, s egyik oldalán Sárospatak várának domborművé képe, másik oldalán pedig cser- és tölgyfakoszorú volt ezzel a felírással: „Sárospataki Állami Tanítóképző Intézet”.

A testi nevelés szolgálatában állt a fürdés is. Veszélyessége miatt a Bodrogon való fürdést külön szabályozták, s csak tanári felügyelettel engedélyezték. Tisztasági fürdőül a sátoraljaújhelyi gőzfürdőt, majd a képző új épületének használatba vétele után annak zuhanyfürdőjét használták. Az intézetben gyakorlat volt, hogy azokon a napokon, amelyeken testnevelési, illetve játékkora vagy szervezett sportfoglalkozás nem volt, felüdülésül a gazdasági kertben egy-egy órás fizikai munkát kellett végezni. Szép hagyománya volt az év végi tornaversenyeknek, bemutatóknak. Az intézet és gyakorlóiskola e bemutatókat együtt szervezte s a gyakorlóiskolások gyakorlatait, versenyeit tanítói gyakorlatszerzés céljából a jelöltek készítették elő és vezették. E bemutatókon mindig nagyszámú városi közönség, szülő és érdeklődő vett részt, s a végzett gyakorlatok, elért eredmények nagy elismerést váltottak ki.

A tanárok tudatosan törekedtek az *esztétikai nevelésre* is. A nevelői példaadás s a tantárgyi órákon folyó tanítás mellett segítették ezt az alkalomszerű oktatók, a főiskolai könyvtár, a „szépészeti” és egyéb gyűjtemények, a képzőművészeti vándorkiállítások stb. megtekintése, a gyakori kirándulások, továbbá az iskola külseje, belső rendje, tisztasága, melyet a vendégek mindig megcsodáltak. Széppé, otthonossá igyekeztek tenni az iskolát azzal is, hogy a tantermeiket és a folyosókat különböző képekkel díszítették.

²⁰⁸ Értesítő, 1916. 20. o.

A tervszerű, következetes nevelőmunkát értékelve, az igazgató egyik alkalommal röviden ezt állapította meg: „A növendékek nevelése körül kifejtett munkánk örvendetes eredménnyel járt.”²⁰⁹

b) A nevelés-oktatás egyéb jellemzői

Tudatosság, tervszerűség. Ez is kezdettől fogva jellemezte a képző munkáját. Külsőleg kifejezésre jutott ez abban, hogy a *tanárok igen gondosan készültek fel az egyes tanévek tennivalóinak megoldására, s a munka rendszeres elemzésével, értékelésével segítették a jobb eredmény elérését.* Mindjárt az állami képzés megindulásakor a tanári kar „különös figyelemmel volt arra, hogy a taneredmény magában véve tömött, összefüggő oly egészet képezzen, mely mindenek előtt a növendékeket mint leendő tanítókat egy népiskola biztos vezetésében minden tekintetben irányadólag alaposan kalauzolja”.²¹⁰ Az értekezleteken később is megtárgyalták a szaktanárok által készített tananyag-feldolgozási tervezeteket és beszámolókat.

Az évenként megjelent Értesítők 1870/71-től közölték az egyes tantárgyaknak a tanévben elvégzett anyagát, a feldolgozás fontosabb eljárásait. Az 1895–98. évek Értesítőjében a tanári kar bemutatta, közzétette a *képzős tananyag módszeres feldolgozásának itt kialakított tervezetét.* A tervezet megjelölte az egyes tantárgyak nevelési-oktatási célját, majd osztályok szerint tagolta az anyagot, megállapította a tanítás célját, a szükséges taneszközöket, az időt, a tananyagot, tanmenetet, a fontosabb tennivalókat.²¹¹ Ez a gondos kidolgozás a szaktanári munka tervszerűségének biztosítása mellett azt is szolgálta, hogy az igazgató tanács tagjainak a tanórák látogatásához, az iskolai munka értékeléséhez, a tanterv érvényesítéséhez bizonyos alapot, segítséget s más intézményeknek mintát nyújtson.

A tanítóképzős tananyag módszeres feldolgozásának ez a terve országosan nagy tetszést aratott, a szakértők dicsérő véleménye mellett a minisztérium illetékeseinek elismerését is kiváltotta. A kedvező értékelés hatására a következő Értesítőben közzétették a *gyakorlóiskolai tananyag módszeres feldolgozásának tervezetét* is.²¹² Ennek fő célja az volt, hogy segítsék a gyakorlati képzés munkáját, és a képzősök kezébe olyan rövid kalauzt adjanak, melynek ismeretében tudatosabbak lehetnek gyakorlóiskolai hospitálásaik s eredményesebbek gyakorlati tanításaik. A közzétételnek azonban más célja is volt. Azokban az

²⁰⁹ Értesítő, 1906. 5. o.

²¹⁰ Jkv, 1870. február 4.

²¹¹ A tervezetben szerepel a gyakorlati képzés is, továbbá a természettudományi kísérletezés rendkívüli órában, a méhészkedés szabad időben. Közli a magyar és német dolgozatok témáit is.

²¹² Értesítő, 1900. 1–28. o.

években nagy vita folyt az általános és helyi tanterv kérdésében. Dezső Lajos és a pataki tanárok azon a véleményen voltak, hogy „az országos tanterv legyen egységes”, s ehhez igazodva kell elkészíteni a részletes helyi tantervet (tanmenetet) mind az osztott, mind az osztatlan népiskolák számára. A képző a gyakorló tanítóknak is segítséget akart nyújtani a tanmenetek megfelelő kialakításához.

A tervszerű, tudatos nevelést szolgálta a szervezettségre való törekvés is. Megnyilvánult ez a képző irányításában, a képzési feladatok végzésében s a különböző részfeladatok megoldásában egyaránt. Ennek érdekében a korszerű pedagógiai ismeretek felhasználásával különböző szabályzatokat dolgoztak ki, s azokat a képzés során szerzett tapasztalatok elemzésével tovább is fejlesztették. Dezső Lajos szerint ezek a szabályzatok azért fontosak, mert „a jogviszonyok világos és határozott szabályozása nélkül biztos jogállapot nem létezhet”.²¹³

1870-ben szabályzatot fogadott el a tanári kar a *tanulók mulasztásával kapcsolatos* teendők tekintetében. E szerint a mulasztásokat a heti felügyelő tanuló tartotta nyilván, de a nyilvántartást láttamoztatta az illetékes szaktanárokkal. 1884-ben e szabályzatot továbbfejlesztették, s mindennemű mulasztást bevezettek az osztálykönyvbe.²¹⁴ E bejegyzések alapján a tanárkari jegyző – később osztályfőnök – a mulasztásokról főkönyvet, névsor szerinti kimutatást vezetett. Ez a folyamatos nyilvántartás az egyéb, a magatartásra, jutalmazásra, büntetésre stb. vonatkozó feljegyzésekkel együtt segítette a tanulók jobb megismerését s realisabb értékelését.

A tanári kar megfelelő *rendtartási szabályzat* kialakítására és érvényesítésére is törekedett. Az első ilyen szabályzatot Dezső Lajos előterjesztésében 1875-ben fogadták el s terjesztették megerősítés céljából a minisztériumba. Ez a szabályzat összefoglalta a tanulók kötelelességeit, jogait, a mulasztások igazolásával kapcsolatos tennivalókat, az iskolai tulajdon védelmét, a tanulók magatartására vonatkozó követelményeket. „A növendék – írta a szabályzat – tartozik a felsőbbek iránti tisztelet- és engedelmességgel, a tanulóársak iránti testvéries jóindulattal viseltetni; másik növendék megbántása és megkárosítása fegyelmi eljárás alá esik”, tilos a dohányzás, a szerencsejáték és az adósságcsinálás is.²¹⁵

A minisztérium általános intézkedése folytán az *1900/01-es tanévben új szabályzat készült*. A testületnek ezzel az volt a célja, hogy a legfontosabb eljárásokat a fejlődés figyelembevételével újra szabályozza s a tanulók és szülők rendelkezésére bocsássa. Éppen ezért a szabályzat nyomtatásban is megjelent.²¹⁶ Ez az előzőnél bővebb, részletesebb, kiegészült *Az intézet igazgatása* című részzel. A szabályzat I. részében szó van az intézet céljáról, szervezetéről, a növendékek felvételéről, elbocsátásáról, lakásáról, ruházatáról, étkezéséről, egészségügyéről

²¹³ Értesítő, 1901. 37. o.

²¹⁴ Jkv, 1870. március 25., illetve 1884. december 20.

²¹⁵ Jkv, 1875. július 21.

²¹⁶ Értesítő, 1901. 5–31. o.

stb. A szabályzat szerint a képző „nevelő- és tanintézet, melynek célja hazafias és vallásos érzületű, jellemes, munkás népiskolai tanítók képzése, a különböző hitfelekezetekhez és nemzetiségekhez tartozó növendékek vallásos türelemre és testvéries egyetértésre való nevelése”. A gyakorló tanítók iránti felelősséget jelzi a szabályzatnak az a kitétele, mely szerint „a kedvezményes helyekre egyenlő körülmények között a népiskolai tanítók gyermekei bírnak előnnyel”. Az intézet I. osztályába a 15. életévüket betöltött s a középiskola IV. osztályát elvégzett tanulók iratkozhattak be, de magyar nyelvtanból, történelemből, Magyarország politikai és természeti földrajzából, számtanból – a középiskola alsó négy osztályában tanított terjedelem szerint – tett felvételi vizsga alapján olyanok is, akik nem fejezték be a középiskola IV. osztályát. A beírt tanuló az intézeti család tagja volt, akinek az előírt szükséges tankönyveket meg kellett vásárolnia. A lakásokban a tanári felügyeletet egy udvarfelügyelő növendék segítette, aki „az udvarban lakó növendékekre, rendre, tisztaságra, a szabályok pontos betartására felügyel, a lakásnaplót vezeti s abba a szabálytalanságokat bejegyezi”. Ezenkívül minden szobában egy szobafelügyelő tanuló gondoskodott a rendről. Közétkezésnél az ebédlő rendjére, tisztaságára egy IV. osztályos tanuló, a „gazda” vigyázott. A terítés, ételkihordás az I. osztályosok kötelessége volt. Beteg társaikról a lakótársak gondoskodtak. Postai küldeményeiket a „postakezelő” jelölt osztotta ki.

A szabályzat II. része *Tanítási és tanulási rendszer* cím alatt tartalmazza a tanés segédkönyvekkel, a tanulással, a tanórákkal, a szünetekkel, az ellenőrzéssel és vizsgákkal kapcsolatos fontosabb követelményeket, tennivalókat. Hogy a tankönyvek a képesítővizsgára való felkészülésben s kint az életben is rendelkezésre álljanak, eladni nem lehetett, mindenkinek újat kellett vásárolnia. Az olvasásra nevelést szolgáltatta az a követelmény, hogy magánolvasmányairól minden tanulóknak jegyzetet kellett készítenie s azt az osztálytanárnak évharmadonként bemutatnia. A tanterem rendjéről, szellőztetéséről a heti felügyelő növendék gondoskodott.

A szabályzat III. része *Fegyelem* címmel a kötelességekről, tilalmakról és büntetésekről szól. „A képezdei tanuló (külső viseletében is, beszédében is) a tanítói pálya erkölcsi komolyságát tartja szem előtt.” Testvéries érzülettel viselkedik társa iránt, segíti annak fejlődését. A büntetés fokozatai: tanári, osztályfőnöki, igazgatói, tanári testületi büntetés, illetve intés, dorgálás, kimenőmegvonás, igazgató, tanári szék elé idézés, jótéteménytől megfosztás, kizárás.

A IV. rész a gyakorlóiskola *rendtartását és fegyelmi szabályzatát* tartalmazza. A fegyelmezés általános eszközei: „Szeretet az ügy s a gyermekek iránt; pontosság a kötelességek teljesítésében; a gyermekek lelki erőinek, hajlamainak figyelembevételével alkalmazott (helyes) mód a tanításban.”

Az általános rendtartási szabályzat elkészítése és érvényesítése mellett a képzés hatékonyságának fokozása céljából többször került sor egy-egy konkrét feladatmegoldás részletes szabályozására is. 1873-ban a *tanulmányi kirándulá-*

sok szervezéséről, pedagógiai hasznosításáról fogadtak el szabályzatot. 1876-ban életbe léptették az osztálytanárságot, osztályfőnöki rendszert, majd 1893-ban az osztályfőnök ügykörére, kötelességeire vonatkozóan újabb szabályzatot készítettek. 1879-ben a házi írásbeli dolgozatok módszeres beosztására s javítására vonatkozóan fogadtak el követelményrendszert. 1881-ben összeállították a tanári tanácskozások szabályzatát. 1888-ban a tanári kar által felterjesztett kertészeti szabályzatot hagyta jóvá az igazgató tanács. 1896-ban az olvasás segítése érdekében könyvtári (olvasási) szabályzatot fogadtak el. Közös (tanári-tanulói) összefogással kialakították az ifjúsági szervezetek (önképző társulat, énekkar, segélyzőegylet stb.) működésének szabályzatait is.

A fenti szabályozások nagymértékben segítették a tanítóképzés hatékonyságát, fejlődését. Ennek igazolására utalunk itt a kertészeti szabályzatra, mely világosan kifejezésre juttatta, hogy a kertészet a képzőben nem öncél, hanem eszköz a kerti gazdaságba, hasznos- és díszkertészetbe való bevezetésre s a munkaszeretetre nevelésre. Ennek megfelelően tehát úgy kell szervezni a kertben rendszeresen végzett munkát, hogy azt a tanulók megkedveljék, annak hasznát lássák, tisztességes és egészséges munkaként becsüljék és szorgalmasan végezzék. E szabályzat azt is előírta, hogy a kertész ennek megfelelően a „külső csinre és szépészetre” is ügyelve szervezze a munkát s szüntesse meg „a kertnek robotszerű munkáltatását”.²¹⁷ A többi szabályzat megállapításai, követelményei is mutatják, hogy a tantestület ezek kialakításával és megvalósításával a képzés eredményességét, továbbfejlődését igyekezett szolgálni.

Egységes nevelői eljárás. A tanári kar kezdettől fogva meg volt győződve arról, hogy csak egységes nevelői hatás érvényesítésével lehet kellő eredményt elérni. Vallották, hogy „csak közös megfeszített munka vezet a nevelésre bízott ifjak lelkének összhangzatos fejlesztésére”.²¹⁸ A tanórai és órán kívüli egységes nevelői eljárás követelményeit, teendőit értekezleteken tisztázták, a kialakított elveket a továbbiak során érvényesítették, a hozott határozatok és a feladatmegoldások hatását elemezték s az eljárást továbbfejlesztették. Dezső Lajos indítványára 1877-ben elhatározták, hogy „a tanárok egymásnak tanítási óráira menjenek be, mely által egyöntetű eljárásuk s ezáltal a nevelésnek és oktatásnak intézetünkben való előbbvitelre fog eszközöltetni”.²¹⁹ Fontosnak tartották „a nevelés közös, együttes intézését”, a körültekintő nevelés megvalósítását. Azért, hogy az intézetben egységes legyen például a helyesírás, 1876-ban megállapodtak, hogy a tanítás és ellenőrzés során minden nevelő az akadémiai nagyszótár helyesírását veszi alapul. 1884-ben a jobb eredmény érdekében azt is elhatározták, hogy „mindenik tanár a hozzá beadott munkálatoknál minden tantárgy

²¹⁷ Jkv, 1888. szeptember 3.

²¹⁸ Jkv, 1908. október 30.

²¹⁹ Jkv, 1877. június 2.

tartalmi, mind külalaki, mind szép- és helyesírás tekintetében szorosan figyeljen”, mert csak így érhető el megfelelő eredmény.²²⁰

Amikor az igazgató az óralátogatások során vagy egyébként helytelen eljárást észlelt, azt tantestületi értekezleteken megbeszélték, s az eredményre vezető hatékony eljárás mellett állást foglaltak. Így határozták el például 1890-ben, hogy a gyakorlóiskolában a betűk igazítása, az írásjelek felrakása ne a sorok leírása után, hanem minden egyes szó után történjék meg.

Az egységes nevelői hatás, eljárás érvényesítésére való törekvés ezeken túl is sokszor érzékelhető. A testület rendszeresen megbírálta tagjainak tanulókkal kapcsolatos magatartását, esetleges helytelen példamutatását, s a helyes állásfoglalás kialakításával törekedett a problémák nevelő hatású megoldására.

Szemléletesség és tanulói aktivitás. A hagyományoknak megfelelően az iskola ebben a korban is törekedett a szemléletesség elvének megvalósítására s a tanulói aktivitás érvényesítésére. Különösen nagy gondot fordítottak erre a természettudományi tárgyak oktatásában. A tanítással kapcsolatos részletesebb beszámolót tartalmazó 1872/73-as évi Értesítő is kiemelte, hogy a *természettudomány tanítása „folytonosan szemléltető”*. Minden tanulónak saját rovar-, ásvány- és növénygyűjteménye volt. A könnyebb kísérleti eszközöket a tanulók saját céljaikra elkészítették, s a fizikai törvényszerűségek megállapítása, igazságok bizonyítása kísérletezéssel történt. A vegytan oktatásával kapcsolatos beszámoló 1876-ban azt is kiemelte, hogy *„mindezek nemcsak bemutattak, de a vegyfolyamatok létrehozása előttük s majd általuk eszközöltetett. A figyelő szerephez a munkás résztvevő szerep is csatoltatott”*.²²¹

A szemléletesség és tanulói aktivitás később is fontos szerepet kapott. A fa-, szőlőiskola, konyhakerti növények stb. gondozása a tanulók folyamatos feladata volt. A művelési területeket, feladatokat a tanulók között kiosztották, és a tanári értekezleteken a tanulók egyéb munkájával együtt ezt is havonként rendszeresen értékelték. Tervszerűen fejlesztették a természettan, természetrajz, vegytan, földrajz, történelem tanításához szükséges taneszközöket, de a lélektan, irodalom, számtan és mértan, rajz stb. tárgyakhoz is jelentős szemléltető eszközparkot gyűjtöttek össze, s e munkában maguk a tanulók is részt vettek.

Az 1895–98. évi Értesítőben közölték a különböző tárgyakban használatos taneszközöket. Korszerűségük miatt érdemes néhányra felhívni a figyelmet. A neveléstudomány, a test- és egészségtan tanítása során többek között az alábbi eszközöket használták: Bopp-féle antropológiai falitáblák; az emberi agyvelő, fül, gége szétszedhető mintái papírgyurmából; szétszedhető emberi koponya; két torzó (egyik előlről, másik hátulról nyitva) papírgyurmából; több bonctani ábra; a népoktatásra vonatkozó törvények és mindennemű rendeletek

²²⁰ Jkv, 1884. október 1.

²²¹ Értesítő, 1876. 10. o.

eredeti szövege stb. A tanítási gyakorlatok során használták a gyakorlóiskolai tanulók füzeteit, a tan- és vezérkönyveket; a földrajztanításban a térképeket, szemléltető gyűjteményt, földgömböt, tellúriumot, planetáriumot; a természetrajzban állattani faliabroszt, a hét állattípus csontvázát, kitömött madarakat, rovar-, tojásgyűjteményt, hasznos és kártékony állatok falitábláit, a Thienemann-féle természetrajzi táblákat; növénygyűjteményt, kézigyűjteményt a vidék flórájából összeállítva, mérges növények falitábláját, ehető és mérges gombák tábláit, ásvány-, kőzet- és kőületgyűjteményt és rendszerhálózatokat stb.²²²

A képző tanárai nagy gondot fordítottak a tanulók folyamatos foglalkoztatására, munkáltatására. Az órákon való aktív részvétel, a felkészülés következetes megkívánása, az ifjúsági egyesületekben való munkálkodás mellett kialakult az intézetben az a gyakorlat, hogy a jelöltek az egyes tantárgyakból a tanárok által előírt témákat otthon kidolgozták, s dolgozataikat havonként a szaktanárnak határidőre beadták, aki azt értékelte és az eredményről értekezleten is beszámolt.²²³

Társadalmi nyitottság. Az a hagyomány, mely az iskola és a társadalom kapcsolatára vonatkozott, a körülményeknek megfelelően a képzésnek ebben a korszakában is folyamatosan érvényesült. A képző irányítói, tanárai vallották, hogy az iskolának részt kell vennie a társadalmi feladatok megoldásában.

A tanárok kapcsolatot tartottak tanítványaik szüleivel. Bár személyes találkozásra ritkán került sor, gyakran éltek a levél adta lehetőséggel. A havonkénti módszeres konferenciák többször készítették az osztályfőnököket a szülők levélbeni megkeresésére, hogy mozgósítsák őket is gyermekeik munkájának fokozására, magaviseletének javítására. A kapcsolatok erősítésére bevezették a *szülői értekezleteket*. Az első ilyen értekezletet 1915-ben tartották. Bár az értekezletek idejét, tárgyát a szülőkkel időben s kellően tudatták, az összejövetelek kevésbé érték el céljukat. A nevelőknek tapasztalniuk kellett, hogy sok szülő nem segíti az iskola munkáját, s többször gyér volt a látogatottság. Egyébként is a szülők nagy részét csak a saját gyermekének dolga érdekelte, a közösségi ügyek nem. Ezért nagy gondot fordítottak a szülők nevelésére is. Igyekeztek vonzóbbá tenni a megbeszéléseket s nagyobb mérvű látogatottságot biztosítani azzal is, hogy az értekezletek elején a gyermekek műsort adtak, s minden szülő számára egyaránt hasznos témákról tartottak előadást (az iskola és a családi életrend harmóniája, munkára nevelés a családban, családi nevelés a szünidőben stb.), és utána igyekeztek meg is szólaltatni a szülőket. A feljegyzések szerint e téren is érték el eredményt.

²²² Értesítő, 1898. 10–48. o.

²²³ A házi dolgozatok elkészítésére, beadására előbb nyolchetes, majd négyhetes beosztást állapítottak meg. Vö. Jkv, 1879. november 8., illetve Értesítő, 1884. 24. o.

A társadalmi kapcsolatok mélyítését szolgálta az a gyakorlat, hogy az év végi nyilvános vizsgák idején a tanulók írásbeli munkáit, rajzait, kézimunkáit kiállították. Ez nemcsak a tanulók helyesebb önismeretének alakulását segítette, hiszen megismerkedhettek más osztálybeli tanulók munkáival, és összehasonlítást tehettek a saját és más tanulók munkái között, hanem az iskola vendégei, az igazgató tanács tagjai, a volt diákok s kisebb részben a szülők is jobban tájékozódhattak a képzés munkájáról, eredményeiről.

A képző igyekezett jó kapcsolatot kialakítani az iskolákkal. Erre ösztönzött az a törekvés is, hogy a jelölteket jól felkészítsék a rájuk váró feladatok megoldására. Indokolt esetekben a személyi nehézségekkel küzdő iskolák kérésére – a múlt században – év közben is kiengedtek tanítani utolsó éves növendékeket, s hozzájárultak ahhoz, hogy ezek év végén volt tanuló társaikkal együtt tegyenek vizsgát. Hosszabb-rövidebb ideig, olykor havi váltással a legjobb növendékek helyettesítették a pataki iskolák beteg tanítóit, hogy a gyermekek „ne maradjanak iskolázatlanok”. Többször tartottak a községi iskolákkal együtt közös kirándulást. 1907-től a gyakorlóiskola kezdeményezésére és szervezésében, a tanítójelöltek bevonásával a Kossuth-kertben közös tornaünnepélyeket rendeztek. A tapasztalat „igazolta, hogy az ilyen mű közös ünnepélyek mennyire alkalmasak nemcsak a testi nevelésnek új irányba terelésére, hanem a különböző főnntartó testületek (Sárospatakon 6 ilyen van!) vezetése alatt álló iskolák növendékeinek az együvé tartozandóság érzetének ápolására is, mely édes hazánkért való együttműködésben nyer kifejezést”.²²⁴

A képzőnek jó kapcsolata volt a helybeli református főiskolával. Iskolaorvosa és tornatanára ugyanaz volt. Néhány főiskolai tanár tagja volt a képző igazgató tanácsának. A képző tanárai közül többen előadásokat tartottak a főiskola által szervezett líceumi előadássorozatban, melyen ének-, zeneszámokkal, szavaltatokkal a növendékek is közreműködtek. Jó kapcsolatban éltek *a közelebbi testvér-tanítóképzőkkel.* Kirándulások alkalmával meglátogatták azokat, továbbá fogadták s vendégül is látták azok növendékeit, tanárait.

A tanárok a tanítói munkával, a népoktatással kapcsolatban sokrétű társadalmi tevékenységet folytattak. A külső iskolák munkájának segítése céljából „a hazai tanügy hasznára és saját ismereteik gyarapítására” népiskolai felügyeleti ellenőrzéseket vállaltak, iskolákat látogattak meg, s korszerű elemzéseikkel, tanácsaikkal segítették az eredményesebb eljárások terjedését.²²⁵ Ezen túlmenően is sokféle társadalmi munkát végeztek. Vezető szerepük volt a Zemplén vármegyei Általános Tanítóegyesület életében. Ennek rendezvényein sokszor szerepeltek. Amikor az egyesület a képzőben tartotta ülését, a gyakorlóiskolában bemutató tanításokat is tartottak. E gyűlések a tanítók szakmai-pedagógiai

²²⁴ Értesítő, 1909. 26. o.

²²⁵ Jkv, 1877. szeptember 3. Például Dezső Lajos a pataki, bényei, lizskai, tolcsvai és vámosújfalui iskolákat látogatta.

továbbképzését szolgálták, s e feladat megoldásában az egyesület elsősorban a képzőre támaszkodott. Irányító szerepe volt a képzőnek abban is, hogy Zemplén megye és a szomszédos megyék tanítóegyesületeinek vezetői az egyesületek működéséről, eredményeiről, problémáiról, szellemi munkásságukról Sárospatakon tanácskozást tartottak, hogy a tapasztalatok összegezésével továbbfejlesszék az egyesületek munkáját. Ezek a rendezvények is hozzájárultak ahhoz, hogy a képző kapcsolata, kisugárzó hatása szélesebb körben érvényesült. Hasonlóan jó volt az intézet kapcsolata a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületével; a tantestület meghívására és rendezésében ebben az időben az egyesület kétszer is tartott ülést Patakon.

Az intézet részt vállalt az iskolán kívüli, a városi és magasabb szervek feladatainak megoldásából. Bekapcsolódott Sárospatak állami-politikai testületeinek munkájába, gazdasági, kereskedelmi, szövetkezeti tevékenységébe. Részt vett a városi képviselőtestület, ipartestület, kaszinó, a Sárospataki Irodalmi Kör munkájában. Segítette a helyi, megyei újságok írását, szerkesztését. Sokszor szerepelt sajátos pataki képzős módszerbeli dokumentumokkal, eredményes eljárások bemutatásával országos tanügyi kiállításokon.

A jelzett feladatmegoldásokkal a tanárok igyekeztek jó példát mutatni tanítványaiknak is jövő feladatuk megoldásához, s egyben arra törekedtek, hogy társadalmi aktivitásra neveljék őket. Ezért a tanulók számára az ilyen tájékoztatókhoz lehetőséget, a feladatok gyakorlati megoldásához kellő alkalmakat biztosítottak. A tanári kar hamar rájött arra, hogy a társadalommal való szoros kapcsolat, a társadalmi tevékenység fontos feltétele az életre nevelésnek, a tanítói hivatásszeretet alakulásának.

A társadalmi kapcsolat erősítéséhez hozzájárult a felsőbb osztályos *református tanulók legációba járása*. A főiskola tanulóinak gyülekezeti támogatását szolgálta ez a hagyományos kollégiumi eljárás, melyet a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a főiskola a tanítójelölteknek – a gyülekezetek leendő tanítóinak, kántorainak – is engedélyezett. Ezek az alkalmak az anyagi támogatás mellett lehetőséget biztosítottak arra is, hogy a tanulók a társasági érintkezés szabályait gyakorolják. A jelöltek szerény, öntudatos magatartása, szolgálata sok embert meggyőzött a képző jó munkájáról s szerzett barátokat az intézetnek.

A végzett tanítók később is tartották a kapcsolatot volt iskolájukkal. Sokszor meglátogatták az intézetet. Kerek évfordulók alkalmával rendszeresen szerveztek osztálytalálkozókat, s ilyenkor hálás szavakkal mondtak köszönetet az iskola, volt tanáraik lelkes, építő munkájáért, neveléséért, „melyért ők az élet nehéz küzdelmei között is becsületes munkát adtak cserébe a hazának”.²²⁶ A tanárok arra is törekedtek, hogy a volt diákok találkozóin – nevelő hatása miatt – a tanulóifjúság is részt vegyen. Az öregdiákok hálájuk jeléül anyagiakkal

²²⁶ Jkv, 1926. szeptember 17.

segítették az intézetet, alapítványt tettek szegény tanulók segélyezésére, könyveket, taneszközöket ajándékoztak az intézetnek.

Az iskola társadalmi kapcsolatának erősödését segítették a képzőbe irányuló látogatások. Az intézetet a volt tanítványokon kívül felkeresték miniszteri biztosok (például *Fináczy Ernő*), királyi tanítóképzős főigazgatók (*Sebestyén Gyula*, *Wagner János*, *Sarudy Ottó*). Több napos ellenőrzés, tapasztalatszerzés után szakvéleményt mondtak az itt folyó munkáról. Az volt mindig a véleményük, hogy az intézetben korszerű, „komoly, lelkiismeretes és eredményes munka folyik”.²²⁷ Meglátogatta a képzőt *Horthy Miklós* kormányzó, *Klebelsberg Kunó* vallás- és közoktatásügyi miniszter, *Kornis Gyula* államtitkár, *Neményi Imre*, *Radnai Rezső* miniszteri osztálytanácsos, *Antal Géza*, a Közoktatási Tanács tagja stb.

c) A nevelés-oktatás eszközei és fórumai

A nevelési-képzési feladatok megoldásának ebben a korban is a *tanítási óra* volt a legfontosabb színtere. A képzés eredményessége nagymértékben függött ennek szervezettségétől, a tanári és tanulói munka hatékonyságától. Tudták ezt a működő tanárok, s megfelelő folyamatos önképzéssel, az évi munkára s az egyes órákra való jó felkészüléssel igyekeztek magukat e feladatok jobb megoldására képessé tenni. Az órákon korszerűen szervezték a munkát, s a tananyag természetének megfelelő módszereket alkalmaztak. Az ismeretek kiválasztásában és feldolgozásában a népiskolai tanítást példázva figyelemmel voltak bizonyos tanítási elvekre. Fontos elvük volt, hogy legyen a tanítás természetszerű (a gyermek fejlettségének megfelelő), szemléleti (a tanuló a szemléletről öntevékenysége által jusson el a fogalomhoz), elemi, tervszerű (fokozatos, hézagtalan), igaz, tartós, gyakorlati (anyagilag és alakilag képző s korszerű),²²⁸ általánosan képző, vonzó, érdekes. Gondot fordítottak az ismeretszerzés belső folyamatának, a belső tanmenetnek az érvényesítésére, s a tanítási módok közül a szemléltetés mellett a közlő, kérdve kifejtő (párbeszéd), továbbá a heurisztikus, felfedezési módszert használták. Arra törekedtek, hogy az ismeretanyag feldolgozása során adódó nevelési lehetőségeket kellően hasznosítsák, s a tanítás segítse a gyermek sokoldalú fejlődését.

A tanítási órák feladatmegoldásait jól szolgálták a különböző tantestületi értekezletek, amelyeken gyakran foglalkoztak a tanítási óra megszervezésének,

²²⁷ Jkv, 1923. január 10.

²²⁸ Dezső Lajos oktatástani jegyzetében a korszerűség kapcsán a következőkről is szól: „Volt idő, midőn a népek nagy része rabszolgaságra volt kárthatva, a nép gyermeke arra volt nevelve, hogy tudja tűrni az igát; ma már minden ember szabad, szabadságra kell nevelni a tanítás által is.” 1877. 70. o. SpLt.

az anyag feldolgozásának tapasztalataival, a nevelő hatások érvényesítésének eredményeivel és továbbfejlesztésével. A múlt században az értekezleteknek sokszor volt témája a német, a rajz, a háziipar tanítása, annak szervezése, az alkalmazott módszerek eredményessége. Többször esett szó a magyar tanításával kapcsolatban az írásbeli feladatok megoldásáról. Ilyenkor állapodtak meg a dolgozat címeiben is, arra törekedve, hogy a kidolgozás a pataki hagyománynak megfelelően a magyar nép, a magyar föld, a haza szeretetére ösztönözzön s néprajzi feladatok megoldására is serkentsen.

Az oktatásban-nevelésben mindig nagy szerepet kapott az olvasás, a könyv, a könyvtár. Comenius felfogása a könyvekről mint „a művelődés értékes tárházairól” nemcsak a kollégiumi nevelésben érvényesült, hanem az állami képzésben is hangsúlyozott elv s következetes gyakorlat lett. A tanárok vallották Comenius tanítását: „A könyvek hű barátokként szívesen társalognak velünk: Őszintén, nyíltan, tettetés nélkül beszélnek hozzánk bármely dologról, tanítanak, oktatnak bennünket, buzdítanak, vigasztalnak s a szem elől legtávolabb eső dolgokat is mint jelenlévőket állítják elénk. Ha könyvek nem lennének, tudatlanok, tanulatlanok volnánk valamennyien.”²²⁹ A tanárok a könyvet életszükségletnek tartották, s annak elfogadására nevelték a jelölteket, hogy „a könyv iránti érdeklődés, a könyv, az olvasás szeretete a műveltség alapfeltétele”. Az olvasás megszerettetésével nemcsak a képzés eredményeit akarták fejleszteni, hanem a későbbi tanítói önképzést, továbbképzést is segíteni.

Korszerű elveket vallott az intézet az *iskolai könyvtár* kérdésében, melyet *nagy tervszerűséggel alakítottak ki*. „A tanári kart az intézet számára beszerzendő könyvek összeírásánál – olvasható a jegyzőkönyvben – azon elv vezérelte, hogy az intézet könyvtárának olyannak kell lenni, melyben mind a tanárok, mind a növendékek magasabb műveltségre s bővebb kiképzésre törekvő vágyai kellő tápot, segédeszközöket lelhessenek.”²³⁰ Az intézeti könyvtár céljára megvásárolták Erdélyi János, a filozófus, kritikus, népdalgyűjtő híres pataki tanár halála után annak szép és értékes könyvtárát, amely 925 kötetben 543 bölcsészeti, pedagógiai, nyelvészeti, szépirodalmi, történelmi és földrajzi, jog- és államtudományi művet s enciklopédiákat tartalmazott. Ez a gyűjtemény képezte az állami képző könyvtárának magvát. E könyveket 1884-ig külön anyagként kezelték, amikor a jobb tájékozódás, kezelés céljából az előírt új alapleltárban az egyéb könyvtári anyaggal egyesítették. 1888-ban újra rendezték a könyvtárat: összeállították, kinyomtatták a könyvek jegyzékét, és a nevelés-oktatás hatásának fokozására minden tanárnak, tanulóknak és környékbeli tanítónak rendelkezésére bocsátották. A könyvtárt egy ideig az igazgató kezelte, csak 1882-ben és 1889-ben gondozta a magyar szakos tanár. 1896-ban a tantestület megszabta

²²⁹ Comenius: A könyvekről... Kovács Endre i. m. 110. o.

²³⁰ Jkv, 1870. március 8.

a könyvtárból való kölcsönzés módját, a visszaszolgáltatás határidejét, hogy minél többen hozzájuthassanak az egyes munkákhoz.

A pedagógiai tartalmi munka mélyülését a könyvtár nagymérvű gyarapodása is mutatja. A korszerű igények kielégítésére, a nevelő-oktató munka folyamatos fejlesztésére irányuló törekvések következtében a könyvtár dinamikusan fejlődött, s 1894-ben 3369, 1904-ben 4534 s 1928-ban 6928 kötet volt az állománya. Az intézeti könyvtár mellett külön ifjúsági könyvtár is volt, melynek működését az Önképző Társulat 1870-ben indította meg. Ennek állománya 1904-ben 900, 1928-ban pedig 2301 kötet volt. Mindez azt mutatja, hogy jelentős volt a könyvállomány gyarapodása (évi gyarapodási átlag az intézeti könyvtárban 100, az ifjúságiban pedig 33 kötet). Bár sok volt az adomány, a gyarapodás elsősorban vásárlással történt. A rendelkezésre álló költségvetési fedezetet sokszor egészítették ki az intézeti rendezvények jövedelméből is. A gyakorlóiskolai tanulók számára külön volt könyvtár. A könyvtárak állománya korszerű volt, benne megtalálhatók voltak a korabeli modern magyar és német nyelvű pedagógiai és egyéb szakkönyvek. Az ifjúsági könyvtárból évente átlag 8–10 könyvet kölcsönöztek, többet a felsőbb osztályosok (14–18) s kevesebbet az I. évesek.

A könyvek szeretetére nevelésben jó hatásúnak bizonyult az a gyakorlat, mely szerint a tanulók a használt tankönyveket nem adhatták el. Ezzel tudatosan arra igyekeztek rávenni a tanulókat, hogy saját könyvtáruk legyen, s kézikönyvtáruk magvául a képzőben használt tankönyvek szolgáljanak.

Az 1905/06-os iskolai évben – bizonyára az országos mozgalom hatására – kezdte meg a tantestület összegyűjteni az addig használatban volt és akkor használatos népiskolai tankönyveket, vezérfkönyveket s népiskolai szemléltető-eszközöket. „E munkában tanítványaink is részt vesznek – olvassuk –; különösen örvendetes a szemléltető eszközök előállításában való készséges igyekezetük és rátermettségük.”²³¹ E mozgalom eredményeként az intézetben értékes tantermúzeum, tankönyv- és szemléltetőeszköz-gyűjtemény jött létre.

*A fontosabb könyvek mellett a tanári kar és az ifjúság rendelkezésére álltak a szükséges folyóiratok, melyeket a tanárok a tanácskozóteremben, a diákok pedig az ifjúsági könyvtárszobában olvashattak. Az iskola nagy számban fizetett elő pedagógiai, különféle szaktudományi, ismeretterjesztő folyóiratokra mind a tanárok, mind a tanulók számára.*²³²

A nevelésben fontos szerepet játszottak az intézetben és iskolán kívül tartott *ünnepélyek*. Ezeket az intézet úgy szervezte, hogy megfelelő például is szolgáljanak a jelölteknek az ilyen munka végzéséhez. A fontosabb évfordulók nevelő hatását az ünnepélyre való gondos felkészülés és az ünnepség lebonyolítása

²³¹ Értesítő, 1906. 3. o.

²³² Ebben az időben a tanárok 59, a tanulók 35 különböző folyóiratot, újságot olvashattak. Vö. Kodöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. Az első állami tanítóképző története, II. A tartalmi fejlesztés útján. Kézirat, 101. o. SpKt.

során egyaránt igyekeztek kihasználni. Meg voltak győződve arról, hogy az ünnepélyek jeles alkalmakul szolgálnak „az ifjak társadalmi fejlesztéséhez, társadalmi begyakorlásához” is. Igényes, színvonalas, gazdag műsorral tartottak emlékünnepeket az 1868. évi XXXVIII. népiskolai törvény évfordulói alkalmával. Ilyenkor többször merítettek II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Eötvös József, Deák Ferenc, Kazinczy Ferenc példájából, hagyományaiból, de tartottak Arany János-, Jókai Mór-, Mikszáth Kálmán-, Kriza János-, Gyulai Pál-, Thaly Kálmán-, Egressy Benjámin-emlékünnepeket is. A hazafias nevelés szempontjából különösen jelentősek voltak az 1818-as törvények életbe léptetésével kapcsolatos április 11-i, majd 1905-től kezdve március 15-i, továbbá az október 6-i ünnepélyek. A március 15-i ünnepély szónoka mindig egy kiváló növendék volt, elsősorban az ifjúsági olvasóköri elnök, az október 6-i ünnepélyen tanár és diák egyaránt mondhatott ünnepi beszédet.

Évenként tartottak ünnepélyt a növény- és állatvédelemre nevelés céljából május hónapban, a madarak és fák napján. Ezt sokszor az intézet és község területén történő faültetéssel, madárvédők és etetők elhelyezésével is összekapcsolták. E rendezvényre többször a helybeli népiskolákat is meghívták. Nagy hagyománya volt a szép műsorral, hangversennyel, színelőadással egybekötött farsangi táncmulatságnak, melyre a szülők eladó lányaikkal a környék távolabbi részéről is eljöttek. Szép ünnepséget rendeztek a világbéke, a hősök napján, a limanovói csata évfordulóján. Egyik-másik műsoruk bemutatásával nagy tetszést arattak Sátoraljaújhelyen és Szerencsen is. Rendszer volt, hogy évenként a kollégium ifjúságával együtt tartották Széphalmon Kazinczy sírjánál a Kazinczy-emlékünnepeket. Közös hangversenyeket szerveztek a pataki református nőegylettel, a kamarazene-társasággal. Sokszor adtak műsort valamilyen társadalmi vagy intézeti célra, a harcoló katonák támogatására, a Kárpátok háborúban elpusztult falvai javára, a könyvtár és zenei eszköztár fejlesztésére, a tanulmányi kirándulások költségeinek fedezésére stb. Hasznos intézeti rendezvénynek bizonyult „a családi érzék ápolására és a családi nevelésnek mintegy pótlására” a családi este rendezése, együttlét szervezése. 1919-ben a község dolgozóival együtt ünnepelték május 1-ét. Ezen túlmenően az intézet tanárai és tanulói részt vettek Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen minden fontosabb rendezvényen, például Újhelyen 1911-ben Kossuth szobrának leleplezésénél.

A hazafias nevelés, a hivatásra nevelés s az intézeti közösségi érzés erősítését szolgálta a felkészüléssel együtt az 1909-ben tartott díszes *zászlóavatási ünnepség*, amelyen a megye, a járás és község társadalma, a főiskola előjárósága, tanári kara és ifjúsága egyaránt képviseltette magát. A tanulók önkéntes adományokkal, gyűjtésekkel s farsangi rendezvényük bevételével teremtették elő a díszzászló elkészítésének költségeit. A 150 × 120 cm méretű nemzetiszínű selyemzászló egyik oldalán hímzéssel „A Sárospataki Állami Tanítóképző ifjúsága, 1908–9” felírás, közepén a Rákóczi-vár színes képével, a másik oldalán

„Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar!” felírás, s középen az ékkövekkel díszített magyar címer volt.²³³

1907. november 16-án ünnepelte nagyszámú vendégsereggel együtt az intézet fennállásának 50. évfordulóját, jelezve ezzel azt is, hogy magát a felekezeti képző jogutódjának tekinti. Az ünnepségen a minisztérium, a megye, a község, a főiskola képviselői mellett ott voltak a volt diákok is, akik a gazdag műsorban a képző ifjúságával együtt közreműködtek. *Beregszászy István* tanfelügyelő a volt tanítvány szeretetével, ragaszkodásával beszélt a képző eredményes munkájáról, Patak lelkiismereti szabadságot, hazaszeretetet sugárzó levegőjéről, szelleméről. *Dr. Neményi Imre* miniszteri osztálytanácsos szerint az ünneplők nagy száma a képző jó munkájának társadalmi megbecsülését jelzi. „Sárospatak a magyar nemzeti kultúra tekintélyes tényezője. Ennek a helynek a története, történetének minden lapja, minden sora, minden betűje össze van forrva nemzeti történetünk minden lapjával, sorával, betűjével. Itt minden fa, minden fűszál, minden porszem dicső ősöknek magasztos példait állítja az ifjú elé. Öt világgrész néz e városra, ahol Comenius, a tudományos pedagógia megteremtője tanított és írta meg világra szóló munkáját, az *Orbis Pictus*”.²³⁴ Azt is bejelentette, hogy a tanítóképző „a legkedvezőbb auspiciumok közt lépi át a második 50 esztendő küszöbét: a miniszter 35 000 kor. költség felvételét javasolta az 1908. évi költségvetésbe” a képző új épületének kialakítására. Az ünnepi beszédet *Hodossy Béla* igazgató tartotta. Vázolta a tanítóképzés múlt századi megindításának szükségességét, a kollégiumi tanítóképzés fejlődését, az önálló intézet megalakulásának körülményeit, munkáját, hatását, arra hívta fel az ifjúságot, hogy „tanuljanak a múltakon lelkesedve a jelennek és jövőnek élni és dolgozni”. Emelte az ünnepély fényét egyik tanára, *Veres Ferenc* ez alkalomra írt versének elmondása.

A sokoldalú nevelést, a haza- és hivatásszeretet elmélyítését, az iskola és társadalom kapcsolatának erősítését, az ismeretek rögzítését, az esztétikai és testi nevelés hatásának fokozását jól szolgálták a tervszerűen szervezett *tanulmányi kirándulások*. Az őszi és tavaszi intézeti „tornászati kirándulás” mellett szabad időben, vasárnaponként a tanulók egyénileg, csoportosan gyakran keresték fel Sárospatak környékének szép tájait, forrásait, s ezek az együttlétek gazdag élményanyagot nyújtva segítették az egymás, az iskola, a Patak iránti szeretet erősödését. Bizonyára ez is szerepet játszott a sokszor emlegetett pataki diákbárság alakulásában. Sokszor vitték a tanárok a tanulókat tudományos célú „excursiókra”, kirándulásokra. Ezeket részben hazánk nevezetességeinek, természeti, gazdasági, ipari fejlődésének megismertetése, részben a falusi népiszólak munkájának tanulmányozása, részben pedig gyakorló tanítók értekezletein való részvétel céljából szervezték. Ezeken a kirándulásokon sok olyan egész

²³³ Értesítő, 1909. 61–69. o.

²³⁴ Intézetünk 50 éves örömnépe. Értesítő, 1908. 64–81. o.

életre szóló élményt, tapasztalatot szereztek a tanulók, melyeket később tanítói munkájukban sikeresen fel is használhattak. E tanulmányutak a tárgyi ismeretek gyarapításával együtt lehetővé tették a különböző ipari létesítmények, jól működő mezőgazdaságok munkájának megfigyelését, természeti adottságok megtekintését, segítették az emberekkel való kapcsolatteremtést és -tartást, a tanároknak és diákoknak egymás jobb, közelebbi megismerését, a dolgozók és munkájuk megbecsülését, s a kirándulások figyelmes szervezésére neveltek. A tanári kar már 1873-ban szabályzatot fogadott el a kirándulásokkal kapcsolatos teendőkről, s többek között előírta, hogy „minden kirándulás után a növendékek az illető tanár ellenjegyzése mellett tapasztalataikról a tanári gyűlés elé egy példányban írásbeli jelentést adnak be”.²³⁵

A kirándulásokat igen gondosan szervezték. Ennek igazolására két példát említünk. Egyik alkalommal Husztra, Máramarosszigetre, Bocskóra, Rónaszékre és Szlatinára szervezett az intézet tanulmányi kirándulást. A vezető tanárok írásbeli beszámolója szerint a kirándulás nagymértékben fejlesztette a tanulók „geológiai, botanikai, történelmi, pedagógiai és társadalmi ismereteit”, különösen nagy hatással volt a jelöltekre a népiskolai „bűvös tanszer-gyűjtemény”, a vizes és száraz sóaknak megtekintése. Igen hasznos volt a vidék- és emberismeret tekintetében is. „Növendékeink a szerzett tapasztalatokat leírták s többen közülük jól, szépen. Ásvány-, növénypéldányokat a szódagyári produktumokból mindnyájan hoztak.”²³⁶ Egy másik alkalommal többnapos tanulmányút keretében Miskolcot, a diósgyőri kőszénbányát és a nagy vasművet tanulmányozták, továbbá több iskolában is megfigyelték a tanító munkáját. „Ezen kirándulásunk minden tekintetben jól sikerültnek mondható – állapította meg a tanári beszámoló. – Egy ponton találtunk sokfélélt s így növendékeink a szerzett elméleti ismereteket több irányban összemérhették a gyakorlati élet alkalmazásaival – s ez fődolog. Nem tértek haza üresen. Megrakodva jöttek elő ásvány-, növény-, kövület- és műipar produktumokkal. Látták hazánk Tempéjét s elragadtatással emlékeznek vissza az ötnapos kirándulás bajt, fáradságot felejtető gyönyöreire, tanulságaira.”²³⁷

1881-ben megnézték az aggteleki barlangot, a rozsnói iparvállalatokat, a dernői vasgyárat, 1885-ben a budapesti országos kiállítást, 1888-ban, 1890-ben és 1899-ben a regéci hutát, 1894-ben a szerencsi cukorgyárat, 1896-ban a milleniumi kiállítást, 1900-ban Mádót, 1900-ban, 1901-ben és 1903-ban Kassát, a Magas Tátrát, a krompachi vasgyárat, Poprádot, a dobsinai jégbarlangot, egy hardicsai paraszt-mintagazdaságot. E helyeken kívül sokszor eljutottak Borsiba, Debrecenbe, Egerbe, a szabolcsi várhoz, Tiszabercelre stb. Ilyenkor az ifjúság színvonalas műsorral tette emlékezetessé az utat. Többször felkeresett települések voltak még: Gönc, Telkibánya, Regéc, Nyíregyháza, Olaszliszka, Perbenyik, Erdőbénye, Hollóháza, Hortobágy, Bodrogkeresztúr, Sátorlajújhely,

²³⁵ Jkv, 1873. május 5.

²³⁶ Értesítő, 1875. 27. o.

²³⁷ Értesítő, 1876. 33. o.

Háromhuta, Vajdácaska stb. Ilyenkor minden fontosabb látnivalót, természeti szépséget, ipari és történeti értéket, múzeumot igyekeztek megnézni. Többször tanulmányozták a szerencsi cukorgyár, a hollóházi majolikagyár, a regéci üveghuta, a diósgyőri vas- és papírgyár, a pallagpusztai mezőgazdaság, a sátoraljaiújhelyi dohánygyár és villanytelep, a gödöllői baromfi- és méhészeti telep, a hutai üvegfüvás stb. munkáját. 1906-ban II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmával öt tanár vezetésével 81 növendék vett részt Kassán „a megdicsőült nagyok hamvainak örök nyugalomra helyezésén”, s „a hatásában nagyszerű gyászünnep bizonyára felejthetetlen nyomokat hagyott ifjaink szívében” – számolt be az igazgató az eseményről.²³⁸

A kirándulások hatékonyságát azzal is fokozták, hogy azokra a tanulókat előzetesen gondosan felkészítették, megfigyeléseiket irányították, s a kirándulás befejezése után a tapasztalatokat feldolgoztatták, leírták. Ezzel példát is akartak szolgáltatni a tanulóknak arra, hogy majd mint tanítók hogyan szervezzék a kirándulásokat. Ugyanakkor ezeket az alkalmakat tervszerűen felhasználták az iskolai szemléltető anyagok gyűjtésére is. Így váltak a kirándulások igazán nevelő hatásúakká. Később a minisztériumi utasítás minden tanítóképző számára előírta a kirándulásokat.

A költségek előteremtése a tanulók nagy szegénysége miatt mindig gondot okozott, s előfordult, hogy ezért a tanulók tanáraikkal együtt gyalog tették meg az utat Aggtelekig és vissza.

Az étellel való kapcsolat, a társadalommal való érintkezés, a hivatásra nevelés eredményesebb megvalósítását szolgálták a gyakorló tanítókkal való közvetlen kapcsolatok, a *vidéki, főleg a volt növendékek iskoláiba szervezett látogatások.* Ezek segítségével a növendékek megismerkedtek a tanító különféle gyakorlati tevékenységével, a település bizonyos problémáival, közvetlenül találkoztak a gyermekekkel, a falu vezetőivel és sokszor a lakosság egy részével is. Fokozta e látogatások eredményességét az, hogy ilyenkor sok esetben részt vettek a megyei, illetve körzeti tanítógyűléseken is, ahol szélesebb körben tájékozódhattak a tanító iskolai és iskolán kívüli feladatairól, munkájáról, a nehézségekről, a tanítókat foglalkoztató problémákról, s meggyőződhetnek a jó felkészülés és a folyamatos továbbképzés fontosságáról. S mivel a látogatásokon sokszor a tanfelügyelő is részt vett, személye, jelenléte nagymértékben növelte a látogatás társadalmi nevelő hatását, az intézet és társadalom kapcsolatának erősödését. Olykor a tanfelügyelő a hivatásszeretet erősítésére a tanítói munka megbecsülését reprezentáló ünnepélyt is szervezett. Az 1894. májusi nagymihályi iskolalátogatás alkalmával adta át például a tanfelügyelő *Chira László* tanítónak, az intézet volt növendékének a magyar nyelv eredményes tanításáért a minisztérium által adományozott 80 korona jutalmat. Tanítógyűlésekkel összekötött iskolalátogatásokat szerveztek a környékbeli iskolákon kívül Királyhelmece, Nagymihályiba, Szernyére, Mádra, Tarcakra, Tokajba, Miskolcra stb.

²³⁸ Jkv, 1906. október 29.

A látott iskolák az életet, a mindennapi gyakorlatot mutatták meg a jelölteknek. Az egytanítójú gyakorlóiskolában szerzett tapasztalatokat e hospitálásokon kiegészítették, sokrétűbbé tették, s az így lehetséges általánosítások közelebb vitték a tanulókat az életben rájuk váró feladatok eredményesebb eljárásaihoz. E kirándulásokat a pedagógiát tanító tanár, az igazgató szervezte és vezette, azokat kellően előkészítette, az elméletben tanultakat tervszerűen megfigyeltette. *Lehetőség nyílt ilyenkor a tanító olyan konkrét tevékenységének bemutatására is, melynek megfigyelése a gyakorlóiskolában nem adódhatott alkalom.* Így 1897-ben Upor és Isztáncs, 1904-ben Tavarna iskoláiban a nem magyar anyanyelvű gyermekek tanítását tanulmányozták.

Az iskolákban és tanítógyűléseken sokszor tapasztalhatták a jelöltek, hogy mennyire megbecsülik, szeretik a tanítók volt képzőjüket, s mennyire szívesen fogadják később is a képző irányítását, továbbképzési munkáját. Mindez hatással volt a növendékek hivatásszeretetének, iskolához ragaszkodásának elmélyülésére. Segítették ezek a látogatások ugyanakkor a gyakorló tanítók továbbképzését is. A jelölteket fogadó tanítók tudták, hogy a képző magas követelményt támaszt a tanítói munkával szemben, melynek a folyamatos munkavégzéssel, a látogatásra való jó felkészüléssel egyaránt igyekeztek megfelelni. A tanóra, tanítói munka elemzése, megbeszélése az igazgató irányításával megkívánta a korszerű elméleti ismeretek birtoklását, annak helyes alkalmazását s az egész tevékenység reális értékelését. A tanítók meg voltak győződve a látogatások hasznáról, szakmai-pedagógiai továbbfejlődésük lehetőségéről. Ezért gyakran hívták s mindig szívesen fogadták volt tanáraikat és a jelölteket.

d) A gyakorlati képzés

A tanári kar az elméleti képzés mellett fontosnak tartotta a gyakorlati feladatmegoldásokat. *Vallotta, hogy a gyakorlati képzés a tanítóképzés „egyik legfontosabb munkarészlete”,* és gondosan szervezett gyakorlati képzéssel igyekezett a hivatásra nevelést, a képzés hatékonyságát szolgálni. A felekezeti képzőben szerzett tapasztalatok alapján alapelv volt, hogy „a jó iskolában egy óranegyed időtöltés többet ér egy nagy rakás elméletnél. A gyakorlóiskolának a képezde mellől hiányozni nem lehet, a kettő egymást kiegészítő test, ugyanezért a kettőnek a legszorosabb összefüggésben kell lenni; mert ha ez nem így történnék, a képezdei növendék nem tudna eligazodni a követendő eljárás felett; az elméletnek a gyakorlat nem megvilágosítója lenne és viszont”.²³⁹ Ennek megfelelően *a képző megindulásakor felterjesztést tettek a minisztériumba a gyakorlóiskola mielőbbi felállítása ügyében:* „A tanári kar azon nézetét nyilvánítja, miszerint munkálkodásának valódi sikerét csak akkor látandja, ha a képezdének egy jeles

²³⁹ Értesítő, 1872. 32. o.

gyakorlóiskolája lesz, hol az ifjak a túlnyomólag gyakorlati irányú tanítói hivatalra ezen oldalról is alaposan kiképeztessenek.”²⁴⁰ A gyakorlóiskola fejlesztésére később is nagy gondot fordítottak. Igyekeztek egyrészt jobb tárgyi feltételekkel, felszereléssel ellátni, másrészt benne a külső népiskoláknak megfelelő körülményeket biztosítani. Ezért például 1879-ben a gyakorlóiskolások által fizetett beiratkozási és tandíjakból népkönyvtárat létesítettek. 1901-ben a minisztérium jóváhagyásával megindították a gazdasági ismétlőiskola munkáját. A minisztériumtól engedélyt kértek második gyakorlóiskolai tanítói állás szervezéséhez, és azért, hogy a jelöltek megfelelő bevezetést nyerhessenek a süketnéma gyermekekkel való foglalkozásba, süketnéma-iskola létesítéséhez. Ez utóbbihoz hat alapítványt is szereztek. A minisztérium azonban sem a második tanítói állást, se a süketnéma-gyakorlóiskolát nem engedélyezte.

A kialakult hagyományokat figyelembe véve, az 1900-as években a gyakorlati képzés már jól kitaposott úton haladt, s a VKM korszerűsítő rendelkezésének hatására is sokat fejlődött. Ebben az időben ezen a területen is fontos tartalmi továbbfejlődés figyelhető meg. A tantestületi értekezletek gyakran foglalkoztak a gyakorlati képzéssel, s a szerzett tapasztalatok felhasználásával igyekeztek azt egyre eredményesebbé tenni. A gyakorlati képzés törekvései a következők voltak:

A tanárok törekedtek az elméleti és gyakorlati képzés egységének megvalósítására. Fontosnak tartották, hogy a gyakorlati tanítás az elmélettel, „különösen a módszertan tanításával összhangba, szerves összefüggésbe hozassék”.²⁴¹ A tanárok és gyakorlóiskolai tanítók között kezdettől fogva a legteljesebb együttműködés alakult ki és valósult meg. A tanító a tantárgyak tanításában a szaktanárok által megállapított s tanított módszert követve járt el. A nevelőtestület olyan nagy szakértelemmel dolgozta ki a gyakorlati képzéssel kapcsolatos eljárásokat, hogy a minisztérium is elismerését fejezte ki a gyakorlati képzésnek a pataki képzőben „dívott módja és eredménye” felett.

A gyakorlati képzés új vonása 1905-től az, hogy a VKM rendeletének megfelelően a szaktanár is kötelezően bekapcsolódott a munkába, s így „az egész tanári kar szívvel-lélekkel részt vett benne”. A módszertanos, a szaktárgyat tanító tanár és a gyakorlóiskolai tanító közösen, együtt, egységben oldotta meg a gyakorlati képzés feladatait. A módszertani anyag feldolgozásakor a pedagógia szakos tanár ismertette az egyes népiskolai tantárgyak tanításának célját, anyagát és módszerét. A szaktanár tárgyalta, hogy a tantárgy hol szerepel a népiskolában, mi az anyag és hogyan valósul meg szakszemponitű tanítása. A tanítási gyakorlati órákon is lehetőleg mindhárom nevelő részt vett.

A testület rendszeresen foglalkozott a gyakorlati képzés továbbfejlesztésével: „Tanári módszeres értekezleteken beható megbeszélés tárgyát képezte a gyakor-

²⁴⁰ Jkv, 1870. február 18.

²⁴¹ Jkv, 1909. február 5.

lati kiképzés rendje és módja. Úgy az általános elvekben, mint a részletkérdésekben az előző évekhez hasonlóan teljes harmónia volt a tanári kar tagjai között. A növendékeknek öntevékenységre való szoktatása s az ő együttes közös munkájuknak az előkészítésbe való bevonása, valamint a bírálatok tanulságainak nemcsak egyesekre (bíráltakra), hanem a növendékek összességére való értékesítése s általában a gyakorlati kiképzésnek a lehető magas szintjére emelése az egész tanári kar nevelő-tanító tevékenységének csúcspontja volt.”²⁴² A testület megtárgyalta a tanítás menetére, felépítésére kidolgozott lélektani szempontú javaslatot, s megállapodott az egységes eljárásban.²⁴³ Hasonlóan testületi értekezlet foglalkozott a hospitálással, s elfogadta a hospitálási rendet, illetve a gyakorlati tanítási bírálati szempontokat.²⁴⁴

A tanári kar a gyakorlati képzést folyamatosan figyelte, s a tapasztalatok elemzésével segítette a fejlődést. Mivel a gyakorlati képzés túlságosan igénybe vette, megterhelte a gyakorlóiskolát, a képzési lehetőségek bővítésére szükségesnek vélték a második gyakorlóiskola felállítását, amire azonban csak évtizedek múlva került sor. Az előírt három-négy órás tanítások helyett az utolsó időben jobbnak, kivihetőbbnek tartották a félnapos tanításokat, mert „a csendes foglalkozások kiadásában, ellenőrzésében, a tanítás végi számonkérésben, továbbá a fegyelmezésben, az önállóbb fellépésben, különböző tárgyaknak különböző osztályokban egymás után való tanításában csak e módon állhat igazi próbát a tanítónövendék”.²⁴⁵ Ez egyben azt is jelzi, hogy a csendes foglalkozást a tanulás szerves részeként valósították meg. Az írásbeli túlterhelés csökkentésére megengedték, hogy az utolsó évesek ne dolgozzák ki mindegyik gyakorlati tanítás tervezetét, hanem csak azt, melynek kivitele is rájuk hárul. „A tanítóvá nevelés” érdekében fontosnak tartották, hogy az alsó osztályosok is „cselekvő szerepet” kapjanak a gyakorlati képzésben, s ehhez megfelelő tervet dolgoztak ki. Kívánták, hogy a gyakorlati feladatok megoldásában az egyes intézetek önállóságot kapjanak, s bevált hagyományaik érvényesítésével járhassanak el.

A tanítói gyakorlat megalapozását szolgálták az egyéni és csoportos hospitálások, továbbá a növendékek gyakorlati tanításai. A *gyakorlóiskolai látogatásokat* az előírások csak a magasabb osztályokban tették kötelezővé. Az intézetben a hivatásra nevelés érdekében a fokozatosság érvényesítésével már az I. osztályosok is végeztek egyéni hospitálásokat. Ezt azért tartották fontosnak, hogy a jelöltek korán közel kerüljenek a gyermekekhez, jövő nevelésük tárgyaihoz, minél előbb megismerkedjenek a gyakorlóiskola konkrét nevelő tevékenységével, s elméletileg és gyakorlatilag egyaránt megfelelő bevezetést

²⁴² Értesítő, 1914. 51. o.

²⁴³ Jkv, 1920. március 20.

²⁴⁴ Jkv, 1906. november 5.

²⁴⁵ Értesítő, 1907. 35. o. A csendes foglalkozás ilyen megszervezése lényegében az önálló foglalkozás mai követelményeinek érvényesülését jelentette.

kapjanak a népiskolai nevelésbe-tanításba. Az I. évesek reggel a tanítás megkezdése előtt és az órák közti szünetekben naponként felváltva együtt voltak a gyakorlóiskolásokkal, továbbá előre kitűzött feladatok végzésére a tanév során egy-két napot hospitáltak is a tanítási órákon. Ilyenkor megfigyelték az iskola napi munkáját, s különösen a testi élet körére, az antropológiában tanultakra vonatkozóan kellett tapasztalatokat gyűjteniök. Megfigyeléseikről hospitálási naplóban számoltak be, s azt az osztálytanár nézte át.

A II. osztályosok évente hat-hét alkalommal hospitáltak, s főleg a lelki jelenségek megnyilvánulását és az iskolai rendtartás érvényesülését figyelték meg. Minden hospitáláskor más-más szempont szerint gyűjtötték a tapasztalatokat. Az első alkalommal megfigyelték a gyakorlóiskolai tanulók iskolába érkezését (idő, tisztaság, elhelyezkedés), majd a tanulók egymás közti viselkedését. Máskor a tanítás megkezdésére, szervezésére, a csendes foglalkozásra, a tanulók munkavégzésére és a számonkérésre vonatkozólag gyűjtöttek tapasztalatokat, vagy a szemléltetés megvalósulását s annak nevelő hatását figyelték. Hospitálási feladat volt a tanulók képzeletének, emlékezetének, továbbá a tanítási órák menetének, feladatmegoldásainak megfigyelése. A tapasztalatokat írásban kidolgozták, s a dolgozatokat a gyakorlóiskolai tanító nézte át.

A III. évesek évente hét-nyolc napot töltöttek a gyakorlóiskolában. A hospitálási szempontok kiterjedtek az iskolai rendtartás, a tanítási óra felépítése, az oktatási módszer, a kérdezés, a nevelési feladatok megoldása, módszere, a taneszközök felhasználása, a tanító felkészülése (tanmenet, óravázlat) s végül a tanulók foglalkoztatásának megfigyelésére. Beszámolóikat a pedagógiatanár, illetve a gyakorlóiskolai tanító nézte át.

A IV. osztályosok naponta felváltva hospitáltak, s egy-egy jelöltre itt is kb. hét-nyolc látogatás jutott. A hospitálónak a tanító minden munkájába be kellett kapcsolódnia. Fontosabb feladataik voltak: az első osztályosok, általában a gyermekek fogadása, iskolába szoktatása, a tanítás megkezdésénél, a hazabocsátásnál a rendfenntartás, írásbeli adminisztrációs feladatok végzése, könyvtári órák tartása, dolgozatok javítása, iskolai ünnepélyek rendezése, kirándulás vezetése. A gazdasági ismétlőiskolában is hospitáltak. Látogatási naplóikat a gyakorlóiskolai tanító nézte át.

Az ötosztályos képzésben az előírásoknak megfelelően előbb csak a IV–V., majd 1927-től a III–V. osztályosok mentek egyéni hospitálásra a gyakorlóiskolába. „Lélektani, rendtartási, fegyelmezési, tanítási megfigyeléseket végeztek, hogy minél jobban megismerjék a gyermekeket és a népiskola belső életét, s hogy az ismeretszerzéshez tapasztalati anyagot gyűjtsenek, illetve az elméletnek a gyakorlatba való átültetését közvetlenül szemléljék.”²⁴⁶ Ekkor a III–IV. osztályosok a gyakorlóiskola I–II., az V. osztályos jelöltek pedig a III–VI. osztályokban hospitáltak.

²⁴⁶ Értesítő, 1929. 36. o.

Ezekben az években a hospitálóknak állandó és különleges feladataik voltak. Minden hospitáló segítette a tanítónak a rendtartásban és fegyelmezésben, főleg az udvaron, játék közben, továbbá a taneszközök előkészítésében, adminisztrációs tennivalók végzésében. Egészségügyi feladatot láttak el (szellőztetés, felügyelet a tisztaságra), bizonyos adatokat, tapasztalatokat gyűjtöttek a gyermektanulmányi feladatok végzéséhez. Az állandó feladatok mellett osztályonként egyéb, különleges feladatot is meg kellett oldani. A III. osztályosok lélektani megfigyeléseket végeztek a gyermekek szemléletére, képzeletére, érzelmi és akarat-életére vonatkozóan. A IV. osztályosok a tanítással kapcsolatban konkrét feladatokat oldottak meg: az órarend, a tanulói névsor, a gyakorlóiskolai házirend leírása, a tanítási órák megfigyelése, leírása, az órák módszeres menetének, a módszereknek, a kérdés-feleletnek, a szemléltetésnek, a házi feladatnak, a koncentrációnak, a taneszközhasználatnak a megfigyelése. Az V. osztályosok elsősorban a nevelési feladatok megoldására koncentráltak. Így az erkölcsi nevelés, a fegyelmezés, különösen a szoktatás, jutalmazás, büntetés, megelőzés, a gyermekek órán kívüli foglalkoztatása, a tanítás és gyakorlati élet kapcsolata, az izlés nevelése, a nemzeti szempontok érvényesülése voltak a fontosabb megfigyelési feladatok. A jelöltek beszámolóit a gyakorlóiskolai tanító és a módszer-tan tanára nézte át. Az V. évesek a megfigyelés eredményeiről a pedagógiai gyakorlatokra szánt órákon szóban is beszámoltak, s ilyenkor kapták meg az egyéni megfigyelési szempontokat is.

A tanulók tanáraik vezetésével csoportos óralátogatásra is rendszeresen jártak a gyakorlóiskolába. Ilyenkor az egyes szaktárgyakkal (testtan, lélektan stb.) kapcsolatban gyűjtöttek tapasztalatokat. A III., illetve IV. osztályosok közvetlenül a tantárgy tanítási módszerének tárgyalása előtt mintatanításokat figyeltek meg. A szerzett tapasztalatok alapul szolgáltak a módszeres elvek inductív összeállításához, a szakmódszertani anyag feldolgozásához.

A hospitálási feladatok megoldásában is érvényesült a fokozatosság. Eleinte a látottakról és hallottakról „alak- és tartalomhű reprodukciókat készítettek s azokból a szaktanár segítségével keresték a tanító által alkalmazott didaktikai és módszertani elveket és szabályokat; midőn ezek kikeresésében némi gyakorlottságra tettek szert, akkor a tartalom és alak leírása helyett az alkalmazott eljárás beszélgetett meg”.²⁴⁷ Eleinte egy-egy órában történt a látogatás, később egész napos volt. A hatékonyságot azzal is igyekeztek fokozni, hogy rövid kalauzt adtak a jelöltek kezébe arra vonatkozóan, hogy mit kell tenniük, hogyan kell eljárniuk a hospitálások és gyakorlati tanítások alkalmával. Elméleti órákon sort kerítettek a megfigyelések megbeszélésére, tudatosítására.

Az intézet biztosította, hogy a szaktanárok a *tanítási gyakorlatok óráin* részt tudjanak venni. Ezért a képző és gyakorlóiskola órarendjét összehangolták, s az egyes tantárgycsoportok (nyelv- és történettudományi, mennyiség- és természettudományi és művészeti, testgyakorlás, gazdaságtan tárgyak) óráinak meg-

²⁴⁷ Értesítő, 1877. 5. o.

felelő beosztásával lehetővé tették, hogy a jelöltek tanításain a tanító, a módszertanos és a szaktanár egyaránt részt vehessen.

A tanulók gyakorlati tanítására minden tárgyból kellő elméleti felkészülés, gyakorlati megfigyelés, elemzés után került sor. A gyakorlóiskolai tanításokat egy ideig a tanulóársak előtti próbatanítás előzte meg. A tanításra való előkészítés eleinte részletes, alapos volt, később a tanulók ismereteinek, jártasságainak fejlődésével, továbbá azért, hogy nagyobb önállósághoz szokjanak, egyre nagyobb szerepet kapott a tanulói önállóság, s az utolsó félévben már kevés tanári segítséggel, nagyobb tanulói öntevékenységgel folyt a felkészülés.

Az *előkészítési órákon* a tanító, a tárgy szaktanára és a módszertanos tanár részvételével megbeszéltek az óra anyagával kapcsolatban a tanítás célját, kiválasztották a tanítandó anyagot, megállapodtak az anyag elrendezésében, az óra módszeres menetében, a taneszközök használatában. A megbeszéléshez felhasználták a tanulók megfigyeléseit, a jelöltek által készített előkészületi vázlatokat. Ezután a kijelölt tanuló részletes tanítási tervezetet készített, melyet a nevelők átnéztek, s az így kijavított tervezet alapján tartotta meg a jelölt az órát. Volt idő, amikor a tervezetet a nevelők bírálata előtt a tanulók (főbírálok, csoporttagok) is átnézték, s bírálatukat ráírták a tervezetre.

A *gyakorlati tanításban* is érvényesült a fokozatosság. Eleinte a jelölt részletesen kidolgozott tervezetet készített, s figyelme az órán csak a saját osztályának tanulóira terjedt ki. Később a többi jelenlévő osztály munkájának irányítása is feladata volt. Az utolsó időszakban az V. évesek vázlat alapján tanítottak, egymás után több órát, több osztályban, sőt félnapos tanítást is tartottak. A négyosztályos képzés idején egy időben heti folytatólagos tanítások is voltak. Előnye volt ennek, hogy így folyamatában látták s végezték a nevelői munkát.

A tanítási órát *bírálati óra* követte, melyen a növendékek bevonásával elemezték a tanítást. A bírálat fő célja a tanulságok levonása, tudatosítása s a gyakorlati feladatmegoldások továbbfejlesztése volt. Először a tanító növendék tartott önbírálatot, majd két-három vagy több növendék mondta el véleményét, s végül a szaktanár, a tanító és a módszertanos tanár bírálata következett. A növendékek számára a bírálathoz megfelelő szempontokat állítottak össze, melyek között a nevelési feladatmegoldásokra, a tudatos munkavégzésre figyelés is szerepet kapott. Az önbírálat, bírálat során véleményt kellett nyilvánítani a tervezetre, tehát az írásbeli felkészülésre, a tanítási óra anyag- és időbeosztására, a tanító személyére, a feldolgozott tananyagra, a használt módszerekre, a fegyelmezésre, az óra eredményességére vonatkozóan.²⁴⁸ Az V. osztályban a második félévben már rövidebb ideig tartott az elemzés, különösen pedig a felkészítés, s az órák így felszabaduló részét a népiskolai tanterv tanulmányozására, a tananyagfelosztások megbeszélésére és egyéb gyakorlati tanítói munka ismertetésére fordították.

²⁴⁸ Jkv, 1906. november 5., 12., 19.

Az 1898-ban közzétett tananyag-feldolgozási tervezet a neveléstudományok keretében foglalkozott „a látogatás a gyakorlóiskolában, a tanítási gyakorlat és bírálatok” kérdésével is. A gyakorlati képzés feladatát abban jelölték meg, hogy kellően felkészítsen a tanítói gyakorlat megkezdésére s az „öntökéletesítés-re”, tegye képessé a jelölteket önbírálatra, hogy azt saját gyakorlatukban és a tanítóegyesületekben is gyakorolva továbbfejlődhessenek s mások fejlődését is segíthessék.

A gyakorlati képzés eredményességének fokozására a tantestület más módon is törekedett. A gyakorlati tanítási órák témáját, anyagát a tanárok folyamatos tájékoztatására a tanári szobában kifüggesztették. Az előkészítések, bírálatok, mintatanítások anyagának és módszerének tisztázására a szaktanár, a módszer-tanos és a gyakorlóiskolai tanító rendszeresen megbeszélést tartott. Arra törekedtek, hogy a képzés ideje alatt minden jelölt lehetőleg minél több tárgyból, a „fontosabb tantárgyak tipikusabb anyagai közül” több alkalommal és minél több osztályban tanítson. Jobb munkára ösztönözte a tanulókat az, hogy a jobban sikerült tanítási tervezeteket beírták az „aranykönyvbe”. Ez a gyakorlat egyben a fejlődést is tükrözi. Fokozta az eredményt az is, hogy a jelöltek a népiskolai tankönyveket megvásárolták, a gyakorlóiskolai tanmenetet a maguk számára leírták, s így a felkészüléskor a legszükségesebb dolgokban tájékozottak voltak.

Fontos gyakorlatot indított el 1901/02-ben Dezső Lajos a gyakorlóiskolások lélektani megfigyelése céljából. A konkrét megfigyeléseket az általa készített program szerint a tanító vezetésével az utolsó éves növendékek végezték. Egy-két gyermeket folyamatosan figyeltek a tanteremben, a játékban, az utcán és a családi életben, a szülőkkal kapcsolatos viszonyban otthon is. „A megfigyelések eredményeit írásbelileg feldolgozták s a gyakorlóiskolai tanító tapasztalataival egybevetve, azok nyomán egyes érdekesebb esetekben a követendő nevelési eljárásra nézve is utasítást nyertek.”²⁴⁹ E megfigyelési irányelvek a gyermek fejlődését befolyásoló körülmények felkutatására kiterjedő szempontsorozatot tartalmaztak, a tapasztalatok felhasználására ösztönöztek, továbbá azt sugalmazták, hogy a nevelési eljárások elemzésével, pontosításával az eredményeket is vegyék számba, s a tapasztalatokat a gyakorlati nevelőmunkában használják is fel. Ennek megfelelően tehát ez a megfigyelés sem önmagáért volt, hanem a tanítóvá formálást, a hivatásra nevelést szolgálta, a gyermekek minden oldalú megismerésére ösztönözött.

Az intézet igyekezett tanítványait megismertetni a tanító minden tevékenységével, bevezetni őket az órán kívüli iskolai és iskolán kívüli tanítói feladatmegoldásokba. Ezért a tanulók a hatosztályos osztatlan gyakorlóiskolán kívül tanári vezetéssel hospitáltak a helybeli részben osztott iskolákban, továbbá más települések iskoláiban, az első időben különösen a szerencsi teljesen osztott állami

²⁴⁹ Értesítő, 1902. 5. o.

elemi iskolában. A gazdasági ismétlőiskolában rendszeresen, a helybeli népiskolákban pedig szükség szerint helyettesekként tanítottak. Részt vettek az ifjúsági egyesületi összejöveteleken, a szülői értekezleteken, a népiskolai könyvtár kezelésében, a tanító adminisztrációs munkáiban, a dolgozatok javításában, a tanulók órán kívüli egyéni segítségével. Az óráközi szünetekben felügyeltek a gyermekekre, ők szervezték a gyakorlóiskolai ünnepségeket és az év végi tornabemutatót.

A fentiek azt mutatják, hogy a képző sokoldalúan igyekezett felkészíteni tanítványait jövő feladataik eredményes megoldására. A növendékek sokszor megfordultak az elemi iskolákban, s így közvetlen kapcsolat alakult ki köztük és a gyermekek között. Intézeti tanulmányai alatt az osztályok létszámától függően minden jelölt 10–16 csoport előtti tanítást tartott kellő előkészítéssel, felkészüléssel és óraelemzéssel. 140–160 tanítási órára való felkészülésben és óraelemzésben vett részt, továbbá hospitálóként 21–25 napot töltött a gyermekek között. Ez a szervezés biztosította, hogy a tanítói feladatok kellően tudatosuljanak, és azok végzésében megfelelő jártasságra tegyenek szert a növendékek.

e) Tanulói öntevékenység, ifjúsági egyesületek

A pataki képzésnek mindig fontos törekvése volt, hogy az ifjúság tevékenyen vegyen részt saját képzésében. Az „alkotva válunk alkotóvá” comeniusi elv nemcsak a kollégiumi nevelésben kapott szerepet, hanem a tanítóképző munkájában is. *A tantestületnek kezdettől fogva az volt a véleménye, hogy „az önmunkásság az ifjú embernek legszebb díszé s haladhatásának legbiztosabb vezére”.*²⁵⁰ Az életre való jobb felkészítés céljából az intézet széles körű ifjúsági egyesületi munkát bontakoztatott ki. Az egyesületekben való tevékenykedések eredményes eszközei voltak az ismeretek megszilárdulásának, a műveltség emelésének, a szabad idő hasznos eltöltésének, a szórakoztatva nevelő foglalkozásoknak, továbbá az ifjúsági egyesületek vezetésére, felolvasások tartására való felkészítésnek.

Önképzőkör

Már a képzés első évében tapasztalható bizonyos „társulási törekvés” az ifjúsági öntevékenység megvalósítására. 1870/71-ben megalakult az *Önképző Társulat* mint az ifjúsági mozgalmi élet szervezeti kerete. A növendékek a tanári kar által jóváhagyott alapszabály szerint dolgoztak. A társulat fő tevékenysége

²⁵⁰ Jkv, 1875. október 19.

volt értekezések, írásbeli dolgozatok készítése, szavaltok és gyakorlati előadások (éneklés, rajzolás, díszturna), felolvasások tartása, illetve ezek elemzése, megbírálása, pályázatok kitűzése. Később nagy szerepe volt az önképzőkör tevékenységében a gyakorlati tanításnak is, ami arra mutat, hogy a kör munkája a képzés céljait szolgálta. A szervezet külön helyiséget kapott, melyben 1873/74-ben elhelyezték a kör könyvtárát (24 mű 65 kötetben) és a tagok számára megrendelt, illetve rendelkezésre álló újságot, folyóiratot, és itt tartották a gyűléseket is.

Az 1876/77-es tanév elején a kör tevékenysége továbbfejlődött, s az önképzésre, a fejlődéssel való folyamatos lépéstartásra nevelés nagyobb szerepet kapott. Az Önképző Társulat megszűnt, funkcióját a megalakított *Ifjúsági Olvasókör* vette át. Ez célul tűzte ki „a különböző folyóiratok, szaklapok, tudományos és szépirodalmi könyvek olvasása által egyrészt az elméleti oktatás útján szerzett ismereteket kiegészíteni, másrészt pedig mind a szépirodalomban, mind a közéleti ügyekben tájékozottságot szerezni, a hírlapolvasást megkedveltetni s így a további önképzésnek alapját már itt az intézetben megvetni”.²⁵¹

Az olvasókör 1876-ban tagjai számára *Önképző Dalkört* alakított, hogy önszorgalommal éneklésben és zenében is tökéletesíthessék magukat, az intézetből e téren is kellő önállóságot vihessenek magukkal, továbbá kirándulásokon és más alkalmakkor „összhangzatos énekléssel vidíthassák magukat”.

Az Ifjúsági Olvasókör 1884/85-ben *Ifjúsági Körré* alakult, melynek minden növendék tagja lett. Tevékenysége tovább bővült, bár fő feladata ezután is megmaradt: az ifjúságot önképzésre serkenteni, a fiatalok szabad idejének hasznos és kellemes eltöltését, a különböző tárgyakban a hajlam szerinti elmélyülést biztosítani. Főbb tevékenységi formák voltak: könyvtári könyvek és lapok olvasása, gyűléseken szónoki és költői művek elmondása, elemzése, eredeti művek, fordítások felolvasása, szavaltok s írásművek bírálata, szavaltatra s írásművek készítésére pályázatok kiírása, ezeknek az ifjúság és tanárok általi elbírálása, ének- és zenekari foglalkozások szervezése. Eleinte kéthetenként, majd hetenként tartottak gyűlést. A kör tevékenységében az első időkben a szépirodalmi tevékenység dominált, később a pedagógiai témák kerültek a középpontba. Ezért is vette fel *az olvasókör 1911/12-ben Comenius nevét*. A gyűléseken szereplések száma magas volt, évente 87 és 167 között mozgott. Voltak évek, amelyekben színvonalas színelőadást, illetőleg hangversenyt is tartottak.

A szóbeli kifejezőkészség, a zenei-rajzi művészi előadó-képesség mellett gondot fordított a kör az írásbeli fogalmazási készség fejlesztésére is. Pedagógiai, magyar, történelmi, természettudományi pályázatokat hirdettek. A díjakat a kör bevételeiből, rendezvényeinek jövedelméből, a tanárok és városiak adományából fizették.

²⁵¹ Értesítő, 1877. 29–30. o.

A Comenius Olvasókör jó munkáját jelzi, hogy 1911/12-ben megindította az *Ifjúság* című lapot, melyben a gyűléseken elhangzott jobb értekezések láttak napvilágot. A tanulók magukénak tudták az önképzőkört; például a nyári szünetben otthon tartott hangversenyek jövedelmének egy részét az olvasókör rendelkezésére bocsátották.

Ifjúsági zenekar és énekkar

A tanulók szerették a zenét, s vonós hangszerekből kis zenekart szerveztek, de nyilvánosság elé sokáig nem álltak. 1883/84-ben a zenekar nyolc hegedűs, egy mélyhegedűs, kisbögös, fuvolás tanulóval önképzési jelleggel működött, a következő évben nagybögőssel, később pedálos cimbalommal bővült. Általában heti egy-két órát gyakoroltak, a szereplésekre készülve a szükségletnek megfelelően ennél jóval többet. Azért, hogy nagyobb hangversenyeket is tudjanak tartani s a képző vezető szerepét e tekintetben megtartsák, a vonós zenekart 1907/08-ban kiegészítették fúvós hangszerekkel. A közéleti zene mellett művelték a komoly zenét is.

Az *énekkar* a tananyag teljes feldolgozását, elmélyítését s ezzel együtt a jelölteknek szereplésekre, az énekkar vezetésére való felkészítését szolgálta. Az énekparti tevékenység szorosan kapcsolódott a képzés előírt formáihoz, külön ifjúsági szervezete nem volt. Az énekarnak minden tanuló tagja volt, a zenekarnak csak a jobb (30–40) zenészek. Az ének- és zenekar sokszor szerepelt intézeti ünnepélyen, műsoros esten, az olvasókörrel együtt hangversenyeket adott. Több alkalommal szerepelt a városi énekarral együtt, s ez az együttműködés segítette a képzősöket a társadalmi érintkezési formák elsajátításában. A műsorok színvonalasak, az előadások igen látogatottak voltak. Az ének- és zenekar munkájáról a miniszteri biztosok is elismerően nyilatkoztak. Az előadások jövedelmét ifjúsági jótékony célra s zeneművek beszerzésére fordították.

Ifjúsági Önkéntes Tűzoltó Egyesület

Patakon a diáktűzoltásnak nagy hagyományai voltak. A kollégiumi diák tűzoltók az 1700-as évektől kezdve sokszor segítették a várost a tűzoltásban, s első fennmaradt szabályzatuk 1777-ből való. A város 1867-ben kezdett városi tűzoltószervezetet létrehozni. A képzős tűzoltóegyesületet a szükség hozta létre. Az intézet épületei sokszor voltak kitéve tűzveszélynek. Az épületek megvédése céljából az intézet 1879-ben szivattyút vásárolt, és azt a növendékekből alakult tűzoltócsapatra bízta. Az egyesület 1880-tól évente 20–24, később 40–50 – 1903/04-ben 85 – taggal működött, az egyik tanár főparancsnokságával. A jóváhagyott alapszabály tartalmazta a városi tűzoltóegységgel való együttmű-

ködés módozatait is. Az intézeti és városi tűzoltás mellett szélesebb körű társadalmi igény kielégítésére is törekedett az egyesület: képesítette a képzősöket a községi tűzoltócsapatok vezetésére.

A csapat derekas helytállással sokszor szerzett a képzőnek elismerést, s mélyítette az iskola és város kapcsolatát. Volt idő, amikor (1907–1908) ez volt az egyetlen tűzoltócsapata Sárospataknak. A tagok kiképzése heti egy alkalommal történt, s a tűzifecskendő használata mellett kiterjedt az életmentés és elsősegélynyújtás gyakorlására is. Az egyesület évenként tűzoltó-összgyakorlatot, bemutatót is tartott.

Ifjúsági Segélyező Egylet

A képző növendékei általában szegény tanulók voltak, kik közül anyagiak miatt többen ki is maradtak. Az egyik tanító – visszaemlékezve saját nehézségeire – 1879-ben 16 forintot adományozott a képzőnek „kölcsonpénztár alapjára”. Így jött létre a *segélyezőegylet*, mely sokszor mentette meg a fiatalokat „egyrésről az adósságcsinálással, másrésről az iskolai kötelességeknek pénzhiányból eredő elhanyagolásával járó büntetéstől”.²⁵² A segélyalpból pillanatnyi szorultság esetén kölcsönt kaptak a tanulók taneszközre, ruhajavításra, világításra, tűzifa beszerzésére.

Nagy segítséget jelentett a segélyalap a városi tanulószobák bútorzatának biztosításában. Az egylet megvásárolta a szükséges bútorokat, s olcsó használati díjért kölcsönadta a künnlakóknak, akik üresen vették bérbe a szobákat. A bútoralapnak 1893/94-ben már 41 ágya, 34 asztala s 52 karszéke volt.

A legszegényebb tanulók tankönyvellátását segítette a *segélykönyvtár-alap*. A társadalmi segélyezésre építve, létesítését a minisztérium 1890-ben rendelte el. Mivel azonban így csak lassan alakulhatott volna ki megfelelő mértékben, felhasználták hozzá egy jól sikerült hangverseny jövedelmét s az önsegélyezés és az egyéb intézeti segélyezés lehetőségeit is.

234. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapat

Egyéves munka után, a Magyar Cserkészszövetség igazolását megkapva, 1923-ban tartotta a csapat 44 taggal az avató ünnepséget. A csapat a jellemnevelés mellett egészséges testedzésre és a gyakorlati ügyességek fejlesztésére törekedett. Célja volt „az ifjúságot szabad időben a természetbe kivinni, ott baráti környezetben egészséges testi és lelki foglalkozásokkal nevelni becsületes, jellemes, erkölcsös polgárokká, gyakorlatias és hasznos emberekké”.²⁵³ A cserké-

²⁵² Értesítő, 1894. 42. o.

²⁵³ Jkv, 1926. június 30.

szek 1924-ben *Jó Munkát!* címmel házi lapot is indítottak. A csapatban apród-munka is folyt, hogy a gyermeket a játék, a mese és a dal segítségével elvonják a rosszra csábító alkalmaktól és szabad idejüket hasznosan lekössék. Fontos feladat volt a cserkészek próbákra való felkészítése. Sok kirándulást szerveztek, és az országos megmozdulásokon is részt vettek (központi tiszti táborok, országos őrsvezetői táborok, 1926-ban Nemzeti Cserkész Nagytábor).

Turul Sportkör

A képző nagy gondot fordított a tanulók sportolására. Eleinte azonban nem volt külön sportkör, hanem a tanulók órarendi beosztás nélkül, szabad idejükben elégítették ki mozgási igényeiket. 1925/26-ban alakult meg a KISOSZ (Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Szövetsége) kötelékében a Turul Sportkör, s munkájában csaknem minden növendék részt vett. A tanulók tanári felügyelet, irányítás mellett „a tornaórákon kívül sok egészséges mozgást végeztek s az atletika és sport különböző ágaiban gyakorolták magukat”.²⁵⁴ Rendelkezésükre állt a játéktér és a tornaterem teljes felszereléssel. Általában négy szakosztály működött: labdarúgás, atlétika, céllövészet, tenisz, illetve vívás. Futballcsapata 1926/27-ben Patak legjobb együttese volt. Sokféle háziversenyt szerveztek, s a labdarúgás mellett szép eredményt értek el szélesebb körben is, a futás, ugrás, súlydobás, diszkosz- és gerelyvetés, vívás és céllövészet területén.

Az ifjúsági öntevékenység egyéb formái

Az ifjúsági öntevékenységnek kevésbé átfogó jellegű, járulékos formái is voltak. 1893-tól a diákok az udvaron lévő tornateret télen korcsolyapályává alakították, s két év múlva a korcsolyázás feltételeinek biztosítására, a pálya gondozására, versenyek rendezésére *korcsolyaegylet* alakult. Amikor az időjárás lehetővé tette, évenként rendeztek versenyeket. Ezzel is törekedett az egylet a korcsolyázás népszerűsítésére, az egészséges életre nevelésre.

1914/15-től 20–30 tagú *gyorsírókör* is működött. Tanár elnök irányításával heti két órában általában egy-egy gyorsírnitudo növendék tanította a gyorsírást. A kör év végén versenyeket rendezett.

A tanulók önmunkásságát, önművelését segítette az *ifjúságijutalom-alapítvány*, melynek alapját egy tízéves találkózón részt vett tanítványok adománya, a képző 25 éves jubileuma alkalmával összegyűlt jubileumi alap s a hangversenyek jövedelméből létesült hangversenyalap képezte. A kamatokat pedagógiai pályázatok díjazására fordították. Ezekon túlmenően a gyakorlati képzésben

²⁵⁴ Értesítő, 1926. 41. o.

legjobb tanulók a Kapitány János-, a legjobb rajzolók a Zombory Emőd-, a pedagógiában legjobb tanulók pedig a Dezső Lajos-alapítvány évi kamataiból részesültek jutalomban.

A gazdasági ismétlőiskolát végzett 15–22 éves földműves-, illetve iparosifjaknak 60–100 taggal a képző szervezeteként külön *ifjúsági egyesületük* volt. Az egyesület célja volt „a tanköteles kort túlhaladott ifjúságnál a hazafias, vallásérkölcös érzületnek ápolása, a hasznos ismeretek terjesztése, az ifjúságnak illem- és tisztességre való szoktatása. E végből felolvasásokat, előadásokat rendez, ifjúsági könyvtárt alakít, nemes és szórakoztató mulatságokat, daloskört szervez”.²⁵⁵ A népművelés segítése mellett kedvező alkalmat szolgáltatott e tevékenység a jelöltek ilyen irányú munkába való bevezetéséhez is. Az egyesület munkájában, az ismeretterjesztő előadások, gyűlések szervezésében a tanárok és az utolsó éves növendékek egyaránt részt vettek. Az egyesület jó munkáját, széles körű társadalmi kapcsolatát bizonyították a jól sikerült nyilvános műkedvelő előadások és dalestélyek. A befolyt jövedelem nagy részét az egyesületi könyvtár bővítésére fordították. A munka a világháború utolsó éveiben szünetelt, majd az 1918/19-es iskolai évben a sárospataki szociáldemokrata párt beolvasztotta saját Ismeretterjesztő Egyesületébe.

Bár nem az intézet keretében működött, a növendékek közül sokan voltak tagjai a *Sárospataki Néphagyománykutató Szövetségnek*, mely a Néphagyománykutató Nemzetközi Tudományos Szövetség Magyar Osztályának első vidéki csoportjaként 1912-ben alakult meg. Tagjai pataki jog- és teológiahallgatók, gimnazisták és tanítóképzősök voltak. A szövetség munkájából a képzősök derekasan kivették a részüket. 34 I–III. díjjal és egyéb helyezéssel, pénzzel, könyvekkel jutalmazott pályamunkájukkal kivívták az országos szervek elismerését. Ezt a szép munkát is a világháború szüntette meg 1916-ban.

8. Az 1918–19-es események hatása az iskola életére

Mivel *Sárospatakon az 1918–19-es események kibontakoztatásában a pataki képző tanárai közül többen központi szerepet játszottak*, röviden szólunk ezekről az eseményekről, azoknak a képző munkájára gyakorolt hatásáról is.

Az Oroszországban lezajló változás, „történelmi fejlődés gyakorlata és elmélete a többi tényezővel együtt a pedagógusok forradalmasítását eredményezte. – Sárospatakon a társadalmi haladás legelszántabb, legkövetkezetesebb, ideológiailag legképzettebb pedagógus képviselői a tanítóképző intézetből kerültek ki”.²⁵⁶ E. Kovács Kálmán szerint ennek egyik oka az volt, hogy a háború

²⁵⁵ Értesítő, 1913. 27–28. o.

²⁵⁶ E. Kovács Kálmán i. m. 8. o.

jobban sújtotta a tanítóképzőt, mint más nevelőintézményt. A tanárok jelentős százaléka volt katona, s az itthon maradtaknak megfeszített munkával kellett a képzési feladatokat megoldaniuk, ugyanakkor az erkölcsi és anyagi megbecsülésük nem volt megfelelő. Ezenkívül számarányukhoz képest a képzős növendékek is nagyobb mértékben vettek részt a háborúban, mint a főiskolai és gimnáziumi tanulók, s aránylag többen is estek a háború áldozatául. Fontos okként említi azt is, hogy a képzős tanárok jól képzett pedagógusok voltak, akik látták a társadalmi nehézségeket, bajokat, s szükségét érezték annak, hogy maguk is segítsék a fejlődést.

Patakon 1918. június 19-én alakult meg a Sárospataki Nevelő Munkások Szövetsége, mely fontos célul tűzte ki a szellemi munka megbecsültetését, anyagi elismerésének fokozását. E szervezkedés jelentőségét mutatja, hogy fél évvel megelőzte a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének megalakulását, továbbá, hogy a létrehozott szövetségnek a főiskolai, a középiskolai tanárok és a népiskolai tanítók egyaránt tagjai voltak. A szövetség elnökévé *Déry Gyula* képzős tanárt választották.

November 1-én létrehozták a községi Nemzeti Tanácsot, melynek *Hodossy Béla* igazgató is tagja lett. December 1-én az iparosíjúsági egyesület *Hodossy Béla* elnökletével munkástanácsot választott, s *Déry Gyula* ennek is tagja volt. *Déry* kezdeményezésére december 1-én megalakult a szociáldemokrata párt helyi szervezete, melynek *Déry Gyula* elnöke, *Rédei Jenő* pedig vezetőségi tagja lett. E szervezet kezdeményezésére 1919. február 16-án létrejött a pedagógusok szakszervezetének helyi csoportja, elnökének *Déry Gyulát* választották meg, s vezetőségében ott található *Rédei Jenő* és *Székely Géza*, tagjai között pedig *Hodossy Béla*, *Kovács Dezső*, *Tanács Imre* és *Tóth Mihály* képzős nevelő is.

A szociáldemokrata párt meginduló munkájában több képzős tanár tevékenyen vett részt. A párt nagy gondot fordított a tanításra-nevelésre, az ismeretterjesztésre. *Rédei Jenő* és *Tóth Mihály* filmvetítéssel tartottak előadásokat, de folytatta az ismeretterjesztést *Déry Gyula* is, aki közben kéthónapos szociológiai tanfolyamot végzett Pesten és onnan irányította a párt munkáját. A társadalom eszmei-politikai nevelése céljából a párt lapjában, a Népakaratban *Déry* vezércikkeket, *Rédei* pedig ismeretterjesztő írásokat tett közzé.

1919. március 21-től Sárospatakot is *munkástanács* irányította. Elnöke *Rédei Jenő* volt, akit március 25-én a járási direktórium elnökévé is megválasztották. Április 8-án alakították meg Patakon a munkás-katona-földműves tanácsot, majd 15-én a járásit. *Déry* és *Rédei* az intézőbizottság tagjai lettek. Hasonlóan tagjai voltak a Zemplén megyei néptanácsnak is, melyben *Rédei* a művelődési osztály elnöke volt. *Déryt* az országos tanács tagjává is megválasztották.

A társadalom gyors változása tükröződött az intézet életében. A magyar királyság alkotmánya helyett *Tanács Imre* szaktanár társadalomtudományi ismeretekre tanította a növendékeket. A tanácskormány megszüntette az osztályvizsgákat és az írásbeli képesítővizsgát. Ugyanakkor a szóbeli képesítővizsga tár-

gyai közé felvették a tanácsköztársaság alkotmányát és a kormányzótanácsi rendeleteket. Bevezették az eszperantó nyelv tanítását. A decentralizmus, a nagyobb felelősség érvényesítése végett a tanulók felvétele is a tantestület hatáskörébe került.

Több tény is bizonyítja, hogy *az ifjúság szimpatizált az új eszmékkal*. Több tanuló belépett a Vörös Hadseregbe. Szerepet vállaltak az ifjúsági szakszervezetben. 1919. március 23-án megalakították a tanítóképzősök szakszervezetét, melynek alakuló ülésén állást foglaltak a következők mellett: Az önképzőkört szellemi és anyagi tekintetben egyesítik a szakszervezettel. Kérték, hogy az ifjúságra vonatkozó felsőbb rendeleteket közöljék a tanulókkal, s a megjelent rendelkezésekkel ellentétes intézkedések miatt kerüljön sor felelősségre vonásra. Állást foglaltak a vallástanítás eltörlése mellett, s kérték, hogy az egyházi éneket csak az önként vállalkozóknak tanítsák. A tanulás jobb lehetőségeinek biztosítására kérték a dolgozósobákba a villany bevezetését, illetve világítóanyag beszerzését, a fürdőszoba kijavíttatását. A rossz postai közlekedés miatt kívánták, hogy a köztartás ismét lássa el a mosást, mert a tiszta ruha életszükséglet. Követelték, hogy a munkájukat hanyagul végző s a képzősöket durván megsértő szolgákat távolítsák el.²⁵⁷

Május 1-én a tanárok vezetése alatt az ifjúság együtt vonult fel a munkássággal. Ezt egyébként a munkás-katona-földműves tanács intézőbizottsága nevében Rédei Jenő rendelte el azzal, hogy „az új szelleművé fejlődő iskola is részt vegyen a munkásság ünnepében és osztozzék örömeiben azoknak, akiknek köszönheti a világ a kapitalizmus béklyóiból való felszabadítást”.²⁵⁸

Mindez azt mutatja, hogy a külső fejlődés és az újért harcba induló tanárok hatására az ifjúság öntudata erősödött, a képzésért fokozottabban felelősséget vállalt, és tevékenységével a politikai harcba is bekapcsolódott. Nevelők és tanulók együtt küzdöttek a társadalom fejlődéséért, az emberibb életért.

Az intézetnek ezekben az években sok nehézséggel kellett megküzdenie. Az 1918/19-es tanévben a körülmények, az élmezési nehézségek, a fűtés hiánya miatt, továbbá a cseh megszállás következtében csak két és fél hónapig folyt tanítás. Amikor május elején a cseh katonák megszállták Patakot s a képzőben megtelepedtek, a diákokat május 14-én hirtelen haza kellett küldeni. Így a tanév szokásos lezárására, a különféle vizsgák megtartására nem is kerülhetett sor. A tanfelügyelőség a minisztérium utólagos jóváhagyása reményében engedélyezte, hogy az elmaradt vizsgákat majd az új tanév elején, szeptemberben tartásuk meg. Ez azonban csak később, október végén történhetett meg.

Az iskola épületét hosszú időre katonai célokra foglalták le. Előbb a cseheknek szolgált szállásul, akik „feltörték a növendékek asztalait, szekrényeit, később a

²⁵⁷ Kivonat a sárospataki tanítóképzőintézeti növendékek szakszervezetének 1919. március hó 23-án tartott alakuló gyűlésén felvett jegyzőkönyvből. 205/1919. Irrattár.

²⁵⁸ Rédei Jenő levele 1919. április 25-én.

szertárákat és az igazgatói irodát is. Június 4-én a csehek vad futással elmenekültek, s az intézetet a vörös katonák szállták meg. Később újra a csehek, majd ismét a vörösök használják intézetünket kaszárnának”.²⁵⁹ A képző épületében szállásolták el magukat később a román katonák, majd a fehér gárdisták is.

A katonák az épületben és felszerelésben nagy károkat okoztak. A bútorokat megrongálták: a katedrán húst vágtak, s a bútorzat, felszerelés egy részét széthurcolták. Megsemmisítették az osztálykönyvtárákat és gyakorlóiskolai könyvtárat, sok könyvet elvittek az ifjúsági könyvtárból is. Tönkretették a zongorákat és harmóniumokat. A vízvezeték és a szennyvízvezető csatorna csövei eldugultak. „Mindenütt undorító szenny és piszok, az árnyékszékekben és szertárakban egyaránt.” A W. C.-k használhatatlanok, új gödrös árnyékszéket kellett készíttetni.²⁶⁰ Kovács Dezső szeptember közepén a minisztériumot kérte: „Intézte el az ügyet a hadügyminiszter úrral úgy, hogy szabaduljunk meg végre mindenféle katonától, hogy ez a sokat szenvedett intézet ne pusztuljon el teljesen” s a tanítást meg lehessen kezdeni.²⁶¹ 1919. december elején a felettes szervek a képző áttelepítésére gondoltak. Az igazgató Miskolcra, Vácról, Székesfehérvárról és Szombathelyről kért sürgönyválaszt a hatóságoktól az ottani elhelyezés lehetőségéről, de végül is maradt a képző Sárospatakon, bár katonai igénybevételének gondolata még 1921-ben is felmerült.

Az intézetet nagy munkával sikerült használhatóvá tenni. 1919. októberben a vízvezetékét és szennyvízcsatorna-hálózatot is kijavították. A termeket alaposan fertőtlenítették. A felszerelésbeli hiányokat megállapították; a bútorzat, felszerelés egy részét a községből összeszedték, amihez a hatóság is segítséget adott. Így kerülhetett sor október 27-én a tanév megkezdésére. A tanítványok egy része már előbb bejött, s a nehéz közlekedési viszonyok miatt itt is maradt. Naponta rendszeres szilenciumot tartottak, elmaradt vizsgáikra készültek. Számukra a tanév megnyitása előtt megtartották az év végi vizsgákat, a többiek pótlóvizsgái később voltak.

A nehézségek azonban nem szűntek meg. Az internátusi felszerelés egy részét a katonák és lakosok elhurcolták, emiatt sok tanulót nem tudtak elhelyezni benne. Fokozta a nehézséget, hogy az 1919/20-as tanév elején megnőtt a tanulók létszáma, mivel a minisztérium több növendéket vett fel Patakra Igló, Losonc, Stubnyafürdő, Máramarosziget és Zilah nem működő képzőiből is. A fűtés még 1920/21-ben is annyira hiányos volt, hogy a tanulók és tanárok a tanteremben is télikabátban dolgoztak, és sok tanuló ujjá megfagyott. A jelöltek élelmezése gyenge és kevés volt. Nem volt elegendő világítóanyag sem, ezért általában csak a napvilág mellett tanulhattak. Járványos betegségek, spanyolnátha, fültőmirigylob is akadályozta a nevelő-oktató tevékenységet, s megjelent a tbc-fertőzés is.

²⁵⁹ Értesítő, 1926. 4. o.

²⁶⁰ Brunovszky Rezső jelentése a minisztériumba, 1919. október 9.

²⁶¹ Kovács Dezső levele a minisztériumba, 1919. szeptember.

A felszerelés, könyvtárak, szertárak rendbehozatala sokáig tartott. A földrajzi, ásvány-, növény- és kőzetgyűjteményt a tanárok helyi gyűjtéssel igyekeztek kiegészíteni. A dolgozószobák magánlakás céljaira voltak igénybe véve, s ezek csak 1921. október elején szabadultak fel. A tantermek és tornaterem csak 1921 szeptemberében kaptak villanyvilágítást. S ha mindehhez azt is hozzávesszük, hogy a növendékek a háborús évek miatt gyengébb előképzettségűek voltak, nem lehet meglepő, hogy ebben az időben a tanulmányi eredmény is alászállott.

Az 1918/19-es eseményeknek más következményei is voltak. A Magyar Tanácsköztársaság bukása után szerte az országban, így Patakon is megtorló eljárások indultak meg a régi rendszer ellen harcoló, a baloldali mozgalmakhoz tartozó, a szocialista fejlődést segítő emberek ellen. Először *igazoló eljárásnak vetették alá a tanárokat és a tanulókat egyaránt.* A VKM 103 265. B. XIII. sz. rendelete alapján 1919. október 24-én került sor a tanári kar rendkívüli, úgynevezett igazoló ülésére. *Déry Gyula és Szabó József* tanárok ebben az időben ismeretlen helyen tartózkodtak, *Rédei Jenő* és *Székely Géza* pedig le volt tartóztatva. Mivel irataikat már előzőleg fel kellett a minisztériumba terjeszteni, s magatartásukat távollétükben célszerűtlen lett volna kritika alá venni, igazolásukra nem került sor. Az igazoló bizottság kidolgozta az igazolás tervét, programját, melyet a testület elfogadott. Minden nevelő írásbeli nyilatkozatot készített saját tevékenységéről, melyet az elnöknek átadott. Ezután került sor az igazolásra. Minden tanár ügyét külön tárgyalták. Az érdekelt tanár a teremből eltávozott, majd felolvasták a nyilatkozatát, s minden alkalommal a bizottság három tagja mondott véleményt társa ügyében. Ezután titkos szavazással döntöttek. A bizottság egyhangúlag igazolta *Hodossy Bélát, Kovács Dezsőt, Tanács Imrét* és *Tóth Mihályt.* *Brunovszky Rezső* losonci, *Csada Imre* modori, *Dohanics János* székelykeresztúri, *Lázár Károly* iglói tanár, *Buday József* kassai gyakorlóiskolai tanító és *Újsághy Gyula* kolozsvári nevelő csak később került Patakra. S mivel a proletárdiktatúra alatti magatartásuk a bizottság előtt ismeretlen volt, igazolásukra nem került sor. Ők is készítettek azonban írásbeli nyilatkozatot, ezeket a testületi értekezleten „pedagógiai és kollegiális szempontból” felolvasták s a minisztériumba felterjesztett jegyzőkönyvhöz csatolták.

A proletárdiktatúra alatti aktív tevékenységükért, helyi és környéki társadalmi vezetői munkájukért a tantestület négy tagja ellen indult eljárás. Ennek eredményeként a VKM az alábbi ítéleteket hozta: *Székely Géza* rajztanárt „a proletárdiktatúra alatti szereplése miatt” nyilvános dorgálásra és saját költségén más intézetbe történő áthelyezésre ítélte, majd 1921 májusában „a tényleges szolgálat kötelékéből eltávolította”. *Szabó József* intézeti nevelőt „a kommunizmus alatti szereplése miatt” állásától megfosztotta. *Rédei Jenő* tanárt „a proletárdiktatúra alatt kifejtett működéséért állásvesztésre” és börtönbüntetésre ítélte. Rédei azonban a pataki börtönből 1920. április elején társaival együtt megszökött, Pozsonyba emigrált, s csak 1945-ben jött haza. *Déry Gyula*, aki a nagyobb

megtorlás elől Bécsbe menekült, majd Kolozsvárra költözött, „a kommunizmus alatt viselt dolgai miatt állásvesztésre ítéltetett”.²⁶²

A tanárokhoz hasonlóan a tanulókat is igazoló eljárásnak vetették alá. Levelet küldtek minden növendéknek a tanév megkezdése előtt, melyet az igazgatóság nevében Brunovszky Rezső fogalmazott meg.²⁶³ A levélben feltett kérdésekre a tanulóknak írásban kellett válaszolniuk. A válaszok alapján minden növendéket igazoltak. Előzőleg két, már letartóztatásban lévő képzős diák ellen indult bírósági eljárás, s ennek eredménye a következő lett: Diószegi Mór tanulót a sátoraljaújhelyi törvényszék 1920. július 23-án folytatólagosan elkövetett igaztás miatt 10 hónapi börtönre ítélte. A vád az volt ellene, hogy tanítóképzős szakszervezeti titkárként követelte a kötelező vallásoktatás megszüntetését, és a munkásosztályt a papság elleni gyűlöletre izgatta. Bollmann Jenő növendéket az ifjúsági szakszervezeti gyűlésen történt „izgatás”, „a kommunizmus alatti viselkedése miatt” a VKM 1920. december 15-én „a hazai összes tanintézetből kizárta”.

A világháború megtörte az intézet belső fejlődését, tartalmi gazdagodását, s az azt követő évek nehézségei miatt hosszabb, következetes munkára volt szükség ahhoz, hogy a képző régi megszokott színvonalára emelkedjék.

9. Tanfolyamok, továbbképzések

A pataki képzőben mindig fontos elv volt: „Az ifjúságot fel kell fegyverezni, hogy helyét az élet nehéz küzdelmeiben megállhassa.”²⁶⁴ *Mivel a tanítónak sokféle feladatmegoldással járt. A képzés ezért sokszor tartalmazott periférikusnak tűnő, speciális, aktuális felkészítést is.* Ilyen különleges képzésben részesültek a növendékek, ha egy-egy újabb iskolai feladatra vagy a társadalom által igényelt tevékenységre mélyebb felkészítés volt kívánatos vagy szükséges.

A szövetkezeti mozgalom kibontakoztatása és erősítése céljából az 1905/06-os iskolai évtől kezdve sokszor tartottak *szövetkezeti tanfolyamot*. Ez általában háromhónapos volt. Az Országos Központi Hitelszövetkezet szakembere „növendékeinket teljesen gyakorlati irányban vezette be az összes tudnivalók (alapszabályok, ügyvezetés, könyvelés stb.) ismeretébe, közben tájékoztatva a hallgatókat a szövetkezetek céljáról, az eddig elért eredményekről s a tanítókra e téren váró népnevelési feladatokról”.²⁶⁵ A tanfolyamot a III–IV., illetve a IV–V.

²⁶² Jkv, 1920. augusztus 31., továbbá 1921. május 31., illetve Értésítő, 1926. 7. o.

²⁶³ A levél részletes leírása olvasható: Kődöböcz József id. kézírata 104–105. oldalán.

²⁶⁴ Értésítő, 1906. 4. o.

²⁶⁵ Értésítő, 1907. 37. o.

osztályosok végezték el, a záróvizsgák tapasztalatai szerint kitűnő eredménnyel. Nem csoda tehát, ha kikerülve a képzőből, a falusi szövetkezeti munkában, vezetésben is jól megállták a helyüket.

A magyar nyelv nemzetiségi iskolákban való tanítási módszereinek elsajátítása céljából az 1907/08-as és a következő tanévben kéthónapos tanfolyamot szerveztek a IV. osztályosok számára, a VKM rendeletére. A képzést minden esetben kirándulással zárták. Velejtére, Berettőre, Málcára mentek, hogy a gyakorlatban közvetlenül megfigyeljék, tanulmányozzák „az ottani g. kat. tót ajkú népis- kolákban a magyar nyelv tanításának módjait és eredményeit”.

A gazdasági szaktanár vezetésével többször volt az iskolában *háziipari, cirok- seprűkötési* tanfolyam a IV. osztályosok számára. A kézimunkaórákon ugyanis e munkára nem tanították meg a tanulókat. „A cirok a legtöbb helyen megte- rem, kevés gondozást kíván, seprűvé feldolgozása a népnek könnyen tanítható s szép jövedelemmel kecsegtet”, ezért szervezték a leendő tanítóknak ezeket a tanfolyamokat.²⁶⁶

A Földművelésügyi Minisztérium többször rendezett *méhészeti tanfolyamot*, melyen a tanulókon kívül külső emberek is részt vettek. Ezen elsajátították a méhészet elméletét és gyakorlatát, a kaptárkészítés módját. A vizsga mindig szép eredménnyel zárult.

Miniszteri rendeletre a világháború idején és utána közvetlenül ún. *katonai előkészítő tanfolyamot* is szerveztek. Ezen azok a 18 évet betöltött III. és IV. osztályosok vettek részt, akik leendő katonai szolgálatuk, illetve hosszabb katonáskodásuk miatt tanulmányaikat rendes időben befejezni nem tudták. A tanfolyam kb. egyhónapos volt. Adataink szerint az 1914/15–1917/18-as iskolai években 57 IV. és 28 III. osztályos, közöttük 49 magántanuló, végzett előkészítő tanfolyamot. Az 1918/19–1920/21-es tanévekben magántanulóként összesen 78-an végezték el e tanfolyamot s tettek sikeres vizsgát.

A minisztérium javaslatára az intézet az utolsó évek számára *gyakorlati életmentő tanfolyamot* is szervezett. Ezt az iskolaorvos vezette, s az elméleti alapot az I. osztályban tanult test- és egészségtani ismeretek biztosították.

Az intézet tanulóinak speciális tanfolyamai mellett más továbbképző tanfo- lyamok is voltak. *A képző nemcsak az alapképzést tekintette szívügyének, hanem részt vállalt a gyakorló tanítók kiképzéséből és továbbképzéséből is.* Fontos bizonyítékai ennek az intézetben tartott nyári póttanfolyamok, amelyeket a VKM rendelkezésének megfelelően szerveztek.

1870-ben a minisztérium „a népnevelés és oktatásügy előmozdítása céljából a sárospataki képezdében a már hivatalban lévő, a tanításhoz kellő előképzett- séggel nem rendelkező néptanítók számára a nyári szünet alatt 6 hétre terjedő *ideiglenes póttanfolyamot* rendelt el”.²⁶⁷ Ezen a minisztérium által kijelölt tuda-

²⁶⁶ Értesítő, 1907. 37. o.

²⁶⁷ Értesítő, 1872. 6. o.

mányok anyagát és módszerét ismertették, bemutató tanításokat tartottak s elemezték azokat. Az 1870–1872-ben tartott három póttanfolyamot összesen 758 gyakorló tanító végezte el. A résztvevők a tanfolyam elvégzéséről csak hallgatási bizonyítványt kaptak, képesítővizsgát nem tettek.

Az 1879. évi XVIII. tc. úgy rendelkezett, hogy a magyar nyelvet a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban is tanítani kell. S mivel hazánk akkori nemzetiségi területein sok olyan tanító működött, aki nemcsak a magyar nyelv tanításának a módját, hanem még a magyar nyelvet sem ismerte kellő mértékben, a minisztérium a következő években néhány képzőben *magyar nyelvi póttanfolyamokat* szervezett a magyar nyelvben nem jártas néptanítók részére. A rendelet előírta, hogy „a tanításnak egészen gyakorlatinak kell lennie: sajátítsa el a nem magyar ajkú tanító a legszükségesebb (magyar) nyelvbeli alapismereteket, beszédet, továbbá tanítást, utasítást nyerjen arra is, mi módon vezesse a nem magyar ajkú iskolás gyermekeket fokozatosan és gyakorlatilag a magyar nyelv ismeretére”.²⁶⁸ E póttanfolyamokat a pataki képzőben 1880–1885-ben és 1894-ben szervezték s általában három csoportban tartották. A magyarul nem tudók (kezdők) tanfolyamának célja a magyar nyelv szó- és írásbeli használatának elsajátítása volt az egyszerű mondatok körében. A második csoport (haladók) tanítási célja az előző évben elsajátított ismeretek ismétlése mellett a szerzett szókinccs bővítése volt, s a magyar nyelv szó- és írásbeli használata a bővített mondatok körében. A harmadik (felső) csoport az elsajátított ismereteket gyakorolta, s képesítést szerzett a magyar nyelvnek nemzetiségi népiskolákban való tanítására.

Patakon e tanfolyamokat más intézetekétől eltérően szervezték. Itt a hallgatók a megértett tananyagnak írásbeli begyakorlását nem a lakásaikon magukra utalva végezték, hanem a tanítási órák után az iskolában csoportokban, segítő tanítók vezetésével. A rendelet végrehajtásának itt kialakult módját eredményesebbnek tartották, mert a szóbeli kifejtést és megértést rögtön követte a tantermi írásbeli begyakorlás, továbbá mert így a dolgozatokat kinek-kinek önállóan kellett elkészítenie. Emelte az eredményt az a másik pataki gyakorlat is, hogy összhangzatos éneket, magyar népdalokat is tanítottak, ami jó hatású volt a többi tárgy tanulására is. A különböző csoportok a szállásaikon ezekre egymást megtanították, és az önkéntesen kialakult népes énekkar a vizsgák alkalmával nagy hatással szerepelt. A segítő tanítók egyébként gyakran voltak együtt a szállásaikon is a tanfolyamot végzőkkel, kirándulásokra vitték őket, s megmutatták nekik a város nevezetességeit. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a tanfolyamot végzők megszerették Patakot, s egy részük a gyermekét is ide küldte a magyar nyelv tanulására.

A képzőben szervezett hét póttanfolyamon 153 oklevéllel bíró tanító vett részt, továbbá 636 olyan, akinek nem volt tanítói képesítése. Ezek közül 145

²⁶⁸ A VKM 1880. május 29-én kelt 15 589. sz. rendelete.

szerzett képesítést. A tanfolyamot végzők 76%-a tehát tanítói oklevéllel nem bírt, s a kimutatások szerint 53%-uk csak elemi népiskolai előképzettséggel rendelkezett.

A VKM rendeletére később két esetben szervezett az intézet a működő néptanítók részére háromhetes szünidei *általános továbbképző tanfolyamot*. Az egyiket 1906 júliusában. E tanfolyam programját az intézet tanárai állították össze, a főbb témakörök a következők voltak: az új tanterv ismertetése, az egyes tantárgyakból mintatanítások, pedagógiai (lélektani, didaktikai, gyógypedagógiai), irodalmi, történelmi, természettudományi, társadalmi, közgazdasági tárgyú előadások, a résztvevők gyakorlati tanításai. A feldolgozandó anyag lényegét kinyomtatva odaadták a résztvevőknek. Az előadásokat kirándulásokkal kötötték össze.

Így megnézték a helybeli fogyasztási és értékesítő szövetkezetet, annak mintapincészetét. Tanulmányozták a pataki malomkő-bányát, tejgazdaságot, méhészetet, Mathiász József nagymihályi igazgató tanító gyümölcs- és szőlőkertjét, a gőzmalom, villanytelep, sörgyár, tokaji pincészet, gyufagyár és kosárfonó-intézet munkáját, a tarcali szőlőtelepet, állami faiskolát. Ezen túlmenően megismerkedtek Sárospatak nevezetességeivel: a kollégium gyűjteményeivel, a várral, az agyagiparral.

Vitadélutánokat tartottak, melyeken elemezték az előadásokon hallottakat, megbeszélték a gyakorlati tanításokat és a kirándulások tapasztalatait. Ezen túlmenően módszeresen feldolgozták a népiskola rajz- és kézimunkaanyagát is. A tanárok a képzős növendékek és gyakorlóiskolások rajzaiból és kézimunkáiból, továbbá a rajzoláshoz szükséges és rajzolásra alkalmas tárgyakból kiállítást állítottak össze, melyet a tanfolyamot végzők szervezeten megnézték, megbeszélték. Ezenkívül különféle gyakorlati munkát is végeztek az intézet szőlő- és faiskolájában (például a szőlőoltványok nyári kezelése, a faiskola és konyhakert aktuális munkája). A tanfolyamot 38 tanító végezte el.

A másik tanfolyamot 1913 júliusában tartották, s programja a következő volt: tájékoztatás a szociális pedagógia legújabb törekvéseiről külföldön és hazánkban (10 előadás), a rajz és kézügyesség a szemléltetés szolgálatában (4), a magyar nyelv tanítása a nemzetiségi népiskolában (10), az énektanítás (10), a rajztanítás (3), a kézimunka tanítása (1), a természettan és mennyiségtan tanításában a szociális vonatkozások gyakorlati érvényesítése (3), az állat-, növény- és ásványtan tanításában a szociális vonatkozások gyakorlati érvényesítése (2), gyakorlati mintatanítások (12), a gazdasági szövetkezet és a néptanító (6), a gazdasági számtartás legegyszerűbb módja (2), gyakorlati foglalkozások rajzból és kézimunkából (24).

Az előadásokat kirándulásokkal kötötték össze.

Tanulmányozták a gőzmalom, az agyagiparosok, a nyomda, a takarékpénztár, a hitelbank és fogyasztási szövetkezet, a tanítóképzős kertgazdaság és a sátorlajújhelyi dohánygyár munkáját. Más kirándulások is voltak: Megnézték a város nevezetességeit, a várat, az iskolakertet az ott lévő

szobrokkal, a főiskola különféle gyűjteményeit, könyvtárát, Erdélyi János és Árvay József sírját. Széphalmon Kazinczy ünnepélyt tartottak s Kassán megtekintették II. Rákóczi Ferenc sírját, a javítóintézetet, a Felsőmagyarországi Múzeumot és a szőlőkiállítást.

A tanfolyamon az ország minden részéből 45 tanító vett részt, de Romániából, Bukovinából is volt egy-egy tanító.

Ezeken túl más tanfolyamok is voltak a képzőben. A Magyar Gazdaszövetség Sárospataki Széchenyi Szövetsége 1909 és 1912 decemberében *szociáliselőadó-képző tanfolyamot*, a VKM 1918 nyarán *testnevelési tanfolyamot*, a Szabadoktatási Tanács pedig 1920-ban és 1921-ben *népművelési kurzust* szervezett, melyeken tanulók is részt vettek.

10. A tanítóképzés korszerűsítésének néhány törekvése

A tanári kar a jól képzett, a tanítóképzést szívügyének tekintő igazgatók, különösen Dezső Lajos irányítása alatt érzékeny volt a fejlődésre, az új pedagógiai eszmékre, s állásfoglalásaival, tevékenységével és javaslataival igyekezett szélesebb körben is segíteni a folyamatos fejlődést.

A tanító munkájával kapcsolatos társadalmi igények növekedése miatt a *tantestület fontosnak tartotta a magyar tanítóképzés továbbfejlesztését*. Ennek érdekében már 1872-ben javasolta a minisztériumnak, hogy a képzés idejét négy évre emeljék fel, ami tíz év múlva meg is valósult. Mivel a felekezeti képzők egy része továbbra is hároméves maradt, a tantestület 1888-ban azt is kérte, hogy az állami tanterv legyen kötelező minden képzőre, s a hároméves képzőktől vonják meg a tanítóképesítési jogot. Fentiek miatt 1895-ben állást foglaltak amellett is, hogy tanítóképzőt csak az állam tarthasson fenn.

Sokszor foglalkoztatta a tantestületet *a tanulók felvételének* a problémája. Patakon kezdettől fogva volt testi alkalmassági vizsga: az intézet orvosa minden jelentkezőt megvizsgált. A tanárok sok kellemetlen tapasztalatot szereztek azoknak a gimnazistáknak az előképzettségével és tanulásával kapcsolatban, akik a törvény értelmében felvételi vizsga nélkül iratkozhattak be. Azért, hogy csak az arra érdemes jelentkezők juthassanak a képzőbe, 1877-ben javasolták a minisztériumnak, hogy „az intézetbe lépni akaró minden növendék vizsgáltassék meg a tanári kar és orvos által”.²⁶⁹ A testi alkalmassági vizsgát a VKM 1881-ben engedélyezte, de a felvételi vizsgálat kiterjesztéséről nem intézkedett.

²⁶⁹ Jkv, 1877. július 1.

1885-ben a tanárok újra kiálltak a felvételi vizsga általánossá tétele mellett. Javaslatukat azzal indokolták, hogy a megváltozott középiskolai tanterv szerint az alsó négy osztály már nem nyújt bevégezett egészet, s a jelentkezők már nem rendelkeznek minden tantárgyból általános képzettséggel. A gimnázium alsó négy osztálya így nem tekinthető a képző előkészületűl. A tanárok véleménye szerint a hatosztályú polgári iskola lehetne a képző alapozó iskolája, de mivel ilyen intézet kevés van, a képzők tanulói létszámát ez nem tudja biztosítani.

1897-ben kétféle javaslatot is megfogalmaztak. Az egyik szerint az *akkori középiskolánál a képzőre jobban előkészítő iskolát kell szervezni*: „Olyat, mely alkalmas lesz a néptanítóban megkívánható műveltség nyújtására, amikor aztán a néptanítóképző mint tisztán szakiskola létszen kialakítható.”²⁷⁰ A másik szerint a szükséges anyagiak biztosításával eredményes lenne az a megoldás, mely Sárospatakon a tanítók általános műveltségének emelésére már 1882-ben is felmerült: *kétéves képzéssel gimnáziumi érettségire kell építeni a tanítóképzést*, s ennek megfelelően felsőfokúvá fejleszteni a képzőt.

1885-ben javasolták, hogy a felvételi korhatár 15 év legyen. Ezzel együtt a felvételi vizsga követelményeire és a képző óratervére konkrét javaslatot is dolgoztak ki. 1888-ban azt kívánták, hogy a tanterv kialakításában a képzős tanártestületek és a gyakorló pedagógusok vegyenek részt, s a tanítói önképzés biztosítása végett egységesen jelöljék ki a tanulók kötelező és ajánlott olvasmányait.

Foglalkoztak a tanítóképzésben szerepet játszó általános és szakképzés viszonyával. Helytelenítették, hogy a hiányos előképzettség miatt a képzőknek többet kell foglalkozniuk az általános ismeretek elsajátításával, mint a szakképzéssel. Javasolták, hogy az általános képzés minden tárgyát a tanítóképzés célját szolgálóan tanítsák. 1890-ben elítélték azt a felmerült törekvést, hogy a szakműveltség tanítására csak az utolsó évben kerüljön sor. Helytelenítették a képzős tanításban kívánt elemi mód szerinti feldolgozást. Felfogásuk szerint nem a szaktanárnak kell megtanítani a jelölteket a népiskolai gyakorlatra: a különböző tantárgyak sajátosságainak megfelelő módszerekkel történő tanítás, a módszeres oktatás és az iskolai gyakorlat együtt kellő bevezetést nyújt abba. Fontosnak tartották a gyakorlati képzést, a tanítói jártasság elsajátítását. Kívánták, hogy az utolsó félévben minden jelölt folyamatosan végezze az osztálytanítás feladatait, s legalább egy hétig minden tárgyat tanítson, illetve végezze a tanító minden munkáját. Ehhez szükségesnek vélték, hogy minden képző mellett legyen egy osztatlan, továbbá egy háromtanítós osztott gyakorlóiskola, vagy legyen szoros kapcsolata egy többosztályú külső népiskolával.

Érdekes, ésszerű javaslatuk volt a képzés befejezésére s a képesítővizsgálatra nézve is. 1885-ben azt javasolták, hogy a négyosztályos képző elvégzése után nyert oklevél legyen egyenjogú a gimnáziumi érettségi bizonyítvánnyal, s ennek

²⁷⁰ Dezső Lajos: A képzőintézeti tantervjavaslat. Magyar Pedagógia, 1897. 321. o.

alapján a tanító is nyerhessen felvételt az egyetemre, a bölcsészeti karhoz csatolt tanárképzőbe. Ettől a megoldástól azt is remélték, hogy a jobb képességű fiatalok nagyobb számban mennek majd a képzőbe, s ezzel sokat nyerne a magyar tanügy. Ezt az elképzelést 1895-ben továbbfejlesztették. Azt kívánták, hogy a négyéves képzés az összes tárgyból tett érettségi vizsgával záruljon, s „ez az érettségi bizonyítvány jogosítson ideiglenes néptanítói alkalmazásra, egy évi önkéntességre, valamint azokra a polgári alkalmazásokra, melyek a középtanodai érettségi bizonyítványhoz kötve”. Ezután kétévi tanítói gyakorlat birtokában a megye székhelyén a tanfelügyelő elnöklete alatt országos vizsgáló bizottság előtt tegyenek képesítővizsgálatot, melynek „célja annak kipuhatólása, hogy vajon a tanítójelölt helyesen viszi-e át az elméletet a gyakorlatba s szorgalmasan munkálkodik-e az önképzésén. E néptanítói oklevél jogosítson a néptanítói hivatalban való végleges alkalmazásra, az országos tanítói nyugdíjintézetbe való felvételre, a tanfelügyelő tollnokságra és az egyetem bölcsészeti szakára való beiratkozásra”.²⁷¹

A képzős tanárok képzését magas szintre kívánták emelni. Ezért 1894-ben azt javasolták, hogy képzésük a középiskolai tanárokéval együtt, az egyetemen történjék, s a képzős tanárjelöltek vizsgabizottságának tanítóképzős tanárok is legyenek tagjai. Mivel a képzős összhangzatos képzés fontos része a rajz, az ének és a torna, és ezek alacsony óraszámra nem teszi ki a képzőben egy-egy szaktanár kötelező óraszámát, a képzős tanárjelöltet a maga szakján kívül ezek valamelyikére is ki kell képezni. A jelölt a maga hajlama szerint válasszon szakot: tornát a nemzeti tornacsarnokban, zenét a zeneakadémia alsó tanfolyamán, rajzot pedig a rajztanárképzőben tanuljon. Minthogy ezek a jelöltek már megfelelő műveltséggel rendelkeznek, a művészeti intézményekben mentesüljenek az általános és pedagógiai szakműveltségre vonatkozó anyagok tanulásától. E javaslatok egy része később az Apponyi Kollégium keretében meg is valósult. Őse lett volna ez a ma szokásos „kiegészítő szakos” képzésnek. A jobb képzés érdekében azt is kívánták, hogy az egyetemi tanárképző intézet mellett elemi gyakorló népiskolát is működtessenek.

A tanítóképzés eredményeit, a képző kisugárzó hatásának fokozását s a gyakorlati pedagógiai tevékenység követelményeinek tudatosítását más javaslatok kidolgozásával is igyekeztek szolgálni. Javasolták, hogy az erkölcsi nevelés és a tanulás segítése céljából a *képző mellé internátust állítsanak*, s elkészítették annak részletes pedagógiai tervét is. Fontosnak tartották, hogy a képzős tanárok a népoktatás és a tanítóképzés fejlesztése érdekében nagyobb *irodalmi tevékenységet fejtsenek ki*, ezért javasolták, hogy kormánytámogatással országos testületi folyóiratot indítsanak. Szükségesnek tartották azt is, hogy szorosabb legyen a képzők kapcsolata az étellel, ezért javasolták, hogy a pataki gyakorlathoz hasonlóan a *képzős tanárok vegyenek részt a megyei tanítógyűlése-*

²⁷¹ Jkv, 1895. március 16.

ken, és növendékeikkel rendszeresen látogassák volt tanítványaik iskoláit.²⁷² Többször (1893, 1901) is kérték a *nevelői szolgálati szabályzat* kialakítását és életbe léptetését.

A tantestületet a fenti javaslatok felvetésében, kidolgozásában a tanítóképző, a népiskola, a nép szeretete, a továbbfejlődésért érzett felelősség vezette. Bár javaslatai közül kevés valósult meg, mégis az intézet e tevékenysége is eredményesnek mondható. Állásfoglalásai, amelyeket a gyakorlati tevékenység, a történeti fejlődés tapasztalatainak elemzésével alakított ki, a tanítóképzés sok égető problémájára hívták fel a figyelmet, s megmutatták a jobb megoldás lehetőségeit is. A javaslatok lehetővé tették a felsőbb szervek sokoldalúbb mérlegelését a döntéseknél, s ösztönző hatásúak voltak a képzés továbbfejlesztésére.

11. A képzés tárgyi feltételeinek alakulása

Az iskolai munka eredményes végzéséhez a személyi feltételeken túl megfelelő tárgyi feltételek is szükségesek. A tanításhoz tantermekre, szertárakra, felszerelésre, a vidéki tanulók elszállásolásához jól működő internátusra van szükség. Ezek alakulása az intézet életére, működésére, a képzés tartalmi fejlődésére ebben a korban igen szerencsés volt.

Az 1880-as években merült fel sürgetőbben a *képző épületének bővítése*, illetve internátus építése. Dezső Lajos elméletileg indokolva kidolgozta, a tantestület megvitatta és a minisztériumba is felterjesztette az internátus megépítésével kapcsolatos pedagógiai követelményeket. A terv is elkészült, de a megvalósításra akkor részben a népnevelés és tanítóképzés jelentőségének fel nem ismerése, részben pedig a nehéz gazdasági helyzet miatt nem került sor. Később újra felmerült az az igény, hogy „az eredetileg is kaszárnyának épült, a tanítóképzés céljaira immár nem megfelelő” régi hajlék helyett kedvezőbb körülmények között valósuljon meg a tanítóképzés. A minisztérium 1894-ben kilátásba helyezte, hogy az 1896. évi költségvetésbe az új épület költségeit fel fogja venni. Még hosszú évekig kellett azonban várni, míg végül is az iskola építésének költségeit a VKM a tárca 1908. évi költségvetésébe beillesztette. Bár a régi korszerűtlen épület a képzést megnehezítette, az építés megindulásának elhúzó-dása bizonyos előnnyel járt: közben érlelődtek, fejlődtek a gondolatok az új épület elhelyezésére, beosztására vonatkozóan, s a magyar tanítóképzés magasabb szintre emelkedése kedvezőbb megoldást tett lehetővé.

A költségek biztosítása után 1909-ben tervpályázatot hirdettek. *Ez volt az első magyar tanítóképző, melynek építésére nyilvános tervpályázatot irtak ki, s ez lett*

²⁷² Jkv, 1870. március 12.

A tanítóképző intézet második épületének (1913–1959) főhomlokzata

az első magyar tanítóképző, melynek épülete eredetileg is tanítóképzés céljaira, a tanítóképzés követelményeit figyelembe véve készült. A pályázatra hét pályamű érkezett. A legjobb tervet Lechner Jenő és Warga László budapesti műépítészek készítették, ők kapták a megbízást az építés vezetésére is. A kivitelezőt is pályázat útján választották ki. Az építkezés 1911 tavaszán kezdődött, egyetértés hiányában azonban az alapozás után abbamaradt. 1912-ben új vállalkozó folytatta az építést, s 1913 nyarán az igazgató már örömmel adott számot arról, hogy „intézetünk új palotája elkészült... Ezzel intézetünk életének egészen új korszaka nyílik meg, melyben a modern tanítóképzésnek külső és belső képe szép harmóniában egyesül”.²⁷³

Mivel a főépületben és a tornacsarnokban, továbbá az intézet telkén lévő egyéb épületekben később, különösen a felsőfokú tanítóképzés idején sok változtatás, átalakítás történt, ismertetjük röviden az *épületek eredeti beosztását* is. A 25 915 m² nagyságú telek északkeleti felében U alakban elhelyezett épület nyugati szárnyát a régi középfolvosos épület alkotta, s ebben a részben volt elhelyezve a mintegy 100 növendék számára kialakított internátus. E részben öt dolgozó- és lakószoba, négy hálószoba mosdóhelyiségekkel, egy ifjúsági olvasószoba, három nevelői szoba és egy fürdőhelyiség volt. Ezt az internátusi szárnyat tágas társalgó kötötte össze az új épületrésszel. Az új épület földszintjén, a keleti részen két gyakorlóiskolai tanterem és szertár, továbbá a lélektani laboratórium és a természetrajzi szertár, az épület középső déli részén a földszinten az igazgatói iroda, a tanári szoba és könyvtár, a kémiai és fizikai előadóterem és szertárak, az ebédlő és a gazdasági-köztartási helyiségek voltak találhatóak. Az emelet keleti szárnyán a rajzterem és szertár, továbbá két osztályterem. Középen két tanterem, díszterem, szertár, egy internátusi hálószoba

²⁷³ Értesítő, 1913. 3. o.

Az épület kerti homlokzata

mosdóhelyiséggel, s a szárny nyugati végén zongoragyakorló-szobák voltak. A telek északnyugati felében épült a tornacsarnok, melyet egy nyitott lugasú, oszlopcsarnokkal szegélyezett járda kapcsolt a főépülethez. A tornacsarnok épületében öltözőhelyiség, mosdó és tanári szoba is volt. A kézimunkaterem, a betegszobák és a mosókonyha a telek délnyugati sarkában lévő régi épületben volt elhelyezve. A telek keleti részén szép igazgatói lakás is épült.

Az új épület kialakítása, beosztása a négyosztályos tanítóképzés igényeit tekintve kiválóan sikerült. A korabeli irodalom is megjegyezte, hogy nincs az országban még egy olyan tanítóképző, mely célszerű beosztásával a pataki tanítóképzőt felülmúlná. „Az intézet szerves részei: az internátus, a köztartási és gazdasági rész, a tantermek, a gyakorlóiskola, rajzterem, végül a zeneterem és zeneszobák csoportonként, egységesen és mégis külön-külön, egymásra zavaró hatást nem gyakorolva, mind ügyes elhelyezést nyertek.” S az intézet külső hatásában is nagyon szép lett: „Az ország legszebb, építési szempontból legművészebb tanítóképző intézete.”²⁷⁴

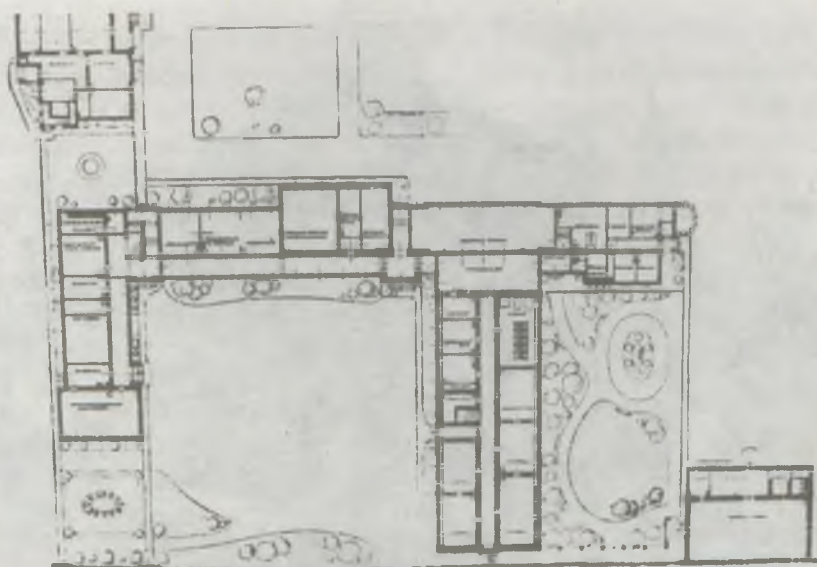
Az épület a maga stílusával beilleszkedett a vidék, a község történelmi keretébe. Az intézet felső-magyarországi reneszánsz stílusban épült, s a tervezők a régi és új szárnyat az attika ügyes alkalmazásával harmóniába hozták. Fokozta az épület különös jellegét, szépségét a párkányfalazat a maga érdekes vonalaival, a sgraffito nemzeti motívumaival és egyéb díszítési formákkal. Az építési költség egyébként 400 000 korona volt.

Az intézethez tágas udvar–díszkert, játszótér és gazdasági kert tartozott. Az udvar–díszkert a képzősök és gyakorlóiskolai tanulók számára az óráközi szünetekben tartózkodási helyül szolgált, s jó idő esetén a szabadban való

²⁷⁴ Értesítő, 1914. 6–7. o.

A képző telkének alaprajza

Az épület földszinti alaprajza

Az épület gyakorlóiskolai szárnya

Tornaterem

tanulásra is alkalmas volt. A tornacsarnok előtti tágas játszótéren szabad idejükben is sportolhattak a növendékek. A kb. 2 kat. hold nagyságú gazdasági kert egyik része konyhakert, másik része szőlőtelep, gyümölcsös és faiskola volt. A gazdasági kert tanulmányi célokat szolgált, de terményeit a köztartás konyháján felhasználták, s ezzel a tanulók étkezését jobbra és olcsóbbá tették. A kertben a méhészkedés elsajátítása céljából méhest is kialakítottak, kaptárakkal, méhészeti eszközökkel felszerelve. A fentieknek megfelelően a kert alkalmat, lehetőséget biztosított ahhoz, hogy a növendékek a növény-, állat-, ásvány- és gazdaságtanban tanultakat megfigyelhessék, a kertben előforduló minden munka (faiskolai oltványkészítés és -gondozás, gyümölcsfák kezelése, konyhakertészet, szőlőművelés, méhészet) végzésében magukat kellően begyakorolhassák.

Ezekon kívül a tanítás céljait korszerűen felszerelt *szertárak és könyvtárak* segítették. Volt lélektani, vegytani laboratórium, fizikai, természetrajzi, rajzi, zenei és közös (vegyes) szertár. Külön szertára volt a gyakorlóiskolának. A szertárak kezelése, gondozása a szaktanárok feladata volt. Az intézetben tanári, osztály-, ifjúsági és népiskolai ifjúsági könyvtár működött. A tanári könyvtárba általában beletartozott a tanári szakkönyvtár, kézikönyvtár is. Az osztálykönyvtárak az osztálytermekben voltak elhelyezve szekrényekben, s az osztályllyal kapcsolatos követelmények, tanulói igények kielégítését szolgálták. Az ifjúsági könyvtár az olvasókör könyvtárosának gondozásában s külön kis helyiségben állt a tanulók rendelkezésére. A népiskolai ifjúsági könyvtár állományát a gyakorlóiskolai és a gazdasági ismétlőiskolai tanulók használták.

A képző *internátusa* – a háborút követő néhány év kivételével – az egészségi, nevelési követelményeknek megfelelt. A nevelésre, képzésre rendkívül jó hatású volt, hogy amennyire a lehetőséget biztosítani tudták, a bentlakás – a helybeliek kivételével – minden tanuló számára kötelező volt, s az internátusi nevelőmunka irányítása is az intézet igazgatójának feladatkörébe tartozott. Nem volt tehát külön tanítóképző és külön internátus, hanem az intézet és internátus egységben, egységes hatással szolgálta a képzést. Az étkezést a köztartás biztosította, mely az 1900-as évektől kezdve házi kezelésű volt s egy-egy tanár vezette. Az internátus életét nagy rend, fegyelem jellemezte, melynek közvetlen megvalósításában a tanulók is nagy szerepet kaptak. Az intézet napirendjét mindenkinek, bentlakónak-künnlakónak szigorúan be kellett tartania.

V. A második református tanítóképző intézet (1929–1950)

1. A tanítóképző átadása egyházi kezelésbe

A pataki képző 1929-ben ismét református intézet lett. Az egyházi kezelésbe vételt a helyi körülmények és országos törekvések egyaránt segítették.

Az első világháború után Magyarország elvesztette területének kb. kétharmad részét. Ez a pataki főiskolát több szempontból is súlyosan érintette. A város az ország peremvidékére, közvetlenül a határ közelébe került, s így vonzásterülete nagymértékben leszűkült. Az északkeleti elcsatolt területről – bármennyire szerettek volna is és az első években próbálkoztak is – már nem jöhettek a magyar diákok ide tanulni. Emiatt természetesen csökkent a jelentkezők száma, s különösen érzékelhető volt ez a joghallgatók esetében. Fokozta a nehézséget az is, hogy a kultusz-kormányzat a megváltozott helyzetben csökkenteni akarta a jogászképzést, s azzal siettetette a felekezeti fenntartású jogakadémiák egy részének megszüntetését, hogy a megüresedett jogi tanszékek újrabetöltéséhez nem biztosította az állami fizetéskiegészítést. E rendelet Patakon négy üresen álló tanszéket érintett. Az egyházkerület és a főiskola vezetősége harcolt azért, hogy továbbra is megőrizték, biztosítsák a kollégium kulturális és tudományos szerepét. A főiskola barátai, volt tanítványai megmozdultak a jogakadémia megmentéséért. Sárospatak képviselőtestülete évi egymillió koronát szavazott meg 1923 áprilisában a tanári fizetések kiegészítésére. Az anyagi nehézségek azonban továbbra is fennmaradtak. A kényszerítő körülmények miatt végül is a főiskola 1923 őszével megszüntette a jogi képzést, illetve azzal a reménnyel, hogy a körülmények megváltozásával majd újraindítja, szüneteltetni kezdte.

Abból kiindulva, hogy „a modern haladás csak történeti alapon lehetséges”,²⁷⁵ a közoktatási kormányzat támaszkodni akart a történeti egyházakra, melyek a múltban felkarolták a nemzeti művelődést, s melyeknek iskoláiban a nemzeti nyelvet és műveltséget ápolták. Egyébként is Klebelsberg kultúrpolitikájának fontos eleme volt a felekezeti egyensúly megőrzése s az egyházi erők külpolitikai felhasználása. Ezért indult meg később a pataki gimnáziumban az

²⁷⁵ Klebelsberg Kunó miniszter nyilatkozata Sárospatakon. Sárospataki Református Lapok, 1928. április 17. 151. o.

angol nyelvi képzés is. *Amikor 1923-ban a jogakadémia megszüntetéséről tárgyaltak, a kormány képviselője kifejezésre juttatta, hogy „kulturális tekintetben nem lefokozni, hanem emelni akarják a főiskolát”,²⁷⁶ s ezért felvetette többek között a tanítóképző visszaadásának eszméjét is.* Ez az elgondolás megnyerte az egyházkerület és a főiskola vezetőségének rokonszenvét: belátták, hogy a tanítóképzés újraindításával a főiskola folytathatja régi hagyományát, és segítségével igazi népnevelési tényezővé válhat. A gondolat éveken át érlelődött; igyekeztek indokolni az átvétel jelentőségét. Keresték a megoldás lehetőségét, a fenntartási anyagi feltételek biztosításának reális módjait. A gondolat társadalmi ügy lett. A Sárospataki Református Lapokban ezzel kapcsolatban sok cikk jelent meg. Az egyik cikk szerint „lángoló nemzeti érzés, európai látókör, puritán jellem a pataki szellem néhány vonása. Főiskolánk mindig azt adta a magyarságnak, ami abban a korban éppen életszükséglet volt a magyar nemzet fennmaradására nézve... Sárospatak nemzetmegtartó szellemét minél szélesebb körbe kell bevinnyünk a nemzet legmélyebb rétegéig, – népet akarunk nevelni a tanítóképző intézet átvételével”.²⁷⁷ *S mikor az egyházkerület áldozatvállalásával és a kultuszminisztérium támogatásával hosszabb távra is kialakultak a képző fenntartásával kapcsolatos anyagi feltételek, megtörtént a képzőnek a Tiszáninneri Református Egyházkerület kezelésébe való átadása-átvétele. A szerződést az egyházkerület és az állam képviselői 1929. június 30-án írták alá.* Az egyházkerületi közgyűlés a szerződést azzal a megállapítással hagyta jóvá, hogy „elvesztett jogakadémiája helyett a magyar állam belátása, egyben nagylelkűsége olyan intézeti ághoz juttatja, melytől gyakor nehéz szívvel kellett megválnia.”²⁷⁸

A szerződés szerint az állam a képző telkét, épületét, felszerelését 50 évre ingyenes használatra adta át az egyházkerületnek tanítóképzés céljára. Az egyházkerület vállalta, hogy az ingatlanokat tartozékaival együtt, továbbá a leltár szerint átvett ingóságokat jó karban tartja, az elhasználódott épületeket s ingóságokat saját költségén pótolja, illetve megújítja, hogy azok a visszaadáskor is megfelelő állapotban legyenek. Kötelezte magát arra is, hogy a felszerelést a tanítóképzés érdekeinek megfelelően fejleszteni fogja, s hogy érvényt szerez az állami szabályzatban előírt tanulmányi rendeletnek, rendtartási, vizsgálati és egyéb szabályoknak. A dologi kiadások fedezésére az állam öt éven át 35 000 pengőt ad elszámolási kötelezettséggel, továbbá vállalja a tanárok szokásos fizetéskiegészítését. Az államsegélyre való tekintettel az iskola biztosítja a más vallású tanulók továbbtanulásának lehetőségét, továbbá újak felvételét, segélyezését. Az igazgató az állami rendelkezéseknek megfelelően a VKM-be is jelentést tesz. Kérésükre a minisztérium az intézet más vallású tanárait 1932-ig más képzőbe helyezi át. Amennyiben az egyházkerület az intézetet saját erejéből fenntartani nem tudná, az állam az iskolát bármikor visszaveheti, s azzal együtt a működő nevelőket is átveszi.

²⁷⁶ A sárospataki ref. főiskola Értesítője, 1923. 8. o.

²⁷⁷ Sárospataki Református Lapok, 1928. október 14. 244. o.

²⁷⁸ TiREkJk, 1929. július 16.

*Az intézet átadására, bensőséges ünnepély keretében, 1929. szeptember 14-én került sor. Kovács Dezső igazgató vázolta az állami képző 60 évének történetét, fejlődését. Kifejtette, hogy az a pataki szellem – a hitnek és hazának szeretete –, melyet az intézet a főiskolából hozott magával, az állami intézetben sem változott meg. Patakon könnyű hazaszeretetre nevelni, hiszen itt minden, maga a föld is a Rákócziak hazaszeretétét sugározza. A képző mindenkor erősítette a nevelés másik pillérét, a hitet is: mint állami intézetben minden felekezet egyenlő jogon megtalálta azokat az eszközöket, amelyekkel hitbéli szükségletét kielégíthette. „Csak természetes, hogy ezután intézetünkben, mint felekezeti intézetben, a tiszta evangéliumi forrásból táplálkozó református szellem fog gyökeret verni. Eddig is nyugtatgattam s most itt, egyházkerületünk képviselői előtt is, újra megnyugtatom 70 nem református növendékünket, hogy ettől a szellemtől nincs mit tartaniok. Nem volnánk hivatásunk magaslatán, ha tanítványainkat felekezeti alapon s nem igazi érdemük szerint akarnánk elbírálni. Ösztöndíjjaikat, ahogy érdemlik, ezután is megkapják. Kántorképzésüket meghagyjuk. Hitüket ápoljuk, mint eddig. Ennek az intézetnek továbbra is éppen úgy édes gyermekei lesznek, mint református társaik.”²⁷⁹ Ezt a gondolatot megerősítette az egyházkerületi vezetőség megbízásából beszélő *Janka Károly* lelkészi gondnok is: „Egyházkerületünk ebben az intézetben is, miként főiskolájában, elsősorban a magyar iskolát, növendékeiben a magyar jövőt látja s a tanítóképző-intézetnek egyetlen növendéke sem lehet más, mint édesgyermeke. Róluk való gondoskodásában, szeretetében csak egy fogja irányítani, vezetni, a tanuló ifjúság érdemessége.”²⁸⁰*

Az egyházkerület tanítóképző intézeti bizottsága kidolgozásában a közgyűlés a képző kormányzati rendszabályzatát 1930. június 26-án hagyta jóvá. A *kormányzati rendszabályok* értelmében a tanítóképző az egyházkerület iskolája. Mivel a főiskola is az egyházkerület fenntartásában működött, az egységes nevelési szellem és az intézmények anyagi feltételeinek biztosítása, az esetleges súrlódások elkerülése végett tisztázták a két intézet közti viszonyt. Ezért a szabályzat kimondta, hogy a képző tanügyileg és anyagilag teljesen független a főiskolától, annak társ (testvér)-intézete, és a főiskolával közös kormányzó hatóságok alatt működik. „A két intézet közös eszményeket szolgál és a külső világgal szemben ünnepélyes alkalommal együttesen jelenik meg és képviselteti magát. Befelé a lelki egység megteremtésére törekszik. Ennek eszközeül tekinti: a) a közös ünnepélyeket, évnyitó, évzáró ünnepélyeket beleértve, közös istentiszteletet, közös szabadegyetemi előadásokat stb.; – b) az ifjúságban és a tanári karokban végzett közös evangéliumi munkákat, bibliaköröket; – c) az egységes vezetés alatt végzett missziói munkákat, pl. vasárnapi iskolát, gyermekpásztoriációt stb.; – d) közös ifjúsági egyleteket, úm. Kálvin János-kört, az Ifjúsági

²⁷⁹ Értésítő, 1930. 4–5. o.

²⁸⁰ Értésítő, 1930. 5–6. o.

Egyetlet; – e) a legációt.”²⁸¹ Az együttműködés tehát elsősorban az egyházi vonatkozások érvényesítésében, a vallásérkölcsi nevelés tervszerűbb megvalósításában, a tantestületek és az ifjúság bizonyos együttes tevékenységében nyilvánult meg. A képzősök bekapcsolódtak a főiskola diáklapjának, a *Sárospataki Ifjúsági Közlönynek* a szerkesztésébe is.

Az évek múlásával a képzőnek a főiskolához fűződő kapcsolata tovább bővült, mélyebb, tartalmasabb lett. A különböző kötelező iskolai ünnepélyek mellett együtt szerveztek nagyobb emlékünnepeket (Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc stb.). A rendezvényeken közösen szerepeltek, s ezek az együttes szereplések nevelő hatásúak voltak, jó irányú versenyre ösztönözték a tanulókat. A különböző ifjúsági körök (önképzőkör, SDG, énekkar) együttes rendezvényeket szerveztek. A falu jövője vezetőinek lelki összekapcsolására a képzősök és teológusok nemcsak a Kálvin János-kör munkáját használták fel, hanem 1940-ben közös „hivatásszemináriumot” is indítottak, melynek foglalkozásain igyekeztek elméletileg jól felkészülni jövője szolgálataira. Az elméleti tanulmányozás mellett meghallgatták a kiváló eredményt elérő falusi-városi tanítók, lelkészek ismertetéseit, biztonyságtételeit. A baráti érzés erősítésére a tanári karok évente néhány alkalommal közös összejövetelt tartottak, amelyen családtagjaikkal együtt vendégül látták egymást, műsorral kedveskedtek egymásnak. Különösen jó hatású volt a két intézmény kapcsolatának alakulása az, hogy amikor a második világháború idején a képzős tanárok jelentékeny részét többször behívták katonának, a gimnázium és teológia tanárai óraadással segítették a képző munkáját. A betanító tanárok közelről, közvetlenül megismerték a képző munkáját, sajátos szellemét, megszerették azt, s a saját testületükben is felhívták rá a figyelmet. A jó kapcsolatot jelezte az is, hogy a képző 1937-ben megtakarított 50 ezer pengőjét kölcsönadta internátus építésére a főiskolának.

Az intézet és főiskola kapcsolata a háború után tovább erősödött. 1946-ban a tanári kar elhatározta, hogy a főiskolával szorosabb kapcsolatot teremtsen, egyesül.²⁸² Az egyesülést történeti szükségként fogta fel. A lelkész- és tanítóképzés érdekében fontosnak tartotta a teológia és tanítóképző szoros tanári és ifjúsági munkaközösségét. Előnyt látott abban is, hogy a jelöltek képzésében a gimnázium alsó tagozatából alakult általános iskola elláthatja a gyakorlóiskola felső tagozatának funkcióját. Az is megállapítást nyert, hogy az egyesülés nem veszélyezteti az intézet „egyéniiségét”, sőt az egyes intézeti ágak ifjúságának munkája, a közös (ének, testnevelés, rajz, vallás) tanári állások szervezése új szint, lendületet adhat a képzésnek.

Az egyesülés mellett állást foglalt a köziskolai szék (a teológia és gimnázium

²⁸¹ A sárospataki ref. tanítóképző-intézet kormányzati rendszabályai. Különnyomat a tiszánin-neni ref. egyházkerület 1930. évi június havi közgyűlés jegyzőkönyvéből. Sárospatak, 1930. 3. o.

²⁸² Jkv, 1946. február 28.

tantestületének közössége), s ajánlotta a képző és főiskola teljes szervezeti és gazdasági unióját. Az egyesülést egy régebben megindult fejlődési folyamat befejezéseként fogták fel. A főiskola alapítóinak az a törekvése, hogy a református gyülekezeteket lelkipásztorokkal és tanítókkal lássák el, a főiskola keretében így újra megvalósulhat. A képző „teljesen bekapcsolódhat abba a szellemi vérkeringésbe, ami a főiskola sajátja s ezáltal részesévé lehet azoknak az éltető, fejlesztő, sőt feszítő energiáknak, amelyek a főiskolára annyira jellemzőek s amelyek a főiskolának kifelé hírt és megbecsülést, befelé pedig életet jelentenek”.²⁸³ Ugyanakkor a képző segítségével a főiskola is további szellemi, főleg pedagógiai értékek birtokába jut, s általa kitágíthatja kapcsolatait jövőendő fenntartója, a gyülekezetek és a magyar falu református népe felé.

A főiskola és a képző teljes szellemi és anyagi egyesülését az igazgató tanács javaslatára az egyházkerületi közgyűlés 1947. szeptember 11-én határozta el. Ezzel a tanítóképző a főiskola egyik tagintézete, a többi intézeti ág édestestvére lett. Ezután is önállóan oldotta meg képzési feladatait, de tagja lett a köziskolai széknek, s gazdasági ügyeit a főiskolai gazdasági választmány intézte. 1949-ben az internátus és köztartás szervezete is a főiskolai internátusokéhoz hasonlóan alakult. az intézet és internátus egysége megszűnt s az internátus vezetésével, igazgatásával egy tanárt (Ködöböcz József) bíztak meg. Az egység elmélyítésére más módon is törekedtek. A szuplikációk gyűjtéseiből, a főiskola amerikai testvérintézetétől kapott adományokból, segélyekből az intézet diákjai és dolgozói is részesültek. A főiskola alkalmi küldöttségeiben a képzős tanári és ifjúsági képviselők is ott voltak.

1929-től nagy fejlődésnek indult a tanítóképző. Az állam által biztosított államsegély következtében különösen az első öt évben figyelhető ez meg. Kovács Dezső igazgató ezt az időt az intézet aranykorának nevezte. A fejlődés több vonatkozásban is érzékelhető volt. Mivel a tanulók befizetéseit más intézetekéhez viszonyítva csökkenteni lehetett, s az érdemesek között évente kb. 20 ezer pengő segélyt tudtak kiosztani, továbbá ifjúsági segélykönyvtárat is létesítettek, melyet a rászorultak használhattak, megnőtt a jelentkezők és a jeles-jó bizonyítványú folyamodók száma. Ennek megfelelően emelkedett az intézet színvonala, képzési szintje. A tárgyi feltételek tekintetében is nagy lépést tett akkor előre az iskola. Jó karba hozták az épületeket, gépesített öntözőberendezéssel látták el a kertet, tenisz- és tekepályát létesítettek, kettős virágházat építettek, botanikus-kertet hoztak létre. Felújították az internátus bútorzatát, fejlesztették az iskola felszerelését. Különösen nagy jelentőségű volt a természetrajzi-fizikai-vegytani kísérleti teremnek munkateremmé alakítása, a munkaszaloknak a kísérletezéshez botanikai, kémiai és fizikai eszközökkel való felszerelése, a kísérleti terem elsötétítése s epidiaszkóppal való ellátása. Ebben az időben a képző nemcsak pótolta a hiányokat, korszerűsítette a felszerelést, hanem következetesen meg is adott a tanárnak, diáknak mindent, ami eredményesebbé tehetné a képzést.

²⁸³ Köziskolai széki értekezlet jegyzőkönyve, 1946. február 21. SpLt.

2. Az egyházi jelleg érvényesülése

A magyar protestánsok sok nehézséggel küzdve, évszázadokon át megőrizték iskolai autonómiájukat, s ennek megfelelően *az egyházi kezelésbevétel az intézet kormányzása tekintetében bizonyos változással járt.* A református egyház törvényeinek megfelelően az intézet igazgatásában az alábbi hierarchikus rend érvényesült: igazgató–tanári testület–igazgató tanács–egyházkerületi elnökség–közgyűlés–egyetemes konvent, zsinat. Az intézet közvetlen kormányzása az igazgató, a tanári kar és az igazgató tanács ügyvezető lelkészi elnökének a feladata volt. Igazgatási feladatait az igazgató a lelkészi gondnok véleményének kikérésével, jóváhagyásával oldotta meg, de fontosabb ügyekben döntés céljából a tantestület állásfoglalását is az igazgató tanács elé kellett terjeszteni.

A képző fenntartója, kormányzója és felügyelője a Tiszáninneri Református Egyházkerület lett, amely ezzel kapcsolatos jogait és kötelességeit az egyházkerületi közgyűlés, az egyházi és világi főgondnokok, az egyházi és világi gondnokok és az igazgató tanács által gyakorolta. A kerület az intézetet egyrészt saját erőforrásból, alapítványokból, másrészt pedig az állam által biztosított segíelyből tartotta fenn.

Az igazgató tanács elnökei a főiskola mindenkori gondnokai, s főbb feladataik a következők voltak: Felügyeltek az iskola szellemi és anyagi ügyeire. Ellenőrizték a tanterv, általában a felsőbb rendelkezések végrehajtását, az igazgató és tanárok működését, az intézet vagyongazdálkodását. Időnként meglátogatták a képzőt, tanulmányozták a jegyzőkönyveket, jelentéseket, beszámolókat. Tapasztalataikról jelentést tettek az igazgató tanácsnak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek. Az igazgató tanácsnak nyolc lelkészi és nyolc világi tagja volt. Tagokként szerepeltek a főiskolához tartozó intézeti ágak és a tanítóképző igazgatói, két teológiai akadémiai, két gimnáziumi s egy képzős tanár, végül a gazdasági választmány elnöke és egy tagja. Évente két alkalommal ülésezett, s hatásköre a következőkre terjedt ki: Felügyelt a tanterv, iskolai törvények, rendtartások, felsőbb rendeletek végrehajtására. Megvitatta a tanári testület javaslatait, állásfoglalásait, s szükség esetén az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztette. A tanári szék, illetve az intézeti gazdasági bizottság véleményét meghallgatva javaslatot tett a tanárok, az internátusfelügyelő, a köztartásvezető választására, az ösztöndíjak és a tanulók által fizetendő díjak megállapítására. Ellenőrizte az intézet anyagi ügyeinek kezelését, s a költségvetést, a számadás eredményét, a vagyonszerlehet jóváhagyás végett felterjesztette a kerületi közgyűlésnek.

Amíg a képző független volt a főiskolától, anyagi-gazdasági ügyeiben a képző gazdasági bizottsága volt az illetékes elsőfokú hatóság, melynek elnöke az igazgató volt, két-két tagját a kerületi közgyűlés, illetve a tantestület választotta, s hivatalból tag volt az internátus és externátus felügyelője és a köztartásvezető is. Amikor a képző a főiskola intézeti ága lett, a gazdasági bizottság megszűnt, s az anyagi ügyeket a főiskolai gazdasági választmány intézte.

A felügyeleti, kormányzati szervek megválasztása demokratikusan történt. A közvetlenül intézkedő főgondnokokat és gondnokokat az egyházkerületi gyülekezetek presbitériumai, az igazgató tanács tagjait pedig hat évre részben az egyházkerületi közgyűlés, részben a főiskola intézeteinek és a képzőnek a tantestületei választották. Az állami képzőkben az 1920-as évek közepén megszűnt az igazgató tanács működése, a református intézetekben továbbra is élő szervezet maradt. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az egyházi képző ebben az időben a társadalom felé nyitottabb lehetett. A református jelleg, az iskolai autonómia más változást is jelentett. A tanárok alkalmazása sem kinevezéssel történt, hanem választással. Ezekkel együtt a pataki hagyományoknak megfelelően a kormányzati szabályzat, az intézeti nevelési rend, a tanulók aktív részvétele tanítókká nevelésükben, az internátusi élet rendje nagymértékben biztosították, hogy az intézet nevelése szellemében, megnyilvánulásaiban, hatásában az állami tanítóképzőinél demokratikusabb lehetett s volt.

A protestáns középiskolákéhoz hasonlóan alakult az intézet és állam viszonya. Az iskola felett a legfőbb felügyeletet a VKM gyakorolta. A képző tantervét, rendtartási és fegyelmi szabályzatát az egyházi főhatóság, az Egyetemes Konvent állapította meg, de a tantervben szerepelnie kellett mindannak a tananyagnak, követelménynek, melyet az állami törvény a képzőkre előírt. A VKM egyetemes érdekű rendeletei, melyeket hasonló intézkedések megtétele céljából a püspöki hivatalnak megküldött, csak a püspöki leirattal váltak a képzőben kötelező érvényűekké. Az állami főfelügyelet elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a tankerületi főigazgató vagy az általa kiküldött tanulmányi felügyelő – előbb mint miniszteri megbízott, később a főigazgató megbízásából – időközönként meglátogatta a képzőt, megfigyelte az iskola berendezését, felszerelését, nevelési és tanulmányi tevékenységét, eredményeit. A látogató a szerzett tapasztalatairól értekezleten tájékoztatta a tantestületet, s jelentést tett felettes hatóságának. Ennek alapján a VKM, illetve a főigazgató a képző munkájára vonatkozó észrevételeit megküldte a püspöknek, aki az észrevételekre vonatkozóan rendelkezett, s ennek végrehajtása kötelező volt. Az állami főfelügyelet kifejezésre jutott abban is, hogy a tanítóképesítőn és a líceumi érettségi vizsgán a püspök által kiküldött elnökön kívül egy-egy kormányképviselő is részt vett a vizsga színvonalának és az állami vizsgálati utasítások megtartásának ellenőrzése céljából. Ezeken túlmenően az intézet anyagi és szellemi helyzetéről évenként jelentést kellett a minisztériumba felterjeszteni. Az államtól kapott személyi és dologi segély következtében a tanárok megválasztását a vallás- és közoktatásügyi miniszter tudomásul vette, őket állásukban megerősítette, majd a nem állami tanárok országos nyugdíjintézetének terhére a nyugdíjba helyezésüket is eszközölte.

Mivel az egyházi képzőben is érvényt kellett szerezni az állami tantervnek, az oktatásban és képzésben, a tananyagban és feldolgozásában különösebb változás nem történt. Életbelépésekor a tantestület elemezte a líceumi tantervet, és azt

állapította meg, hogy nem tartalmaz a református egyházi előírásoktól eltérő követelményeket, kizárja a felekezeti elfogultságot. A tanári kar felfogása szerint a vallásos nevelés az egyházi iskolában eredményesebb lehet, mert ezek tanárai azonos erkölcsi és világnézeti beállítottságúak, s arra törekcszenek, hogy öntudatos református tanítókat neveljenek úgy, hogy ne sértsék a más felekezettű növendékek vallásos meggyőződését sem. Nem került sor különösebb változtatásra azért sem, mert az iskola tevékenysége az állami képző volt tanáraival indult meg, illetve folytatódott, hiszen az itt működő kilenc nevelő közül a tanév befejeztével csak kettő távozott állami képzőbe. A már felvett s beiratkozott tanulók is – vallásukra való tekintet nélkül – itt maradtak, s folytatták tanulmányaikát. Továbbra is ugyanazokat az államilag engedélyezett tankönyveket használták, amelyekből a jelöltek azelőtt is tanultak, továbbá az addig használt, államtól átvett felszereléssel, taneszközökkel történt a tananyag-feldolgozás is.

Bizonyos változtatásra került sor a nevelési feladatok megállapításában és megoldásában. A gyakorlati oktatásban a nevelés tantervi követelményeinek eleget tettek, de ezen túlmenően a vallás erkölcsi nevelés református színezetet kapott. Az iskolai élet, a nevelői tevékenység lelke a református szellem lett, s a vallásos nevelés intenzívebbé vált. A hittanórák munkáját kiegészítették a vallásos nevelés tanórán kívüli formái, a bibliakörök, az ifjúsági egyesület (SDG) tevékenysége. A házi rendszabályok előírták, hogy „minden növendék köteles vallásának törvényeit megtartani, vásár- és ünnepnapokon istentiszteleten részt venni, mások vallását tiszteletben tartani”.²⁸⁴ *Ez az érvényesülő református szellem mentes volt a sok iskolában tapasztalható felekezeti elfogultságtól,* s az intézet a végzett munkát elsősorban a magyar nép javára igyekezett gyümölcsöztetni. Az a szép vallomás, melyet ezzel kapcsolatban az átvételkor az intézet vezetői tettek, nem maradt csak ígéret, hanem mindvégig érvényesült is a képző életében. S ezt több tény is bizonyítja. A nem református vallású tanulók iskolai tanulmányaik során, a felvételnél, az elbírálásban sohasem tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést. Ezért is jelentkeztek Patakra a későbbi években is nagy számmal.

Az állami tanítóképzés utolsó éveiben, 1925–1929-ig 622 tanuló adatait közlik az értesítők. Ezek közül református volt 340 (54,6%), római katolikus 222 (35,6%), görög katolikus 44 (7,07%), evangélikus 12 (1,9%), görögkeleti 4 (0,64%). Ezek az adatok is jelzik, hogy hagyományainál fogva a képző az állami jelleg idején is elsősorban a református tanulók iskolája volt. Az 1929–1934-es évekből 2482 tanuló vallási statisztikai adatait ismerjük. Ebből református 1775 (71,5%), római katolikus 503 (20,2%), görög katolikus 138 (5,5%), evangélikus 52 (2,0%), görögkeleti 7 (0,28%), unitárius, baptista 7 (0,28%). Ezek az adatok azt mutatják, hogy az egyházi képzőben 54,6%-ról 71,5%-ra emelkedett ugyan a református vallású tanulók száma, de ez az iskola jellegének megváltozása

²⁸⁴ Jkv, 1941. november 25.

miatt indokolt volt. Ennek ellenére a más vallásúak továbbra is nagy számban tanultak itt. Különösen sok pataki és környékbeli nem református vallású tanuló nyert felvételt s kapott ezzel megfelelő továbbtanulási, felemelkedési lehetőséget. Ez az arány 1945 után is alig változott. Az 1947/48-as tanévben például a 205 tanuló vallási megoszlása a következő volt: református 151 (73,6%), római katolikus 40 (19,51%), görög katolikus 14 (6,8%).

A jegyzőkönyvek, értesítők adatai szerint a képző az értékelés, segélyezés során sem kivételezett a református tanulókkal. A növendékeket tudásuk, szorgalmuk alapján értékelte, s a tanulmányi segélyeket ennek alapján és a szociális helyzet figyelembevételével állapította meg. Az iskolának juttatott segélyekből, szeretetadományokból, a szuplikálás gyűjtéseiből is minden tanuló azonos eséllyel részesült.

A tanárok értékelésében sem érvényesült a felekezeti jelleg. Az állami intézet egyik római katolikus vallású tanára (Lázár Károly) a képzőben maradt, s nyugdíjba vonulásáig annak igen megbecsült tanára volt. Véleményére a tantesztület és a felettes hatóság mindig számított és épített. Rajta kívül a törzstanárok között két (Polányi Aranka, Takács Tamás), a kisegítő, óraadó tanárok között pedig nyolc nem református vallású nevelő működött.

Az érvényesülő református szellem fontos vonása volt az is, hogy a hagyományoknak megfelelően a református egyház szolgálatával együtt tervszerűen igyekezett a jelölteket ránevelni a magyar nép szolgálatára, egymás, a közösség, a haza szeretetére, a haladás munkálására. A tanórákon kívül jó alkalmakat, hatékony fórumokat biztosítottak ehhez az ifjúsági egyesületek. Különösen eredményes munkát végzett e téren a Soli Deo Gloria Kollégium, az önképzőkör és a faluszeminárium, továbbá a cserkészcsapat.

Az egyházi jellegnek megfelelően alakult a képző belső rendje is. A tanítási hetet a tanári kar és a református tanulók részvételével hétfőn reggel fél nyolc órakor istentisztelettel kezdték, melyet a vallástanár tartott, a kántori szolgálatot – gyakorlatszerzés céljából – a felsőbb éves tanulók felváltva látták el. Az első tanítási óra énekkel, bibliaolvasással kezdődött, s az utolsó imádsággal fejeződött be. A bibliaolvasást és imádkozást a református vallású hetes, más vallású hetes esetében református osztálytársa végezte. Esténként a hálószobákban lefekvés előtt énekkel, bibliaolvasással, imádsággal áhítatot tartottak. Hetenként egy alkalommal, általában szombat este, a református növendékek – felsőbb évesek, főleg teológusok vezetésével – bibliaköri foglalkozáson vettek részt.²⁸⁵ A pataki szellemnek megfelelően a vallásos foglalkozásokon való részvétel alól a más vallásúakat mentesítették.

²⁸⁵ Vö. Házi rendszabályok. Jkv, 1941. november 25.

3. Szervezeti változások a képzésben

Az állami tanítóképzés szervezeti változásai Sárospatakon is éreztették hatá-
sukat. A képző 1882-ben négy-, majd 1924-ben öt éves lett. Az 1938-as líceumi
törvény megszabta az országban felállítható tanítóképző akadémiák számát
– az egyháziakét is –, s a pataki intézet továbbra is a tanítóképzés iskolája
maradt. Ennek megfelelően *1938-ban az I. évfolyam már líceumként indult, hogy
a következő években az új iskolatípus fokozatosan kiépüljön. Az intézet régi
feladata, a tanítóképzés ezáltal újabbal, a gyakorlati életpályákra való előkészíté-
ssel bővült.*

*A líceum munkájának megindulása után gondolni kellett a tanítóképző akadé-
mia tárgyi és személyi feltételeinek előteremtésére.* A tantestület 1939-ben elké-
szítette az akadémia kiépítésének tervezetét, amit aztán az igazgató tanács és a
kerületi közgyűlés is elfogadott. Két tervet dolgoztak ki. A feltételek megállapítá-
sánál abból indultak ki, hogy az intézet épülete négyosztályos tanítóképző
céljára készült, tehát azt ki kell egészíteni két tanteremmel, egy pedagógiai
szeminárium helyiséggel, könyvtárszobával, továbbá építeni kell a tanulók
internátusi elhelyezése céljából 40–50 fő számára megfelelő háló- és dolgozóhe-
lyiségeket. Mivel a gyakorlóiskolát háromtagozatúvá kell fejleszteni, szükséges
egy gyakorlóiskolai tanterem kialakítása is. Ezzel együtt fejleszteni kell az
intézet felszerelését. A személyi feltételekre vonatkozóan megállapították, hogy
a nevelőlétszámot két új (pedagógia és testnevelés szakos) tanárral és egy
gyakorlóiskolai tanítóval kell kiegészíteni. Az építkezés az előzetes terv szerint
kb. 100 ezer pengőbe került volna. Az egyházkerületi elnökség ezért 60 ezer
pengő államsegélyt kért. Minthogy azonban az akkori helyzetben nem volt
kilátás arra, hogy az állam a kért segélyt meg is adja, egy másik tervet is
készítettek. E szerint az internátus egy részében alakítják ki a szükséges új
tantermeket, s a meglévő pénzen a községben megfelelő lakást vásárolnak
internátus céljára.

A tervek azonban nem váltak valóra. *A tanítóképző akadémia sem itt, sem
másutt nem épült ki.* A tanítók iránti igény növekedése miatt a kormány 1941-
ben átmenetileg úgy rendelkezett, hogy a líceum III. osztályát végzetek a
tanítóképző intézet IV., majd V. osztályában kötelesek folytatni tanulmányai-
kat, s utána tanítóképesítő vizsgát kell tenniök. Elrendelték azt is, hogy az egyes
tárgyak tanítása a népiskolai tanítási módszer hangsúlyozásával történjék. Így
a líceumot az eddiginél nagyobb mértékben a tanítóképzés szolgálatába állították.
Ennek a törekvésnek a szelleme a pataki képzésben már előbb is jelentkezett.
1940-ben csak három képzős osztály volt, de „a tanítóképzés munkája intenzitá-
sából – olvasható az évkönyben – semmit sem veszített, sőt ellenkezőleg a
tanítóképző hagyományos múltja és nevelési rendszere vert gyökeret a líceum-

ban is”.²⁸⁶ 1945-ben egy újabb kormányrendelet lehetővé tette, hogy a IV. osztályt végzettek, önkéntességi alapon, bizonyos különbözeti vizsga után líceumi érettségi vizsgát tegyenek. A tanítóképző és a líceum napjai azonban ekkor már meg voltak számlálva. A tanítóképzésnek ez a formája 1948/49-ben véglegesen megszűnt, s nem került sor az akadémia létrehozására sem. A líceum négyosztályúvá fejlődött s érettségivel zárult. Az érettségit tettek nagy része különböző főiskolákra s egyetemekre jelentkezett, és csak kis részük szerezte meg – elsősorban 1951-ben – a tanítóképesítést.

Az első években a líceum feladatára és jövőjére vonatkozóan a tanárok és szülők között nagy volt a bizonytalanság. A tantestület súlyos hiányosságnak tartotta, hogy tanítói alkalmassági vizsga nélkül sok olyan fiatal került be a líceumba, akik nem rendelkeztek megfelelő zenei hallással, s akiknek később emiatt a tanítóképzésben és az iskolai gyakorlati munkában egyaránt sok nehézséggel kellett megküzdeniök. Fokozta a nehézséget az is, hogy a líceum növendékei közül sokan nem érezték hivatást, tehetséget a tanítói pálya iránt. Az idegenkedés azonban lassan megszűnt, s az idő múlásával egyre határozottabban bontakozott ki az újfajta iskola célkitűzése, munkája. Világos lett a gyakorlati irányú líceum szerepe a magyar iskolarendszerben, még ha az ilyen irányú továbbtanulás nem is volt vonzó. Segítette a megnyugvást az a VKM-rendelet is, mely a líceumba járt tanulók tanítói oklevelét egyenlő értékűvé tette a líceumi érettségi bizonyítvánnyal. Ezért az így szerzett oklevél „mindazoknak az állásoknak és tisztségeknek elnyerésére, valamint azokra a további tanulmányokra is képesített, amelyekre a líceumi érettségi bizonyítvány képesített”.²⁸⁷

Jellemző volt e korszak tevékenységére egy új szervezeti formának, a dolgozók tanítóképzőjének a kialakulása. 1945 után részben a művelődésügy demokratizálásának hatására, részben a magyar nép kulturális felemelésére való törekvés eredményeként a kultuskormányzat azoknak a felnőtt dolgozóknak, akik addig önhibájukon kívül nem tanulhattak tovább a középiskolában, bizonyos szociális és kulturális jóvátételként, biztosítani akarta a továbbtanulás lehetőségét. Ezért megindította a dolgozók különböző iskoláit, így a tanítóképzőt is. A pataki egyházi képzőben a VKM két állami dolgozók tanítóképzője szervezését engedélyezte. Az egyik, a *dolgozók tanítóképző intézete Sárospatakon a képzőben indult meg, a másik, a parasztdolgozók tanítóképzője Ricsén kezdte meg működését.* Mindkét iskolába bodrogi és hegyaljai tanulni vágyó dolgozó fiatalok iratkoztak be. A képzőnek ezzel a két intézettel is az volt a célja, hogy a tanulókból „emberséges, igazságos, szociális gondolkodású, népért dolgozó, művelt nevelőket képezzenek az újjáépítendő magyar élet számára”.²⁸⁸

²⁸⁶ Értésítő, 1940. 15. o.

²⁸⁷ Értésítő, 1943. 53. o.

²⁸⁸ Értésítő, 1946. 47. o.

A dolgozók tanítóképző intézete 1947 márciusában 25 tanulóval nyílt meg. Az I–III. osztályokat féléves (nyári-téli) tanévekkel végezték. 1948 szeptemberétől a IV. osztálytól a mindennapos iskola tanulmányi rendjének megfelelően szervezték a munkát. A tanulók lemorzsolódása 28%-os volt.

A parasztdolgozók tanítóképző intézete 1947 májusában a jelentkező tanulók lakóhelyének központjában, Ricsén indult meg, 31 dolgozóval. Megindulását az tette lehetővé, hogy a pataki képző elvállalta az anyaiskola szerepét, a szakmai irányítást. Az oktatást a helyi pedagógusok, értelmiségiek végezték. Mivel azonban megfelelően képzett tanerők nem voltak, s a rossz vonatközlekedés miatt az anyaiskola tanárai sem járhattak ki rendszeresen Ricsére, a VKM az intézetet Sárospatakra helyezte, s így tanulói a II. osztályt már Patakon végezték. Ezután a III. osztályban liceumként, a IV.-ben pedig mint előkészítő tanfolyam, a rendes korúak liceumi tanulmányi rendjével működött. Az áthelyezés és egyéb változások miatt a lemorzsolódás az évek során 42%-os volt.

A háborús években sor került egy másik szervezeti forma kialakítására is. A VKM a nagy tanítóhiányra való tekintettel 1942–1944-ben engedélyezte, hogy a katonai szolgálatot teljesítő tanítók helyére arra alkalmas V. éves tanítójelöltek menjenek tanítani. Az önként jelentkezőket gyakorlati tanítói munkavégzésük idejére felmentették az intézet látogatásának kötelezettsége alól. Számukra a tanév végén, nyáron tanfolyamot szerveztek, s összes tettek osztály- és tanítóképesítő vizsgát. A képző vezetősége ezt a megoldást a képzés szempontjából nem tartotta célravezetőnek. Ezért a lehetőséget meghirdette ugyan a tanulók között, de a rendelkezés végrehajtására nem mozgósította a fiatalokat. Az intézetből így csak egyetlen jelölt ment ki tanítani, de csak pár hónapra, míg a tanító a harctéri szolgálatból vissza nem jött. A jelölteknek ilyen külső gyakorlati tanításra bocsátása bizonyos mértékben a későbbi rendszerre vált képesítés nélküli tanítói munka előzményének tekinthető, de előkészítettebb és szervezettebb volt az utóbbinál.

4. A tanárok

A képzés eredményességének ebben az időben is fontos tényezője volt a tanárok munkája. Ez alatt a 21 év alatt az iskolának *két igazgatója* (Kovács Dezső és dr. Egey Antal), *26 intézeti tanára*, *6 gyakorlóiskolai tanítója*, *41 óraadó nevelője és 18 hitoktatója volt.* 1948-ban két új tanári állás szervezését is elhatározták, de az iskola elsorvadása miatt ezeket már nem töltötték be. A nevelés-oktatás-képzés feladatait ebben az időszakban tehát 91 nevelő oldotta meg.

A *26 intézeti tanár* közül hetet az egyházkerület az államtól az intézettel együtt vett át. Közülük egy (Lázár Károly) a nyugdíjazásáig beosztott állami tanárként működött. 15 tanár választással került az iskolához, Polányi Arankát és Takács Tamást a VKM, Farkas Elemért, Németh Jenőt és Csizinszky Lászlót pedig a Földművelésügyi Minisztérium osztotta be munkára a képzőbe. A tanárok átlag 7,2 évet töltöttek a képzőben. Közülük Révai Ödön, Kovács Dezső és Lázár

Károly nyugdíjba ment, Varga Gábor meghalt. Az időközben eltávozott tanárok közül dr. Hargitai Zoltán 1941-ben a kolozsvári, Varga István 1949-ben a szegedi tudományegyetemre került oktatónak, dr. Újszászy Kálmán pedig 1931-ben a sárospataki református teológiai akadémiára tanárnak. Nyolc nevelő állami intézethez ment át tanítani; közülük egy azért, mert nem választották meg a helyettes tanári működése után rendes tanárnak. Pándy Árpád katonai nevelőintézeti tanár, Harsányi László pedig hivatásos katonai lelkész lett. Egy tanárnak (Szarka Béla), mivel a fogságból nem tért vissza, állása 1947-ben megszűnt. Az itthon maradt és hadifogságból visszatért tanárok politikai magatartása ellen kifogás nem merült fel, az igazoló bizottság mindnyájukat igazolta.

A tanárok *képzettsége* megfelelő volt. A gazdaságtan szakos tanárokon kívül általában középiskolai, többen tanítóképző intézeti tanári képesítéssel rendelkeztek. A képzettséggel kapcsolatos igények érvényesítése mellett a tanári munka színvonalának emelését segítette *alkalmazásuk gyakorlata* is. A kezdő tanárt a tantestület javaslatára s az igazgató tanács állásfoglalása után az egyházkerületi közgyűlés előbb helyettes tanárnak, majd bizonyos idő után munkájának értékelésével rendes tanárnak választotta meg. A tantestület állásfoglalását az iskola érdeke határozta meg, s nem a személyi-baráti kapcsolat. Volt eset (1937), amikor a helyettes tanár megválasztását rendes tanárrá a tantestület nem javasolta, s a tanár állami intézethez került. E rendszerrel lehetővé vált, hogy az alkalmazás során a szakképzés mellett a tanár gyakorlati nevelőmunkáját, példamutatását is figyelembe vegyék, és az intézeti nevelés magasabb szinten valósuljon meg.

1948-ig, a gyakorló általános iskola államosításáig az intézetnek hat *gyakorlóiskolai tanítója* volt. Működésük átlagideje 7,5 év. 1941-ig kettő, ettől kezdve három tanító végezte a gyakorlóiskolai nevelői teendőket, a népiskolai, illetve általános iskolai tanítást és a jelöltek gyakorlati képzését. A református gyakorlóiskola 19 éve alatt Bodor Dénes meghalt, Tóth Mihály pedig nyugdíjba ment. Négy tanító más intézethez került.

1929 és 1950 között sok *óraadó tanár* (42) is tanított a képzőben. Közülük néhányan több alkalommal is segítették a képző munkáját. Alkalmazásukat több tényező tette szükségessé. Sok gondot okozott a vezetésnek a katonai behívás: 1938-tól gyakran vonultak be a tanárok katonának (volt idő, amikor egyszerre négy is!), s a behívottak egy része a hadifogságból is későn, csak 1947-ben került haza. Amennyire lehetett, a tantestület tagjai helyettesítették őket. Ilyenkor többször kellett nem szakosoknak elvállalniok a magyar, a történelem, a földrajz, a mennyiségtan, a gazdaságtan, a rajz-kézimunka, a testnevelés tárgyak tanítását, de szorgalmas, kitartó munkával a nem szakosok is kellő eredményt értek el. Ennek ellenére a háborús körülmények kilenc év alatt 26 külső óraadó alkalmazását tették szükségessé.

Óraadók alkalmazásával oldotta meg a képző 1934-ig a különböző vallásfelekezetek tanulóinak egyháziének-tanítását, kántori képzését s mindvégig a gyakorlóiskolai női kézimunka tanítását, továbbá az alacsony tanári létszámból adódó esetleges problémákat. Az óraadók nagy része (24) gimnáziumi és teológiai, négy gazdaságtan szakos tanár volt, kettő a helybeli római katolikus polgári iskola nevelője, egy orvos, egy nyugdíjas képzős, egy állásnélküli, két menekült tanár, négyen népiskolai tanítók, hárman református segédlektörök voltak. A leventeoktató-képzést óraadóként négy tiszt oldotta meg. A külső óraadó nevelőkön keresztül az iskola nyitottabb lett, szélesebb körben megismerték munkáját, s a megismerés és elismerés sok barátot szerzett a képzőnek.

Az intézet nevelőtestületének tagjai voltak a különböző felekezetek *hitoktatói* is. Egyházi jellege miatt református vallástanára volt, de amikor ez az állás üres volt, illetve a katonai bevonulások idején, hogy a vallástanár a tanári szakjának megfelelő órákat helyettesíthesse, hitoktatókat is alkalmaztak. A 18 hitoktató közül református volt 5, evangélikus 4, római katolikus 5, görög katolikus 4. A hitoktatók személyében történő változtatásokra azért került sor, mert más munkakörbe kaptak beosztást, Domján Elek pedig evangélikus püspök lett.

A fentiek szerint az iskola nevelő-képző tevékenységében 21 év alatt közel százan vettek részt. Az óraadók más elfoglaltságuk miatt csak a tanórákon foglalkoztak a tanulókkal, a hitoktatók pedig a valláserkölcsei nevelésre koncentráltak. Ennek megfelelően *az intézetben folyó elméleti és gyakorlati képzés feladatait lényegében a tanárokból és gyakorlóiskolai tanítókból álló törzstantestület (32) oldotta meg.* A tanítóképzés e szakemberei kevesen voltak. Az első időben 7 tanár és 2 tanító, később, a 40-es évek elejétől kezdve 9-10 tanár és 2-3 gyakorlóiskolai tanító működött. *Ez az alacsony nevelői létszám bizonyos mértékben jó hatású volt a nevelés és képzés eredményeire.* Könnyebben kialakulhatott a tantestületi egység, az egységes közvélemény, s a munkában nagyobb felelősség- és kötelességérzés érvényesült. Az egységes eljárás alapja egyébként a tanárok közti jó szellem, kartársi megértés volt. A tantestület életét hagyományos jó viszony, intézeti, közösségi szemlélet jellemezte. A nevelők közeli barátságban voltak egymással. „Megértés, bölcs segítőkészség, elmélyült kartársias kapcsolat, barátság szálai fűzik egybe a tagokat – olvassuk a tanulmányi felügyelői jelentésben –. Ahová a nyugdíjas kartársak naponta bejárnak, ott a légkörnek vonzónak, melegnek kell lennie. Az első napon megérzi ezt a szemlélő, azzal együtt, hogy itt korszerűen érző, gondolkodó, haladó szellemű, elméletileg és gyakorlatilag kiválóan képzett, a demokratikus nevelés ügyét az intézet hagyományából eredően lelkesedéssel szolgáló nevelői karral találkozik.”²⁸⁹

A tanárok egymást segítő munkatársak voltak, kik hivatást teljesítettek a magyar nép tanítóinak képzésében. A tanítóképzésre koncentráltak, és saját tevékenységüket és a többiek munkáját e szempont érvényesítésével tervezték, szervezték, értékelték. Tanítási tevékenységükre gondosan előkészültek, a fiatalabbak óravázlatot is készítettek. A tanárok, különösen a fiatalabbak, sokszor voltak együtt órákon kívül is. Idejük nagy részét az iskolában tevékenykedve vagy egymás társaságában töltötték. Ezek az együttlétek kedvező alkalmat biztosítottak ahhoz is, hogy a társadalom problémáit, a magyarság helyzetét, a világpolitika kérdéseit megvitassák, s a fejlődés lehetőségeit,

²⁸⁹ Jkv, 1949. február 26.

módjait tudatosítsák, egymás helyes felfogásának kialakulását segítsék, az egyénileg tapasztalt problémákat, az újabb feladatokat megtárgyalják, az eredményeket és nehézségeket, a tanulók magatartását, tanulmányi munkáját, eredményeit megbeszéljék, s egymás tapasztalatait, véleményét meghallgatva általános műveltségükben, felfogásukban, gyakorlati eljárásaikban tovább fejlődjenek. E vitákban tisztázódtak a nézetek, reálisabbak lettek a vélemények, s közelebb kerültek egymáshoz az emberek. E beszélgetések is hozzájárultak ahhoz, hogy az ide került tanárok tanító-képzős nevelőkké fejlődtek. Az egymás közti jó viszony, barátság ápolására a 40-es években havonta egyszer együttes baráti összejöveteleket is tartottak.

A képzős tanárrá nevelést más tényezők is segítették. Az intézetben a tanárokkal szembeni követelmények világosak, tudatosak voltak. A képző szakiskola volt, ezért nagy gondot fordítottak a szakképzési szempontok érvényesítésére. *A jó munka fontos feltételének tartották a képző feladatainak, munkájának megismerését, a rendtartási szabályzat tanulmányozását, érvényesítését, a tanárok óráin és a gyakorlóiskolában való rendszeres hospitálást, az internátus látogatását, a tanulókkal való szorosabb kapcsolat megvalósítását.* S bár nem volt kötelező, normális körülmények között a tanárok havonta átlag négy-hat órát hospitáltak a képző és a gyakorlóiskola óráin. Az egységes eljárást szolgálták az igazgatói óralátogatások s az azokat követő közvetlen megbeszélések, továbbá a különböző tantestületi értekezletek, melyeken a nevelésre-tanításra vonatkozóan irányelveket állapítottak meg, megoldási módokat, lehetőségeket munkáltak ki, s a megvalósításuk során szerzett tapasztalatokat számba vették. Az intézetben ezen túlmenően is követelmény volt a tanárok művelődése, melyhez a feltételeket, folyóiratokat s egyéb segédeszközöket biztosították. Segítették a továbbképzést a rendszeresen szervezett bemutató tanítások, amelyeket megbeszéltek. Ilyenkor sok fontos didaktikai-módszertani kérdés is szóba került (1941/42-ben például magyar, lélektan, történelem, mennyiségtan és német tárgyakból volt bemutató tanítás). Mindez eredményes eszköze volt az önképzésnek, az egységes eljárás megvalósításának, a tárgyak közti koncentráció kihasználásának, az elméleti ismeretek tudatosulásának, a gyakorlati megoldási módok fejlesztésének, a tanulók jobb megismerésének. A háborús években és az azt követő időben a nevelőhiány nagymértékben megnehezítette az ilyen bemutató tanítások tartását.

Az igazgató nemcsak a munkába álló új nevelőkben igyekezett tudatosítani a követelményeket, hanem tantestületi értekezleteken is többször tette szóvá a pataki képző szellemét tükröző, a jó képzős tanárra jellemző fontosabb nevelői vonásokat. Elemezte ezzel kapcsolatos tapasztalatait, újra meg újra vázolta a követelményeket, majd az ellenőrzés után ismét visszatért az értékelésre. A képző jó közösségi szelleme, tudatos nevelői munkája tette lehetővé, hogy az ide kerülő tanárok beilleszkedtek ebbe a közösségbe, szellembe, s „pataki képzős tanárokká” váltak. Hargitai Zoltán Kolozsvárról küldött búcsúlevelében így írt az iskolának erről a hatásáról: „Patakon nagyon jól éreztem magamat. Gyakran

vágyom vissza. Patak számomra nevelő iskola volt, nem pataki tanárnak, de diáknak éreztem magam. Sokat, nagyon sokat nevelt rajtam.”²⁹⁰

A tanári önképzést segítette az a gyakorlat is, mely szerint a tanárok elmehettek más képzőkre tapasztalatszerésre. A több napos látogatás megfigyeléseiről tantestületi értekezleten számoltak be. 1936-ban az igazgató a szegedi képzőt látogatta meg, s beszámolójából többek között az is kiderült, hogy „a felszerelés és a nevelés céljait szolgáló berendezés szempontjából a mi intézetünk sokkal előbb van”.²⁹¹

A tanári továbbképzésre jó hatásúak voltak a felsőbb szervek által szervezett *tanfolyamok*. Az első 16 évben általában kevesen vettek részt ilyen továbbképzésben.

1935 nyarán Csuka Andor a testnevelés tanítására felkészítő testnevelési, középiskolai testnevelési és leveletoektatói hosszabb tanfolyamot végezte el, Lázár Károly és Pándy Árpád pedig több napos földrajzi szakkonferencián volt. 1940 őszén Hargitai Zoltán egyhetes táj- és népkutató vezetőképző tanfolyamon vett részt. 1942. szeptember első napjaiban dr. Egey Antal igazgató és Kődöböcz József pedagógiai szakos tanár volt egyhetes központi pedagógiai továbbképző tanfolyamon.

A tanári önképzésnek nagymértékben megnőtt a szerepe 1945 után, amikor következetes harc indult a társadalmi és gazdasági elmaradottság felszámolásáért s ezzel együtt a szocialista iskola megteremtéséért. Az új feladatok megoldására, a demokratikus nevelés megvalósítására a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete igyekezett felkészíteni a működő pedagógusokat, s számukra át- és továbbképző előadásokat, tanfolyamokat, szemináriumokat szervezett. A tanárok részt vettek a világnézeti tájékoztató előadásokon. Bekapcsolódtak a pataki nevelők munkaközösségébe, s elvégezték a szakszervezeti szemináriumot, melynek anyagát tantestületi ülésen is megtárgyalták.

1948-ban az igazgató kéthetes világnézeti átképző és tanulmányi felügyelői továbbképző tanfolyamon volt Budapesten, dr. Erdélyi Dezső és Csuka Andor pedig egyhetes tanfolyamon Miskolcon. Előbbit a VKM, utóbbit a tankerületi főigazgatóság szervezte. Ez utóbbi főleg politikai gazdaságtani kérdésekkel, a magyar-történelem-földrajz tanításának ártértékelésével, a tömegszervezeti mozgalmakkal (üttörő, diákszövetség, Szülői Munkaközösség, szakszervezet), az új feladatok tudatosításával foglalkozott, továbbá a résztvevők bemutató tanításokat néztek meg és elemeztek. Rátkay László és Csuka Andor 1946-ban iskolán kívüli népművelési s társadalmi, jogi és közgazdasági ismereti átképző tanfolyamot végzett. Sipos György 1948 nyarán volt a testnevelő tanárok átképző tanfolyamán. Kődöböcz József, Rátkay László és Zilahi Ferenc 1947–48-ban 1–1 hónapos lélektani tanfolyamon vett részt. Kődöböcz József 1950 nyarán elvégezte a MINSZ kéthetes tanárvezetőképző balatoni és a pedagógiai szakos tanárok 10 napos egri továbbképző tanfolyamát. Mivel orosz szakos tanár a képzőben nem volt, az orosz nyelv tanítására képesítésszerzés céljából Kődöböcz József bekapcsolódott az orosz szakosító munkájába, s 1950-ben elvégezte az ezzel kapcsolatos egyhónapos székesfehérvári tanfolyamot.

²⁹⁰ Dr. Hargitai Zoltán levele, 1941. június 28. SpLt.

²⁹¹ Jkv, 1936. június 6.

A tanárok az előadások, tanfolyamok tanulságait nemcsak saját oktatásukban, nevelésükben gyümölcsoztették, hanem az iskolában közkinccsé tették. A tantestületi értekezleteken a tapasztalatokról rendszeresen beszámoltak. Ezen túlmenően segítettek más iskolák nevelőinek a továbbfejlődését is, hiszen többen (dr. Egey Antal, Csuka Andor, dr. Erdélyi Dezső) a pataki tanárok-tanítók számára szervezett szemináriumok, szakkörök vezetői, előadói voltak.

A világnézeti-szakmai továbbképzés mellett bekapcsolódtak a politikai továbbképzésbe is. A korabeli eljárásnak megfelelően 1948-tól rendszeresen megbeszélték a napilapok főbb cikkeit. Tájékozódtak a magyar és nemzetközi közvéleményt foglalkoztató problémákról, s vitával igyekeztek a helyes véleményt kialakítani.

Az intézeti nevelés eredményességét nagymértékben fokozta az is, hogy a tanárok következetesen törekedtek a nevelői hatás megvalósítására. A növendékekkel való bánásmód nevelő hatású volt, hiányzott belőle a részrehajlás, a kivételezés. A megítélésben, értékelésben szigorú igazságosság érvényesült. A tanárok minden növendéktől megkivánták a másokat megillető tiszteletadást. A tanulók szerették nevelőiket, bíztak bennük, ragaszkodtak hozzájuk s e bizalmat a nevelők az eredmények fokozására használták. Felfogásuk szerint erősíti ez az egészséges iskolai közszellemet, fokozza a tanulók munkakedvét, kiküszöböli a félelmet, ösztönzőleg hat a képességek kibontakozására. Igyekeztek minél többet foglalkozni a növendékekkel, megtanítani őket arra, hogy idejükkel hasznosan gazdálkodjanak, s problémáik megoldásához tanácsokkal látták el őket.

Mivel a képzés feladatmegoldásaiért felelős törzstanári testületnek kevés tagja volt, a tanórán kívüli nevelőmunkából is több hárult rájuk. Nekik kellett elvégezniük mindazokat a munkákat, amelyek a nagyobb létszámú testületben a nevelők között jobban megoszlanak. S a tanórai munkával együtt ez a tevékenység is dicséretes eredménnyel járt. *A tanárok iskolán kívüli társadalmi munkája sokrétű volt.* Adódott ez a település falusi-kisvárosi jellegéből is: kevés intézménye volt és igényelte ezt a munkát. Az iskolán kívüli tevékenység visszahatott a tanulók nevelésére, képzésére, és segítette az életre nevelést.

A képző eredményes munkájának elismerését is jelentette, hogy hat nevelőjét (Kovács Dezsőt 1936-tól, Lázár Károlyt és Tóth Mihályt 1937-től, dr. Egey Antalt 1941-től, Csuka Andort, Zilahi Ferencet 1946-tól) a tankerületi főigazgató a miskolci és kassai, illetve debreceni tankerületben tanulmányi felügyelettel bízta meg. Más képzőkben sokszor végeztek ellenőrző látogatást, s a szerzett tapasztalatok felhasználása segítette saját tevékenységük, a képző munkájának fejlődését is. Lázár Károly látta el 1935-től a sárospataki népiskolák I. körzetének felügyeletét. Szathmáry Ferenc volt az alsózempléni ref. egyházmegye tanulmányi felügyelője.

Lázár Károly, Szathmáry Ferenc, Tóth Mihály előadásokat tartottak a pedagógiai szemináriumokon, tanítógyűléseken. Szathmáry Ferenc módszertani előadásokkal, bemutató tanításokkal szerepelt az alsózepléni, a szatmármegyei és szabolcsi ref. tanítóegyesületi gyűléseken. Csuka Andor, Ecsedi Lajos, dr. Egey Antal, dr. Hargitai Zoltán, Ködöböcz József, Varga István, Zilahi Ferenc rendszeres előadója volt a főiskola által szervezett népfőiskolának. Lázár Károly a TITOE választmányi ülésén s a fizika szakos tanárok nyári szakértekezletén, Szathmáry Ferenc a Református Tanáregyesület Tanítóképzőintézeti Szakosztályában s az Országos Református Lelkészegyesület gyűlésén tartottak előadásokat. Lázár tagja volt a TITOE választmányának, a tankerületi közoktatási tanácsnak, a Zemplén vármegyei népművelési bizottságnak, dr. Egey Antal a megyei népművelési egyesületnek, a helybeli állami elemi iskolai gondnokságnak, Zilahi Ferenc a IV. Egyetemes Tanügyi Kongresszusnak s a pataki termelési bizottságnak, Csuka Andor a sárospataki szabadművelődési bizottságnak, dr. Erdélyi Dezső a kassai cserkészkerületi intéző bizottságnak, ügyvezetője a helyi Diákaptár Szövetkezetnek, Szarka Béla titkára a helybeli leventeegyesületnek, Németh Jenő alelnöke a gazdakörnek. Az 1930-as években Szathmáry Ferenc összegyűjtötte az állástalan tanítókat és tanítónőket, foglalkozott velük, foglalkoztatta őket (hangversenyt, népművelési estéket szerveztek, gyermek-mesedélutánokat tartottak, szemléltetőeszközöket készítettek). Ecsedi Lajos saját munkáiból képkiállítást rendezett, és művészettörténeti előadássorozatban ismertette a Franciaországban, Svájcban és Olaszországban látott műemlékeket.

Különösen megnőtt az igény a tanárok társadalmi munkáját illetően a háborút követő időszakban. Csuka Andor volt a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének helyi titkára, Zilahi pedig járási titkára. Csuka városi iskolai tanácsadó tanár volt. A nevelők közül többen vállaltak népművelési-szabadművelődési előadásokat. Voltak, akik a helybeli pártszemináriumokon, MNDSZ-gyűléseken, téli gazdasági tanfolyamokon, a szabadművelődési ügyvezetők tanfolyamán, az ipartestületben, a községi szülők iskolájában, a főiskola által szervezett „Péntek Esték”, továbbá a „Szabad Föld Téli Esték” előadássorozatban tartottak előadásokat. Ködöböcz József volt az állami gyermeklélektani állomás vezetője, Csuka Andor, Rátkay László, Zilahi Ferenc munkatársa.

Jelentős volt a tanárok szakirodalmi publikációs tevékenysége is. Kovács Dezső, Lázár Károly képzős tankönyvet, segédkönyvet írt. A tanítók országszerte használták az *Aranykapu* vezérkönyvsorozatot, melyet Szathmáry Ferenc szerkesztett, s melynek két könyvét ő, egyet pedig Ecsedi Lajos írt. A *Gyakorlati Pedagógia Kézikönyvtára* sorozatban, melyet Lázár Károly szerkesztett és adott ki, jelent meg Tóth Mihály *Szántás, vetés* című tanítási vezérkönyve a népiskola számára, melynek olyan nagy sikere volt, hogy két évtized alatt négy kiadást is megért. Sok tanító használta Tóth Mihály ének-vezérkönyvét, a továbbképző népiskolák számára írt *Búzakalász* című tankönyvét, továbbá az 1947-ben, 1948-ban megjelent, pályadíjas *Második könyvünket*. A református népiskolák nagy részében elterjedt volt Szathmáry Ferenc *Magvető* című vallástanítási segédkönyve és a zempléni szülőföld ismertetést segítő *Hűséges szívek* című kiadványa.

A fentiekben túl is sokrétű a tanári kar több tagjának tudományos publikációs tevékenysége. Dr. Hargitai Zoltánnak több tudományos dolgozata jelent meg. Lázár Károly a képzős gyakorlati képzéssel és a tanító gyakorlati tevékenységé-

vel kapcsolatban adott ki munkákat. *Tóth Mihály* az írás- és olvasástanítás általa kialakított módszeréről és az önmunkásságról készített tanulmányt. *Dr. Újszászy Kálmán* kidolgozta a képzős cserkészcsapat ötéves munkatervét az őrsi, csapat- és magánmunka számára. A fenti tanulmányok nagy része az intézet értesítőiben is megjelent.

Többen közöltek szaktudományos és ismeretterjesztő cikkeket az alábbi folyóiratokban, újságokban: Magyar Tanítóképző (dr. Hargitai Zoltán, Németh Jenő), Néptanítók Lapja (Tóth Mihály), Felvidéki Nevelő (Ködöböcz József), Felső-Magyarországi Tanügy (Tóth Mihály), Oktatófilm Közlemények (dr. Egey Antal, dr. Hargitai Zoltán), Zeneközlöny (dr. Egey Antal), Új Vetés (dr. Hargitai Zoltán), Gazdanevelés (Németh Jenő), Baromfitenyésztők (Németh Jenő), Köztelek (Németh Jenő), továbbá Sárospataki Református Lapok (dr. Újszászy Kálmán, Harsányi László, Ködöböcz József), Határőr (dr. Hargitai Zoltán, Pándy Árpád), Sárospataki Ifjúsági Közlöny (dr. Újszászy Kálmán).

Az intézet megbecsülte tanárait. Az állami tanárokéval egyenlő fizetést biztosított nekik. A háborús évek egy részében 13. havi fizetést is kaptak. Azért, hogy az 1945/46-os inflációs időszakban segítsen a tanárok helyzetén, rájuk bízta a gazdasági kert megmunkálását, s ezzel élelmezési nehézségeik egy része megoldódott. Az anyagi megbecsülés mellett a felettes szervek többször is kifejezték elismerésüket az intézet eredményes munkájáért, nagyra értékelték a nevelőket, s többet magasabb szintű feladatok megoldásával is megbíztak.

Az intézet volt tanárait, azok emlékét tisztelte. Az elhunyt tanárok sírját a cserkészörsök rendszeresen gondozták. Bodor Dénes, Hodinka Ágoston, Rózsa János, Veres Ferenc, Varga Gábor sírjára síremléket állítottak.

A képző néhány tanárának munkásságáról röviden külön is szólunk.

Kovács Dezső (1881–1964)

Csurgón szerzett tanítói oklevelet, 1899-ben. Polgári iskolai tanári képezést nyelv- és történettudományi szakcsoportból, továbbá ének-zene mellékszakkból a budapesti Pedagógiumban 1901-ben, tanítóképző intézeti ének-zene szakos tanári oklevelet a Zenekadémián 1903-ban nyert. Először Bajára, majd 1905-ben Sárospatakra helyezték tanárnak. 1915–1916-ban katona volt, 1919-ben az igazgató távollétében intézte az iskola ügyeit. 1923-tól nyugdíjba meneteléig, 1937-ig az intézet igazgatója volt.

Kovács Dezsőt dinamikus, fáradhatatlan embernek ismerték. Meleg szívű, jó barát, bár külsőben ezt nem mutatta ki. Munkájában, magatartásában igényes volt, önmagával szemben magas követelményeket támasztott. Tehetsége, pedagógusalkata mellett ebben kereshető elsősorban sikereinek titka is.

Kiváló pedagógus volt. Példamutató munkát végzett, *a képzőben magasra emelte az ének-zene tanításának színvonalát.* Úttörő volt a képzős énektanításban. Pataki tanári működése idején élte a képzős ének- és zenetanítás igazi

fénykorát. Az éneket kezdettől fogva relatív rendszerrel, szolmizáló módszerrel tanította. E módszert hazánkban először ő alkalmazta. Sokat foglalkozott metodikai kérdésekkel, s kiválóan értett a tanítási órák eredményes, hatékony megszervezéséhez. Az énektanítás ekkor osztálykeretben folyt, de olyan jól szervezte a munkát, hogy minden órán sor került minden tanuló egyéni foglalkozására, számonkérésére. Tanítási eljárását, művészi élvezetet nyújtó óráit tanártársai és a hivatalos látogatók egyaránt csodálták.

Nagy szaktudásával, lelkesedésével, munkabíráásával szolgálta, munkálta, irányította az intézet zenei életét. Az ének- és zenekar munkáját magas szintre emelte, mely gyakori szereplésével az iskolán kívül is különleges tiszteletet és megbecsülést érdemelt ki. Hagyományos szép hangversenyei nemcsak a város, hanem a tágabb környék zenei eseményei lettek. Énekkara és zenekara intézetben kívüli sárospataki és vidéki szereplésével sikeresen szolgálta a zenei művelődést, végzett nevelő munkát, szerzett a tanítóképzőnek és a zenének szélesebb körben barátokat.

14 éves igazgatói működését fiatalos lendület, célratoró, határozott irányítás, az intézet érdekeinek szolgálata s jó hírének emelésére való törekvés jellemezte. Munkája célját a pataki képzés magas szintű megvalósításában, iskolája továbbfejlesztésében látta. A vallásos neveléssel együtt nagy gondot fordított arra, hogy a képzőben a magyar nép szeretetére, a nemzeti tudatra nevelés sikeres legyen. A tanítási anyag tartalma, az alkalmazott módszerek mellett más feltételek biztosításával is segítette ezt. Az egészséges életmódra szoktatás, a testi nevelés eredményeinek fokozása érdekében középiskolára ritkán jellemző pálya- és eszközrendszert teremtett meg. Tudatos nemzetszolgálata s nagy önfejlése segítette abban, hogy *a képzőben olyan fegyelmezettséget, öntudatos „katonás rendet” valósított meg, mely a látogatóknak mindig feltűnt, és amelyet a szülők, a közeli és távolabbi környék megfigyelői egyaránt megcsodáltak.* A magyarságtudat erősítésére még az iskola díszítésében rejlő lehetőségeket is tervszerűen felhasználta, s a folyosókon, tantermekben népművészeti alkotásokat, magyar tájak, kiváló magyar tudósok stb. képeit mutatta be.

Nagy szervezőképességű, jóakarató, türelmes, derűs kedélyű vezető volt, aki a mások véleményét meghallgatta és saját felfogásának kialakításában felhasználta. *A feladatok megoldására jól tudta mozgósítani tanártársait,* s velük együtt végzett közösségi munkával a világháborút követő nehézségek, gazdasági problémák közepette is felvirágoztatta az intézetet, fejlesztette annak jó hagyományait. Éles szemmel ügyelt arra, hogy a tantestület egységes nevelő hatása következetesen érvényesüljön, s az ebbe való beilleszkedést a képzősökkel szervezeten foglalkozó külső tényezőktől, a levontekiképzés katonatiszti vezetőitől is megkívánta. Vezetése, átfogó irányítása alatt az intézetben tudatos közösségi nevelőmunka folyt.

Figyelme mindenre kiterjedt. Felelősnek érezte magát a képzés eredményes megvalósításáért. Fogékony volt az újra, a fejlődésre, és arra törekedett, hogy

intézete mindig magas színvonalon, nagy hatékonysággal oldja meg a képzés feladatait. Ezért is fordított *nagy gondot a tanárok nevelésére, tanítóképzős tanárokká formálására*. Azt tartotta, hogy a nevelők közti egészséges szellem, a megértő, szeretetteljes kapcsolat, a baráti összetartás s ezzel együtt az egységes nevelői eljárás nélkülözhetetlen feltétele az intézet jó munkájának. Törődött a nevelők önképzésével, továbbképzésével, az ahhoz szükséges könyveket, felszereléseket biztosította. Az öntevékeny, bűvárkodó tanárok munkáját elismerte, támogatta. A tanárok nevelésében fontos követelményként érvényesítette a tanítóképzős alapidokumentumok (tanterv, rendtartás, egyéb felsőbb rendelkezések) tervszerű tanulmányozását, gondos megismerését, a tanárok és a gyakorlóiskola munkájának megfigyelését. Nagy súlyt helyezett arra, hogy a tanárok iskolán kívüli társadalmi tevékenységet végezzenek, s ilyen példaadással is segítsék a növendékek felkészülését sokrétű népiskolai tanítói munkájukra.

Kollégáit, tanártársait megbecsülte, érdemeiket elismerte. A képző volt tanáraival a kapcsolatot tartotta. Bár szigorú ember volt, tanítványai szerették, sokat tanultak tőle. A jelölteket munkájuk alapján értékelté. Nem kivételezett senkivel. Levelei a bizonyságok, hogy a protekciókérést visszautasította. Amikor az intézet egyházi képző lett, kiállt a vallási türelmesség mellett s azt megvalósította.

A tanulók önképzését, sajátos hajlamaik kimunkálását, érdeklődésük elmélyítését szívügyének tekintette, segítette s azt tanártársaitól is megkívánta. *Elve volt, hogy pedagógiai tapintatossággal és méltányossággal, okos szigorral párosult igazságos, objektív értékeléssel kell a tanulókat nevelni, őket az iskolai közösségi munkára megnyerni*. A hazafias, az iskolai közösségi nevelést szolgálta, hogy nagy munkával összegyűjtötte a világháborúban hősi halált halt tanítványok adatait, s nevüket a díszteremben elhelyezett márványtáblán örökíttette meg.

Kovács Dezső *tanítóképzős szakember* volt. Művészeti alkotó tevékenységét is ez határozta meg. *Orgonaiskolája* évtizedeken keresztül volt a képzők tankönyve, *Népiskolai dalgyűjteménye* pedig zenetanítási segédkönyve. Sok énekari művet írt.

Munkáját megbecsülték, felettes hatóságai értékelték. Elérte az elérhető legmagasabb tanári fizetési fokozatot. Kornányzói elismerő kitüntetésben részesült.

Kovács Dezső tartalmas életet élt. Egyik tanítványa, később munkatársa, Tóth Mihály többek között úgy jellemezte, hogy „mintaképe volt a munkáját lelkiismeretesen és boldog örömmel végző, minden életerejét hivatása szolgálatának szentelő tanárnak”.²⁹² Sokoldalú képzettsége, tehetsége, irányító-, szervezőképessége, embersége, nagy felelősségérzete igen kedvező hatású volt a pataki képzésre: továbbfejlődött, korszerűsödött, helyzete megerősödött. Ezért

²⁹² Jkv, 1937. június 30.

is alakulhatott ki minden egyházi és állami ellenőrzés során mindig kedvező vélemény az intézet tevékenységéről. A látogatók mindig kifejezésre juttatták, hogy az intézet vezetése kiválóan jó kezekben van, s az iskolában komoly, céltudatos, hivatásszeretettől mélyen áthatott tanítónevelés folyik.

Dr. Egey Antal (1903–)

1927-ben a budapesti tudományegyetemen, az Eötvös Kollégium tagjaként szerzett természetrajz-vegytan szakos tanári oklevelet. Már 1925-ben bekapcsolódott az egyetem Növényrendszertani és Növényföldrajzi Intézetének oktató- és tudományos kutatómunkájába. 1930 őszén került a pataki képzőbe, s néhány év alatt igazi képzős tanárrá vált. 1937-ben megválasztották igazgatónak. A református képző megszűnte után nyugdíjba menetelég, 1965-ig a pataki gimnázium tanáraként működött.

Kiváló szaktanár volt, aki tárgyait nagy szaktudással és a modern pedagógiai elvek érvényesítésével tanította. Óráit érdekes kísérletek sorával tette élményszerűvé. Mintaszerűen megvalósította a cselekedtető tanítást. Tanítványait arra nevelte, hogy megfigyeléseket végezzenek, s önerőből szerezzenek ismereteket. Tanóráin a tanulók meghatározott témákról a kijelölt irodalom áttanulmányozása alapján beszámolókat, kis előadásokat tartottak. Irányításával a jelöltek az önképzőköri gyűléseken is sok kísérletet mutattak be. Kidolgozta a munkáltató-cselekedtető tanításhoz szükséges tantermi és szertári felszerelési követelményeket, és azokat meg is valósította. Szertára felszerelését saját munkájával és a tanulók segítségével nagymértékben gyarapította, továbbfejlesztette, s annak következetes felhasználásával tantárgyait igen eredményesen tanította. Munkálkodása révén indult meg a képzőben az oktatófilmek nevelő hatású alkalmazása s az ezzel kapcsolatos módszertani továbbképzés. Tanítóképzős tanári mivoltát gimnáziumi tanári működése során sem tagadta meg, és segítette a gimnáziumi tanárok módszertani, pedagógiai kultúrájának emelését, a kémia és természetrajz szakos középiskolai tanárok továbbképzését.

Felettese a gimnáziumban is magasra értékelték munkásságát. Szakszempontról a gimnázium, illetve a megye egyik legnagyobb tanárerősségének tartották, akinek működésében a magas színvonalú tudományosság és az arra való nevelés egyesült. Szaktárgyainak helyes tanításával segítette a gimnáziumot abban, hogy a tanulók természettudományos világszemlélete kialakuljon. Botanikus kertet szervezett, s az ott való munkáltatás segítségével módot adott tanítványainak arra, hogy a növényvilág életjelenségeit tanulmányozzák, megismerjék. Eredményes munkáját elismerve, 1956-ban „Kiváló Tanár” kitüntetést kapott.

„Pataki képzős igazgató” volt, aki az addig elért eredményekre tudatosan épített. Amikor 1937-ben igazgatóként első alkalommal vezette a tanári értekezletet, azt kérte tanártársaitól, hogy az iskola életében ne járjon zökkenővel az igazgatóváltozás. „Legyenek megértő és hű munkatársak, hogy az oktatás és

nevelés addig elért színvonalát fenntarthatassák s a testület buzgó és lelkiismeretes munkája folytán az intézet továbbfejlődhessen.” S rövid idő alatt bebizonyította, hogy megfelelő képességgel és rátermettséggel rendelkezik az intézet nevelési és tanulmányi vezetésére.²⁹³

Mint igazgató arra törekedett, hogy az intézet elméletileg és gyakorlatilag jól képzett nevelőket, olyan tanítókat bocsásson ki az életbe, akik minden tekintetben rendelkeznek a népiskola követelményeinek megfelelő műveltséggel s azzal a képességgel, hogy magukat továbbképezve, szorgalmas, lelkiismeretes munkájukkal a népnevelés értékes művelői és a nép megbízható vezetői legyenek. Mint elődei, ő is nagy gondot fordított a tanárok nevelésére. Az intézet jellegének megfelelően nagy súlyt helyezett a nevelési-oktatási módszer fejlesztésére. Ezért tanári értekezleteken rendszeresen elemezte megfigyeléseit, tapasztalatait. *Arra nevelte tanárait, hogy fordítsanak gondot a vonzó tanári példa mutatóására, az egységes nevelő hatás érvényesítésére, a munkáltató-cselekedtető tanítás megvalósítására.* Sokat tett a tanítási órák feladatmegoldásainak, módszereinek továbbfejlesztéséért, a megértetés, szemléltetés sokoldalú megvalósításáért, a táblai vázlat korszerű alkalmazásáért, az ellenőrzés egész osztályra kiterjedő érvényesítéséért. Szorgalmas, hozzáértő munkával az intézet belső és külső rendjét a hagyományoknak megfelelően továbbfejlesztette.

13 éves igazgatói működése alatt az intézet sok nehézséget élt át, s közben nagy feladatokat kellett megoldani. Ekkor indult meg a liceumi képzés, amely Patakon hamar a tanítóképzés előkészítő iskolája, a módszer iskolája lett. A jobb szaktárgyi csoportosításnak megfelelően önálló pedagógia és testnevelés szakos tanári állásokat szervezett. Ekkor fejlődött a gyakorlóiskola nyolcosztályúvá, háromtagozatúvá. Az iskola leküzdötte a háborús évek nehézségeit is. A meglévő tőke, mely a képző működésének anyagi alapjául szolgált, devalválódott ugyan, de az állam és a főiskola segítségével sikerült a működés feltételeit biztosítani. Vezetésével, a tanulók és tanárok társadalmi munkájával kijavították a háborús károkat, pótolták a veszteségek nagy részét, s aránylag rövid idő alatt rendes mederbe térítették a képzést. Irányításával ment végbe a képző munkájának demokratikus szellemű továbbfejlesztése. Nagy szerepe volt abban is, hogy az intézet a főiskolával újra egyesült.

Jó kapcsolatot tartott fenn az állami szervekkel, hogy az intézet tanulmányi rendjét a korszerű nevelésügyi követelményeknek megfelelően irányítsa. A jó tájékoztatás, a tanári közvélemény, közösségi szellem fejlesztése céljából a tanári kart a felettes szervek rendelkezéseivel következetesen megismertette, s a demokratikus szellem fenntartására, érvényesítésére törekedett.

Az egyházi vezetés mellett az állami ellenőrzés is mindig azt állapította meg, hogy gondos, lelkiismeretes igazgató, akinek figyelme minden részletre kiterjed, s intézkedései az intézet jó hírnevét mozdítják elő; hogy vezetése alatt az iskolá-

²⁹³ Jkv, 1937. augusztus 30., továbbá 1938. március 19.

ban kötelességtudó és eredményes munka folyik, melyben a nevelés szempontja a tanítás követelményei mellett nem szorul háttérbe. Céltudatos irányításával a testület a tanítói hivatás magaslatán állott, s ennek eredménye minden tekintetben példamutató volt.²⁹⁴

Lázár Károly (1889–1959)

Tanítói oklevelét 1908-ban Csáktornyán kapta. 1911-ben a Pedagógiumban Budapesten polgári iskolai tanári, majd 1913-ban az Apponyi Kollégiumban mennyiségtan–természettan szakból tanítóképzős tanári oklevelet szerzett. Tanári működését Iglón kezdte. 1914-ben bevonult katonának, s harcéri szolgálat és kétéves hadifogság után 1918-ban került haza. A csehszlovák hatóságok 1919-ben kiutasították, s ekkor helyezték a pataki képzőbe. Sárospatakot megszerette, s amikor az állam 1929-ben a képzőt átadta a református egyháznak, bár római katolikus vallású volt, Sárospatakon maradt, és beosztott állami tanárként dolgozott tovább. 1948-ban ment nyugdíjba.

Szorgalmas, becsületes, értékes közösségi ember volt. Társaságszerető s jó barát. *Széles körű érdeklődéssel rendelkezett.* Szellemi alkotó tevékenységet folytatott, de vonzotta a fizikai munkálkodás is, és felüdülésül rendszerint asztalosmunkát végzett és méhészkedett. Optimista volt, aki bízott az emberekben s a nevelés eredményességében.

Nagy tudású, jól képzett, korszerű nevelőmunkát végző tanárként becsülték. Nemcsak szaktárgyai tudományos fejlődésével tartott lépést, hanem humán műveltsége továbbfejlesztésére is gondot fordított. Szaktárgyain kívül különös szeretettel tanította a pedagógiai tárgyakat, s felkészültségét a modern pedagógia folyamatos tanulmányozásával fokozta. A család, a nevelőtestület, az iskolai körülmények, a pataki környezet segítették tanári képességeinek kifejlődését, s irányították pályájának arra a területére, amely Lázár Károlyt és rajta keresztül a pataki képzőt országos viszonylatban ismertté tette. Hosszú éveken át irányította a jelöltek gyakorlati kiképzését, s ezt a gyakorlóiskolai tanítókkal együtt olyan magas fokra emelte, amely széles szakmai körben is méltó elismerést nyert.

Tanári munkáját mintaszerűen, hivatásszeretettel s eredményesen végezte. Tanítványait értelmes tanulásra, a fizikai munka szeretetére, öntevékenységre nevelte. Lelkes híve s megvalósítója volt a munkáltató tanításnak. Ehhez a feltételeket biztosította, s tanítványai segítségével tervszerűen fejlesztette. Óráin nyugodt körülményeket teremtett, a foglalkozásokat sugárzó jóindulattal s tekintélyszagalló tudással vezette.

²⁹⁴ Vö. Jkv, 1942. május 16., 1943. január 27., illetve 1946. november 30.

Gyakori szereplője volt a tanári értekezleteknek. Tanári munkájának jellegénél fogva évente többször kellett ismertetnie a gyakorlati képzéssel kapcsolatos tervező, szervező, irányító munka tapasztalatait, szolgálva ezzel az egységes nevelői eljárást is. Ezenkívül a módszeres, illetve pedagógiai értekezleteken más témákban is segítette a tantestület továbbképzését. Felszólalásaiban, előadásaiban igényes volt, azokra tudományosan felkészült. Mutatja ezt az is, hogy több ilyen előadása írásban megjelentetett tanulmányának szolgált alapjául.

Az elméleti pedagógiában elért eredményei is tiszteletreméltóak. *Tervszerűen foglalkozott a nevelés elvi kérdéseivel s a pedagógiai ismeretterjesztéssel. Irodalmi tevékenységében hű maradt képzős tanári hivatásához, ezzel is a jelöltek képzését, a szakképzést és a gyakorló tanítók munkáját, továbbképzését igyekezett segíteni.*

A tanítóképzés gyakorlati feladatmegoldásainak és a gyakorló tanítók munkájának segítésére két könyvsorozatot szerkesztett. A Gyakorlati Pedagógia Kézikönyvtára című sorozatban tizenegy könyv megjelentetését tervezte, de a háború miatt csak tíznek a kiadására került sor. Ezek közül a Szántás, vetés hat kötetét Tóth Mihály gyakorlóiskolai tanító állította össze, s az ő munkája volt a sorozatnak még egy kötete, az Énektanítás vezérkönyve is. E sorozatban Lázár Károlynak három munkája jelent meg: Népoktatásunk szervezete, A gyermektanulmány vázlatok és A népiskola házi felszerelése. Az elsőt tankönyvként, a másodikat segédkönyvként használták a képzőkben. Három füzet is megjelent: Az olvasás és írás tanításának egy új módszere Tóth Mihály, a Tanítónevelésünk gyakorlati része, illetve a Munkanapló a pedagógiai gyakorlatokhoz Lázár Károly munkája volt. A másik kiadványsorozat A tanítói továbbképzés könyvei, melyben három munkája jelent meg: Az osztálytanító hivatali teendői, Tanmenetek és órarendek készítése, Köznevelésünk szervezete. A sorozatok könyvei három-négy, sőt öt kiadást is megértek, olyan nagy volt a gyakorló pedagógusok érdeklődése irántuk. Az újabb kiadásoknál a szerzők az átdolgozásban érvényesítették a pedagógia időközi fejlődését, a közben megjelent miniszteri rendeleteket és a gyakorló pedagógusok nagy számú köszönő levelének megjegyzéseit. Így minden kötet megjelenésekor a korszerű pedagógiát, követelményeket képviselte.

Nagy munkabírást, szorgalmát az is mutatja, hogy a tanítás mellett – pedig a fizika tanítása és a gyakorlati képzés vezetése sok tanórán kívüli munkát, kísérleti előkészületet, füzetátnézést, javítást kívánt – jutott ideje irodalmi tevékenységre, könyvek kiadására, írására, szerkesztésére, árusítására is. Egy-egy kötet megjelenésekor az ország minden részéből érkeztek hozzá a megrendelő levelek, s ő családja segítségével vezette a számadást, bonyolította le a levelezést, csomagolta és adta postára a könyveket. *Szép pedagógiai missziót vállalt és teljesített.* Ezért is lehetett olyan hatása, amilyenre egy-egy tanár életében ritkán adódik példa. Kiváló eredményes munkájáért a VKM 1942-ben „tanítóképző intézeti igazgató” címmel tüntette ki.

Amikor nyugdíjba ment, iskolája melegen búcsúzott el tőle, s az igazgató a búcsúztatást ezzel zárta: „Szolgálatát mintaszerűen, kötelességgel, kiváló ered-

ménnyel végezte, s nemcsak a felettes hatóságok elismerését vívta ki, de bevonult tanítványai szívébe, akik őt a legnagyobb szeretettel vették körül, és mindenkor büszkeséggel vallják őt nevelő apjuknak”.²⁹⁵

Tóth Mihály (1889–1964)

Sárospatakon szerzett tanítói oklevelet 1908-ban. Egy évet Békésen tanított, majd a képző tantestületének kérésére a pataki állami elemi népiskolában vállalt állást. Gyakorlóiskolai tanítói vizsgát tett, s 1912-től a gyakorlóiskola tanítója volt. Innen ment nyugdíjba 1948-ban. 1914-ben póttartalékos gyalogosként vonult be katonának, s állandó harctéri szolgálat után 1918 végén leromlott egészségi állapotban tartalékos hadnagyként szerelt le. A hivatásával járó sok beszéd miatt idült gégehuruttal kínlódott, s az 1930-as évek elején kisebb-nagyobb megszakításokkal csaknem két évet kellett betegszabadságon töltenie. Ezt az időt önképzésre, különösen a matematikai és geometriai tudásának bővítésére használta.

Életét magas fokú hivatásszeretet, mélységes humánus jellemezte. Csendes, szerény ember volt, aki belső értékeivel, nagy tudásával, határozott erkölcsi magatartásával, a közösségért érzett felelősségével, nagy munkaszeretetével és munkabíráásával, elért eredményeivel méltán vívta ki embertársai megbecsülését. Munkatársai szerették, véleményére kíváncsiak voltak, megállapításait elfogadták s javaslatait konstruktívnak tartották.

Kiválóan képzett nevelő volt, aki szívének melegségével, halk szavával rendkívül közel tudott férközni a gyermekekhez és felnőttekhez egyaránt. Azok közé a nagy pataki nevelők közé tartozott, akik gyakorlati nevelői tevékenységükkel és elméleti pedagógiai munkásságukkal országos elismerést vívtak ki maguknak és iskolájuknak. Munkásságának hatása a magyar népoktatás és tanítóképzés továbbfejlődésében országszerte érzékelhető volt.

Mint gyakorlati pedagógus, megterhelő és magas színvonalú munkát végzett. „Nehéz munkakör jutott nekem osztályrészül – írta egyik feljegyzésében –. Működésem első éveiben sokáig I–VI. osztályt vezettem, és heti elfoglaltságom 42 óra volt, ami félórás egységekkel csaknem kétszeresét jelentette. De a legutolsó két szolgálati évemben is I–IV. osztályt vezettem heti 30 órában, jórészt félórás tanítási beosztással.”²⁹⁶ A munkától, a nehézségektől sohasem riadt vissza. Intézetéért minden áldozatot vállalt, 1945 után is felelősségvállalása, munkabírása tette lehetővé a képzés megindítását. Sokáig három ember munkáját végezte: saját munkája mellett helyettesítette a hadifogságban lévő gyakorlóiskolai tanítótársát, s lelkiismeretesen végezte a szintén hadifogságban lévő pedagógia szakos tanár munkájának egy részét is.

Páratlan nevelői rátermettségével, közvetlenségével, a hivatalos látogatók által

²⁹⁵ Jkv, 1948. augusztus 30.

²⁹⁶ Tóth Mihály önéletrajza a főiskola közigazgatójának, 1948. október 25-én. SpLt.

is megcsodált nevelő hatású foglalkozásaival mintatanítónak, az oktatás-nevelés művészevé lett. Nagy szakértelemmel, korszerűséggel, hatásfokkal tanított, nevelt, irányította tanítványainak fejlődését. Tanítványai és a jelöltekben egyaránt munkatársakat látott, munkájukra, véleményükre épített. Kiforrott, célravezető módszerrel dolgozott. Nevelői-tanítói eljárása higgadt, nyugodt, szeretetteljes volt, a legnehezebb feladatokat is játszi könnyedséggel tudta megoldani. Tanítási órái tanítványai, munkatársai s felettes látogatói számára is élményt jelentettek. „A legnagyobb elismerés illeti meg azért a művészetért – állapította meg az egyik felügyelő –, amellyel a 9-10 éves gyermekek ítélő és bíráló képességét, önálló véleményalkotását az egész osztály állandó foglalkoztatásával, mindvégig figyelmet, érdeklődést keltve, tudja fejleszteni. A gyermekek lekéiben élő nagy bizalom, szeretet, ragaszkodás megnyilatkozása is a tanítói munka mintaszerű végzését bizonyítja.”²⁹⁷

A tanítójelöltekkel való foglalkozása is példamutató volt. A növendékeknek minden munkában kellő önállóságot biztosított, kezdeményezéseiket elfogadta. Útmutatásai eszméletűek voltak, s a gyakorlati tanítások előkészítésekor és elemzésekor mindig nagy gondot fordított az elméleti indokolásra. Ezért tevékenysége által a gyakorlóiskola magas fokon alakította ki a jelöltekben az elmélet gyakorlati megvalósulását.

Sokoldalú iskolai munkája mellett igen eredményes irodalmi alkotómunkát is végzett. Pedagógiai írói munkássága révén a képző, Sárospatak kisugárzása nagymértékben megnőtt. Sok kiadást megért vezérkönyvei ismertté tették a nevét. A *Szántás, vetés* vezérkönyvsorozata nagy sikerének okát a korabeli szakvélemény abban látta, hogy a népiskola célkitűzéséhez, tantervéhez igazodott, s a tanító gyakorlati feladatainak megoldását eredményesen segítette. Új típusú osztályvezérkönyv volt, mely minden tárgy anyagát időrend szerint, módszeresen, megfelelő vázlatokban dolgozta fel. Újszerűségét, értékét bizonyította, hogy nem kidolgozott óravázlatokat adott, hanem a tanítói feladatmegoldásokat az elmélet és gyakorlat szoros egységében bontotta le egyes órákra. Vázlatok sok hasznos ötletet adtak, a tanítókat tervezésre, gondolkodásra készítették. Nagy értéke volt az is, hogy az értelmi neveléssel együtt következetesen szem előtt tartotta a nevelői hatások érvényesítését, a kedélyképzést, az akaratnevelést. Sokan használták énektanítási vezérkönyvét is, mely már 1913-ban a szolmizáló eljárást alkalmazta.

Gyakorlati és elméleti tevékenységében egyaránt eredeti. Olyan nevelő, aki iskolában és iskolán kívül csak a hivatásának élt. Nagy gondot fordított a nevelési-tanítási módszerek továbbfejlesztésére, hatékonyabbá tételére. Egyik kísérletezésének eredményeit *Az olvasás és írás tanításának egy új módszere* című értekezésében foglalta össze. Módszerét a követelmények, az iskolaviszonyok figyelembevételével alakította ki. E módszer a globális módszer egyik, általa

²⁹⁷ Jkv, 1946. november 30.

kifejlesztett formája, mely szóképeket láttat, s a rögzített látási képek elemzésével végzi a szóelemzést. A tanulók így ismerik meg az összes beszédelemeket, továbbá azok rögzített képeit, a betűket. Mivel az elemzéssel eljut a hangig, illetve a betűig, igazodik a magyar írásmód fonetikus jellegéhez. S mivel a szó elemzése előtt a táblára írt szó fölé rajzolt kép alapján a gyermekek maguk állapítják meg a szó jelentését, a módszer rávezérlő (heurisztikus), illetve szófej-tő módszer nevet kapta. Eljárása az ismeretszerzés természetes menetét követte, a gyermekek öntevékenységre épített, a fokozatosságot érvényesítette, a tanulókat semmi feleslegessel nem terhelte, a foglalkozási időt teljes mértékben az olvasás-írás tanítás céljaira használta fel, s a gyermekek már az első hét után olvastak.²⁹⁸

Sok elismerést szerzett tankönyveivel is. Jól ismerte, szerette a falu népét, annak gondolkodását, életét. Tankönyveit a falusi iskolák számára készítette. A továbbképző gazdasági iskolai tanítása során szerzett tapasztalatait használta fel a *Búzakalász* című tankönyveiben, melyeket a gazdálkodó ifjak és lányok gazdasági népiskolai olvasókönyveinek szánt, s melyeket a minisztérium tankönyvekül engedélyezett. Az ő munkája volt az általános iskola 2. osztályának 1947-ben megjelent tankönyve, a *Második könyvünk*, melyet országos pályázaton I. díjjal jutalmaztak.

Nagyszerű pedagógiai értékének számos más bizonyítékát is adta. Megfigyeléseit, tapasztalatait tervszerűen gyűjtötte, elemezte, s amivel segíthette mások munkáját, azt igyekezett közkinccsé is tenni. 1913-ban új olcsó rajztáblát, „felállítható palatáblát” szerkesztett, mely írásra, számolásra és hangjegyzésre egyaránt használható volt. Tíz irkasorból *Sárospataki irkát* állított össze, melynek borítólapján reál- és humánismereteket közölt. Az Országos Közoktatási Tanács 1930. évi pályázatán a magyar termelés pártolására írt tanítási tervezetével díjat nyert. 1936-ban értékes kiadvánnyal segítette a gyakorló tanítók órára való felkészülését, tudatosította az előkészületi munkát. 1938-ban a főiskolai „Péntek Esték” sorozatban tartott előadása, *Az önmunkásság szerepe az új magyar típus kialakításában* nyomtatásban is megjelent.

Nevelési célzatú szépirodalmi munkássága is tiszteletreméltó. Ezeket az írásait két kéziratos kötetben gyűjtötte össze. Az egyik, a *Bölcsőtől a sirig.* *Költemények* tíz füzetet foglal magában, s egy részét *Piros, fehér, fekete balladák* címmel meg is jelentette. A másik kötet szindarabokat tartalmaz, melyekkel több országos pályázaton nyert díjat, s többet többször is előadtak amatőr-együttesek.

Tanítói munkája elsősorban a humán műveltséget igényelte, erősítette, de vonzódott a természettudományokhoz is. „Nincs egy abszolút mérték – írta –, amin az alkotásokat mérlegelni lehet, csak »tetszik«, »nem tetszik« skála között csetlünk-botlunk. Így jöttem rá, hogy a reáliáknak van abszolút értékük, amit

²⁹⁸ Jkv, 1934. évi januári módszeres értekezéslet.

röviden így intéz el: »igaz«, »nem igaz«. Ezért fordultam néhanapján a geometriához. Itt nincs labilis, egyéni véleménysorozat s a 2×2 törvénye megnyugtató.” Természettudományos érdeklődését jelzik kéziratos dolgozatai, melyeket „Geometriai és csillagászati tanulmányok” címmel gyűjtött össze.²⁹⁹

Kiemelkedő munkásságáért többször részesült elismerésben. Ez nyilvánult meg abban is, hogy megbízták a miskolci, illetve kassai tankerületben lévő képzők gyakorlóiskolai munkájának ellenőrzésével. A minisztérium szerette volna a budai tanítóképző gyakorlóiskolájába áthelyezni, de Tóth Mihály Patakon maradt, Pataknak áldozta életét, gazdag munkásságát. Szolgálatának utolsó évében a minisztérium az elérhető legmagasabb fizetési fokba léptette elő.

Nyugdíjba menetelekor a tantestület meghatódottan búcsúzott tőle. Őszinte szavakkal köszönték meg mindazt, amit tudásából, szeretetéből, barátságából, jószágából az intézetnek s egyúttal tanártársainak juttatott. „Hogy mit jelent Tóth Mihály távozása – olvasható a jegyzőkönyvben –, csak azok tudják mérlegelni, akik vele hosszú éveken át együtt működtek és munkáját ismerték. Az a fény, mely munkájából az intézetre vetődött, most már csak visszatükröződik arra.”³⁰⁰ Megható szavakkal búcsúzott el tőle a főiskola közigazgatója is, aki valamikor maga is tanítványa volt: „36 éven át szolgált a tanítóképző intézetben a pataki diák hűségével és ragaszkodásával a maga csöndes, szelíd, szorgalmas munkába temetkező, a fórum zaját sohasem kereső módján. Szépen mondja róla igazgató tanácsunk jegyzőkönyve: »Az igazi gyakorlóiskolai tanító mintaképe. Eredetisége, páratlan nevelői rátermettségéből kipattant mesterfogásai utolérhetetlenek. *A tanítványok százainak Miska bácsija, a szülők és nagyszülők által elragadtatással és tisztelettel emlegetett Tóth Mihály fogalomná lett Patakon, a Szántás, vetés című könyvsorozatával pedig Sárospatak lett országosan ismert minden tanítóember előtt.* Boldog, aki vagy akinek gyermeke tanítványa lehetett.« E sorok írója megindult lélekkel teszi hozzá: Ezek közé tartozom én is, aki boldognak vallom magamat, hogy zsenge gyermekéveimben a gyermeklélek e csodálatos művészenek keze alatt lehettem, aki annyi bájjal tudta elültetni nyiladozó elménkben, szívünkben a szeretettől ihletett lélek gazdag vetését. Irodalmi működésével is egész pályája alatt sok szép pályadíjat és dicséretet nyert el, eredeti írás-olvasás tanításával pedig évtizedekkel előzte meg a ma már hivatalosan is elismert ún. globális módszert.”³⁰¹

²⁹⁹ Emlékezetül. Bevezető a geometriai és csillagászati tanulmányok c. kéziratához. 1957. július 23. SpKt.

³⁰⁰ Jkv, 1948. augusztus 30.

³⁰¹ Beszámoló a sárospataki főiskola 1948/49. évi életéről. In: Évkönyv, Sárospatak, 1949. 5. o.

5. A tanulók

Ebben az időszakban a képzőben összesen 3602 tanuló tanult, évenként átlag 167. Ennél kevesebb (157) volt az első tíz évben. A legmagasabb volt a létszám 1945 és 1948 között, átlag 208 tanuló. A *növendékek létszámának* alakulásában több tényező játszott szerepet. A 30-as évek első felében sok tanító volt állás nélkül. Főleg tanítónőket képeztek nagy számban, s ez növelte az elhelyezkedni nem tudó értelmiségiek számát. 19 000 tanító működött s az évi utánpótlást 2,5%-ban számítva, csak 475 tanítóra lett volna szükség. Ezzel szemben évente 1500–2000 tanító végzett, bár ezek kétharmada tanítónő volt, akiknek nagy része sohasem helyezkedett el tanítóként. A meglévő 19 tanító- és 36 tanítónő-képző sok volt, ezért az állam a csurgóit meg is szüntette. Bár a képzős osztályok tanulóinak létszámát a minisztérium 35-ben, illetve 30-ban állapította meg, sok felekezeti képzőben jóval több, például a budapesti római katolikus képzőben 60 tanuló is járt egy-egy osztályba. Az osztály tanulói létszámának csökkentésére szükség lett volna azért is, mert a képzőben több olyan tárgyat tanítottak, amely kiscsoportos, illetve egyéni foglalkozást kívánt, például gyakorlati képzés, rajz, kézimunka, ének-zene, de a „túltermelésben rejlő erkölcsi, anyagi és társadalompolitikai veszedelmek” is erre ösztönözték a kormányt. Patakon a lemorzsolódásra is számítva néhány tanulóval mindig többet vettek fel, s az 1929 és 1938 közötti években átlag 36 tanuló iratkozott be az I. osztályba. A liceumi képzésben magasabb volt az osztálylétszám, 1938 és 1948 között átlag 43–44 tanuló nyert felvételt. A tanulói létszám nagyobb mérvű megnövekedését eredményezte az 1945-ben engedélyezett koedukáció, illetve az a lehetőség, hogy lányok is tanulhattak a fiúképzőben. A háború utáni körülmények között megrohanták a képzőt a Sárospatak vonzáskörzetében lakó lányok, még ha előzőleg más képzőben tanultak is.

A beírt tanulók közül 3510 (97,44%) tett osztályvizsgát, *lemorzsolódott* 92 (2,55%). A kimaradás okairól pontos feljegyzések nincsenek, de egyes megjegyzésekből arra lehet következtetni, hogy elsősorban az otthoni életkörülmények megváltozása (a család anyagi helyzetének megromlása; az apa, a nagyobb testvér katonai behívása miatt mezőgazdasági munkában segítés), súlyosabb megbetegedések, iskolaváltoztatás, néhány esetben a jelölt elhalálása miatt került rá sor. Különösen sokan maradtak le osztálytársaiktól 1944–1947-ben, mivel sok tanulót levonteként katonai szolgálatra vittek, s ezek közül többen csak késéssel, néhányan a hadifogságot is megjárva kerültek vissza az iskolába. Az 1944–45-ös tanévben ilyen módon az I. osztályból 19, a II.-ből 14, a III.-ból 19, a IV.-ből 14 s az V.-ből is 14, összesen 80 tanuló maradt le. Ezek nagy része később folytatta tanulmányait s oklevelet is szerzett. 1946–1949-ben összesen 32 ilyen tanuló tett év közben pótló osztályvizsgát.

Az iskolázás szempontjából normálisabb időszakot jelentettek az 1929–1938-

as évek, amikor csak azok iratkoztak be a képzőbe, akik tanítói pályára készültek. E kilenc év alatt 325 tanuló nyert felvételt az I. osztályba, s év végén 314 tett osztályvizsgát, tehát a lemorzsolódás 3,38% volt. A 325 tanuló közül az V. osztályban 268 növendék tett osztályvizsgát, s 264 szerzett tanítói oklevelet. Így öt év alatt a lemorzsolódás 17,53%-os volt. Ha elfogadjuk, hogy az osztályt ismétlők később oklevelet szereztek, és csak a kimaradtak számát vesszük alapul, akkor is magas, 10,76%-os volt a lemorzsolódás. Az is megfigyelhető, hogy többen maradtak ki az alsóbb osztályokból (64), legtöbben az I.-ből (27) s kevesebben a IV–V. osztályból (28).

Az iskola vonzásterületére az 1935–1944. évek meglévő adataiból lehet következtetni. Ezekben az években pontosan 1500 tanulója volt az intézetnek. Ezek között zempléni lakóhellyel rendelkezett 670 (44,66%), s ebből 254 (16,93%) sárospataki. Szabolcs megyei volt 239 (15,26%), borsodi 142 (9,46%), abaúji 105 (7%). Nagyrészt most is ezek a területek alkották a képző iskolázási területét, innen került 1156 tanuló (77,06%). Ezenkívül a következő megyékből jöttek még az intézetbe tanulni: Gömör 76, Szatmár 49, Hajdú 54, Pest–Pilis–Solt 42, Bereg 24, Békés 24, Ung 15, Szolnok 10, Tolna 9, Ugocsa 6, Heves 5, Somogy 5, Fejér, Vas, Veszprém 4–4, Bihar 3, Csanád, Jász-Nagykun, Pozsony 2–2, Csongrád, Máramaros, Moson, Sopron 1–1, összesen 344. E tanulók közül öt fiú 1938 őszén jött az intézetbe, mégpedig kettő Pozsonyból, egy Iglóról s kettő Munkácsról, akik számára a képző megfelelő anyagi és erkölcsi támogatást biztosított.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy Zemplén megye mellett Szabolcs adta a legtöbb növendéket, s onnan sok volt a bejáró tanuló is. Ennek oka a szabolcsi terület egy részének Sárospatakhoz való közelsége volt. A pataki képző ugyanakkor messze vidékekről is vonzott tanulókat. Ennek több oka is volt. A kollégium neve a reformátusok körében országszerte ismert volt, s többen szívesen taníttatták itt gyermeküket. A végzett tanítók egy része messzi tájakra került, s ezek amikor tehették, volt iskolájukba irányították tanítványaik egy részét. A hagyományokhoz híven a képző ebben az időben fokozottabb mértékben volt a szegények iskolája. Különösen az első években nagyobb kedvezményeket tudott biztosítani, mint más képzők, s így a jobban tanuló szegényebb gyermekek a távolabbi vidékekről is eljöttek Patakra. 1945 után csökkent a képző vonzásterülete, és elsősorban Zemplén, Szabolcs, Abauj, Borsod, Gömör adta a tanulók zömét, de Hajdú, Békés, Heves, Pest–Pilis–Solt területéről is érkeztek diákok. Szlovákiai területről is sok magyar tanuló (1946–1948-ban az iskola növendékeinek kb. 8%-a) jött a képzőbe tanulni, még ha a szlovákiai hatóságoktól nem is kaptak erre engedélyt, és Patakra, illetve hazautazásukkor kénytelenek voltak átszökni a határon. Ezeknek a tanulóknak az eltartását magyarországi tanuló társaik nagy részben vállalták, s így 1946-tól ingyen vagy alacsonyabb díjfizetéssel kaptak az internátusban szállást és étkezést.

A tanulók szociális származására vonatkozóan az értesítők rendszeresen közöltek adatokat. 1929 és 1944 között 2474 növendék tanult az intézetben. A statisztikák ebben az időben a szülők foglalkozását a következők szerint jelezték:

földműves, napszámos, kisbirtokos, őstermelő, cseléd	798 (32,25%),
ipari-közlekedési napszámos, segédszemély, altiszt	404 (16,32%),
kisiparos	327 (13,21%),
kiskereskedő	66 (2,66%),
tanító, pap, tanár, köztisztviselő	688 (27,80%),
másféle értelmiségi	38 (1,53%),
katonaltiszt	73 (2,95%),
katonatiszt	7 (0,28%),
középbirtokos	15 (0,60%),
nagyiparos	2 (0,08%),
háztulajdonos	3 (0,12%),
ismeretlen foglalkozású	53 (2,14%).

Nem változtak a szociális származási arányok 1945 után sem.

Bár e korabeli kategóriai megjelölések nem fedik a mai fogalmakat s nem eléggé differenciáltak, mégis alapot szolgáltatnak néhány megállapításhoz. A tanulók között a legtöbben voltak a földműves, kisbirtokos, napszámos, cseléd szülők gyermekei, ők alkották a létszám egyharmadát. Nagy százalékban voltak képviselve a tanító-, pap- és köztisztviselő-gyermekek. A többi adat is arra mutat, hogy a tanulók nagy többsége a szegényebb néprétegek gyermekei közül került ki, amit igazol az is, hogy csaknem 80%-uk polgári iskolát végzett.

A képző főiskolaként működött. 1944 nyarán a VKM megengedte, hogy a háborús helyzetben a növendékek a lakóhelyhez közelebb eső intézetben folytassák tanulmányaikat. Így nyert felvételt a képző I–IV. osztályába 54 leánytanuló, az akkori tanulók 30%-a. Tapasztalatai alapján a tanári kar előnyösnek tartotta a koedukációs nevelést, de a képző jellegére tekintettel úgy határozott, hogy a lányok felvétele nem mehet a fiúk rovására, s az I. osztályba csak a helybeli vagy közelben lakó lányok vehetők fel. Az 1944–1950-es években összesen 1073 tanulója volt az intézetnek, s ebből 250 (30,37%) lány.

Az első években sikerült jó felkészültségű tanulókkal benépesíteni az iskolát. Később az elhelyezkedési nehézségek s a líceum megindulása miatt csökkent a jelentkezők száma s ezzel a felvettek tanulmányi színvonala is. Különösen érezhető volt ez magyar nyelvi tudásuk, nyelvhelyességi és nyelvesztétikai készségük tekintetében. A felvételről a tantestület döntött, ami csak kedvező orvosi, színérzék- és zenei hallásvizsga esetén vált érvényessé. A líceumba felvetteknek tanítói alkalmassági vizsgát nem kellett tenniük, s ez a tanulók későbbi munkájában sokszor okozott nehézséget.

Ebben az időben a képzőnek érettségivel rendelkező tanulói is voltak. Hozzájárult ehhez az az egyházi rendelkezés is, mely szerint bizonyos években a teológiát végzetek egy részének tanítói oklevelet kellett szerezniök. Az érettségivel rendelkező s nappali tagozaton a többiekkel együtt tanuló és képesítést szerző jelöltek száma a törzstanulókéhoz viszonyítva igen alacsony volt (1–1,5%), s így a képzésnek ez a formája nem volt meghatározó jellegű a tanítóképzésre. A korosabb fiatalok megnehezítették ugyan az iskola fegyelmének biztosítását, de az intézet határozott vezetésének, az eredményes nevelőmunkának a hatására a képzőnek mindig sikerült a rendet, fegyelmezettséget megőriznie.

6. A tanítás tartalma

A tanítás tartalmát előbb a tanítóképző intézeti, majd 1938-tól az I–III. osztályban a líceumi, a IV–V. osztályban pedig a képzős tanterv határozta meg. A tanítói szakképzést elsősorban a pedagógiai tárgyak tanítása és a gyakorlati képzés biztosította. Óraszám tekintetében a kétféle megoldás között nem volt különbség, de a líceumi egészségi-lélektani tanítás elsősorban a jelölt általános műveltségének emelését szolgálta. Célkitűzésénél fogva a líceumi képzés nem lehetett gyermekközpontú, ezért a líceum megnehezítette a tanítói ránevelést. A tantestületnek azonban következetes, tervszerű munkával ezt is sikerült biztosítania.

A VKM több alkalommal eszközölt rendeletileg tantervi változtatást, bár ez a lényegét soha nem érintette. 1942-ben a katonává nevelés szempontjainak figyelembevételével bevezették a honvédelmi ismeretek tanítását és a mindennapos testnevelést. Ez utóbbit azokon a napokon kellett tartani, amelyeken testnevelési óra nem volt. A honvédelmi ismeretek bevezetését a tanári kar a nevelőiskola hatásaként fogadta, s azt tartotta, hogy segíteni fogja a hazaszeretetre, bajtársiasságra, kitartó munkára, edzettségre nevelést. Anyaga felerészben történelmi, felerészben pedig földrajz–vegytan–természetráaj volt. Tanítását a megfelelő tárgyakkal való szoros koncentrációban igyekeztek végezni, ezért a gimnáziumi tantervhez igazodó anyagbeosztás sorrendjén bizonyos változtatást is eszközöltek.

Az ötéves képzőben önálló tantárgyként szerepelt a természetráaj és a gazdaságtan. A líceumi tanterv a gazdaságtan tanítását csak 1943-tól rendelte el. Ezt 1945-ben megszüntették, a gyakorlati részét összevonták a természetráajjal, s a tárgy neve természetráaji és gazdasági ismeretek lett. 1946-ban a tárgy nevét természetráaji ismeretekre változtatták, s benne a képző gazdaságtani gyakorlati vonatkozású anyagát is túlnyomórészt feldolgozták.

1944-ben a VKM elrendelte, hogy a meglévő keretek között a jelölteket be kell vezetni a népművelési munkába, részben az iskolaszervezetten tanítása

során, részben pedig az önképzőköri tevékenység és a gyakorlati népművelő munkába való bekapcsolódás segítségével. Ez a rendelkezés azonban Patakon nyitott kapukat döngetett, mert ezeket a feladatokat már előzőleg is megoldották. A rendelkezés ugyanakkor továbblépésre is lehetőséget adott: minden tanár igyekezett szaktárgyában kiemelni azokat az anyagrészeket, amelyek a népművelési előadásokban hasznosabban feldolgozhatók. 1945-ben, illetve 1946-ban az egyén és a nemzet kulturális felemelkedését szolgáló iskolán kívüli népművelés tanítására az iskola-szervezetten keretében külön órát biztosítottak, az elméletet a szabad művelődés (népművelés) céljának, szervezetének és anyagának ismertetésével kibővítették, s továbbra is nagy gondot fordítottak a külső környezetben tartott népművelési előadásokra.

A tanterv szerint a képzőben a német nyelv tanítása volt kötelező. 1939 áprilisában a VKM elrendelte, hogy a visszacsatolt területekről beiratkozott, addig német nyelvet nem tanuló növendékek felzárkóztatása céljából pótórákat kell tartani. Patakon a beiratkozott tanulók előképzettségének ezt a hiányosságát felismerték, s a pótórák megtartását már hónapokkal előbb megkezdték. A tantestület 1941-ben elhatározta a szlovák nyelv tanításának a megindítását is. Mivel azonban megfelelő szakos nevelőt nem találtak, tanítására nem került sor. Bár a liceumban és képzőben még nem volt kötelező az orosz nyelv tanítása, 1945 elején óraadóval próbálkoztak. Óraadó hiányában ismét csak 1949-ben került sor az orosz nyelv fakultatív tanítására (hadifogságból visszatért tanár segítségével).

A testnevelés az intézeti nevelés szerves része volt, 1935 után testnevelési tanfolyamot végzett magyar–történelem szakos képzős tanár tanította. Bár a tanulók szép eredményeket értek el, fejlődést jelentett, hogy 1941-ben testnevelés szakos tanár került az intézetbe, s munkája következtében tovább nőtt a testnevelés-oktatás és a sporttevékenység hatékonysága. A három testnevelési órát 1935-ben a leventekiképzési feladatok megoldására négyre emelték, s a felső négy osztályban két játékorát is tartottak.

Patakon a liceumi nevelésben is a tanítóképzést tekintették központi feladatnak. Arra törekedtek, hogy a szaktárgyi anyagok megtanítása sokoldúan szolgálja a tanítóvá nevelést. Sok liceumban például a testtan tanításában és hospitálásaiban csak a tárgy szakjellegének érvényesítésére voltak tekintettel, Patakon a testtani ismereteket az általános műveltség részének tekintették, de a tanítását s a vele kapcsolatos hospitálásokat a tanítóvá formálás segítő eszközeként szervezték.³⁰² A földrajz tanításában arra nevelték a jelölteket, hogy világosan lássák a magyarság helyét Európában és a világban, ismerjék meg közelebbről a magyar haza tájait, értékeit, a problémákat, s későbbi lehetőségeiknek megfelelően majd segítsék az ember természet- és tájvédelmi s átalakító munkáját. A természettudományi tárgyakban nagy gondot fordítottak a termé-

³⁰² Jkv, 1940. október 28.

szettudományi szemlélet és gondolkodás megalapozására, fejlesztésére, s arra igyekeztek ránevelni a tanulókat, lássák meg, hogy az egyén ereje önmagában eltörpül a természet erőivel szemben, de az összefogás, a társadalom kollektív ereje úrrá tud lenni azokon is. A magyar tanításában az anyag jellege, a feldolgozás módja mellett sokrétű nevelő hatás érvényesítésére nyílt lehetőség az írásbeli dolgozatok elkészítése során. A témákat úgy válogatták össze, hogy kidolgozása az értelmi neveléssel együtt segítse az erkölcsi, a haza és a nép szeretetére, a munkára, a tanítói hivatásra és felelősségre nevelést is.

7. A tanítás módszere

A tanárok órászervezése korszerű s eredményes volt. Nagy gondot fordítottak az órák „módszeres felépítésére”, a tananyag feldolgozása során alkalmazandó módszerek megválasztására. Fontosnak tartották ezt „az egyöntetű eljárás” szempontjából, de azért is, mert a tanítónak nevelést igyekeztek minden órán megvalósítani. Az óra felépítésére az uralkodó herbarti felfogás, a formális fokozatoknak megfelelő órászervezés volt a jellemző. A feldolgozásban a megértés biztosításával törekedtek a helyes fogalmak kialakítására, a kellő rögzítésre s az alkalmazásra kész tudás elsajátíttatására. Az órákon közös munka folyt, tanár és tanítvány, az egész osztály együtt dolgozott. A felügyeleti hatóság az ellenőrzés során azt állapította meg, hogy „a tanári testület módszeres készültsége és eljárása a kor színvonalán áll, hatékony, magas szintű, nevelési eljárása a legmagasabb értékektől irányított”.³⁰³

A tanítási módszerek között az előadás, a beszélgetés, a bemutatás szerepelt a leggyakrabban, de a nevelők munkájában más módszerek is helyet kaptak. A módszereket a tanítás feladatainak, az anyag természetének megfelelően igyekeztek úgy kiválasztani és komplex módon alkalmazni, hogy azok a tárgyismeret elsajátítása mellett a növendékek önállóságának, kezdeményezőképességének fejlesztését szolgálják s aktív tevékenységét biztosítsák. Az új anyag feldolgozásában teret engedtek a tanulók kezdeményezésének, tapasztalataik kifejtésének. A rögzítés, az otthoni tanulás megkönnyítése szempontjából fontos feladatnak tekintették a táblai vázlat készítését s a szemléltetést. S a korszerű felszerelés lehetővé tette, hogy különösen a természettudományi tárgyakban, mindent szemlélet után tanítsanak. A tanításokban gyakran használták az epidiaszkópot, a mikroszkópot, filmvetítő gépet, a könyvet, a folyóiratot, a képet, a táblai rajzot.

Ezekben az években kezdett tért hódítani az *iskolai filmvetítés*. Patakon

³⁰³ Jkv, 1942. május 16.

hamar felismerték ennek jelentőségét, s a képzési eredmények fokozására fel is használták a kölcsönözhető filmeket. 1929-től a főiskolán szervezett filmoktatásban vettek részt. 1935/36-ban csatlakozott az intézet az állami oktatófilm-mozgalomhoz, két termet filmvetítésre alkalmassá tett, s a filmoktatói kirendeltségtől vetítőgépet kapott.

A testület az oktatófilmet a legmodernebb szemléltetőeszköznek tartotta, s értekezleteken foglalkozott a filmoktatás módszertani jelentőségével. A tanítást élményszerűbbé, eredményében maradandóbbá igyekeztek tenni, s ezért különösen sok oktatófilmet használtak fel a természetrajz-, földrajz-, kémia-, természettan-, rajzórakon, de vetítettek a gazdaságtan, egészségtan, lélektan, történelem, magyar nyelv, mennyiségtan, honvédelmi ismeretek óráin s a tanulók népművelési előadásain is. 1937/38-ban például 74, 1938/39-ben 96, 1939/40-ben 104 rövidebb-hosszabb oktatófilm vetítésére került sor. A tanárok a filmek felhasználására felkészültek, vetítéskor a tanulók figyelmét a legfontosabb dolgokra irányították, s utána velük az ismeretanyagot feldolgozták. A jelöltek jobb felkészítése érdekében filmes gyakorlati tanításokat is szerveztek.

A bemutatás fontos formájának tekintették a *kirándulást*. Ezeket év elején a tanmenetkészítéskor tantárgyanként eltervezték, az osztályban tanító tanárok az időpontokat egyeztették, a feladatokat koncentrálták, s az alakuló értekezleten a kirándulás évi tervezetét az egész iskolára vonatkozóan megállapították. Voltak helyi kirándulások, melyeken az intézet egész ifjúsága részt vett, illetve melyeket osztályonként egy-egy tantárgy anyagának feldolgozásával kapcsolatban tartottak. A helyi őszi és tavaszi kirándulások egész naposak voltak, s a környék megismerése mellett a testi, az egészséges életmódra nevelést, az iskolai közösség fejlődését szolgálták. Egy-két órás vagy félnapos kirándulásokat a szaktanárok a tananyag megfigyeltetése vagy elmélyítése céljából osztályonként szerveztek, a növények, rovarok, a növénytermesztés, állattenyésztés, a földrajzi fogalmak stb. megfigyeltetésére a település határába természetrajz (rendszeresen tartottak növénytani órát a határban!), gazdaságtan, földrajz tárgyából. Kirándulásokat szerveztek a gépjavító és bádógosműhely, a sertéshizlalda, a tejüzem, a vágóhid, a gyümölcs- és zöldségfeldolgozó üzem, a Hangya Szövetkezet, a telekkönyvi hivatal munkájának, a Rákóczi-vár, a főiskolai nagykönyvtár, levéltár, „szépészeti” múzeum anyagának tanulmányozása céljából. Ezeket a kirándulásokat a fizika-, vegytan-, egészségtan-, magyar történelem-, pedagógia-, rajzórakkal kapcsolatban tartották.³⁰⁴ Tanulmányi kirándulásokat gyakran vezettek Sárospatak környékére is. A Kazinczy-emlékeket ápolva sokszor megfordultak Széphalmon. Felsőberekiben megnézték a szivattyútelepet, Sátoraljaújhelyen a dohánygyárat. A környékbeli hegyekben növénytani, a Longi erdőben állattani, a Radvány-völgyben, Bodnár-völgyben földrajzi, természetrajzi megfigyeléseket végeztek, növényeket, rovarokat gyűjtöttek.

³⁰⁴ A helyi kirándulások rendjére lásd: Jkv, 1930. szeptember 1.

Ezek a kirándulások igen hasznosak voltak. A tanárok az egyes anyagrészek feldolgozásakor támaszkodtak az ott szerzett tapasztalatokra. Fokozta az eredményességet az is, hogy az alföld és hegyvidék találkozásánál fekvő pataki táj „geológiai felépítése, földrajzi formakincse, gazdag állat- és növényvilága, változatos települési, néprajzi és gazdaságföldrajzi helyzete, történelmi hagyományával együtt, a természetes szemléltetés gazdag tárházát rejtette magában és kínálta a nevelőnek”.³⁰⁵

A tantestület távolabbi helyekre is szervezett tanulmányutat. Vallotta, hogy hazánk tájainak, értékeinek megismerése minden leendő tanítónak kötelessége, s ebben segíteni akarta őket. 1932-ben kialakították a tanulmányi kirándulások egy ciklusra szóló, ötéves tervét azzal a céllal, hogy a növendékek az egyes osztályokban egy-egy hetes kirándulás keretében hazánk más-más táját keressék fel, s így tanulmányaik idején közelebbről megismerkedjenek az egész hazával. Ez a szép terv azonban akkor nem, csak a felsőfokú képzésben valósult meg részben. Ennek oka az volt, hogy egy egész hetet sem a szorgalmi időben a tanulás miatt, sem a vakációban a tanulók fizikai munkája miatt nem lehetett biztosítani a kirándulásra, továbbá gátolta a szervezést a nehéz gazdasági helyzet és a tanulók szegénysége, illetve a háborús idő.

A képző évente szervezett egy vagy több osztály részvételével távolabbi vidékekre és Budapestre kirándulást. Ez utóbbi keretében például 1949-ben négyórás autóbuszkörúton megtekintették a várost, majd múzeumokat látogattak, színházi előadásokon, gyárlátogatáson vettek részt, megnézték az Országházat, a Várat, s egy egész délelőttöt töltöttek a Domokosné-féle „Új Iskolá”-ban. Gyakran vitték a tanulókat Miskolcra, hogy megismerjék a város életét, gyárainak (vasgyár, öntöttüveg-gyár, papírgyár) termelését, a szénbánya munkáját, a város múzeumát, tanszermúzeumát, szép tájait. Felkeresték a szerencsi cukorgyárat, Kassát, Borsit. E kirándulásoknak nagy nevelő hatásuk volt, melyet fokozott az, hogy a tanulmányutakat gondosan előkészítették, a megfigyelések feladatait tudatosították, s a szervezést a leendő tanítók számára példamutatónan végezték. Olykor a részt vevő tanulóknak írásban is be kellett számolniuk tapasztalataikról. A tanulói közösségek erősítése mellett fontosak voltak ezek a tanulmányutak az erkölcsi, a hazaszeretetre nevelés, a tanítói hivatás formálása szempontjából is.

A képzésben mindig fontos szerepet kapott *a tanulók bevonása a tananyag feldolgozásába, ebben az időben azonban ez nagyobb tudatossággal történt.* Segítette az a liceumi előírás is, mely a nemzeti jellegű általános műveltség biztosítása céljából az elméleti tudás mellett a növendékek megfelelő gyakorlati foglalkoztatását is kívánta. A tanárok a tanulóknál könyvtudás fölé emelkedő személyes tudást akartak kialakítani s a tanulói öntevékenységnek tág teret biztosítani. Fontos elvük volt: „Ne csináljon semmit egy tanár, amit a növendékei is elvégezhetnek... Gyorsabban jutok előre egy kis gyermekkel, ha karomra veszem, de hasznosabb számára, ha megtanítom őt járni, futni, úszni. Éppen így sokkal jobb, ha nem a kész ismereteket közöljük a tanulókkal, hanem megmutatjuk nekik a hozzájuk vezető utat.”³⁰⁶

³⁰⁵ Értesítő, 1939. 43. o.

³⁰⁶ Jkv, 1939. április 22.

Minden tárgy tanításában vezérelv volt az öntevékenységhez szoktatás, de különösen nagy gondot fordítottak erre a természettudományi tárgyakban. Vallották, hogy e tárgyak gyakorlatai a középiskolában a feldolgozott anyag elmélyítésére, a tudományművelés módszereinek elsajátítására szolgálnak. Az iskolával szembeni követelmények fokozódása miatt a képzőben ennél tovább léptek, s a tanulói gyakorlatok fontos szerepet kaptak az anyag feldolgozásában, megértésében is. A fizikaórákon a szaktanár arra törekedett, hogy a feldolgozás a tanulók által végzett kísérletre épüljön.³⁰⁷ A természettudományi tárgyakban fontosnak tartották, hogy a tanulók megismerkedjenek a kísérleti eljárásokkal, jártasságot szerezzenek azok technikai végrehajtásában, s megpróbálják az egyszerűbb kísérleti és más taneszközök előállítását. A fizikai, természetrajzi, kémiai és gazdaságtani órákon és gyakorlatokon a munkáltató oktatás megvalósítását lehetővé tette a jó felszerelés, továbbá az is, hogy 1934-től a tárgyak gyakorlati óráin, továbbá ének-zene órákon csoportokban folyt a tanítás. Számos gyakorlatot végeztek fizika- és kémiaórákon hármass csoportokban egy-egy munkaasztalnál, külön felszereléssel, továbbá a természetrajzórán 15 mikroszkóp segítségével.

A biológia tanításában nagy szerepet kapott a folyamatos megfigyelés és a gyűjtés. A növénytanban sok lehetőséget nyújtott ehhez az intézeti gazdasági kert és a park, de különösen a fűvészkert, melyben a legjellemzőbb sziklai, homoki növények is megtalálhatók voltak a mesterségesen kiképzett sziklacsoportban, homokbuckán és mocsárban. A jelöltek folyamatosan figyelték a kert hasznos madarait, és gondoskodtak azok védelméről. A növényi és állati sejtteni és szövettani ismereteket a tanulók mikroszkópos vizsgálatokkal sajátították el. A növény- és állatvédelemmel együtt fontos törekvés volt a hazai természetvédelem megismertetése. Igyekeztek megértetni az élők világának egymásrautaltságát, a természetvédelem nemzetgazdasági jelentőségét. Tanulmányozták Brehm, Herman Ottó írásait, s az olvasottakról beszámoltak. A lakóhely növény- és állatvilágáról, védelméről dolgozatot írtak. A hazai madarak színes képeit a szakteremben és folyosón kifüggesztették.

A gyakorlati órákon nagy súlyt helyeztek a népiskolában használatos szemléltető-, kísérleti eszközök elkészítésére s azok felhasználására. Ezekből gyűjteményt, tanszermúzeumot állítottak össze, s azt a gyakorló tanítók továbbképzésére is felhasználták. A növendékek gyakorlati készségének fejlesztését segítették a növény- és gazdasági kertben végzett gyakorlatok. A kert gondozását egész évben, még a nagyszünetben is, a tanulók végezték.

A tanárok nemcsak a természettudományi órákon, hanem a többi tárgy tanításában is építettek a tanulók munkásságára. Az ellenőrző látogatások elemzései azt bizonyítják, hogy a tanítási órák „az osztályfoglalkoztatás mintáit” adják, hogy „a munkáltató tanítás eredményesen folyik”, hogy „az órákon sürgő-forgó

³⁰⁷ Jkv, 1942. február 20.

együttes dolgozó közösséggé válnak az osztályok”, hogy „minden tanár bevonja tanulóit a közös munkába”.³⁰⁸

A tanításban fontos szerepet kapott a *tankönyv anyagának feldolgoztatása, az ismételés és a számonkérés* is. Arra törekedtek, hogy a növendékek eredményesen használják fel a tankönyvet értelmes tanulásra, hogy elsajátítsák az önálló ismeretszerzést, s kialakuljon bennük a folyamatos önművelésre törekvés. A magyar-, pedagógia- és természettudományi órákon gyakorlat volt, hogy a tanulók beszámoltak olvasmányaikról, az ismertetésre kijelölt művek problémáiról. Ismétléskor az ismeretek reprodukálása mellett az alkalmazásra is törekedtek. Az összefoglaló ismétlés a tanultaknak más szempontok szerinti újabb feldolgozását jelentette. Ilyenkor gyakorolták a lényegkiemelést, az összefüggések felismerését, az absztrahálást. Az írásbeli feladatok elvégzését, a tanulók munkafüzetait folyamatosan ellenőrizték és javították. A szóbeli számonkérésnél nemcsak a tanulók készségéről igyekeztek tájékozódni, hanem felfogóképességükről, önállóságukról, kötelességteljesítésükről is. A tanulókat többféleképpen feleltették. Sokszor előbb az osztályhoz intéztek kérdéseket, hogy a tanulók felkészültségéről meggyőződhesenek, s azután következett az egyéni összefüggő feleltetés. Ezalatt minden tanulónak figyelnie kellett, mert a tanár ezt egy-egy önálló gondolkodásra készítő kérdéssel ellenőrizte, illetve egy-egy részfeladat megoldását az osztály többi tanulójától is megkívánta. A számonkéréssel arra is törekedtek, hogy szabatos előadáshoz, a szintézis gyakorlásához szoktassák a tanulókat, s fejlesszék kifejezőképességüket. Az értékelésben fontos szempontként érvényesült a tanulók önállósága és a közös munkában való részvétel. A tanárok a 40-es évek végén, az avantgardizmus idején is érvényt szereztek annak az elvnek, hogy az osztályozás a tanár feladata és kötelessége, bár informatív jelleggel a félévi és év végi jegyek megállapítása előtt meghallgatták a tanulókat is.

A rendelkezéseknek megfelelően nagy szerepet tulajdonítottak a tanítóképesítő és liceumi érettségi vizsgának. Ezekre a növendékeket kellően fel is készítették. Ha a tanulók általános képzettségében olykor volt is hiányosság, melynek kiküszöbölése a sokoldalú követelménytámasztás miatt kellően nem sikerült, a befejező vizsgák eredményesek voltak, az intézet hatékony munkáját bizonyították. Mutatják ezt azok az értékelések, melyeket a vizsgálónökök és kormányképviselők az egyes vizsgák tapasztalatainak elemzésekor tartottak. Ezek szerint a tanulók felkészültsége, általános és szakmai képzettsége az átlagosnál magasabb, többször kiváló szintű volt. Egyik miniszteri biztos, aki maga is képzős igazgató volt, s akinek a tanítóképzést illetően gazdag tapasztalatai voltak, 1937-ben a képesítővizsgáról azt mondta, hogy „ilyen szép vizsgálaton még nem vett részt; a tanári kar hivatása magaslatán áll”.³⁰⁹

³⁰⁸ Vö. Jkv, 1949. február 26.; 1947. december 6. stb.

³⁰⁹ Dr. Veres István debreceni református tanítóképző igazgatójának értékelése. Jkv, 1937. június 30.

8. A nevelés-oktatás és képzés sajátosságai

a) A nevelés általános jellemzői

A tanárok nagy gondot fordítottak a nevelésre. Igyekeztek megismerni a tanulók egyéniségét, szociális helyzetét, körülményeit. Ez volt tervszerű nevelésük kiindulópontja. Minden lehetséges eszközt felhasználtak arra, hogy „*a növendékeket valláserkölcös alapon, nemzeti szellemben művelt, öntudatos, fegyelmezett emberekké neveljék*”. Olyan „hívó magyar tanítók nevelését igyekeztek szolgálni, kiknek számára a tanítói hivatás vállalása és hordozása életszükséglet és életfeladat”.³¹⁰ A humánus, az ember nevelését tekintették célnak, a szakműveltséget meg eszköznek. E nevelés hatásos eszközei voltak a tanórai munka mellett az órán kívüli feladatmegoldások, az iskolai ünnepélyek, az ifjúsági egyesületi tevékenységek.

A nevelésben fontosnak tartották a tervszerűséget, a türelmességet, az egységes eljárást. A tanárok „következetesen szigorú, de szeretetteljes bánásmódjának” s az internátusi közösségi életnek az eredményeként a tanulók jól nevelt, fegyelmezett, viselkedésükben udvarias, magatartásukban kifogástalan tanítók lettek.

Az intézet felekezeti jellegéből következően nagy gondot fordítottak a *vallásos nevelésre*. Arra törekedtek, hogy a tanulóknak a református keresztény világnézet meggyökerezzen, s a hazának élni akaró tanítókká formálódjanak. A hittanórák nevelését segítette a naponkénti bibliaolvasás, a heti bibliaköri foglalkozás, a vasárnapi iskolai munka. A tanulók számára évenként „csendes napokat” szerveztek, amelyek hitéletük, magyarságuk erősítését szolgálták, s melyeken őszintén beszélhettek minden problémájukról. A vallásos nevelésnek más iskolákban szokásos formái mellett a képzőben nagy szerepet játszottak a falukiszállások, melyeken istentiszteletet, vallásos rendezvényt, kulturális műsort tartottak. A kiszállásokat az ifjúsági egyesületek, főleg a Soli Deo Gloria Kollégium szervezte. A fiúk Halászhomok tanyán, a lányok pedig Bodrogszándányban végeztek folyamatosan ilyen missziói munkát.

Az intézet fontos feladatának tartotta a *hazafiság erényeinek kifejlesztését*. Értékes keretet, megfelelő ösztönzést nyújtott ehhez a történelmi környezet, Sárospatak nagy múltjával, a magyar történelemben betöltött progresszív szerepével, haladó hagyományaival. Ezek tervszerű felhasználásával igyekeztek a növendékekben a magyarsághoz tartozás és a nemzetért való felelősség érzését erősíteni, arra nevelni őket, hogy „szívesen vállalják a sorsközösséget a magyar nép minden dolgozó tagjával”. A korabeli társadalmi szellemnek megfelelően ebben az időben a pataki képző nevelésében is megtalálható az irredentizmus

³¹⁰ Értesítő, 1940. 30. o., továbbá 1943. 49. o.

és a magyar faji értékek hangsúlyozása. „A legteljesebb mértékben igyekeztünk tudatosá tenni ifjúságunkban – írta az igazgatói jelentés –, hogy a Trianon utáni megalázott, elnyomott helyzetünk megváltoztatása csakis az ifjúság cselekvő, nem csüggedő, kiirthatatlan s törhetetlen hazafiságától függ.”³¹¹ S amikor az igazgató 1938-ban megemlékezett a bécsi döntésről, nemcsak azt hangsúlyozta, hogy „egymillió fogolytestvérünk 12 400 km² területtel tért vissza a magyar haza kebelére”, hanem azt is, hogy „a magyar haza boldogságában Sárospatak és intézetünk kétszeresen is osztozik, mert a felszabadult területekkel intézetünk népessége növekedni fog, s ezáltal intézetünk újra be fogja tölteni azt a kultúrfeladatot, melyet mint a magyar tanítóóság nevelője az északkeleti országrészben a történelmi Magyarországon őrtálló bástyaként betöltött”.³¹²

A hazaszeretetre nevelésben, a nemzeti tudat erősítésében nagy szerepet szántak a magyarság értékei megismertetésének, megbecsültetésének. Órákon s ifjúsági egyesületi munkában egyaránt gondot fordítottak a magyar múlt, a magyar hagyományok, a magyar népművészet, a magyar dal megismertetésére, tudatosítására. A szaktárgyak tanításában felhívták a figyelmet a tudomány, az irodalom, a művészet kiváló magyar képviselőire s elért eredményeikre. Megmutatták, mennyiben szolgálták történelmünk nagyjai nemzetünk és az egyetemes emberiség fejlődését. Olyanná akarták formálni külsejében is az intézetet, hogy „aki ide belép és körültekint, lássa, érezze, hogy magyar iskolában van”.³¹³ Az intézet épületének ilyen célú alakítására tervet készítettek s azt megvalósították. A folyosók és tantermek falait magyar népművészeti alkotásokkal, jellemző magyar tájak képeivel, a magyar tudományos-művészeti élet világhírű képviselőinek fényképeivel díszítették.

A hazaszeretetre nevelést szolgálták a falukiszállások s az intézetben folyó nép- és tájkatató munka. A kiszállásoknak fontos feladatuk volt a magyar nép öntudatosítása, a magyar értékeknek nyitottabb szemmel való láttatása. A nép- és tájkatató munka eredményeként a rajzsztár megtelt népművészeti tárgyakkal, fafaragványokkal, melyeknek nagy részét a tanulók készítették. Sok tanuló gyűjtött szünidei foglalkozásként lakóhelyén népszokásokat, népmeséket, népdalokat, sírfeliratokat, s gyűjtéseikért nemcsak az intézetben, hanem a Nép- és Tájkatató Intézet pályázatain is sok díjat nyertek.

A képző a hazafias nevelésben tartózkodott a túlzó törekvésektől, szélsőséges megnyilvánulásoktól. Ezért is állapíthatta meg a tanulmányi felügyelő, hogy „a sovíniszta felfogással ellentétben más népek hazafias törekvéseinek megbecsülése, értékelése az, amellyel a megértés és békés együttműködés szükségességének megértésével törekednek a hazafiság helyes értelmezésének kialakítására”.³¹⁴

³¹¹ Értesítő, 1937. 23. o.

³¹² Jkv, 1938. november 9.

³¹³ Jkv, 1934. szeptember 4.

³¹⁴ Jkv, 1949. február 26.

A képző a különböző nemzetiségű növendékek együttes nevelésével a nemzetiségek közti megbékélést is igyekezett szolgálni. Ezért is üdvözölte örömmel a kassai tankerület létrehozásakor a főigazgatói beköszöntő levelet: „Köszöntöm a nem magyar tannyelvű iskolák tanárait! Nemesítsék a növendékeiket azok értékes népi kultúrjaival, a közös szülőföld megszerettetésével, a sok százados közös múlt megértetésével pedig neveljék őket államhűsége és a magyarság megbecsülésére, mint ahogyan iskoláink a magyar tanulókat is a más anyanyelvű polgárok megbecsülésére nevelik.”³¹⁵

A hazaszeretetre nevelés eredményei megmutatkoztak a tanulók magatartásában, munkájában s későbbi tanítói működésükben. Az ünnepélyeket, rendezvényeket jó előkészülettel szervezték. A 30-as évek második felében kenyér- és húsadagjuk egy részéről lemondtak, hogy annak ellenértékét a „Magyar a magyarért” mozgalom céljaira felajánlhassák. Egyéb ilyen akciókban is részt vettek. Könyveket gyűjtöttek a magyar fiatalok számára, pénzt a bombakárosultak megsegítésére, játékokat készítettek a harctéren harcoló katonák gyermekeinek stb.

Önmagáért és másokért felelősséget érző, közösségi életet élő tanítók nevelésére törekedtek. Előzékenységre, egymás megbecsülésére, segítésére, a gyengébbek védelmére, támogatására nevelték a jelölteket. Ennek eredményeként a tanulók közti viszony igen barátságos, családias volt. A felsőbb évesek kötelességüknek tartották a kisebbek nevelését, tanítását, segítését. Előfordult, hogy elhalt diák-társuk szegény szüleit anyagi segélyben részesítették. A képzősökben mindig fokozottabb formában élt az együvé tartozás érzése. Az intézeti és internátusi közösségi élet rendje sok alkalmat biztosított egymás megbecsülésének erősítésére. Vigyáztak arra, hogy a külsőkön alapuló hamis értékmérés (szülők társadalmi helyzete, ruházat stb.) helyett az egyéni munkával szerzett belső értékek (szorgalom, jó magaviselet, fegyelmezettség, közösségi munka stb.) érvényesüljenek a tanulók, általában az ember megítélésében, értékelésében.

A képző tevékenységében ezekben az években is nagy szerepet kapott a *munkára nevelés*. E tekintetben könnyű volt az iskola helyzete. A tanulók nagy része szegény falusi földműves szülők gyermeke volt, akik a szünetekben otthon mindig részt vettek az időszerű mezőgazdasági munkák végzésében, segítettek a családnak, vagy másoknál, uradalmakban vállaltak napszámosmunkát. A nem paraszti tanulók nagy része elsősorban kisiparosok, főleg kőművesek mellett, ritkán üzemben vállalt segédmunkát, hogy keresetükkel segítsék családjuk eltartását s tanítási költségeik előteremtését. A képző tehát támaszkodhatott a családban kialakult munkaszokásokra. A tanulók öntevékenysége, a sokféle gyakorlati feladat megoldása, az iskolakert gondozása, az épületek háború utáni helyreállításában való részvétel, a tüzelőgondok enyhítésére vállalt erdei fakitermelés, favágás, a köztartás segítésére végzett krumpliásás mind azt

³¹⁵ Támedly Mihály kassai tankerületi főigazgató levele, 1939. szeptember 7-én. SpLt.

mutatják, hogy a munkára nevelés eredményes volt. Jól egészsíttette ki az évközi munkára nevelést a tanulók szervezett nyári foglalkoztatása, ami által folyamatosá lett, kitágult az iskola nevelő hatása. Ezek a nyári munkák arról is meggyőzték a tanulókat, hogy a szabad időt is lehet hasznosan, alkotóan eltölteni s közben egyéni képességeiket fejleszteni.

Kedvező helyzetben volt az intézet az *esztétikai nevelés* tekintetében is. A művészeti tárgyak óráin, a jól szervezett ünnepélyeken kívül sok alkalom adódott a szépérzék fejlesztésére. Világos keleti és déli fekvésű tiszta tantermekben, jó beosztású internátusban folyt a nevelés. A folyosókat képek, tanulói rajzok, kézimunkák, virágok díszítették. A képző mindig mintaszerű rendjét minden látogató megcsodálta. Az iskola külsőleg is szép épületét gondozott kert, udvar vette körül. Itt minden szép volt, és ez nemcsak az ízlést, a szépérzékét fejlesztette, hanem fegyelmezett magatartásra is nevelt. Tervszerűen felhasználta az iskola az esztétikai nevelés segítésére a képzőn kívüli lehetőségeket is. A pataki hangversenyeken, képzőművészeti kiállításokon tanári vezetéssel az ifjúság mindig részt vett, s kirándulások alkalmával másutt is.

Nagy gonddal oldották meg a *testi nevelés* feladatait, biztosították az egészséges életre nevelés feltételeit, eszközeit. A tantervileg előírt foglalkozásokon kívül mindennap nyílt alkalom testedzésre. Ezt szolgálta a képző tornaterme és a játszótér. Rendszeresen használták a tanulók a községi sportpályát. Minden tanuló részt vett a sportköri foglalkozásokon. A szabad időt tervszerűen felhasználták különböző edzésekre (úszás, evezés, korcsolyázás, sízés). A testi nevelés eredményeit jelzik azok a helyi, körzeti, kerületi, országos versenyek, amelyeken a növendékek mindig szép eredményt értek el. Az intézet kertjében bizonyos területek egyéni gondozásával a kertészet minden ágában gyakorolták magukat. Szerepet kapott a testi nevelésben az iskola udvarán létesített tenisz-, tekepálya, a pingpongfelszerelés. 1932-től a képző nyolc csónakkal segítette a vízisport-életet. A Bodrog ezenkívül fürdésre, úszásra, télen korcsolyázásra is alkalmas volt. A tanulók nyáron a közeli hegyekbe mentek kirándulni, télen pedig síelni, szánkózni. A 40-es évek végén minden tanuló bekapcsolódott az országosan meginduló MHK- (Munkára-Harcra Kész) mozgalomba, s az előírt próbákat gondos felkészüléssel elvégezte. A testi nevelés eredményességét segítette az is, hogy a tanulók 1934-től a főiskolai betegsegélyező egylet tagjai voltak, s naponkénti orvosi ellátásuk, szakszerű beteggondozásuk a főiskolai kórházban történt.

A nevelőmunkában különleges helyet kapott a *hivatásra nevelés*. Minden, ami a képzőben, a tanórán és azon kívül történt, lényegében ezt szolgálta. Amikor az intézet tevékenységét ismertetjük, tulajdonképpen a hivatásra nevelés megvalósulását mutatjuk be. A nevelés feladatai között azonban röviden külön is szólunk ennek néhány problémájáról. Eredményességét fokozta „a tanítói hivatás órájának” bevezetése 1937-ben. Ez jó lehetőséget biztosított a nevelői gondolkodás, a hivatásérzés és -tudat erősítésére. A képzőben hagyománya volt a

hivatásra nevelésnek. Volt idő, amikor a nevelő tanár az önképzőkörben hivatás-erősítő beszélgetést, illemtanórákat is tartott. Az internátusi dolgozószobákban ilyen tárgyú könyvek is voltak (*A tanító megbecsülése, Úri ember*). A tanárok a tananyagot a tanítói feladatok figyelembevételével dolgozták fel. A tanítói hivatásszeretet kialakítására felhasználták az órán kívüli lehetőségeket is. Az V. évesek részt vettek a tanítóegyesületi gyűléseken, pedagógiai szemináriumokon. Az ifjúsági egyesületekben sokszor volt szó a tanító kötelességeiről, gyakorlati tennivalóiról. Kiszállásokon, szórványmissziókban sokszor oldottak meg konkrét tanítói feladatokat. A hivatásra nevelés különös törődést kívánt a tantestülettől a liceumi oktatás megindulása után. Bár a liceum elsősorban a tanítóképző akadémia előiskolájának indult, a tanulók egy része nem azzal a szándékkal jött ide, hogy a tanítóképző akadémiát is elvégezze, hanem csak gyakorlati irányú középiskolában akart tanulni. S amikor három év múlva a liceum III. osztályát végzetteknek miniszteri rendeletre a képző IV. osztályában kellett folytatniok tanulmányaikat, közülük többen nehezen törődtek bele ebbe a kényszerhelyzetbe. Jogaik megcsorbítását látták abban, hogy a liceumot nem fejezhették be, s kedvetlenül fogtak szakmai tanulmányaikhoz. Ugyanakkor megfelelő bátorságot sem éreztek a gyakorlati képzés feladatmegoldásaihoz. A tanárok türelmes, meggyőző munkával végül is elérték, hogy a tanulók ezt a kialakult helyzetet természetes állapotnak tekintsék, a gyermekekkel való foglalkozást megkedveljék, a nevelői munkát megszeressék. 1947-től a minisztérium lehetővé tette, hogy a liceumi tanulók érettségi vizsgát tegyenek, de addig s még azután is sok liceumi tanuló szerzett tanítói oklevelet. Csak az intézetben folyó jó munkának, a hivatásra való eredményes felkészítésnek volt köszönhető, hogy a liceumi tanulók nagy része mint tanító a későbbiek során kiválóan megállotta helyét az életben, s igen eredményes munkát végzett.

A képző már ebben a korban is gondolt a *természet-, növény- és állatvédelemre nevelésre*. Amikor a VKM erre vonatkozó felhívása megjelent, a képzőben ennek már szép hagyománya volt. Természetrajz-, földrajzórakon tervszerűen felhívták a tanulók figyelmét a növény- és állatvilág, a pusztuló természeti emlékek védelmére, a védelem jelentőségére, feladataira. Kedvező alkalmakat biztosítottak ehhez a tanulmányi kirándulások; ennek eredményeit fokozták az intézet telkén végzett gyakorlati munkák, a növényápolás, a madárvédelem. A tanulók gondozták a természetrajzi szertár akváriumát és a folyosókon elhelyezett virágokat. Erősítették e nevelés hatását az évenként tartott madarak és fák napja ünnepélyei, melyeknek előkészítése, megszervezése mindig a jelöltek feladata volt.

A nevelés elmélyítésében nagy szerepet kaptak a jól sikerült *intézeti rendezvények*. Mivel a képzőt a tanárok a módszer iskolájának tekintették, a rendezvényeket az előkészületekkel együtt nemcsak tartalmi hatása miatt, hanem nevelési értéke, a tanítói tevékenységre való felkészítés és az önállóságra nevelés szempontjából is fontosnak tartották. Ezért bizonyos rendezvények (tarka est,

hangverseny) engedélyezését megfelelő tanulmányi eredmény eléréséhez, a rendezvény sikerét feltételező s biztosító szorgalmas felkészüléshez kötötték. A képzőben a zenekultúra magas színvonalú volt. Sokszor még a táncmulatságon is az ifjúsági zenekar szolgáltatta a zenét. Évenként tartott főbb iskolai rendezvények voltak: tanévnitó és -záró, október 6-i, 31-i, március 15-i, madarak és fák napi, anyák napi, hősök napi, tanév végi testnevelési bemutató ünnepélyek, ifjúsági hangverseny és táncmulatság, tarka est. A hazafias nevelés szolgálatában álltak a különböző évfordulók alkalmával szervezett Mátyás-, II. Rákóczi Ferenc-, Bethlen Gábor-, Dózsa György-, Kossuth Lajos-, Kőrösi Csoma Sándor-, Madách Imre-, Szenci Molnár Albert-, Liszt Ferenc-, Comenius-, Pestalozzi-, Lenin- stb. emlékünnepélyek. Külön ünnepséget tartottak „a felvidéki területek visszacsatolása” (1938), „a keleti és erdélyi részek visszatérése” (1940) alkalmából. A haladó hagyományok ápolását szolgálta a Dezső Lajos-emlékünnepély. Jól sikerült összejövetelek voltak a főiskola és képző tanárainak közös családi estjei.

Az intézetben tapasztalható következetes nevelés eredményességét mutatja az is, hogy a tanulók ellen külön *fegyelmi eljárás* indítására nem volt szükség.

Fegyelmi ügyben a tanári kar csak egyszer, 1932-ben tárgyalt. Okot erre az szolgáltatott, hogy egy V. éves tanuló (Bodnár István kitűnő tanuló és az önképzőkör elnöke volt) a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben „5–10% üzen a szervezetlen 20 000-nek” címmel forradalmi hangulatú cikket jelentetett meg. Ez sértő kijelentéseket tartalmazott a tanítóságra, lelkészekre, politikusokra, általában a vidék intelligenciájára. A kivizsgálás során Bodnár azt vallotta, hogy az általa ismert tanítók felelősségérzetét igyekezett ébresztgetni, s a vidéki intelligenciát azért vonta be a cikkbe, mert a tanítóságnak köze van ezekhez. Bodnár a szociáldemokrata párttal elvi közösséget nem vállalt, magát nemzeti radikális pártinak vallotta. Vallomása szerint a cikket nem sértő, hanem javító szándékkal, a viszonyok kellő ismerete nélkül írta. A Közlönyben a helyreigazító nyilatkozat közzétételét önként vállalta. A tanári kar a büntetés javító céljából kiindulva eltekintett a kizárástól. Figyelembe vette a tanuló „jó képességét, szorgalmát, nagy energiáját, amelyek az ő erényei, másrészt heves természetét, az önkritika hiányát és azt a körülményt, hogy a dicsőség a fejébe szállt, mivel a múlt évben költeményes kötete jelent meg, melyért néhány író őt megdicsérte, aminek következtében egyszerre vezérnek érezte és túlértékeltte magát”.³¹⁶ Büntetésből magaviseleti osztályzatát hármásra szállították le, az élvezett félszegélyt elvették tőle, s megfosztották önképzőköri elnöki és szerkesztőbizottsági tagsági tisztétől.

1933 tavaszán a hatóság Mészáros Vince V. éves tanulót tartóztatta le a kommunizmussal való kapcsolatairól, ő azonban kimaradt az intézetből, mielőtt a bíróság döntött volna ügyében.

Ezek miatt, továbbá a főiskolában is jelentkező baloldali mozgalom következtében, a jobboldali politikai sajtó erőszakos támadásait tapasztalva, az iskolafenntartó vezetőség attól félt, hogy a főiskolától és a képzőtől az állam megvonja a támogatást, ezért az iskolák vezetőségétől szigorú intézkedéseket kívánt. A következő évben az igazgató ezzel kapcsolatos jelentésében arról számolt be, hogy év elején az iskolai törvények felolvasásakor az ifjúságnak az

³¹⁶ Jkv, 1932. november 10.

alábbi követelményeket is kihirdették: A tanulók csak az intézet könyveit, folyóiratait olvashatják; újságban cikket igazgatói engedély nélkül nem jelentethetnek meg; ismeretlen tartalmú csomagot, iratot senkitől nem fogadhatnak el; diákszállásokon idegenek nem tartózkodhatnak; magánosokhoz csak igazgatói engedéllyel járhatnak.³¹⁷ Ezek a rendelkezések csak részleges eredményt hoztak. A tanulókat a társadalomtól elszigetelni nem sikerült; a népi írók műveit olvasták, ismerték, a nép felemelését szívügyüknek tekintették s a maguk lehetőségei között segítették. Mindehhez kedvező feltételeket biztosítottak az ifjúsági egyesületek.

b) Korszerű demokratikus nevelés

Jellemző e korszak utolsó éveire a társadalmi demokratizálódás, s ez az intézet munkájában is éreztette hatását. Az iskola „a hitvallásos egyházi nevelés” mellett arra törekedett, hogy „minden ízében demokratikus tanítási és nevelői munkájával korszerű és élenjáró intézet legyen”, s népünk nagy átalakulását segítse.³¹⁸

Patakon a demokratikus nevelésnek jelentős hagyománya volt, de ez 1945-től tartalmában tovább gazdagodott, terjedelmében bővült. A tanári kar megtárgyalta a demokratikus szellemű nevelés megvalósítására irányuló miniszteri rendelkezést, s állást foglalt amellett, hogy nemzetünknek a demokratikus világban kell elhelyezkednie és „a nevelésnek az új társadalmi és politikai világrend követelményeihez kell igazodnia”. Megállapították, hogy ez a nevelőktől egyrészt világnézeti áthangolást kíván, másrészt arra kötelezi őket, hogy „a dolgozó társadalom Magyarországnak felépítését” szolgálják. „Vizsgáljuk meg magunkat – olvasható az igazgatói fejtegetésben –, mennyire neveltük eddig növendékeinket a dolgozó Magyarország számára; fejlesztettük-e bennük az önkormányzat eszméjét, adtunk-e, engedtünk-e önállóságot munkájukban, dolgaik intézésében? Tettünk-e közöttük különbséget származás, faj vagy vallás szerint, úr és szegény között? Szolgált-e értékelésünk alapjául a tehetségen, szorgalmon és kötelességteljesítésen kívül más szempont is, mely nem volt összeegyeztethető az igazsággal és egyenlőséggel? Meg kell állapítanunk, hogy minket, mint tanítóképző intézetet e tekintetben nem terhelhet lelkiismereti furdalás. A nemzet napszamosait neveltük, s általában egyszerű, zselléremberek, kispaszták és napszamosok gyermekeiből... Az intézet rendszere ránevelt mindenkit a munkára. A felügyeletben a növendékek hathatósan működtek közre, a tanár csak irányított. Úr és paraszt itt ismeretlen fogalom volt, de annál többször szerepelt a nincstelen magyar nép sorsa és jövője.” S mindez követke-

³¹⁷ Kovács Dezső igazgató levele a püspökhöz 1933. december 23-án. SpLt.

³¹⁸ Értesítő, 1949. 10. o.

zett abból, hogy „tanítóképző intézetben taníthattunk, melynek közszelleme mindig egészséges volt, s ebben a mi intézetünk is vezetett. Most ezt a szellemet öntudatosabbá és még demokratikusabbá kell fejlesztenünk... Ha eddig csak alkalomszerűen hallgattuk meg az ifjúság problémáit, most intézményessé kell azt tennünk. Ha eddig is közvetlen volt a viszony a tanár és diák között, most azt még jobban ki kell mélyítenünk. Eddig sem volt divat intézetünkben a rideg parancsolgatás, de ezután az ifjúság szellemi kibontakozását még jobban elő kell segíteni közös megbeszélésekkel is. A demokratikus vonásokkal megtüzdelt múltunkat demokratikus szelleművé kell átalakítanunk.”³¹⁹

1948-tól, az iskolák államosításától kezdve – bár a képző államosítása csak 1950-ben történt meg – a társadalom életét megszabó követelmények hatására az iskola sokat tett a társadalmi-gazdasági feladatok, a szocialista nevelési eszmék közelebbi megismeréséért, megvalósításáért, a szakmai-ideológiai-pedagógiai továbbképzésért, az új követelményeknek a képzésben való következetes érvényesítéséért. A Nemzeti Diákszövetséggel kapcsolatos rendeleteket is szellem szerint maradéktalanul végrehajtotta, a diákönkormányzatot megvalósította. A Társadalmi Szemle, Fórum, Új Szántás, Válasz, Szövetkezet, Pedagógiai Értesítő, Köznevelés, Hírlap, Szabad Nép, Szabad Szó című újságokat az ifjúsági olvasóterem számára megrendelte.

Az intézet részt vett a demokráciát építő iskolán kívüli munkában is. Az Állami Gyermeklélektani Állomás, a Pedagógusok Szabad Szakszervezete és a vármegyei népművelési felügyelőség „Szülők Iskoláját” indított, s ennek megszervezői, előadói túlnyomórészt képzős tanárok voltak. A tanárok bekapcsolódtak a szakszervezeti ideológiai előadássorozat megszervezésébe, s többen előadásokat is tartottak ott. Szorosabb kapcsolatot teremtettek a demokratikus társadalmi és kultúregyesületekkel. Megalakították a békebizottságot (1949), mely gyűlésen, ünnepélyesebb rendezvényen tudatosította a diákmozgalom jelentőségét, tevékenységét s az ifjúság szerepét a békemozgalomban.

A tanárok felismerték, hogy a pedagógusnak nemcsak szakembernek kell lennie, hanem politikusnak, társadalmi embernek. Ennek megfelelően igyekeztek alkalmassá, képessé válni az új neveléssel kapcsolatos társadalmi igények kielégítésére. A nyitott szemmel járás, a gondos önképzés, a szervezett tanulás mellett segítették ezt a tanári megbeszélések, a központilag szervezett igazgatói értekezletek, átképző, továbbképző előadások, tanfolyamok. Ezek anyagát nevelőtestületi értekezleteken feldolgozták, s a fontosabb problémákra a figyelmet a tanári faliújságban is felhívták.

Az 1949/50-es tanév volt a Magyar Népköztársaság első iskolai éve. Ekkor már világos volt, hogy a szocialista társadalom építésére kell nevelni a fiatalokat. A nevelők azt is felismerték, hogy *az új nevelésnek fontos feltétele a nevelés-oktatás tervszerű végzése, a tanítók, tanárok pedagógiai-ideológiai-szakmai to-*

³¹⁹ Jkv, 1945. április 21.

vábkképzése, önképzése, az egységes nevelés megvalósulása s az iskolai munka sikeres végzésével együtt az iskolán kívüli társadalmi feladatok megoldásában való tevékeny részvétel. Ezzel együtt fokozottabb mértékben indult meg a pedagógia ártértékelése s a gyakorlati tevékenységben a demokratikus szempontoknak megfelelő, haladó pedagógiai elvek érvényesítése. A fontosabb állami rendelkezéseket az iskola az egyházi főhatóságon keresztül 1948 után is megkapta, de azért, hogy a konkrét állami iskolai feladatokról, az átalakuló kor igényeiről közvetlenebbül is tájékozódjék s azokat a képzésben érvényesíthesse, azaz az intézet képzése továbbra is korszerű legyen, az igazgató részt vett a középiskolák számára szervezett állami értekezleteken, még ha számára, mint felekezeti igazgató számára nem is volt kötelező a megjelenés. Az értekezletek problémáit tanári gyűléseken megbeszélték, s ilyenkor nagy hangsúlyt kapott az az elv, hogy az iskola feladatait korszerűen csak a marxista-leninista elmélet kellő ismeretében, a szocialista pedagógia elvei szerint lehet megoldani.

A társadalmat foglalkoztató problémáknak, a marxizmus-leninizmus tanításának közelebbi megismerését segítették az abban a korban szokásos, hetenként tartott sajtóbeszámolók, melyeken a nevelők váltakozva ismertették a folyóiratok fontosabb tanulmányait, napilapok cikkeit, és megbeszélték a problémákat, a társadalmi törekvéseknek az oktató-nevelő munkában való érvényesítését. Értekezleteken sokszor foglalkoztak a szocialista pedagógia alapelveivel, követelményeivel. A tanárok átképzéséhez segítséget adtak a szovjet pedagógiai könyvek, a szovjet neveléssel foglalkozó tanulmányok s különösen a pedagógia szakos tanárok számára központilag szervezett pedagógiai és lélektani átképző tanfolyamok. Ezek hatására a társadalom eszményei, fejlődésének problémái nagyobb hangsúlyt kaptak az iskolában, s erősödött az iskola kapcsolata a társadalommal. Fontos megnyilvánulása volt ennek az, hogy a tantervek és tankönyvek a társadalom fejlődésének ritmusa szerint, a változásnak megfelelően, a tervgazdálkodás célkitűzéseit figyelembe véve, a természettudományos világnézet érvényesítésével készültek. Megalakultak a szülői munkaközösségek.

Ilyen körülmények között a képző is arra törekedett, hogy nevelése a környezeti hatások figyelembevételével, a nevelők és tanulók közösségi tevékenységével valósuljon meg. Az ifjúsági mozgalmi munkát a nevelés szerves részeként fogták fel, s nemcsak a tanári közösség és az ifjúsági közösség formálását tartották fontosnak, hanem a kettőt egybefogó iskolai közösséget is. Igyekeztek egységesíteni az iskolai és családi nevelést. A társadalmi változások tükröződtek az iskola munkájában, a tanárok és diákok életében. Megszaporodtak a tanári értekezletek. Az 1949/50-es tanévben a hetenként tartott sajtómegbeszéléseken kívül több mint 60 értekezletet tartottak a tanárok tájékoztatására, a követelmények közelebbi megismerésére, a társadalom problémáival való foglalkozás céljából. A sok gyűlést „a tanügyi kormányzat által szinte naponként kiadott rendeletek tették szükségessé, hogy az intézet a kapott utasítások szerint az egységes és megkívánt eljárást nevelői és oktatói téren biztosítsa. Az intézet

igyekezett a rendelkezéseknek mindenben eleget tenni, hogy növendékei tanulmányi és ideológiai vonalon a megkívánt követelményeknek megfeleljenek.”³²⁰

Az iskola nagy gondot fordított a tervgazdálkodás megismertetésére, jelentőségének tudatosítására. Mivel a *munkaverseny* a szocializmus építésének fontos munkamódszere, bár egyházi főhatóságától arra rendelkezést nem kapott, bekapcsolódott az országosan meghirdetett munkaverseny-mozgalmakba is, hogy fokozott munkájával, sajátos hivatásának megfelelően járuljon hozzá a nemzet újjáépítéséhez. Tanulmányi, olvasási, fegyelmi, sportversenyt szervezett. A segítő munkaverseny keretében 25 tanuló vett részt a Duna–Tisza-csatorna nyári építésének munkálataiban. A kulturális versenyben népművelési előadásokat, nyilvános műsorokat, szerepléseket, regős falukiszállásokat tartottak. A „Tanulj jobban” mozgalom eredményeinek fokozására az osztályok csoportokat (tanulópárokat, tanulóköröket, szakköröket) szerveztek a tanult anyag jobb megértése, elmélyítése végett. Ez a mozgalom országosan eredményes volt: 1948-ban 217 középiskola 19 138 diákja kapcsolódott be a versenybe. Elért eredményéért 480 tanuló kapott 100–100 Ft jutalmat, köztük a képző négy növendéke is.

A munkaversenyek eredményeit a kisebb csoportokban hetenként, intézeti szinten havonként rendszeresen elemezték, értékelték, az eredményeket tudatosították, s a tapasztalatokat a továbbiak során igyekeztek hasznosítani. Volt idő, amikor a képzőnek a versenyről havonta jelentést kellett küldenie a tanterületi főigazgatónak. A versenyek hatása a tantestület értékelése és a tanulmányi felügyelők megállapítása szerint megmutatkozott a tanulók tanulmányi színvonalának emelkedésében, az egymás iránti felelősség fejlődésében, a munkafegyelem fokozódásában, a tanárok szakmai-pedagógiai-ideológiai önképzésében, az intézeti közösségi szellem elmélyülésében és a társadalommal való szoros kapcsolat megvalósulásában.

c) Az oktatás néhány vonása

A tanárok arra törekedtek, hogy a tanulók „alapos elméleti és gyakorlati felkészültséget, sokoldalú képzettséget szerezzenek”, s rendelkezzenek mindazzal az ismerettel, melyre „a művelt, hivatását szerető tanítónak szüksége van”. A szükséges ismeretek elsajátítására nemcsak a tanítási órákat használták fel, hanem az ifjúsági egyesületeket, a filmeket, a szabad foglalkozásokat is. Nagy gondjuk volt a gyakorlati készségek fejlesztésére. Ezért a fizikaórák egy részét gyakorlatok végzésére és kísérleti eszközök készítésére használták. A természetrajzi és gazdaságtani ismereteket a gazdasági és növénykertben végzett gyakor-

³²⁰ Jkv, 1950. június 29.

lati munkával egészítették ki. A tanítói gyakorlati teendők elsajátítása a gyakorlóiskolában történt.

A tanítás a *Tanterv és Utasítás* és „az idők szellemének megfelelő” kiegészítő rendeletek előírása szerint folyt. A tanárok a *tanítási órát* az iskolai nevelés legfontosabb eszközének tartották. Igyekeztek a tanítási anyag és eljárás nevelési alkalmait, lehetőségeit gondosan kihasználni s az ismeretek elsajátításával a tanulók értelmét (képességeit), érzelmét és akaratát fejleszteni. Nagy gondot fordítottak az új anyag feldolgozására, a megértett ismeret gyakorlására és gyakorlati alkalmazására. Az igazgató évenként, a tanulmányi felügyelők látogatásuk befejeztével módszeres értekezleteken számoltak be óralátogatásaik tapasztalatairól, s megállapításaik pozitívak voltak. A jegyzőkönyv szerint a tanári kar tagjai az órák szervezésében jó úton jártak s munkájuk eredményes volt: a tanítójelöltek számára követésre méltó jó példát mutattak.

A tanítási órákat módszeresen építették fel, kellően tagolták. A számonkérésre, az új anyag tárgyalására és az összefoglalásra, illetve gyakorlásra arányosan megfelelő időt fordítottak. Igyekeztek ránevelni a tanulókat a tudatos tanulásra, s a munkába a növendékeket következetesen bevonták. A kitűzött feladatokat közösen oldották meg, az anyagot együtt dolgozták fel.

Eljárásukban „a nevelő vezetésével lefolyt közös iskolai munka volt a tanítás legfontosabb mozzanata”, melyhez az otthoni tanulásnak is igazodnia kellett. Ezért fontosnak tartották, hogy a közös munka eredményeit lényegyet kiemelő vázlatban összefoglalják s a tanár a táblára, a tanulók pedig a füzetükbe feljegyezzék. E vázlatok nem adtak összefüggő kifejtést, hanem vezérszavakból, adatokból, rajzokból álltak. Ezt elegendőnek tartották ahhoz, hogy segítségével otthon a növendék a feldolgozás egyes mozzanatainak élményét felidézze, azaz a tanuláshoz hasznos vezérfonalul szolgáljon. Ez a gyakorlat is hozzájárult ahhoz, hogy az intézet szép eredményt ért el az önálló, értelmes tanulásra nevelésben. Az oktatás tehát nem volt tankönyvközpontú, bár a tankönyveket a tanításban és tanulásban a rögzítés és gyakorlati alkalmazás szempontjából nélkülözhetetlen segédeszköznek tartották. Ezért is helytelenítették, hogy a tanügyi kormányzat 1945 után a tankönyvek egy részét kivonta a forgalomból, s ugyanakkor nem gondoskodott új tankönyvekről. A tankönyvhiány ugyanis megnehezítette az elmélyedést, s hátrányos volt az előadókészség fejlődésére is. Helytelenítette a tanári kar azt is, hogy több bevezetett tankönyv nagy anyagot tartalmazott, igen terjedelmes volt, s társadalmi szemlélete sem volt meggyőző.

A tankönyvek mellett fontos szerepet tulajdonítottak az oktatásban más *könyveknek*, az olvasásnak. A tanárok tervszerűen irányították a tanulók olvasását, a fontosabb irodalmi és szakkönyvekre felhívták a figyelmet. Az olvasásra nevelésnek jól bevált formája volt az, hogy a tanulóknak könyveket adtak, s az olvasottakról az órákon be kellett számolniuk. Az egyéni képességek fejlesztését is szolgálta, hogy szakkönyvek felhasználásával egy-egy témát ki kellett dolgozni, s arról az önképzőkör gyűlésén előadást tartani. Mindez azt jelzi, hogy a

növendékeket a tanárok igyekeztek elindítani a több könyvből való tanulás felé s hozzászoktatni őket a rendszeres olvasáshoz.

Ennek megfelelően az intézet gondot fordított a tanári és ifjúsági *könyvtár fejlesztésére*. Az anyagi lehetőségektől függően a tanárok részére a fontosabb korszerű szakkönyveket, a diákok számára a szépirodalmi műveken kívül az általuk is érthető korszerű ismeretterjesztő könyveket beszerezték. 1938-tól közérdekű munkából (vallásos, statisztikai, közgazdasági stb.) tanári kézikönyvtárat is létesítettek, s ezt a nevelők az órákra való felkészülésben és továbbképzésükben szívesen használták. A tanári könyvtár állománya 1930-tól 1944 nyaráig vásárlással 1736 (ajándék útján 123) művel, az ifjúsági könyvtár pedig 763 művel gyarapodott. A két könyvtár évi gyarapodása 178 mű. 1944-ben a tanári könyvtár állománya 9181 mű, az ifjúsági könyvtár pedig 3236, s ez azt jelenti, hogy ebben az időben az iskola 12 417 könyvet tudott a tanításhoz-tanuláshoz rendelkezésre bocsátani. A képző 1945-ben és később több mint 400 tankönyvet s VKM-rendelet szerint kiselejtezendő könyvet szolgáltatott be.

A hagyományoknak megfelelően ebben a korban is igyekeztek rászoktatni a tanulókat arra, hogy továbbképzésükhöz tervszerűen használják fel a könyveket, hogy saját könyvtáruk legyen, s ennek alapját már képzős korukban – részben tankönyvek megtartásával, részben más könyvek vásárlásával – vessék meg. A gazdasági válság idején, 1932-ben segélykönyvtárat létesítettek, amelyet csekély használati díjért a szegény tanulók igénybe vehettek, de a pedagógiai tankönyveket és vezérkönyveket ezután is minden tanulónak meg kellett egyénileg vásárolnia.

A könyvek mellett nagy szerepet szántak a folyóiratoknak, újságoknak is. Meg voltak győződve arról, hogy ezek olvasása nélkülözhetetlen, hiszen ezek nélkül a nevelő az élet fejlődésével, a műveltség, a pedagógia korszerűsödésével nem tud lépést tartani, nem tud az állam és az egyház követelményeinek megfelelni. A tanulókat is igyekeztek hozzászoktatni a folyóiratok, újságok olvasásához, kialakítani bennük az olvasás igényét s a tanulásban és gyakorlati munkában az olvasottak felhasználására való törekvést. A nevelők sok újságot, folyóiratot tanulmányozhattak a tanári szobában, a jelöltek pedig az ifjúsági könyvtárban, illetve dolgozószobáikban.

Az oktatás eredményességét nagymértékben segítette, hogy nagy gondot fordítottak a *felszerelés, taneszközök korszerűsítésére*, a tanítás tárgyi feltételeinek biztosítására. A természettudományi tárgyak kísérleti termét 1932/33-ban munkateremmé alakították át. A fizikai-kémiai kísérleti teremben saját tervezésű munkaasztalokat helyeztek el, melyeket elláttak áramforrással és vízvezetékkel is. Minden asztalt felszereltek a legszükségesebb fizikai és kémiai eszközökkel, hogy a növendékek (két-három főből álló csoportokban) maguk is kísérletezzenek, s a különböző kísérletek végzésében jártasságot szerezzenek. A természetfelfelfelszereléssel is ellátták, s így rögzített epidiaszkóppal képeket, filmvetítővel oktatófilmet bármikor tudtak vetíteni. Hasonlóan gazdag növénytani,

állattani, testtani gyűjteménnyel külön természetrajzi-botanikai termet alakítottak ki, melyet megfelelő asztalokkal, felszereléssel alkalmassá tettek arra is, hogy a tanulók a csoportosan tartott tanítási órákon, gyakorlatokon állattani, növénytani kísérleteket folytassanak. 15 mikroszkóp, preparálófelszerelés, kézi-nagyító, továbbá szétszedhető emberi torzó stb. állt a tanulók rendelkezésére.

A képző a többi tárgy tanításában használt felszerelést is fejlesztette, korszerűsítette. 30 kitömött madarat, ennél is több történelmi, földrajzi térképet, több zongorát, harmóniumot vásárolt, az orgonát korszerűsítette. A kertben kettős virágházat, melegágyakat, öntözőkutat, botanikus kertet létesített, gyümölcsöstáblákat telepített, bevezette a fák rendszeres permetezését. Az iskola telkén lévő játszóteret a testnevelés céljaira alkalmasabbá tette, megfelelő tornaszerekkel látta el. A folyosón, a termekben természetrajzi szemléltető szekrényeket, a tanultakkal kapcsolatos képeket, rajzokat, táblázatokat helyeztek el. Az értesítők szerint a szertárak gyarapítására 1930-tól 1944-ig 15 417,96 pengőt fordítottak, ami 1100 pengő évi átlagot jelent. Az is megállapítható, hogy a beszerzésre használt összeg mintegy 50%-át az első négy év alatt költötték el, s így az intézetben kezdettől fogva kellően korszerűsített felszereléssel folytatható az oktatás.

A szertárak gyarapítására a vásárlás mellett más lehetőségeket is kerestek. Fizikai-természetrajzi gyakorlatokon, rajz- és kézimunkaórákon a szaktanárok irányításával igen sok, a tanításban jól felhasználható kísérleti eszközt készítettek, növényt, állatot, rovar gyűjtöttek. A tanulók egyébként is sok eszközzel, gyűjteménnyel gazdagították a különböző szertárak anyagát. Az iskola gazdaságokat, gyárat, vállalatokat, szövetkezeteket keresett meg, s ezek ajándéka-ként is sok szemléltető anyag birtokába jutott. A tudatos, lelkes munkának meglelt az eredménye: a képző igen jól felszerelt intézettel fejlődött, s ez hozzájárult ahhoz, hogy a tanítás korszerű s eredményes legyen.

A tantestületnek sok gondot okozott a tanulók túlterhelése. A középfokú szakképzés már önmagában is túlterheléssel járt, hiszen a megfelelő általános műveltséggel együtt megfelelő szakképzettséget is kellett biztosítani. Mivel a tanítót a népiskola minden tantárgyának tanítására felkészítették, ezért a képzés sokféle munkát, sok időigényes apró feladat megoldását kívánta. Az elméleti tanulás mellett nagy energiabefektetéssel járt a különböző gyakorlati munkák elvégzése, az ének és zene rendszeres gyakorlása, a rajz és kézimunka, főleg pedig a gyakorlati képzéssel kapcsolatos írásbeli munkák elkészítése. Fokozta a túlterhelést a sok délutáni elfoglaltság. Az egyházi ének, az énekkari és zenekari csoportos órák a leventefoglalkozással és az önképzőkörrel heti tíz, az egyéni zenegyakorlás három órát tett ki. Ehhez járult még a különféle ifjúsági egyesületi (sportkör, cserkész, ifjúsági Vöröskereszt, SDG Kollégium) tevékenység.

A tantestület módszeres értekezleten is foglalkozott a túlterheléssel. Megállapította, hogy a túlterhelés részben mennyiségi, részben minőségi. Magas a

tanítási órák száma (a képzőben 37–38, a líceumban 35–36), s az egyes tárgyak anyaga túlméretezett, nem áll megfelelő arányban a feldolgozáshoz rendelkezésre álló óraszámmal és a tanulók teherbíró képességével. Különösen megnőtt a minőségi túlterhelés a líceumban, ahol a tanterv bizonyos képzős anyagot kevesebb óraszámra sűrített bele, illetve alacsonyabb osztályba helyezett (test- és egészségtan, magyar, történelem, földrajz, közgazdasági ismeretek), s így az elvégzendő anyag természete és a növendékek szellemi fejlettsége nem állt összhangban egymással. Helytelenítették azt is, hogy a gyakorlati tárgyak óraszámának aránya magas az elméletihez viszonyítva. Megítélésük szerint a túlterhelésnek tantervben rejlő okai is voltak, ezért az egyházi felsőbb hatóságnak tantervi revíziót javasoltak s kérték, hogy a tanulók befogadóképességének figyelembevételével, a kor követelményeinek érvényesítésével történjék a tanterv kialakítása. Az egyetemes konvent eljárta a tantervrevízió ügyében, de a VKM nem ismerte el a túlterhelés meglétét, s így megszüntetéséről nem is intézkedett.

A tanárok az intézeten belül harcot folytattak a túlterhelés csökkentéséért. Tervet készítettek, az eredményeket ellenőrizték, a tapasztalatokat elemezték. E munkában fontos szerepe volt a jobb szervezetségnek. Megmutatkozott ez a tanítási órák gondosabb szervezésében, a házi feladatok koncentráltságában, a magyar-, német-, mennyiség-tani dolgozatírások idejének pontos rögzítésében, órarendi megjelölésében. Csökkentették a délutáni elfoglaltságot. Bevezették, hogy a tanuló az önképzőkörön és vallásos egyesületen kívül csak egy, esetleg két ifjúsági kör munkájában vehet részt. Ezek megvalósítására különösen nagy szükség volt a háború idején, mert a sok tanár- és órarendi változás, az épület egy részének igénybevétele miatti nehézségek, a tanulók előképzettségi szintjének csökkenése tovább fokozták a tanulók túlterhelését.

d) A gyakorlati képzés³²¹

A gyakorlati képzés tudatos végzése s a szerzett tapasztalatok felhasználása ebben a korban is biztosította a folyamatos fejlődést. A gyakorlati képzés irányítói országosan elismert szaktekintélyek voltak, kiknek célratörő munkával sikerült annak hatékonyságát fokozni. *Mélyült, még tudatosabb lett a képzés tartalma, s bővült a terjedelme, az addiginál több gyakorlati feladatra történt a közvetlen felkészítés.* Az intézet vezetésének, a gyakorlati képzés szervezőinek s a tantestület összefogásának hatására ebben az időben a gyakorlati képzés a pataki tanítóképzés nagy erőssége, a képzésben elért eredmények fontos feltétele volt.

A gyakorlati képzés egyik területe a *hospitálás*, melynek feladata az elméleti

³²¹ Vö. Lázár Károly: Tanítónevelésünk gyakorlati része. Sárospatak, 1935. (Továbbá: Értesítő, 1935. 48–79. o.)

tanulás segítése, a gyakorlati tanítói munka megismerése s abban bizonyos jártasságszerzés volt. A jelöltek hospitálás közben megismerték a népiskola munkáját, annak légkörét, közvetlen kapcsolatba kerültek a gyermekekkel, megfigyelték, gyakorolták a nevelési-tanítási tevékenységet. A hospitálásra a jelölteket kellően felkészítették, a tennivalókat tudatosították. A nevelőtestületi ráhatás következtében a jelöltek az óralátogatást nem pusztá időtöltésnek, hanem komoly feladatnak fogták fel. Azt is tapasztalták, hogy a gyakorlóiskolában nem diákok, hanem nevelők, „kis tanító bácsik”, akiknek vigyázniuk kell arra, hogy minden szavuk, cselekedetük példa, nevelő hatású legyen. Igyekeztek közéről megismerni a gyermekeket azért is, hogy gyakorlati tanítási órákon eredményesen oldhassák meg tanítási-nevelési feladataikat. Ezért a tanórákon kívül is sok idejüket töltötték a gyermekek között.

A képző gyakorlata szerint a tervszerű hospitálás a II. osztályban s *testtanból* kezdődött. Ezzel kapcsolatban négy feladatot kellett megoldani. Az első három csoportos, osztályhospitálás volt. A negyedik feladat megoldása során a jelöltek hosszabb időn át figyelték (mérték) egy-egy gyakorlóiskolai tanuló testi-szellemi fejlődését, egészségi állapotát, ruházkodását, életkörülményeit, s tapasztalataikról a szaktanárnak írásban számoltak be.

Közvetlenebbül szolgálta a hivatásra nevelést a *lélektan* kapcsolatos hospitálás a III. osztályban. Általában kettős feladata volt: bepillantást engedett az iskola szellemi életébe, s lehetővé tette a gyermeki lelki jelenségek megfigyelését. A jelöltek megismerkedtek az elemi iskola mindennapi rendtartásával, órarendjével, életével, segédkeztek a tanítás előkészületeiben és az óráközi felügyeletben. Tapasztalatokat gyűjtöttek a gyermekek figyelmével, ismeretszerzésével, érzelmi életével és akarati cselekvésével kapcsolatban, továbbá két-két növendék huzamosabb ideig figyelt egy-egy gyakorlóiskolai tanulót, annak tevékenységét, s így konkrétabb tapasztalatokat szerezhetett a gyermek fejlődéséről.

Az első lélektani hospitálás az óralátogatási feladatok megoldásába való bevezetés céljából egyórás csoportos hospitálás volt. Ezután a tanulók névsor szerint, naponta felváltva mentek hospitálni. Tapasztalataikról írásban is beszámoltak. Miután az osztály minden tanulója megfigyelte s kidolgozta a tételt, újabb szempontok szerint kezdődött a tanulók egyéni hospitálása. A beszámolókat a szaktanár átnézte, s tapasztalatait a tanulókkal részben a lélektan, részben a mindennapi kérdések óráin megbeszélte. Egy időben a megfigyelési feladat két részből állt: a gyermek lelki életének és a tanítójelölt önismeretének, nevelői gondolkodása fejlődésének megfigyelését, elemzését kívánta. A lélektani hospitálás során a jelöltek általában három tanítási napot s egy órát töltöttek évente a gyakorlóiskolában.

A testtani és lélektani hospitálásnak a líceumi képzés idején több okból nagy fontosságot tulajdonítottak. Kedvező alkalmat, lehetőséget biztosított arra, hogy az 1–2. osztályos gyakorlóiskolai tanulók őszinte munkakedve s a vele kapcsolatos gyermeki megnyilatkozások maradandó nyomot hagyjanak a növendékekben, s megnyerjék őket a tanítói hivatásnak.

A *IV. osztályosok hospitálása* közvetlenebbül szolgálta a jelöltek elméleti pedagógiai tanulását és gyakorlati tanítását. A neveléstani anyag feldolgozását segítette a gyakorlóiskolai rendtartás, fegyelmezés, szoktatási módok, az erkölcsi és testi nevelési eljárások megfigyeltetése. Ezenkívül név szerint megismerték a gyermekeket, segédkeztek a tanulók érkezésénél, fogadásánál, elhelyezésénél, a tanterem rendjének, tisztaságának fenntartásánál, a tanítási eszközök előkészítésénél, az óráközi felügyeletnél és a tanulók hazabocsátásánál. Megfigyeléseket gyűjtöttek a „tanítástani” (didaktikai) anyag feldolgozásához, különösen az órarend, az időbeosztás, az anyag kiválasztása és elemzése, a tanterv végrehajtása, a tanítás technikája, a módszer, a kérdés-felelet, a taneszközök köréből. A csoportos hospitálás nagy része a különböző tantárgyak tanítási módszerének megfigyelésére irányult. Egyéni hospitálása során a jelölt egy vagy esetleg két tanítási óra munkáját figyelte meg s elemezte. Az idő többi részében figyelemmel kísérte az iskola minden munkáját. A gyakorlati munkára való felkészítést segítették azok az egyéni feladatmegoldások (csendes foglalkozás számonkérése, egy-egy tanulócsoporthoz osztály ellenőrzése, kész szövegek, feladatok felírása a táblára, olvasás és számolás gyakoroltatása, játék, séta vezetése stb.), melyeket a tanító bízott a tanulókra. Ezek a gyakorlati munkák nem gátolták az általános hospitálási feladatok megoldását, kiegészítették azokat, s nagyban segítették a gyakorlati képzés eredményességét.

A hospitálók a végzett munkáról és szerzett tapasztalatokról írásbeli beszámolót készítettek, s azt a pedagógia tanára és a gyakorlóiskolai tanító nézte át és javította. Az eredményeket, jó megoldásokat a szaktanár kellő időben tudatosította, s az általánosabb problémákra az egész osztály figyelmét felhívta.

Az *V. osztályosok hospitálása* a tanítás első napjával indult, s ekkor a tanév eleji nevelői tennivalók megfigyelése volt a feladat. A tanulók fogadásával, elhelyezésével, szoktatásával, az év eleji teendővel kapcsolatos tapasztalatokat az osztály többi tanulóval is közölték, s a legfontosabbakat azok is lejegyezték. A továbbiak során nevelési-tanítási feladatmegoldásokat figyeltek meg. A tételek kidolgozásához felhasználták az előző hospitálások megfigyeléseit is, s így a beszámolók elkészítése anyaggyűjtő, elemző, összefoglaló, szerkesztő munkát kívánt a tanulóktól. Ez segítette a tanulókat abban is, hogy írásbeli képesítővizsgai pedagógiai dolgozataikat megfelelő szinten tudják elkészíteni.

A tanító irányításával sokrétű egyéni munkát is végeztek. Megismerkedtek az iskolai naplókkal, megtanulták azok vezetését. A tanítás megkezdése előtt felügyeltek a rendre, fegyelemre, s intézkedéseikről a tanítónak beszámoltak. A tanító előzetes tanácsai szerint egyszerűbb, kisebb, olykor egész órát kitöltő tanítási feladatokat oldottak meg. Figyelemmel kísérték a gyakorlóiskola egész

munkáját, életét. Így tapasztalatokat szereztek a módszerekre, a tárgyak kapcsolataira, a segédeszközök használatára, a munkáltatás technikájára, a nevelő hatások érvényesítésére, a gyermeki sajátosságok megismerésére, a szülői ház és iskola viszonyára vonatkozóan. A tanulók későbbi visszaemlékezései szerint e feladatmegoldások közben egész életre szóló élmények birtokába jutottak, melyek meghatározóak voltak további egyéni eljárásaikra. Ezért is lehetett a gyakorlóiskola a tanítónévelés igazi műhelye.

Az V. osztályosok közös hospitálásai nagyrészt a tantárgyi mintatanítások megfigyelésére szolgáltak, de sokszor került sor más (községi, felekezeti) népiskola, az ismétlő továbbképző iskola, gyógypedagógiai osztály, más nevelési intézmény munkájának tanulmányozására s a szülői értekezleten való részvételre is. A megfigyelésekről készített elemző beszámolókat a pedagógia tanára és a gyakorlóiskolai tanító nézte át, javította, értékelte.

Fentiekén túl egyéb jellemzői is voltak a hospitálásnak. A képzőben kialakult az a gyakorlat, hogy az V. osztályos hospitáló segítette s ellenőrizte alsóbb éves társainak hospitálását, s az udvaron, a játéknál felügyelt a tanulókra. A IV. osztályos tanuló a tanteremben és öltözőben, a III. osztályos pedig a folyosón és az illemhelyen volt felelős a gyermekekért, rendért, fegyelemért. Ez a konkrét feladat is fokozta a tanulók felelősségérzetét, segítette a jelölteket abban, hogy jobban beleéljék magukat a tanítói szolgálati rendbe.

A gyakorlati képzésnek igen hatásos eszköze volt a IV–V. osztályban a *tanítási gyakorlat*, melynek keretében sor került az óraszervezés, -vezetés megpróbálására, gyakorlására. Az I–III. osztályban a tanulók elméleti képzést kaptak, de a tanítói hivatásra felkészítés már az I. osztályban megkezdődött. Fontos eszköze volt ennek az, hogy a tantárgyak anyagának feldolgozása közben a tanárok a népiskolai vonatkozásokat érvényesítették, kiemelték, de nagymértékben segítette az eredményt a felsőbb éves tanulótársak gyakorlati képzési munkájának, általában pedig a képző következetes nevelői légkörének a hatása is.

A IV. osztály első negyedéve a tanításokra való előkészület ideje volt. A tanulók megismerkedtek a tanítástan – gyakorlati szempontból fontosabb – anyagával és az írás-olvasás tanításának módszerével. Ezután mintatanítást néztek meg s elemeztek, majd sor került a jelöltek gyakorlati tanítására. Erre előbb alaposan felkészítették a jelölteket, majd fokozatosan egyre nagyobb önállósággal kellett felkészülniök. Az első időben csak betűismertetést tanítottak, majd számolást, később testnevelést és végül beszéd- és értelemgyakorlatokat. Az egyes tantárgyakból gyakorlati tanításra csak akkor került sor, ha előzőleg a tárgy módszertani anyagát feldolgozták. A tanításra való előkészítésben a tanítónak volt nagyobb szerepe. Az előkészítés alapján elkészített tanítási tervet a tanító és pedagógia szakos tanár javította. A tanítást bírálat, megbeszélés követte. E munkában nagymértékben érvényesült a fokozatosság elve. Az első előkészítésekénél s bírálatoknál a nevelők többen szerepeltek, később a tanulók egyre

önállóbb szerepet kaptak az előkészületben és elemzésben. A nevelők arra törekedtek, hogy a bírálat legyen tárgyilagos, jóindulatú, segítse a fejlődést, további munkára ösztönözzön, keresse meg az esetleges hibák okait, s ilyenkor tudatosítsa a helyes megoldást is.

Az V. osztályban a gyakorlati képzésnek a jelöltek az önálló tanítói munkára kellett felkészítenie. A tanév elején a IV. osztályban tanított tárgyakból végeztek gyakorlatokat, majd bevonták a gyakorlati képzésbe a többi tárgyat és a felsőbb osztályokat is. S azért, hogy a tanulók többször s minél több tantárgyból szerezzenek tanítási tapasztalatokat, továbbá hogy a tanításokon a szaktanárok is részt vehessenek, egyszerre két csoportban s több tárgyat tanítottak. A fokozatosságnak megfelelően a nevelők a felkészítésben egyre kevesebbet segítettek, továbbá a második félévben a jelöltek már nem tervezet, hanem vázlat alapján tanítottak. A nevelők az írásos előkészületet mindig kijavították. A növendékeknek a tanításhoz szükséges eszközökről egyénileg kellett gondoskodniuk. Ezeket vagy a gyakorlóiskola szertárából kapták meg, vagy pedig maguknak kellett elkészíteniük. Ilyenkor osztálytársaik és az alsóbb évesek egyaránt segítették őket az előkészületi feladatok megoldásában. S ez a közösségi munka nagy hatású volt az alsóbb éves jelöltekre is.

A fokozatosság a tanítási óra megszervezésével kapcsolatos követelményekben is érvényesült. Az V. osztályos jelöltnek az egész tanterem munkáját, az ott lévő osztályok tevékenységének szervezését és irányítását magának kellett végeznie. Nemcsak a közvetlen foglalkozással, saját osztályával kellett törődnie, hanem a többivel is (csendes foglalkozás kiadása, ellenőrzése stb.), tehát minden tanítói feladatot meg kellett oldania. A bírálati órán nagy szerepet kaptak a növendékek, s a szervezés a pedagógia szakos tanár feladata volt. Az utolsó félévben a gyakorlati képzés tovább bővült. A jelöltek egyfolytában két félórán át tanítottak, továbbá ugyanabból a tárgyból két egymás után következő egységet is feldolgoztak. S mivel ekkor már kevés segítséget kaptak az előkészülethez, ezeknek az óráknak a felszabaduló idejét különböző gyakorlati tanítói feladatok végzésére, a tanmenet- és órarendkészítésre, fegyelmezési esetek, nevelési szituációk elemzésére, tipikusabb egységek, ünnepélyek, vizsgák stb. problémáinak megbeszélésére fordították. Az V. évesek készítették elő, szervezték meg a március 15-e, a madarak és fák napja, az anyák napja, a tornaverseny ünnepélyét is.

A gyakorlati tanítások keretében a IV. osztályosok átlag három-négy, az V. évesek pedig hat-nyolc alkalommal, tehát összesen kilenc-tizenkét esetben tanítottak szervezeten, csoport előtt. A tanítási jártasság alakulására jótékonyan hatott az a gyakorlat, hogy 1941-től a hospitáló V. osztályos egy, majd az utolsó hónapokban két órát is tanított önálló felkészüléssel az óralátogatás napján.

A tanárok arra törekedtek, hogy a tanulók a gyakorlati tanítói feladatok megoldásában (előkészület, tanítás, bírálat) fokozatosan haladjanak az önálló-

ság felé, s lelkiismeretes munkájuk eredményes volt. A tanulmányi felügyelet többször is megállapította, hogy a jelöltek tanítói feladatkörükben otthonosan mozognak, nevelői készségük fejlett, munkájuk módszeressége kifogástalan.

e) Tanulói öntevékenység, ifjúsági egyesületek

Ebben az időben a tanulók öntevékenysége is nagyot fejlődött. Munkásságuk színesebb lett, mélyült, kiszélesedett. Nemcsak a tantervi feladatok közvetlen végrehajtásában vettek részt, hanem órán kívüli idejüket az órára való felkészülés mellett sokféle társadalmi munkával, ifjúsági köri tevékenységgel, pályatételek kidolgozásával, különféle gyűjtőmunkával töltötték. Az öntevékenység fejlődését segítették bizonyos külső tényezők (országosan újabb formák alakultak ki), de fontos szerepük volt az iskolán belüli tényezőknek is (a tárgyi és személyi feltételek kedvező alakulása).

Az intézet fontosnak tartotta a tanulók munkavégzését, öntevékenységét. Ezért a tanórán nagy szerepet kapott a problémafelvetés, a kutatás-kísérletezés, a munkáltatás. Ami nem fért bele a tanórai keretbe, továbbmunkálták az ifjúsági egyesületek, a műhelyi oktatás, természettudományi gyakorlatok s egyéb munkaalkalmak. Az öntevékenység során elért eredmények, munkasikerek s ezekkel együtt a különböző versenyek segítették a tanulók helyes önismeretének, önértékelésének alakulását, fejlődését. A sokoldalú munkássághoz a képző igyekezett lehetőséget teremteni. Az ifjúsági egyesületek sokszínű tevékenységében minden növendék megtalálhatta az érdeklődésének, személyiségének legmegfelelőbb munkaterületet. A tanári kar arra törekedett, hogy minden ifjúsági kör egy-egy munkaközösség legyen, annak minden tagja aktívan vegyen részt a feladatok megoldásában és évente többször is szerepeljen. Az ifjúsági egyesületek egy része kitaposott úton haladt, bár az első években ezek alapszabályait is továbbfejlesztették. Az előző években végzett önképzőköri, cserkész-, ének- és zenekari és sportkörü tevékenység tovább folytatódott. Ugyanakkor a társadalmi igényeknek megfelelően újabb ifjúsági szervezetek is alakultak, s ezek is igen hatékony munkát végeztek. Ilyen volt az SDG Kollégium, az iskolaszövetkezet, a diákszövetség, a faluszeminárium, a vöröskereszt.

Comenius Önképzőkör

Az általános nevelő hatás és a hivatásra nevelés szempontjából az ifjúsági körök között ennek tevékenysége volt a legfontosabb. Nemcsak azért, mert ennek voltak a legmélyebb hagyományai, hanem azért is, mert sokféle adottság kifejlesztéséhez biztosított lehetőséget. Új szabályzatát a tanári kar az 1930/31-es tanévben fogadta el.

SÁROSPATAKI

IFJUSÁGI KÖZLÖNY

LI. ÉVFOLYAM

Főszerkesztő:
KONCZ SÁNDOR

Tördelésvezető:
Dobóczy István, Tóth Gusztáv,
Benedek Dezsa, Székely János

Felkiadó szerkesztő:
VATAI LÁSZLÓ

1935. NOVEMBER HÓ.

SZERKESZTŐSÉG ÉS
KIADÓHIVATAL:
SÁROSPATAK
FŐISKOLA.

MEGJELNIK JULIUS ÉS
AUGUSZTUS HÓ KIVÉ-
TELÉVEL HAVONKÉNT.

ELŐFIZETÉS:
EGÉSZ ÉVRE 3 P
FÉL ÉVRE 1-50 P
EGYES SZÁM 30FILL

TARTALOM:

Vatai László: Európai szellem, azzal világ-
nézet. — Koncz Sándor: A hit győzelme. —
Vatai László: A lénytől szabadon. (Vers.) —
Kodóbcz József: Hadstörténi jelentés. —
Orgoványi György: Nincs menekvés. —
Dr. Gulyás József: A testi munkával is való ne-
velés a pataki iskolában. — Mészöly Dezsa:
„Isten hozott” — „Isten veled.” (Goethe.)
(Vers.) — Békés Géza: Vadiudak sorsa.
(Vers.) — —: Kedves Olvasóink! — Híreink. —

A Sárospataki Ifjúsági Közlöny címlapja

A körnek minden képzős tagja volt. Az ifjúság a vezetésre 42 tisztségviselőt választott. Ez is jelzi, hogy jól aktivizálta az ifjúságot, a tagság 30–32%-a a kör munkában már csak ezért is tevékeny szerepet játszott. Az önképzés elsősorban a kéthetenként tartott munkagyűléseken valósult meg. Ezenkívül tartottak ünnepi vagy díszközgyűlést (okt. 6., márc. 15., hősök napja), s évente rendeztek hangversenyt, tarka estét, farsangi bált.

A 30-as évek második felében általánossá váló önképzőkori válsággal szemben több újítást foganatosítottak, s így itt az nem éreztette hatását. A munka intenzitásának fokozása érdekében különböző szakosztályokat alakítottak, szakönképzőkori gyűléseket tartottak. 1942-ben a következő szakosztályok működtek: irodalmi, pedagógiai, természettudományi, történettudományi, gazdasági, művészeti, táj- és népkutatói, népművelési és vitarendezői szakosztály. E foglalkozások nagymértékben segítették a szaktárgyak megszerettetését, a szakismeretek kitágítását és elmélyítését. A tudásvágy és szakirodalmi érdeklődés erősítésére könyvismertetéseket tartottak, de megbeszélétek a folyóiratok fontosabb cikkeit is.

A liceum megindulása után a liceumi és tanítóképzős önképzőkör kis, illetve nagy önképzőkör névvel működött. A liceumi kis önképzőkör része volt a képzős körnek, csak titkára és jegyzője volt külön. A kis önképzőkör az általános képzést, a munkára és önállóságra nevelést szolgálta, s a tanulók irodalmi, természettudományi, pedagógiai, művészeti műveltségének kiszélesítésére, a kifejező- és előadókészség fejlesztésére törekedett. A képzős nagy önképzőkör a tanító iskolai és iskolán kívüli munkájának célja és tartalma szolgáltatásban szervezte tevékenységét. Különösen sok előadás, megbeszélés volt a magyarságismerettel, nemzettudattal, néprajzzal kapcsolatban azért, hogy majd mint tanítók „a falu lelki vezérei, nemzeti öntudatának nevelői” lehessenek. A foglalkozásokat külső népművelési előadások, regös kirándulások kísérték, de kapcsolódtak ezekhez a magyar történelem s irodalom nagyjainak évfordulóival kapcsolatos emlékünepségek is.

234. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapat

A csapat munkája ebben az időben próbálkozásokban, eseményekben, eredményekben egyaránt gazdag volt. A vezető gondos munkája, mozgósítóképessége következtében *fénykorát az 1930-as évek első felében élte.* A csapat tevékenysége több területen folyt. A csapattevékenységet szolgálta a „vezetői munka”. A parancsnok, a raj- és őrsvezetők s más felelősök vezetői közösséget alkottak, „kálvinista demokráciát” valósítottak meg. E közösség tagjai egyenjogúak voltak, s irányító munkájukkal nagyban segítették a tanulók csapatvezetőkke fejlődését. A cserkészélet másik területe az őrsi, a raj- és csapattevékenység volt. A foglalkozásokon, a tervek kialakításában és végrehajtásában, a rendezvények előkészítésében és lebonyolításában s a szervezett táborokban alakult az őrs, a raj és csapat igazi közösségé.

Fontos területe volt a képzős cserkészéletnek a vízcserkész-, az apród- és öregcserkészmunka is. Mindhárom munkaforma 1929 után alakult ki s igen eredményes lett. A vízi cserkészek fő munkaterülete a Bodrog folyó és a rendszeresen szervezett vízi táborozás volt. Az apródmunka a gyakorlóiskolai tanulók cserkészmozgalmi nevelését s a képzős cserkészek vezetőkké formálását szolgálta. 1930-ban alakult meg a képzőből kikerült cserkészekkel az öregcserkészmun-

ka. Ennek célja az volt, hogy a kikerült cserkészeket a képzőhöz kapcsolják, hogy érdeklődésükkel, tevékenységükkel támogassák a csapat munkáját. A parancsnok rendszeresen tájékoztatta körlevélben az öregcserkészeket a csapat s ezzel együtt az intézet életéről, munkájáról, problémáiról. Az öregcserkészek ragaszkodásukról, saját tevékenységükről, eredményeikről számoltak be, s javaslatokkal, közvetlen munkavállalással segítették a csapat fejlődését. Nemcsak a nyári táborokban vettek részt, hanem külön mozgótábor is szerveztek, s 1934-ben Ausztriában három-, 1935-ben pedig Bulgáriában kéthetes mozgótáborban voltak.

A csapat a cserkészeket „nemesebb értelemben vett szociális gondolkodású, munkás, keresztyén magyar életű tanítókká” nevelte. E munkában fontos szerepet kapott az öntevékenység és a gyakorlatiasság. Az előbbi nemcsak a közösségi munkavégzésben nyilvánult meg, hanem a különböző megbízások teljesítésében s egyéni feladatok megoldásában. Az önállóságra nevelés hatékony eszközei voltak a táborozások, az őrsvetői és segédtszti tanfolyamokon való részvételek. A gyakorlatiasság érvényesítésére szolgáltak a különböző próbák, a szabadban való tartózkodások, a kirándulások, a csónakázás, a fürdés.

A közösségi szellem formálásában fontos szerepet kapott az őrsi és a csapatmunka. Őrsi összejöveleken ismerkedtek meg a cserkészettel s alakították ki a megfelelő gyakorlati készségeket. Az őrsi munka vonzó formája volt „az őrsi portyázás”, melynek során az őrs tagjai közelebről megismerték Patak környékét, olykor távolabbi területeket is. Ilyenkor megfigyelték, gyűjtötték a bejárt területek flóráját, faunáját, tanulmányozták a falu életét, műsort adtak s külön foglalkoztak a gyermekekkel. Népmeséket, népdalokat, szociológiai adatokat gyűjtöttek, s a gyűléseken ezeket a tapasztalatokat, anyagokat feldolgozták. Az őrök tevékenysége a csapat munkájában tetőződött. Ezekkel az őrök közti közösségi érzést igyekeztek erősíteni, a tagok fegyelmeztségét fejleszteni, a csapatkirándulásokkal a természet szeretetére nevelni. A nyári nagy táborok, a vízi táborok és sítáborok sok élményt jelentettek. A táborok között legnagyobb mozgósítóerőt a gödöllői cserkész-világtáborozáson (jamboree-n) való részvétel jelentett. Az 1934. augusztus 8–27-i táborozáson a parancsnok vezetésével 34 képzős cserkész vett részt. A tábor a világ ifjúságának összefogását, a látókör szélesítését, a közösségi élet erősítését, az öntudatos magyarságban való gyarapodást szolgálta. A csapat tábora ábécékapujával, melynek elemi iskolás feliratait az idegenek is szívesen olvasták, vonzó hely volt, ahova szívesen mentek barátkozni a külföldiek, különösen a dánok, svájciak, angolok, akikkel később éveken át levelezést is folytattak. A képzős tábor fegyelmezett rendjéért, a nagy tábor feladatainak megoldásában való eredményes közreműködéséért a táborvezetőség elismerését érdemelte ki: jamboree-emlékszalagot, emléklapot és kitüntetést kapott.

Annak érdekében, hogy a képzős cserkészek tudatosan „keressék kötelességeiket” és életelvül fogadják el „önmaguk nevelését, mások szolgálatát”,

dr. Újszászy Kálmán csapatparancsnok kidolgozta s 1933-ban a többi képzős testvércsapat segítése céljából közre is adta a csapat ötéves – egy képzési ciklusra szóló – munkarendjét.³²² Ez osztályokra, gyűlésekre bontva adta az őrsi munka feladatait, anyagát a „megnyitás”, a „cserkészszellem”, a „gyakorlati cserkészmunka”, a „szórakozás” és „bezárás” bontásban. A cserkészotthonban tartott összejövetelek mellett tervet adott a szabadban tartott összejövetelekhez, továbbá az őrsi kirándulásokhoz is. Ismertette az I–V. éves képzőcserkész magánmunkájának követelményeit az olvasásra, takarékoskodásra, idegen nyelv tanulására vonatkozóan. Végül hasznos módszertani utasításokat adott a munkarend használatához, a különböző szintű cserkészmunka szervezéséhez, végzéséhez.

A cserkészek a cserkészotthont maguk készítette magyaros motívumú bútorokkal rendezték be, és saját munkáikkal, táborokról szóló beszámolókkal, képekkel díszítették. A kiváló személyi és tárgyi feltételek nyomán a cserkészcsapat munkája igen eredményes volt. Országos és kerületi versenyen sokszor nyertek díjat, kerékpáros portyázáson megnyerték a szövetség vándorszerlegét, nyolc képzős cserkész tagja volt az országos, illetőleg a kerületi vezetőképző törzsnek. Tábori beszámolóikkal országos pályázaton díjat nyertek.

A csapat munkája akkor szűnt meg, amikor 1946 nyarán a cserkészmozgalmat az államrendőrség politikai osztálya feloszlatta.

Ének- és zenekar

Az ének- és zenekar folytatta az előző korszakban kialakult tevékenységét. *E korban különös fontosságot kapott a magyar népdal szeretetére nevelés s a növendékek felkészítése arra, hogy majd településeik társas életét az új magyar kóruskultúra szellemében irányítsák.* Az intézetben többféle énekkar, zenekar működött. A diákok nagy részét felölölő férfikóruson kívül volt kis énekkar, továbbá, amikor leánytanulók is voltak, nagy és kis vegyes kar. A zenekar tagjaiból egy időben vonósnégyes is működött. Az énekkar sokszor szerepelt intézeti ünnepélyeken, rendezvényeken s iskolán kívül. Kassai szereplésüket a rádió is közvetítette. Évente 30–40 művet tanultak meg, s átlag 10–15 alkalommal szerepeltek. Fellépésüket mindig nagy siker koronázta. A szólampróbákat a tanulók vezették. Az volt az elv, hogy a szólamok mindennap gyakoroljanak egy keveset; s az órarendi gyakorlóórán általában összpróbát tartottak. Ennek megfelelően a képzőben nagy zenekultusz volt, s az intézet, internátus a délutáni és esti szabad időben hangos volt a tanulók éneklésétől, zenélésétől. Sárospatak az intézetet „éneklő-zenélő iskolának” tartotta.

³²² Dr. Újszászy Kálmán: A Sárospataki Ref. Tanítóképző Intézet 234. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapatának ötéves munkarendje a képzős cserkész őrsi, csapat- és magánmunkája számára. Sárospatak, 1933. (Az Értesítőben függelékként is megjelent.)

Munkája ebben a korszakban nagy fejlődést mutatott s igen sokoldalú volt. Előbb „Turul”, majd 1945 után „Petőfi Sportkör” néven működött. *Az érdeklődésnek megfelelően minden évben legalább öt szakosztályban dolgoztak a tanulók* az alábbiak közül: atlétika, szertorna, futball, vízi sport (úszás, evezés), téli sport (sí, korcsolya, jégheki), céllövészet, bokszt, tenisz, asztalitenisz, kézi-, kosárlabda, sakk, vívás, birkózás. 1948-tól a sportkörnek táncsoportja is volt. A sportkör igyekezett minden tanuló számára megfelelő sportolási lehetőséget biztosítani, a fiatalok mozgásvágyának kielégítésével a sportot minél több tanulóval megkedveltetni s a kiválóbbaknak egyéni képességeik kifejlesztéséhez alkalmat nyújtani. Ezzel együtt segítette a tanulók felkészülését a falu sportjának irányítására, vezetésére is.

Az ifjúság testedzésének tárgyi feltételei biztosítottak voltak. A tanulók nagy gondot fordítottak a sportolásra, sokat versenyeztek. A tagok minden versenyben derekasan helytálltak, és sok győzelmet tudhattak magukénak. 1943-ban a kassai kerületi tornászversenyen tizenegy első, három második és egy harmadik helyezést értek el.

Soli Deo Gloria Kollégium

A kollégium előbb „Kopácsi István”, majd később „I. Rákóczi György SDG Kollégium” néven működött. Munkája 1930/31-ben indult. *Elsősorban a vallásos nevelést, az öntudatos magyar református világnézet elmélyítését szolgálta, de tevékenységében egyre nagyobb szerepet kapott a magyarság, a nép iránti felelősségérzés erősítése.* A kollégiumi munka fontos területe volt a hetenként tartott bibliakör. Előadásokat, ünnepélyeket, hangversenyeket szervezett. A fiatalok figyelmét igyekezett ráirányítani a falura, a nép problémáira. 1935/36-ban a kollégium tagjai tanya-, illetve szórványmissziói munkát vállaltak, s azt folyamatosan végezték. Néhány növendék minden vasárnap délután áhítatot tartott és kultúrműsort szervezett a tanyán. Eleinte Rózsás-tanya, Végardó volt ezeknek a kiszállásoknak a helye, 1936-tól mindvégig Halászhomok-tanyát keresték fel.

A táj- és népkutató munka hatására népszokásokat, babonákat, népmeséket gyűjtöttek, s azokat pályázatra fel is dolgozták. *Rendszeresen tartottak falukiszállásokat.* Ilyenkor az istentiszteleti szolgálat mellett a gyülekezet számára műsoros délutánt, ünnepélyt, hangversenyt, népművelési előadást tartottak. Arra törekedtek, hogy a magyar népi értékeket megszólaltassák, megkedveltesék s ezért „Hallgassuk népünket!” címmel népdalokat mutattak be és tanítottak meg, népballadákat és népmesét adtak elő. Ilyenkor a gyermekekkel külön is foglalkoztak, s a játék- és daltanítással közel kerültek hozzájuk. E kiszálláso-

kat főleg a környék falvaiba szervezték, de a távolabbi településekre is eljuttattak (például Kállósemjénre). A gyülekezetek hívták a képzősöket, nagy szeretettel fogadták őket, s szolgálataikért hálásak voltak.

A kollégium tagjai végezték a gyakorlóiskola és a városi református elemi iskola tanulóinak vasárnapi iskolai munkáját s szervezték a karácsonyi ünnepélyeiket. Nemcsak az országosan szervezett különböző gyűjtőmunkába kapcsolódtak be, hanem önálló gyűjtést végeztek a külföldre, főleg Dél-Amerikába szakadt magyarok számára, s szeretetsomagokban főleg könyveket küldtek nekik. A kollégium magyarságerősítő szolgálatának része volt az intézeti könyvnapok rendezése, könyvek árusítása s kollégiumi könyvtár létesítése. A kollégium nevelő munkájában fontos szerepet kapott a virágvasárnapi budapesti, a nyári balatonszárszói és más országos konferencia. Ezeken sokan vettek részt, s a szervezett országos bibliai és zoltárismereti versenyeket többször is megnyerték (1938, 1948).

Iskolaszövetkezet

Az egyik tanárnak a tordasi szövetkezeti mintafaluban szerzett tapasztalatai alapján 1943 decemberében alakult meg az iskolaszövetkezet. Célja volt a szövetkezeti eszme megismertetése, terjesztése s a jelöltek felkészítése arra, hogy mint tanítók a szövetkezeti eszme munkásai legyenek. A szövetkezet minden munkáját a fiatalok végezték, s így közelebbről megismerkedtek a szövetkezet életével, működésével. A tantestület határozata alapján az igazgatósági üléseket önképzőköri gyűléseken, a többi tanuló jelenlétében tartották azért, hogy a nem tagok is megismerjék a szövetkezet tevékenységét. A belépés egypengős üzletrésszel önkéntes volt. Füzetek, írószerek árusításával foglalkoztak, s 1–4%-os haszonkulccsal dolgoztak. Az iskolaszövetkezet rövid életű volt, csak a tanév végéig működött. A háború után, 1946-ban tankerületi főigazgatói rendelet alapján a szövetkezeti gondolat terjesztésére megalakult a diákkaptár (diákszövetkezet), majd ez a főiskolai diákkaptár részévé vált.

Diákszövetség

A háború után fontos igénnyé vált a tanulók felkészítése a demokratikus életformára, s ebben nagy jelentőséget kapott a diákönkormányzat. A miniszteri rendelkezés után, az országos református diákönkormányzati szövetség keretében alakult meg 1948-ban az intézeti diákszövetség. Az volt a célja, hogy az iskola nevelő munkáját az ifjúság öntevékenységevel kiegészítse, hatékonyabbá tegye, az osztályokban, ifjúsági egyesületekben folyó önnevelő, önkormányzó és önszervező munkát összefogja, s a tanulók személyes önkormányzati tevé-

kenysége révén népi demokratikus szellemre és politikai érettségre neveljen. A református szabályzat szerint ezenkívül fontos cél volt az egységes, demokratikus, haladó, református szellemű irányítás és az öntudatos közösségi életre nevelés.

A szövetség szervezete így alakult: osztálybizottság, diákképviselői ülés (államinál: iskolabizottság), intézőbizottság (iskolai diákelnökség), szünidei bizottság, ifjúsági gyűlés és tanácsadó tanár. *A református szabályzat, építve a kollégiumi hagyományokra, nagyobb önállóságot biztosított az ifjúságnak. E szövetség demokratikusabb jellegű szervezet volt, jobban érvényesítette az önnevelést, az öntevékenység elvét.* Itt minden tisztségviselőt titkos szavazással a tagok választottak. A MINSZ-diákszövetségben csak az osztálybizottsági tagokat és sok iskolában a tisztségviselőket is választották, a titkárokat pedig minden iskolában a városi diákszövetség nevezte ki. A református szervezetben az ifjúság által ajánlott három tanár közül a tantestület titkos szavazással választotta a tanácsadó tanárt, akit tisztségében az egyházkerületi elnökség erősített meg. Ezzel szemben a MINSZ-szervezetben az iskola igazgatója három tanárt javasolt a tankerületi főigazgatónak, aki a javasoltak egyikét bízta meg, tehát itt az ifjúság egyáltalán nem vett részt a vezető tanár kiválasztásában. A református intézetben az alakuló ülést a szünidei bizottság elnöke hívta össze, az államiban pedig az igazgató. Bár a képzős diákszövetség független volt a MINSZ-től, munkájában figyelemmel kísérte az állami diákszövetség tevékenységét, s minden akcióját végrehajtotta. A diákönkormányzat érvényesítése a pataki képzőben nem ütközhetett akadályba, hiszen ez a szellem kollégiumi hagyományként élt, s a diákok eddig is nagy részt vállaltak az iskolai és internátusi nevelési feladatok megoldásából.

A diákszövetségi célok elérésében nagy szerepet kaptak az osztálybizottságok, melyek a tanulmányi eredmény fokozására tanulópárokat, tanulóköröket, szakköröket szerveztek. Vezetésükkel a fiatalok eredményesen vettek részt a tanulmányi versenyben. Nagy szerepet játszottak a fegyelem biztosításában, az igazságos szociális támogatás megvalósításában, az iskola korszerű dekorálásában, faliújságok készítésében. Az eredményt fokozta a tanácsadó tanár működése, aki a tanulók cselekvőkészségét, kezdeményezését kihasználva indirekt módon segítette a diákszövetség működését. Hatására a közösségi állásfoglalás után folyamatosan ellenőrizték a feladatok megoldását, elemezték a tapasztalatokat, segítve ezzel is a közösségi szellem alakulását. A szövetség szoros kapcsolatot tartott fenn az iskolán kívüli demokratikus szervekkel, azok megmozdulásain részt vett s műsorokkal szerepelt.

Az átalakuló kor hatására nehézségek is adódtak a diákszövetség és az iskola együttműködésében. A MINSZ Diákszövetség nem ismerte el az állami iskolák diákszövetségével egyenlő értékűnek a református diákönkormányzat tevékenységét, s azok a képzősök, akik a MINSZ-nek is tagjai voltak, elégedetlenek voltak az intézeti diákszövetség politikai munkájával és „éberségével”. Ennek

megfelelően kisebb súrlódások keletkeztek. A múlt minden értékét lerombolni akaró szélsőséges balos szemléletnek, a helyi NÉKOSZ néhány túlzó, az ifjúsági avantgardizmust támogató irányítójának hatására az ifjúság egy része eljutott ugyan követeléseinek írásbeli megfogalmazásáig s a nevelőtestületnek való átadásáig, de a képző hagyományokban gyökerező demokratikus szelleme a próbát kiállta, s a felmerült nehézségek, a jelentkező avantgardista törekvések a mindennapi élet gyakorlatában levezetődtek.

Faluszeminárium

A 30-as évek végén megindított néprajzi gyűjtőmunka folytatásaként az 1947/48-as tanévben 22 taggal faluszemináriumot is szerveztek. E munka a magyar néppel szemben táplált felelősségtudat mélyítését és a hagyományokon épülő magyar kultúra ápolását szolgálta. Egy fél évig a teológia faluszemináriumának a foglalkozásain vettek részt. Két alkalommal falusi gyűjtőmunkán is voltak. Kiterjedt munkát végeztek a népművelés terén. Regőseik 20 faluban 25 alkalommal jártak. A szeminárium tagjai a főiskolai faluszemináriumi pályázaton is szép eredménnyel szerepeltek; 1948-ban megnyerték az I., II. és IV. díjat.

Ifjúsági Vöröskereszt

1938-tól 1944-ig működött; képzősök és gyakorlóiskolások voltak a tagjai. Szociális tevékenységet folytattak a szegény tanulók, családok támogatására. Egészségügyi gyakorlatokat végeztek. Műsoraikon saját gyűjtésű népmeséket, népdalokat, népi játékokat mutattak be. Rendszeresen leveleztek 16 elemi iskola tanulóival. Törekedtek az emberbaráti érzés ápolására, ruhát, könyvet, játékokat gyűjtöttek az erdélyi szegény gyermekek számára. Küldeményük az erdélyi iskolák tanulóihoz, magyarokhoz és románokhoz egyaránt eljutott.

Az elmondottak bizonyítják, hogy az ifjúsági egyesületek jó segítői voltak az iskolai nevelésnek. Munkájukkal igényelték a tanulók öntevékenységét, kifejlesztették adottságaikat, gyakoroltatták képességeiket. Segítették a tanulók sokoldalú kibontakozását. Hozzájárultak a jelöltek erkölcsös, a haza és a nép iránt felelősséget érző, a gyermekeket s hivatásukat szerető tanítókká képzéséhez.

Az egyesületekben végzett szorgalmas munka mellett a tanulói öntevékenységnek más megnyilvánulásai is voltak. A jelöltek mind az ifjúsági egyesületi, mind az intézeti pályázatokra sok értékes pályamunkát készítettek. Ennek hatására a tantestület 1938/39-ben a növendékek nyári munkájának irányítására és tervszerűsítésére is hirdetett pályázatot. Azt akarták elérni, hogy a jelöltek „a nyári szünidőt a pihenés mellett hasznosan töltsék, megerőltetés nélkül szerezzenek önállóan ismereteket és fejlesszék egyéni képességüket”.³²³ A pá-

³²³ Értesítő, 1940. 28. o.

lyázat gazdag anyagából szép és tartalmas kiállítást szerveztek. Az eredmény a tanulók nagy szorgalmáról és alkotókedvéről tanúskodott s azt bizonyította, hogy ilyen téren sok lehetőség kínálkozik az öntevékenység fejlesztésére.

A fejlett öntevékenységet bizonyították azok a pályamunkák is, melyeket a tanulók külső szervek felhívásaira készítettek. Sokszor vettek részt az Ifjú Erdély, a Mi Utunk, a Magyar Cserkész, a Református Diákmozgalom, a Levente Zsebkönyv, a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Táj- és Népkutató Intézet, a Magyar Keleti Társaság stb. irodalmi, néprajzi, pedagógiai, történelmi, zenei tárgyú pályázatain. A pályázók sok díjat nyertek s magas helyezést értek el. Különösen dicsérendő volt e tekintetben is *Csizmadia Ernő* munkássága, aki egymaga kb. 25 pályamunkával s igen kiemelkedő eredményel szerepelt.

f) Társadalmi nyitottság

A képző ezekben az években is nyitott volt. A tanítók erős szállal kötődtek az anyaiskolához. A hagyományok mellett bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szuplikáció, legáció alkalmával mindig szívesen fogadták a gyülekezetek a képzősöket. Élő volt a kapcsolat a közvetlen környezettel, a településsel. *A demokratizálódással nőtt a társadalom igénye az iskola munkája iránt.* A képző tanárai és diákjai részt vállaltak a városi művelődési feladatok megoldásából, s a rendezvényeken gyakran működtek közre. A városiak is sokszor vettek részt az iskola megmozdulásain.

A társadalommal való kapcsolat fontos formája volt a szülőkkal való kapcsolat. A vidéken lakó szülőkkal személyes találkozássra főleg akkor került sor, amikor a szülők valamilyen célból Patakon jártak, vagy a tanárok falukiszállások alkalmával meglátogatták őket. Általában levélben keresték fel a nevelők, főleg az osztályfőnökök a szülőket. A rendtartás előírta a szülői értekezlet tartását. A szervezett szülői értekezletekre azonban csak a helybeli és a bejáró szülők egy része jött el. Egyedül a gyakorlóiskola által évente kétszer tartott szülői értekezlet volt népes, ezen a szülők nagy része mindig jelen volt. Az értekezleteken általában az iskolai nevelést támogató családi nevelés feladatmegoldásairól volt szó. A felettes hatóságok rendelkezésére 1949-ben megalakult az osztály-, majd az intézeti szülői munkaközösség. Ennek főbb feladatai voltak: a népi demokrácia és az egyház nevelési céljainak szolgálata az állam és egyház közötti egyezmény szellemében; a tanulmányi színvonal emelése; az iskola és ifjúsági egyesületek munkájának erkölcsi és anyagi támogatása; az iskolai és családi nevelés egységének, a nevelés demokratikus szellemének biztosítása és a szülők pedagógiai és világnézeti képzése Szülők Iskolája szervezésével. A képző további sorsával kapcsolatos kérdőjelek s a közeledő év vége nem kedveztek a tervek megvalósításának. A szülői munkaközösség alig kezdte meg működését, munkája néhány hónap múlva az intézettel együtt megszűnt.

9. Az intézet szervezeti egységei

A tárgyalt korszak a pataki tanítóképzésnek fontos szakasza volt. Bár a liceumi képzés megindítása s a háború sok nehézséget jelentett, mégis a *képző ezekben az években élte fénykorát: kiterelbelyesedett, s nevelő-oktató-képző tevékenysége magasabb szintre emelkedett*. Ebben az időben adta az iskola a legtöbb s legképzettebb tanítót, akik helyállásukkal sok megbecsülést szereztek önmaguknak és az iskolának.

A *tanítóképzés* ötéves volt ugyan, de a líceum bevezetésével elindult az érettségire épülő felsőfokú tanítóképzés felé. A közbejött politikai események hatására az akadémia ugyan nem valósult meg, de a képző az előző korok oktatási-nevelési hagyományait nemcsak megőrizte, hanem tovább is fejlesztette. Megfigyelhető volt ez a haladás a nép és falu szolgálatára való gondos felkészítésben, a munkáltató oktatás megvalósításában, a tanulók egymás iránti felelősségének megerősödésében, az önkormányzat továbbfejlődésében, az intézet felszerelésének nagymérvű korszerűsítésében. Az iskola arra törekedett, hogy tanítványait „hazafias és tiszta evangéliumi szellemben nevelje, s bennük a református öntudatot fejlessze és erősítse”.³²⁴ Ezzel együtt biztosította a más felekezetűek számára is a tudatos vallásos nevelést. A korszak utolsó éveiben az intézet újra a kollégium intézeti ága lett. Ez fokozta biztonságérzetét, főleg az anyagi alapok tekintetében, s legalább kilátásaiban erősítette továbbfejlődésének reményeit is. Az iskolai és iskolán kívüli tanári munka tudatosabb végzése mellett megerősödött a tanárok tudományos tevékenysége. Most már nemcsak végzett tanítványai révén, hanem a hatékonyabb gyakorlatot szolgáló tanítói kézikönyveivel is igen sok iskolában érzékelhető volt hatása.

A háborút követő években az intézet fenntartási költségeinek előteremtése többször okozott gondot, a korszak első felét azonban a kapott állami támogatások miatt az anyagi biztonság jellemezte. Ennek volt köszönhető, hogy a képző ezekben az években nagyot fejlődött a szertári felszerelés, kísérleti eszközök, gyűjtemények, könyvek, bútortzat tekintetében, s technikailag is jól felszerelt intézetté vált. A korszak elején biztosítható magasabb ösztöndíj segítette a tanulmányi színvonal emelkedését. A liceumi képzés megindulása ugyan bizonyos tanulmányi színvonalcsökkenést eredményezett, de a liceumi előképzettséggel is jól megállták a helyüket a gyakorlati munkában a tanítók. Mind a tanítói oklevelet szerzett, mind a liceumi érettségit tett tanítványok közül sokat magasabb vezető szerepre hívott el a társadalmi megbecsülés.

Az intézet kiteljesedését jelzi, hogy ebben a korban volt a legmagasabb a tanárok és tanulók létszáma. A tantestület az igazgatóval és a három gyakorlóiskolai tanítóval 13 nevelőből állt. Megnőtt a végzettek száma is. A képzőben 692

³²⁴ Vö.: A magyarországi ref. egyház törvényei. Budapest, 1933. 121. o.

jelölt végzett, a liceumban 85 érettségizett, s így összesen 777 tanuló szerzett végbizonyítványt (évenként 37, az előző korban 22–23).

1947-től a képző sorvadásnak indult. Bizonyos vonatkozásban azonban még ezek az évek is jótékony hatással voltak a nevelésre. A kisváros társadalmi igénye nagy teherként nehezedett a képzőre, s ez jó hatású volt a közösségi élet alakulására. „A kis létszám mellett nehéz volt az intézet munkája – állapította meg a tantestület –. A kívülálló szervek az intézetet még mindig a régi, egész keretében nézték, s ugyanazt a teljesítményt várták tőle, mint teljes állapotában. Az intézet a követelményeknek így is megfelelt. A kis intézeti növendékcsoport közösségi érzése nagyon megerősödött. Egymással teljesen összeforrt, nemcsak diák a diákkal, de a növendék a nevelővel is. Egyek voltak a munkában, a szórakozásban és az intézet minden életmegnyilvánulásában.”³²⁵

A tanítóképzés fontos színtere volt az *internátus*, melynek munkája a képző nevelési céljának megvalósulását szolgálta. Az volt a feladata, hogy a családi otthonukból bejárni nem tudó tanulókat befogadja, családiás szellemű nevelésüket biztosítsa, s iskolai tanulmányaikban segítse. Az internátus azért is szolgálhatta eredményesen a képzést, mert szerves része volt az intézetnek. *Vezetője a képző igazgatója volt, felügyelő tanárai pedig a képzős tanárok közül kerültek ki. Így könnyen megvalósulhatott az intézeti és internátusi egységes nevelés.* Az erre való törekvést mutatta az is, hogy nem volt külön intézeti és külön internátusi házi szabályzat, hanem csak egy, mely egységbe fogva tartalmazta az iskolai és internátusi élet normáit, követelményeit. Azok a nevelőtanárok, akik délelőtt az intézetben együtt dolgoztak a diákokkal, együtt voltak az étkezéseknél, azok irányították a délutáni és esti foglalkozásokat is. Az internátus ügye az egész nevelőtestület gondja volt, s az itt folyó munka egyik oldala volt a képzésnek.

Ebben az időben fejlődés tapasztalható az internátus életében is. Az 1913-ban meginduló internátusi tevékenység nevelési tapasztalatainak érvényesítésével mélyült annak közösségnevelő hatása. A hasznosan eltöltött idő, a megvalósuló napirend önfegyelemre, az idő gazdaságos kihasználására, fegyelmezett munkavégzésre, munkaszeretetre, a nép tanítója kötelességének lelkiismeretes teljesítésére ösztönözte a jelölteket.

Az önállóságra, felelősségre nevelésben nagy szerepet játszottak a közösségi munkavégzések. A szokásos iskolai megbízatások (hetesek, folyosói, bejárószobai stb. felügyelő) mellett az internátusban sok tanuló munkálkodott a közösségi élet eredményeiért, az önkormányzat megvalósulásáért. Volt „főfelügyelő”, aki lényegében az internátusfelügyelő tanár helyetteseként működött, s a példás magatartású és jó tanulmányi eredményt elérő V. évesek közül került ki. Az ő feladata volt a rend és fegyelem ellenőrzése. Ő tartotta a reggeli ébresztőt; a szilenciumok kezdetén és végén, továbbá étkezések előtt csengettetett a „csengető” I. éves tanulóval. Csoportos kivonulásoknál sorakoztatta az ifjúságot s

³²⁵ Jkv, 1950. június 29.

számba vette a hiányzókat. Hasonlóan általában V. éves jó tanuló volt az „ebédlőfelügyelő”, aki ellenőrizte a terítést, irányította az ételkiosztást, számon tartotta az étkezők létszámának alakulását, az étkezések alatt felügyelt a rendre, a fegyelmezett viselkedésre. Minden dolgozószobának volt „szobafelügyelője”, aki felügyelt a terem rendjére, tisztaságára, a tanulásra. Számon tartotta a hiányzókat, s a tanulók között ápolta a testvériség szellemét. Ha valakinek a viselkedésével, tanulásával nem volt megelégedve, azt figyelmeztette, ennek eredménytelensége esetén beírta a lakókönyvbe, aminek felügyelő tanári büntetés volt a következménye. A lakókönyvet a felügyelő tanár és igazgató rendszeresen átnézte. A szobafelügyelő vigyázott a szilenciumon is a fegyelmezett munkavégzésre. Ilyenkor idegenek, más szobabeliek nem mehettek be a terembe. A dolgozószobának „hetese” is volt, aki gondoskodott a dolgozó szellőztetéséről, friss ivóvízről, az ott lévő növények gondozásáról. A hálótermekben is felsőbb éves tanuló volt a „hálósobai felügyelő”, aki felelős volt a háló rendjéért, ellenőrizte a reggeli és esti tisztálkodást is. A hálósoba hetese gondoskodott a terem szellőztetéséről, a takarékoság érvényesítéséről. Ezeken túl volt „olvasószoza-felügyelő”, aki a rendért, fegyelmezett munkáért, felszerelésért volt felelős. A „fürdőfelügyelő” irányította a fürdést, ellenőrizte, hogy az általa megállapított sorrend szerint minden hálószoza minden tanulója megfürödjék. A beteg tanuló a „betegfelügyelőnél” jelentkezett, aki a betegeket nyilvántartotta, reggel és este az intézeti orvoshoz irányította, s gondoskodott a betegszobákban fekvők étkezéséről. A „postafelelős” tanuló osztotta ki az érkező leveleket, egyéb küldeményeket.

Az említett felügyelőknél rendszerint helyetteseik is voltak, illetve a tisztségek változtak is. Ennek megfelelően az intézeti-internátusi életben igen sok tanulóknak volt felelős megbízatása. A közösség figyelemmel kísérte, támogatta munkájukat. Ennek köszönhető, hogy *tanári segítség nélkül is tökéletes fegyelmet, rendet tudtak tartani*. Tisztségükkel, tekintélyükkel nem éltek vissza. Munkájukat a közösség szolgálatának s a tanítói hivatásra való felkészülés fontos eszközének tartották, s ezért lelkiismeretesen végezték. Ebben a közösségben kedvezően formálódott a közösségi életmód, a szociális érzés, felébredtek az alkotóerők, a munka iránti vágy, a társadalmi érdeklődés, s szervezettebbé vált az iskola élete.

Sokat fejlődött ezekben az években a *gyakorlóiskola* is. Nyolcosztályos lett, s három tanító munkájával történt kettős feladatának ellátása, a nép-, illetve általános iskolai tanulók nevelése-tanítása s a tanítójelöltek gyakorlati képzése. A tanulói létszám 50–60-ról 100–103-ra emelkedett. Emellett mélyült, tudatosabb lett az iskola tartalmi munkája, bővültek szervezeti formái. A korszerűen szervezett órák mellett a gyermekek tanítására, vallásos, erkölcsi és hazafias nevelésére sok alkalmi tanítást és ünnepélyt szerveztek.

A gyakorlóiskola kiválóan oldotta meg feladatait. A munkát áthatotta a családi élet melegsége, közvetlensége és szeretete. A tanulók örömmel jártak

iskolába, s igazolatlan mulasztás nem fordult elő. A gyermekeket vonzották az órán kívüli együttlétek is. *A tanítás eredményét segítette a jól felszerelt szertár, könyvtár.* A gyakorlóiskolai ifjúsági könyvtár állománya megnőtt. Az iskola eredményesen valósította meg az olvasóvá nevelést; a tanulók örömmel olvastak, s a nevelőknek olvasmányaikról be is számoltak. Az iskolai nevelőmunkában a tanulók is részt vettek. Tanulói felelős rendszer alakult ki, s tisztaságfelügyelő, rendőr, varrólány, egészségügyi felelős, hetes és ezek irányítója, az elnök a tanulói önkormányzat csírájaként segítették a közösségi feladatok megoldását. A tanulók között erős volt a közösségi szellem, a szegényebbeket anyagiakkal is támogatták.

Az egészséges életmódra nevelés érdekében megszervezték a gyermekek tejes tízóraját, s a tejet társadalmi összefogással a szegény gyermekek számára is biztosították. Nagy gondot fordítottak a környezet tisztaságára, a gyermek egészségvédelmére. A tanulókat a páratlan számú osztályokban, tehát kétévenként orvosi vizsgálatnak vetették alá.

Az iskola és a szülők kapcsolata rendkívül közvetlen volt. A szülők figyelemmel kísérték s támogatták az iskola munkáját, nevelési problémáik tisztázására sokszor keresték fel a tanítókat. Az iskolai ünnepélyeken részt vettek. Szoros kapcsolat alakult ki az iskola és a tanítójelöltek között is. A képzősök az előírt hospitálásokon kívül is gyakran felkeresték a gyakorlóiskolát, s együtt töltötték a kicsikkel a szüneteket, részt vettek játékaikban, irányították foglalkozásaikat. Az V. évesek búcsútanítással köszöntek el a gyermekektől.

A gyakorlóiskola jó munkájáról, nevelési hatásáról az iskolalátogatók mindig az elismerés hangján szóltak. Jó szellemét, légkörét, munkájának eredményességét az is mutatta, hogy régi tanítványai gyakran felkeresték s a líceumi tanulókkal is meg tudta szerettetni a tanítói hivatást. Mindez azt bizonyítja, hogy *a gyakorlóiskola a jelöltek számára vonzó példát mutatott, s eredményesen oldotta meg feladatait.*

10. A második világháború hatása az intézeti munkára

Az 1938–1945-ös évek többféle nehézséget jelentettek a képzésben. *Az intézeti tanárok egy részének többször be kellett vonulnia katonai szolgálatra.* 1942/43-ban a tanári kar négy tagja (44,4%) katonáskodott, s a tantestület a tanév legnagyobb részében az igazgatón kívül négy képzős és hat óraadó gimnáziumi tanárból állt. Az 1944/45-ös tanév csak január 9-én s négy nevelővel kezdődött, hat tanár (66,6%) katona, illetőleg hadifogoly volt, kettő pedig a sárospataki kiürítésre vonatkozó rendelet végrehajtása miatt nem taníthatott. Két hadifo-

goly tanár csak az 1947/48-as tanévben kezdhette meg ismét a tanítást, egy pedig nem tért vissza. Hét év alatt hosszabb-rövidebb ideig 24 alkalommal teljesítettek a tanárok katonai szolgálatot. A bevonultak helyettesítését részben az itthon maradtak többletmunkájával, részben pedig a testvérgimnázium tanárainak óraadás-vállalásával sikerült megoldani. A tanárhiány miatt többször is előfordult, hogy az egyes tantárgyak (magyar, mennyiségtan, rajz, kézimunka, testnevelés stb.) anyagát kissé össze kellett vonni, illetve a heti óraszámot is csökkenteni kellett. Fokozták az itthon maradt tanárok terhelését a háborús helyzetből adódó társadalmi igények (légoltalmi szolgálat, különböző tanfolyamok végzése stb.). A sok tantárgyfelosztás, órarendváltozás (1942/43-ban 14 változtatásra került sor!) és tanárváltozás zavarólag hatott az intézet életére. Csak néhány intézeti tanár következetes, szívós többletmunkájával – hiszen az óraadók az osztályon kívüli nevelési feladatok megoldásában nem vettek részt – sikerült ebben az időben is a képzősökre jellemző fegyelmezett magatartás, szorgalmas munka fenntartása. Ennek volt köszönhető az is, hogy a tanulmányi színvonal csak igen kis mértékben esett.

Súlyos nehézséget jelentett a folyamatos képzésben az intézetnek vagy helyiségei egy részének igénybevétele katonai célokra. Hét tanéven át az intézetnek minden évben hosszabb-rövidebb ideig nélkülöznie kellett a tantermeket, illetve internátusi szobákat vagy azok egy részét. Volt idő, amikor az egész épületet lefoglalták katonai célokra, és Sárospatak haditerületté válása miatt (1944. április 1-től 1945. január 8-ig) egyáltalán nem volt tanítás, máskor meg összehúzódva, szükségtermek kialakításával lehetett csak biztosítani a munkát. *A katonai beszállások és a harcok következtében az intézet épülete és felszerelése nagymértékben megrongálódott.* Az igazgató erről 1945-ben beszámolójában a következőket írta: „Az intézet épülete a háborús pusztulás képét mutatta. A tetőzet több helyen tűzérzségi találatot kapott. Az internátus lépcsőháza beomlott. Bútorzata, felszerelése is megtizedelődött. Egyetlen ablak sem maradt épen. Az épületet csak fokozatosan lehetett a tanítás céljaira felhasználni.”³²⁶ Sok kár, veszteség keletkezett a felszerelésben, taneszközökben is. Nagymértékben megrongálódott, csaknem teljesen elpusztult „az egykor országos viszonylatban is párfját ritkító tanszermúzeum”, a tanulók önálló kísérletezését szolgáló kísérleti eszközpark, továbbá a fizikai és kémiai munkaszalok felszerelésének nagy része. Jelentős volt a veszteség a könyvtárakban, különösen a természettudományi könyvekben és a kézimunka szertári anyagában. A tanítás megkezdése után a tanárok és tanulók – munkacsoportokba szerveződve – közös munkával eltakarították a romokat, helyreállították az épületben keletkezett rongálódásokat, kijavították a tetőzetet, a szertárak anyagát, pótolták a megsemmisült, de nélkülözhetetlen felszerelést, rohammunkával helyrehozták a sportpályát. Csak

³²⁶ Értesítő, 1946. 3. o.

kétévi nagy munkával sikerült a tárgyi feltételeket a háború előtti színvonalra visszaállítani.

Nagy hatással voltak a háborús évek a tanulókra is. Egy részük édesapját vagy nagyobb testvérét többször is behívták katonának, s ilyenkor az otthoni mezőgazdasági és egyéb munkák végzéséhez időnként igénybe vették a diák családtagot is. Ezenkívül a tanulók részt vettek a hátszói háborús feladatok megoldásában, légószolgálatot láttak el. 1944-ben a diákok egy részét munkaszolgálatra, repülőter-építés segédmunkáinak végzésére hívták be, más részét mint leventét a front közeledtével nyugatra telepítették át. Ezek közül többen fogságba is estek. Nagymérvű demoralizáló hatással volt a tanulókra maga a háború is, különösen az utolsó időszakban. Bizonyos mértékben feloldódtak erkölcsi gátlásaik, meghalványult közvagyonfogalmuk. Ezek miatt következetesebb nevelő munkára volt szükség. Súlyosította a helyzetet, hogy a tanév késői kezdése, korai befejezése, a hosszú téli s egyéb kényszerszünetek miatt huzamosabb időre kikerültek a tanulók az intézet szervezett nevelő hatása alól.

A tananyag elvégzése szempontjából sok nehézséget jelentett a tankönyvhiány, főleg pedig a folyamatos nevelő hatás megszakadása. Ha nem volt tankönyv, akkor gimnáziumi tankönyvekkel, bő tananyagvázlattal vagy az anyag előzetes tanári feldolgozásával segítették a tanárok a tanulókat. Az 1938/39-es évben október elején kéthetes kényszerszünet volt, három tanévben (1940/41, 1941/42, 1942/43;) tüzelőanyag hiánya miatt három, illetve több mint négy hét lett a téli szünet. 1941-ben csak szeptember 15-én, 1943-ban pedig november 3-án kezdődött meg a tanítás, s 1944-ben már március végén be is fejeződött. A legnagyobb problémát mégis az 1944/45-ös tanév megindítása jelentette. Sárospatak haditerület lett, emiatt a tanulást nem lehetett megkezdeni. Az intézet azonban ilyen körülmények között sem adta fel hivatását, s a kényszerhelyzetben a képzés új, sajátos formáját indította el. Megszervezte s körlevelekkel irányította a tanulók otthoni tanulását. Ezért a tantervi anyagot rövidebb, öthónapos tanévre osztotta be. Megállapította az elvégzendő tananyaggal kapcsolatos házi feladatokat, dolgozatokat, könyv nélkülieket és olvasmányokat. E követelményeket osztályonként, tantárgyanként csoportosították és sokszorosítva minden tanulónak elküldték. A tájékoztató első részében az iskola útmutatást adott a tanulásra vonatkozóan, majd tartalmazta az egyes tantárgyakkal kapcsolatos követelményeket s tanári útmutatást a tankönyv feldolgozásához. E tájékoztatók bizonyítják, hogy a tanárok nagy felelősséggel oldották meg e feladatukat is s a nevelésre nagy gondot fordítottak, továbbá hogy a tanár–diák viszony közvetlen, munkatársi volt. A tanulók otthoni tanulásával kapcsolatban körlevél is jelent meg az egyházkerület lapjában, a Sárospataki Református Lapokban. Ez a kezdeményezés azonban a háború szorításában hamar megakadt. A körlevelet szeptemberben még megkapták a növendékek, de a további munkára, a távtanulásra és beszámoltatásra, illetve az újabb körlevél kiküldésére már nem kerülhetett sor.

Theológiai Református
Egyleti Könyvtár

Miskolci Tankerület

A
SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM

THEOLÓGIAI AKADÉMIAJÁNAK, GIMNÁZIUMÁNAK,
KOLLEGIUMÁNAK ÉS TANÍTÓKÉPZŐINTÉZETÉNEK

ÉVKÖNYVE

(ÉRTESÍTŐJE)
AZ 1948—49-IK ISKOLAI ÉVRŐL.
(A 418. évfolyam)

XIII. ÉVFOLYAM.

SZERKESZTETTÉK:

Dr. Nagy Barna
iskolai igazgató

Dr. Szabó Zoltán
theol. akad. igazgató

Szabó Gyula
gimn. igazgató

Dr. Egey Antal
tanítóképzőint. igazgató

Sárospatak, 1949

NYOMTATTA: CSEHI LAJOS, A REFORMÁTUS FŐISKOLA BETŪVEL

Az intézet utolsó Évkönyve

A háború káros hatását csak lassan, szívós munkával sikerült felszámolni. A képzőre jellemző korábbi munkarend még 1946-ban sem állt vissza. Az intézetet és internátust ért nagy veszteségek sokáig akadályozták a nyugodt munkát, hátrányosan befolyásolták a tanítást és tanulást. A háború és az azt követő állapotok hatására az ifjúság egy része kissé nehezen tudott beilleszkedni az intézeti munkarendbe. 1948-ban azonban az év végi igazgatói értékelés már azt állapította meg, hogy az iskola közszelleme jó, bár sajnálattal arra is utalt, hogy „az internátusi élet a régi tanítóképzőre jellemző nevelési szelleméből és hivatástudattal átítatott légköréből már sokat veszített, a növendékek egy része

már nem készül tanítónak, s a következő évben már a tanítóképzés is megszűnik”.³²⁷ A hivatásra nevelésnek, a képzés hagyományos szellemének, hatásának gyöngülése azonban nemcsak a háború hatására vezethető vissza: kezdődött a líceumi rendszer bevezetésével, s tetőződött a tanítóképző megszüntetésére vonatkozó rendelkezéssel.

11. Vélemények az intézeti nevelő-oktató és képző munkáról

A korabeli intézeti nevelés színvonalát, hatékonyságát jelzik azok a megállapítások, melyeket az iskolalátogatások, ellenőrzések során a felügyelő hatóságok, az óraadó gimnáziumi tanárok és a képzősöket közelebbről ismerő emberek tettek.

*Az iskolát évenként meglátogató egyházkerületi és igazgató tanácsi vezetők a látottakkal mindig a legteljesebb mértékben meg voltak elégedve. Az iskola fegyelmezett életéért, szorgalmas munkájáért sokszor fejezték ki a tanári karnak és az ifjúságnak elismerésüket, köszönetüket. Nagyra értékelték a mindenünnen sugárzó csínt és tisztaságot, a lelki élet rendjét, az ifjak önfegyelmét, fegyelmezett magatartását, tudatos munkáját, aktivitását órán és azon kívül, a közvetlen tanár–diák viszonyt, a tanárok céltudatos, becsületes, lelkes munkáját a képzés szolgálatában. Dicsérettel állapították meg a tanulók testvéri összetartozását, felelősségteljes közösségét. Mint a kerületi népiskolák felügyeleti szervei azt is kifejezésre juttatták, hogy „az intézetből kikerült tanítók az életben is megállják a helyüket, a hivatalos látogatásokon mindenütt dicséretben részesülnek”.*³²⁸

A képzőt sokszor keresték fel *állami szakemberek* is. Megfordult benne *dr. Hóman Bálint, dr. Keresztury Dezső, Veres Péter* miniszter, *dr. Petri Pál, dr. Kovács Máté* államtitkár, továbbá a minisztérium több vezető beosztású munkatársa. Ellenőrző látogatást végeztek a tankerületi főigazgatók, országos szak- és tankerületi tanulmányi felügyelők, akik az intézet rendjével és munkájával kapcsolatban szintén mindig elismerésüket fejezték ki. Az állami ellenőrzések kiemelték „a tanítóképzés tiszta levegőjét”, azt, hogy az intézet életrendje fegyelmezett s a tanítóvá nevelés korszerű irányelvei hatják át. Elismeréssel állapították meg, hogy a tantestület nagy gondot fordít az ifjúság harmonikus fejlesztésére, melynek hatására „a kikerülő fiatalok demokratikus szellemet, nemzeti felelősségérzést és valláserkölcsösi meggyőződést visznek magukkal az életbe”. Vallották, hogy „az ifjúság szelleme a korszerű követelményeknek

³²⁷ Jkv, 1948. július 3.

³²⁸ Jkv, 1939. április 29.

megfelel, a tanulók demokratikus érzésűek, gondolkodásúak, magatartásúak, társadalmi aktuálpolitikai tájékozottságuk minden tekintetben megfelelő”. Megállapították, hogy a képzőben „haladó szellemű, korszerűen érző és gondolkodó, elméletileg és gyakorlatilag kiválóan képzett, a demokratikus nevelésügyet az intézet hagyományából eredően lelkesedéssel szolgáló nevelői kar példamutató munkát végez”. Kifejezésre juttatták, hogy a nevelés-képzés magas színvonalú, s ennek biztosítéka „az intézet jó szelleme, az a béke és barátság, mely a tanári kar tagjait egymáshoz fűzi s az a buzgalom, mely tanárban és diákban egyaránt megvan”.³²⁹

A tankerületi főigazgató többször levélben fejezte ki kedvező tapasztalatait, elismerését, köszönetét a felettes hatóságnak. Egyik alkalommal arról írt, hogy „a tantestület tagjai a felmerülő pedagógiai problémákat magasabb látókörből, a nagy nemzeti sorskérdésekkel való szerves összefüggésben veszik tárgyalás alá, s az értekezleteken elhangzott előadások és hozzászólások arra vallanak, hogy a tanári kar feladata magaslatán áll”. Másik levelében azt emelte ki, hogy épületes a tanulók szociális érzéke és tettekézsége, s az intézet elismerést érdemel „az iskola hagyományaihoz hű és mégis modern demokratikus nevelési eredményekért, valamint a tanítás szép teljesítményeiért”.³³⁰

Nagy elismeréssel szóltak a képző tevékenységéről azok a gimnáziumi tanárok is, akik a háborús években óraadással segítették a képzést. A módszeres értekezleteken többen részletesen ismertették tapasztalataikat. Általános véleményük volt, hogy a képzőnek a külső ember számára is jól érzékelhető nevelési szelleme van. Tükröződik ez a tanulók fegyelmezett magatartásában, szorgalmában, tanulmányi eredményében, neveltségében. A növendékekben nagy a belső tisztelet érzése. A folyosókon, tantermekben elhelyezett és tisztán tartott képek, kiállított tárgyak, kézimunkák, szemléltetésre szánt anyagok, faldíszítések is elárulják, hogy az iskola hivatásra nevelő szakintézmény. „Lehetséges – mondta Palumbo Gyula gimnáziumi tanár –, hogy öreg iskolánk nagyobb múlttal, tiszteletre méltóbb tradíciókkal, századok által megszentelt falakkal, lelkes ifjúsággal rendelkezik, de azért szép rendet, tisztaságot, jó ízlést bízvást eljöhethetne ide a főiskolából mindenki tanulni.”³³¹ Azt is megállapították, hogy származás szerint a képző ifjúsága homogénabb, a származási statisztika egy szinten mozog: az intézet a szegények iskolája. Bár a növendékek a zsúfolt polgári iskolákból szerényebb képességekkel kerülnek a képzőbe, tudásszomjukkal, szorgalmas munkájukkal sokat behoznak hátrányukból, s a nevelőtestület következetes jó munkája révén kellően kifejlődik gondolkodásbeli önállóságuk is.

³²⁹ A tapasztalatok az alábbi látogatók megállapításai: Molnár Oszkár, 1932, 1934; Móczár Miklós 1938; Pauka Tibor 1942, 1943; Evva Gabriella 1946; Zétényi Endre 1947; Nánási Miklós 1949; Peja Győző 1950. stb.

³³⁰ A kassai tankerületi főigazgató levele a püspökhöz, 1940. március 5-én, illetve a miskolci tankerületi főigazgató levele 1948. január 8-án. SpLt.

³³¹ Jkv, 1943. március 23.

A képzősök „akarnak” tanulni, s megbízható, becsületes, mindig hűséges teherhordozói lesznek az egyetemes magyar sorskérdéseknek.

A tanárok a mások értékelését mindig köszönettel vették, s ennek figyelembevételével törekedtek a további jobb munka végzésére. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a képző munkáját ebben a korban is eredményesnek tartotta mindenki, aki valamilyen módon kapcsolatba került az intézettel. A képzősök a társadalmi megmozdulásokon is igen fegyelmezetten vettek részt, s mindenütt megállták a helyüket. Neveltségük, képzettségük, hivatástudatuk, gyermek- és nemzetszeretük egyaránt magas fokú volt. Az intézet működésének befejezésekor ezért is állapíthatta meg az igazgató a következőket: „Szerénység jellemezte mindvégig működését. Nem hírnévért, de hivatásérezetből, lelkiismeretesen, kitartással, csendesen dolgozott, és mégis az ország első intézetei közé emelkedett. Növendékei sok elismerést és megbecsülést szereztek az intézetnek”, mely „nemes hagyományokat ápolt, sok jó magot hintett és jó munkát végzett”.³³²

³³² Értesítő, 1949. 56. o.

VI. A második állami tanítóképző

(1950–1959)

1. A pataki tanítóképzés államosítása

Hazánkban a közoktatás államosításának törvényét az országgyűlés 1948. június 16-án fogadta el. Ennek megfelelően az általános iskolák (a gyakorlóiskola is) és a még működő népiskolák teljes mértékben, a középiskolák pedig csekély kivétellel állami kezelésbe kerültek. Az államosítás „lehetővé tette a köznevelés szervezeti és tartalmi egységének megteremtését, biztosította a szocialista fejlődés feltételeit. Külön ki kell emelni, hogy történelmünk folyamán ekkor került először kizárólag állami kézbe a tanítóképzésünk”.³³³ A pataki kollégium középiskoláinak (gimnázium, tanítóképző) államosítása ekkor még nem történt meg. *1948. október 7-én megegyezés jött létre az állam és a református egyház között, melynek értelmében „a református egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként” néhány erős történelmi hagyományokkal rendelkező intézménnyel együtt a sárospataki kollégium is egyházi fenntartásban maradt, s a teológián kívül a gimnázium és líceum-tanítóképző kerete továbbra is egyházi oktatási keretül szolgált.*³³⁴ A VKM a tanítóképzés addigi formáját rendeletileg megszüntette, az általános iskolai egységes pedagógusképzést főiskolákon kívánták megoldani, s így a líceum I. és a képző IV. osztályába az 1948/49-es tanévre már nem történt felvétel.

Mivel a képző fennmaradására remény nem volt, a kollégium és az intézet vezetősége előbb a leánygimnáziummá való átalakulás mellett döntött. E megoldást támogatta az egyetemes konvent is, de a VKM nem járult hozzá. Ezután zenei gimnázium indításának engedélyezését kérték, azzal az indokolással, hogy ez a tagozat megfelelően szolgálná a lelkészi előképzést és a kántorképzést, mely addig a képző keretében valósult meg, a minisztérium azonban csak Debrecenben engedélyezte a zenei gimnáziumi osztály indítását. Ekkor a megszűnő képzős osztály helyett az általános gimnázium reál tagozatában szerettek volna párhuzamos osztályt indítani, de a minisztérium ezt sem engedélyezte.

³³³ Bereczki–Komlós–Nagy: Neveléstörténet. III. kiadás, Budapest, 1975. 350. o.

³³⁴ Egyezmény az állam és a református egyház között, 1948. október 7-én. Magyar Közlöny, 1948. október 9.

Ezek után a képzős tanári kar, „sorsát összeforrva érezve az intézet jövőjével”, átvételét kérte az államhoz. A kollégium vezetősége azt javasolta a VKM-nek, hogy az épületben, melyet az egyház tanítóképzés céljára az 1929-ben kötött szerződés értelmében használt, állami pedagógiai gimnáziumot szervezzen, s a képzős tanárokat családi körülményeikre való tekintettel pályázat mellőzésével ide ossza be szolgálatra. Így kerültek a képző működő tanárai egy kivételével állami intézethez.

A képző állami kezelésbe vétele a VKM 1950. június 19-i rendeletével történt meg, az épület és felszerelés átadására július 12-én került sor. Az átadás leltári érték szerint történt, melynek megállapításához az 1929-es átadási okmányok és a későbbi leltárak szolgáltak alapul. Mivel a felekezeti képzés idején bekövetkezett fejlesztések a leltári értéket megnövelték, az állam néhány – főleg vallási célokat szolgáló – eszközt visszaadott az egyháznak. Így került a képző orgonája is a díszteremből a miskolci-martintelepi református templomba.

2. Az államosított tanítóképző fontosabb törekvései

A pataki képzőben kétszer történt államosítás, s a kettő között nagy különbség volt. Az 1869-es államosítás tartalmi szempontból alig jelentett változást, hiszen a társadalmi rendszer változása nélkül, a tantárgyak tartalmának, a vallásitanításnak a segítségével, továbbá az egyházi ösztöndíjak biztosításával a református szempontok továbbra is érvényesültek. Szervezeti szempontból sem történt különösebb változás, mert a képzés ideje egy ideig három év maradt. Nem változtak, inkább csökkentek a követelmények a tanulók életkorával és előképzettségével kapcsolatban. Ezt a hátrányt azonban kárpótolta a tárgyi feltételek jobb biztosítása s a fejlődés során a szaktanári rendszer megvalósulása.

Nagyobb változást jelentett 1950. *A képzésben a vallásos nevelést, az egyházi érdekek érvényesülését a dialektikus materialista világnézet alapján történő szocialista nevelési törekvések váltották fel.* Mivel a nevelők nagy része (7) a volt egyházi képzőből került az állami pedagógiai gimnáziumba, az új vezetés mindent elkövetett, hogy Sárospatakon, a református iskolázás egyik erős fellegrárában minél előbb tudományos világnézeti megalapozottsággal folyjék a nevelőképzés. *Zilahi Ferenc igazgató fő feladatként azt jelölte meg, hogy „az ifjúság nevelését át kell állítani a népi demokrácia nevelési célkitűzéseire vonalára”.³³⁵* S mivel az iskolai munka csak szilárd eszmei-politikai-ideológiai alapon lehet a szocializmus építésének értékes tényezője, fontos feladat lett a nevelők ideoló-

³³⁵ Jkv, 1950. augusztus 23.

giai felkészültségének emelése. Az 1950. évi őszi termelési értekezleten az a követelmény fogalmazódott meg, hogy a szocializmus építésének fontos eszközeit (munkaverseny, sztahanovmozgalom, újjító tevékenység, önköltség- és sejtcsökkentés, munkafegyelem) a nevelőtestületnek pedagógiai síkon kell megvalósítania.

Tartalmi-szervezeti vonatkozásban az *ötéves tanítóképzéssel szemben az új négyéves képzés*, melyet érettségi s egyéves gyakorlat után tanítóképesítő vizsga zárt le, *bizonyos visszaesést jelentett*. A gyors fejlődés következtében már az ötosztályos képző felett is eljárt az idő, de a bevezetett pedagógiai gimnázium, illetve tanítóképző még kevésbé volt alkalmas a hatékonyabb képzésre. Ennek több oka is volt. A kulturális forradalom nyomán már ott volt a levegőben s a távlati tervekben szerepelt is a középfokú általános műveltség széles körű megvalósítása. Ezt a műveltséget a pedagógiai gimnázium nagy túlterheléssel sem tudta biztosítani, hiszen négy év alatt a tanítónak ezen túlmenően még bizonyos szakképzettséget is kellett szereznie. Fokozta a nehézséget az is, hogy a képzőbe általában jobb tanulmányi eredménnyel kerülhettek a tanulók, a pedagógiai gimnáziumba pedig az első években a MIB (Megyei Iskolai Bizottság) osztotta be az általános iskolát végzett tanulókat, s ebben a tanulmányi eredmény nem játszott szerepet. Sok beiskolázott tanuló nem teljesen kiépített, kellő szaktanári ellátottsággal rendelkező iskolából került a képzőbe, s ez a képzésben színvonalcsökkenéssel járt. A MIB a tanulókat azok megkérdezése nélkül küldte a képzőbe, s ezért nagy volt a lemorzsolódás is. Problémát jelentett a régihez viszonyítva az is, hogy a képzős diákokthon nem tartozott szorosan az iskolához, attól független vezetéssel működött. Károsan hatott a képzésre az is, hogy a gyakorlóév sem szolgálta kellően a tanítóképzést: a tanulókat a nevelőhiánnyal küzdő kis iskolákba osztották, ahonnan a nagy iskolai elfoglaltság és a sok iskolán kívüli társadalmi munka miatt menekültek a nevelők, ahol a jelöltnek e sok munka miatt tanulásra, önképzésre ideje nem jutott.

Ebben az új helyzetben fontos szerepet kapott a tanítóképzés feladatainak tisztázása, újrafogalmazása, tudatosítása. Az alapfeladat megfogalmazása nem változott. Az igazgató szerint a képzőnek az egész ember nevelésével törődve, az általános iskola alsó tagozata számára kell hivatásszeretettel tevékenykedő szocialista tanítókat képeznie. Az iskola arra törekedett, hogy a maga adottságait figyelembe véve, a társadalom fejlesztésében szerepet vállalva olyan intézetté fejlődjék, mely nem szaktudósokat képez csak, hanem kellő pedagógiai és szakismerettel, ideológiai képzettséggel rendelkező, sokoldalúan képzett nevelőket, akik a világot nem késznek, adottnak tekintik, hanem megoldandó feladatot látnak benne. Olyan élenjáró iskola volt a cél, mely formálólághat a vonzáskörzetébe eső iskolákra, amelybe a külső iskolák nevelői szívesen járnak tanulni, tapasztalatcserére, pedagógiai-szakmai-ideológiai továbbképzésre. Az iskolai vezetés szerint a jó képzés feltételeit elsősorban a tantestületnek kell megteremtenie: az

iskolának tervszerű, hatékony munkát kell végeznie, s elszigeteltségéből ki kell lépnie.

Az első időben, a személyi kultusz idején az igazgató abból a hibás, sematikus álláspontból kiindulva, hogy a régit teljesen le kell rombolni ahhoz, hogy az új felépíthető legyen, erőteljesen munkálkodott azon, hogy a képző múltját, az egyházi iskola hagyományait elszigetelje, s teljesen más képző alakuljon ki. Néhány év múlva azonban a tanulmányi felügyelők, érettségi vizsgaelnökök ráirányították a figyelmet a volt egyházi iskola múltjában található értékekre, s javasolták a haladó hagyományok pedagógiai hasznosítását. Ekkor indult el az új képző a sajátos pataki hagyományok megismerése, értékelése s a nevelésben való fokozottabb érvényesítése útján. Ezzel vállalta, hogy a megváltozott körülmények között az évszázadok óta folyó pataki nevelőképzés folytatója lesz. 1957-ben a vezetés már arról szólt, hogy „*iskolánk általában művelő iskola is, melynek az általános műveltség alapjait is le kell raknia, ezenfelül még tanítóképző is, mely a népnevelő munkára élethivatásszerűen is kell hogy felkészítsen, mégpedig a pataki képző régi jó híréhez méltóan, figyelembe véve azokat a sokrétű feladatokat, amelyeknek a megoldását, munkálását a társadalom a ma tanítójától elvárja. Figyelembe véve oktatásügyi kormányzatunk elgondolásait, mindezt úgy kell végrehajtanunk, hogy ne uniformizáljunk, ne másoljuk le az esetleg másutt látott sémát, ha még az ott jó is, hanem a pataki adottságok, a pataki diákhagyományok, Patak légköréből nőjön ki mindez, és feleljen meg tanulóink sajátosságainak és főként kulturális fejlettségének*”.³³⁶

Ahhoz, hogy az iskola a szocialista nevelést sikerre vigye, már az 50-es évek elején megfogalmazódtak a konkrét feladatok. Ezek közül igen hangsúlyosan esett szó a következőkről: A tantestületnek következetesen részt kell vennie a közoktatás tervének megvalósításában, a tanulmányi rend és fegyelem megszilárdításában, az eredmény fokozásában, a mulasztások és lemorzsolódás elleni küzdelemben, az éberségben (a munka akadályozóinak, a nyíltan vagy alattozatosan támadó ellenség megnyilvánulásainak leleplezésében). Később fontos feladattá lett az iskolai tevékenységben: a hiányok pótlásával, biztos ismeretek nyújtásával segíteni a világnézeti nevelést. Hangoztatták azt is, hogy nevelői összefogással gondot kell fordítani az alapkészségek (helyesírási, számolási, fogalmazási, kifejező) elsajátíttatására, begyakoroltatására, a logikus gondolkodás fejlesztésére, az ismeretek megértésének és emlékezetben tartásának biztosítására. Arra is törekedtek, hogy szűnjön meg az egyes szaktárgyak öncélú tanítása, az anyagot az elmélet-gyakorlat egységében dolgozzák fel, a szaktárgyi anyagok súlyponti problémáit, általános iskolai vonatkozásait megmutassák. Fontos követelményként érvényesült az is, hogy a nevelők mindig, mindenben jó és vonzó példát mutassanak a tanulóknak.

³³⁶ Jkv, 1957. február 15.

3. A tanárok

A szocialista nevelési törekvések megvalósításában fontos szerepe volt a tantestületnek. Az iskola munkája az igazgatón kívül hat képzős tanárral, egy óraadóval s két gyakorlóiskolai tanítóval indult. A nevelők létszáma később a tanulók létszámával arányosan nőtt, s az 1954/55-, 1955/56-os tanévekben volt a legmagasabb: ekkor 19 rendes, két óraadó tanár s 10 gyakorlóiskolai tanító működött. 1956 után ismét csökkent a tanárok száma, mivel a felsőfokú tanítóképzés bevezetésének terve miatt a középfokú képző megszűnőben volt.

Az állami tanítóképzőbe a megyei művelődésügyi-oktatási osztály nevezte ki a nevelőket. A tanulói létszám nagymérvű megnövekedése miatt tanárhiány keletkezett, ezért középiskolai tanári képzettség nélkül is alkalmaztak tanerőket. A kilenc év alatt működő 26 tanár közül képzős tanári képesítéssel rendelkezett 9 (34,6%), egyéb középiskolai (gimnáziumi) tanári végzettségű volt 12 (46,1%), polgári iskolai tanári képesítésű 2 (7,6%) s általános iskolai tanár 3 (11,5%). A tanárok átlag 4,8 évet töltöttek az iskolában. A munkahely-változtatások főbb okai: két esetben családi körülmény (férjhez menés, tehetetlen szülő gondozása); áthelyezés történt a gimnáziumba hat s az általános iskolába egy esetben.

Tanítóképzős érettségi tabló

Egy tanár nyugdíjba ment, egy pedig meghalt. A 12 gyakorlóiskolai nevelő közül általános iskolai tanári diplomával rendelkezett 2, gyakorlóiskolai tanítói vizsgával 6, s tanítói oklevéllel 4. A gyakorlóiskolai nevelők átlag 6 évet töltöttek az iskolában, s közülük csak 2 távozott el más iskolába.

A tantestület tagjai túlnyomórészt kiváló szakemberek, iskolai és iskolán kívüli tevékenységükkel vonzó példát mutató nevelők voltak, s pataki képzős tanárokká fejlődtek. Szívégyüknek tekintették a sokoldalú tanítók képzését, akik munkahelyükön megbízható tagjai lesznek a szocialista társadalomnak. Kezdeményezéseik, fáradhatatlan munkájuk, lelkesítő, ösztönző, magával ragadó szolgálatauk, élő közösségük segítségével a tanítványok is munkába lendültek, s dicséretes eredményeket értek el.

Pedagógiából, magyarból, sportból szép eredménnyel vettek részt országos középiskolai versenyeken. Sportból Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik élcapatát adták, s több tanuló országos versenyek előkelő helyezette volt. Énekből is kiválóak voltak, iskolai és iskolán kívüli énekkari szerepléseikkel mindig tetszést arattak. S bár az első években többen nyertek felvételt, akik előzőleg orosz nyelvet nem tanultak, a képzőben a tanórákon s magánszorgalomból sok orosz népdalt, szovjet mozgalmi dalt megtanultak, s 1951-ben Sztálin születésnapján a diákotthoni estén egész estét betöltő orosz dalsokorral köszöntötték a jutalmazott dolgozókat. Rajzórákon olyan készségre tettek szert, hogy megerőltetés nélkül magas színvonalon tudták kielégíteni az iskola és az iskolán kívüli társadalom (községi tanács, mozgalmi szervek, üzemek) külső dekorálásra vonatkozó nagy és sokrétű igényét. A földrajz és biológia tanításának hatása is tükröződött abban, amilyen szép eredménnyel, különleges szemléltetéssel, különféle szemléltetőeszközök készítésével és felhasználásával tanították a lakóhelyismeretet.

Az a gond, probléma, mely a magyar közoktatást az 50-es években általában jellemezte, hatásában, megnyilvánulásában a pataki képzőben is megfigyelhető volt. Az igazgató az egyik értekezleten az országos értékelést tolmácsolva, a magyar iskolaügy nagy fogyatékoságaként említette, hogy a már szocialista tanterveket még nem szocialista nevelőkkel kell megvalósítani. Az országos törekvéseknek megfelelően ezért a pataki képzőben is nagy gondot fordítottak *a nevelők folyamatos továbbképzésére.* A tanárok éltek az ezzel kapcsolatban tervszerűen biztosított, illetve adódó lehetőségekkel. A folyamatos önképzést szolgálták a különböző könyvek és folyóiratok, melyeket a képző igyekezett a tanárok rendelkezésére bocsátani. Az irányított önképzés mellett a tanárok részt vettek a szervezett ideológiai-szakmai és pedagógiai továbbképzésben is. A minden nevelőt érintő és a gimnáziumi szaktanárokkal közös megyei és helyi továbbképzés keretében különösen nagy számban kapcsolódtak be éveken keresztül a Szovjetunió Kommunista Pártja történetének tanulmányozásába, az ismeretelméleti tanfolyam munkájába, továbbá a politikai gazdaságtani továbbképzésbe. A képzőben kialakult szakmai (pedagógiai, magyar, matematikai, zenei) és osztályfőnöki munkaközösségek megfigyelték és feldolgozták a szak tárgyakkal, a neveléssel kapcsolatos kutatási eredményeket, publikációkat. A hagyományoknak megfelelően a tanárok egymás továbbfejlődését azzal is

segítették, hogy a fontosabb forrásmunkákra, tanulmányokra egymás figyelmét felhívták, egymás óráit látogatták, egymás munkáját elemezték. Több nevelő ideológiai-szakmai és pedagógiai témájú előadásokat vállalt külső szervek (megyei és járási oktatási osztályok, HNF, szakszervezet, TIT stb.) felkérésére, továbbá pedagógus-továbbképző tanfolyamot vezetett.

A korabeli gyakorlatnak megfelelően a tantestületi továbbképzésnek a képzőben is többféle formája alakult ki. Az egyéni önképzésre, a korszerű ismeretek feldolgozására hetenként szabad délutánt biztosítottak. Az első években ennek eredményéről, az idő kihasználásáról naplószerűen írásban is be kellett számolni. A szabad délutánokon az egyéni tanulás mellett kis csoportokban (az 50-es évek elején minden harmadik héten az egész tantestület részvételével) sor került az egyénileg feldolgozott anyag megbeszélésére. A továbbképzés fontos formái voltak a tantestületi, különösen a nevelési és tanulmányi ellenőrző értekezletek, a tapasztalatcsere-óralátogatásokat követő közös megbeszélések, a megjelenő új általános iskolai dokumentumok (tanterv, rendtartás) egyéni tanulmányozása, csoportos feldolgozása, s a különböző munkaközösségi tevékenységek. A politikai és gazdasági tájékozódást, a hazai és világpolitikai események megismerését, a társadalommal való szorosabb kapcsolat kialakulását segítették a heti tantestületi sajtóbeszámolók, melyeken az egyéni újságolvasás tapasztalatainak megbeszélésére, az aktuális politikai események értelmezésére került sor.

Mindez hozzájárult ahhoz, hogy *a nevelők rendszeresen, folyamatosan foglalkoztak a szocialista építés problémáival, nehézségeivel, eredményeivel, a szocialista pedagógia kérdéseivel, s szerzett ismereteiket a gyakorlati munkában igyekeztek érvényesíteni, a tanítási óra nevelési jellegét kidomborítani.* A képző munkáját elemezve az igazgató 1954-ben már azt a következtetést vonta le, hogy a tantestület sokat fejlődött, s a továbbképzés eredménye meglátszik a munkában is. 1955-ben a megyei szakfelügyelők látogatásának befejezésekor azt állapították meg, hogy „a tantestület egységes”, s „az együttműködés a munkaközösségek eredményeiben is megmutatkozik”.³³⁷

Jellemző volt a tantestületre az összetartás, a *közösségi szellem.* A munka célját, feladatait illetően a nevelők egységesek voltak, csak a kivitel, a megoldási módok tekintetében volt olykor nézetkülönbség. Az elvi vitákat a fejlődés segítőinek tartották s arra törekedtek, hogy az elvi álláspontok minél jobban megközelítsék az ideológiailag helyes álláspontot, s mentesek legyenek a személyeskedéstől.

A fejlődés érdekében szükségesnek tartották az építő szellemű bírálatot, önbírálatot, mellyel éltek s melyet az igazgató munkájával kapcsolatban is érvényesítettek. S a tantestület nagyot fejlődött, míg eljutott a kritika és önkritika tudatos alkalmazásához. Hosszú évek ösztönző munkája eredményezte annak a közvéleménynek a kialakulását, hogy az építő bírálat nem kellemetlen perceket akar szerezni, hanem a magatartás megjavítását, a továbbfejlődést s eredményesebb munkavégzést szolgálja.

³³⁷ Jkv, 1954. június 29., illetve 1955. április 15.

A tanárok munkájában nagy szerepet kapott az igényesség. Megmutatkozott ez általában az önmagukkal, egymással és tanítványaikkal szemben támasztott követelményekben, iskolai és iskolán kívüli tevékenységükben egyaránt.³³⁸ Az egymásért, a közösségért, iskoláért érzett felelősséget szépen példázza az a rendkívüli testületi értekezlet, melyet 1956-ban társadalmi bírósággént, az egyik tanárnak nevelőhöz méltatlan viselkedése miatt tartottak, s melynek célja a segítség, a jó szándékú bírálat, önbírálat, a helyes önértékelés elősegítése volt.³³⁹ A jobb tanítóképzés érdekében a nevelők időt-energiát nem kímélve igyekeztek minden lehetőséget kihasználni. A szakmódszertanos tanárok igényelték, hogy szaktárgyaikból minél több alkalommal végezzenek a jelöltek gyakorlati tanítást, s azokon részt is vettek. Tudatosan támogatták az új nevelőket az iskolai munkarendbe, közösségbe való beilleszkedésben és a sajátos képzős nevelés-oktatás eredményes végzésében. Mindez nagyon fontos volt azért is, mert egyrészt megszűnt a tanítóképzős tanárok képzése, másrészt pedig a tanulói létszám hirtelen nagymérvű megemelkedése sok fiatal, gyakorlattal még nem rendelkező tanár kinevezését tette szükségessé. S az idehelyezett nevelők a testület önzetlen segítőkészsége következtében jól érezték magukat, s a tanítóképzés szorgalmas, felelős munkásaivá váltak. Így lett a tanári kar egységes nevelőtestület, melyet a szocialista nevelés célja, a tanítóképzés közös munkája, az iskolán kívüli feladatok megoldásában való tevékenység forrasztott egységbe.

A tanárok egységes nevelői hatás érvényesítésére törekedtek. Fontosnak tartották ezt a nevelés eredményes végzéséhez, a tanulmányi színvonal emeléséhez, a fegyelem megszilárdításához, általában a jobb tanítóképzés megvalósításához. Vallották, hogy a nevelőknek egymáshoz, a tanulókhöz, a szülőkhöz, a társadalomhoz való helyes viszonya példa a jelöltek számára, s egyben előfeltétele is az iskola eredményes munkájának. A tanulók a látott példák alapján alakítják saját eljárásaikat, s az tükröződni fog későbbi magatartásukban is.

Annak okát például, hogy a gyakorlóévesek, a fiatal nevelők nem találták meg sokszor nevelőtársaikkal, tanítványaikkal, a szülőkkel és másokkal szemben a megfelelő hangot, munkatársi kapcsolatot, abban látták, hogy az iskolában, a családban és társadalomban ezzel kapcsolatban nem tapasztaltak egységes eljárást. Fokozta a nevelői felelősséget az a meggyőződés, mely a következetes munkavégzésnek különösen fontos szerepet tulajdonított éppen a képzőben, ahol minden feladatmegoldásnak a tanítóképzést kell szolgálnia. Ezért helytelenítették, ha egy-egy szaktanár eltévesztette ezt a célt, s a szaktárgyát akarta csak megtanítani, és nem olyan tanítók képzésére törekedett, akik minden szaktudomány legalapvetőbb elemeivel egyaránt rendelkeznek. A jó szakképzés érdekében tervszerűen igyekeztek megtanítani a fontosabb alapvető ismereteket, ránevelni a tanulókat a szaktárgyi tudományos gondolkodásra, a fogalmak helyes tisztázására, az anyag összefüggéseinek felismerésére.³⁴⁰

³³⁸ Jkv, 1955. szeptember 9.

³³⁹ Jkv, 1956. április 15.

³⁴⁰ Jkv, 1956. augusztus 23.

A tanároknak tanulókhöz való viszonya baráti volt. Ebben az időben is fontos elv volt, hogy a nevelés eredményes csak a tanulókkal együtt, a tanulók közreműködésével lehet. A testület harcolt azért, hogy minden tanár embert, munkatársat lásson tanítványaiban, higgyen a fejlődés lehetőségeiben, sokoldalúan ismerje meg egyéni sajátosságaikat s segítse a fejlődést. Arra törekedtek, hogy a tanár „a nevelő irányításával” álljon a tanulók mellett, s ne csak nézze azokat „a tanár szemével”. Az iskola kapcsolata a tanulókkal nyáron sem szakadt meg. Az osztályfőnökök sokszor keresték meg levéllel a vakációzó tanítványokat, hogy ezzel is fokozzák a képző nevelő hatását. A tanítványok jobb megbecsülését, a tanítói munka felelősségének elismerését szolgálta az a hagyományos képzős gyakorlat is, mely szerint a tanárok a diákokat következetesen magázták.

A követelmények támasztása mellett a vezetés gondot fordított a nevelői feladatmegoldások elemzésére, értékelésére. Az iskola vezetői a tanórán és egyébként szerzett tapasztalataikat nemcsak az érdekelt szaktanárral beszéltek meg, hanem sokszor tematikus csoportosítással tanári értekezleten is elemezték. Az egységes eljárás megvalósulását a vezetés más módon is segítette. Közös óralátogatásokat szerveztek, melyeken a nevelők, különösen az azonos szakosok, teljes számban részt vettek. Bekapcsolódtak az óraelemzésbe, s a jobb megoldásokat saját munkájukban is alkalmazták. A vezetési tapasztalatok elemzése során többször került szóba a legjobban dolgozó tanárok munkamódszere.

A fejlődés, a társadalmi körülmények hatására a tanárok munkájában nagy szerepet kapott a *tervszerűség*. A tanév fő feladataival kapcsolatos miniszteri rendeletet értekezleten megbeszélték, s ki-ki ennek figyelembevételével készítette el pedagógiai munkatervét. A nevelői munkát a kialakított terv szerint végezték, meghatározott időszakok végén elemezték, az eredményekről és nehézségekről értekezleten számoltak be. Országosan az 1956-os általános iskolai tanterv rendelkezett a tematikus tervezésre vonatkozóan; a pataki képzőben már 1954-ben is tematikus tervezéssel készült a tanmenet, amely a tananyagnak nagyobb tárgykörökre bontása, az egyes témák anyagának órákra osztása mellett az új témakör feldolgozásának eltervezésekor érvényesítette az előző tárgykör feldolgozásának tapasztalatait, feltüntette a didaktikai feladatokat, az óratípust, a fontosabb szemléltetőeszközöket, eljárásokat, kiegészítő olvasmányokat, kirándulásokat is. A terv megvalósítását a vezetés ellenőrizte.

A tanárok órára való felkészülése is *tervszerű* volt. Óravázlatot készítettek, melyet az igazgatóhelyettes az első években hetenként egyszer rendszeresen ellenőrzött. A szemléltetőeszközök alkalmazására, készítésére nagy gondot fordítottak. A vezetés a tantestület minden tagjáról évenként minősítést készített, s azt évről-évre értekezleten ismertette. Ezek az értékelések folyamatában vizsgálták a nevelők munkáját.

Szervezeti szempontból *a tanítóképző 1952/53-tól új szervezésű iskolaként működött, ahol az igazgatóhelyettes tanulmányi vezetőként dolgozott.* Patakon

ez kedvező megoldást jelentett. *Zilahi Ferenc* igazgató az iskolában elsősorban a gazdasági feladatok takarékos, olcsó megoldására törekedett. A tárgyi feltételek biztosítását tartotta fő feladatának, bár az iskola munkájának politikai-ideológiai értékelésére is gondot fordított.

Az erre az időszakra jellemző anyagi nehézségeken házilagos kivitelezéssel, minél olcsóbb munkával igyekezett úrrá lenni. A képzős és gyakorlóiskolás tanulók számának megnövekedése miatt, az iskolai megtakarításokat felhasználva, a gyakorlóiskolának tornatermet épített, melynek kivitelezését irányította, munkálataiban maga is részt vett, s abba a tanári testület több tagját is bevonta. A fűtési kiadások csökkentésére bevezette az olcsó fűrésszel, napraforgómag-héjjal való fűtést, hozzá a kályhákat elhasznált benzineshordókból napszámmal készíttette el, s a fűtési technikát maga ellenőrizte. Az iskola tantermeinek nyári meszelését házilag szervezte, s volt idő, amikor a termeket a nyári szünidőben házi permetezőgéppel maga meszelte ki. Az ajtók és ablakok festésének felújításába a nevelőket is bevonta. Nagy gondja volt a kereskedelmi kertészetre. Amikor a kollégium gazdálkodását a gimnázium államosításával 1952-ben megszüntették, a lovasfogatot, felszerelést átvette, s egy ideig ennek munkáját is irányította, majd a borsodnádasdi nevelőotthonnak adta át. Az igazgatónak ez a minden áron való takarékoságra törekvése nem mindig váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az új gyakorlóiskolai tornaterem kicsire és alacsonyra sikerült, s így már kezdettől alkalmatlan volt tornaterem céljára. Ugyanakkor az építés során megsérült az igazgatói lakás szigetelési rendszere, az épület vízesé vált, s csak jóval később, többszöri próbálkozással, nagy anyagi költséggel lehetett újra vízteleníteni.

A mindennapi konkrét pedagógiai tennivalók szervezése, a közvetlen pedagógiai irányítás elsősorban a tanulmányi vezető feladata volt, aki azonban az igazgató egyetértésével, támogatásával végezte munkáját. 1950–1953-ban *Lakatos György*, 1953–55-ben *Klacsó Béla*, s 1955-től *Ködöböcz József* volt a tanulmányi vezető.

Röviden utalunk arra is, hogy az a bizalmatlanság, mely az 50-es évek elején a társadalmi-politikai életet jellemezte s az éberség megkövetelésére ösztönzött, bizonyos mértékben az iskola életében is jelentkezett. Megnyilvánult ez többek között abban, hogy a tanárokat nem tájékoztatták következetesen a problémákról, rendeletekről, az indítóokról. Ez megnehezítette a tanárok, különösen az új tanárok fejlődését, de részben a vezetés politikussága, részben a képzős tapasztalatokkal rendelkező tanárok pozitív hatása következtében hamar képzs tanárokká fejlődtek. A nevelők nagy része a nevelésben, a szaktárgy tanításában, a tanítás megszervezésében, a didaktikai feladatok megoldásában, a szemléltetőeszközök készítésében példaként szolgált a jelöltek számára, amit a látogatók is elismertek.³⁴¹

A tanárok a kor társadalmi-politikai igényének megfelelően s a település közszégi jellegéből adódóan rendkívül sok társadalmi munkát végeztek. Tanórán kívül az iskolában különböző munkaközösségekben tevékenykedtek, szakköröket szerveztek, vezettek. Részt vettek a tanulók ifjúsági mozgalmi munkájában.

³⁴¹ Vö.: Jkv, 1955. április 15.

Segítették a diákokthoz nevelő-tanító tevékenységét. Gyakran megfordultak a diákokthozban, s közvetlen beszélgetésekkel, korrepetálásokkal támogatták a munkás-paraszt tanulók fejlődését. Szervezték, vezették a tanulók nyári fizikai társadalmi munkáját, és sokszor maguk is részt vettek a termelőszövetkezeteket segítő fizikai munkákban, egyéb feladatok végzésében (gyűjtések, agitációk stb.). Sokszor vitték a tanulókat kirándulásokra, műsoros falukiszállásokra.

A tanárok szélesebb körben is felelősséget éreztek a tanítóképzésért, annak fejlesztéséért. A tantestület többször dolgozott ki ilyen javaslatot a minisztériumnak. Sokszor vett részt országos pedagógiai feladatok megoldásában, az általános iskolai tantervtervezet bírálatában, a közép- és felsőfokú tanítóképző tanterveinek, programjainak elkészítésében, továbbfejlesztésében. *Ködöböcz József* tanulmányi vezető bekapcsolódott a Pedagógiai Tudományos Intézet munkájába, annak megbízásából elkészítette a neveléstörténet új tantervét is. Az Oktatási Minisztérium felkérésére részt vett a pedagógiai tananyagcsökkentő rendelet és a pedagógiai tárgyak irányító tanmenetének kidolgozásában, a gyakorlati képzés, a gyakorlóévi munka fejlesztésében. A nevelők közül kettő járási, egy községi tanácsstag volt, s többen a HNF és a TIT-szervezet tevékeny tagjaiként működtek.

Az elmondottak azt mutatják, hogy a tanárok az államosított iskola hűséges, lelkes tanárai voltak, akik a szocialista tanítóképzés feladatait folyamatos önképzéssel, tervszerű, szorgalmas munkával, a nevelés központi jellegének biztosításával eredményesen oldották meg. Kilenc év alatt jól összeforrott, egymásért és az iskoláért, a társadalom fejlődéséért felelősséget érző tantestületté, élő közösséggé formálódtak.

Zilahi Ferenc (1904–1967)

Mivel Zilahi Ferenc igazgató felfogásáról, törekvéseiről, tevékenységéről a képzés problémáinak ismertetésekor gyakran esik szó, itt kiegészítésül csak néhány fontosabb életrajzi adatot közlünk.

Békés városban végezte középiskolai tanulmányait. Érettségi után a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, ahol 1930-ban matematika–fizika szakos tanári oklevelet nyert. Közben már 1927-től díjtalan gyakornokként működött az egyetem Kísérletlélektani Intézetében. 1930 szeptemberében került a sárospataki tanítóképző intézetbe. Az akkori gyakorlatnak megfelelően 1932-ben Szegeden tanítóképző intézeti tanári vizsgát is tett, s pedagógia–filozófia szakon képzős tanári oklevelet szerzett. Az intézetben a matematika–fizika szaktárgyakon kívül főleg lélektant és neveléstörténetet tanított. Éveken át vezette a köztartást, és szervezte a segélykönyvtár munkáját.

Mint járási pedagógus-szakszervezeti titkár részt vett az iskolák államosításá-

nak előkészítésében, harcaiban. E munkájának elismeréseként 1949-ben a miskolci I. sz. pedagógiai gimnázium, majd 1950-ben az akkor államosított sárospataki tanítóképző igazgatójává nevezték ki. Felettesének értékelése szerint „agilis és ügyes intézetének gazdasági ügyvitelében”. A tanítóképzők felsőfokú intézményekké szervezése miatt 1958. október 11-ével „határozott marxista egyénisége, gazdag pedagógiai tapasztalata” figyelembevételével mint „megbízható, osztályhű” embert igazgatónak a sátoraljaújhelyi gimnáziumba helyezték. 1963-tól ismét Sárospatakon dolgozott, a helyi Rákóczi Gimnázium tanára volt. Itt működött 1964 végéig, nyugdíjazásáig.

4. A tanulók

Azt a célkitűzést, hogy az új típusú társadalom számára szocialista értelmiséget neveljen, a proletárdiktatúra a tanítóképzésben is igyekezett érvényesíteni. A képző mindig a szegényebb néprétegek szakiskolája volt, mert számukra „a nemzet napszamosának” lenni még az erkölcsi és anyagi megbecsülés alacsony szintje mellett is felemelkedést jelentett. *A kulturális forradalom most tudatosan irányította a képzőbe a munkás-paraszt fiatalokat.* S e törekvés Patakon is megvalósult. 1950 és 1959 között 1565 tanulója volt a képzőnek, s ebből 1221 (78%) munkás-paraszt származású. Az intézet ezekben az években is elsősorban a parasztság iskolája volt, a tanulók közül 730 (46,7%) jött falusi parasztcsaládokból, főleg a szegényparaszti rétegből. Munkásszármazású volt 491 (31,37%) tanuló, s ezek is elsősorban a nehézséggel küzdő, alacsonyabb jövedelmű munkások gyermekei voltak. Az értelmiségi származású tanulók száma 112 (7,1%) s az egyéb származási kategóriába tartozók száma 197 (12,5%) volt. A statisztikai adatok között az 1950–1956-os évekből „alkalmazott” kategóriát nem találunk, a többi évben 34 (2,1%) tanulót jegyeztek fel. Csak az 1955/56-os tanévben jelzett a statisztika egyetlen „osztályidegen” származású tanulót.

Ha ezeket az adatokat a középiskolaiakkal összehasonlítjuk, még jobban érzékelhető, hogy *a képző most is a szegényebb néprétegek iskolája volt.* 1958/59-ben a megye középiskoláiban 9187 tanuló tanult, kiknek 38,6%-a munkás-, 15,8%-a paraszt-, 13,8%-a értelmiségi, 20,2%-a alkalmazott, 10,8%-a egyéb származású volt, s 0,6%-a osztályidegen. A középiskolák tanulóinak 54,4%-a volt munkás-paraszt szülők gyermeke. A képzős tanulók származása jól tükrözte a proletárdiktatúra forradalmi törekvéseit, a tanulók 23,6%-kal magasabb arányban kerültek ide a munkás-paraszt családokból, mint a megye középiskoláiba.³⁴² Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a tanítóképző az évek múlásával egyre inkább szocialista iskolává válhatott.

³⁴² Vö.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye fontosabb statisztikai adatai. Miskolc, 1961. 253. o.

1950 előtt távolabbi területekről is jöttek a képzőbe tanulók. Ettől kezdve elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről, továbbá Nógrádból származtak a jelöltek. Így nagymértékben leszűkült a képző iskoláztatási területe. Megváltozott az iskolázás módja, formája, rendszere is. A felekezeti képzőben a tantestület vette fel a tanulókat. Most a MIB osztotta szét az általános iskolát végzetteket a középiskolákba. Az volt az elv, hogy mindenkiből lehet jó nevelő, tehát válogatás nem történt. Ez több nehézség forrása lett. Sokan kerültek a képzőbe, akik egyáltalán nem akartak továbbtanulni, vagy pedig nem a képzőben, s nem is akartak pedagógusok lenni. Eleinte nem volt alkalmassági vizsga, s így felvételt nyertek olyanok is, akik például hiányos zenei hallásuk miatt nem tudtak megfelelni a képzős követelményeknek. Ezek miatt ebben az időben *nagy volt a tanulók lemorzsolódása*. Az 1950-ben I. osztályba irányított 110 tanulóból 90 kezdte meg tanulmányait, s év végére 80 maradt, tehát a lemorzsolódás 27,2, illetve 11,2%-os volt. Az 1951-ben és 1952-ben felvételt nyert 98, illetve 90 tanuló közül az év végi vizsgáig 86, illetve 79 jutott el, ezekben az években a lemorzsolódás 12,3%-os volt. Később csökkent a kimaradottak száma, de még az 1954/55-ös tanévben is 252 tanulóból év közben 13 maradt ki, közülük 6 I. osztályos tanuló. Az 1950-ben tanulmányaikat megkezdők közül 1954-ben 73 tanuló fejezte be a képzőt s tett érettségét, az 1951-ben felvettek közül pedig 1955-ben 79. Így a lemorzsolódás négy év alatt 18,9, illetve 19,4%-os volt.

A kimaradás és mulasztás ellen kezdettől tudatosan küzdött a tantestület, s ebben az ifjúsági mozgalmi szerveknek is aktív szerepük volt. A kimaradást a gyengébb képzettségű tanulóknál az alapvető hiányosságok pótlásával, korrepetálással, meggyőzéssel igyekeztek megakadályozni, és szükség esetén a szülők lakóhelye szerinti párt- és tömegszervezetek segítségét is igénybe vették. A szülők tudati fejlődése mellett ez a következetes tevékenység is szerepet játszott abban, hogy a későbbi években kevesebben maradtak ki. A kimaradás főbb okai voltak: iskolaváltoztatás (átmenetel gimnáziumba), indokolatlan eltávozás a szülők belenyugvásával (honvágy, a szülők közömbössége), gyenge tanulmányi előképzettség, a zenei hallás hiánya, a diákotthoni tartásdíj felemelése, betegség, bejárási nehézség.

A képző koedukált intézetnek indult, s ez jó, ösztönző hatása volt a nevelésre. A fiúk és lányok a családban és az általános iskolában megszokták egymás jelenlétét. Előző életkörülményük, a falusi élet is jó feltételeket biztosított ehhez. A képzőben jó barátok, segítőtársak voltak. Különösen érezhető volt a lányok ösztönző hatása a koedukált osztályokban. Megmutatkozott ez a fiúk szorgalmában, tanulmányi eredményében, iskolai és iskolán kívüli magatartásában, az osztályközösség alakulásában. Sokrétűbb, színesebb, vonzóbb volt a munkájuk. Ezek az osztályok nemcsak a tanulásban állták meg a helyüket példamutatóan, hanem többet vállaltak a tanórán és iskolán kívüli feladatmegoldásokból is. Az állami képzőnek összesen 847 leánytanulója volt.

1954-ben a minisztérium indokolatlanul országszerte nagymértékben csökkentette a képzőbe felvett tanulók számát. Patakon is megszűnt a leánytanulók felvétele, csak 23 fiúval lehetett osztályt indítani. Mivel kevés volt a jelentkező,

a tantestület az általános iskolások és a szülők megnyerésére egész éves akciót indított. 1957-től azonban már nem volt szükség erre a toborzó munkára, mert a középfokú képzőt fokozatosan megszüntették. Az 1959/60-as tanévben a pataki képzőbe irányították az I–III. osztályokban már gimnáziumként működő volt miskolci és egri képző (35, illetve 4) IV. osztályos tanulóit is.

A közoktatási kormányzat tervszerűtlen politikájának kellő bizonyítéka volt a tanítóképzők és a tanulók létszámának fentebb vázolt nagymérvű csökkentése. Tervszerűtlenségre utalt az is, hogy 1956-tól bevezették a felvételi vizsgát, holott a következő tanévtől már nem is történt felvétel az I. osztályba. A kapkodó tanügyi politika 1956 januárjában azt is elrendelte, hogy a IV. osztályosokat más, főleg katonatiszti pályára kell átirányítani. Bár a tanév végén a 63 végzősből 55-öt tanítói pályán sikerült elhelyezni, a rendelkezés káros volt a szakjellegű tárgyak anyagának tanulására és a gyakorlati képzési feladatok megoldására. Ezek ellenére a képesítővizsgák tanúsága szerint a tanulók a pedagógiai szaknyelvet, elviek, eljárásokat jól ismerték, s pedagógiai kulturáltságuk, képzettségük dicséretre méltó volt.³⁴³

A fent ismertetett közoktatás-politika nagyon megbosszulta magát, kevés lett a tanító. A nagy tanítóhiány miatt a kultuszkormányzat már 1958-ban újabb formáját indította el a tanítóképzésnek. Lehetővé tette, hogy a fiatalok középiskolai érettségivel is szerezhessenek tanítói képesítést. Ennek két formája volt: nappali és levelező képzés. A jelentkező érettségizettek egy részéből a képzőben egy párhuzamos IV. osztály nyílt 35 tanulóval. Sok érettségizettet képesítés nélküli tanítóként kis iskolákban helyeztek el. Mind a két csoport a tanév végén kiegészítő tanítóképzői érettségi vizsgát tett, majd utána képesítővizsgán tanítói oklevelet szerzett. 1958 és 1962 között levelező úton 274 érettségizett szerzett középfokú tanítói képzettséget.

A képzőbe felvett *tanulók előképzettsége nem volt egységes*. Az osztott általános iskolákból érkezettek felkészültsége általában elfogadható volt. A tanulók nagy része (60–70%) azonban a falusi kis iskolákból érkezett, melyekben a szaktanítás rendszere csak lassan épült ki, sok tanuló nem rendelkezett olyan alappal, melyre a tantervileg előírt képzést biztonságosan rá lehetett volna építeni. A tanárok és tanulók megfeszített munkájával sikerült csak a hiányokat pótolni.

Súlyos problémát jelentett a képzésben a tanulók nagymérvű túlterhelése. A növendékek hiányos felkészültsége mellett segítették ezt a rossz tankönyvek, melyeknek egy része terjengős fogalmazással, egyetemi jegyzetek kivonataként, több pedig gimnáziumi tankönyvként készült. Fokozta a nehézséget, hogy a képző általános és szakműveltséget nyújtó középiskola volt, s ez utóbbi a növendékektől sokféle aprólékos feladatmegoldást igényelt. A magas heti óraszám mellett sok volt a tanórán kívüli elfoglaltság is, mely az előzőekhez képest most bővült a szakköri foglalkozással, az MHK próbáira való felkészüléssel, a

³⁴³ Vö.: Iskolabizottsági jegyzőkönyv, 1956. június 13., illetve képesítővizsgai jegyzőkönyv, 1958. július 2.

gyakoribb társadalmi szereplésekre való előkészületekkel. A diákotthoni kötött foglalkozásokat is hozzászámítva, a tanulók nagy részét hetente 65–75 órában is foglalkoztatták. Ilyen elfoglaltság mellett az egy-egy tárgyban való elmélyülésre, művelődésre, olvasásra, pihenésre, szórakozásra alig jutott idő. Mindez káros volt a tanulók egészségi állapotára, szellemi és erkölcsi fejlődésére.

A minisztérium által kiadott tananyagcsökkentő rendelkezés némiképp enyhítette ugyan a túlterhelést, de nem szüntette meg. A megoldást az iskola a tanárok munkájának jobb összehangolásával, tervszerűbb kollektív munkatervezéssel és -végzéssel igyekezett segíteni. E munkát támogatta az ifjúsági szervezet is, melynek tagjai sokrétűen segítették egymást az iskolai feladatok megoldásában. S a tanárok lelkes munkája, egységes eljárása, a diákok törekvése a sok nehézséget jelentő tárgyban is biztosította a megfelelő eredményt.

A képzős érettségi vizsgát tettek közül az első években többen főiskolán, egyetemen folytatták tanulmányaikat, nagy részük azonban megmaradt a tanítói pályán, s jelentős részük később levelező úton tanárképző főiskolát, illetve egyetemet végzett.

5. A tananyag

Az 1950-ben meginduló tanítóképzést a szervezeti változások mellett nagymértékű tartalmi változás is jellemezte. Egyrészt a tantervből kimaradtak anyagok, s helyükbe újak kerültek, másrészt *az anyagok súlypontjainak megváltozása, a marxista szemlélet érvényesítése új irányt adott a nevelésnek.* A felettes szervek irányítása s a tanárok önképzése, továbbképzése lehetővé tette, hogy a tantestület ezt a feladatot is kellő eredménnyel oldja meg.

A tananyag eszmei tartalmának megváltozása mellett más irányú változás is történt. Egy évvel csökkent a képzési idő, s emiatt kevesebb idő jutott a tananyag feldolgozására és a gyakorlati alkalmazásra. A tantervileg előírt magas heti óraszám (átlag 35,6) nagymértékben fokozta a tanulók túlterhelését.

Az előző tantervhez viszonyítva bizonyos mértékben emelkedett a magyar, történelem, matematika és természettudomány óraszám, és csökkent a gazdasági ismeret, a készsgtárgyaké, a pedagógiáé. Az óraszám-növekedésben szerepet kapott a tudományos világnézet megalapozására, megszilárdítására való törekvés és a természettudományok fejlődése. A gazdaságtan óraszámának csökkentését az indokolta, hogy a korszerű gazdasági szakismeretek terjesztése egyre inkább a növekvő számú gazdasági szakember feladata lett. Ez az óraszámcsökkenés azonban azt is eredményezte, hogy akkor, amikor a közgazdasági szemlélet, képzés erősítése fontos lett volna, a képzőben ennek feltételei nagymértékben leszűkültek. A készsgtárgyak óraszámának csökkentését a tantestület azért fájlalta, mert így kevesebb volt a lehetőség a tanulók e téren jelentkező hiányos

előképztségének pótlására, és kikerülve az iskolákba, a tanítók egy része csak nagy nehézségek árán tudta a sokoldalú nevelést megvalósítani. Kismértékben csökkent a pedagógiai tárgyak, általában a szakképzés óraszám, ennél nagyobb volt azonban hátrányos hatása. Kevesebb lett a tantervi anyag, s 1953-ig hiányosan történt annak feldolgozása. Rövidebb idő volt a felkészülésre, s a magasabb osztálylétszámok miatt csökkent a tanulók gyakorlati tanításainak és hospitálásainak a száma. Az első időben az alacsonyabb előképztség mellett fokozta a nehézséget a tanulók pályairányulásának figyelmen kívül hagyása, a többször előforduló tankönyvhiány és a nevelők rendszertelen, késve történő kinevezése is.³⁴⁴ Mivel a párthatározat 1954-ben a tanító társadalmi munkájának fő formájául a munkások és parasztok közti társadalomtudományi és természettudományos ismeretterjesztést jelölte meg, a minisztérium a következő évtől bevezette a népművelés tanítását. Az elméleti képzéshez az iskolai ünnepélyek és a falusi kultúrmunka szolgáltak gyakorlati lehetőségül.

A tantervi anyag elsajátítása a tanulók gyenge előképztsége miatt sok nehézséggel járt. Különösen nagy gondot jelentett a magyar és matematikai követelmények teljesítése. Filozofikus jellege, nyelvének, gondolkodásmódjának újszerűsége miatt a növendékek a pedagógia tanulásában elsősorban a nehézségeket érzékelték, s idegenkedtek tőle. Ugyanakkor az a tény, hogy a pedagógiai anyagban sok volt az ideológiai vonatkozás, melynek megnyilvánulásait a mindennapi életben gyakran hallották, megtévesztette őket: azt hitték, hogy tudják, s ezért a gondosabb elmélyítésre nem törekedtek. E tekintetben csak kellő nevelői ráhatással, meggyőzéssel sikerült előbbre lépni. A gyenge előképztség és nem megfelelő zenei hallás miatt nagy gondot jelentett az ének-zene anyagának feldolgozása is. A felmérések szerint a tanulók nagy része a heti két tanórához négy és fél órát is készült, pedig más tárgy két órájára legfeljebb másfél órai otthoni tanulás jutott. Az ének követelményeinek teljesítése tehát bizonyos mértékben gátolag hatott más tárgyak eredményeire, ami ellen a tantestület következetesen küzdött. Rajzból a kis iskolákból érkező tanulóknak voltak elsősorban nehézségeik. Sok tanulóban a sikertelenség érzése azt a gondolatot erősítette, hogy a készségtárgyakból nincs rátermettsége, s ezért nem is tud megfelelő eredményt elérni. A tantestület a tanító munkájában, a különböző tárgyak anyagának feldolgozásában fontos szerepet tulajdonított a rajznak, ezért következetesen tudatosította a rajztanulás fontosságát, továbbá azt is, hogy gondolkodva s kitartó gyakorlással meg lehet tanulni rajzolni. E tudatos munka hatása érzékelhető volt az elért eredményekben, a tanulók közül többen is mesterei lettek a rajzolásnak, az ízléses dekorálásnak. A testnevelés, mint ebben az időben valamennyi sportmunka hazánkban, az MHK

³⁴⁴ Vö. Jkv, 1953. november 9. Az 1953/54-es tanév elején két tanár kinevezésére október harmadik hetében került sor, négy tanár november 19-e után érkezett meg, s két nevelő egész évben hiányzott.

testnevelési rendszeren alapult, s feladata a sport megszerettetése és a szocialista hazaszeretetre nevelés volt. S a tanulók az iskola hatására e téren is szép eredményeket értek el.

A tantestület arra törekedett, hogy az egyes tárgyak tanítása ne csak szakismereteket adjon, hanem azok nevelő hatása is kellően érvényesüljön. Mutakozzék meg ennek eredménye az ifjúság életformájában, az irodalmat kedvelő, a természettudományok iránt érdeklődő, énekelni, sportolni, képzőművészetet szerető sokoldalú személyiség öntudatos, fegyelmezett közösségi magatartásában. S bizony megfeszített, kitartó munkára volt szükség ahhoz, hogy az iskolának ezt a törekvését egy-egy osztály fejlődésében siker koronázza.

A tantestület ezekben az években is foglalkozott tantervi problémákkal. 1955-ben a Pedagógiai Tudományos Intézet tantervtervezetével kapcsolatban hangsúlyozta az új tanterv bevezetésének szükségességét, s javasolta, hogy az osztályfőnöki órákat állítsák vissza. Előremutató javaslat volt az is, hogy a hivatásra nevelés, a hatékonyabb képzés érdekében, továbbá a pedagógiában és szakmódszertanokban tanult elvek gyakorlati alkalmazásának fokozására a III. osztályos hospitáló ne csak megfigyeléseket végezzen, hanem a második félévben egy-egy tanórán bizonyos részfeladatokat is oldjon meg (számonkérés, gyakorlás, új ismeret feldolgozása stb.). A IV. osztályos hospitálók pedig előbb egész, majd két órában s a második félévben egyszer legalább egész délelőtt is tanítsanak. Az osztályfőnöki órákat a minisztérium újra bevezette. A hospitálók bevonását a gyakorlati tanításba a pataki képző miniszteri rendelet nélkül rendszeresítette.

Részletes véleményt fogalmazott meg a testület a létesítendő tanítóképző „akadémia” tantervtervezetével kapcsolatban is. Szükségesnek tartotta a képzés továbbfejlesztését. Mivel a gimnázium nem adott rajzból és énekből megfelelő előképzettséget, és a tervezett kétéves akadémia sem tudta volna pótolni a hiányokat, javasolta, hogy a gimnáziumban szervezzenek rajz-kézimunka s ének-zene tagozatú osztályokat. Fontosnak tartotta azt is, hogy az egyes szakterületi programok tartalmazzák a tanítási feladatok és követelmények megjelölését is.

6. A nevelés-tanítás módszere

Az állami képző tevékenységében is nagy szerepet kaptak a nevelési-tanítási módszerek. Különösen fontos volt a példamutatás ezekben az években, amikor a társadalom, az oktatáspolitikai egyre jobban igényelte a pedagógustól, hogy „ne csak hirdetője legyen a dialektikus materializmus eszméinek, hanem személyes példamutatásával igazolja is, hogy azokat magáévá tette s azok szerint tanít

is”.³⁴⁵ Fontos volt a meggyőző példaadás azért is, mert a jelöltek a társadalmi életben nem tapasztaltak egységes szemléletet. A tanulók általában alacsonyabb általános műveltséggel rendelkező, ideológiai szempontból elmaradottabb környezetből, a tudati fejlődés alacsonyabb szintjén álló családokból kerültek a képzőbe, s képzésükben az ismeretek elsajátításán túl az érzelmi, akaratni fejlődésnek, irányításnak is nagy szerepe volt. Különös jelentőséget kapott a meggyőzés az 1956-os októberi események értelmezésében, a fiatalok reagálásának helyes irányításában.

A jutalmazás és büntetés helyes alkalmazása a következetes követelménytámasztás, szemléletformálás segítségével alakult ki. Részoen az iskolai vezetés törekvése és a nevelők nagy részének helyes eljárása, részben pedig a szocialista pedagógia hatásának erősödése következtében lassan kialakult a tantestületi eljárásban a jutalmazás és büntetés helyes aránya. S azok a tanárok is, akik előzőleg hajlamosak voltak a büntetés jelentőségének túlzott hangoztatására, megváltoztatták felfogásukat, és a jutalmazást a nevelési hatás szempontjából a büntetésnél eredményesebbnek tartották.

A pedagógia fejlődésének és a tanárok továbbképzésének hatására nagy szerepet kapott az oktatási folyamatban *a didaktikai feladatokban való gondolkodás*. Ez a tanítási módszerek tudatosabb kiválasztását kívánta, s ezért fejlődött az oktatási módszerek alkalmazásának kultúrája is. Az új anyag feldolgozásában továbbra is fontos szerepet kaptak az előző korokban alkalmazott módszerek, de tervszerűbb, árnyaltabb lett alkalmazásuk. Az előadás, magyarázat során a tanulók aktivizálása olyan eredményes volt, hogy arról a szakfelügyelet is elismerően nyilatkozott. Következétesen törekedtek arra, hogy a számonkérés nevelő hatású legyen, tervszerűen történjék, az oktatási folyamatban betöltött szerepe kellően érvényesüljön, továbbá az anyaggal kapcsolatos legfontosabb alapvető fogalmak és készségek ellenőrzésére is terjedjen ki. Fontosnak tartották az összefüggések meglátásának és alkalmazásának ellenőrzését s ezzel együtt a tanulók beszéd- és előadókészségének fejlesztését. Az összefüggő feleletek értékelése nemcsak az érdemjegy közlésével történt, hanem az eredmény és problémák összefoglalása mellett a továbbfejlődés legfontosabb teendőinek a megmutatásával is. A rögzítés során nagy gondot fordítottak az ismeretek gyakorlati alkalmazására, a fontosabb fogalmak pontos, rendszeres használatára, az új anyagnak a nagyobb anyagrészbe való beillesztésére, általában arra, hogy a kialakított ismeret következtetésre és alkalmazásra képes tudássá legyen.³⁴⁶

A tantestület törekedett a képzőbe kerülő tanulók alapkészségeinek megfelelő kiegészítésére, megszilárdítására. Értekezleten többször is foglalkozott e feladatmegoldással. Nagy tervszerűséggel igyekezett pótoltatni a helyesírási és számolási készségeket. Ehhez a munkaközösségek osztályokra bontva tervet készítet-

³⁴⁵ Jkv, 1955. szeptember 9.

³⁴⁶ Jkv, 1957. február 15., illetve igazgatói felterjesztés 1953. január 31-én.

tek, melyet a tanári kar megtárgyalt és elfogadott. Az alapvető készségek fejlesztése minden nevelő folyamatos kötelessége volt. Különösen nagy felelősség hárult a magyart és matematikát tanító szaktanárookra, akik órán és azon kívül egyaránt tervszerűen mozgósították a tanulókat készségeik fejlesztésére.

A követelmények tudatosítása s nagy hatása miatt többször foglalkoztak tanári értekezleten az osztályozás problémájával. Arra törekedtek, hogy az osztályozás legyen igényes, nevelő hatású, tükrözze a tudomány megbecsülését s a pedagógus okos emberszeretetét.

Az ismeretek elsajátításában nagy szerepet szántak az ismétlésnek és a házi feladatnak. Tervszerűen ismételték, az év eleji ismétlések tapasztalatait szeptember második felében tanári értekezleten elemezték, s a tapasztalt hiányosságokat a továbbiakban igyekeztek pótoltatni. Arra törekedtek, hogy a tanulók már a tanórán megtanulják az anyagot, s a házi feladat a feldolgozott tananyag megszilárdítását, gyakorlati alkalmazását szolgálja. Elítélték a házi feladatokra való túlzott támaszkodást, a sok időt igénybe vevő, a többi tárgybóli felkészülést akadályozó házi feladatok adását. Az iskolai vezetés ennek megvalósítását figyelemmel kísérte, ellenőrizte. (E tekintetben egy tárgyból, biológiából akadtak egy időben problémák, túlzott, ésszerűtlen követelmények.)

A megfelelő felkészültség hiánya s a magas tantervi követelmények miatt gyakran alkalmazták a korrepetálást és a tanuló pári munkát. A fontosabb tárgyakból a munkás-paraszt származású tanulókat és a bejárókat, továbbá azokat, akik önhibájukon kívül valamilyen ok, például betegség miatt tanulmányaikban lemaradtak, a szaktanárok egyénileg vagy kisebb csoportokban korrepetálták, illetve ezek munkáját a jobb tanulótársaik segítették.

A tanárok a képzés érdekében igyekeztek a tanulókat, különösen az I. osztályosokat megtanítani a szaktárgy tanulásának helyes módjára. A segítségnyújtás mellett felhasználták ehhez az ellenőrzést is. A matematikai számonkérés során például a szaktanár megkívánta a házi feladattal kapcsolatban az önálló tanulói munkát, majd a tudás mélységét, a megoldáshoz szükséges készségek biztos elsajátítását, alkalmazását kérdések felvetésével, kellő indokoltatással, az összefüggések bemutatásával, gyakorlati feladatmegoldások végeztetésével vizsgálta, de tájékozódott a régebben tanult fogalmak ismeretéről is.

A nevelési-oktatási feladatok megoldásában ezekben az években is nagy szerepet kapott a *kirándulás*, mely nemcsak az ismeretek elmélyítését, hanem a különböző hazai tájak megismertetését a hazaszeretet erősítését, a társadalom elért eredményeinek megismertetését, a hivatásra nevelést is szolgálta. Tanári vezetéssel többször is felkeresték a jelöltek a tiszapalkonyai és tiszalöki erőművet, Budapest, Debrecen több nagyobb üzemét, a hollóházi porcelángyárat, a bodrogkeresztúri kerámiaüzemet, a hortobágyi állami gazdaságot, a környék termelőségvetkezeteit, a tarcali szőlészeti kutatóintézetet, Budapest kulturális intézményeit, a Balaton környékét, Aggteleket, a Bükk vidékét s hazánk sok

nagy városát. A kirándulások nevelő hatását azzal fokozták, hogy a szerzett tapasztalatokat szemléltetően feldolgozva, képekkel illusztrálva az iskola faliján a többi tanuló számára is közvetítették. A falusi tanító sokrétű munkájának megismertetése, a hivatásra nevelés érdekében évente megkerestek egy-egy környékbeli kis iskolát, de eljutottak messzebb vidékekre is. Gyümölcsözőek voltak a kétnapos osztálykirándulások s a környező falvakba vezetett délutáni kiszállások. A képzős „kirándulómozgalom” ebben az időben is eredményes volt.

A számonkérés sajátos formái voltak a vizsgák. 1956-ig, az osztályvizsgáknak a minisztérium általi megszüntetéséig az osztályvizsgákhoz, majd a záróvizsgákhoz tantárgyanként vizsgalapokat készítettek. Ezek alkalmazását többször is elemezték s hasznosnak tartották. Az érettségi vizsgán annak megállapítására, ellenőrzésére törekedtek, hogy a jelöltek elsajátították-e a tanítói munkához elengedhetetlenül fontos tudást, a középfokú általános műveltséget.

E vizsgák eredményében egyébként nyomon követhető az oktatás fejlődése is. Az első időben magyarból erőteljesen érvényesült a társadalomrajz, s kissé elsikkadt az irodalom. A jelöltek hajlamosak voltak a formalizmusra, keveset olvastak, verseket alig tudtak. Kissé fejletlen volt beszéd- és szerkesztőkészségük, mozaikos, nem átfogó a tudásuk. Történelemből sokszor használták a mozgalmi szólamokat, sokszor elsikkadt a történelem dialektikája. Matematikából elsajátították az elméleti anyagot, de számolási készségük gyengébb volt algebrai és geometriai tudásuknál. Biológiából korszerű alapvető tudással rendelkeztek, de az elmélet gyakorlati alkalmazásának ismerete kissé háttérbe szorult. Bár a pedagógia tanulására több káros tényező hatott, a szocialista pedagógia tanításait jól ismerték s a nevelést helyesen értékelték. S mivel eleinte a vizsgabizottságok sokszor „szabványvéleményeket” kaptak, a tantestület következetesen törekedett arra, hogy a tanulók többet olvassanak, gondolkodjanak, véleményt nyilvánítsanak, önállóbbak legyenek.

A tanítóképesítő vizsgán arra figyeltek, hogy milyen a jelöltek elméleti és gyakorlati felkészültsége. Rendelkeznek-e olyan szakműveltséggel és készséggel, amely képessé teszi őket az általános iskola alsó tagozatában való eredményes nevelésre-tanításra? Ezzel együtt összehasonlítást tettek az érettségi és képesítővizsga eredményei között, amiből következtetni lehetett a gyakorlóév eredményességére, a jelölt fejlődésére. Ezek a vizsgák a gyakorlóévre vonatkozóan eleinte szomorú tapasztalatokkal zárultak. Sok jelölt elméleti ismerete megfakult, mert a körülmények akaratlanul is elszürkülésre ösztönözték őket. Az iskola következetes munkája azonban e téren is hozott eredményeket. Az utolsó években már mind az érettségi, mind a képesítővizsga magas képzettségi szintet tükrözött.

7. A nevelési-oktatási tevékenység sajátosságai

a) Munkatervezés

A szocialista iskola tevékenységében fontos szerepe van a tervszerűségnek, s ez érvényesült a képzésben is. Az iskola egyrészt harcolt az ösztönösség és formalizmus ellen, másrészt a hiányos előképzettségű tanulókból is jól képzett tanítókat akart formálni. Érthető tehát, hogy a képző nagy gondot fordított a tervezőmunkára. Korábban az előírásoknak megfelelően csak tanmenetet (a fiatalabbak óravázlatot is) készítettek. A feladatok megoldása most megkívánta a tudatos egyéni tervezést, az osztályfőnökök, módszertani munkaközösség-vezetők, igazgató és helyettese munkatervkészítését. A munkaterveket, óravázlatokat a vezetés ellenőrizte, és a megvalósítást folyamatosan figyelemmel kísérte. A munkaterv egész évre készült, de 1953-tól értékelése s a további feladatok meghatározása negyedévenként történt. Az évek során az iskolai munkatervnek az alábbi főbb szempontjai alakultak ki: *a)* Az elmúlt év munkájának elemzése, értékelése (az értelmi, eszmei-politikai-erkölcsi, fegyelemre, közösségi életre nevelés, polittechnikai képzés, esztétikai és testi nevelés elemzése, az eredmények számbavétele, a fejlődést segítő tényezők és akadályok, a fontosabb feladatok). *b)* Az új iskolai év célkitűzése (az előbbi szempontoknak megfelelően, kiegészítve az egységes nevelői eljárás és nevelői továbbképzés fontosabb feladataival). *c)* Az oktató-nevelő munka szervezeti problémái (nevelők megbízásai, tanulókkal kapcsolatos fontosabb adatok). *d)* Az oktató-nevelő munka konkrét feladatai (a célkitűzések aprópénzre váltása, konkrét feladatokban való megfogalmazása a felelős és a határidő megjelölésével). *e)* Iskolai munkarend, értekezlet, rendezvény.³⁴⁷

b) Nevelési feladatok és területek

1950-től az iskola központi feladata volt a marxista-leninista világnézet megalapozása és kialakítása. A pataki képzőben is fontos volt ez egyrészt azért, mert a tanulók nagy része még nem kapott kellő alapokat az általános iskolában, másrészt pedig azért, mert nagy részüket a szülői házban ezzel ellentétes hatások érték. Ezért is kapott nagyobb hangsúlyt a képzésben a nevelés.

A körülményekből adódóan az *értelmi nevelés* egyes feladatai hangsúlyozottabban jelentkeztek. Az értelmi nevelés fő feladata a szilárd ismeret kialakítása s az ismeretek nevelő hatásának érvényesítése lett. Az egyes szaktárgyak elvei-

³⁴⁷ Vö. A sárospataki állami tanítóképző 1956/57-es évi munkaterve. A munkatervek egyébként 1952-től kezdve található meg az irattárban.

nek, alapfogalmainak megtanításával, a tárgyak közti koncentráció érvényesítésével a nevelők a tudományos világnézet kialakítására törekedtek. A szilárd alapismeretek és készségek fejlesztése több tanév központilag kiemelt feladata volt. Ennek megvalósítására a tanárok szaktárgyi tervekét készítették, melyekben kialakították az alapvető fogalmak rendszerét. Ezek megszilárdítása mellett gondot fordítottak az alkalmaztatásra, arra, hogy a tények összefüggései alapján a tanulók tudjanak helyesen következtetni. A világnézeti nevelést segítették az ifjúsági mozgalmi munkák, az ifjúsági szervezet világnézeti előadássorozatai, a filmvetítések és ankétok, a tömegszervezetek városi ünnepélyein való részvételek, szereplések is.

Ezekben az években sokat hangoztatott elv volt, hogy „begubózó tantestület és robbanó ifjúság nem fér meg egymás mellett”.³⁴⁸ Ezért értekezleteken rendszeresen foglalkoztak az *erkölcsi-eszmei-politikai neveléssel*. Annak elérésére törekedtek, hogy a fiatalok cselekvésének indítóoka a szocialista-humanista erkölcs legyen. Az új pedagógia műhelyévé, kisugárzó centrummá igyekeztek fejleszteni a képzőt s azon belül és kívül egyaránt emelni az eszmei-politikai nevelés színvonalát. A szaktanárok kellően kihasználták az órákon az anyag eszmei-erkölcsi vonatkozásait, továbbá az osztályfőnöki órák és politikai megbeszélések lehetőségeit. Egységesebb nevelői eljárással, őszintén, bátran foglaltak állást sok kérdésben, s őszintébb viselkedést, következetesebb kiállást kívántak meg a tanulóktól is. A tanulók eszmei-politikai-erkölcsi fejlődését jelzi az is, hogy szívesen vállaltak és végeztek társadalmi munkákat.

A tanárok sokszor foglalkoztak a *hazaszeretetre, szocialista hazafiságra nevelés* kérdésével. Ehhez fontos feltételnek tartották a munka becsületes elvégzését, a társadalom nagyjainak, a szocialista építés hőseinek a szeretetére nevelést, kis megtorpanás után a haladó hagyományokra való támaszkodást, a hazai tájak értékeinek, szépségeinek megismertetését, megszerettetését, a kozmopolitizmus elleni harcot, az internacionalista összefogás tudatosítását. A szaktanárok elemezték, majd érvényesítették a tárgyakban adódó konkrét nevelési lehetőségeket és módokat, de nagy szerepet kaptak a nevelésben az osztályfőnöki órák és a különböző tevékenységek is. Szoros kapcsolatot építettek ki szocialista termelőüzemekkel, és segítségükre sok társadalmi munkát végeztek. Segítették e feladat megoldását a történelmi évfordulók rendezvényei, a folyosók és osztálytermek díszítései, a rendszeresen szervezett magyar–szovjet barátsági hetek, hónapok is. Az iskolafelügyelet a hazafias nevelés eredményeit is elismerte. „Örömmel tapasztaltuk – állapították meg –, hogy az iskolában a hazaszeretet nem frázis, hanem – ha szükséges – tettekben nyilvánul meg; a tanulók szívesen végzik a társadalmi munkát.” Ez az elismerés tapasztalható az érettségi elnök megállapításában is: „Többek feleletéből kicsendült... a szocialista elvekkel való meggyőződéses egyetértés. Feleleteikben (magyar, történelem, neveléstan) a régi

³⁴⁸ Jkv, 1957. augusztus 23.

világot mint a fejlődés előbbi, alacsonyabli fokát jellemezték. De ami a legmelegebben hangzott ki a feleletekből, az dolgozó népünk szeretete volt. S ez igen megnyugtató jelenség, hiszen népünk gyermekeit nevelő jövendő tanítókról van szó. A helyenként rosszul fogalmazott elvek csak arra mutatnak, hogy a jelöltek ideológiai képzése még nincs befejezve, új életformájukban is tovább csiszolandó.”³⁴⁹

A képzős nevelésben most is fontos szerepet kapott *a fegyelemre és munkára nevelés*. A községi társadalmi szervezetek és a szülők az első időben gyakran vették igénybe a tanulók munkáját, ezért sok volt a hiányzás, s ez akadályozta a folyamatos felkészülést, több esetben lemorzsolódáshoz vezetett. A tanárok szülői értekezleteken elemezték a mulasztások káros következményeit, s megbeszélték a teendőket. Megszigorították a mulasztások igazolásának feltételeit. Az ifjúsági szervezet osztályonként beteglátogató brigádokat szervezett, s ezek ellenőrzés és segítség céljából felkeresték a hiányzókat. A fegyelemsértőket az osztályközösségek felelősségre vonták. A fegyelem megszilárdítására az ifjúság versenyt szervezett. A tanárok, diákok, szülők széles körű összefogásával sikerült hozzászoktatni a tanulókat a fegyelmezett munkához. Ennek hatására csökkent a mulasztás. Voltak osztályok, melyek egy-egy negyedévben, félévben egyetlen órát sem mulasztottak. A tanulók fegyelmezettségét egyébként ebben az időben is nemcsak Patakon, hanem a különböző tanulmányi és sportversenyeken, énekkari és sportszerepléseken, társadalmi munkában, felvonulásokon egyaránt dicsérték.

A fegyelmezett munkára nevelést szolgálta a nyári fizikai munka és a tanulmányi verseny is. A tanulók segítették az új tornaterem, az iskolakert építését, az udvar rendezését, a szertárak fejlesztését, ők látták el nyáron is a gyakorló-kert gondozását. Az iskola, illetve az ifjúsági szervezet szervezésében nyáron több (2–4) hetes fizikai munkát végeztek termelőüzemekben, a Hanság lecsapolásánál, Mohács újjáépítésénél.

A társadalom életében nagy szerepet kapott munkaversenyek hatására sok tanulmányi versenyt szerveztek. Voltak helyi versenyek, melyekben a tanulók társaikkal, osztályok egymással álltak versenyben egy vagy több tantárgyból, általános tanulmányi eredményből, munkafegyelemből, magatartásból. E versenyeket az ifjúsági szervezet év elején meghirdette, tudatosította, s a fiatalok folyamatos felkészítését irányította. A felkészülést a közösségvezetők ellenőrizték és értékelték. A selejtmentes, hiányzásmentes hetek, hónapok, a fegyelmezett magatartás s a tantárgyi versenyek mellett indítottak szépírási, helyesírási, olvasási, szavaló-, gyakorlati tanítási stb. versenyeket. Bekapcsolódtak az országos tanulmányi versenyekbe: matematikából részt vettek a Bólyai, pedagógiából, magyarból, történelemből és földrajzból pedig a Rákosi középiskolai

³⁴⁹ Jkv, 1956. április 6., június 22., továbbá 1958. június 20.

tanulmányi versenyen, ahol pedagógiából a központi feladatmegoldásban is többször szép eredménnyel szerepeltek.³⁵⁰

A hivatásra nevelés szempontjából különösen eredményesek voltak a pedagógiai munkaközösség által szervezett versenyek. Ezeknek nemcsak az volt a céljuk, hogy a tanulók a felkészülés során megérezzenek valamit a tanítói munka szépségeiből, és segítsék őket megnyerni a nevelőmunkának, hanem be akarták vezetni őket az oktató-nevelő munka egy-egy résztevékenységébe. E versenyben minden osztály más-más feladatmegoldással vett részt. Az I. osztályosok számára szépírási versenyt indítottak: az általános iskola alsó tagozata számára előírt kötelező betűformák használatával, papírra és táblára írással folyt a verseny. A II. osztályosok mesemondó versenyben vettek részt, melynek során egy kijelölt és egy szabadon választott mesét kellett előadniuk. A nyertesek elmondták a mesét a gyakorlóiskolásoknak is. A III–IV. osztályokban gyakorlati tanítási verseny volt. Ennek során a kijelölt tanítási egységekből önállóan kellett tervezetet készíteni, s a legjobb tervezetek készítői a gyakorlóiskolában az anyagot meg is tanították. A nyertesek „az iskola legszebben írója”, „az iskola legjobb mesemondója”, az „iskola legjobb tanítója” címet kapták, s pénzjutalomban is részesültek. E versenyek nagyon jó hatásúak voltak a nevelőképzésre azért is, mert osztályversenyekként indultak, s a felkészülésben az osztály minden tanulója részt vett.

Mivel a szocialista ember fontos jellemvonása a közösség szolgálata, a nevelésben nagy szerepet kapott a *közösségi nevelés*. A jó osztály-, iskolaközösség kialakulása érdekében a nevelői közösség példamutatása mellett úgy szervezték az iskola tevékenységét, hogy a tanulói közösségek sokszor legyenek együtt órán kívül is, vállaljanak, oldjanak meg közösen feladatokat, éljenek át közös élményeket, legyenek közösen elért sikereik. Az iskolai közösségi szellem egyre erősebb lett. Megnőtt a tanulók felelősségérzete, őszintébbek lettek, nyíltabban vetették fel a problémákat, kritikusatban nézték egymás munkáját. Az iskola lassan elérte, hogy a tanulók nemcsak megrótták hanyag, rendetlen társaikat, hanem melléjük is álltak, segítették egymás fejlődését. A szakfelügyelet is elismeréssel adózott a nevelőknek, osztályfőnököknek és iskolavezetésnek az elért eredményekért.

A szocialista tanítóvá nevelés fontos területe volt az *esztétikai nevelés*. Magában foglalta a kulturális magatartást, az iskola belső rendjét, a külső környezet ápolását, az irodalmi, ének-, rajz- és sportműveltség tudatosítását, az iskolai ünnepélyek, felvonulások esztétikailag kifogástalan kereteinek biztosítását. Mindezek érvényesítésére akkor is törekedtek, amikor az igazgató nagy takarékossággal, primitívebb házilag megoldásokkal igyekezett biztosítani a tárgyi feltételek egy részét. A lánytanulók saját kezűleg készített népi hímzésekkel díszítették az osztályt. Az esztétikai nevelést szolgálták a rendszeresen szervezett

³⁵⁰ Az 1953/54-es tanévben Papp Erzsébet pedagógiából 2. díjat nyert.

zenetörténeti előadások, a tanári és más hangversenyek, az énekkar rádiószereplései (a rádió 12 énekkari számot vett fel és sugárzott!). Képzőművészeti kiállításokat látogattak meg, irodalmi előadásokat szerveztek. Az elért eredménnyel azonban az iskola soha nem elégedett meg, s újabb célok kijelölésével igyekezett biztosítani a fejlődést.³⁵¹

Az iskola *politechnikai nevelése* is sikeres volt. A kézimunka-, fizikai előadóterem mellé 1953/54-ben megfelelő felszereléssel biológiai, fa- és fémmegmunkáló szaktantermet nyitottak. A természettudományi órákon a tanulókat megismertették a termelés alapjaival, technikájával s feltárták, hogyan lesz az elmélet gyakorlattá. A politechnikai képzésre más lehetőségeket is kerestek. Szemléltetőeszközöket készítettek, melyekből a kis iskoláknak is juttattak. Rendszeresen megnézték a budapesti ipari és mezőgazdasági kiállításokat, s különböző üzemekben tanulmányozták a termelést.

Országos viszonylatban is kiemelkedő eredményt ért el a képző a testi nevelésben. A növendékek szerettek sportolni, és sok időt, energiát áldoztak rá. Az MHK követelményeinek a növendékek és tanárok egyaránt eleget tettek. A tömegsport mellett segítette az iskola a tehetségeseket is. A tanulók, különösen a leányok sok sikert könyvelhettek el a helyi, járási, megyei, országos versenyeken. A tanév végén mindig szép, a közvélemény által magasra értékelt nyilvános testnevelési bemutató volt. S bár a sportolással kapcsolatban olykor több nevelő is kifogásolta a tanulók nagymérvű igénybevételét, az igazgató nem fékezte ezt a munkát, mert egyrészt a testnevelésből keveset hoztak magukkal a tanulók, másrészt olyan tanítók képzése volt a feladat, kik a kisgyermek testi nevelését nem tartják másodrendű kérdésnek.³⁵² Némi hanyatlás figyelhető meg az órán kívüli testnevelésben 1957 után, amikor az iskolának nem volt testnevelő tanára, s az órákat, sportfoglalkozásokat részben a gimnáziumi tanulókkal együtt, a gimnáziumban is magas óraszámú tanító testnevelő tanár óraadóként látta el.

c) Nevelési színterek

A képzésben a régiek mellett újabb nevelési fórumok alakultak ki. A nevelés legfontosabb eszköze továbbra is a tanítási óra, az ifjúsági szervezet, a diákotthon, az ünnepélyek és a könyvtár maradtak, de mellettük más nevelési színterek is szerepet kaptak (tanulószoa, szakkör, fizikai társadalmi munka). A tanítási órákon most is arra törekedtek, hogy a tanulók, egyéni képességeiknek megfele-

³⁵¹ Jkv, 1956. június 28.: „Hiába lettünk elsők a megyei kultúrversenyen, ifjúságunk még nem éneklő ifjúság, nem zenélő ifjúság, s a testnevelési eredmények sem látszanak ifjúságunk öntudatos fegyelmeztségében. Szaktudássá vált ez nálunk, nem pedig életformává. Ezen a helyzeten a jövőben változtatni kell.”

³⁵² Jkv, 1955. július 2.

lően, optimális eredménnyel sajátítsák el a szükséges ismereteket és készségeket. Az óraszervezésben tudatosan s egységes eljárással igyekeztek megvalósítani a didaktikai feladatokat. Az iskolai ünnepek fegyelmekkel, nevelő hatásúak voltak, amelyeken most sokszor jelentek meg a községi politikai élet vezetői, s azokon beszédet is mondtak. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a képző ebben az időben is szerves része volt a társadalmi életnek.

Az iskola könyvtára számára eleinte a könyveket az iskola megkérdezése nélkül a minisztérium, illetve a művelődési osztály rendelte meg, s ez megnehezítette az állomány tervszerű fejlesztését. Az iskola gazdag könyvtári gyűjteményt örökölt, ennek azonban nagy része elpusztult. A könyvtár értékes anyagába beletartozott Erdélyi János megvásárolt könyvtára. Együtt volt itt a századforduló körül használt népiskolai tankönyvanyag, melyet a tanári kar tervszerűen gyűjtött össze. Ezekon túlmenően is számos egyedi értékkel, gazdag pedagógiai folyóirat-gyűjteménnyel rendelkezett a képző. Az igazgató az új helyzetben, a múlt hatásától félve, azzal az indokkal, hogy a könyvek helyére szükség van, a könyvtár nagy részét – a tankönyv- és folyóirat-gyűjteményt is – zúdába akarta küldeni, majd miután ezt a felettes szerv nem engedélyezte, ömlesztve átadta a debreceni tudományegyetemi könyvtárnak. A folyóiratok egy részét ablaktisztításra és a fűtéshez begyűjtésre használták fel. Mindez természetesen káros hatású volt a tanulókra, azok fejlődésére, fêkezte az olvasómozgalom sikerét is. Több tanár és diák, akik szerették, sajnálták a könyveket, az iskola folyosóján tárolt könyvhalmazból sok könyvet eldugtak, s ezek egy része később visszakerült az iskola könyvtárába, más része pedig vagy a tanulóknál maradt, vagy elpusztult.

Gyakran alkalmazott nevelési szintérnek bizonyult ebben az időben az iskola- és osztályfaliújság is, mely a tanulók öntevékenységgel segítette a sokoldalú nevelés eredményességét, sokszínű cikkeivel szolgálta az ismeretszerzést és ismeretterjesztést.

A diákotthonban lakókhöz viszonyítva ezekben az években magasabb volt a vidékről bejárók és a helybeliek aránya. S mivel a szűkös körülmények miatt a családok nem tudták biztosítani a tanulási feltételeket, továbbá a rossz közlekedési viszonyok, vonatkésések miatt a bejáró tanulók egy része nem ért el megfelelő eredményt, az iskola bejárószobát és korrepetálást biztosított számukra. Később lehetővé vált *tanulószo*ba szervezése, ahol a bejárók és a rászorult helybeliek végezheték délutáni felkészülésüket. Anyagiak miatt a tanulószoba csak 1953-tól s pár tanéven át működött.

Az általános és szakképzés eredményeinek, a tanulók öntevékenységeinek fokozására termékenyítő hatással volt a meginduló, megizmosodó, a speciális önképzést segítő *szakköri munka*. A képző 7 szakkör működéséhez kapott anyagi fedezetet, de a tanárok társadalmi munkájával éveken át 13–14 szakkör is dolgozott. Volt pedagógiai, magyar, orosz, matematikai, földrajzi, biológiai, rádiós, kisserztári, barkácsoló, mezőgazdasági, bábjáték, népművelési szakkör,

s nagyobb létszámmal működött a sportkör és az énekkar. A szakkörök elmélyítették a tanult anyagot, bővítették a tudást, a látókört, fokozták az érdeklődést a hivatással kapcsolatos problémák iránt. A szakkörök versenyeket, ankétokat szerveztek, bemutatókat rendeztek. E bemutatók között igen nagy hatású volt a pedagógiai és kisszertári szakkör 1954-es és 1957-es év végi kiállítása, mellyel a korszerű alsó tagozati gyakorlati munkához igyekeztek segítséget adni a növendékeknek, a gyakorlóéveseknek és a gyakorló pedagógusoknak egyaránt. Sokan nézték meg a bemutatott szemléltetőeszközöket, munkaterveket, tanmeneteket, óravázlatokat, a rajz- és az 1955-ben bevezetett kézimunkaanyag didaktikus feldolgozását. A tapasztaltakat hasznosították is további munkájukban.

d) A gyakorlati képzés

A képzőben hagyomány volt, hogy a gyakorlati képzés az elméleti képzéssel azonos fontosságú. Irányításával általában a legképzettebb nevelőket bízták meg, s a konkrét feladatok megoldásában minden szaktanár részt vett. Ez a felfogás 1950 után is érvényesült, s az évek során ide helyezett tanárok képzős nevelőkké válásával a gyakorlati képzés egyre hatékonyabb lett. Segítette a fejlődést a minisztérium által kiadott gyakorlati képzési útmutató, mely részletesebben, konkrétan szabályozta a tartalmi feladatokat és az irányítást. Egysegítette a gyakorlati képzés terminológiáját is: a mintatanítás helyett bemutató tanításról, a bírálati óra helyett a tanítás elemzéséről, megbeszéléséről szolt, s e fogalmak használatát írta elő. Értéke volt az útmutatónak, hogy továbbra is lehetőséget biztosított az egyéni kezdeményezésre, megfelelő sajátos intézeti eljárások kialakítására.

A hatékony gyakorlati képzés fontos feltétele volt a megfelelő általános képzettség, a korszerű pedagógiai tudás, az alsó tagozati tantárgyak tanítási módszerének kellő ismerete. Minél magasabb szintű volt ez a megalapozás, az iskola annál eredményesebben tudta felkészíteni tanítványait jövődi feladataik megoldására. S mivel az általános képzés és pedagógiai szakképzés megvalósításáról már volt szó, itt röviden csak a *módszertani oktatás* ismertetésére térünk ki.

A szakmódszertant az első években a pedagógia szakos tanár tanította. Azért, hogy az egyéb szakos tanárokat is nagyobb felelősséggel kapcsolják be a gyakorlati képzésbe, 1953-tól egyes módszertanok tanítását a szaktanárok feladatává tették. Ez a váltás azonban hirtelen s nem megfelelő időben történt. Az egyetemet végzett tanárokat e feladatmegoldásra nem készítették fel, az alsó tagozati tantárgyak tanítására vonatkozóan módszertani képzést nem kaptak, s többen, fiatalok lévén, képzős tapasztalattal sem rendelkeztek. Az iskola igyekezett kellően felkészíteni őket a módszertani feladatok jó megoldására. Szükséges volt ez azért is, mert a képzősök és gyakorlóévesek munkájában nehézségek jelentkeztek, s a számtan, továbbá a testnevelés és fogalmazás

tanításától féltek. A tantestület több segítségadással, megfelelő gyakorlási lehetőség és sikerérzet biztosításával segítette a jelölteket, továbbá arra törekedett, hogy a módszertan segítségével közvetlenebbül érzékeljék az elmélet és gyakorlat megvalósulását, és eredményesebb legyen a gyakorlati munkájuk. Ezért az iskola a szaktanárok számára kötelezővé tette, hogy közelebbről ismerkedjenek meg az általános iskola munkájával, lehetőségeivel. A szaktanárok rendszeresen látogatták a gyakorlóiskolát, ott megfigyelték a tanító munkáját, a szaktárgyi órákat, s a tapasztalatokat az osztályvezetővel megbeszélték. A pedagógiai munkaközösség a tanárok számára közös óralátogatásokat szervezett, amelyeket részletes elemzés követett. Az iskola megkívánta, hogy a módszertan tanító szaktanárok e tapasztalatok felhasználásával, továbbá a tanulók hospitálási megfigyeléseinek analizálásával dolgozzák fel az anyagot. A szaktárgyi órákon tudatosították az alsó tagozat súlyponti anyagát, a nehézségeket s azok megoldásának, kiküszöbölésének módjait. Mindez jó hatású volt a gyakorlati tanításra való felkészülésre, a gyakorlati feladatmegoldásokra, a képzés hatékonyságának fokozására.

A gyakorlati képzésben az iskola nagy gondot fordított a *hospitálások* megszervezésére. A pedagógiai és módszertani órákon az osztályokat csoportos hospitálásra vitték egy-egy tanóra munkájának megfigyeltetése céljából a gyakorlóiskolába, s a pedagógiaórákon minden osztályban sort kerítettek a napközi otthonban folyó nevelőmunka megfigyeltetésére is. A csoportos óralátogatások után a tanulók egyéni hospitáláson minden alkalommal más-más tárgy tanítását figyelték meg.

Nagy gondot fordítottak a hospitálási tételek kijelölésére, s általában olyan megfigyelési szempontokat adtak kidolgozásra, melyek szoros kapcsolatban voltak a gyakorlati étellel, s ezért könnyebb volt a növendékeknek a megfigyelés és a feldolgozás. Rendszer volt, hogy az I. osztályban a gyermekekkel és a tanító munkájával való ismerkedés, a II. osztályban lélektani és didaktikai, a III. osztályban év elején didaktikai, majd módszertani és neveléstani, a IV. osztályban pedig didaktikai, módszertani és logikai tételek megfigyelése és elemzése volt a feladat. Eredményesnek bizonyult az a gyakorlat is, hogy a növendékek nemcsak egy-egy napra mentek hospitálni, hanem egyik alkalommal a hét első három, másik alkalommal pedig a hét második három napjára. Ilyenkor folyamatában figyelhették meg az iskola tevékenységét, nemcsak az egészről kiszakítva egy kisebb részt. A hospitálásokat a tanárok a szakórán vagy a gyakorlati képzés óráján kellően előkészítették, s a gondos felkészülést a tanulóktól megkívánták. A jelöltek írásban, a kijelölt tétel elméleti feldolgozásával készültek a hospitálásra, majd szerzett tapasztalataikat a tanítás befejezése után írásban kellett elemezniök. Az írásbeli beszámolókat a szaktanár és a gyakorlóiskolai tanító értékelte, melynek során összefoglaló elemzést adtak, s az esetleges hibák kiküszöbölésének lehetőségeire, módjaira is felhívták a figyelmet.

Az eddiginél nagyobb szervezethez figyelhető meg a gyakorlati tanítás főbb

feladatainak megoldásában. A tanulók a kiadott tervnek megfelelően otthon eltervezték az anyag feldolgozását, s az előkészítési órán ennek következetes felhasználásával alakították ki a pedagógia-, a szakmódszertanos tanár és a gyakorló iskolai tanító vezetésével a végleges óravázlatot. 1953-tól hasznos gyakorlat alakult ki az iskolában. Az otthoni előkészületet a szaktanárok és az osztályvezető tanító már reggel, a tanítás megkezdése előtt megkapták, az előkészítési óráig átnézték, s az órán szélesebb körűen látva a problémákat, ki tudták küszöbölni a megoldásbeli hiányosságokat, s kellő eredménnyel tudták ráirányítani a tanulók figyelmét a helyes megoldásra. Előkészítési órán igyekeztek rávezetni a jelölteket a megoldás többféle lehetőségére, kellő indokolással kiválasztatni a legeredményesebbnek látszó eljárást, közben indokoltatni a folyamatot és annak egyes mozzanatait. Tudatosan törekedtek arra is, hogy a tanulók ne csak egy órában gondolkodjanak, hanem keressék meg az óra helyét a tanítás folyamatában, s ennek megfelelően állapítsák meg az óra nevelési célját, feladatait, válogassák ki az anyagot, keressék meg a hatékonyabb nevelési-tanítási módszereket, s alakítsák ki az óra megszervezését, felépítését. Tekintettel voltak arra is, hogy a jelöltek ismerjék az osztály életkori sajátosságait, az előzetes tudásanyagot, az osztály legfontosabb nevelési-oktatási súlyponti problémáit, és jól érzékeljék a követelményeket, melyeket az óra anyagának feldolgozásával el kell érni. A tanulókat ezekben az években is fokozatosan vezették be a feladatok megoldásába. Megfelelő jártasság kialakulása után a tanár a feldolgozáshoz egyre kevesebb segítséget adott, s az óra felépítésének, megszervezésének kialakítása teljesen a tanulók feladata lett. A közös előkészület alapján a tanításra kijelölt növendék előbb részletes tervezetet, majd óravázlatot készített, melyet az illetékes három nevelő javított, értékelt. Ezután került sor a jelölt félórás, majd egész órás tanítására.

A jelölt tanításának elemzése a megbeszélési órán történt, melyet a pedagógia-tanár irányított. A tanító növendék önbírálata után a főbíró, illetve helyettes tanító, majd a többi jelölt mondta el észrevételeit, melyekre a tanítást végző jelölt válaszolt. Ezután a gyakorlóiskolai tanító, majd a szakmódszertanos s végül a pedagógia szakos elemezte az órát a kialakult szempontoknak megfelelően, foglalta össze a tanulságokat, s a nevelők véleményével egyeztetve közölte – az írásbeli felkészülést is figyelembe véve – a tanítás érdemjegyét. Az elemzésben arra törekedtek, hogy a pozitívumok és negatívumok kiemelésére egyaránt sor kerüljön, hogy az esetleges jobb megoldásokat is megkeressék, az óra eredményességét is vizsgálják. Az óraelemzés főbb szempontjai ezekben az években a következők voltak: a tanítás célja, feladata; a tanítás tartalma; módszere; az óra szervezése, felépítése; a tanító egyénisége; a tanulságok.

A jelöltek nemcsak a tanítási gyakorlati órákon tanítottak, hanem hospitálásaik alkalmával is. Előbb egy-egy didaktikai feladatot oldottak meg, majd félórás, egyórás tanításra, az utolsó félévben félnapos tanításra, továbbá egy időben folyamatosan több napos munkavégzésre is sor került, az osztálytanító

felügyelete mellett. Az utolsó éven a jelöltek úgy is tartottak órát, hogy azon a tanító nem volt jelen. Az iskola ezzel a jelöltek felelősségtudatát akarta fokozni, hivatásszeretetét, önbizalmát erősíteni. Természetesen a jelöltek ezekre az órákra is kellően felkészültek, felkészülésüket s majd a tanítás után tapasztalataikat az osztálytanítóval megbeszélték.

A III. osztályosok a gyakorlóiskola 1–2., a IV. osztályosok pedig 3–4. osztályaiban végezték a hospitálást és a gyakorlati tanítást. Egy-egy tanuló a III. osztályban két-három, a IV.-ben öt-hat csoport előtti tanítást tartott. Ehhez hozzászámítva a hospitálások és helyettesítések alkalmával végzett tanításokat, a IV. osztályban egy-egy növendék legalább tíz alkalommal tanított kellő irányítás és felkészülés mellett.

Ebben az időben a gyakorlati képzés Patakon kiterjedt az órán kívüli munka megismertetésére és gyakorlására is. A IV. osztályban a második félévben, amikor a közös előkészület már csak rövid időt igényelt, az előkészületi órák felszabaduló részét a tanító fontosabb feladatainak a megbeszélésére, nevelési feladatok megoldására használták fel. Megbeszélték az egyes osztályok, tantárgyak főbb nevelési-oktatói feladatmegoldásait, a gyermekek életkori sajátosságaiból adódó problémákat, a megelőzés, illetve megoldás lehetőségeit, eljárásait, a tanító órán és iskolán kívüli gyakorlati tennivalóit. A tanítót elkísérték a családlátogatásokra is. A pedagógiatanár csoportos hospitálást szervezett öszszevont osztályokba, napközi otthonba, szülői értekezletre, szmk-gyűlésre, gyermekbírósági tárgyalásra. Minden növendék részt vett a kisdobosmunka feladatainak megoldásában, de az étellel való szorosabb kapcsolat biztosítása céljából folyamatosan oldottak meg feladatokat a városi iskolák úttörőszervezeteiben is. Több alkalommal végeztek hospitálást az óvodában, a községi általános iskolák felső tagozatában, a kisegítő iskolában. Felkeresték a környékbeli kis iskolákat, tanulmányozták az iskola munkáját, felszerelését, a falusi tanító sokrétű tevékenységét, a település életét. Így a tanulók bepillantást nyertek más iskolák életébe, s tapasztalatokat szereztek a rájuk váró gyakorlati feladatokra vonatkozóan. Mindezzel a képző annak a pedagógiai felfogásnak igyekezett érvényt szerezni, hogy az iskolai nevelőmunka színhelye nemcsak a tanítási óra, hanem az egész iskola, továbbá hogy a nevelés feladatainak megoldására az iskolán kívül is sort kell keríteni.

A gyakorlati képzésnek ez a rendje, eredményes megoldása lassan alakult ki. Az első években sok nehézséggel kellett megküzdeni. Az ide irányított tanulók egy része kezdetben nem lelkesedett a gyakorlati nevelői feladatokért. Hozzájárult ehhez az is, hogy a tanítók kiszolgáltatottsága miatt otthon és tanítóiktól egyaránt sok panaszt hallottak a tanítói pályára vonatkozóan, továbbá ebben az időben a gyakorlóiskolában is több fegyelmezhetetlen, közösségbe beilleszkedni nem tudó gyermek tanult, és mindez túlságosan ráirányította a jelöltek figyelmét a pálya nehézségeire. Fokozta ezt az is, hogy nem volt magasabb képzős osztály, amely tapasztalatait átadásával őket az új feladat megoldásában

segíthette volna. E téren a IV. osztály kiépülésével történt kedvező változás. A gyakorlati képzéssel kapcsolatos erőfeszítéseket, eredményeket a szakfelügyelet, az iskolalátogatók mindig elismerték, s országos tapasztalataik alapján azt is megállapították, hogy „az iskola gyakorlati kiképzési munkája országos viszonylatban is a legjobbak közé tartozik”.³⁵³

A gyakorlati képzés rendkívül jó hatású volt az egész képzésre: nemcsak a hivatás- és gyermekszeretetet mélyítette el, hanem fokozta a szaktárgyak iránti érdeklődést is. A tanulók érzékelték ismereteik felhasználásának szükségességét, lehetőségeit, s tudatosabban tanultak. S bár a gyakorlati képzéshez az iskola nem rendelkezett elegendő pedagógia szakos tanárral, a rendelkezések következetes végrehajtásával, a sajátos pataki megoldások alkalmazásával sikerült elérni, hogy a képzőből ebben az időben is kellő elméleti képzés mellett jó gyakorlati jártassággal rendelkező tanítók kerültek ki.

e) Módszertani munkaközösségek

Ezekben az években kialakultak, majd eredményesen működtek a szakmai módszertani munkaközösségek. Feladatuk a tantestület szakmai továbbképzése, a képzés hatékonyságának fokozása volt. A munkaközösségek figyelték, tanulmányozták a szaktudomány fejlődését, a megjelenő publikációkat, és tapasztalatcsere-tanításokat, óraelemzéseket szerveztek, melyek a szaktárgyi tanítás mellett segítették az egységes nevelői eljárást is. Az osztályfőnöki munkaközösség e tevékenység tervszerű szervezését, fejlesztését szolgálta. Összeállította az iskolai házi rendszabályzatot is. A magyar, matematikai, történelem-földrajzi, ének-zenei és rajz-kézimunka munkaközösségek a megfelelő szaktárgyak tanításával kapcsolatos feladatok hatékonyabb megoldására törekedtek. A magyar és matematikai munkaközösség ezenkívül az alapismeretek és készségek fejlesztésének, megszilárdításának eljárásait is igyekezett kidolgozni és alkalmaztatni.

A képzőben a pedagógiai munkaközösségnek központi szerepe volt. Lényegében ez biztosította a képző szakiskola jellegét, irányította a szakképzést, és a sajátos képzős feladatok megoldására mozgósította a tanárokat. Gondot fordított arra, hogy az elméleti és gyakorlati pedagógiai képzés együtt haladjon, egymást erősítse. Feladata volt a szakmai képzés irányítása, szervezése, elemzése, az elért szint továbbfejlesztése. A szaktanárok elméleti továbbképzését pedagógiai, lélektani, logikai, módszertani tekintetben irányította. Különös gondot fordított az oktatási folyamat, a didaktikai feladatok és a hatékony módszerek tudatosítására. Segítette a szaktanárokat abban, hogy szaktárgyaik oktatását a tanítóképzés szolgálatába állítsák, s az 1953-tól rájuk háruló szakmódszertani

³⁵³ Jkv, 1956. április 6.

képzést eredményesen végezzék. A nevelők gyakorlati továbbképzését szolgálták a tervszerűen szervezett bemutató tanítási gyakorlati előkészítési, tanítási és megbeszélési órák, melyeket részletes elemzés követett, s melyeken a testület nagy többsége részt vett. Ezek az alkalmak egyrészt a követelmények érvényesítésének, a korszerű nevelési elvek gyakorlati alkalmazásának bemutatását szolgálták, másrészt erősítették az egységes eljárást. A munkaközösség feldolgozta az új általános iskolai tantervet és utasítást, s közben tisztázták az egyes tantárgyakkal kapcsolatos főbb követelményeket és eljárásokat. S mivel ezeken a megbeszéléseken csaknem a teljes tantestület részt vett, a szaktanárok tájékozódtak a többi tantárgy problémáiról is.

A gyakorlati képzés és a nevelők pedagógiai-módszertani továbbképzése mellett e munkaközösség irányította a pedagógiai szakköri munkát, a gyakorló-évesekkel való foglalkozást, a képesítés nélküli tanítók pedagógiai segítését. Év végén pedagógiai-módszertani szempontú kiállításokat szervezett, amelyek nemcsak a képzőben folyó munkáról adtak számot, hanem segítették a gyakorló tanítók munkáját is. A munkaközösség foglalkozott a tanítóképzés történetével, összeállította s grafikonon ábrázolta a tanárok iskolai működését, a tanulói létszám fejlődését az önálló képzés kialakulásától kezdve. Segítette a tanítóképző akadémia tantervének elkészítését.³⁵⁴

A munkaközösség vezetője a pedagógia szakos tanár volt, majd 1955-től ő a tanulmányi vezető is. Tagjai voltak az iskola vezetői, a pedagógiai és szakmódszertani tárgyakat oktató tanárok és a gyakorlóiskolai tanítók. S mivel a szak-
tárgyi módszertanokat a megfelelő szaktanárok tanították, a pedagógiai munkaközösség munkájában a tantestület csaknem minden tagja részt vett.

f) Az ifjúsági mozgalmi munka

A szocialista nevelés fontos eszköze az ifjúsági mozgalom munkája. *A középiskolások politikai mozgalmi szervezete ebben az időben előbb a DISZ (Demokratikus Ifjúsági Szövetség), majd 1957-től a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) volt.* Az első években a tanulók alacsony életkora és tapasztalatlansága miatt a tanárok nagyobb súllyal kapcsolódtak be a szervezet életébe, s közvetlenebbül irányították annak munkáját. A DISZ politikai-világnézeti neveléssel segítette az iskola tevékenységét: küzdött a jó tanulásért, a fegyelemért, a hiányzások ellen. Az iskolai és osztálygyűlések foglalkoztak a nevelés-oktatás fontosabb aktuális problémáival, és jó munkát végeztek a társadalmi feladatok, nyári termelőmunkák, a sajtóolvasás, a mozi- és színházlátogatás szervezésében, a szakköri tagtoborzásban. A szervezet gondot fordított a diákok pataki képző-

³⁵⁴ Vö. Jkv, 1958. június 25.

sökké nevelésére is. Év elején a felsőbb évesek külön foglalkoztak az I. osztályosokkal. Úgy szervezték meg az első napokat, ismerkedésüket az új iskolával, a településsel és segítették őket dolgaik elrendezésében, hogy érezzék meg: „második otthonba és segítő elvtársias környezetbe jöttek”.³⁵⁵

Az ifjúsági mozgalmi munka folyamatosan erősödött, s egyre eredményesebben oldotta meg feladatait. Jól érzékelteti ezt az igazgató egyik értékelése: „KISZ-szervezetünk munkába lendült. Nemcsak városunk és iskolánk közösségi megmozdulásaiban vett részt, hanem a KISZ-tagság növelésével (80%) s annak politikai előadásokra való mozgósításával (eddig ez évben 7 előadás volt!) hatékonyan befolyásolta az ifjúság, az iskola külső és belső konszolidációját, több nagyobb kirándulásával pedig a közösségi élet fejlődését.”³⁵⁶

g) A diákothton

1950-ben a képzőnek nem volt önálló diákothtona, tanulói az általános iskolai diákothtonban nyertek elhelyezést. 1951-ben kapott önálló fiú- és leánydiákothont. A bennlakás a vidékiek részére nem volt kötelező, s a megnövekedett tanulói létszám mellett férőhely hiányában a bentlakást minden tanuló

A képző kollégiuma 1952 és 1959 között

³⁵⁵ Jkv, 1955. augusztus 25.

³⁵⁶ Jkv, 1957. november 28.

számára nem is tudta volna biztosítani. Emiatt az 1953/54-es és 1954/55-ös tanévben az I. osztályosok is a gimnáziumhoz tartozó Kossuth Kollégiumban voltak elhelyezve.

A diákotthon fő feladata az iskolai munka segítése és a tanulók erkölcsi-politikai nevelése volt. Hangsúlyozottabbá vált ez utóbbi 1956 után, hiszen a fiatalok tevékenysége országosan elsősorban a nevelés hatékonyságát kérdőjelezte meg. A feladatok megoldását a diákotthon igazgatója irányította és nevelők segítették, akik 1951 után túlnyomórészt képzős tanárok voltak. A kollégiumi rend fenntartásában, a nevelésben a korabeli viszonyoknak megfelelően – de avantgardizmus nélkül – az ifjúság is szerepet játszott, bár a diákönkormányzat bevezetésére s a diákotthonoknak kollégiumokká történő központi átszervezésére csak 1957 után került sor.

8. Foglalkozás a gyakorlóévesekkel

*A tanítóképzés szervezetének megfelelően a képzős érettségi utáni gyakorlóév szerves része volt a képzésnek, s az volt a feladata, hogy segítse a képzési cél tökéletesebb megvalósítását, felkészítse a jelölteket a gyakorlati tanítói munka eredményes önálló végzésére.*³⁵⁷ E rendelkezésnek azonban a gyakorlóévesek beosztásánál nem szereztek érvényt. A kihelyezéseknél elsősorban a tanítóhiány felszámolására törekedtek, s így a gyakorlóév nem szolgálhatta a négyéves tanítóképzés hiányosságainak pótlását, a színvonal emelését. Az intézet nevelői kezdettől fogva látták ezt, küzdöttek is ellene, de kevés eredménnyel. Ennek többféle oka volt.

A növendékeket a megyei művelődésügyi osztály általában olyan iskolákba helyezte, ahol nem volt elég nevelő, ahol a tárgyi feltételek alig voltak biztosítva, ahol teljes nevelői munkakörben kellett dolgozniuk, a tanító minden iskolai és iskolán kívüli munkáját végezniök. Sok általános iskolában kevés támogatást kaptak. Kész nevelőkként fogadták őket, s nem „gyakorlóéveseket” láttak bennük. Foglalkoztatásuknál nem számoltak azzal, hogy a tapasztaltabb nevelőkkel szemben két nagy nehézséggel is meg kell küzdeniök: kezdő nevelők, akik még alig rendelkeznek tapasztalattal, továbbá a mindennapi munkájuk végzése mellett a képesítővizsgára is készülniök kell. Mint a legfiatalabbakat, sokszor kihasználták őket. A legnagyobb létszámú (50–55 tanuló) s a legrosszabb osztályokat kapták. Gyakran összevont osztályokban, magas (30–35) óraszámú tanítottak, alsó tagozati osztályt vezettek, s a felsőben is órákat adtak. Sok iskolán kívüli elfoglaltságot bíztak rájuk. Szakmai-pedagógiai-ideológiai továbbképzésükkel nem törődtek. Többször a tantervi rendelkezésektől eltérő

³⁵⁷ Vö. Tanítójelöltek gyakorlóévének szabályzata. Budapest, 1951. 4. o.

munkavégzést kívántak tőlük, s így egyesek elbizonytalanodtak az elméletben tanultak helyes gyakorlati alkalmazásában. Az iskolákban meglévő hiányosságok felismerése nem az azok megszüntetésére való törekvést váltotta ki többször a jelöltekben, hanem az azokba való belenyugvást. A gyakorlóév során több fiatal nevelő akarata megtört, s mindenben alkalmazkodott az iskolában szokásos eljáráshoz. Több esetben helytelen, a szocialista pedagógiai tudatosságot semmibe vevő eljárásokat, modorosságot vettek át. Ezekre a képesítővizsga tapasztalatai hívták fel a figyelmet. A képző a fejlődést az iskolák fokozottabb látogatásával, instruálásával igyekezett megoldani.

Nem segítették a jelölteket a helyi szervek, a tanácsok sem. Nem értékelték kellően munkájukat, s nem támogatták, nem védték meg tevékenységükben őket. Több helyen még kosztot sem kaptak. Volt gyakorlóéves, aki 14 km-t kerékpározott naponta azért, hogy délben meleg ételt ehessen. Mindezek a nehézségek hozzájárultak ahhoz, hogy a jelölteknek önművelődésre idejük, energiájuk alig jutott.

A gyakorlóévesek a képző irányítása alatt végezték munkájukat. Az intézet különösen az elméleti továbbképzésben, a vizsgára való felkészítésben és a gyakorlati feladatok tudatosításában segítette őket. További segítséget kevésbé tudott adni munkájukhoz. A jelölteket ugyanis a képzőtől távoli iskolákba, nehezen megközelíthető kis településekre helyezték ki, s emiatt az intézet a személyes kapcsolatot ritkábban tudta tartani velük. Ugyanakkor a jelöltek sem érezték a képző közelségét, s így könnyebben megalkudtak a helyzettel. Fokozta a nehézséget az is, hogy bár előírás volt, az iskolák sem tájékoztatták a képzőt rendszeresen a gyakorlóévesek munkájáról, életéről.

A képző e nehézségeket nem megváltoztathatatlan adottságoknak fogta fel, s a kialakult helyzetbe nem nyugodott bele. Mindent elkövetett, hogy a gyakorlóév a képzés eredményességét segítse. A tapasztalatok kritikus elemzésével, a tennivalók tisztázásával tervezetet dolgoztak ki, s a munkában igyekeztek azt következetesen meg is valósítani.³⁵⁸ E munkáról felettes szerveinek rendszeresen beszámoltak, s minden alkalommal javaslatot is tettek továbbfejlesztésére. Javasolták többek között, hogy a gyakorlóév megszervezését részletesebb rendelettel szabályozzák. A rendelkezés terjedjen ki a gyakorlóév céljának, feladatainak megállapítására, az elméleti felkészülés és gyakorlati munkavégzés anyagának, követelményeinek megfogalmazására, továbbá a szervezés fontosabb teendőinek körvonalazására. A javaslat tartalmazta az ezzel kapcsolatos elképzeléseket, megoldási módokat is.³⁵⁹

Bár a miniszteri rendelet országosan intézkedett a gyakorlóév megszervezéséről, módszerét tekintve a végzett munka az egyes képzőkben különbözőképpen alakult. Ennek megfelelően a gyakorlóév szervezését, a jelöltek munkájának

³⁵⁸ Vö. Jkv, 1957. március 26.

³⁵⁹ Jkv, 1957. március 26.

irányítását illetően is kialakultak a képzés Patakra jellemző vonásai. *A képző igyekezett szoros kapcsolatot tartani a gyakorlóévesekkel és az őket munkáltató iskolákkal.* A tanárok szabad idejükben meglátogatták a jelölteket, megfigyelték munkájukat, életkörülményeiket, egyéni életük problémáit, s igyekeztek velük együtt megkeresni a leghelyesebb és legmegnyugtatóbb megoldást. Sokszor a jelöltek személyesen keresték fel a képzőt, kértek és kaptak segítséget. A művelődésügyi osztállyal a jelöltek számára körzeti megbeszéléseket szerveztek, amelyeket továbbképzésre, a gyakorlati tennivalók tudatosítására, a nehézségek megoldására használtak fel. Az intézet a jelöltek irányítására élt a levelezés lehetőségével is. A sátorlajújhelyi járási művelődésügyi osztállyal közösen időközönként „Fiatal Nevelő” címmel újságot juttatott el a gyakorlóévesekhez. Ebben egyrészt a jelöltek ismertették munkájukat, problémáikat, tapasztalataikat, másrészt a szakfelügyelők és az intézeti nevelők adtak tanácsokat a jelöltek elméleti továbbképzéséhez és időszerű gyakorlati munkájához.

A képző a jelöltek fejlődését a legeredményesebben az intézetben rendszeresen szervezett megbeszélésekkel segítette. A minisztérium által elrendelt évi egy konferencia helyett eleinte kb. havonként tartott egynapos megbeszélést, majd gyakorlat lett, hogy tanévenként legalább négy alkalommal (augusztus végén a tanévkezdés előtt, továbbá az első, második és harmadik negyedév befejezése után rendszeresen, s néhányszor közvetlenül az írásbeli képesítővizsga előtt is) volt a képzőben két-két napos konferencia. A konferenciák feladata a jelöltek gyakorlati munkavégzésének segítése s az elméleti továbbképzés volt. A tanított osztályok szerinti csoportokban megtárgyalták a tanító órai és órán kívüli tennivalóit, megbeszélték az egyes osztályok nevelésének, tanításának súlyponti feladatait, a helyes megoldások lehetőségeit, elemezték az eredményeket, nehézségeket s ezek kiküszöbölésének módjait. A jelöltek segítséget kaptak a képesítővizsgára való felkészüléshez is.

Gondot fordított a képző a képesítés nélkül tanítók támogatására is. Segítette elméleti pedagógiai tanulmányaikat és gyakorlati tanítói munkájukat egyaránt. Eleinte két-három hetenként a képzőben tartott konferencián beszéltek meg a tanításban felmerült problémákat, s feldolgozták a pedagógia nehezebb s a gyakorlati munka szempontjából fontosabb kérdéseit. Több jelölt rendszeresen bejárt a gyakorlóiskolába hospitálni. 1957 után a képesítés nélküli nevelők részére is évente négy alkalommal tartott a képző a gyakorlóévesekéhez hasonló konferenciát. Ezeken azonban nagyobb szerepet kapott a didaktikai, nevelésméleti, lélektani, módszertani alapvetés, a nevelő kötelességeinek és feladatainak tudatosítása, a különbözőzeti készsgtárgyak anyagának feldolgozása, a gyakorlati foglalkozások szervezése. A képző arra is törekedett, hogy a gyakorlóiskolában legalább egyszer minden képesítés nélküli nevelő órát is tartson, s azt elemzés kövesse.

A konferenciák a gyakorlóéveseket és képesítés nélküli nevelőket munkájuk tudatos végzésére, kritikus értékelésére s továbbfejlődésre ösztönözték. A szak-

felügyelők és általános iskolai igazgatók tapasztalatai szerint jó hatásúak voltak ezek a megbeszélések a jelöltek nevelőtársaira, tehát az általános iskolák egy részének munkájára is. A szerzett tapasztalatokat a látogatást végző – főleg pedagógia szakos – nevelő megbeszélte az iskola vezetőjével, nevelőivel. A képzőnek a jelöltekkel való foglalkozása friss pezsdülést, szocialista tudatosságot, új módszereket vitt egyik-másik tantestületbe, s indítékot adott a nevelők önkéntes, eredményes továbbképzéséhez. A gyakorlatra kijelölt iskolák nevelői is megállapították, hogy a gyakorlóéves rendszer következtében tudatosabban indult meg szakmai-pedagógiai-ideológiai önképzésük, s nagyobb gonddal folyt a készségi tárgyak (ének, testnevelés, rajz) tanítása.

A gyakorlóévesekkel való foglalkozás más szempontból is éreztette hatását. A képző a gyakorlóéveseken, iskoláikon keresztül közvetlenebb kapcsolatba került a gyakorlati élet követelményeivel, a képzősök jövő munkaterületével, mely bizonyos mértékben más volt, mint a gyakorlóiskola (nagy létszámú osztályok, túlkoros tanulók, alsó és felső tagozat egysége, a közvetlen környezet, társadalmi igények stb.). A megbeszélések jó tapasztalatcsere-alkalmak voltak: a jelöltek sok jó tanáccsal segítették egymást a feladatok jobb megoldásában, a nehézségek kiküszöbölésében. A gyakorlóévesek egy-egy konferencián szervezeten találkoztak a képző tanulóival, akik meghallgatták a beszámolókat, vitákat, megjegyezték az eredményesebb munkamódszereket. A tanulók így idősebb társaik révén közvetlen kapcsolatba kerültek a gyakorlati élet mindennapi problémáival, közelebről is tájékozódhattak jövő feladataikról, s egyben ösztönzést is kaptak a jobb elméleti felkészüléshez. S mivel a megbeszéléseken rendszerint ott volt a művelődésügyi osztály, a szakszervezet, az úttörőmozgalom egy-egy járási irányítója is, a felettes hatóságok és társadalmi szervek sokoldalúan tájékozódhattak a nevelők munkájáról, problémáiról.

Ez a konferenciarend lassan, a gyakorlati munka tapasztalatai, igényei alapján alakult ki, s igen hasznosnak bizonyult. Hatását a képző igyekezett fokozni azzal is, hogy a tapasztalatokat tervszerűen gyűjtötte, időnként elemezte, s a további munkában igyekezett a tanulságokat érvényesíteni: következetesebben készítette fel a jelölteket az életre, a gyakorlati feladatok megoldására; nagyobb gondot fordított a gyakorlati nevelőmunkához szükséges ismeretek, készségek, elsajátítására, több alkalmat biztosított a nagyobb s több nehézséget okozó tantárgyak tanításának gyakorlására stb.³⁶⁰

³⁶⁰ Jkv, 1955. november 25.

9. A hagyományok útján

Ebben az időben a nevelés hatékonyságának fokozására a hagyományápolás két nagyobb megnyilvánulása figyelhető meg: Comenius nevének felvétele és az iskola százéves jubileumi ünnepe.

Az állami képzés megindulásakor bizonyos tartózkodás tapasztalható a képzés több évszázados hagyományai tekintetében, de a tantestület rövid időn belül kezdett érvényt szerezni a haladó hagyományoknak, s a felkészítést a pataki adottságok figyelembevételével igyekezett megoldani, a tanulóiban a kultúra és fejlődés iránti igényességet fokozni. A hagyományok nevelő hatásának érvényesítésére törekvés ösztönözte az iskolát arra, hogy *Comenius nevét felvegye*. Ezzel először 1953-ban próbálkozott, amikor Comenius nevelő hatásának fokozására egész évre szóló tartalmas tervet alakított ki.³⁶¹ Ez azonban csak részben valósult meg: az iskola a névfelvételhez az engedélyt nem kapta meg.

A hagyományokat a képző most már tudatosan ápolta s a nevelésben felhasználta. 1954-ben a tanévzárás alkalmával szép kiállítással egybekötve nagyszabású Comenius-emlékünnepeket szervezett. A kitartó munka eredményeként a tanítóképző százéves jubileumi ünnepélyén, 1957-ben vette át az iskola a minisztérium képviselőjétől a Comenius név felvételét engedélyező kitüntető emléklapot, de a nevet csak két évig, a középfokú képző megszűnéséig viselte.

1957-ben ünnepelte a képző önálló működésének századik évfordulóját. A volt diákok s a társadalom érdeklődése ez évben fokozottabb mértékben fordult a képző felé. A társadalmi igények hatására akkor már a középfokú képzés megszüntetésére s a felsőfokú megindítására gondoltak. A képző megfelelő helytállással, tervszerűbb munkavégzéssel, a képzés hatékonyságának fokozásával s a jubileum színvonalas megrendezésével bizonyítani akart: fel akarta hívni a figyelmet a száz év eredményes munkájára, bizonyítani azt, hogy „a sárospataki nevelőképzés múltjában és jelenében van annyi érték, pozitív nevelő hatás, dinamikus fejlődési képesség, hogy főiskolai szinten is alkalmas lesz a tanítóképzés munkájának eredményes végzésére”.³⁶²

Az évforduló megünneplése a társadalmi kapcsolatok erősítését is szolgálta. Az ünnepeket széles körű szervező munka előzte meg. A nevelők, a volt és a jelenlegi tanulók közösen oldották meg a feladatokat. Iskolatörténeti kutatómunka indult, s emlékkönyv jelent meg.³⁶³ Összeírták s nagy táblákon művészi kivitelben bemutatták a képzőben 1857-től működő pedagógusokat grafikonoszerűen s a benne tanuló diákok számát évenként, évfolyamonként oszlopdia-

³⁶¹ Jkv, 1953. június 25.

³⁶² Kődöböcz József: A 425 éves pataki nevelőképzés. Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 1975. 30. o.

³⁶³ 100 éves a sárospataki tanítóképző. Emlékkönyv. Sárospatak, 1957.

A tanítóképző névadójának szobra

rammal ábrázolva. Jól sikerült jubileumi kiállítást szerveztek a képzéssel kapcsolatos iskolai anyagok bemutatására. Felkutatták az iskola volt diákjait. Az ünnepségen az akkori 128 tanulón kívül több mint 400 volt diák vett részt. Az ünnepséghez kapcsolódott a volt gyakorlóiskolások találkozója is, melyen gyermekekkel, sőt unokáikkal együtt jelentek meg az iskola egykori tanulói, hogy kifejezzék a képzőhöz való ragaszkodásukat. A jubileumot a jelenlévők számára ünnepségsorozat tette emlékezetessé, melynek az előkészülettel együtt nagy

SÁROSPATAKI NEVELŐ
I. SZ.

100 ÉVES

A
SÁROSPATAKI TANÍTÓKÉPZŐ

EMLÉKKÖNYV

KIADJA:
A SÁROSPATAKI ÁLL. COMENIUS A. J. TANÍTÓKÉPZŐ NEVELŐTESTÜLETE

SÁROSPATAK
1957.

A tanítóképző jubileumi Emlékkönyve

nevelő hatása volt a képző munkájára. A tanároknak és diákoknak elmélyült az iskolához való ragaszkodás, s a tapasztalatok nagyobb felelősségvállalásra, következetesebb munkára ösztönözték őket. Segítették ezt a volt diákok nagy szeretettel, hálával, ragaszkodással megírt levelei is, melyekben beszámoltak életútjukról, a képzőtől kapott örökséggel való sáfárkodásukról.³⁶⁴

³⁶⁴ A volt diákok leveleiből részleteket közöl Kődöböcz József: A második állami tanítóképző Sarospatakon. Kézirat. 1983. 116–121. o. SpKt.

10. A képző kapcsolata a társadalommal

Az államivá lett képzőben a nevelést társadalmi ügyvé kellett tenni, az iskola kapcsolatát a társadalommal meg kellett szilárdítani. A képző a szülőkkel való kapcsolat erősítésére felhasználta a személyes beszélgetést és a levelezést egyaránt. A szülők megnyerését szolgálták az osztály- és iskolai szülői értekezletek, a szülők-nevelők részvételével szervezett osztályklubdelutánok, az osztályfőnöki családlátogatások s a külső központokban tartott (táj) szülői értekezletek. Ilyen alkalmakkor a tanárok ismertették a szülőkkel szembeni társadalmi igényeket, az iskolai tanulmányi szabályzatot, a szocialista nevelés alapelveit. A szülői munkaközösség tevékenységében az első években kiemelt szerepe volt az iskola anyagi támogatásának, később azonban a munka túlsúlya a nevelésre, a politikai vonalra tevődött át. A szülők a jó tanulónak könyveket, a tanterembe függőnyt vásároltak, részt vettek az iskola bútorzatának felújításában, a tantermek átalakításában, a nyári takarításban, kerítés és játszótér építésében. Patronálták a diákotthonban lakó szegény növendékeket. Segítették a kötelességeikről megfélekedező szülők nevelését. A képző igyekezett minden szülőt aktivizálni, de a siker nem volt teljes, a passzivitásból nem sikerült minden szülőt kimozdítani. Általában azok maradtak közönyösek, akiknek a gyermekei a legproblematikusabbak voltak. A helybeli szülők nevelése, világnézeti fejlesztése céljából „Szülők iskoláját” indítottak.

A képző és a társadalom kapcsolata azonban ennél szélesebb körű volt. *Az iskola sok társadalmi feladatmegoldást vállalt. Alig volt Patakon politikai rendezvény, műsoros est, melyen a képzősök ne szerepeltek volna. Sok és sikeres szereplésük miatt a település ezekben az években a tanítóképző kultúrctsoportját tartotta Sárospatak kultúrctsoportjának. A tanárok és diákok kivették részüket a községi társadalmi, mozgalmi szervezetek tevékenységéből is. Patronálták a gépállomást. A tanulók különböző üzemekben, állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben végeztek fizikai társadalmi munkát. Részt vettek az országos szervezésű nyári táborokban, Mohács újjáépítésében, a Hanság lecsapolásában.*

A tanulók külső iskolákat is patronáltak, s gyakran felkeresték kultúrműsorokkal a környékbeli községeket. 1956/57-ben a kenézlői általános iskolát segítették iskolafelszereléssel, tapasztalatcsere-tanítások szervezésével. Szoros kapcsolatban voltak a miskolci testvér-tanítóképzővel, több hetes diákcsere-tanítást szerveztek, vezetők, megbízottak kölcsönösen tanulmányozták egymás munkáját. A tanulók leveleztek volt általános iskolájukkal. Az I. osztályosok például a félév végén levélben számoltak be a képzőben elért eredményeikről. E beszámolókat kiegészítették a tanulókról készített iskolai jellemzésekkel, melyekben a problémák megjelölésekor az osztályfőnökök javaslatot is fogalmaztak meg az általános iskola munkájának javítására.

11. Az 1956-os események hatása

Az 1956-os események és a későbbi elemzések a pataki képző munkájában is éreztették hatásukat. Az országos helyzetnek megfelelően néhány napig itt is szünetelt a tanítás. A szülők hazahívták gyermekeiket részben azért, hogy az ellenforradalmi mozgolódásba való bekapcsolódástól megóvják őket, s részben bizonyos rémhírek hatására csak lassan engedték vissza őket az iskolába. November 8-án ismét megindult a tanítás, s néhány hét múlva a növendékek már teljes létszámban vettek részt az órákon. A képzőben nem volt szükség olyan megtorló intézkedésre, melyet a művelődésügyi osztály december elején a megye iskoláitól távol maradó tanulók kizárására hozott.

Rendbontásra nem került sor. A tantestület mindent elkövetett a normális munka feltételeinek biztosítására, elemezte az eseményeket, kereste a kivezető utat. Megítélése szerint az 56-os problémák benne gyökereztek az előző években, s a lefolyt események az iskolai nevelés és más külső tényezők együttes hatását tükrözték. A tanárok fontos feladatnak tekintették az eszmei zűrzavar megszüntetését, az ifjúság tudatának, magatartásának helyes formálását, az erkölcsi nevelés megerősítését, a nevelésnek a szülői házra való kiterjesztését. Arra törekedtek, hogy megerősítsék a tantestület eszmei-politikai egységét, s „egységes akarattal, cselekvéssel” oldják meg a nevelés feladatait.

A pedagógusok között a konszolidálódás idején nyugtalanság s bizonyos visszahúzódság volt tapasztalható. Ez abból fakadt, hogy a társadalom egy része országosan helytelenül ítélte meg az iskola munkáját. Sokan az iskolát tartották az ellenforradalom gócpontjának, s nyilvánosan, sajtóban támadták a pedagógusokat a fiatalok viselkedése miatt. A képző tantestülete alaptalannak, sértőnek tartotta ezt a vádat. Hangoztatta, hogy az ellenforradalomban nem vettek részt nagyobb százalékban a nevelők, mint mások, ugyanakkor az építőmunkában, a társadalom konkrét feladatainak megoldásában, a népért való áldozatvállalásban mindig élen jártak. Állásfoglalásuk szerint nem tehető mindenért felelőssé az iskola, mert mellette sok más tényező (család, tömegkommunikáció stb.) is neveli a fiatalságot.³⁶⁵ Csak lassan, a rend helyreálltával változott meg az egyoldalú országos megítélés s nyugodtak meg a kedélyek a pataki képzőben is.

³⁶⁵ Jkv, 1957. február 15.

12. A múltból a jövő felé

A társadalom fejlődése, az élet támasztotta követelmények fokozódása következtében az 1950-es években már túlságosan elhaladt az idő a középfokú tanítóképzés fölött. Ezért a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1958. évi 26. sz. törvényerejű rendeletével a tanítóképzést magasabb szintre emelte, s 1959-től tíz „felsőfokú tanítóképző intézetben” folyt a magyar szocialista tanítók képzése. Sárospatak múltja, hagyományai, eredményei, értékei, a képzés rendelkezésére álló igen kedvező feltételek megfelelő alapot, jó lehetőséget biztosítottak ahhoz, hogy a képző érettségire épülő, hároméves felsőfokú tanítóképző intézetként működjék tovább. A középfokú képző osztályai 1957-től fokozatosan megszűntek. Az utolsó osztály már a felsőfokú tanítóképző intézetben fejezte be tanulmányait, tett érettségit, majd a gyakorlóév után tanítói képesítővizsgát. Ezzel újra lezárult a pataki tanítóképzésnek egy fontos, 102 év lelkes, eredményes munkáját magában foglaló szakasza. Mindez azonban csak a középfokú képzés végét, befejezését jelentette. Patakon az intézet kapui nyitva maradtak, hogy befogadják az újat, biztosítsák a folyamatos továbbélést: az intézet otthont nyújtott a felsőoktatási szintre emelt korszerű tanítóképzésnek. S amint a középfokú képzés 50 éves jubileumi ünnepélye után sor került a tárgyi feltételek teljesebbé tételére, az impozáns új épület megépítésére, most a 100 éves jubileum után megfelelő tartalmi és szervezeti fejlesztéssel a tanítóképző elindult a főiskolává fejlődés útján.

VII. A pataki tanítóképző helye a magyar művelődésben

A pataki tanítóképzés szerves része a magyar művelődésnek. Értékét, hatását több tényező mutatja. Szerepét jelzi mennyiségileg, terjedelem szerint az innen kikerült tanítók száma s a volt tanítványok működési területe. Jelentőségét bizonyítja tartalmilag, minőség szerint az a sajátos szellem, amely története során kialakult, megerősödött, a képzésben és a kikerült tanítók működésében pataki haladó hagyományként élt, évszázadokon át megvalósult és a szélesebb tömegek, a nép életére, fejlődésére hatással volt.

A Patakon végzett tanítók számát pontosan megállapítani nem lehet. A kollégiumban sokáig nem tartották folyamatosan nyilván azokat, akik kollégiumi képzéssel készültek fel a tanításra. Sok adatból arra lehet következtetni, hogy – bár egy részük rövid időt töltött a katedrán – számuk kb. 6000-re tehető. Az 1857-ben megindult középfokú képző rendkívüli képzésével 65, III. osztályának elvégzésével 1882-ig 236, IV. osztályának befejezésével 1924-ig 835, az V. osztály után 1949-ig 790, a tanítóképzős és más középiskolai érettségi után 1950-től 682, összesen 2608 jelölt szerzett tanítói képzettséget. S ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy a szakképzés megindulása után még kb. 25 évig az I–II. osztályból kimaradtak közül is sok lett tanító, akik a református egyházmegyei vizsgáló bizottság előtt tettek képesítővizsgát, akkor ez a szám mintegy 300-zal tovább növelhető. Ezenkívül pedagógus lett azoknak a tanulóknak nagy része is (85), akik 1947–1950-ben líceumi érettségi bizonyítványt szereztek. Ezek szerint a pataki tanítóképzés kb. 8000 nevelőt készített fel hivatására, s ezzel együtt 702 érettségizett embert adott ebben az időben a magyar társadalomnak.

Területileg a képző hatása messzire kiterjedt. Tanítványai ugyan elsősorban a Tiszáninneni Református Egyházkerületben, illetve hazánk északkeleti részén helyezkedtek el, de sokan kerültek más vidékekre, az ország messzibb (tiszántúli, dunántúli stb.) tájaira is. A kikerültek túlnyomórészt tanítókként működtek, s megszámlálhatatlan gyermek művelődését alapozták meg, illetve sok tanulót indítottak el a magasabb műveltség megszerzése felé. Ezenkívül a tanítói továbbképzések révén, a képző nevelői és tanítványai által írt tankönyvek, vezérkönyvek segítségével egy-egy időszakban sok olyan iskolára is kiterjedt Patak

Igazgatói tabló, 1857–1959

hatása, melyben más képzők végzettjei tanítottak. A képző azonban ennél sokré-
 túbban és szélesebb körűen is hatott, hatása a gyakorlati élet egyéb területein is
 érvényesült. A végzetek közül sok lett általános iskolai és középiskolai tanár,
 igazgató, főiskolai és egyetemi oktató, közgazdasági szakember, mezőgazdasági
 és ipari üzemi vezető. Sok vállalt irányító szerepet a tanügyi igazgatásban is mint
 tanfelügyelő, tankerületi főigazgató, fővárosi, megyei, járási-városi tanácsí mű-
 velődésügyi osztályvezető, tanulmányi és szakfelügyelő. A tanítványok között
 akadt tudományos intézeti vezető, író, festő- és zeneművész. Többen a tudomá-
 nyos munkában is dicséretre méltóan megállták a helyüket: elérték a legmaga-
 sabb tudományos fokozatot, megszerezték a különböző tudományok doktora,
 illetve kandidátusa címet. Akad köztük akadémikus, a politikai élet vezető
 testületeinek tagja, magasabb szakszervezeti vezető.

A teljesség igénye nélkül néhányak a nevét is megemlítjük: *Csizmadia Ernő* akadémikus, a
 közgazdasági tudományok doktora, egyetemi tanár; *Csizmadia Ernőné* a közgazdasági tudományok
 doktora, egyetemi tanár; *Kaszonyi Sándor és Lőkös László* a mezőgazdasági tudományok kandidá-
 tusa, egyetemi tanár; *Szuhay Miklós* a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi tanár; *Tomkó*
József a matematikatudományok kandidátusa, egyetemi tanár; *Virágh Ferenc* a történelemtudomá-
 nyok kandidátusa; *Zétényi Elek* a pszichológiai tudományok kandidátusa. *Huszár István* egy időben

az MSZMP PB tagja, miniszterelnök-helyettes, a Tervhivatal, az Országos Statisztikai Hivatal elnöke; *Dobos László* író, egy időben Csehszlovákiában államminiszter; *Tolvaj Bertalan* középiskolai igazgató, a Szlovákiai Nemzetiségi Tanács titkára; *Kiss Sándor* a Parasztszövetség vezetője; *Sarudy Ottó* országos tanítóképzős tankerületi főigazgató; *Beregszászy István* tanfelügyelő; *Badó Géza*, *Takács Árpád* fővárosi kerületi művelődésügyi osztályvezető; *Dobos Zoltán* országos mezőgazdasági szakfelügyelő; *Dely Mihály* angol–német–orosz szakos szakfelügyelő; *Kiss Béla*, *Nagy K. Benjamin* a szakszervezetek megyei titkára; *Tóth Mihály* sok tanítói kézikönyv szerzője; *Balogh Béni* ifjúsági író; *Kardoss Béla* művészeti író; *Mács József* író; *Cseke László* több hazai útikönyv szerzője; *Czinke Ferenc* festőművész; *Gosztonyi János*, *Nánási Géza* orgonaművész; *Balogh József* a megyeszéki gyermeknevelő intézet Kossuth-díjas igazgatója; *Bende Sándor*, *Istók Barnabás*, *Rezessy László*, *Zétényi Endre* főiskolai, *Fodor József*, *Földy Ferenc*, *Czövek Zoltán* tanítóképző főiskolai tanár; *Papp László* egyetemi főtítká. 1984-ben például volt pataki képzős, illetve líceumi tanuló a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, *Csizmadia Ernő*; rektorhelyettese, *Szuhay Miklós*; az Állatorvostudományi Egyetem tanszékvezető tanára, *Csizmadia Ernőné*; a gödöllői Agrártudományi Egyetem tanszékvezető tanára, *Lökös László*; a Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgatója, *Földy Ferenc*; főigazgató-helyettese, *Gönczy Ákos*; tanszékvezetője, *Juhász Istvánné*; a Zsámbéki Tanítóképző Főiskola főigazgatója, *Hargitai Károly*; az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója, Sárospatak és körzetének országgyűlési képviselője, *Huszár István*; a szerencsi állami gazdaság igazgatója, *Bárány István*; a sárospataki ruházati szövetkezet vezetője, *Karajz Géza*. Mindez azt bizonyítja, hogy a képző tanítványai igen széles területen s országos méretekben is érvényesíthették a Patakon kialakult eszmei tudatosságot.

*A képző sajátosan pataki iskola volt. Abból a kollégiumból nőtt ki, majd lett újra a része, melynek „történelmi jelentősége abban áll, hogy a táj sajátos lelkiségét megőrizve, a népi kultúrát egyetemes magyar és európai szintre tudta emelni, gazdagítva ezzel a nemzeti műveltséget”.*³⁶⁶ Az intézet ennek a sajátos pataki szellemiségnek a hordozója volt. Munkájában, nevelésében érvényesültek, éltek a kollégium haladó, éltető hagyományai. E szellemnek fontos vonása volt az a törekvés, hogy „a magasabb műveltség gyökereit a nép lelkéig lebecsás-sák”, s „a kollégium ne izolált tudományosság, hanem a közműveltség érdekében fennálló tanintézet legyen”.³⁶⁷ Sok egyéb mellett a múlt század közepén meginduló szaktanítóképző éppen ennek a hagyománynak az érvényesítésére, továbbfejlesztésére vállalkozott. S ez minden korban meghatározta tevékenységét.

A pataki szellemnek fontos jellemzője volt a magyarság fennmaradásáért érzett felelősség, a nemzeti függetlenség megőrzésére, a nép felemelésére, a társadalmi haladás segítésére való tudatos törekvés. E szellem erősödését, folyamatos érvényesülését segítette a város múltja, történelmi levegője. A képző magát a társadalom részének tartotta, mélyen foglalkoztatták annak problémái. A pataki képzést hazánk északkeleti peremvidékének református népe, sőt ennél is szélesebb társadalom tudta magáénak. Működését a gyülekezetek figyelemmel kísérték,

³⁶⁶ Benda Kálmán: 450 éves a pataki kollégium – Sárospatak helye a magyar művelődésben. Köznevelés, 1981. december 25. 8–9. o.

³⁶⁷ Árvay József: Székfoglaló beszéd. I. m. 22. o.

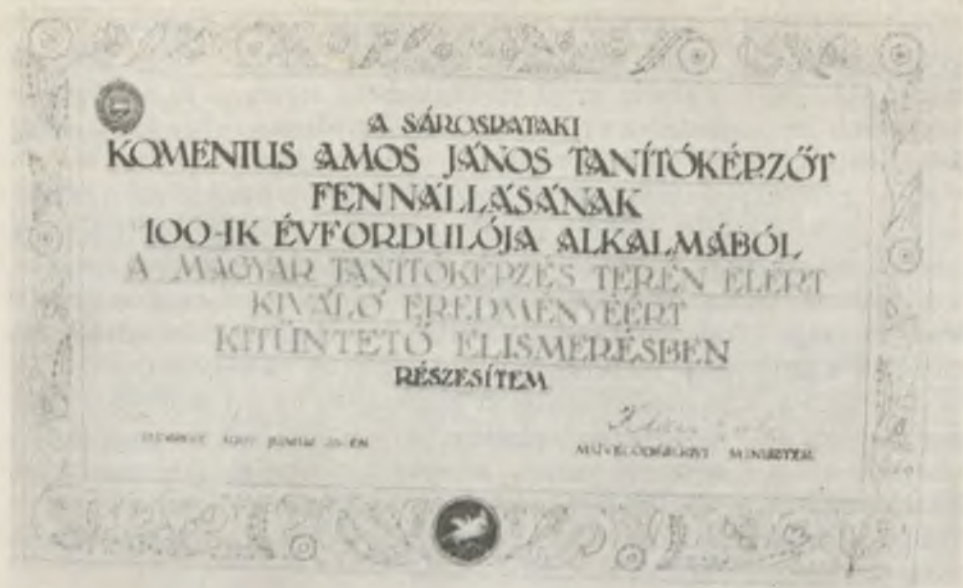
az idejövő tanulók előrehaladását s a kikerült tanítók munkáját segítették, az anyagi feltételeket biztosították. Mind a képzőnek, mind a tanítókat fogadó gyülekezeteknek és rajtuk keresztül az egyetemes református magyarságnak érdeke volt, hogy a képzés minél eredményesebb legyen, s ez a felismerés nagymértékben segítette az együttműködési készséget. Így lett a külső formai kapcsolat mélyebb, tartalmasabb együttműködéssé.

A kollégiumi hagyományoknak megfelelően a képzőre is jellemző volt a demokratikus szellemű nevelés. Minden tanuló az iskola megbecsült növendékének érezhette magát. Az érvényesülés alapja itt nem a születés volt, hanem a munka, a szorgalom, a tudás. Ez a szellem mélységes humanizmust, munkaszeretetet árasztott maga körül. A tanárok példájukkal, tevékenységükkel világos célt mutattak a tanulóknak emberségben, a gyengébbek védelmében, a nép- és hazaszeretben, a haladásért folytatott harcban, az iskolai és iskolán kívüli munkavégzésben. A képző az emberszeretet iskolája volt, melyet a tanár és diák közti közvetlen, munkatársi viszony jellemezett. A nevelők tanítványaikban leendő tanítókat, munkatársakat láttak, s erkölcsileg, értelmileg, testileg, esztétikailag jól képzett tanítók nevelésére törekedtek, akik képesek kellően tájékozódni s megállni a világban és hatni a világra.

A képző munkáját az igényesség jellemezte. Vallotta, hogy az iskola nevelőiben és tanítványaiban él és hat. Ezért magas követelményeket támasztott a tanárokkal és diákokkal szemben. Kiváló tanárokat választottak, akik előzetes munkájukkal, eredményeikkel már bizonyították felkészültségüket és alkalmasságukat, s akik közül sokan tankönyveikkel is széleskörűen hatottak.³⁶⁸ A képző nevelő iskola volt abból a szempontból is, hogy tervszerűen formálta, nevelte tanárait is képzős nevelőkké. Közülük több (Árvey József, Dezső Lajos, Tóth Mihály, Hodossy Béla, Lázár Károly stb.) kiemelkedő szerepet játszott a magyar művelődésben, a tanügy fejlődésében. Az intézet sokoldalúan fejlesztette tanítványait. Az oktatás gondos megszervezésével, a tanulói öntevékenység széles körű kibontakoztatásával, érvényesítésével is a nevelést, az egész gyermek mindenoldalú fejlesztését szolgálta, segítette.

A képzőben igazi közösségi nevelés folyt. A tanári és tanulói közösség mellett nagy gondot fordítottak az iskolaközösség erősítésére, fejlesztésére. Az intézet egy nagy család volt, melyben a nevelők a szülők felelősségével, szeretetével vigyázták, alakították a jelölteket, s később is tartották a kapcsolatot, törődtek velük. Az egymásért, a közösségért, az iskoláért érzett felelősség biztosította, hogy a végzett képzősök beletartoztak a nagyobb családba, a pataki diákok közösségébe. E közösség tagjainak vallották magukat, magukénak ismerték a

³⁶⁸ Az intézet tanárai s az egyik tanítványa, Sarudy Ottó által készített tankönyvek kimutatását lásd: Kődöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. 1869–1904: 89–90. o.; 1904–1929: 95. o. és 1929–1950: 146–147. o. Kéziratok. SpKt.

Miniszteri elismerő oklevél, 1957

haladó pataki szellemet, mélyen élt bennük s tettekre ösztönözte őket az alma mater és Patak iránti szeretetük, hálájuk.

A pataki képző kisugárzó hatását erősítette az iskolával kapcsolatos felfogása is. Eszerint az iskola nem ad kész embert, hanem csak az alapokat, a legszükségesebb feltételeket biztosítja a tanítói munka megkezdéséhez és végzéséhez. Tanítványaiiban tudatosította: folyamatosan tovább kell képezniök magukat, hogy mindig korszerűen tudják megoldani feladataikat. A tanulók önképzéséhez s a tanárok továbbképzéséhez szükséges eszközök rendelkezésre álltak. Az iskola lehetővé tette, hogy a könyvek mellett folyamatosan olvashassák, tanulmányozhassák a gyorsabb információt biztosító folyóiratokat, újságokat is.³⁶⁹ Az iskola arra törekedett, hogy ezek olvasása, általában az olvasás váljék a tanulók mindennapi szokásává. Ezzel együtt azt is vallotta, hogy a gyakorló tanítók továbbképzését az anyaintézetnek kell irányítania, megoldania. S mivel a tanárok kiváló szakemberek voltak, akik jól ismerték a népiskola munkáját, problémáit is, kellő eredményességgel tudták szervezni, végezni a képzést és továbbképzést egyaránt.

Működése során a képző elveiben és gyakorlati tevékenységében magas színvonalat képviselt. *Végzett tanítói a pataki szellemet vitték magukkal, s ez*

³⁶⁹ A tanárok és növendékek számára rendelkezésre álló folyóiratok, újságok felsorolása megtalálható Kódöböcz József i. m. 1869–1904: 94. o.; 1904–1929: 101. o.; 1929–1950: 152. o.

meghatározta magatartásukat, iskolai és iskolán kívüli munkájukat. Szépen vallott erről a diáktalálkozók alkalmával az alföldi tanügyirányításban dolgozó egyik tanítvány, aki „különös elégtétellel állapította meg, hogy az intézet növendékei mindenütt jól megállják a helyüket, s az a szellem, melyet az innen elindított könyvek és tanítók visznek magukkal, sokszor válik vezetővé az ország távoli részein is”.³⁷⁰ A kikerült tanítók a nép elkötelezettjei, a társadalmi haladás, művelődés harcosai, fáklyavivői voltak. Legtöbbjük iskolán kívüli tevékenységével is kitűnt. Az iskolához tartozó nagyobb közösségek „mindeneiként” ismerték őket. Kiváló népművelők voltak, akik magukra vették a falu egyéb gondjait is. A humán és természettudományos ismeretek terjesztésével a nép kulturális felemelését, a közművelődést szolgálták. Munkájuk, hatásuk sokrétű volt. Gazdasági szaktanácsadók voltak, akik gyakorlatban is példát mutattak az eredményes okszerű gazdálkodásra. Ők voltak a szegény falusi emberek íródeákjai, hivatalos ügyeinek intézői, a bajban lévők segítői. Turi Sándor paszabi tanító még a XX. század 30–40-es éveiben is orvosi tanácsokkal, gyógyszerekkel segítette a szegény betegeket. A cigándi szöttest és a Gyöngyös Bokréta táncegyüttest Kántor Mihály tanító tette messze földön, az ország határain túl is ismertté.

Az intézeti jó munka s a kikerült tanítók szorgalmas tevékenysége jelentősen segítette, színezte a magyar művelődést, a kulturális feladatmegoldásokat, szolgáltatta a népoktatásügy fejlődését. Ennek megfelelően Sárospatak, a képző a magyar művelődés egyik fontos bázisa, intézete, „a magyar nemzeti kultúra tekintélyes tényezője” lett,³⁷¹ mely tanítványait a hittel együtt a nép, a haza, az emberiség, a társadalmi haladás szolgálatára nevelte. E képzésben sok érték, pozitív nevelő hatás halmozódott fel és érvényesült.

A pataki iskolának félezer éves pedagógiai és művelődéstörténeti öröksége van, melynek hatása kitörölhetetlen a magyar társadalom fejlődéstörténetéből. Ezt az értékes hagyományt őrizni, ápolni kell, mert „a múlttól elszakadó jelen csak egy gyökértelen jövőbe vezethet”.³⁷² A pataki iskolát a magyarság, a nép iskolájaként ismerték és becsülték. A kollégium háromszázados jubileumi rendezvénye nemcsak a reformátusok, protestánsok ünnepe volt, hanem az egész magyar nemzeté. A krónikairó szerint az ország jelesei közül 26 ezren vettek részt rajta – felekezeti különbség nélkül. Ez a pataki kollégium melletti hatalmas tüntetés egyben tiltakozás is volt az önkényuralom ellen. Az ünnepség szónoka, Árvay József képzős igazgató a következőkkel fejezte be nagy hatású beszédét: „E főiskolával minden történhet, csak egy ne történhessék: hogy szellemében következetlen legyen, hogy múltját megtagadja. Patak főiskolája minden időben

³⁷⁰ Értesítő, 1939. 20. o.

³⁷¹ Értesítő, 1908. 66. o.

³⁷² Deme László: Sárospatak tanított meg minket dolgozni. Észak-Magyarország, 1981. augusztus 30.

a közműveltség, a tudomány, vallás és lelkiismeretszabadság s a haza szent ügyének fog élni”.³⁷³

A pataki tanítóképzés kialakulásának lehetőségeit, majd fejlődésének alapjait a kollégium teremtette meg, s tevékenységét, működését a kollégium élő, éltető hagyományai nagymértékben meghatározták. Ezért is tölthetett be a képző fontos és progresszív szerepet a magyar művelődésben. Ahhoz, hogy munkája múltjához továbbra is méltó s egyben eredményes nemzetszolgálat legyen és az itt folyó tanítóképzés mindig korszerű és „pataki” lehessen, szükséges, hogy benne az Árvay által is emlegetett pataki szellem hagyományai, sajátos vonásai a fejlődésnek, a korszerű felfogásnak megfelelően továbbra is éljenek, érvényesüljenek.

³⁷³ A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe i. m. 122. o.

VIII. Függelék

1. Az önálló tanítóképző intézet nevelői

Tanárok

Abonyi Károly 1899–1901. *Árva József* igazgató 1857–1869. Bem Lajos 1908–1912. Blénesi János 1922–1929. Bolvári Zoltán 1935–1937, 1954–1959. Brunovszky Rezső 1919–1921. Busitia János 1880–1890. Csada Imre 1919–1929. Csepreghy Gyula 1912–1918. Csizinszky László 1941–1944. Csuha Varju Imre 1953–1957. Csuha Varju Imréné 1953–1956. Csuka Andor 1934–1950. Danninger József 1869–1872. Déry Gyula 1915–1919. Dezső Gerson 1882–1885. *Dezső Lajos* igazgató 1875–1904. Diviaczky Rezső 1902–1912. Dohanics János 1919–1926. *Dóczy Gedeon* igazgató 1872–1874. Ecsedi Lajos 1927–1959. *Dr. Egey Antal* 1930–1950, igazgató: 1937–1950. Elek Etelka 1950–1951. *Dr. Erdélyi Dezső* 1940–1950. Éber Sándor 1901–1902. Farkas Elemér 1936–1938. Folenta Lajos 1914–1915. Fráter József 1953–1957. Geyer Béla 1926–1928. Gyulai Károly 1902–1905. Hajdu András 1953–1957. Halász Zoltán 1954–1955. *Dr. Hargitai Zoltán* 1937–1941. Harsányi László 1934–1938. Hodinka Ágoston 1877–1908. *Hodossy Béla* 1889–1923, igazgató: 1905–1923. Ivánka Sámuel 1859–1869. Jaskó Károly 1891–1894. Kálfalvi Malvin 1952–1953. Kirchmayer (Kápolnai) József 1879–1882. Kiss Elek 1879–1922. *Kiss József* 1862–1872, igazgató: 1869–1872. *Komáromy Béla* igazgató 1958–1966. *Kovács Dezső* 1905–1937, igazgató: 1923–1937. Kovásy Zoltán 1876–1883. *Ködöböcz József* 1942–1959, tanulmányi vezető: 1955–1959. Kötse István 1894–1913. *Klacsó Béla* 1952–1956, tanulmányi vezető 1953–1955. Kraft József 1901–1902. Krick Jenő 1880–1881. Krisch Ferenc 1857–1859. *Lakatos György* 1950–1956, igazgatóhelyettes: 1950–1953. Lázár Károly 1919–1948. Lechniczky Gyula 1908–1914. Lehoczky Ignác 1870–1879. Macskássy Sándor 1883–1891. Magi Antal 1951–1957. Magyary Károly 1927–1930. Marczelly Kornél 1926–1930. Mácsay Károly 1916–1917. Máday János 1869–1870. Mánczos Zoltán 1913–1916. Nagy Dezső 1953–1957. Nagy Gyula 1872–1876. *Dr. Nagy József* 1926–1927. Sz. Nagy József 1869–1889. Nagy László 1958–1959. Nagy Zsuzsa 1953–1954. Nemes Lajos 1870–1879. Németh Jenő 1938–1941. Orbán Antal 1870–1871. Palágyi Lajos 1899–1900. Pándy Árpád 1934–1941. Pécs Gyula 1919–1927. Polányi Aranka 1945–1950. Rédei

Jenő 1912–1919. Révai Ödön 1902–1917, 1920–1934. Rózsa János 1898–1916. Sándor Gabriella (Mack Istvánné) 1952–1954. Siemeister János 1920–1922. Simon Sándor 1955–1958. Sipos György 1947–1957. Szaich Ernő 1924–1928. Szarka Béla 1940–1944. Szerencsi Sándorné 1952–1959. Szerepi Lajos 1955–1956. Székely Géza 1917–1919. Szováthy Lajos 1871–1876. Szücs István 1857–1869. Takács Tamás 1947–1948. Tanács Imre 1910–1922. Tapa András 1953–1957. Tóth Károly 1937–1959. Újszászy Kálmán 1929–1931. Vaczek Béla 1914–1918. Varga Gábor 1929–1934. Varga István 1947–1949. Veres Ferenc 1887–1910. Vitályos György 1905–1908. *Zilahi Ferenc* 1930–1949, 1950–1958, igazgató: 1950–1958. Zombory Emőd 1870–1901. Zsindely István 1859–1862.

Segédtanárok

Dósa Elek 1864–1866. Draskóczi Gábor 1860. Draskóczi Gyula 1863–1864. Gubás Ferenc 1858. Kálniczky József 1859–1861. Kiss Áron 1866–1867. Kőrösi György 1858. Lukács Ödön 1866. H. Nagy Lajos 1867–1868. Nemes Ferenc 1858–1859. Péter János 1859–1860. Somodi János 1861–1862. Szilágyi Károly 1860–1861. Szivós Mihály 1862–1863. Tóth Károly 1868–1869. Tóth Miklós 1862–1863.

Gyakorlóiskolai tanítók

Balogh Kálmán 1898–1912. Bodor Dénes 1927–1930. Budai József 1919–1921. Csécsi Pál 1859–1869. Csuka Andor 1930–1931. Estu Gáborné 1952–1959. Fráter István 1953–1955, 1957–1959. Gonda Sándorné 1953–1959. Ihnath Gyula 1917–1919. Kapitány János 1865–1898. Kertész Irén 1951–1959. Kiss József 1859–1861. Kurucz Béla 1951–1959. Majerik Magda 1954–1956. Miskolczy Kálmán 1953–1959. Miskolczy Kálmánné 1953–1959. L. Nagy Ilona 1951–1959. Nagy Géza 1941–1942. Novák György 1921–1924. Palumby Béláné 1954–1959. Rátkay László 1943–1948. Tóth Mihály 1912–1948. Tóth Miklós 1861–1862. *Szathmáry Ferenc* 1930–1948, 1950–1959, vezető tanító: 1950–1954, 1957–1959. Szatmári Lajos 1950–1953.

Óraadó tanárok

Ablonczy Bertalan 1947. H. Bathó János 1904–1924. Benedek László 1932–1933. Berei Andrásné 1946–1948. Dr. Bertha Zoltán 1946–1947. Boda Béla 1932–1933, 1938–1939. Csontos József 1932–1934. Csuha Varju Imre 1957–1959. Deák Géza 1943. Deák Geyza 1914–1916. Ecsedi Zoltán 1954–1956.

Engelbert Rezső 1930–1934. Erdélyi László 1942–1943. Erdödi László 1941, 1943, 1944. Fenyvesi András 1954–1956. Hajdu András 1957–1959. Hallgató Sándor 1945. Harangi László 1941, 1942–1944, 1945. Hettmanek Ferenc 1928–1934. Héthy Lajos 1947–1949. Hidvégi Nándor 1946–1947. Irsa Tibor 1939–1940. Ivánka Sámuel 1871–1884. Kádár Gyula 1934–1940. Képes Géza 1933–1934, 1938–1939. Klacskó Béla 1930–1935. Kovács Béla 1925–1926. Kovács Dezső 1945–1946. Majoros Béla 1945–1946. Dr. Maller Sándor 1945–1946. Martos Imre 1944. Molnár János 1894–1908. Nagybégányi Dezső 1941. Nagy Zsuzsa 1954–1955. Novák Sándor 1945–1946. Dr. Orbán István 1942–1943, 1945–1946. Palumby Béla 1928–1935. Palumby Gyula 1941–1943. Pásztor Sámuel 1885–1902. Reskó János 1909–1914, 1922–1934. Dr. Révész Menyhért 1929–1930. Róth Margit 1925–1948. Sebők István 1943, 1945. Sipos György 1957–1959. Somogyi Zoltán 1942, 1944. Szabó József 1931–1932. Szabó Károly 1945–1947. Szathmáry Ferenc 1926–1928. Szőke Balázs 1938–1939. B. Szűcs Ferenc 1928–1929. Tapa András 1957–1959. Tárczy Árpád 1945–1946. Tóth János 1939. Dr. Zsiros József 1932–1933, 1945.

Diákotthoni igazgatók

Igó Béla 1951–1952. Kertész Irén 1951–1952. Páldi Jeremiás 1952–1959. Párkány Ferencné (1954-től Zilahi Ferencné) 1952–1959.

Hitoktatók

Asbóth Lajos ev. 1938–1942. Dr. Árvai Bálint r. k. 1904–1908. Bakos Zoltán ref. 1933–1934. Bacsur Sándor r. k. 1940–1948. Dr. Barna Miklós g. k. 1945–1946. Bokor József ref. 1871. Bódy Dénes ref. 1920–1923. Csatáry Jenő ref. 1916–1917. Csernoczky István r. k. 1900–1903. Czinke István ref. 1870–1882. Danyi József ref. 1901–1902. Dr. Demeter István r. k. 1913. Dr. Domján Elek ev. 1907–1937. Egressy Lajos ref. 1938–1939, 1945–1947. Erős Károly ref. 1898–1900. Éles István ref. 1908–1910. Fenczik N. Győző g. k. 1903–1915. Fenczik Sándor g. k. 1919–1945. Fischer Fülöp izr. 1910–1919. Fodor Géza ref. 1925–1926. Főző László ref. 1928–1929. Götz Bálint r. k. 1923–1932. Hadzsega Dániel g. k. 1895–1897. Harsányi István ref. 1902–1920. Honéczy Miksa ev. 1871–1879. Horkay Barna ref. 1931–1933. Horváth János ref. 1883–1884. Kardos Gyula r. k. 1949. Keresztessy Sándor ref. 1905–1906. Kisfalussy Endre r. k. 1879–1882. Kiss Pál g. k. 1898–1902. Kocsis János r. k. 1915–1917. Korbély Géza ev. 1902–1907. Korcsmáros István r. k. 1939–1940. Kovácsi Sándor ref. 1878. Kovács István ref. 1891–1892. Kozma Andor ev. 1916–1917. Kozora Endre r. k. 1874–1875. Lengyel Pál r. k. 1873. Magó Ferenc

ref. 1941–1942, 1945, 1948–1949. Máthé Gyula ref. 1887–1890. Molnár Béla ref. 1923–1925. Nagy Sándor ref. 1885–1886. Nagy S. Béla ref. 1926–1927. Novák Lajos ref. 1911–1912. Oláh István ref. 1927–1928. Oppitz Sándor r. k. 1883–1896. Ölveczky János r. k. 1920–1923. Pataki István g. k. 1917–1919. Payer Ferenc r. k. 1897–1899. Petrik Béla r. k. 1919–1920. Puza Sándor g. k. 1872–1874. Rásky Sándor ref. 1947–1948. Remete László ev. 1937–1938. Radácsy György ref. 1872–1877. Répászky József r. k. 1908–1909. Réz László ref. 1895–1897. Rozsán Mihály g. k. 1946–1948. Rózsai Tivadar ref. 1938–1940. Schneider Jakab izr. 1881–1887. Sexty Zoltán ev. 1945–1947. Stern Adolf izr. 1879–1880. Szabolcs József r. k. 1932–1936. Szén József r. k. 1917–1919. Szinyéry György ref. 1913–1914. Takács Miklós g. k. 1948–1949. Takács Pál r. k. 1910–1914. Toplánszky Béla r. k. 1867–1878. Tóth Kálmán ref. 1893–1894. Veres Károly ref. 1907. Vitt József izr. 1894–1909.

Orvosok

Dr. Jakó János 1932–1950. Dr. Kálniczky József 1871–1872. Dr. Kun Zoltán 1873–1932.

2. A tanulói létszám alakulása az önálló tanítóképzőben

1857–1869

Tanév	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.	Összes	Érett	Képesítve
1857	–	–	–	–	–	–	–	–
1857/58	37	–	–	–	–	37	–	–
1858/59	27	25	–	–	–	52	–	51
1859/60	30	17	10	–	–	57	–	10
1860/61	22	9	9	8	–	48	–	17
1861/62	28	10	2	–	–	40	–	2
1862/63	25	10	6	–	–	41	–	6
1863/64	26	17	5	5	–	53	–	10
1864/65	38	14	13	1	–	66	–	14
1865/66	41	22	11	–	–	74	–	11
1866/67	24	18	27	7	–	76	–	27
1867/68	27	16	10	9	–	62	–	10
1868/69	45	13	5	4	–	67	–	5
	370	171	98	34	–	673	–	163

1869–1929

Tanév	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.	Összes	Érett	Képesítve
1869/70	60	11	5	–	–	76	–	–
1870/71	39	43	9	6	–	97	–	1
1871/72	30	27	30	–	–	87	–	1
1872/73	29	21	21	10	–	81	–	3
1873/74	29	22	20	–	–	71	–	7
1874/75	39	18	18	–	–	75	–	11
1875/76	36	24	12	–	–	72	–	7
1876/77	25	27	20	–	–	72	–	14
1877/78	34	21	26	–	–	81	–	14
1878/79	25	24	16	–	–	65	–	13
1879/80	27	17	15	–	–	59	–	14
1880/81	28	17	14	–	–	59	–	14
1881/82	30	22	13	–	–	65	–	39

Tanév	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.	Összes	Érett	Képesítve
1882/83	36	25	12	5	–	78	–	40
1883/84	20	25	21	10	–	76	–	23
1884/85	15	18	18	15	–	66	–	8
1885/86	13	11	18	13	–	55	–	18
1886/87	14	12	11	18	–	55	–	19
1887/88	16	9	11	11	–	47	–	19
1888/89	19	12	9	10	–	50	–	7
1889/90	22	20	11	8	–	61	–	11
1890/91	30	22	15	12	–	79	–	11
1891/92	19	21	15	14	–	69	–	7
1892/93	20	16	17	12	–	65	–	18
1893/94	15	20	11	14	–	60	–	15
1894/95	28	14	16	13	–	71	–	20
1895/96	26	31	11	16	–	84	–	19
1896/97	29	27	18	10	–	84	–	9
1897/98	38	24	20	14	–	96	–	11
1898/99	36	34	19	14	–	103	–	19
1899/1900	19	33	19	15	–	86	–	15
1900/01	36	20	34	20	–	110	–	17
1901/02	33	31	23	33	–	120	–	27
1902/03	38	36	30	19	–	123	–	22
1903/04	59	39	34	29	–	161	–	24
1904/05	40	44	28	31	–	143	–	30
1905/06	31	35	37	23	–	126	–	25
1906/07	35	31	27	30	–	123	–	21
1907/08	35	34	31	28	–	128	–	32
1908/09	31	35	34	32	–	132	–	23
1909/10	30	33	28	27	–	118	–	24
1910/11	40	30	32	27	–	129	–	29
1911/12	28	31	21	33	–	113	–	35
1912/13	29	26	32	22	–	109	–	13
1913/14	43	27	20	29	–	119	–	35
1914/15	28	34	20	15	–	97	–	18
1915/16	47	19	21	11	–	98	–	5
1916/17	38	33	21	9	–	101	–	15
1917/18	28	30	20	4	–	82	–	15
1918/19	36	28	36	33	–	133	–	–
1919/20	37	30	33	45	–	145	–	52
1920/21	27	36	25	34	–	122	–	36

Tanév	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.	Összes	Érett	Képesítve
1921/22	17	18	31	17	–	83	–	25
1922/23	25	16	9	33	–	83	–	33
1923/24	36	19	16	18	–	89	–	–
1924/25	36	35	19	16	17	123	–	17
1925/26	37	33	31	17	16	134	–	11
1926/27	45	33	36	28	16	158	–	11
1927/28	41	40	28	35	28	172	–	24
1928/29	32	37	40	31	34	174	–	25
	1864	1561	1288	969	111	5793	–	1071

1929–1950

Tanév	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.	Összes	Érett	Képesítve
1929/30	33	30	37	38	34	172	–	37
1930/31	38	32	26	37	38	171	–	38
1931/32	36	32	30	26	33	157	–	35
1932/33	33	29	28	27	31	148	–	34
1933/34	37	30	31	29	27	154	–	24
1934/35	40	32	27	33	28	160	–	29
1935/36	36	37	29	27	33	162	–	30
1936/37	36	32	34	31	29	162	–	29
1937/38	36	35	28	34	31	164	–	32
1938/39	45	33	34	26	30	168	–	27
1939/40	44	44	31	35	28	182	–	24
1940/41	34	42	39	32	35	182	–	26
1941/42	44	32	41	33	33	183	–	43
1942/43	47	40	28	40	31	186	–	29
1943/44	48	42	41	24	38	193	–	39
1944/45	62	55	64	54	32	267	–	17
1945/46	47	44	44	41	54	230	–	53
1946/47	38	44	40	49	52	223	–	52
1947/48	45	30	45	45	45	210	10	47
1948/49	–	42	36	45	41	164	43	47
1949/50	–	–	34	35	–	69	32	–
	779	737	747	741	703	3707	85	692

Tanév	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.	Összes	Érett	Képesítve
1950/51	113	–	–	45	–	158	32	11
1951/52	98	80	–	–	–	178	–	–
1952/53	90	86	74	19	–	269	18	23
1953/54	100	79	79	73	–	331	67	2
1954/55	26	75	71	80	–	252	85	66
1955/56	23	16	66	67	–	172	64	75
1956/57	24	23	17	64	–	128	60	61
1957/58	–	22	22	16	–	60	19	64
1958/59	–	–	23	56	–	79	209	62
1959/60	–	–	–	62	–	62	62	251
1960/61	–	–	–	–	–	–	1	64
1961/62	–	–	–	–	–	–	–	3
	474	381	352	482	–	1689	617	682
Összesen	3487	2850	2485	2226	814	11 862	702	2608

Megjegyzés: A főiskolává válás után tovább folyt a középfokú képzés. A középfokú iskola osztályai és az érettségivel felvettek 1959 után, 1962-ben fejezték be tanulmányaikat.

3. Az állam és a református egyház közötti egyezmények

a) Szerződés

mely egyrészt a tiszamelléki helv. hitvallású egyházkerület közönsége, másrészt a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter között a Sárospatak városában felállítandó néptanítóképezde ügyében kötött.

I. A tiszamelléki helv. hitv. egyházkerület, mint a sárospataki ref. főiskola közvetlen kormányzó testülete, a felállítandó álladalmi tanítóképezde céljából 1-ször. Örökösen és megmásíthatatlanul eladja a magyar kir. közoktatási minisztériumnak s általa a magyar államnak: a) A Sárospatak városában fekvő s ugyanazon község 5. számú telekjegyzőkönyvében 703. helyrajzi szám alatt bejegyzett úgynevezett „Rozgonyi-féle” házat és hozzátartozó belső telket; b) Az annak szomszédságában fekvő s ugyancsak a sárospataki 5. számú telekjegyzőkönyvben 702. helyrajzi szám alatt bejegyzett „Új épület”-et a volt álladalmi laktanyának 704. helyrajzi szám alatt bejegyzett kertjével; mindkettőt minden külső illetőség és egyéb javadalom nélkül értve; c) A néhai Bakó Dániel tanár örököseitől örök áron szerzett puszta belső telket, mely a sárospataki 318. számú telekjegyzőkönyvben 701. helyrajzi szám alatt van bejegyezve, külső illetőségeit és javadalmait mindazáltal ide nem értve; d) A sárospataki 33. számú telekjegyzőkönyvben 698. helyrajzi szám alatt bejegyzett úgynevezett „Gazdai lak”-ot a rajta lévő házzal és 699. helyrajzi szám alatt lévő kertjével, de szintén minden külső illetőség és javadalom nélkül. Végre e) a sárospataki ugyanazon számú telekjegyzőkönyvben 696. helyrajzi szám alatt foglalt „kertészlakot”, 697. helyrajzi számú kertjével, annak külső illetőségét s egyéb javadalmait hasonlóul ide nem értve. Mindezen a), b), c), d) és e) alatt elszámolt s /. alatt rajzban ide mellékelte belső területe, mind a két rész szakértői által eszközölt felmérés szerint 6477 □ ölet teszen. Megjegyzendő azonban, hogy a főiskola birtokában maradt területnek határmezsgyéjén építkezés alkalmával 18" (hüvelyk) szélességű csorgás-tér a főiskola javára meghagyatik. Jogot ad ennél fogva a tiszamelléki ref. egyházkerület kormánya a vallás- és közoktatási magyar kir. minisztériumnak arra, hogy a fent kitett fekvőségek és épületek iránt a tulajdonjogot telekkönyvileg az állam, vagy állami cél, illetőleg intézet nevére bekebeleztesse, minek azonban csupán a következő pontban kitett adóssági kötelezvény kicserélése után leendő helye.

2-szor. Ugyanazon egyházkerületi kormány a sárospataki ref. főiskola részéről az alsóhatárbeli tagosításkor, a felállítandó képezde számára kerti használatul át fog adni 3, azaz három holdnyi tért az intézethez lehető közelségben, s a kijelölendő térnek a fent kitett célra fordítását mindaddig, míg Sárospatakon hitfelekezeti jelleggel nem bíró magyar nyelvű tanítóképezde fennáll, ezennel megengedi.

Teszen pedig a fentebb 1-ső szám *a*), *b*), *c*), *d*) és *e*) pontjai alatt eladott belső telkeknek és épületeknek az előre bocsájtott mindkét részről becslés alapján megállapított ára (az egyházkerület által a jelen szerződés 2-ik és 4-ik pontjában az intézetnek engedett kedvezményeknek is tekintetbevételével) 46,000, azaz negyvenhatezer forintot folyó osztrák értékben, melyből a magyar kir. közoktatásügyi minisztérium 16,800 forintot osztrák értékben akként fizet le, hogy a sárospataki főiskolának Zemplénnvármegye közönségénél éppen az eladott fekvőségek megszerzési árából származott tizennégyezer o.é. forint tőke tartozását 1870. január 5-ig hátrálékban lévő 2,800 frt kamataival együtt átveszi, a főiskola adóslevelét kicseréli vagy visszaváltja, s ekként azt minden további kötelezettség alól, a jelen szerződés megerősítése napjától számítandó legfőlebb három hó alatt felmentendi. Az ezután még fennmaradandó 29,200 frtnak pedig felerészét, vagyis 14,600 frtot a magyar királyi közoktatási minisztérium az 1871. január 1-sőjére, másik felét pedig hasonló összegben az 1872-ik évi január 1-ső napjára tartozik itt Sárospatakon a főiskola pénztárába lefizetni; addig is azonban ezen összegek 5% kamatait a jövő 1870. évi január hó 1-sejétől számított minden félév végén köteles lesz ugyanazon pénztárba juttatni.

3-szor. A tiszamelléki helv. hitv. egyházkerület a sárospataki főiskola intézeti ágai között eddig fenntartott tanítóképezdét a jelen szerződésben írt állami tanítóképezdének Sárospatakon felállítása alkalmával megszünteti, fenntartván azonban az ország törvényében biztosított azon jogát, hogy midőn célszerűnek látja, ismét állítand felekezeti tanítóképezdét.

4-szer. A tiszamelléki helv. hitv. egyházkerület kötelezi magát, hogy a jelen szerződésben írt állami tanítóképezdében tanuló ifjaknak ösztöndíjul évenként 3,000, azaz háromezer forintot fizetend félévi részletekben (október és március hónapok 1-ső napjain) oly formán és föltétel alatt, *a*) hogy a 3,000 frt ezen képezdében tanuló s az egyházkerület által legkevesebb 30 s legfőlebb 40 oly növendék-tanító évi ellátására fordittassék, kik az intézet szabályai szerint erkölcs és szorgalom tekintetében arra érdemesek. Ha az egyházkerület jelöltjei között valamelyik ifjú e segélyezésben szorgalom és erkölcs tekintetéből az intézet szabályai szerint nem volna részesíthető: azon esetben a képezde igazgató-tanácsa által az egyházkerület új kijelölésre hívatik föl. Ha pedig valamely évben a szorgalomdíjban részesíthető ifjak oly kevés számmal volnának az intézetben, hogy azoknak élelmezés- és lakásbeli évi fenntartására a 3,000 frt nem volna egészen szükséges, az így felülmaradt összeg a következő évi szorgalomdíjhoz csatolandó a képezde igazgató-tanácsa által, de ezen összeg a követ-

kező évben is csak az egyházkerület jelöltjeinek adható; *b*) hogy ezen az egyházkerület által kijelölt s illetőleg a képezde igazgató-tanácsánál ajánlott 30 vagy 40 ifjút a képezde igazgatósága köteles az intézet növendékei közé felvenni (ha t. i. azok a törvényes felvételi kellékeknek is megfelelnek), és a köztartásban az egyházkerületi ösztöndíjból fizetendő ugyanannyi díjért részesíteni, mennyiért az intézetnek ott étkező többi növendékeit. Azonban az egyházkerületnek szabadságában áll e saját ösztöndíjasait vagy ezek néhányát, midőn jónak látja egyéb módon, p. o. a helybeli ref. főiskolában látni el úgy élmezéssel, mint lakással, mind az élmezésért, mind a lakásért az egyházkerületi ösztöndíjból fizetendő, illetőleg levonandó oly mérsékelt árért, mely az állami képezdében azon idő szerint megállapított díjakat nem haladhatja meg; *c*) hogy az egyházkerület ezen ösztöndíjasai, amennyiben helv. hitvallásúak volnának, kötelesek a képezdei rendes tanórákon kívül a ref. egyházi éneklésben is oktatást venni. Az egyházi éneklésben való imez oktatásukról az egyházkerület gondoskodik; *d*) hogy az egyházkerület, ha bármikor ismét ref. hitfelekezeti néptanítóképezdét állítana, e 3,000 frtot azon saját képezdejének fenntartására fordíthatja. *e*) Végül, hogy ha a közoktatási államkormány bármikor kívánja, az egyházkerület kész e 3,000 frt ösztöndíjnak évenkénti pontos kifizetésére anyagi biztosítékot is lekötöni.

Mindezen ajánlatai és kötelezése mellett azonban az egyházkerület kiköti: *a*) hogy a tanítóképezde a tőle megvett telken s illetőleg helyiségekben állíttassék fel; *b*) hogy abban a tanítás nyelve mindig egyedül a magyar legyen; *c*) hogy ha a tanítóképezde megszüntetnének, vagy ha a kormány által Sárospatakról más községbe helyeztetnék át, vagy elveszítené azon minőségét, mely szerint az hitfelekezeti jelleggel nem bíró magyar nyelvű és az 1868. évi XXXVIII. t. cikk 81–105. §-ban rendelt országos tanítóképezde legyen; végre ha a fent kitett feltételek vagy azok bármelyike az állam által nem tartatnék meg: ezen esetekben vagy ezek bármelyikében az egyházkerület feljogosítva lesz: *α*) hogy a jelen szerződés értelmében, az államnak tulajdonjoggal át- és eladott összes ingatlan birtokot, ha akarja, az államtól ismét a saját tulajdonául visszavegye ugyanazon árban, melyben most eladta; önként értetvén, hogy az idő folytán netán bekövetkezett értékcsökkenés leszámításával. E visszavétel esetében azon épületek, melyeket a most létező épületeken kívül az állam az egyházkerülettől megvett telkeken netán építene, akkor eszközendő becsárban szállnak át a telekkel együtt az egyházkerület tulajdonául; *β*) hogy a jelen szerződés 2-ik pontjában lekötött kert-telket visszavegye és 4-ik pontban kötelezett 3,000 frt ösztöndíj fizetését megszüntesse; *γ*) Végül a jelen szerződéssel járó illetékeket a magyar kir. közoktatási minisztérium viseli.

II. Másrészről a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter az állam részéről a fentebbi feltételeket, ajánlatokat és kikötéseket, egyenként és összesen elfogadván, a körülírt tanítóképezdét, az örökösen megvásárolt helyiségekben és épületekben felállítja; azt még a folyó 1869. év őszére mindhárom osztályban

egyszerre megnyitandja és az 1869. év szeptember havában megszüntetendő eddigi képezde akkori összes növendékeit az állami képezde növendékei közé felvételi.

A tiszamelléki helv. hitv. egyházkerületnek folyó 1869. évi július 12–16. napjain tartott közgyűlése által 13. szám alatt hozott határozata alapján a közgyűlésről e célra meghatalmazott Kun Bertalan superintendens, vajai idősb. báró Vay Miklós világi főgondnok, Hegedüs László, Ewa András és Kun Dániel kiküldöttekből álló bizottság, valamint másrésztől Molnár Aladár miniszteri osztálytanácsos és Árvay József zemplénmegyei tankerületi felügyelő, mint miniszteri kiküldöttek által három eredeti példányban kiállított jelen szerződés egyrészről a tiszamelléki helv. hitv. egyházkerületnek, másfelől a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszternek jóváhagyása után lép hatályba. Kelt Sárospatakon, 1869. év július 25-én Idősb báró Vay Miklós m. k. egyházkerületi főgondnok, Kun Bertalan m. k. superintendens, Hegedüs László m. k. kiküldött, Kun Dániel m. k. kiküldött. Molnár Aladár m. k. miniszteri osztálytanácsos, Árvay József m. k. kir. tanácsos, zemplénmegyei főtanfelügyelő. Előttünk, mint tanúk előtt: Emödy Dániel m. k., Pribék Béla m. k. miniszteri főmérnök.

A tiszamelléki ev. ref. egyházkerület 1869. évi szeptember 27-én Mező-Keresztesen tartott közgyűlése előtt a jelen szerződés bemutatásával: egyházkerületi közgyűlésünk érett és komoly tanácskozás után a bemutatott szerződést a következő módosítással és hozzáadással határozta elfogadni és megerősíteni:

1-szor. A második pontra nézve az átadandó épületek és beltelekért kitett tőke árára nézve egyházkerületünk a sárospataki határozat értelmében az 50,000, azaz ötvenezer frt összeg mellett megmarad, oly kikötéssel, hogy az összegből az egyházkerületünket terhelő 14,000, azaz tizennégyezer frt és kamatai Zemplénmegyének, 15,000, azaz tizenötezer frt főiskolai pénztárunknak azonnal, 19,000, azaz tizenkilencezer forint pedig a jövő 1870-ik év végéig kifizetessék.

2-szor. A negyedik pont *e)* alatti 3,000, azaz háromezer forint ösztöndíjnak évenkénti pontos befizetésére anyagi biztosíték lekötéséről szóló pont hagyassék ki, erkölcsi testületünkben különben is elég biztosíték lévén.

3-szor. Külön pontba betendő: „Ha idővel bármi okból nem állana többé érdekünkben magunknak néptanítókról gondoskodni, a háromezer frt évenkénti fizetésének kötelezettsége magától megszűnik.”

4-szer, hogy az állami képezde még ez évben haladéktalanul megnyitassék.

Ezen pontok ekként módosítván, ugyanazon küldöttség tagjai meghatalmaztatnak a szerződést egyházkerületünk nevében aláírni. Idősb báró Vay Miklós m. k. egyházkerületi főgondnok, Kun Bertalan m. k. superintendens, Hegedüs László m. k. kiküldött, Kun Dániel m. k. kiküldött.

24,724, szám. A jelen szerződést a tiszamelléki ev. ref. egyházkerületnek Keresztesen 1869. évi szeptember 27-én tartott közgyűlése által tett s fentebb írt módosításaival együtt s illetőleg e módosítások értelmében elfogadom és megerősítem. Kelt Budán, 1869. évi október 22-én. Báró Eötvös József m. k.

b) Szerződés

mely egyrésről a m. kir. államkincstár nevében a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1929. évi június hó 25-én kelt 440–2/65–1929. számú felhatalmazása alapján a m. kir. kincstári jogügyi igazgatóság, másrésről a tiszáninnyi református egyházkerület között alólírott helyen és napon a sárospataki állami elemi népiskolai tanítóképzőintézetnek a tiszáninnyi református egyházkerület kezelésébe a tulajdonjog fenntartása mellett való átadása tárgyában a következőkben kötött:

1. A magyar kir. kincstár tulajdonát képező sárospataki áll. elemi népiskolai tanítóképzőintézet és az intézet céljaira szolgáló a sárospataki 4564. sz. tjkv-ben 1–8. sorsz. 696–699. és 701–704. h. sz. a. felvett ingatlanokat tartozékaival, nemkülönben az intézet összes ingóságaival (bútor, műszer, internátusi és köztartási felszerelés, illetve berendezés, irattár, anyakönyvek) együtt az alábbi pontokban körülírt feltételek mellett, kizárólag elemi népiskolai tanítóképzőintézeti célokra ingyenes használatra a Tiszáninnyi Református Egyházkerületnek 50 (ötven) évre átadja, a megnevezett egyházkerület pedig az alábbi feltételek mellett mindezeket átveszi:

Az intézet egyes helyiségeinek a theologiai akadémia céljaira való esetleges felhasználása csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedelmével történhetik.

2. A tiszáninnyi ref. egyházkerület kötelezi magát arra, hogy az átvett összes ingatlanokat tartozékaival együtt, nemkülönben a leltárszerint átadott és átvett ingóságokat is jó karban tartja és az elhasználódott vagy elemi csapás következtében megrongált vagy elpusztult épületeket és ingóságokat saját költségén pótolja, szükséghez képest megújítja, hogy amennyiben az intézet az ötven év lejártakor vagy korábban az Állam kezelésébe visszaadtnék, illetőleg visszavétnék, legalább is olyan használható állapotban legyenek azok visszaadhatók és visszavehetők, mint amilyen állapotban az átadáskor, illetőleg átvételkor voltak.

3. A pótlétképzések elkerülése céljából a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárul ahhoz, hogy a köztartás intézeten kívül, a főiskolai externátusban történjék, hogy az így felszabaduló helyiségek tanterem, hálószoza, nappali szoba stb. céljaira használtassanak fel.

4. A tiszáninnyi ref. egyházkerület kötelezi magát arra, hogy az intézet felszerelését a tanulmányi rend és a tanítóképzés érdekeinek megfelelően fejleszteni fogja, már amennyiben a főiskolának felszerelése e célra elégtelen vagy felhasználható nem volna. Az új felszerelési tárgyak az intézet tulajdonába mennek át, ezekért az intézetnek visszaadása, illetőleg visszavétele esetében a m. kir. kincstár megfelelő kártérítést fog nyújtani.

5. A m. kir. kincstár, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter fenntartja a jogot arra, hogy az ingatlanokat, azok tartozékait, nemkülönben a teljes

felszerelést és berendezést évente átvizsgálthassa, s a megállapított karbantartási, illetőleg megújítási mulasztások és leltári hiányok pótlására záros határidőt kitűzhessen. Amennyiben az egyházkerület e felhívásnak záros határidőn belül eleget nem tenne, a m. kir. kincstárt az azonnali visszavétel joga illeti meg.

6. A református tanítóképző-intézet – már a fizetéskiegészítő államsegélyről 46 447/1909. sz. rendelettel kiadott szabályzatnak értelmében is – köteles azt a tanulmányi rendet, rendtartási, vizsgálati és egyéb szabályokat követni, amelyek a hivatkozott szabályzatban elő vannak írva.

7. A dologi kiadások az átadás, illetőleg az átvétel napjától az egyházkerületet terhelik.

A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter a dologi kiadások részbeni fedezetére az átadás-átvétel napjától 5 évig, azaz 1934. évi június 30-ig évi 35 456, azaz Harmincötezerhátszázötvenhat pengőt engedélyez elszámolás kötelezettsége mellett. Amennyiben az egyházkerület anyagi helyzete öt év múlva nem javulna, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az évi államsegélyt csak abban az esetben engedélyezi, ha a törvényhozás a megfelelő fedezetet továbbra is rendelkezésre bocsátja.

8. A 7. pontban említett államsegélyre való tekintettel, az egyházkerület a református tanítóképző-intézetben tanulmányaik befejezéséig felvenni tartozik mindazokat a tanulókat, akik ma az intézet kötelékébe tartoznak és folytatólagos felvételt kérnek és gondoskodik e tanulóknak oly módon való segélyezéséről, amint az állami intézetben történik. A mennyiben az intézet a most felvettek tanulmányai befejezése után sem volna kizárólag református, illetőleg protestáns vallású tanulókkal benépesíthető, a Rendtartásban előírt létszám erejéig nem református vallású tanulók is felveendőek az intézetben mindaddig, míg az intézet dologi államsegélyben részesül. Ezek a tanulók is megfelelő arányban segélyezendőek. Ebből kifolyólag a felvételi eljárásból az intézet előljárósága a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez éppen olyan módon tesz jelentést, mint ahogyan az állami intézetekre kiadott rendeletek mindenkoron megszabják.

9. Az intézet jelenlegi tanárai, gyakorlóiskolai tanítói és nevelői, amennyiben más vallású voltak miatt meg nem választhatók a református tanítóképző-intézet tanáraivá, illetőleg tanítóivá és nevelőivé, további intézkedésig, de legfeljebb 1932. évi június 30-ig az intézetnél teljesítenek szolgálatot, s mindaddig, míg onnan a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által állami tanintézethez át nem helyeztetnek, összes illetményeik a vallás- és közoktatásügyi tárca terhére utalványoztatnak.

Az intézet átadásakor átvett, illetőleg szabályszerűen megválasztott tanárok javadalmát, a megválasztásukat követő hó 1-től 1934. évi június hó 30-ig, míg az áthelyezés vagy egyéb okból megüresedő tanári állásokra a fizetéskiegészítő államsegélyről kiadott szabályzat rendelkezéseinek figyelembe vételével és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes hozzájárulásával szabálysze-

rően megválasztott tanárok és gyakorlóiskolai tanítók javadalmát a szabályszerű alkalmazást követő hó 1-től az 1934. évi június hó 30-ig a mindenkori fizetések 90%-a erejéig ugyancsak a vallás- és közoktatásügyi tárca viseli. Az 1934. évi július hó 1-től kezdődő hatállyal a fizetéskiegészítő államsegély ügye, a többi nem állami tanintézetnél alkalmazottak fizetéskiegészítő államsegélynek arányához képest revízió alá fog vétetni.

A tanárok részére járó szabályszerű lakbéreket, a mindenkori fizetés 10%-át és az esetleges egyéb javadalmat az egyházkerület saját pénztára terhére tartozik kiszolgáltatni olyan összegben, amint azt az állami alkalmazottakra nézve kiadott rendeletek megállapítják.

10. Amennyiben a szerződés 7. pontjában említett dologi államsegély továbbra engedélyezhető nem lenne, e miatt vagy a fizetéskiegészítő államsegélynek esetleges leszállítása miatt az egyházkerület az intézetet saját erejéből színvonalon fenntartani nem tudná, a kir. kincstár bármikor élhet a visszavétel jogával, illetőleg az egyházkerület az intézetet 1934. évi június hó 30. után a kir. kincstárnak visszabocsáthatja.

A tanintézetnek újbóli állami kezelésbe való átvétele a szolgálatképes és fizetéskiegészítő államsegélyt élvező tanerőknek az államsegélynek egyidejű megszüntetése mellett, az állami tanszemélyzet létszámába való átvételét vonja maga után.

11. Szerződő felek megállapodnak abban, hogy az ezen szerződésből netán keletkező per esetén – amennyiben a törvény kizárólagos illetékességet meg nem állapít – a per tárgya értékéhez képest kizárólag csak a budapesti királyi törvényszék, illetve csak a budapesti központi királyi járásbíróság legyen illetékes.

12. Jelen szerződésnek bélyegköltségei, valamint ezután esetleg kivetendő illeték kizárólag a tiszáninneri református egyházkerület által viselendő.

13. Ez a szerződés az egyházkerületet az aláírás napjától, a kir. kincstárt a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásának napjától kezdve kötelezi.

Mindezek hitelül a szerződő felek ezt a szerződést három eredeti példányban kiállították és az alant megnevezett tanúk jelenlétében sajátkezüleg aláírják.

Budapest, 1929. június hó 30.

Dókus Ernő sk.

főgondnok

35903/I.-1929.

A m. kir. államkincstár képviselőjében:

(P. H.)

Előttünk:

Illyés Bertalan sk.

Kiss István sk.

mint tanúk

Dr. Révész Kálmán sk.

püspök

Dr. Horváth Dénes sk.

miniszteri tanácsos,

kir. kincstári jogügyi aligazgató.

c) A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levele
a sárospataki református líceum átvétele tárgyában

1250-66-3/1950. IV. sz.

Református Főiskola Közigazgatójának

Sárospatak

F. évi április hó 19-én kelt 291/49-50. szám alatt benyújtott kérelmével kapcsolatosan értesítem, hogy a fennálló nevelőhiányra való tekintettel a sárospataki líceum helyén pedagógiai gimnázium felállítását rendeltem el. Az 1929. június hó 30-án egyfelől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal, másfelől a Tiszáninneni Református Egyházkerülettel kötött bérbeadási szerződést – mely szerint a VKM ideiglenesen a sárospataki tanítóképzőt a Tiszáninneni Református Egyházkerületnek engedi át – 1950. évi június hó 20-ával felmondom. Az átadás-átvétel szabályszerű lebonyolításával jogügyi osztályomat bíztam meg. Felkérem Közigazgató Urat, szíveskedjék az átadás-átvétellel kapcsolatos előkészületeket megtenni és a Ref. Egyházkerület részéről egy bizottságot kijelölni, mely a munkálatokat elvégzi. Értesítem, hogy az iskola jelenlegi nevelőit, alkalmazottait jelentkezésük esetén állami szolgálattételre átveszem.

Amennyiben az átadás-átvétel körül vitás problémák adódnának, ezt kérem velem július hó 10-ig írásban közölni.

Előzetes tájékozódás alapján megállapítottam, hogy az iskolaépületet az Egyházkerület nagy gonddal őrizte, lelkiismeretesen gondoskodott állandó javításáról, ezért ezúton is köszönetemet fejezem ki mind a Ref. Egyházkerületnek, mind pedig a líceum igazgatójának.

Budapest, 1950. június 19. napján

Darvas József

4. A pataki tanítóképzés bibliográfiája

A bibliográfia tartalmazza az önállóan megjelent munkákat, a gyűjteményes kötetekben és periodikákban napvilágot látott tanulmányokat, az újságokban közzétett fontosabb írásokat, néhány alapvető kézirati anyagot, továbbá az általánosabb jellegű, de a pataki tanítóképzéssel valamilyen módon részletesebben foglalkozó műveket is. Az anyag elrendezése az *a)* részben kronológiai, a *b)* részben a szerzőknél kronológiai s ezen belül betűrendes.

a) A kollégiumi és intézeti tanítóképzéssel kapcsolatos iskolai kiadványok

Tantervek, szervezeti és működési szabályzatok

- Leges togatorum et non-togatorum collegii ref. S. Patakiensis civium.* 1835.
- A sárospataki ev. ref. főiskola *kormányzata*, tanulókat illető *rendszabályok és fegyelmi törvények.* 1858.
- Tanterv*, melyet a tiszáninneri helv. hitv. főtiszteletű egyházkerület 1861. szeptember 29–30. és október 1-ső napján Szántón tartott közgyűlésében a sárospataki főiskolában fennálló gimnáziumi, akadémiai és képezdei tanfolyamokra elfogadott és életbeléptetni határozott. Sárospatak, 1862.
- A sárospataki ref. főiskola *kormányzata*, tanulókat illető *rendszabályok és fegyelmi törvények.* Elfogadtatott és életbeléptetni határozott a Sárospatakon 1862. július hó 14. s több napján tartott egyházkerületi közgyűlésben. Sárospatak, 1862.
- Kormányzati rendszabályok és fegyelmi törvények* a sárospataki képezdében. Sárospatak, 1866.
- Igazgatási, tanulmányi és fegyelmi rendszabályok* a sárospataki állami tanítóképezdében. Értesítő, Szerencs, 1901. 5–31. o.
- A sárospataki ref. tanítóképzőintézet *kormányzati rendszabályai.* Sárospatak, 1930.

- Zsarnay Lajos: Tudósítás a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület sárospataki főiskolájáról az 1856/57. iskolai évről. Sárospatak, 1857.
- Erdélyi János: Hivatalos tudósítás a sárospataki ref. főiskola 1857/58. évi állapotáról. Sárospatak, 1858.
- Szeremlei Gábor: Hivatalos tudósítás a sárospataki ref. főiskola 1858/59. évi állapotáról. Sárospatak, 1859.
- Zsarnay Ljos: Hivatalos tudósítás a sárospataki ref. főiskola 1859/60. évi állapotáról. Sárospatak, 1860.
- Erdélyi János: Közigazgatói előadás a sárospataki ref. főiskola kül- és belállapotáról az 1860/61. iskolai évben. Sárospatak, 1861.
- Szeremlei Gábor: Közigazgatói előadás a sárospataki ref. főiskola kül- és belállapotáról az 1861/62. iskolai évben. Sárospatak, 1862.
- Dr. Heiszler József: Közigazgatói tudósítás a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület sárospataki főiskolája állapotáról az 1862/63. tanévben. Sárospatak, 1863.
- Kolos Dániel: Közigazgatói tudósítás a tiszáninneni ref. egyházkerület sárospataki főiskolája állapotáról az 1863/64. tanévben. Sárospatak, 1864.
- Antalfi János: Hivatalos tudósítás a sárospataki ref. főiskola 1864/65. évi állapotáról. Sárospatak, 1865.
- Orbán József: Tudósítás a sárospataki ref. főiskoláról az 1866/67. iskolai évben. Sárospatak, 1867.
- Árva József: Közigazgatói jelentés a sárospataki ref. főiskola szellemi és anyagi állapotáról az 1867/68. iskolai évben. Sárospatak, 1868.
- Nemes Ferenc: Közigazgatói jelentés a sárospataki ref. főiskola szellemi és anyagi állapotáról az 1868/69. iskolai évben. Sárospatak, 1869.
- Dr. Urbán Barnabás: Közigazgatói jelentés az 1947–48. iskolai évről. In: A sárospataki ref. főiskola évkönyve. Sárospatak, 1948. 7–17. o.
- Dr. Nagy Barna: Beszámoló a sárospataki főiskola 1948–49. évi életéről. In: A sárospataki ref. főiskola évkönyve. Sárospatak, 1949. 3–11. o.

Értesítők, évkönyvek

- Értesítvény a sárospataki magyar királyi állami férfi-tanítóképezdéről (1869/70–1871/72). Az igazgatótanács megbízásából összeállította: Dóczy Gedeon igazgató-tanár. Sárospatak, 1872.
- Értesítvény a sárospataki magyar királyi állami férfi-tanítóképezdéről az 1872/73. iskolai évben. Az igazgatótanács megbízásából összeállította: Dóczy Gedeon igazgató-tanár. Sárospatak, 1873.
- Értesítvény a sárospataki magyar királyi állami férfi-tanítóképezdéről az 1873/74. iskolai évben. Az igazgatótanács megbízásából a tanári kar közreműködésével összeállította: Dóczy Gedeon igazgató-tanár. Sárospatak, 1874.

- Értesítvény a sárospataki állami tanítóképezdéről az 1874/75. tanévben. A tanári testület közreműködésével összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1875.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1875/76. tanévről. Összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1876.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1876/77. tanévről. A tanári kar közreműködésével összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1877.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1877/78. és 1878/79. tan évekről. Az igazgatótanács megbízásából összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1879.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1879/80. és 1880/81. tan évekről. Összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1881.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1881/82., 1882/83. és 1883/84. tan évekről. Összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1884.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1884/85., 1885/86. és 1886/87. tan évekről. Összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1887.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1887/88., 1888/89. 1889/90., 1890/91., 1891/92., 1892/93. és 1893/94. iskolai évekről. Összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1894.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az intézet huszonöt éves múltjáról s 1894/95. tanévi állapotáról. A tanári kar közreműködésével összeállította: Dezső Lajos igazgató. Sárospatak, 1895.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1895/96., 1896/97., 1897/98. tan évekről. A tanári kar közreműködésével összeállította: Dezső Lajos igazgató. Sárospatak, 1898.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1898/99. és 1899/1900. tanévről. Összeállította: Dezső Lajos igazgató. Sárospatak, 1900.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1900/01. tanévről. A tanári kar közreműködésével összeállította: Dezső Lajos igazgató. Szerencs, 1901.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1901/02. tanévről. A tanári kar közreműködésével összeállította: Dezső Lajos igazgató. Szerencs, 1902.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1902/03. tanévről. A tanári kar közreműködésével összeállította: Dezső Lajos igazgató. Szerencs, 1903.
- A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1903/04. tanévről. A tanári kar közreműködésével összeállította: Dezső Lajos igazgató. Sárospatak, 1904.
- A sárospataki állami tanítóképezde (XIX.) értesítője az 1904/05. tanévről. A tanári kar közreműködésével összeállította: Hodossy Béla tanítóképezdei igazgató. Sárospatak, 1905.
- A sárospataki állami tanítóképző-intézet (XX.) értesítője az 1905–06. (37.) tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1906.
- A sárospataki állami tanítóképző-intézet XXI. értesítője az 1906–07., XXXVIII. tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla. Sárospatak, 1907.
- A sárospataki állami tanítóképző-intézet XXII. értesítője az 1907–08., XXXIX. tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1908.

- A sárospataki állami tanítóképző-intézet XXIII. értesítője az 1908–09. (XL.) tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1909.
- A sárospataki állami tanítóképző-intézet XXIV. értesítője az 1909–10., XLI. tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1910.
- A sárospataki állami tanítóképző-intézet XXV. értesítője az 1910–11. évről (XLII., illetőleg LIV. tanév). Szerkesztette: Hodossy Béla. Sárospatak, 1911.
- A sárospataki állami tanítóképző-intézet XXVI. értesítője az 1911–12. évről (XLIII., illetőleg LV. tanév). Szerkesztette: Hodossy Béla. Sárospatak, 1912.
- A sárospataki állami tanítóképző-intézet XXVII. értesítője az 1912–13. évről (XLIV., illetőleg LVI. tanév). Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1913.
- A sárospataki királyi állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXVIII. értesítője az 1913–14. évről (XLV., illetőleg LVII. tanév). Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1914.
- A sárospataki magyar kir. állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXIX. értesítője az 1914–15. évről (XLVI., illetőleg LVIII. tanév). Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1915.
- A sárospataki m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXX. értesítője az 1915/16-ik évről (47., illetőleg 59. tanév). Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1916.
- A sárospataki m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXXI. értesítője az 1916/17-ik évről (48., illetőleg 60. tanév). Szerkesztette: Hodossy Béla igazgató. Sárospatak, 1917.
- A sárospataki m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXXII. értesítője az 1917/18–1925/26. évről (57., illetőleg 69. tanév). Szerkesztette: Kovács Dezső mb. igazgató. Sárospatak, 1926.
- A sárospataki m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXXIII. értesítője az 1926/27. évről (70. tanév). Szerkesztette: Kovács Dezső mb. igazgató. Sárospatak, 1927.
- A sárospataki m. kir. áll. elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXXIV. értesítője az 1927/28. évről (71. tanév). Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1928.
- A sárospataki m. kir. áll. elemi népiskolai tanítóképző-intézet XXXV. értesítője az 1928/29. évről (72. tanév). Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1929.
- A tiszáninneni ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1929–30. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1930.
- A tiszáninneni ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1930–31. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1931.

- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1931–32. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1932.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1932–33. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1933.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1933–34. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1934.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1934–35. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1935.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1935–36. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1936.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1936–37. évi értesítője. Szerkesztette: Kovács Dezső igazgató. Sárospatak, 1937.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1937–38. évi értesítője. LXXXI. tanév. Szerkesztette: dr. Egey Antal mb. igazgató. Sárospatak, 1938.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének és liceumának 1938–39-évi értesítője. LXXXII. tanév. Szerkesztette: dr. Egey Antal mb. igazgató. Sárospatak, 1939.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki liceumának 1939–40. évi évkönyve, az intézet LXXXIII., a liceum II. tanéve. Szerkesztette: Egey Antal dr. mb. igazgató. Sárospatak, 1940.
- A tiszáninneri ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző-intézetének 1939–40. évi évkönyve. LXXXIII. tanév. Szerkesztette: Egey Antal dr. mb. igazgató. Sárospatak, 1940.
- A sárospataki ref. liceum és tanítóképző-intézet 1940–41. évi évkönyve, az intézet LXXXIV., a liceum III. tanéve. Szerkesztette: Egey Antal dr. mb. igazgató. Sárospatak, 1941.
- A sárospataki ref. liceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1941–42. tanévről az intézet fennállásának LXXXV. évében. Szerkesztette: dr. Egey Antal mb. igazgató. Sárospatak, 1942.
- A sárospataki ref. liceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1942–43. tanévről az intézet fennállásának LXXXVI. évében. Szerkesztette: dr. Egey Antal igazgató. Sárospatak, 1943.
- A sárospataki ref. tanítóképzőintézet és liceum évkönyve az 1943–44. tanévről, az intézet fennállásának LXXXVII. évében. Szerkesztette: dr. Egey Antal igazgató. Sárospatak, 1944.
- A sárospataki ref. liceum és tanítóképzőintézet évkönyve az 1944–45., 1945–46. és 1946–47. tanévről az intézet fennállásának XC. évében. Szerkesztette: dr. Egey Antal igazgató. Sárospatak, 1947.
- A sárospataki ref. főiskola theol. akadémiájának, gimnáziumának, gimnáziumi partikuláinak, liceumának és tanítóképzőintézetének, kertészeti és szőlészeti középiskolájának, általános iskolájának évkönyve (értesítője) az

1947–48. iskolai évről (a 417. esztendő). Szerkesztették: dr. Urbán Barnabás főiskolai közigazgató, dr. Nagy Barna theol. akadémiai, Szabó Gyula gimnáziumi, dr. Egey Antal tanítóképzőintézeti, Taraba Vilmos kertészeti és szőlészeti középiskolai, Ruszky András általános iskolai igazgató. Sárospatak, 1948.

A sárospataki ref. kollégium theológiai akadémiájának, gimnáziumának, liceumának és tanítóképzőintézetének évkönyve (értésítője) az 1948–49. iskolai évről (a 418. esztendő) XCII. évfolyam. Szerkesztették: dr. Nagy Barna főiskolai közigazgató, dr. Szabó Zoltán theol. akadémiai, Szabó Gyula gimnáziumi, dr. Egey Antal tanítóképzőintézeti igazgató. Sárospatak, 1949.

Periodikák

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat, egyház és nevelés, tudomány és irodalom köréből. 1. évfolyam. Szerkeszti: Erdélyi János. Sárospatak, 1857.

Sárospataki Füzetek. 2. évfolyam. Szerkeszti: Erdélyi János. 1858.

Sárospataki Füzetek. 3. évfolyam. Szerkeszti: Antalfi János–Árvey József. 1859.

Sárospataki Füzetek. 4. évfolyam. Szerkeszti: Árvey József. 1860.

Sárospataki Füzetek. 5. évfolyam. Szerkeszti: Antalfi János. 1861.

Sárospataki Füzetek. 6. évfolyam. Szerkeszti: Antalfi János. 1862.

Sárospataki Füzetek. 7. évfolyam. Szerkeszti: Antalfi János. 1863.

Sárospataki Füzetek. 8. évfolyam. Szerkeszti: Erdélyi János. 1864.

Sárospataki Füzetek. 9. évfolyam. Szerkeszti: Erdélyi János. 1865.

Sárospataki Füzetek. 10. évfolyam. Szerkeszti: Heiszler József. 1866.

Sárospataki Füzetek. 11. évfolyam. Szerkeszti: Dr. Heiszler József. 1867.

Sárospataki Füzetek. 12. évfolyam. Szerkeszti: Dr. Heiszler József. 1868.

Sárospataki Füzetek. 13. évfolyam. Szerkeszti: Bihari Imre. 1869.

Sárospataki Füzetek. I. évfolyam. Szerkeszti: Horváth Cyril. 1904.

Sárospataki Füzetek. II. évfolyam. Szerkeszti: Horváth Cyril. 1905.

Sárospataki Nevelő. 1. szám. 1957. Kiadja: a sárospataki Állami Comenius Á. J. Tanítóképző nevelőtestülete.

Egyéb munkák

Árvey József: Népiskolai tanterv a tiszáninneri helv. hitv. egyházkerületben. Sárospatak, 1858.

Dezső Lajos: Múlt, jelen, jövő. Emlékbeszéd, melyet a népoktatási törvény 25 éves fordulóján, 1893. december 7-én a sárospataki állami tanítóképezdőben tartott. Sárospatak, 1893.

- Dezső Lajos: Huszonöt év a sárospataki állami tanítóképezde életéből. Sárospatak, 1895.
- Emlékkönyv a sárospataki ref. főiskola fennállásának négyszázados ünnepéről, 1931. szeptember 30. és október 1. Szerkesztette: Elekes Imre. Sárospatak, 1932.
- Emlékkönyv. Száz éves a sárospataki tanítóképző. Sárospataki Nevelő, 1. sz. Sárospatak, 1957.
- Dr. Gulyás József: A sárospataki ref. főiskola rövid története. Sárospatak, 1931.
- A gyakorlóiskolai tananyag módszeres feldolgozásának tervezete. Értesítő, 1900. 1–41. o.
- Kiss József beszéde, melyet a sárospataki államképezde megnyitásakor 1870. január 20-án tartott. Sárospatak, 1870.
- Marton János: A sárospataki református főiskola története. I. rész. Sárospatak, 1931.
- A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án, 1860. Emlékkönyvbe foglalta: Erdélyi János. Sárospatak, 1860.
- A tananyag módszeres feldolgozásának tervezete a sárospataki állami tanítóképezdőben az 1897–98. tanévben. Értesítő, 1898. 1–78. o.
- Szombathy János: A sárospataki főiskola története. Fordította: Gulyás József. A fordítást átvizsgálta, javította és jegyzetekkel bővítette: Szinyei Gerzson. Sárospatak, 1919.
- Dr. Újszászy Kálmán: A sárospataki református tanítóképző-intézet 234. sz. II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatának öt éves munkarendje a képzőcserkész őrsi, csapat- és magánmunkája számára. Sárospatak, 1933. (Megjelent az Értesítőben is, 1933: függeléként.)

b) A tanítóképzéssel kapcsolatos művek, tanulmányok, cikkek

- Apostol Pál–Zsarnay Lajos: Szózat a népnövelés ügyében. Sárospatak, 1855.
- Árvay József: Vezérkönyv az elemi számtanításban. Sárospatak, 1856.
- Árvay József: Népiskola és képezde. SF, 1857. 80–96. o.
- Árvay József: A sárospataki helv. hitv. népiskolatanítókat képző intézet múltja és jelene. 1858. Kézirat. SpLt.
- Árvay József: Hivatalos jelentés a sárospataki Helv. Hitv. Képezde felől. 1858. október 24. Kézirat. SpLt.
- Árvay József: Népiskolai tanterv a tiszáninneri helv. hitv. egyházkerületben. Sárospatak, 1858.
- Árvay József: Népnövelés. SF, 1859. 809–810., 812–814., 996–998. o.
- Árvay József: Népiskolai tervezet a tiszáninneri ref. egyházkerületben. SF, 1859. 2–32., 114–138. 212–266. o.
- Árvay József: Vezérkönyv az ó- és újtestamentomi szent történetek előadásában. Sárospatak, 1859

- Árva József: Ünnepi beszéde. A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án 1860. Emlékkönyvbe foglalta: Erdélyi János. Sárospatak, 1860. 84–122. o. (Rövidítve megjelent a PEIL-ben is, 1860: 1001–1011. 1032–1040. o.)
- Árva József: Hivatalos előterjesztés a sárospataki h. h. képezde szellemi állásáról a tiszáninneni h. h. főtiszteletű egyházkerületi kormányhoz. SF, 1861. 85–93. o.
- Árva József: Beszéd- és értelemgyakorlatok a szemléltetés alapján. Sárospatak, 1862.
- Árva József: A népiskolai ügy állása a tiszáninneni ref. egyházkerületben. PEIL, 1863. 836–844. o.
- Árva József: Magyar nyelvtan a mondattan alapján gyakorlatilag szerkesztve – iskolatanítók számára. Pápa, 1864.
- Árva József: Székfoglaló beszéde Sárospatakon, szept. 14. 1863. Sárospatak, 1864. (Megjelent a SF-ben is, 1864: 3–23. o.)
- Árva József: ABC és Vezérkönyv az írvaolvasás tanításában és az ütemírásban. Pest, 1865.
- Árva József: Képezde. PNK, 1866. 31–40., 84–99., 169–180., 341–353., 441–445., 539–551. o.
- Árva József: Beszéde a n. kállói tanítóképezdének (tanítók továbbképzésének) július 15-én történt megnyitásakor. NL, 1870. 457–459. o.
- Árva József: Vezérkönyv a mértani földrajz előadásában tanítók számára. Sárospatak, 1871.
- Árva József: Vezérkönyv az elemi számtanításban néptanítók számára. 3. kiadás. Sárospatak, 1871.
- Dr. Bajkó Mátyás: A sárospataki kollégium a reformkorban. Acta Universitatis Debreceniensis IX. 1963. 5–31. o.
- Dr. Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, 1976.
- Dr. Bajkó Mátyás: A kollégiumi iskolakultúra összehasonlító történetének vázlatja (1777–1983). In: Dr. Bajkó Mátyás–dr. Vaskó László: Kollégium- és intézménytörténeti értekezések. Acta Paedagogica Debrecina. 86. sz. Debrecen, 1983. 6–75. o.
- Bakos József: A sárospataki kollégium régi diákönkormányzati szervezete. Kn, 1948. május 15. 221–222. o.
- Dr. Bakos József: Comenius magyar származásáról. Magyar Nyelv, 1965. 89–91. o.
- Dr. Bakos József: Comenius eredeti családi nevééről. Kn, 1965. 626–627. o.
- Dr. Bakos József: Comenius eredeti családnevének, a Szeges névnek a történetéről. Magyar Nyelv, 1966. 85–88. o.
- Dr. Bakos József: Comenius sárospataki évei. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Budapest, 1981. 59–79. o.

- Balázs Zoltánné: Erdélyi János könyvtári hagyatéka főiskolánkon. SPF, 7. 1983. 33–46. o.
- Balogh Béni: Mozaikok, gyémántfényben. Prológus valós szavakkal. BM, 1981. szeptember. 72–73. o.
- Balogh József: Visszaemlékezés prepakoromra. 1977. Kézirat. SpKt.
- Barcza József: A Kollégium története 1849-től 1919-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Budapest, 1981. 155–201. o.
- Barcza József: A Kollégium története 1919 után. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Budapest, 1981. 245–261. o.
- Benda Kálmán: Sárospatak helye a magyar művelődésben. 450 éves a pataki kollégium. Kn, 1981. december 25. 8–9. o.
- Benda Kálmán: A Kollégium története 1703-tól 1849-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Budapest, 1981. 87–115. o.
- Benke Kálmán: Széniori állás a sárospataki főiskolában. SIK, 1926. 128–129., 147–152., 168–171., 188–192. o.
- Bessenyei György: A Holmi. Béts. 1779.
- Békefi Remig: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-i törvényei. Budapest, 1899.
- Boda József: A sárospataki állami tanítóképző százszázötven éves fennállásának emlékére. 1957. Kézirat. SpKt.
- Bodnár István: „5–10 százalék üzen a szervezetlen 20 000-nek”. SIK, 1932. 18–19. o.
- Budai Gyula: Nevelőmunkám Makarenko szellemében. Hevesi Művelődés, 1978. 2. sz. 5–18. o.
- Csajka Imre: Pataki tanárok a testkultúra szolgálatában (15–17. század). SPF, 4. 1980. 119–130. o.
- Csajka Imre: A pataki diákok szabad idő eltöltésének testkulturális lehetőségei a XVII. században BM, 1981. szeptember 40–45. o.
- Csajka Imre: Adatok a sárospataki iskola XVIII. századi testkulturájának történetéhez. Testnevelési Főiskola Közleményei, 1982. 3. sz. 137–146. o.
- Csajka Imre: Fejezetek a pataki képző testnevelésének és sportéletének múltjából (1857–1900). SPF, 7. 1983. 47–65. o.
- Csizmadia Ernő: Pataki diákéveimre emlékezve. BM, 1981. szeptember. 94–96. o.
- Csizmadia Ernő: Pataki diákéveim öröksége. Felolvasás a Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztályának, Borsodi Tagozatának és Sárospatak Város Tanácsa V. B. Művelődési Osztályának rendezésében 1981. november 9–10-én tartott ülésén. Kézirat. SpLt.
- Dr. Csuhaj Varjú Imre: Árvay József és az írvaolvasztató módszer elterjesztése. SPF, 5. 1981. 149–160. o.
- Csutorás Annamária: Tanítók tanítója. ÉM, 1984. november 24. 4. o.
- Darányi Lajos: A legátus. SIK, 1928. 157–161. o.
- Dezső Lajos: Az irálygyakorlatok a tanítóképezdekben. NL, 1875. 49–50. o.
- Dezső Lajos: Az intézet tízéves történetének fontosabb adatai. Értesítő, 1879. 17–25. o.

- Dezső Lajos: Emlékbeszéd néhai Árvay József zempléni megyei tanfelügyelő fölött 1879. június 21-én. Értesítő, 1879. 1–15. o.
- Dezső Lajos: A második magyar nyelvi pótanfolyam Sárospatakon. NL, 1881. 588–590. o.
- Dezső Lajos: A tanítóképzdek reformja. SL, 1882. 4–8. 68–72., 423–426., 437–439. o.
- Dezső Lajos: Comenius Ámos János Magyarországon, 1650–1654. Sárospatak, 1883. (Részletek megjelentek belőle: Értesítő, 1881: 2–30. o.)
- Dezső Lajos: A zenei képzés az állami tanítóképző intézetekben. Nemzeti Nőnevelés, 1883. 353–356. o.
- Dezső Lajos: J. A. Comenius in Ungarn. In: Pädagogische Blätter für Lehrerbildung und Lehrerbildunganstalten. Gotha, 1883. 273–294. o.
- Dezső Lajos: J. A. Comenius als Erfinder der Sprach-Schreib-Lesemethode. Pädagogische Blätter i. m. 56–58. o.
- Dezső Lajos: Magyar nyelvi pótanfolyamok, 1880–1884. Értesítő, 1884. 41–52. o.
- Dezső Lajos: Lélektan. Jegyzet Szabó Gyula III. é. tanítóképzős leírásában. 1887. Kézirat. SpKt.
- Dezső Lajos: Neveléstan. Jegyzet Szabó Gyula tanítóképzős leírásában. 1887. Kézirat. SpKt.
- Dezső Lajos: Oktatástan. Jegyzet Szabó Gyula tanítóképzős leírásában. 1887. Kézirat. SpKt.
- Dezső Lajos: Tanodaisme. Jegyzet Szabó Gyula tanítóképzős leírásában. 1887. Kézirat. SpKt.
- Dezső Lajos: Árvay József. In: Pedagógiai Plutarch. Jelesebb pedagógusok, kiválóbb tanférfiak arckép- és életrajzgyűjteménye, tekintettel a magyarokra. Szerkesztette: Orbók Mór. Budapest–Pozsony. 1888. II. kötet. 41–50. o.
- Dezső Lajos: Vallástanítás az állami tanítóképzdekben és valami, ami ezzel összefügg. SL, 1888. 296–300., 321–323. o.
- Dezső Lajos: A képezdei tanárok képzése. MP, 1892. 389–402. o.
- Dezső Lajos: Comenius Á. János. Budapesti Szemle, 1892. 184. sz. 1–30. o.
- Dezső Lajos: Comenius Ámos János emlékezete. MP, 1892. 129–142. o.
- Dezső Lajos: Comenius schola pansophicaja és az egységes középiskola. MP, 1892. 162–172. o.
- Dezső Lajos: A nevelés elvei – Tanítóképzés. NL, 1893. 131–132. n o.
- Dezső Lajos: Tanterv a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület népiskolái számára. SL, 1893. 95–102., 118–122., 138–142., 164–167., 182–187., 203–208., 227–232., 246–251. o.
- Dezső Lajos: Visszaemlékezés a sárospataki tanítóképezde 25 éves múltjára. SL, 1895. 134–137., 152–155., 171–174., 193–196. o.
(Külön kötetben is megjelent: Huszonöt év a sárospataki állami tanítóképezde életéből. Sárospatak, 1895.)

- Dezső Lajos: A sárospataki tanítóképezde múltja, 1869/70–1894/95. Értesítő, 1895. 3–48. o.
- Dezső Lajos: Országos tanítóképesítő bizottságok. SL, 1895. 27–30. o.
- Dezső Lajos: Tanterv a tiszáninneri ev. ref. egyházkerület népiskolái számára. Sárospatak, 1895.
- Dezső Lajos: Adalék az énektanítás módszerének történetéhez. MP, 1896. 362–366. o.
- Dezső Lajos: A képzőintézeti tanterv-javaslat. MP, 1897. 320–325., 417–423., 601–618. o.
- Dezső Lajos: A nyelvoktatás a népiskolában. SL, 1897. 414–416., 472–476., 485–488., 552–558. o.
- Dezső Lajos: Háziipar oktatás – munkára nevelés. Előterjesztés a tanítóképezde igazgatótanácsának 1897. március 12-i ülésén. Kézirat. Sátoraljaújhelyi Levéltár. (Részletet közöl belőle: Kődöböcz József: Dezső Lajos, 1847–1904. SPF, 8. 1984. 228–234. o.)
- Dezső Lajos: Az ismétlő iskolák tanterve. SL, 1899. 140–143. o.
- Dezső Lajos: Igazgatói jelentés a tanfelügyelőnek 1899. január 19-én. Kézirat. Sátoraljaújhelyi Levéltár.
- Dezső Lajos: Tantervjavaslat a tiszáninneri ev. ref. egyházkerület népiskoláinak ismétlő osztályai számára. SL, 1899. 155–160. o.
- Dezső Lajos: Gyakorlóiskola. SL, 1901. 1042–1043. o.
- Dezső Lajos: Lélek- és oktatástan. Jegyzet. Másolta Takács Győző tanítóképezdei növendék. 1901–1902. Kézirat. SpKt.
- Dezső Lajos: A népiskolai szakfelügyeletről. NL, 1902. 47. sz. 4–5. o.
- Dezső Lajos: A naptárünnepek kérdése. SL, 1903. 871–874. o.
- Dezső Lajos: Ünnepi beszéd Deák Ferenc születésének 100. évfordulóján. Értesítő, 1904. 59–70. o.
- Dobos László: Beszéd pataki magamról-magunkról. ÉM, 1984. augusztus 19. 9. o.
- Dr. Egey Antal: A pataki képző tevékenységének néhány jellemzője az 1930–1940-es években. (Előadás a Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Körének 1977. november 25-én tartott képzős összejövetelén.) Kézirat. SpKt.
- Dr. Egey Antal: Lelkésztanítóképzés Sárospatakon. 1978. Kézirat. SpKt.
- Dr. Egey Antal: Képzős tanárságom. 1978. Kézirat. SpKt.
- Ellend József: A sárospataki főiskola kétszázados fizikai múzeuma. MP, 1899. 456–468. o.
- Egri Károlyné: Hargitai Zoltán (1912–1945). SPF, 7. 1983. 77–93. o.
- Egyházkerületi közgyűlés. SF, 1859. 92–95. o. (A képző alapításával is foglalkozik.)
- Emléklap Dezső Lajos sárospataki tanítóképezdei igazgató negyedszázados igazgatói jubileumára. Összeállította: Palágyi Lajos. Sárospatak, 1900.

- Erdélyi János: Adatok a sárospataki ref. főiskola történetéhez. SF, 1864. 47–54., 883–884. o.
- É. A.: A sárospataki tanítóképezde. SF, 1857/58. 882–885. o.
- Dr. Fenyvesi András: Akiket nem szabad elfelejteni – A 450 éves pataki kollégium kimagasló nevelői. SPF, 5. 1981. 99–118. o.
- Dr. Fenyvesi András: Lobogó fáklyák voltak (A 450 éves pataki kollégium kimagasló nevelői). P, 1981. 1. sz. 128–146. o.
- Dr. Fenyvesi András: A sárospataki kollégium jeles tanítványai. BM, 1981. szeptember. 59–67. o.
- Dr. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. (1740–1773). Budapest, 1899. – II. köt. (1773–1780) Budapest, 1902.
- Dr. Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története (1600–1800). Budapest, 1927.
- Fodor József: Jó úton járunk? SIK, 1936. 4–5. o.
- Fodor József: A pataki képző munkás, szép ifjúságot jelentett. BM, 1981. szeptember. 68–71. o.
- Dr. Földy Ferenc: Tanítóképzés Sárospatakon az 50-es években. SPF, 3. 1975. 42–49. o.
- Dr. Földy Ferenc: A sárospataki tanítóképzés fejlődéstörténete. TITK, Debrecen, 1977. 187–200. o.
- Dr. Földy Ferenc: A sárospataki tanítóképzés története. BSz, 1977. 1. sz. 84–92. o.
- Dr. Földy Ferenc: A tanítóképzés előzményei és a középfokú tanítóképzés jellemzői Sárospatakon 1945-ig. SPF, 5. 1981. 5–19. o.
- Dr. Földy Ferenc: 125 éves az önálló pataki tanítóképzés. SPF, 7. 1983. 5–12. o. (Megjelent a P-ben is, 1983. 1. sz.: 136–144. o.)
- Dr. Földy Ferencné: Ének-zenei oktatás a sárospataki tanítóképző kezdeti időszakában (1869–1900). SPF, 5. 1981. 63–79. o.
- Dr. Földy Ferencné: Kovács Dezső (1881–1964). SPF, 7. 1983. 95–106. o.
- Gonda Sándorné: Párhuzam tanítóképzésünk múltja és jelene között. SPF, 5. 1981. 88–98. o.
- Grajz István: A Sárospataki Tanítóképző Intézet hatása a Tiszakeszi Általános Iskola nevelő-oktató munkájára. SPF, 3. 1975. 86–91. o.
- Dr. Gulyás József: A testi munkával is való nevelés a pataki iskolában. SIK, 1935. 42–45. o.
- Dr. Gulyás József: A sárospataki bölcsészeti akadémia története. Sárospatak, 1942.
- Gyertyánffy István: Árvay József. NL, 1879. 7. sz. 101. o.
- Hajdu Imre: A pataki „pantheon”. BM, 1980. december. 60–63. o.
- Dr. Hargitai Zoltán: A Mandulás és növényvilága. Értesítő, 1940. 3–13. o.
- Dr. Hargitai Zoltán: A tanulók nyári munkájának irányítása. MT, 1940. 118–121. o.

- Harsányi András: Patak lelke Amerikában. *Confessio*, 1982/I. 40–52. o.
- Dr. Harsányi István: Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában. Sárospatak, 1943.
- Hegedüs László: Az 1648-i tanrendszer. *SF*, 1862. 445–448. o.
- Hodossy Béla: Intézetünk 50 éves örömnépe. *Értesítő*, 1908. 64–81. o.
- Hodossy Béla: Zászlóavatás. *Értesítő*, 1909. 61–69. o.
- Hodossy Béla: Új képesítő-vizsgálati szabályzat a tanítóképzőben. *SRL*, 1910. 434–436. o.
- Hodossy Béla: Búcsúbeszéd Veres Ferenc sírjánál. *Értesítő*, 1910. 52–55. o.
- Hodossy Béla: Szakfelügyelet a tanítóképzőkben. *MT*, 1911. 129–131. o.
- Hodossy Béla: Ref. egyházi ének- és zene tanításának helyi tanterve a tiszánineni ref. egyházkerület, illetőleg a sárospataki m. kir. áll. elemi népiskolai tanítóképző-intézet részére. *SRL*, 1916. 48–49. o.
- Hodossy Béla: Tanítóképzésünk egy hiánya. *SRL*, 1922. 6., 10., 14. o.
- Hodossy Béla: Új vallástanítási tanterv. *SRL*, 1924. 17–18. o.
- Hodossy Béla: Hodinka Ágoston. *MT*, 1930. 257–258. o.
- Hodossy Béla: Sárospataki melodáriumok. *SRL*, 1931. 53–55. o.
- Homonnay Nándorné: Tanítójelöltek népnevelési, népművelési munkára való felkészítése a sárospataki állami tanítóképzőben 1869–1918 közötti időszakban. *SPF*, 5. 1981. 45–62. o.
- Homonnay Nándorné: A közművelődési képzés hagyományai a Sárospataki Állami Tanítóképzőben 1868–1912 között. *BM*, 1982. 1. sz. 88–92. o.
- Huszár Istvánnal beszélget Lázár István. *Valóság*, 1975. 4. sz. 38–50. o.
- Huszár István–Béres Ferenc–Kádas Sándor: A kötődés szálai. A múltra épülő jövő (Beszélgetés. Riporter: Zika Klára). *Magyar Nemzet*, 1981. szeptember. 9. 7. o.
- Dr. Jáger Katalin: Tompa Mihály sárospataki diákévei, költészetének pataki, zempléni vonatkozásai. *SPF*, 5. 1981. 177–187. o.
- Dr. Kardoss Béla: Diákélet Patakon, 1920–1923. 1978. Kézirat. *SpKt*.
- Dr. Kardoss Béla: A Sárospataki Állami Tanítóképzőintézetben 1923-ban alakult 234. sz. II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatról. 1982. Kézirat. *SpKt*.
- Dr. Kardoss Béla: Pataki „prepák” (A sárospataki Honismereti Bizottság 1982. évi pályázatára készült tanulmány.) Kézirat. *SpKt*.
- Kapitány János: Gyakorlóiskola. *Értesítő*, 1872. 31–33. o.
- Kapitány János: Leendő néptanítóink előképzettségének mértéke. *SL*, 1882. 454–456. o.
- Katona Ferenc: A kísérleti fizika tanításának kezdetei Sárospatakon. *BM*, 1981. szeptember. 32–39. o.
- Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Budapest. É. n.
- Kádas Sándor: A Sárospataki Kollégium szerepe a magyar nemzeti művelődés történetében. *BSz*, 1981. 2. sz. 1–5. o.
- Dr. Károly István: Helyreigazító gondolatok E. Kovács Kálmánnak a sárospa-

- taki tanítóképzéssel kapcsolatos tanulmányához. *Napjaink*, 1972. 1. sz. 6–7. o.
- Dr. Károly István: *Hagyományörzés és teremtés a Comenius Tanítóképző Főiskolán*. P, 1980. 2. sz. 91–99. o.
- Dr. Károly István: *Tanítóképzés Sárospatakon*. BSz, 1981. 2. sz. 6–13. o.
- Dr. Károly István: *A sárospataki nevelőképzés fejlődése 1945-től napjainkig*. SPF, 5. 1981. 20–45. o.
- Dr. Kiss Áron: *A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve, különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, 1875.
- Kiss József: *Igazgatói jelentés a sárospataki állami tanítóképezde 1869/70. és 1870/71. iskolai évi állapotáról*. 1872. Kézirat. SpKt.
- Komáromi János: *Pataki diákok. Regény a század elejéből*. Budapest, 1926.
- Dr. Komáromy Sándor: *Kazinczy pataki diákévei*. In: *Kazinczy Abaújban és Zemplénben*. Sátoraljaújhely, 1978. 45–61. o.
- Kornis Gyula: *A sárospataki ref. főiskola tantervei, 1790–1820-ig*. SRL, 1927. 214–216. o.
- Korompay János: *Patak 450 éve. Magyar Ifjúság*, 1981. 35. sz. 24–26. o.
- Korompay János: *A pataki iskolakórház története*. *Fizessen legátus! Esti Hírlap*, 1981. 180. sz. 3. o.
- Kovács Dezső: *A pataki tanítónövendék*. SIK, 1935. 134–135. o.
- Kovács Endre: *Comenius Magyarországon. Comenius Sárospatakon írt műveiből összeállítás. Összeállította, a bevezetést és jegyzeteket írta: Kovács Endre*. Budapest, 1962.
- Kovács György Attila: *Diákjaiban élő iskola. Sárospatak 450 éve a magyar művelődésért*. *Népszabadság*, 1981. augusztus 29. 4. o.
- Kovács József: *Borkóstoló. Diákkori történet*. 1980. Kézirat.
- E. Kovács Kálmán: *Tanítóképzés Sárospatakon a felszabadulás óta*. *Napjaink*, 1971. 9. sz. 2. o.
- E. Kovács Kálmán: *A tanítóképzés államosítása Sárospatakon*. *Napjaink*, 1971. 10. sz. 2. o.
- E. Kovács Kálmán: *A tanácsköztársaság Sárospatakon*. É. n. Kézirat. SpKt.
- Kovács Zoltán: *Árva József emlékére*. *Értesítő*, 1879. 15–16. o.
- Dr. Kovács Dániel: *Árva József nyelvpedagógiai öröksége*. BM, 1980. szeptember. 70–73. o.
- Dr. Kovács Dániel: *Schola Patakina*. Miskolc, 1981.
- Dr. Kovács Dániel: *Kazinczy példája*. In: *A mi Kazinczyánk*. Miskolc, 1981.
- Dr. Kovács Dániel: *Kazinczy és az iskola*. BM, 1981. június. 44–47. o.
- Ködöböcz József: *Gyermeklélektani Állomás Sárospatakon*. SRL, 1948. április 1.
- Ködöböcz József: *Műhelytitkok a pataki Gyermeklélektani Állomás munkájából*. SRL, 1948. április 15.
- Ködöböcz József: *A sárospataki nevelőképzés története*. In: *Emlékkönyv. 100 éves a sárospataki tanítóképző*. Sárospatak, 1957. 5–23. o.

- Ködöböcz József: Comenius hagyatéka. Kn, 1958. augusztus 6. 331–332. o.
- Ködöböcz József: Mucsonyi emlék. Kn, 1959. augusztus 14. 328–329. o.
- Ködöböcz József: Területi szakmai gyakorlat és pataki nevelőképzés. TITK, 1963. Debrecen, 135–148. o.
- Ködöböcz József: Comenius pataki tevékenysége s hagyományai. Rozhledy Československé Pedagogické společnosti. 1967. 29–32. o.
- Ködöböcz József: Az önálló tanítóképzés előzményei és kialakulása a sárospataki kollégiumban. In: Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Budapest, 1969. 59–65. o.
- Ködöböcz József: Comenius és egy mai pataki képzős törekvés. SPF, 1. 1969/70. 97–114. o.
- Ködöböcz József: Comenius és a sárospataki nevelőképzés. TITK, VIII. Debrecen, 1971. 217–227. o.
- Ködöböcz József: A pedagógiai muzeális értékek gyűjtésének néhány problémája. In: Útmutató, 3. A pedagógiai hagyományok ápolásáért, muzeális értékeinek összegyűjtéséért. Budapest, 1972. 131–135. o.
- Ködöböcz József: Comenius and teacher training at Sárospatak. In: Comenius and Hungary. Budapest, 1973. 89–99. o.
- Ködöböcz József: Jubileum Sárospatakon. PSz, 1975. 3. sz. 281–282. o.
- Ködöböcz József: A 425 éves pataki nevelőképzés. SPF, 3. 1975. 5–32. o.
- Ködöböcz József: A pataki tanítóképző gyakorlati képzésének fejlődése a felszabadulás óta. 1975. Kézirat. SpKt.
- Ködöböcz József: Comenius Tanítóképző Főiskola. Sárospataki Tanítóképzés. PSz, 1977. 1. sz. 41–53. o.
- Ködöböcz József: A sárospataki nevelőképzés neveléstörténeti jelentősége. (Előadás a Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Körének 1977. november 25-én tartott képzős estjén.) Kézirat. SpKt.
- Ködöböcz József: A sárospataki állami tanítóképzés első tíz éve, 1869–1879. TFTK, 1978. Debrecen, 91–114. o.
- Ködöböcz József: Árvay József élete és pedagógiai munkássága, 1823–1879. 1980. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült tanulmány.) SpKt.
- Ködöböcz József: Árvay József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében. PSz, 1980. 4. sz. 304–318. o.
- Ködöböcz József: Kollégiumi tanítóképzés Sárospatakon. A tanítóképzés járulékos feladat. 1549–1857. 1980. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült tanulmány.) SpKt.
- Ködöböcz József: A comeniusi haladó hagyományok. 1980. Kézirat. SpKt.
- Ködöböcz József: A „pataki szellem” kollégiumi hagyományai. BM, 1981. szeptember. 3–13. o.
- Ködöböcz József: A pataki kollégiumi „tanítóképezde” története, 1857–1869. 1981. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült tanulmány.) SpKt.

- Ködöböcz József: Dezső Lajos élete és pedagógiai munkássága, 1847–1904. 1981. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült tanulmány.) SpKt.
- Ködöböcz József: A sárospataki állami tanítóképző első 35 éve, 1869–1904. 1982. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült tanulmány.) SpKt.
- Ködöböcz József: A pataki állami tanítóképző első 35 évének néhány vonása (1869–1904). SPF, 7. 1983. 13–32. o.
- Ködöböcz József: Az első állami tanítóképző Sárospatakon II. A tartalmi fejlesztés útján. 1904–1929. 1983. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült munka.) SpKt.
- Ködöböcz József: A második állami tanítóképző Sárospatakon, 1950–1959. 1983. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült dolgozat.) SpKt.
- Ködöböcz József: A sárospataki református tanítóképző kibontakozása. 1983. Kézirat. (Előadás a Debreceni Akadémiai Bizottság 1983. december 6-án Debrecenben tartott Luther Márton-emlékülésén.) SpKt.
- Ködöböcz József: Dezső Lajos (1847–1904). SPF, 8. 1984. 5–283. o.
- Ködöböcz József: A második református tanítóképző intézet Sárospatakon, 1929–1950. 1984. Kézirat. (A sárospataki Honismereti Bizottság pályázatára készült tanulmány.) SpKt.
- Ködöböcz József: A középfokú tanítóképzés kialakulása s tevékenysége a sárospataki kollégiumban, 1857–1869. TFTK, XVII–XVIII. Debrecen, 1983–84. 321–365. o.
- Ködöböcz József: A sárospataki kollégiumi nevelés, tanítóképzés két jellemző vonása. Öntevékenység és társadalmi kapcsolat. TFTK, XVII–XVIII. Debrecen, 1983–84. 367–382. o.
- Ködöböcz József: Névadók a sárospataki tanítóképzőben. 1984. Kézirat. SpKt.
- Ladányi Erzsébet: A Comenius-kori sárospataki „schola” végzett diákjai a Hegyalja mindennapi életében. PSz, 1971. 4. sz. 326–335.
- Ladányi Sándor: A sárospataki és debreceni kollégium a Rákóczi-korban. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerkesztették: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1980. 317–342. o.
- Lázár István: Kiált Patak vára. Budapest, 1968.
- Lázár István: Búcsú apámtól. Kn, 1978. december 15. 19–20. o.
- Lázár István: Apám két utolsó utazása. Élet és Irodalom, 1981. 51–52. sz. 9. o.
- Lázár Károly: Népoktatásunk szervezete. Sárospatak, 1930.
- Lázár Károly: A tanítóképzés reformja. MT, 1932. 250–259. o.
- Lázár Károly: A gyermektanulmány vázlat. Sárospatak, 1933.
- Lázár Károly: Tanítónevelésünk gyakorlati része. Sárospatak, 1935.
- Lázár Károly: Munkanapló pedagógiai gyakorlatokhoz. Sárospatak, 1937.
- Lázár Károly: Kezdők tanítása az írás-olvasásra. Sárospatak, 1943.

- Lázár Károly: A tanítói munka szervezése. Sárospatak, 1943.
- A magántanítás ügye a sárospataki reform. főiskolában. SF, 1862. 390–391. o.
- Makkai László: Tolnai Dali János harca a haladó magyar kultúráért. Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 236–249. o.
- Makkai László: A Kollégium története alapításától 1650-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Budapest, 1981. 17–58. o.
- Makkai László: A Kollégium története 1654-től 1703-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Budapest, 1981. 80–86. o.
- M. J.: A képezde visszavételéhez. SRL, 1926. 48–51. o.
- Mátyás Ernő: Miért kell nekünk tanítóképző? SRL, 1926. 107–108. o.
- M. E.: Gondolatok a sárospataki tanítóképzőintézet átvétele körül. SRL, 1929. 241–242. o.
- Merényi József: Patak, Patak, Sárospatak. BM, 1981. szeptember. 84–86. o.
- Dr. Mészáros István: Egy fejezet a sárospataki iskola 15–16. századi történetéből. PSz, 1971. 4. sz. 293–300. o.
- Dr. Mészáros István: A Szalkai-kódex és a 15. század végi sárospataki iskola. Budapest, 1972.
- Dr. Mészáros István: Comenius és a sárospataki kollégium anyanyelvi osztálya. MP, 1972. 185–197. o.
- Dr. Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest, 1981.
- Dr. Mészáros István: Egy verselő pataki diák a XVI. században. BM, 1981. szeptember. 20–26. o.
- Molnár Aladár: A sárospataki ref. képezde. PEIL, 1869. 105–107. o.
- Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. köt. Budapest, 1881.
- Nagy Károly: A felszabadulás utáni sárospataki tanítóképzés. SPF, 3. 1975. 33–41. o.
- Négyszázhuszonöt (425) éves a sárospataki Rákóczi Gimnázium. Budapest, 1956.
- Népiskolaügy. SF, 1857/58. 677–684. o. (Közli Árvay József tanítóképzős tervét is.)
- Népnevelés. SF, 1858. 812–813. o.
- Novotni Gyula: Tudósítás a frontról. SIK, 1932. 9–11. o.
- Oklevelet nyert tanítók (1870–1929) betűsoros névjegyzéke. Értesítő, 1929. 44–57. o.
- Orbán József: A sárospataki énekkar története. Sárospatak, 1882.
- Orosz Lajos: Comenius sárospataki iskolareformja. PSz, 1971. 4. sz. 301–308. o.
- Palágyi Lajos: Dezső Lajos, 1847–1904. MT, 1904. 527–529. o.
- A pataki diákvilág anekdotakincse. Komáromi János közreműködésével szerkesztette: Panka Károly dr. I. köt. Budapest, 1927. – II. köt. Budapest, 1930.

- Pataki cserkészek a Nemzeti Nagytáborban. SIK, 1926. 24–25. o.
- Póttanfolyam. A sárospataki m. kir. államképezdében egybegyűlt néptanítók póttanfolyami névsora és jegyzőkönyvi kivonata. Sárospatak, 1870.
- Póttanfolyam. Az 1871. augusztus 1-én megnyitott második évi póttanfolyam jegyzőkönyve s az arra összegyűlt tanítók névjegyzéke. Sárospatak, 1871.
- Póttanfolyam. Az 1872. július 20-án Sárospatakon megnyitott harmadik évi póttanfolyam menetének értesítője s az arra összegyűlt tanítók névjegyzéke betűrendben. Sárospatak, 1872.
- Protocollum S. Patakinae Valedicentium, qui Munus Rectoris vel Praeceptoris amplexi sunt. 1783.
- Puky Endre: A sárospataki tanítóképző visszavétele. SRL, 1926. 91–92. o.
- Radácsi György: Comenius Ámos János. SL, 1892. 25–60. o.
- Radácsi György: Emlékezés Árvay Józsefre. SL, 1904. 7–9., 32–34., 52–56. o.
- Radácsi György: Régi pataki diákélet. SRL, 1906. 400–402., 412–414., 460–461., 496–498. o. (Megjelent további két helyen is: Emlékjelek, bizonyságok. Sárospatak, 1910. 322–346. o., továbbá: A pataki diákvilág anekdotakincse I. köt. 1927, 7–29. o.)
- Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. Budapest, 1931.
- Rác Lajos: Comenius pataki élete és működése német megvilágításban. (Herbert Schönebaum: Comenius bei Rákóczi in Sárospatak.) MP, 1931. 40–44. o.
- Rác Lajos: Sárospataki irodalom. In: A sárospataki ref. főiskola évkönyve, II. köt. Sárospatak, 1931. 5–32. o.
- Rendszabályok a pataki iskolára vonatkozólag az egyházkerületi gyűlések megfelelő határozatainak megjelölésével. 1833. Kézirat. SpLt.
- Román János: A sárospataki kollégium. Budapest, 1956.
- Ruffy Péter: Patak és Pápa. Édes Anyanyelvünk, 1981. 4. sz. 1. o.
- Sárospatak, július 8. 1860. PEIL, 1860. 865–873. o.
- Sárospatak ünnepe. SF, 1860. 584–615. o.
- A sárospataki állami tanítóképezde 50 éves jubileuma. SRL, 1907. 517–518. o.
- A sárospataki főiskola szerkezetét illető tudnivalók és közönséges törvények. 1844. SpLt.
- A sárospataki gyász- és örömnépélyről. PEIL, 1860. 911–915. o.
- A sárospataki képezde újabb fordulata. SF, 1859. 96–98. o.
- A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve. Szerkesztette: Dobay Béla. Sárospatak, 1981.
- A sárospataki református főiskola beligazgatása. SF, 1862. 86–98. o.
- A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerkesztette: a Tiszáninneri Református Egyházkerület Elnöksége. Budapest, 1981.
- A sárospataki ref. tanítóképezdéről. PEIL, 1869. 941. o.

- A sárospataki tanítóképző-intézet 50 éves örömnépe. Értesítő, 1908. 64–81. o.
- Dr. Simon Gyula: Névadónk (Comenius) örökségéről. SPF, 1. 1970. 15–34. o.
- Dr. Simon Gyula: Comenius szellemi öröksége. Hevesi Művelődés, 1971. 2–3. sz. 3–8. o.
- Somosi István: A sárospataki főiskola. In: Sárospataki Népszerű Naptár az 1859. évre. Szerkesztette: Antalfi János. Sárospatak, 82–92. o.
- Somosi István: A sárospataki tanuló legutóbbi 70 év alatti beléletének rövid vázlatja. In: Sárospataki Népszerű Naptár, 1860. Szerkesztette: Antalfi János. Sárospatak, 77–85. o. (E két írás együtt a SIK-ben is megjelent: Diákélet Patakon az 1790–1860-as években. 1931. 159–162. o.)
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a kollégium alsó és középső szintje számára, 1793–1848. 1978. Kézirat. (Bölcsészdoktori disszertáció.) SpKt.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: A Sárospataki Kollégium diákönkormányzata a XIX. század első felében. PSz, 1981. 12. sz. 1155–1167. o.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: Diáktanítók. Sárospataki múlt. Élet és Tudomány, 1981. 49. sz. 1542–1545. o.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: Az első hazai pedagógia-tankönyv (1797). MP, 1981. 1. sz. 63–78. o.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: A sárospataki kollégium törvényei 1798-ban és 1820-ban. BM, 1981. szeptember. 27–31. o.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: Tanítók (preceptorok) a sárospataki kollégiumban a 19. század első felében. TFTK, XVI. Debrecen, 1982. 219–234. o.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: A gyermektanulmány a sárospataki tanítóképzőben az 1930-as években. SPF, 7. 1983. 67–75. o.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: A sárospataki tanítóképző államosítása. TFTK, Különkiadás. Debrecen, 1984. 33–40. o.
- Szabóné dr. Fehér Erzsébet: Egy új könyv a pataki tanítóképzés múltjáról. ÉM, 1984. december 28. 4. o.
- Szabó Zoltán: Mostohatestvérek. SIK, 1930. 53–55. o.
- Szakácsi Dániel: Sárospatak, 1869. szeptember 20. PEIL, 1869. 1297–1298. o.
- Szalatnai Rezső: Comenius, akit Szegesnek hívtak. Ifjúsági Magazin, 1972. 5. sz. 14–17. o.
- Szeremlei Gábor: Neveléstan. Sárospatak, 1845.
- Szerződés, mely egyrészt a tiszamelléki helv. hitvallású egyházkerület közönsége, másrészt a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter között a Sárospatak városban felállítandó néptanítóképezde ügyében kötött. Értesítő, 1895. 8–12. o.
- Szerződés, mely egyrészt a m. kir. államkincstár nevében a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1929. évi június hó 25-én kelt 440–2/65–1929. sz. felhatalmazása alapján a m. kir. kincstári jogügyi igaz-

- gatóság, másrésről a tiszáninneri ref. egyházkerület között a sárospataki állami elemi népiskolai tanítóképző-intézetnek a tiszáninneri ref. egyházkerület kezelésébe a tulajdonjog fenntartása mellett való átadása tárgyában kötött 1929. június 30-án. *Értesítő*, 1930. 56–59. o.
- Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskolai könyvtár története. Sárospatak, 1884.
- Szinyei Gerzson: Vázlatok és képek a sárospataki ref. főiskola XVIII. és XIX. századi életéből. SL, 1885. 142–144., 159–161., 175–178., 192–193., 209–212., 223–226., 241–244., 257–261., 284–286., 345–348. o.
- Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskola Comenius előtt. SL, 1892. 294–297., 325–327., 359–363., 385–386., 454–460. o.
- Szinyei Gerzson: A sárospataki ev. ref. főiskola rövid története. In: A sárospataki ev. ref. főiskola értesítője az 1894/95. évről. Sárospatak, 1895. 1–48. o.
- Szinyei Gerzson: Diáklázadások a sárospataki kollégiumban. SF, 1904. 39–46. o.
- Szinyei Gerzson: A sárospataki ev. ref. főiskola története 1531-től 1661-ig. Régi Okiratok és Levelek Tára, 1905: 1–3. füzet; 1906: 1–4. füzet.
- Sz. G.: Árvay József, 1823–1879. PEIL, 1879. 414–416. o.
- Szombathy János: A Sáros-Pataki ref. Kollégiumnak rövid históriája. Sárospatak, 1809.
- Szombathy János: A sárospataki ref. főiskola tanárainak életrajza (A latin eredeti után többen fordították.) Sárospatak, 1865.
- Szombathy László: Cipruság Dezső Lajos sírjára. SL, 1904. 891–893. o.
- Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája. Sárospatak, 1958.
- Tanfolyam. A sárospataki állami tanítóképző-intézetben az 1906. évben elemi iskolai tanítók részére tartott általános továbbképző tanfolyam programja. Sárospatak, 1906. (Megjelent az *Értesítő*ben is: 1906: 42–48. o.)
- Tanfolyam. A sárospataki állami tanítóképző-intézetben az 1913. évi július havában elemi iskolai tanítók részére tartott általános továbbképző tanfolyam programja. *Értesítő*, 1913. 55–69. o.
- Tanfolyam. A sárospataki iskolán kívüli népművelési előadói tanfolyam előadásainak vázlatai, 1925–1926. Budapest, 1926.
- A tanítóképző-intézet összes alkalmazottja (igazgatók, tanárok, gazdasági tanárok, gyakorlóiskolai tanítók, hitoktatók, óraadók, nevelők, orvos stb.) 1870–1928-ig. *Értesítő*, 1928. 13–15. o.
- A tanítóképző-intézet szórványmissziója, SRL, 1942. 9. o.
- Tanyajáró cserkészek és tanítóképzősök. SRL, 1936. 115–116. o.
- Tóth János: Iskolaügyünk és a tanítóképző. SRL, 1926. 47–48. o.
- T. J.: A sárospataki tanítóképző átvétele. SRL, 1929. 241. o.
- Tóth Mihály: Szántás-vetés. A népiskola tananyagának felosztása, elrendezése és feldolgozása (Tanítói vezérkönyvek a népiskola 1., 2., 3., 4., 5., 6. osztálya számára, továbbá: Az osztatlan népiskola vezérkönyve. Hét kötet.) Sárospatak, 1927., 1928. stb.

- Tóth Mihály: Az olvasás-írástanítás egy új módszere. Sárospatak, 1934.
- Tóth Mihály: Jó munkát! Útmutatás a tanításra való előkészítés munkálataihoz. Sárospatak, 1936.
- Tóth Mihály: Jávorfából furulyácska. Énektanítási vezérkönyv. Sárospatak, 1937.
- Tóth Mihály: Az önmunkásság szerepe az új magyar típus kialakításában. Értesítő, 1939. 3–15. o.
- Tóthpápai Mihály: Gyermek-nevelésre vezető Út-mutatás a S.Pataki Helvetica Confessiot tartó Collegiumban Tanító Ifjúság számára. Kassa, 1797.
- Tüdös István: Dezső Lajos (1847–1904). SL, 1904. 853–855. o.
- Varga Gábor: Egy elfelejtett híres pataki diák. BM, 1981. szeptember. 57–58. o.
- Varga Gábor: Tóth Pápai Mihály és Váradi Szabó János hatása a felvilágosodáskori pedagógusképzésre és az alsó fokú iskolázásra. P, 1982. 1. sz. 193–201. o.
- Veres Ferenc: Taneszköz-készítés. (Útmutató tanítók és tanítójelöltek számára.) Sárospatak, 1895.
- Dr. Vincze András: Tolnai Dali János pedagógiai munkássága Sárospatakon. PSz, 1982. 7–8. sz. 634–641. o. (Megjelent még: SPF, 5. 1981. 136–147. és a TFTK, XVII–XVIII. Debrecen, 1983–84. 409–417. o.)
- Zászlóavatás a tanítóképzőben. Értesítő, 1909. 61–69. o.
- Zika Klára: Sárospatak szellemi öröksége. Múlta épülő jövő. Magyar Nemzet, 1981. szeptember 8. 9. o.
- Zsarnay Lajos: A S.Patakon felállítandó népnevelőket képző intézet terve. 1843. Kézirat. SpLt.

Rövidítések jegyzéke

- BM = Borsodi Művelődés
- BSz = Borsodi Szemle
- ÉM = Észak-Magyarország
- Értesítő = A sárospataki tanítóképző által iskolai évenként kiadott értesítvények, értesítők, évkönyvek
- Évkönyv 1965 = A sárospataki tanítóképző intézet Évkönyve, 1959–1965. Sárospatak, 1965.
- Évkönyv 1981 = A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola Évkönyve, 1965–1981. Sárospatak, 1981.
- FOSz = Felsőoktatási Szemle
- Jkv = Tanítóképzős tanári értekezletek jegyzőkönyve
- Kn = Köznevelés
- MP = Magyar Pedagógia
- MT = Magyar Tanítóképző

- NL = Néptanítók Lapja
P = Pedagógusképzés
PEIL = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PNK = Protestáns Népiskolai Közlöny
PSz = Pedagógiai Szemle
SF = Sárospataki Füzetek
SIK = Sárospataki Ifjúsági Közlöny
SL = Sárospataki Lapok
SPF = Sárospataki Pedagógiai Füzetek
SpKt = A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtára, Sárospatak
SpLt = A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Sárospatak
SRL = Sárospataki Református Lapok
TFTK = A Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei
TiREKJk = A Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűléseinek jegyzőkönyve
TITK = A Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei

Tartalomjegyzék

Előszó (Huszár István)	5
<i>I. Bevezetés</i>	7
1. A pataki tanítóképzés kialakulásának feltételei	7
a) A hazai tanítóképzés alakulásának főbb vonásai	8
b) Sárospatak, a város	22
c) A kollégium	23
2. A pataki tanítóképzés fejlődésének általános jellemzői	28
<i>II. A kollégiumi nevelésben megvalósuló tanítóképzés – a tanítóképzés mint járulékos feladat</i> (XVI. század közepe–1857)	31
1. Tanítóképzés: általános képzés	31
2. A kollégium és a társadalom	33
3. A tanárok	38
4. A tanulók	50
5. A tanítás anyaga	58
6. A tanítás módszere	65
7. A szervezeti élet	69
8. Küzdelem az önálló tanítói szakképzés megindításáért	78
<i>III. A kollégiumi középfokú tanítóképző (1857–1869)</i>	85
1. Az önálló tanítóképzés megindulása	85
2. A tanítói szakképzés néhány sajátos pataki vonása	87
3. A tanárok	95
4. A tanulók	102
5. A tanítás anyaga	107
6. A nevelés-oktatás fontosabb jellemzői és módszerei	112
7. A tanítóképző működésének főbb vonásai	118
8. A kollégiumi tanítóképzés megszűnése	122
<i>IV. Az első állami tanítóképző intézet (1869–1929)</i>	126
1. Az állami tanítóképző munkájának megindítása	126
2. Az állami tanítóképzés néhány jellemzője	131
3. A tanárok	134
4. A tanulók	147
5. A tanítás anyaga	151
6. A tanítási módszer	155

7. Az intézeti nevelés-oktatás sajátosságai	160
a) A nevelés-oktatás általános jellemzői	160
b) A nevelés-oktatás egyéb jellemzői	165
c) A nevelés-oktatás eszközei és fórumai	173
d) A gyakorlati képzés	180
e) Tanulói öntevékenység, ifjúsági egyesületek	187
8. Az 1918–19-es események hatása az iskola életére	192
9. Tanfolyamok, továbbképzések	197
10. A tanítóképzés korszerűsítésének néhány törekvése	201
11. A képzés tárgyi feltételeinek alakulása	204
V. A második református tanítóképző intézet (1929–1950)	210
1. A tanítóképző átadása egyházi kezelésbe	210
2. Az egyházi jelleg érvényesülése	215
3. Szervezeti változások a képzésben	219
4. A tanárok	221
5. A tanulók	239
6. A tanítás tartalma	242
7. A tanítás módszere	244
8. A nevelés-oktatás és képzés sajátosságai	249
a) A nevelés általános jellemzői	249
b) Korszerű demokratikus nevelés	255
c) Az oktatás néhány vonása	258
d) A gyakorlati képzés	262
e) Tanulói öntevékenység, ifjúsági egyesületek	267
f) Társadalmi nyitottság	276
9. Az intézet szervezeti egységei	277
10. A második világháború hatása az intézeti munkára	280
11. Vélemények az intézeti nevelő-oktató és képző munkáról	284
VI. A második állami tanítóképző (1950–1959)	287
1. A pataki tanítóképző államosítása	287
2. Az államosított tanítóképző fontosabb törekvései	288
3. A tanárok	291
4. A tanulók	298
5. A tananyag	301
6. A nevelés-tanítás módszere	303
7. A nevelési-oktatási tevékenység sajátosságai	307
a) Munkatervezés	307
b) Nevelési feladatok és területek	307
c) Nevelési szinterek	311
d) A gyakorlati képzés	313
e) Módszertani munkaközösségek	317
f) Az ifjúsági mozgalmi munka	318
g) A diákotthon	319
8. Foglalkozás a gyakorlóévesekkel	320
9. A hagyományok útján	324
10. A képző kapcsolata a társadalommal	327
11. Az 1956-os események hatása	328
12. A múltból a jövő felé	329
VII. A pataki tanítóképző helye a magyar művelődésben	330

<i>VIII. Függelék</i>	337
1. Az önálló tanítóképző intézet nevelői	337
2. A tanulói létszám alakulása az önálló tanítóképzőben	341
3. Az állam és a református egyház közötti egyezmények	345
<i>a) Szerződés (1869)</i>	345
<i>b) Szerződés (1929)</i>	349
<i>c) A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levele a sárospataki református líceum átvétele tárgyában</i>	352
4. A pataki tanítóképzés bibliográfiája	353
<i>a) A kollégiumi és intézeti tanítóképzéssel kapcsolatos iskolai kiadványok</i>	353
<i>b) A tanítóképzéssel kapcsolatos művek, tanulmányok, cikkek</i>	359

Tankönyvkiadó Vállalat. A kiadásért felelős: Petró András igazgató. Szedte a Nyomdaipari Fényszerző Üzem (85.8087/8). Dabasi Nyomda (85-1994), Budapest–Dabas, 1986. Felelős vezető: Bálint Csaba igazgató. Raktári szám: 53010. Felelős szerkesztő: Matisfalvi Istvánné. Műszaki igazgatóhelyettes: Lojd Lajos. Grafikai szerkesztő: Démuth Ágnes. TA 3999-II/b-12-8688. Műszaki szerkesztő: Martonné Wenner Zsuzsa. A kézirat nyomdába érkezett: 1985. szeptember. Megjelent: 1986. június. Példányszám: 2500. Terjedelem: 33,96 (A/5) iv. Készült fényszerzéssel, íves ofszetnyomással, az MSZ 5601–59 és az MSZ 5602–55 szabvány szerint.

A sárospataki iskola félezer év óta szolgálja a nemzeti művelődést, a magyar kulturális, politikai és gazdasági fejlődést. Tanárainak s végzett diákjainak helytállása nevét országosan ismertté tette. A könyv ennek a messze földön híres iskolának egyik feladatmegoldását vizsgálja: a kollégiumi és a középfokú tanítóképzés alakulását követi nyomon. Elemzi a tanítóképzés pataki jellemzőit, sajátosságait, a „pataki szellem” megnyilvánulásait s hatásait. Megrajzolja a pataki tanítóképzés szerepét a magyar közművelődésben. A feldolgozásban a szerző négy évtizedes tanítóképzős munkájának tapasztalatai mellett sokrétű, gazdag levéltári s könyvtári anyagra támaszkodik. A tanárok és tanulók tevékenységének, a tananyagának és nevelési-tanítási módszereknek gondos elemzésével bepillantást enged nemcsak a pataki, hanem általában a magyar tanítóképzés fejlődésének alakulásába is. A könyv közvetlenül szól a pataki diákok széles táborához, de más iskolák tanárainak és diákjainak, a magyar művelődéstörténet (iskolatörténet) és pedagógia iránt érdeklődőknek is gondolatébresztő, hasznos olvasmánya lehet.